Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Nidānakhandhasaḷāyatanamahāvaggānaṁ

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Saṁyuttaṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

Ṭīkā Series 17

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ ḷa   ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā   ိ = i   ီ = ī   ု ု = u   ူ ူ = ū   ေ = e   ော ေါ = o

က ka   ကာ kā   ကိ ki   ကီ kī   ကု ku   ကူ kū   ကေ ke   ကော ko

ခ kha   ခါ khā   ခိ khi   ခီ khī   ခု khu   ခူ khū   ခေ khe   ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Saṁyuttaṭīkā

Dutiyabhāga

Mātikā | Piṭṭhaṅka

1. Nidānasaṁyutta

1. Buddhavagga

1.	Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā	...	...	1
2.	Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	13
3.	Paṭipadāsuttavaṇṇanā	...	...	21
4.	Vipassīsuttavaṇṇanā	...	...	22
5-10.	Sikhīsuttādivaṇṇanā	...	...	24

2. Āhāravagga

1.	Āhārasuttavaṇṇanā	...	...	25
2.	Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā	...	...	32
3.	Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	35
4.	Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	36
5.	Kaccānagottasuttavaṇṇanā	...	...	36
6.	Dhammakathikasuttavaṇṇanā	...	...	39
7.	Acelakassapasuttavaṇṇanā	...	...	40
8.	Timbarukasuttavaṇṇanā	...	...	45
9.	Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā	...	...	45
10.	Paccayasuttavaṇṇanā	...	...	48

3. Dasabalavagga

1.	Dasabalasuttavaṇṇanā	...	...	53
2.	Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā	...	...	53

Mātikā			Piṭṭhaṅka
3. Upanisasuttavaṇṇanā	...	...	63
4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā	...	...	68
5. Bhūmijasuttavaṇṇanā	...	...	69
6. Upavāṇasuttavaṇṇanā	...	...	71
7. Paccayasuttavaṇṇanā	...	...	71
8. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	71
9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	72
10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	72

4. Kaḷārakhattiyavagga

1. Bhūtasuttavaṇṇanā	...	...	72
2. Kaḷārasuttavaṇṇanā	...	...	73
3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā	...	...	77
4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā	...	...	79
5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā	...	...	79
6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā	...	...	80
7. Natumhasuttavaṇṇanā	...	...	81
8. Cetanāsuttavaṇṇanā	...	...	81
9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā	...	...	84
10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā	...	...	84

5. Gahapativagga

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā	...	...	84
2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā	...	...	86
3. Dukkhasuttavaṇṇanā	...	...	86
4. Lokasuttavaṇṇanā	...	...	87
5. Ñātikasuttavaṇṇanā	...	...	88
6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	89

Mātikā Piṭṭhaṅka

7.	Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā	...	...	89
8.	Lokāyatikasuttavaṇṇanā	...	...	89
9.	Ariyasāvakasuttavaṇṇanā	...	...	90
10.	Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā	...	...	90

6. Dukkhavagga

1.	Parivīmaṁsanasuttavaṇṇanā	...	...	90
2.	Upādānasuttavaṇṇanā	...	...	96
3-4.	Saṁyojanasuttadvayavaṇṇanā	...	...	96
5-6.	Mahārukkhasuttadvayavaṇṇanā	...	...	97
7.	Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā	...	...	98
10.	Nidānasuttavaṇṇanā	...	...	98

7. Mahāvagga

1.	Assutavāsuttavaṇṇanā	...	...	105
2.	Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā	...	...	108
3.	Puttamaṁsūpamasuttavaṇṇanā	...	...	109
	Dutiyāhāravaṇṇanā	...	...	113
	Tatiyāhāravaṇṇanā	...	...	114
	Catutthāhāravaṇṇanā	...	...	115
4.	Atthirāgasuttavaṇṇanā	...	...	115
5.	Nagarasuttavaṇṇanā	...	...	116
6.	Sammasasuttavaṇṇanā	...	...	119
7.	Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā	...	...	121
8.	Kosambisuttavaṇṇanā	...	...	122
9.	Upayantisuttavaṇṇanā	...	...	123
10.	Susimasuttavaṇṇanā	...	...	123

Mātikā			Piṭṭhaṅka

8. Samaṇabrāhmaṇavagga

1. Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā	...	...	125

9. Antarapeyyālavagga

1. Satthusuttādivaṇṇanā	...	...	126

2. Abhisamayasaṁyutta

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā	...	...	127
2. Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā	...	...	127
3. Saṁbhejja-udakasuttādivaṇṇanā	...	...	128
5. Pathavīsuttādivaṇṇanā	...	...	128

3. Dhātusaṁyutta

1. Nānattavagga

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā	...	...	129
2. Phassanānattasuttavaṇṇanā	...	...	129
3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā	...	...	130
4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā	...	...	130
5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā	...	...	131
6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā	...	...	131
7. Saññānānattasuttavaṇṇanā	...	...	131
8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā	...	...	132
9. Bāhiraphassanānattasuttāvaṇṇanā	...	...	132

2. Dutiyavagga

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā	...	...	133
2. Sanidānasuttavaṇṇanā	...	...	134
3. Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā	...	...	136

Mātikā				Piṭṭhaṅka
4.	Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā	...	...	138
5.	Caṅkamasuttavaṇṇanā	...	...	138
6.	Sagāthāsuttavaṇṇanā	...	...	139
7.	Assaddhasaṁsandanasuttavaṇṇanā	...	...	140
8-12.	Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā	...	...	140

3. Kammapathavagga

1-2.	Asamāhitasuttādivaṇṇanā	...	...	140
3-5.	Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā	...	...	141
7.	Dasaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	145

4. Catutthavagga

1.	Catudhātusuttavaṇṇanā	...	...	146
2.	Pubbesambodhasuttavaṇṇanā	...	...	146
3.	Acarimsuttavaṇṇanā	...	...	148
4.	Nocedaṁsuttavaṇṇanā	...	...	148
5.	Ekantadukkhasuttavaṇṇanā	...	...	148
6-10.	Abhinandasuttādivaṇṇanā	...	...	149

4. Anamataggasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1.	Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā	...	...	150
2.	Pathavīsuttavaṇṇanā	...	...	150
3.	Assusuttavaṇṇanā	...	...	151
4.	Khīrasuttavaṇṇanā	...	...	151
5.	Pabbatasuttavaṇṇanā	...	...	151
6.	Sāsapasuttavaṇṇanā	...	...	152
7.	Sāvakasuttavaṇṇanā	...	...	152

Mātikā Piṭṭhaṅka

8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā 152
9. Daṇḍasuttavaṇṇanā 152
10. Puggalasuttavaṇṇanā 153

2. Dutiyavagga

1. Duggatasuttavaṇṇanā 153
2. Sukhitasuttavaṇṇanā 153
3. Tiṁsamattasuttavaṇṇanā 153
4-9. Mātusuttādivaṇṇanā 154
10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā 154

5. Kassapasaṁyutta

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā 155
2. Anottappīsuttavaṇṇanā 156
3. Candūpamasuttavaṇṇanā 157
4. Kulūpakasuttavaṇṇanā 159
5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā 160
6. Ovādasuttavaṇṇanā 161
7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā 162
8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā 162
9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā 162
10. Upassayasuttavaṇṇanā 163
11. Cīvarasuttavaṇṇanā 164
12. Paraṁmaraṇasuttavaṇṇanā 169
13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā 170

6. Lābhasakkārasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā 173
2. Baḷisasuttavaṇṇanā 173

Mātikā Piṭṭhaṅka

3-4.	Kummasuttādivaṇṇanā	...	...	173
5.	Mīḷhakasuttavaṇṇanā	...	...	174
6.	Asanisuttavaṇṇanā	...	...	174
7.	Diddhasuttavaṇṇanā	...	...	174
8.	Siṅgālasuttavaṇṇanā	...	...	175
9.	Verambhasuttavaṇṇanā	...	...	175
10.	Sagāthakasuttavaṇṇanā	...	...	175

2. Dutiyavagga

1-2.	Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā	...	...	175

3. Tatiyavagga

1.	Mātugāmasuttavaṇṇanā	...	...	176
2.	Kalyāṇīsuttavaṇṇanā	...	...	176
3-6.	Ekaputtakasuttādivaṇṇanā	...	...	176
7.	Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	176
8.	Chavisuttavaṇṇanā	...	...	177
9.	Rajjusuttavaṇṇanā	...	...	177
10.	Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	177

4. Catutthavagga

1-4.	Bhindisuttādivaṇṇanā	...	...	177
5.	Acirapakkantasuttavaṇṇanā	...	...	178
6.	Pañcarathasatasuttavaṇṇanā	...	...	178
7-13.	Mātusuttādivaṇṇanā	...	...	178

7. Rāhulasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1-8.	Cakkhusuttādivaṇṇanā	...	...	179
9.	Dhātusuttavaṇṇanā	...	...	180
10.	Khandhasuttavaṇṇanā	...	...	180

Mātikā Piṭṭhaṅka

2. Dutiyavagga

11. Anusayasuttavaṇṇanā 180
12. Apagatasuttavaṇṇanā 181

8. Lakkhaṇasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā 182
2. Pesisuttavaṇṇanā 183
3. Piṇḍasuttavaṇṇanā 183
4. Nicchavisuttavaṇṇanā 183
5. Asilomasuttavaṇṇanā 184
6. Sattisuttavaṇṇanā 184
7. Usulomasuttavaṇṇanā 184
8. Sūcilomasuttavaṇṇanā 184
9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā 184
10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā 184

2. Dutiyavagga

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā 185
3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā 185
4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā 185
5. Okilinīsuttavaṇṇanā 185
6. Asīsakasuttavaṇṇanā 185
7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā 186

9. Opammasaṁyutta

1. Kūṭasuttavaṇṇanā 187
2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā 187

Mātikā Piṭṭhaṅka

3.	Kulasuttavaṇṇanā	...	...	187
4.	Okkhāsuttavaṇṇanā	...	...	188
5.	Sattisuttavaṇṇanā	...	...	188
6.	Dhanuggahasuttavaṇṇanā	...	...	189
7.	Āṇisuttavaṇṇanā	...	...	190
8.	Kaliṅgarasuttavaṇṇanā	...	...	191
9.	Nāgasuttavaṇṇanā	...	...	192
10.	Biḷārasuttavaṇṇanā	...	...	192
11.	Siṅgālasuttavaṇṇanā	...	...	193
12.	Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā	...	...	193

10. Bhikkhusaṁyutta

1.	Kolitasuttavaṇṇanā	...	...	194
2.	Upatissasuttavaṇṇanā	...	...	195
3.	Ghaṭasuttavaṇṇanā	...	...	195
4.	Navasuttavaṇṇanā	...	...	195
5.	Sujātasuttavaṇṇanā	...	...	196
6.	Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā	...	...	196
7.	Visākhasuttavaṇṇanā	...	...	197
8.	Nandasuttavaṇṇanā	...	...	197
9.	Tissasuttavaṇṇanā	...	...	197
10.	Theranāmakasuttavaṇṇanā	...	...	198
11.	Mahākappinasuttavaṇṇanā	...	...	199
12.	Sahāyakasuttavaṇṇanā	...	...	200

1. Khandhasaṁyutta

1. Nakulapituvagga

1.	Nakulapitusuttavaṇṇanā	...	...	201
2.	Devadahasuttavaṇṇanā	...	...	208

Mātikā			Piṭṭhaṅka
3. Hāliddikānisuttavaṇṇanā	...	...	209
4. Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā	...	...	211
5. Samādisuttavaṇṇanā	...	...	211
6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā	...	...	212
7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā	...	...	212
8. Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā	...	...	212
9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā	...	...	213
10-11. Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā	...	...	213

2. Aniccavagga

1-10. Aniccādisuttavaṇṇanā	...	...	213

3. Bhāravagga

1. Bhārasuttavaṇṇanā	...	..	213
2. Pariññasuttavaṇṇanā	...	...	214
3. Abhijānasuttavaṇṇanā	...	...	215
4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā	...	...	215
10. Aghamūlasuttavaṇṇanā	...	...	215
11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā	...	...	215

4. Natumhākavagga

1. Natumhākasuttavaṇṇanā	...	...	216
3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	216
4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	216
5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā	...	...	217
7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā	...	...	218

5. Attadīpavagga

1. Attadīpasuttavaṇṇanā	...	...	219
2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā	...	...	219

Mātikā				Piṭṭhaṅka
3.	Aniccasuttavaṇṇanā	...	...	219
4.	Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā	...	...	220
5.	Samanupassanāsuttavaṇṇanā	...	...	220
6.	Khandhasuttavaṇṇanā	...	...	221
7-8.	Soṇasuttādivaṇṇanā	...	...	221
9-10.	Nandikkhayasuttādivaṇṇanā	...	...	222

(6) 1. Upayavagga

1.	Upayasuttavaṇṇanā	...	...	222
2.	Bījasuttavaṇṇanā	...	...	223
3.	Udānasuttavaṇṇanā	...	...	223
4.	Upādānaparivattasuttavaṇṇanā	...	...	225
5.	Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	...	226
6.	Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā	...	...	226
7.	Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā	...	...	227
8.	Mahālisuttavaṇṇanā	...	...	227
9.	Ādittasuttavaṇṇanā	...	...	227
10.	Niruttipathasuttavaṇṇanā	...	...	227

(7) 2. Arahantavagga

1.	Upādiyamānasuttavaṇṇanā	...	...	229
2-6.	Maññamānasuttādivaṇṇanā	...	...	230
7.	Anattaniyasuttavaṇṇanā	...	...	230
8-10.	Rajanīyasaṇṭhitasuttavaṇṇanā	...	...	230

(8) 3. Khajjanīyavagga

1-3.	Assādasuttādivaṇṇanā	...	...	230
4.	Arahantasuttavaṇṇanā	...	...	231

Mātikā Piṭṭhaṅka

5.	Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā	232
6.	Sīhasuttavaṇṇanā	232
7.	Khajjanīyasuttavaṇṇanā	235
8.	Piṇḍolyasuttavaṇṇanā	239
9.	Pālileyyasuttavaṇṇanā	241
10.	Puṇṇamasuttavaṇṇanā	242

(9) 4. Theravagga

1.	Ānandasuttavaṇṇanā	243
2.	Tissasuttavaṇṇanā	244
3.	Yamakasuttavaṇṇanā	245
4.	Anurādhasuttavaṇṇanā	245
5.	Vakkalisuttavaṇṇanā	246
6.	Assajisuttavaṇṇanā	247
7.	Khemakasuttavaṇṇanā	247
8.	Channasuttavaṇṇanā	248
9-10.	Rāhulasuttādivaṇṇanā	248

(10) 5. Pupphavagga

1.	Nadīsuttavaṇṇanā	249
2.	Pupphasuttavaṇṇanā	249
3.	Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā	249
4-6.	Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā	252
7.	Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā	252
8.	Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā	252
9.	Vāsijaṭasuttavaṇṇanā	254
10.	Aniccasaññāsuttavaṇṇanā	255

(11) 1. Antavagga

1.	Antasuttavaṇṇanā	257
2-3.	Dukkhasuttādivaṇṇanā	257

Mātikā			Piṭṭhaṅka
4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā	...	...	257
5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	258

(12) 2. Dhammakathikavagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā	...	...	258
3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā	...	...	258
4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā	...	...	259
5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā	...	...	259
10. Sīlavantasuttavaṇṇanā	...	...	259
11. Sutavantasuttavaṇṇanā	...	...	260
12-13. Kappasuttādivaṇṇanā	...	...	260

(13) 3. Avijjāvagga

1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā	...	...	260

(14) 4. Kukkuḷavagga

1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā	...	...	260

(15) 5. Diṭṭhivagga

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā	...	...	261
10. Ānandasuttavaṇṇanā	...	...	261

2. Rādhasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Mārasuttavaṇṇanā	...	...	262
2-10. Sattasuttādivaṇṇanā	...	...	262

2. Dutiyavagga

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā	...	...	262

Mātikā			Piṭṭhaṅka
	3-4. Āyācanavaggādi		
1-11.	Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā	... ...	263
	3. Diṭṭhisaṁyutta		
	1. Sotāpattivagga		
1.	Vātasuttavaṇṇanā	... ...	264
2-4.	Etaṁmamasuttādivaṇṇanā	... ...	264
5.	Natthidinnasuttavaṇṇanā	... ...	265
6.	Karotosuttavaṇṇanā	... ...	266
7.	Hetusuttavaṇṇanā	... ...	268
8-10.	Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā	... ...	269
11-18.	Antavāsuttādivaṇṇanā	... ...	272
2.	**Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā**	... ...	272
	4. Okkantasaṁyutta		
1-10.	Cakkhusuttādivaṇṇanā	... ...	273
5.	**Uppādasaṁyuttavaṇṇanā**	... ...	273
6.	**Kilesasaṁyuttavaṇṇanā**	... ...	273
	7. Sāriputtasaṁyutta		
1-9.	Vivekajasuttādivaṇṇanā	... ...	274
10.	Sucimukhīsuttavaṇṇanā	... ...	274
	8. Nāgasaṁyutta		
1.	Suddhikasuttavaṇṇanā	... ...	275
2-50.	Paṇītatarasuttādivaṇṇanā	... ...	275
9.	**Supaṇṇasaṁyuttavaṇṇanā**	... ...	276
10.	**Gandhabbakāyasaṁyuttavaṇṇanā**	... ...	276

Mātikā			Piṭṭhaṅka
11. **Valāhakasaṁyuttavaṇṇanā**	...	...	277
12. **Vacchagottasaṁyuttavaṇṇanā**	...	...	278

13. Jhānasaṁyutta

1. Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā	...	...	278
2-55. Samādhimūlakaṭhitisuttādivaṇṇanā	...	...	279

1. Saḷāyatanasaṁyutta

1. Aniccavagga

1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā	...	...	281
2-3. Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā	...	...	283
4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā	...	...	283
7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā	...	...	283

2. Yamakavagga

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā	...	...	283
5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā	...	...	284
7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā	...	...	284

3. Sabbavagga

1. Sabbasuttavaṇṇanā	...	...	285
2. Pahānasuttavaṇṇanā	...	...	286
3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā	...	...	287
4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā	...	...	287
5. Dutiya-aparijānanasuttavaṇṇanā	...	...	287
6. Ādittasuttavaṇṇanā	...	...	288
7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā	...	...	289
8. Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā	...	...	289

Mātikā			Piṭṭhaṅka
9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā	...	...	290
10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā	...	...	290
4. **Jātidhammavaggavaṇṇanā**	...	...	291
5. **Sabba-aniccavaggavaṇṇanā**	...	...	291
(6) 1. **Avijjāvaggavaṇṇanā**	...	...	291

(7) 2. Migajālavagga

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā	...	...	292
6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā	...	...	292
7. Upasena-āsīvisasuttavaṇṇanā	...	...	293
8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā	...	...	293
9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	...	...	293
10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	...	...	294
11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	...	...	294

(8) 3. Gilānavagga

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā	...	...	294
7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā	...	...	294
8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	295
10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā	...	...	295

(9) 4. Channavagga

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā	...	...	295
2. Suññatalokasuttavaṇṇanā	...	...	295
3. Saṁkhittadhammasuttavaṇṇanā	...	...	295
4. Channasuttavaṇṇanā	...	...	295
5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā	...	...	297
7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā	...	...	299
9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā	...	...	299

Mātikā Piṭṭhaṅka

(10) 5. Saḷavagga

1.	Adanta-aguttasuttavaṇṇanā	...	...	300
2.	Mālukyaputtasuttavaṇṇanā	...	...	301
3.	Parihānasuttavaṇṇanā	...	...	303
4.	Pamādavihārīsuttavaṇṇanā	...	...	303
5.	Saṁvarasuttavaṇṇanā	...	...	303
6.	Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	304
7.	Paṭisallānasuttavaṇṇanā	...	...	304
8-9.	Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā	...	...	304
10.	Udakasuttavaṇṇanā	...	...	304

(11) 1. Yogakkhemivagga

1.	Yogakkhemisuttavaṇṇanā	...	...	305
2-10.	Upādāyasuttādivaṇṇanā	...	...	305

(12) 2. Lokakāmaguṇavagga

1-2.	Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā	...	...	305
3.	Lokantagamanasuttavaṇṇanā	...	...	306
4.	Kāmaguṇasuttavaṇṇanā	...	...	308
5-6.	Sakkapañhasuttādivaṇṇanā	...	...	308
7.	Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā	...	...	309
8.	Rāhulovādasuttavaṇṇanā	...	...	309

(13) 3. Gahapativagga

1-3.	Vesālīsuttādivaṇṇanā	...	...	310
4-5.	Bhāradvājasuttādivaṇṇanā	...	...	310
6.	Ghositasuttavaṇṇanā	...	...	311
7-8.	Hāliddikānisuttādivaṇṇanā	...	...	312

Mātikā Piṭṭhaṅka

9. Lohiccasuttavaṇṇanā 312
10. Verahaccānisuttavaṇṇanā 313

(14) 4. **Devadahavagga**

1. Devadahasuttavaṇṇanā 313
2. Khaṇasuttavaṇṇanā 314
3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā 314
4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā 315

(15) 5. **Navapurāṇavagga**

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā 315
2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā 316
6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā 316
8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā 317
9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā 318

(16) 1. **Nandikkhayavagga**

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā 318
5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā 319
7-9. Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā 319
10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā 319

(17) 2. **Saṭṭhipeyyālavagga**

1-60. Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā 319

(18) 3. **Samuddavagga**

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā 320
2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā 322
4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā 322

Mātikā			Piṭṭhaṅka

7.	Udāyīsuttavaṇṇanā	...	...	322
8.	Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	323
9-10.	Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā	...	...	324

(19) 4. Āsīvisavagga

1.	Āsīvisopamasuttavaṇṇanā	...	...	324
2.	Rathopamasuttavaṇṇanā	...	...	329
3.	Kummopamasuttavaṇṇanā	...	...	331
4.	Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā	...	...	332
5.	Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā	...	...	334
6.	Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	334
7.	Dukkhadhammasuttavaṇṇanā	...	...	340
8.	Kiṁsukopamasuttavaṇṇanā	...	...	341
9.	Vīṇopamasuttavaṇṇanā	...	...	344
10.	Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā	...	...	347
11.	Yavakalāpisuttavaṇṇanā	...	...	350

2. Vedanāsaṁyutta

1. Sagāthāvagga

1.	Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	353
2.	Sukhasuttavaṇṇanā	...	...	353
3.	Pahānasuttavaṇṇanā	...	...	354
4.	Pātālasuttavaṇṇanā	...	...	355
5.	Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā	...	...	356
6.	Sallasuttavaṇṇanā	...	...	356
7.	Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā	...	...	357
8-9.	Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā	...	...	357
10.	Phassamūlakasuttavaṇṇanā	...	...	357

Mātikā			Piṭṭhaṅka

2. Rahogatavagga

1. Rahogatasuttavaṇṇanā 358
4. Agārasuttavaṇṇanā 358
5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā 359
9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā 359

3. Aṭṭhasatapariyāyavagga

1. Sīvakasuttavaṇṇanā 360
2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā 361
11. Nirāmisasuttavaṇṇanā 362

3. Mātugāmasaṁyutta

1. Paṭhamapeyyālavagga

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā 364
3. Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā 364
4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā 364

3. Balavagga

1. Visāradasuttavaṇṇanā 365
2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā 365

4. Jambukhādakasaṁyutta

1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā 366
3-15. Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā 367
16. Dukkarapañhasuttavaṇṇanā 368
5. Sāmaṇḍakasaṁyuttavaṇṇanā 368

Mātikā Piṭṭhaṅka

6. Moggallānasaṁyutta

1-8.	Paṭhamajjhānapañhasuttādivaṇṇanā	...	...	369
9.	Animittapañhasuttavaṇṇanā	...	...	369
10-11.	Sakkasuttādivaṇṇanā	...	...	370

7. Cittasaṁyutta

1.	Saṁyojanasuttavaṇṇanā	...	...	371
2.	Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā	...	...	371
3.	Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā	...	...	371
4.	Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā	...	...	371
5.	Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā	...	...	372
6.	Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā	...	...	373
7.	Godattasuttavaṇṇanā	...	...	376
8.	Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā	...	...	377
9.	Acelakassapasuttavaṇṇanā	...	...	378
10.	Gilānadassanasuttavaṇṇanā	...	...	378

8. Gāmaṇisaṁyutta

1.	Caṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	379
2.	Tālapuṭasuttavaṇṇanā	...	...	379
3-5.	Yodhājīvasuttādivaṇṇanā	...	...	380
6.	Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā	...	...	381
7.	Khettūpamasuttavaṇṇanā	...	...	381
8.	Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā	...	...	381
9.	Kulasuttavaṇṇanā	...	...	382
10.	Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā	...	...	383
11.	Bhadrakasuttavaṇṇanā	...	...	384
12.	Rāsiyasuttavaṇṇanā	...	...	384
13.	Pāṭaliyasuttavaṇṇanā	...	...	385

Mātikā Piṭṭhaṅka

9. Asaṅkhatasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā 387

2. Dutiyavagga

23-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā 387

10. Abyākatasaṁyutta

1. Khemāsuttavaṇṇanā 389
2. Anurādhasuttavaṇṇanā 389
3-8. Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā 390
9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā 390
10. Ānandasuttavaṇṇanā 390
11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā 391

1. Maggasaṁyutta

1. Avijjāvagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā 393
3. Sāriputtasuttavaṇṇanā 396
4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā 396
5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā 398
7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā 399
8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā 399
9. Sūkasuttavaṇṇanā 402
10. Nandiyasuttavaṇṇanā 403

Mātikā			Piṭṭhaṅka
2. Vihāravagga			
1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā	...	...	403
2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā	...	...	406
3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā	...	...	406
3. Micchattavaggavaṇṇanā		...	407
4. Paṭipattivaggavaṇṇanā		...	407
5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā		...	408
6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā		...	409
7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā		...	409
5. Appamādapeyyālavagga			
1. Tathāgatasuttavaṇṇanā	...	...	410
2. Padasuttavaṇṇanā	...	...	410
3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā	...	...	410
6. Balakaraṇīyavagga			
1. Balasuttavaṇṇanā	...	...	411
2. Bījasuttavaṇṇanā	...	...	411
3. Nāgasuttavaṇṇanā	...	...	411
5. Kumbhasuttavaṇṇanā	...	...	411
7. Ākāsasuttavaṇṇanā	...	...	411
8-9-10. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā	...	...	411
11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā	...	...	412
7. Esanāvagga			
1. Esanāsuttavaṇṇanā	...	...	412
2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā	...	...	412

Mātikā Piṭṭhaṅka

8. Oghavagga

1-2.	Oghasuttādivaṇṇanā	...	...	412
3-4.	Upādānasuttādivaṇṇanā	...	...	412
5-10.	Anusayasuttādivaṇṇanā	...	...	413

2. Bojjhaṅgasaṁyutta

1. Pabbatavagga

1.	Himavantasuttavaṇṇanā	...	...	414
2.	Kāyasuttavaṇṇanā	...	...	415
3.	Sīlasuttavaṇṇanā	...	...	419
4.	Vatthasuttavaṇṇanā	...	...	421
5.	Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	422
6-7.	Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā	...	...	422
8.	Upavānasuttavaṇṇanā	...	...	424
9.	Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā	...	...	424

2. Gilānavagga

1-3.	Pāṇasuttādivaṇṇanā	...	...	425
4-10.	Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā	...	...	425

3. Upāyivagga

1-2.	Bodhāyasuttādivaṇṇanā	...	...	425
3-5.	Ṭhāniyasuttādivaṇṇanā	...	...	425
6-7.	Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā	...	...	426
8.	Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā	...	...	426
9.	Ekadhammasuttavaṇṇanā	...	...	426
10.	Udāyisuttavaṇṇanā	...	...	427

Mātikā Piṭṭhaṅka

4. Nīvaraṇavagga

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā 427
8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā 428
9. Rukkhasuttavaṇṇanā 428
10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā 428

5. Cakkavattivagga

1. Vidhāsuttavaṇṇanā 429
2. Cakkavattisuttavaṇṇanā 429
4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā 430

6. Sākacchavagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā 431
2. Pariyāyasuttavaṇṇanā 443
3. Aggisuttavaṇṇanā 445
4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā 445
5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā 447
6. Abhayasuttavaṇṇanā 448

7. Ānāpānavagga

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā 448

8. Nirodhavagga

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā 448

3. Satipaṭṭhānasaṁyutta

1. Ambapālivagga

1. Ambapālisuttavaṇṇanā 450
2. Satisuttavaṇṇanā 457

Mātikā			Piṭṭhaṅka
3. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	468
4. Sālasuttavaṇṇanā	...	...	469
5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā	...	...	469
6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā	...	...	469
7. Makkaṭasuttavaṇṇanā	...	...	470
8. Sūdasuttavaṇṇanā	...	...	470
9. Gilānasuttavaṇṇanā	...	...	471
10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā	...	...	472

2. Nālandavagga

2. Nālandasuttavaṇṇanā	...	...	474
3. Cundasuttavaṇṇanā	...	...	478
4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā	...	...	480
6. Uttiyasuttavaṇṇanā	...	...	480
8. Brahmasuttavaṇṇanā	...	...	480
9. Sedakasuttavaṇṇanā	...	...	480
10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā	...	...	481

3. Sīlaṭṭhitivagga

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā	...	...	483
3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā	...	...	483
6. Padesasuttavaṇṇanā	...	...	483
7. Samattasuttavaṇṇanā	...	...	483
8-10. Lokasuttādivaṇṇanā	...	...	483
4. Ananussutavaggavaṇṇanā	...	...	484

5. Amatavagga

2. Samudayasuttavaṇṇanā	...	...	484
4. Satisuttavaṇṇanā	...	...	484

Mātikā			Piṭṭhaṅka

6. Pātimokkhasaṁvarasuttavaṇṇanā 484
7. Duccaritasuttavaṇṇanā 486

4. Indriyasaṁyutta

1. Suddhikavagga

1. Suddhikasuttavaṇṇanā 487
Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā 487
8. Dabbasuttavaṇṇanā 488
9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā 488

2. Mudutaravagga

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā 489
2. Paṭhamasaṁkhittasuttavaṇṇanā 489
3. Dutiyasaṁkhittasuttavaṇṇanā 491
4. Tatiyasaṁkhittasuttavaṇṇanā 491
5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā 491
8. Paṭipannasuttavaṇṇanā 493
9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā 493

3. Chaḷindriyavagga

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā 493
3. Aññindriyasuttavaṇṇanā 493
4. Ekabījisuttavaṇṇanā 494
5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā 496

4. Sukhindriyavagga

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā 496
6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā 496

Mātikā			Piṭṭhaṅka
9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā	...	...	497
10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā	...	...	497

5. Jarāvagga

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā	...	...	498
2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	499
5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā	...	...	500
10. Āpaṇasuttavaṇṇanā	...	...	500

6. Sūkaravagga

1. Sālasuttavaṇṇanā	...	...	501
2. Mallikasuttavaṇṇanā	...	...	501
3. Sekhasuttavaṇṇanā	...	...	501
6. Patiṭṭhitasuttavaṇṇanā	...	...	501
8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā	...	...	502
7. Bodhipakkhiyavagga	**...**	**...**	**502**
5. Sammappadhānasaṁyutta	**...**	**...**	**502**
6. Balasaṁyutta	**...**	**...**	**502**

7. Iddhipādasaṁyutta

1. Cāpālavagga

1. Apārasuttavaṇṇanā	...	...	503
5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā	...	...	503
6. Samattasuttavaṇṇanā	...	...	503
10. Cetiyasuttavaṇṇanā	...	...	503

2. Pāsādakampanavagga

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā	...	...	510
3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā	...	...	510

Mātikā Piṭṭhaṅka

4. Moggallānasuttavaṇṇanā 513
5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā 513
9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā 513
10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā 513

3. Ayoguḷavagga

2. Ayoguḷasuttavaṇṇanā 514
3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā 515

8. Anuruddhasaṁyutta

1. Rahogatavagga

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā 516
3. Sutanusuttavaṇṇanā 516
4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā 516
9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā 516
2. Dutiyavagga 517
9. Jhānasaṁyutta 517

10. Ānāpānasaṁyutta

1. Ekadhammavagga

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā 518
6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā 518
8. Padīpopamasuttavaṇṇanā 518
9. Vesālīsuttavaṇṇanā 519
10. Kimilasuttavaṇṇanā 522

2. Dutiyavagga

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā 525
3-10. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā 525

Mātikā Piṭṭhaṅka

11. Sotāpattisaṁyutta

1. Veḷudvāravagga

1.	Cakkavattirājasuttavaṇṇanā	...	...	527
2.	Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā	...	...	528
3.	Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā	...	...	528
4-5.	Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā	...	...	528
6.	Thapatisuttavaṇṇanā	...	...	528
7.	Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā	...	...	529
8-9.	Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā	...	...	529

2. Rājakārāmavagga

1.	Sahassabhikkhunisaṁghasuttavaṇṇanā	...	...	532
2-3.	Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	532
4.	Duggatibhayasuttavaṇṇanā	...	...	532
6.	Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā	...	...	532
7.	Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā	...	...	533

3. Saraṇānivagga

1-2.	Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā	...	...	533
3.	Godhasakkasuttavaṇṇanā	...	...	533
4.	Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā	...	...	534
5.	Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā	...	...	534
6.	Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	...	...	534
7.	Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	...	...	535

4. Puññābhisandavagga

1.	Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā	...	...	535
4.	Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā	...	...	535

Mātikā Piṭṭhaṅka

8. Vassasuttavaṇṇanā 535
10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā 536

5. Sagāthakapuññābhisandavagga

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā 536
2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā 536
3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā 536
4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā 537

6. Sappaññavagga

2. Vassaṁvutthasuttavaṇṇanā 537
3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā 537
4. Gilānasuttavaṇṇanā 538
9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā 538

7. Mahāpaññavagga

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā 538

12. Saccasaṁyutta

1. Samādhivagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā 539
3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā 539
10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā 539

2. Dhammacakkappavattanavagga

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā 540
9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā 542
10. Tathasuttavaṇṇanā 542

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Koṭigāmavagga

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā 543
2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā 543
7. Tathasuttavaṇṇanā 543
8. Lokasuttavaṇṇanā 543
10. Gavampatisuttavaṇṇanā 543

4. Sīsapāvanavagga

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā 543
5. Sattisatasuttavaṇṇanā 544
9. Indakhīlasuttavaṇṇanā 544
10. Vādatthikasuttavaṇṇanā 544

5. Papātavagga

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā 544
2-3. Papātasuttādivaṇṇanā 545
5. Vālasuttavaṇṇanā 545
8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā 545
6. Abhisamayavaggavaṇṇanā 546

7. Paṭhama-āmakadhaññapeyyālavagga

3. Paññāsuttavaṇṇanā 546
4. Surāmerayasuttavaṇṇanā 546
10. Pacāyikasuttavaṇṇanā 546

8. Dutiya-āmakadhaññapeyyālavagga

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā 547
9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā 547
10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā 547

Mātikā				Piṭṭhaṅka

9. Tatiya-āmakadhaññapeyyālavagga

1.	Naccagītasuttavaṇṇanā	...	...	547
2.	Uccāsayanasuttavaṇṇanā	...	...	548
3.	Jātarūpasuttavaṇṇanā	...	...	548
4.	Āmakadhaññasuttavaṇṇanā	...	...	549
5.	Āmakamaṁsasuttavaṇṇanā	...	...	549

10. Catuttha-āmakadhaññapeyyālavagga

2-3.	Kayavikkayasuttādivaṇṇanā	...	...	549
4.	Tulākūṭasuttavaṇṇanā	...	...	549
6-11.	Chedanasuttādivaṇṇanā	...	...	550
	Nigamanakathāvaṇṇanā	...	...	551

Saṁyuttaṭīkāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Nidānavagga

Saṁyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Nidānasaṁyutta

1. Buddhavagga

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā

1. Dutiyasuttādīnipi paṭiccasamuppādavaseneva desitānīti āha **"paṭhamaṁ paṭiccasamuppādasuttan"**ti. **Tatrā**ti padaṁ ye desakālā idha viharaṇakiriyāya visesanabhāvena vuttā, tesaṁ paridīpananti dassento **"yaṁ samayaṁ -pa- dīpetī"**ti āha. Taṁ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha desassa kālassa vā paṭiniddeso bhavituṁ arahati, na aññassa. Ayaṁ tāva tatrasaddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatrasaddo dhammadesanāvisiṭṭhaṁ desaṁ kālañca vibhāveti, tasmā vuttaṁ **"bhāsitabbayutte vā desakāle"**ti. Tena **tatrā**ti yattha bhagavā dhammadesanatthaṁ bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. **Na hī**ti-ādinā tamevatthaṁ samattheti.

Nanu ca yattha ṭhito bhagavā "akālo kho tāvā"ti-ādinā bāhiyassa dhammadesanaṁ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṁ ṭhitova tassa

dhammaṁ desesīti? Saccametaṁ. Adesetabbakāle adesanāya hi idaṁ udāharaṇaṁ. Tenāha **"akālo kho tāvā"**ti. Yaṁ pana tattha vuttaṁ "antaragharaṁ paviṭṭhamhā"ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanatthaṁ vuttaṁ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye. Tadubhayassa vūpasamaṁ āgamento papañcaparihāratthaṁ bhagavā "akālo kho"ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesanāya pana udāharaṇaṁ "atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdi, vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṁ paññatte āsane nisīdī"ti evamādikaṁ idha **ādi**saddena saṅgahitaṁ. "Sa kho so bhikkhave bālo idha pāpāni kammāni karitvā"ti evamādīsu[1] padapūraṇamatte **kho**-saddo, "dukkhaṁ kho agāravo viharati appatisso"ti-ādīsu[2] avadhāraṇe, "kittāvatā nu kho āvuso satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṁ nānusikkhantī"ti-ādīsu[3] ādikālatthe, vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṁ kataṁ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṁ, avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṁ. Tasmā "āmantesi evā"ti āmantane niyamo dassito hotīti.

"Bhagavāti lokagarudīpanan"ti kasmā vuttaṁ, nanu pubbe "bhagavā"ti padaṁ vuttanti? Yadipi pubbe vuttaṁ, taṁ pana yathāvuttaṭṭhāne viharaṇakiriyāya kattuvisesadassanaparaṁ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṁ puna "bhagavā"ti pāḷiyaṁ vuttanti. Tassatthaṁ dassetuṁ **"bhagavāti lokagarudīpanan"**ti āha. **Kathāsavanayuttapuggalavacanan**ti vakkhamānāya paṭiccasamuppādadesanāya savanayogyapuggalavacanaṁ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṁ desanānaṁ visesena bhājanabhūtāti sātisayena sāsanasampaṭiggāhakabhāvadassanatthaṁ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti āha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhū**ti bhikkhanasīlattā bhikkhanadhammattā bhikkhūti-attho. **Bhikkhācariyaṁ ajjhupagato**ti buddhādīhipi ajjhupagataṁ bhikkhācariyaṁ uñchācariyaṁ ajjhupagatattā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi koci appaṁ vā mahantaṁ vā bhogakkhandhaṁ pahāya agārasmā anagāriyaṁ pabbajito, so

---

1. Ma 3. 203 piṭṭhe. (Atthato samānaṁ.) 2. Aṁ 1. 328 piṭṭhe. 3. Ma 1. 17 piṭṭhe.

kasigorakkhādīhi jīvikakappanaṁ hitvā liṅgasampaṭicchaneneva bhikkhācariyaṁ ajjhupagatattā bhikkhu. Parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṁ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṁ ajjhupagatoti bhikkhu. Piṇḍiyālopabhojanaṁ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṁ ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ādinā nayenāti "bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṁ akusalānaṁ dhammānaṁ bhikkhū"ti-ādinā **vibhaṅge**[1] āgatanayena. **Ñāpane**ti avabodhane paṭivedaneti attho. **Bhikkhanasīlatā,** na kasivāṇijjādīhi jīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** "uddissa ariyā tiṭṭhantī"ti[2] evaṁ vuttabhikkhanasabhāvatā, na yācanākohaññasabhāvatā. **Bhikkhane sādhukāritā** "uttiṭṭhe nappamajjeyyā"ti[3] vacanaṁ anussaritvā tattha appamajjatā. Atha vā **sīlaṁ** nāma pakatisabhāvo, idha pana tathādhiṭṭhānaṁ. **Dhammo**ti vataṁ. Apare pana **"sīlaṁ** nāma vatavasena samādānaṁ. **Dhammo nāma** paveṇi-āgataṁ cārittaṁ. **Sādhukāritā** sakkaccakāritā ādarakiriyā"ti vaṇṇenti.

Hīnādhikajanasevitavuttinti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyaṁ paramakāpaññaṁ maññanti, tesaṁ ubhayesampi yathākkamaṁ "bhikkhavo"ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññataṁ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṁ kappentehi sevitaṁ vuttiṁ pakāsento uddhatabhāvaniggahaṁ karoti, adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvasodhanatthaṁ sevitaṁ vuttiṁ pakāsento dīnabhāvaniggahaṁ karotīti yojetabbaṁ. Yasmā "bhikkhavo"ti vacanaṁ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṁ, pakaraṇato sāmatthiyato ca sussūsājananaṁ, sakkaccasavanamanasikāraniyojanañca hoti, tasmā tamatthaṁ dassento **"bhikkhavoti iminā"**ti-ādimāha.

Tattha **sādhukaṁ manasikārepī**ti sādhukaṁ savane sādhukaṁ manasikāre ca. Kathaṁ pavattitā savanādayo sādhukaṁ pavattitā hontīti? "Addhā

1. Abhi 2. 254 piṭṭhe. 2. Khu 5. 162 piṭṭhe. 3. Khu 1. 38 piṭṭhe Dhammapade.

imāya paṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissatī"ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttaṁ hi "pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṁ bhabbo niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattaṁ. Katamehi pañcahi? Na kathaṁ paribhoti, na kathikaṁ paribhoti, na attānaṁ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṁ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho bhikkhave pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṁ bhabbo niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattan"ti[1]. Tenāha **"sādhukaṁ manasikārāyattā hi sāsanasampattī"**ti. **Sāsanasampatti** nāma sīlādinipphatti. **Paṭhamaṁ uppannattā** adhigamavasena. **Satthucariyānuvidhāyakattā** sīlādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṁ yānānaṁ vasena anudhammapaṭipattisambhavato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā.**

Santikattāti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālaṁ saṁvuttibhāvato. **Yathānusiṭṭhan**ti anusāsaniyānurūpaṁ, anusāsaniṁ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhū**ti ye paṭiccasamuppādadhamme desanāpasutā, te. Pubbe "sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā"ti-ādinā bhikkhūnaṁ eva āmantanakāraṇaṁ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvā dhammadesanāya payojanaṁ dassetuṁ **"kimatthaṁ pana bhagavā"**ti codanaṁ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññaṁ cintentā**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṁ paccavekkhantā**ti hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṁ pati manasā avekkhantā. "Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṁ sallakkhetuṁ sakkotī"ti imamevatthaṁ byatirekamukhena dassetuṁ **"te anāmantetvā"**ti-ādi vuttaṁ.

Bhikkhavoti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo "bhikkhavo itī"ti, ayaṁ hi iti-saddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādi-anekatthapabhedo. Tathā hesa "ruppatīti kho bhikkhave tasmā 'rūpan'ti vuccatī"ti-ādīsu[2] hetumhi dissati, "tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā"ti-ādīsu[3] parisamāpane, "iti vā evarūpā visūkadassanā paṭivirato"ti-ādīsu[4] ādi-atthe, "māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā

---

1. Aṁ 1. 154 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 71 piṭṭhe. 3. Ma 1. 15 piṭṭhe. 4. Dī 1. 6 piṭṭhe.

paññatti vohāro nāmaṁ nāmakammaṁ nāmadheyyaṁ nirutti byañjanaṁ abhilāpo"ti-ādīsu[1] padatthavipariyāye, "iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito. Sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito"ti-ādīsu[2] pakāre, "atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā Ānanda atthītissa vacanīyaṁ. Kiṁ paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīyan"ti-ādīsu[3] avadhāraṇe, "sabbamatthīti kho Kaccāna ayameko anto, sabbaṁ natthīti ayaṁ dutiyo anto"ti-ādīsu[4] nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. **Bhikkhavo**ti āmantanākāro, tamesa iti-saddo nidasseti "bhikkhavoti āmantesī"ti. Iminā nayena **bhaddante**ti-ādīsupi yathārahaṁ itisaddassa attho veditabbo.

Pubbe "bhagavā āmantesī"ti vuttattā "bhagavato paccassosun"ti idha "bhagavato"ti sāmivacanaṁ āmantanameva sambandhī-antaraṁ apekkhatīti iminā adhippāyena **"bhagavato āmantanaṁ paṭi-assosun"**ti vuttaṁ. **Bhagavato**ti idaṁ pana paṭissavasambandhena sampadānavacanaṁ. Ettāvatā yaṁ kāladesadesakaparisāpadesapaṭimaṇḍitaṁ nidānaṁ bhāsitanti sambandho. Etthāha—kimatthaṁ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṁ, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate—desanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṁ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva cāyasmatā mahākassapena "paṭiccasamuppādasuttaṁ āvuso Ānanda kattha bhāsitan"ti-ādinā desādipucchāsu katāsu tāsaṁ vissajjanaṁ karontena dhammabhaṇḍāgārikena "evaṁ me sutan"ti āyasmatā ānandena imassa suttassa nidānaṁ bhāsitaṁ.

Apica satthu sampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi

---

1. Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 107 piṭṭhe.
3. Dī 2. 47 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 258; Saṁ 2. 110 piṭṭhesu.

sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammacariyasatthusāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhā cassa parānuggahappavatti, evaṁ desakasaṁkilesabhūtānaṁ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṁ avijjātaṇhānaṁ accantābhāvasaṁsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjanakehi ca saṁ buddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā hoti tattha tattha sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṁ ṭhānuppattikapaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana mūladvayavasena antadvayarahitassa tisandhikālabandhassa catubbidhanayasaṅkhepagambhīrabhāvayuttassa paṭiccasamuppādassa bodhiyā nidassanato cāti yojetabbaṁ. Tena vuttaṁ "satthu sampattipakāsanatthaṁ nidānavacanan"ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā pavatti[1], attahitatthā vā, tasmā paresaṁ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṁ yathāpavattaṁ vuccamānaṁ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṁ sattānaṁ anusāsanaṭṭhena sāsanaṁ, na kabbaracanā. Tayidaṁ satthucaritaṁ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṁ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṁ pakāsīyati, idha pana dvādasapadikapaccayākāravibhāvanena tena. Tena vuttaṁ "sāsanasampattipakāsanatthaṁ nidānavacanan"ti.

Apica satthu pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṁ nidānavacanaṁ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṁ heṭṭhā vuttanayānusārena "bhagavā"ti ca iminā padena vibhāvitanti veditabbaṁ. "Bhagavā"ti ca iminā Tathāgatassa rāgadosamohādisabbasaṁkilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakaruṇā diguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti. Idamettha nidānavacane payojananidassanaṁ.

---

1. Paṭīpatti (Ka)

Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādi-atthassa vineyyasantānesu nikkhipanato "nikkhepo"ti vuccatīti "suttanikkhepaṁ tāva vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotī"ti sāmaññato bhagavato desanāya samuṭṭhānassa vibhāgaṁ dassetvā "etthāyaṁ desanā evaṁsamuṭṭhānā"ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṁ. Tato heṭṭhā "kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādavaseneva desanā āraddhā"ti kenaci codanāya katāya "parajjhāsayoyaṁ suttanikkhepo"ti parihāro sukathito hoti. Tattha yathā anekasata-anekasahassabhedānipi suttantāni saṁkilesabhāgiyādipadhānanayena soḷasavidhataṁ nātivattanti, evaṁ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha **"cattāro hi suttanikkhepā"**ti. Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāti saddhiṁ saṁsaggabhedo sambhavati "attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko cā"ti ajjhāsayapucchānusandhisambhavato, evaṁ yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayenapi saṁsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṁsaggo natthīti. Nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti "cattāro hi suttanikkhepā"ti vuttaṁ. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṁ sesanikkhepānaṁ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā, tathādassanañcettha ayaṁ saṁsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṁ vacanattho—nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṁ eva nikkhepo **suttanikkhepo.** Atha vā nikkhipanaṁ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo,** suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo.** Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo. Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vasena pavattadhammo etassa atthīti **pucchāvasiko.** Suttadesanāya vatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko.** Atha vā

nikkhipīyati suttaṁ etenāti suttanikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṁ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṁ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitvā ñātabbo attho. Tassa pucchāvasena pavattaṁ dhammapaṭiggāhakānaṁ vacanaṁ pucchāvasikaṁ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena "pucchāvasiko"ti vuttaṁ. Tathā aṭṭhuppatti eva aṭṭhuppattikoti evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṁ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṁ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṁ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṁ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṁ pana paresaṁ ajjhāsayapucchānaṁ desanāpavattihetubhūtānaṁ uppattiyaṁ pavattitānaṁ kathaṁ aṭṭhuppattiyaṁ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṁ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṁ kathaṁ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṁ. Paresaṁ hi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṁ visuṁ gahaṇaṁ. Tathā hi brahmajāladhammadāyādasuttādīnaṁ vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṁ "aṭṭhuppattī"ti vuccati. Paresaṁ pucchaṁ vinā ajjhāsayaṁ eva nimittaṁ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena eva desito pucchāvasikoti pākaṭovāyamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva kathe**ti dhammatantiṭhapanatthanti daṭṭhabbaṁ. **Dasabalasuttantahārako**ti dasabalavagge anupubbena nikkhittānaṁ suttānaṁ āvali, tathā **candopamahārakā**dayo.

Vimuttiparipācanīyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsayan**ti adhimuttiṁ. **Khantin**ti diṭṭhinijjhānakkhantiṁ. **Manan**ti cittaṁ. **Abhinīhāran**ti paṇidhānaṁ. **Bujjhanabhāvan**ti bujjhanasabhāvaṁ, paṭivijjhanākāraṁ vā.

Ugghaṭitaññūti **ugghaṭanaṁ nāma** ñāṇugghaṭanaṁ, ñāṇena ugghaṭitamatte eva dhammaṁ jānātīti attho. Vipañcitaṁ vitthāritameva atthaṁ jānātīti **vipañcitaññū.** Uddesādīhi netabboti **neyyo.** Byañjanapadaṁ paramaṁ assāti **padaparamo. Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāradhammassa uddese udāhaṭamatte eva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṁ abhisamāyogo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ "cattārosatipaṭṭhānā"ti-ādinā nayena saṁkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena

ñāṇaṁ pesetvā arahattaṁ gaṇhituṁ samattho puggalo "ugghaṭitaññū"ti vuccati. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ saṁkhittena mātikaṁ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṁ pāpuṇituṁ samattho puggalo "vipañcitaññū"ti vuccati. **Uddesato**ti uddesahetu, uddisantassa uddisāpentassavāti[1] attho, "uddisato"tipi pāṭho, ayamevattho. **Paripucchato**ti paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti tena attabhāvena maggaṁ vā phalaṁ vā antamaso jhānaṁ vā vipassanaṁ vā nibbattetuṁ na sakkoti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ puggalo byañjanapadameva paramaṁ katvā ṭhitattā "padaparamo"ti vuccati.

Ekacarāti vivekābhiratiyā ekavihārino. **Dvicarā**ti dve ekajjhāsayā hutvā ñāṇacariyādivasena vicarantā. Esa nayo sesesu. Sattasuññatāpakāsanena **suññataṁ.** Tato eva **saṇhaṁ sukhumaṁ.** "Paresaṁ[2] ajjhāsayavasena bhagavā idaṁ suttaṁ[3] ārabhī"ti vatvā te pana "pare"ti vuttapuggalā aparikammikā suparisodhitapubbabhāgapaṭipadā cāti duvidhā, tadubhayesu satthu paṭipattiṁ upamāmukhena pakāsento **"yathā hī"**ti-ādimāha. **Rūpaṁ na samuṭṭhāpeti** likhanavasena na uppādeti. **Akatābhinivesan**ti vipassanābhāvanāya akatānuyogaṁ. **Sīla -pa- sampadāyā**ti asamādinnasīlaṁ sīlasampadāya, suparisuddhasīlaṁ samādhisampadāya, anujukatadiṭṭhijukammaṁ diṭṭhisampadāya yojentoti yojanā.

Yanti yaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ sandhāya. **Sīlan**ti catupārisuddhisīlaṁ. **Diṭṭhi** cāti kammassakatādiṭṭhi ceva kammapathasammādiṭṭhi ca. **Tividhenā**ti ajjhattaṁ bahiddhā ajjhattabahiddhāti evaṁ visayabhāvato tippakārena. Yathāvuttadiṭṭhivisuddhiyā visesapaccayaṁ sīlaṁyeva bhāvanāya adhiṭṭhānanti vuttaṁ **"sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāyā"**ti.

Sudhantasuvaṇṇaṁ apagatasabbakāḷakaṁ. Caturassādidhoto **suparimajjitamaṇikkhandho.** Paccayadhammānaṁ avijjādīnaṁ tassa tassa paccayuppannassa hetupaccayādibhāvo paccayākāro. So pana atthato avijjā

1. Uddisanatoti uddisanahetu. Uddisikassāti uddisāpitassāti (Ka)

2. Tesaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

3. Imaṁ desanaṁ (Ka)

evāti āha **"paṭiccasamuppādanti paccayākāran"**ti. Tenāha **"paccayākāro hī"**ti-ādi.

Kāmaṁ vo-saddo padaparaṭṭhito paṭiyogī-atthavisesavācako nāmaparabhūto pana taṁ taṁ kattukammakaraṇādisādhanavisiṭṭhameva pabodheti, hi-nipātaparabhūto pana vacanālaṅkāramattamevāti āha **"voti -pa- dissatī"**ti. **Taṁdesanan**ti tassa paṭiccasamuppādassa desanaṁ. Sā hi idha ta-saddena paccāmasīyati. "Suṇāthā"ti sotaviññeyyatāvacanato na kevalaṁ paṭiccasamuppādo.

Ekatthametaṁ padaṁ ka-saddena padavaḍḍhanamattassa katattā, tasmā sādhu-saddassa kato atthuddhāro sādhukasaddassapi kato eva hotīti adhippāyo. **Sādhu bhante**ti yācāmahaṁ bhanteti ayamettha atthoti āha **"āyācane"**ti. Puna **sādhu bhante**ti evaṁ bhanteti ayamettha atthoti āha **"sampaṭicchane"**ti. **Sādhu sādhū**ti aho ahosi ayamettha atthoti vuttaṁ **"sampahaṁsane"**ti. **Sādhu dhammarucī**ti puññakāmo sundaroti attho. **Paññāṇavā**ti paññavā. **Addubbho**ti adūsako. **Daḷīkamme**ti thirīkaraṇe sakkaccakiriyāyaṁ. **Āṇattiyan**ti āṇāpane. "Suṇātha sādhukaṁ manasi karothā"ti hi vutte sādhukasaddena savanamanasikārānaṁ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttaṁ hoti. Āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā.

Idānettha evaṁ yojanā veditabbāti sambandho. **Sotindriyavikkhepanivāraṇaṁ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṁ odahathāti hi attho. **Manindriyavikkhepanivāraṇaṁ** aññacintāpaṭisedhanato. **Puriman**ti "suṇāthā"ti padaṁ. **Etthā**ti "suṇātha, manasi karothā"ti padadvaye, etasmiṁ vā adhikāre. **Byañjanavipallāsaggāhanivāraṇaṁ** sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. **Atthavipallāsaggāhanivāraṇaṁ** manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccaṁ dhammaṁ upadhārentassa atthavipallāsaggāho hoti. **Dhammassavane niyojeti** "suṇāthā"ti vidahanato. **Dhāraṇūpaparikkhāsū**ti ettha upaparikkhaggahaṇeneva tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṁ saṅgaṇhāti. **Sabyañjano**ti ettha yathādhippetamatthaṁ byañjayatīti byañjanaṁ, sabhāvanirutti. Saha

byañjanehīti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagantabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti **sāttho,** atthasampannoti attho. **Dhammagambhīro**ti-ādīsu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthapitāya tantiyā desanā kathanaṁ. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā-atthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapatiṭṭhāca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṁ **"yasmā ayaṁ dhammo -pa- sādhukaṁ manasi karothā"**ti.

Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṁ desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṁ asakkuṇeyyattā tabbisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanaṁ** nāma uddisanaṁ saṅkhepadassanasadisaṁ. Tathā hi **vibhaṅgasutte** "desessāmī"ti vatvā puna "bhāsissāmī"ti vuttaṁ. Tassa niddisanaṁ bhāsananti idhādhippetanti āha **"vitthāratopi naṁ bhāsissāmīti vuttaṁ hotī"**ti. Paribyattaṁ kathanaṁ vā **bhāsanaṁ.**

Sāḷikāyiva nigghosoti sāḷikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemanīyo. **Paṭibhānaṁ** saddo. **Udīrayī**ti uccārīyati, vuccatīti attho. **Evaṁ vutte ussāhajātā**ti evaṁ "suṇātha sādhukaṁ manasi karotha, bhāsissāmī"ti vutte "na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatī"ti sañjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā.

Katamoti tassa padassa sāmaññato pucchābhāvo ñāyati, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvaṁ kathento **"kathetukamyatā pucchā"**ti vatvā teneva pasaṅgena mahāniddese āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti **"pañcavidhā hi pucchā"**ti-ādinā. Tattha adiṭṭhaṁ joteti etāyāti **adiṭṭhajotanā.** Diṭṭhaṁ saṁsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṁsandanā.** Saṁsandanañcettha sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṁ. Vimatiṁ chindati etāyāti **vimaticchedanā.** Anumatiyā pucchanaṁ **anumatipucchā.** "Taṁ kiṁ maññatha bhikkhave"ti-ādipucchāya hi "kātumhākaṁ anumatī"ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatā** kathetukamyatāya.

Lakkhaṇanti ñātuṁ pucchito yo koci sabhāvo. **Aññātan**ti yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. **Adiṭṭhan**ti dassanabhūtena ñāṇena cakkhunā viya na diṭṭhataṁ. **Atulitan**ti "ettakaṁ idan"ti tulanabhūtena ñāṇena na tulitataṁ. **Atīritan**ti tīraṇabhūtena ñāṇena akatañāṇakiriyāsamāpanataṁ. **Avibhūtan**ti ñāṇassa apākaṭabhāvaṁ. **Avibhāvitan**ti ñāṇena apākaṭīkatabhāvaṁ.

Pañcasu pucchāsu yā buddhānaṁ sabbato na santi, tā dassetvā idhādhippetapucchaṁ nigametuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ suviññeyyameva. Yadi paṭiccasamuppādo paccayākāro, atha kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādadesanāya saṅkhārādayo paccayuppannā kathitāti āha **"ettha cā"**ti-ādi. **Paccayuppannampi katheti** paccayuppannadassanena paccayadhammānaṁ paccayabhāvassa kathitabhāvato. **Āhāravaggassā**ti-ādi "paccayākāro paṭiccasamuppādo"ti dassanatthaṁ vuttaṁ. "Sambhavantī"ti pāḷiyaṁ parato vuttaṁ kiriyāpadaṁ ānetvā yojeti, aññathā saṅkhārā kiṁ katāti vā karontīti vā na ñāyeyya. Pavattiyā anulomato "avijjāpaccayā"ti-ādikā **anulomapaṭiccasamuppādakathā.**

"Avijjāya tvevā"ti-ādikā pana tassa vilomato **paṭilomakathā.** Accantameva saṅkhāre virajjati etenāti **virāgo,** maggo. **Asesanirodhā**ti asesetvā nirodhā samucchindanā. **Evaṁnirodhānan**ti evaṁ anuppādanirodhena niruddhānaṁ saṅkhārānaṁ nirodhā. Iti avijjādīnaṁ nirodhavacanena arahattaṁ vadati. **Sakalassā**ti anavasesassa. **Satthavirahitassā**ti paraparikappitajīvarahitassa. **Vinivattetvā**ti anuppādanirodhadassanavasena viparivattetvā.

Attamanāti pītisomanassena gahitacittā. Tathābhūtā ca haṭṭhacittā nāma hontīti āha **"tuṭṭhacittā"**ti. "Tassa vacanaṁ abhinanditabban"ti ettha abhinandanasaddo anumodanattho, "abhinanditvā"ti ettha sampaṭicchanattho. Idha pana ubhayatthopi vaṭṭatīti āha **"anumodiṁsu ceva sampaṭicchiṁsu cā"**ti.

Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

2. **Dutiyepī**ti dutiyasuttepi. Pi-saddena tadaññesu suttesupīti attho. **"Visuddhimagge vuttā evā"**ti vatvāpi tadekadesaṁ idha viniyogakkhamaṁ dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tan**ti mūlaṁ. **Vitthāradesanan**ti "vibhajissāmī"ti padassa atthassa dassanavasena pavattaṁ vibhaṅgadesanaṁ. Uddesadesanā paṭhamasutte anulomadesanāsadisāva. **Puna vaṭṭavivaṭṭaṁ dassento**ti "iti kho bhikkhave"ti-ādinā pavattiṁnivattiñca dassento. Paṭhamaṁ uddesavasena vibhajanavasena vivaṭṭaṁ dassitaṁ, tato eva byatirekanayena vivaṭṭampi dassitameva hotīti punaggahaṇaṁ.

Tesaṁ tesaṁ sattānanti idaṁ kiñci pakārato anāmasitvā sabbepi satte sāmaññato byāpetvā gahaṇanti āha **"saṅkhepato -pa- niddeso"**ti. **Gatijātivasenā**ti pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādihatthi-ādijātivasena ca. "Cittaṁ mano"ti-ādīsu viya kiccavisesaṁ, "mānasan"ti-ādīsu viya samāne atthe saddavisesaṁ, "paṇḍaran"ti-ādīsu viya guṇavisesaṁ, "cetasikaṁ hadayan"ti-ādīsu viya nissayavisesaṁ, "cittassa ṭhitī"ti-ādīsu viya aññassa avatthābhāvavisesaṁ, "alubbhanā"ti-ādīsu viya aññassa kiriyābhāvavisesaṁ, "alubbhitattan"ti-ādīsu viya aññassa abhāvatāvisesanti evamādikaṁ anapekkhitvā dhammamattaṁ vā dīpanā sabhāvaniddeso. Jiṇṇassa jīraṇavasena pavattanākāro **jīraṇatā**ti āha **"ākāraniddeso"**ti.

Kālātikkame kiccaniddesāti kalalakālato pabhuti purimarūpānaṁ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇatapariṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānaṁ paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjantīti "khaṇḍiccan"ti-ādayo kālātikkame jarāya kiccaniddesā. **Pakatiniddesā**ti phalavipaccanapakatiyā niddesā, jarāya vā pāpuṇitabbaphalameva pakati, tassā niddesā. **Na ca khaṇḍiccādīneva jarā**ti udakādigatamaggesu tiṇarukkhasaṁbhaggatādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripuṇṇarūpesu labbhamānā khaṇḍiccādayo jarāya gatamaggā-icceva veditabbā, na jarāti.

Yasmā jaraṁ pattassa āyu hāyati, indriyāni jajjarāni hontīti āyuhānādayo pakatiniddesā, tasmā vuttaṁ **"pacchimā dve pakati niddesā"**ti. Tenāha **"imehi panā"**ti-ādi.

Aviññāyamānantarattā **avīcijarā** maṇi-ādīsu mandadasakādīsu ekekadasakesu ca khaṇe khaṇe jiṇṇavikārādīnaṁ **duviññeyyattā. Tato aññesū**ti maṇi-ādito aññesu ahicchattakādīsu, pāṇīnaṁ ekabhavapariyāpanne sakala-āyusmiṁ gahitataruṇayuvājarākālesu, ekadvittidivasātikkamesu pupphādīsu vāti attho. Tattha hi jarāvisesassa suviññeyyattā **savīcijarā nāma.**

Cavanakavasenāti cavanakānaṁ khandhānaṁ vasena. Ekacatupañcakkhandhāya cutiyā cavanameva cavanatāti āha **"bhāvavacanena lakkhaṇanidassanan"**ti, pāḷiyaṁ "cutī"ti vuttassa maraṇassa sabhāvadassananti attho. **Bhaṅguppatti** bhijjamānatā. Tena "bhedo"ti iminā khandhānaṁ bhijjamānatā bhedasamaṅgitā vuttāti dasseti. **Ṭhānābhāvaparidīpanan**ti, kenacipi ākārena avaṭṭhānābhāvadīpanaṁ. **Ghaṭassevā**ti hi visadisūdāharaṇaṁ. Yathā ghaṭe bhinne kapālādi-avayavaseso labbhati, na evaṁ cutikkhandhesu bhaṅgesu, na koci viseso tiṭṭhatīti dassetuṁ **"antaradhānan"**ti vuttaṁ. **Maccusaṅkhātaṁ maraṇan**ti maccusaññitaṁ maraṇaṁ. "Kālamaraṇan"ti vadanti. Santānassa accantasamucchedabhūtaṁ khīṇāsavānaṁ maraṇaṁ **samucchedamaraṇaṁ. Ādi**-saddena khaṇikamaraṇaṁ saṅgaṇhāti. **Tassakiriyā**ti antakassa kiriyā, yā loke vuccati "maccū"ti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānaṁ bhedapavattiyeva. "Maccu maraṇan"ti vā ettha samāsaṁ akatvā yo "maccū"ti vuccati bhedo, tameva maraṇaṁ "pāṇacāgo"ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Catuvokāravasenāti catuvokārabhavavasena. Tattha hi rūpakāyasaññito kaḷevaro natthi, yaṁ nikkhipeyya. Kiñcāpi ekavokārabhavepi kaḷevaranikkhepo natthi, rūpakāyassa pana tattha atthitāmattaṁ gahetvā **"ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo"**ti vutto. **Catuvokāravasena cā**ti **ca**-saddena "sesadvayavasena khandhānaṁ bhedo"ti imamatthaṁ dasseti sabbattheva khandhabhedasabbhāvato.

sesadvayavasenāti sesabhavadvayavaseneva kaḷevarassa nikkhepo. Yadipi ekavokārabhave rūpakāyo vijjati[1], kaḷevaranikkhepo pana natthīti **"kaḷevarassa sabbhāvato"** icceva vuttaṁ. Yasmā manussādīsu kaḷevaranikkhepo atthi, tasmā manussādīsu kaḷevarassa nikkhepoti yojanā. Kaḷevaraṁ nikkhipīyati etenāti maraṇaṁ **kaḷevarassa nikkhepo. Ekato katvā**ti ekajjhaṁ katvā, ekajjhaṁ gahaṇamattena.

Jāyanaṭṭhenāti-ādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā pariyādiyitvā jātiṁ dassetuṁ vuttaṁ. Keci pana "kattubhāvavasena padadvayaṁ vuttan"ti vadanti. **"Tesaṁ tesaṁ sattānaṁ jāti sañjātī"**ti pana kattari sāminiddesassa katattā ubhayatthāpi bhāvaniddeso. Sampuṇṇā jāti **sañjāti.** Pākaṭā nibbatti **abhinibbatti. Tesaṁ tesaṁ sattānaṁ -pa- abhinibbattī**ti sattavasena pavattattā vohāradesanā.

Tatra tatrāti ekacatuvokārabhavesu dvinnaṁ, sesarūpadhātuyaṁ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṁ pañcannaṁ, kāmadhātuyaṁ vikalāvikalindriyānaṁ vasena sattannaṁ navannaṁ dasannaṁ puna dasannaṁ ekādasannañca āyatanānaṁ vasena saṅgaho veditabbo. **Santatiyan**ti yena kammunā khandhānaṁ pātubhāvo, tena abhisaṅkhatasantatiyaṁ. Tañca kho paṭisandhikkhaṇavasena veditabbaṁ.

Kammaṁyeva **kammabhavo** "bhavati etasmā upapattibhavo"ti katvā. Kammena niyyādita-attabhāvupapattivasena bhavatīti bhavo, tathā tathā nibbattavipāko kaṭattārūpaṁ ca. Aṭṭhakathāyaṁ pana "bhavatīti katvā bhavo"ti upapattibhavassa vakkhamānattā **"kammaṁ phalavohārena bhavoti vuttan"**ti kathitaṁ.

Upādiyanti sattā daḷhaggāhaṁ gaṇhanti **etena** kilesakāmena. Na kevalaṁ idha karaṇasādhanameva, atha kho kattusādhanampi labbhatīti vuttaṁ **"sayaṁ vā"**ti. **Tan**ti vatthukāmaṁ. Kāmo ca so kāmanaṭṭhena, upādānañca bhusamādānaṭṭhenāti **kāmupādānaṁ. Etan**ti kāmupādānapadaṁ. Puna **etan**ti kāmupādānasaṅkhātaṁ.

---

1. Bhijjati (Ka)

Sassato attāti idaṁ purimadiṭṭhiṁ upādiyamānaṁ uttaradiṭṭhaṁ dassetuṁ vuttaṁ. Yathā esā diṭṭhi daḷhīkaraṇavasena purimaṁ uttarā upādiyati, evaṁ "natthi dinnan"ti-ādikāpīti. Attaggahaṇaṁ pana "attavādupādānan"ti idaṁ na diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṁ. **Loko cā**ti attaggahaṇavinimuttaggahaṇaṁ diṭṭhupādānabhūtaṁ idha purimadiṭṭhi-uttaradiṭṭhivacanehi vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Yena micchābhinivesena gosīlagovatādiṁ samādiyati ceva anutiṭṭhati ca, so gosīlagovatādīnīti adhippetāni. Tenāha **"gosīla -pa- sayameva upādānānī"**ti. **Abhinivesato**ti abhinivesanato.

Attavādupādānanti "attā"ti vādassa paññāpanassa gahaṇassa kāraṇabhūtā diṭṭhīti attho. **Attavādamattamevā**ti attassa abhāvā "attā"ti idaṁ vacanamattameva. **Upādiyan**ti daḷhaṁ gaṇhanti.

Cakkhudvārādīsu pavattāyāti idaṁ taṇhāya rūpataṇhādibhāvassa kāraṇavacanaṁ chadvārārammaṇikadhammānaṁ paṭiniyatārammaṇattā. **Javanavīthiyā pavattāyā**ti idaṁ tassā pavattiṭṭhānadassanaṁ. Sabhāveneva uṭṭhātuṁ asakkontassa veḷu[1] viya nissayo ahutvā olumbhakabhāvena bhāvo upādānassa paccayabhāvato ārammaṇampi taṁsadisaṁ vuttaṁ. **Rūpe**ti visaye bhummaṁ. Sā tividhā hotīti sambandho. **Kāmataṇhā** kāmassādabhāvena pavattiyā. **Evaṁ assādentī**ti sassatadiṭṭhiyā sahajāta nissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayabhūtāya saṁsaṭṭhattā niccadhuvasassa tābhinivesamukhena assādentī. Bhavasahagatā taṇhā **bhavataṇhā.** Bhavati tiṭṭhati sabbakālanti hi bhavadiṭṭhi bhavo uttarapadalopena, bhavassādavasena pavattiyā ca. Iminā nayena **vibhavataṇhā**ti ettha attho veditabbo. Vibhavati ucchijjati vinassatīti evaṁ pavattā diṭṭhi vibhavo uttarapadalopena. **Evaṁ tāni aṭṭhārasā**ti yā cha kāmataṇhā cha bhavataṇhā cha vibhavataṇhā vuttā, etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni taṇhāpaccayo. **Ajjhattan**ti sakasantatiyaṁ. **Bahiddhā**ti tato bahiddhā. Atītārammaṇāni vā hontu itarārammaṇāni vā, sayaṁ pana **atītāni chattiṁsa taṇhāvicaritāni.** Sesapadadvayepi eseva nayo. "Aṭṭhasataṁ

---

1. Veḷuvatthūnaṁ (Ka)

taṇhāvicaritānī"ti-ādinā sambandho. Idāni aparenapi pakārena aṭṭhasataṁ taṇhāvicaritāni dassetuṁ **"ajjhattikassā"**ti-ādimāha. Tattha **ajjhattikassā**ti ajjhattikakhandhapañcakaṁ. Upayogatthe hi idaṁ sāmivacanaṁ. **Upādāyā**ti gahetvā. **Asmīti hotī**ti yadetaṁ ajjhattikaṁ khandhapañcakaṁ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samudāyaggāhato asmīti gāho hoti, tasmiṁ satīti attho. Idha pana rūpādi-ārammaṇavasena attho veditabbo. **Itthamasmīti hotī**ti khattiyādīsu "idaṁpakāro ahan"ti evaṁ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṁ tāva anupanidhāya gahaṇaṁ.

Evamādīnīti **ādi**-saddena "evamasmi, aññathāsmi, ahaṁ bhavissaṁ, itthaṁ bhavissaṁ, evaṁ bhavissaṁ, aññathā bhavissaṁ, asasmi, satasmi, ahaṁ siyaṁ, itthaṁ siyaṁ, evaṁ siyaṁ, aññathā siyaṁ, apāhaṁ siyaṁ, apāhaṁ itthaṁ siyaṁ, apāhaṁ evaṁ siyaṁ, apāhaṁ aññathā siyan"ti etesaṁ saṅgaho. Upanidhāya gahaṇampi duvidhaṁ samato asamato vāti taṁ dassetuṁ "evamasmi, aññathāsmī"ti ca vuttaṁ. Tattha **evamasmī**ti idaṁ samato upanidhāya gahaṇaṁ, yathā ayaṁ khattiyo, evaṁ ahamasmīti attho. **Aññathāsmī**ti idaṁ pana asamato gahaṇaṁ, yathāyaṁ khattiyo tato aññathā ahaṁ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissan**ti-ādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni, tesaṁ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asasmī**ti sassato asmi, niccassetaṁ adhivacanaṁ. **Satasmī**ti asassato asmi, aniccassetaṁ adhivacanaṁ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni **siyan**ti-ādīni cattāri saṁsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatutte vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāhaṁ siyan**ti-ādīni pana cattāri "api nāmāhaṁ bhaveyyan"ti evaṁ patthanākappanavasena vuttāni, tānipi purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu—

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā[1].
Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Ete hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma, "asmi, bhavissaṁ, siyaṁ, apāhaṁ siyan"ti ete cattāro **suddhasīsā** nāma,

1. Dve diṭṭhisīsāni aññe, cattāro sīsamūlakā. (Ka) (Abhi-Ṭṭha 2. 497 piṭṭhe pana passitabbaṁ.)

“itthamasmī”ti-ādayo tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti veditabbaṁ. Idha pāḷiyaṁ rūpārammaṇādivasena taṇhā āgatāti āha **“ajjhattikarūpādinissitānī”**ti. Aṭṭhārasa taṇhāvicaritānīti ānetvā sambandho. **Iminā asmī**ti iminā abhisekasenāpaccādinā “Khattiyo ahan”ti mūlabhāvato[1] “asmī”ti hoti sesaṁ pubbe vuttanayeneva veditabbaṁ. **Saṅgahe**ti taṇhāya yathāvuttavibhāgassa saṁkhipanavasena saṅgaṇhane kariyamāne. “Chayime bhikkhave taṇhākāyā”ti-ādi **niddeso.** “Rūpe taṇhā rūpataṇhā”ti-ādi **niddesattho.** “Kāmarāgabhāvenā”ti-ādiko, “ajjhattikassupādāyā”ti-ādiko ca **niddesavitthāro.** “Rūpādīsu ārammaṇesu chaṭṭhevā”ti-ādiko **saṅgaho.**

Yasmā cakkhudvārādīsu ekekasmiṁ dvāre uppajjanakaviññāṇāni viya anekā eva vedanā, tasmā tā rāsivasena ekajjhaṁ gahetvā “cha vedanākāyā”ti vuttanti āha **“vedanāsamūhā”**ti. Nissayabhāvena uppattidvārabhāvena nānāpaccayā honti cakkhudhātu-ādayo, tā kucchinā dhārentiyo viya posentiyo viya ca hontīti tāsaṁ mātusadisatā vuttā. **Cakkhusamphassahetū**ti nissayādicakkhusamphassapaccayā. **Ayan**ti ayaṁ vedanā “cakkhusamphassajā vedanā”ti-ādinā sādhāraṇato vuttā. **Etthā**ti etasmiṁ vedanāpade. **Sabbasaṅgāhikā**ti kusalākusalavipākakiriyānaṁ vasena sabbasaṅgāhikā. Evaṁ vibhaṅge āgatanayena sādhāraṇato vatvāpi idhādhippetavedanameva dassetuṁ **“vipākavasena panā”**ti-ādimāha. **Cakkhumhi samphasso**ti cakkhumhi nissayabhūte uppannaphasso. Esa nayo sesesu. Yasmā cakkhādīni visuddhimagge khandhaniddese lakkhaṇādivibhāgato, āyatananiddese visesato, sāmaññato ca saddatthadassanādivasena vibhāvitāni tasmā **“yaṁ vattabbaṁ -pa- vuttamevā”**ti āha.

Namanalakkhaṇanti ārammaṇābhimukhaṁ hutvā namanasabhāvaṁ tena[2] vinā appavattanato. **Ruppanalakkhaṇaṁ** heṭṭhā vuttameva. **Vedanākkhandho** pana ekāva vedanā. **Sabbadubbalacittāni** nāma pañcaviññāṇāni. Nanu tattha

1. Mūlabhāvabhāsato (Ka)
2. Namanabhāvato na (Ka) Mūlapaṇṇāsake sammādiṭṭhisuttaṭīkāyaṁ passitabbaṁ.

jīvitacittaṭṭhitiyo ca santīti? Saccaṁ, tāsaṁ pana kiccaṁ na tathā pākaṭaṁ, yathā cetanādīnanti te evettha pāḷiyaṁ uddhaṭā. **Yena** mahantapātubhāvādinā **kāraṇena. Etthā**ti etasmiṁ mahābhūtaniddese. **Añño vinicchayanayo**ti "vacanatthato kalāpato"ti-ādinā lakkhaṇādinicchayato añño vinicchayanayo. Nanu so catudhātuvavatthāne vutto, na rūpakkhandhaniddeseti? Tattha vuttepi[1] "catudhātuvavatthāne vuttānī"ti atidesavasena vuttattā **"rūpakkhandhaniddese vutto"**ti vuttaṁ. **Upādāyā**ti paṭicca. Bhūtāni hi paṭicca uppajjamānaṁ upādārūpaṁ "tāni gahetvā"ti vuttaṁ avissajjanato. **Nissāyātipi eke** tesaṁ nissayapaccayabhāvato. Pubbakālakiriyā nāma ekaṁsato aparakālakiriyāpekkhāti pāṭhasesena atthaṁ vadati. Vibhattivipallāsena vinā eva atthaṁ dassetuṁ **"samūhatthe vā"**ti-ādi vuttaṁ. Samūhasambandhe sāminiddesena samūhattho dīpitoti taṁ dassento āha **"samūhaṁ upādāyā"**ti. Dhammasaṅgaṇiyaṁ[2] āgatanayena **"tevīsatividhan"**ti vuttaṁ. Tattha hi hadayavatthu na niddiṭṭhaṁ, "yaṁ rūpaṁ nissāyā"ti vā paṭṭhāne[3] āgatattā hadayavatthumpi gahetvā jātirūpabhāvena upacayasantatiyo ekato katvā **"tevīsatividhan"**ti vuttaṁ.

Cakkhussa viññāṇanti vā **cakkhuviññāṇaṁ.** Asādhāraṇakāraṇena cāyaṁ niddeso. "Saṅkhārapaccayā viññāṇan"ti ettha sabbalokiyavipākaviññāṇassa gahetabbattā **"tebhūmakavipākacittassetaṁ adhivacanan"**ti vuttaṁ.

Abhisaṅkharaṇalakkhaṇoti āyūhanasabhāvo. **Copanavasenā**ti viññattisaṁcopanavasena, kāyaviññattiyā samuṭṭhāpanavasenāti attho. **Vacanabhedavasenā**ti vacībheduppādavasena, vacīviññattiyā samuṭṭhāpanavasenāti attho. Evaṁ copanaṁ na bhaveyyāti dassetuṁ **"raho nisīditvā cintentassā"**ti vuttaṁ. **Ekūnatiṁsā**ti ettha abhiññācetanāvinimuttā eva ekūnatiṁsa cetanā veditabbā tassā vipākaviññāṇassa paccayattābhāvato.

Dukkheti ekampi idaṁ bhummavacanaṁ saṁsilesananissāyavisayabyāpanavasena[4] attānaṁ bhinditvā viniyogaṁ gacchatīti **"catūhi kāraṇehī"**ti-ādi vuttaṁ.

---

1. Vuttopi (Ka)
2. Abhi 1. 145 piṭṭhe.
3. Abhi 8. 5 piṭṭhe.
4. Saṁsilesananissayacopanavasena (Ka)

Ekopi hi vibhattiniddeso anekadhā viniyogaṁ gacchati yathā taddhitatthe uttarapadasamāhāreti. **Tan**ti aññāṇaṁ. **Dukkhasaccan**ti hadaya vatthulakkhaṇaṁ dukkhasaccaṁ. **Assā**ti aññāṇassa. **Nissayapaccayabhāvenā**ti purejātanissayabhāvena. Sahajātanissayapaccayabhāvena pana taṁsahajātā phassādayo vattabbā. Ārammaṇapaccayabhāvena dukkhasaccaṁ assa ārammaṇanti yojanā. **Dukkhasaccan**ti upayoga-ekavacanaṁ. **Etan**ti aññaṇaṁ. **Tassā**ti dukkhasaccassa. **"Paṭicchādetī"**ti ettha vuttaṁ paṭicchādanākāraṁ dassetuṁ **"yāthāvā"**ti-ādi vuttaṁ. Ñāṇavippayuttacittenapi ekadesena yāthāvato lakkhaṇapaṭivedho hotiyevāti **"yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenā"**ti vatvā **"ñāṇapavattiyā cettha appadānenā"**ti vuttanti vadanti. Purimaṁ pana paṭivedhañāṇuppattiyā nisedhakathādassanaṁ, pacchimaṁ anubodhañāṇuppattiyā. Evamettha attho veditabbo. **Etthā**ti dukkhasacce.

Sahajātassa aññāṇassa samudayasaccaṁ vatthu hoti nissaya paccayabhāvatoti vuttaṁ **"vatthuto"**ti. **Ārammaṇato** ārammaṇapaccayabhāvena. Yasmā samudayasaccaṁ aññāṇassa ārammaṇaṁ hoti tasmā **"dukkhasamudaye aññāṇan"**ti vuttanti attho. Paṭicchādanaṁ dukkhasacce vuttanayameva ekeneva kāraṇena itaresaṁ tiṇṇaṁ asambhavato, kiṁ pana etaṁ ekaṁ kāraṇanti āha **"paṭicchādanato"**ti. Idaṁ vitthārato vibhāvetuṁ **"nirodhapaṭipadānaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Tadārabbhā**ti taṁ ārabbha taṁ ārammaṇaṁ katvā. **Pacchimaṁ hi saccadvayan**ti nirodho maggo. Taṁ hi nayagambhīrattā. **Duddasan**ti saṇhasukhumadhammattā sabhāveneva gambhīratāya duddasaṁ duviññeyyaṁ duravaggāhaṁ. **Tatthā**ti purime saccadvaye. **Andhabhūtan**ti andhakārabhūtaṁ. **Napavattati** ārammaṇaṁ kātuṁ na visahati. **Vacanīyattenā**ti vācakabhāvena tathā upaṭṭhānato. **Sabhāvalakkhaṇassa duddasattā**ti pīḷanādi-āyūhanādivasena "idaṁ dukkhaṁ, ayaṁ samudayo"ti[1] yāthāvato sabhāvalakkhaṇassa duddasattā duviññeyyattā purimadvayaṁ **gambhīraṁ. Tatthā**ti purimasmiṁ saccadvaye. **Vipallāsaggāhavasena pavattatī**ti subhādiviparītaggāhānaṁ paccayabhāvavasena aññāṇaṁ pavattati.

---

1. Ma 2. 437; Ma 3. 85 piṭṭhesu.

Idāni "dukkhe aññāṇan"ti-ādīsu pakārantarenapi atthaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **dukkheti ettāvatā**ti "aññāṇanti vuccamānāya avijjāya dukkhe"ti ettakena. **Saṅgahato**ti samodhānato[1]. **Kiccato**ti asampaṭivedhakiccato. **Aññāṇamivā**ti[2] visayasabhāvaṁ yāthāvato paṭivijjhituṁ appadānakiccamiva. "Dukkhe"ti-ādinā tattha avijjā pavattati, visesato niddiṭṭhaṁ hotīti katvā sabbattheva tathā avisiṭṭhasabhāvadassanaṁ idanti dassetuṁ **"avisesato panā"**ti-ādi vuttaṁ.

Khaṇikanirodhassa idha anadhippetattā ayujjamānattā virāgaggahaṇato ca avijjādīnaṁ paṭipakkhavasena paṭibāhanaṁ idha "nirodho"ti adhippeto, so ca nesaṁ sabbaso anuppajjanamevāti āha **"nirodho hotīti anuppādo hotī"**ti. "Avijjā nirujjhati etthāti avijjānirodho, saṅkhārā nirujjhanti etthāti saṅkhāranirodho"ti evaṁ sabbehi etehi nirodhapadehi nibbānassa desitatā daṭṭhabbā. Tenāha **"nibbānaṁ hī"**ti-ādi. **Vaṭṭavivaṭṭan**ti vaṭṭañca vivaṭṭañca. **"Dvādasahī"**ti idaṁ paccekaṁ yojetabbaṁ "anulomato dvādasahi padehi vaṭṭaṁ, paṭilomato dvādasahi vivaṭṭaṁ idha dassitan"ti.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

3. Micchā paṭipajjati etāyāti micchāpaṭipadā, vaṭṭagāmimaggo dukkhāvahattā. Taṁ **micchāpaṭipadaṁ.** Tenāha **"aniyyānikapaṭipadā"**ti. **So** puññābhisaṅkhāro **kathaṁ micchāpaṭipadā hotī**ti? Sampattibhave sukhāvahova hotīti adhippāyo. **Vaṭṭasīsattā**ti vaṭṭapakkhiyānaṁ uttamaṅgabhāvato. **Antamaso**ti ukkaṁsapariyantaṁ sandhāya [3]vadati avakaṁsapariyantato[3]. "Idaṁ me puññaṁ nibbānādhigamāya paccayo hotū"ti evaṁ **nibbānaṁ patthetvā pavattitaṁ. Paṇṇamuṭṭhidānamattan**ti sākapaṇṇamuṭṭhidānamattaṁ. **Appatvā**ti antogadhahetu esa niddeso, apāpetvāti attho.

---

1. Samādhānato (Ka)
2. Aṭṭhakathāyaṁ na dissati.
3-3. Vadati. Avakaṁsapariyantanti (Ka)

Yadaggena vā paṭipajjanato arahattaṁ pattoti vuccati, tadaggena tadāvahā paṭipadāpi pattāti vuccatīti **"appatvā"**ti vuttaṁ. **Anulomavasenā**ti anulomapaṭiccasamuppādavasena. **Paṭilomavasenā**ti etthāpi eseva nayo. **Paṭipadā pucchitā**ti etena paṭipadā desetuṁ āraddhāti ayampi attho saṅgahito yathāraddhassa atthassa kathetukamyatāpucchāya idhāgatattā. Anulomapaṭiccasamuppādadesanāyampettha byatirekamukhena avijjādinirodhā pana vijjāya sati hoti saṅkhārānaṁ asambhavoti vuttaṁ **"nibbānaṁ bhājitan"**ti. Sarūpena pana tāya vaṭṭameva pakāsitaṁ. Vakkhati hi pariyosāne "vaṭṭavivaṭṭameva kathitan"ti. **Niyyātane**ti nigamane. **Phalenā**ti pattabbaphalena **paṭipadāya** sampāpakahetuno **dassitattā.** Yathā hi tividho hetu ñāpako nibbattako sampāpakoti, evaṁ tividhaṁ phalaṁ ñāpetabbaṁ nibbattetabbaṁ sampāpetabbanti. Tasmā pattabbaphalena nibbānena taṁsampāpakahetubhūtāya paṭipadāya dassitattāti attho. Tenāha **"phalena hetthā"**ti-ādi. **Ayaṁ vuccatī**ti evaṁ nibbānaphalā ayaṁ "sammāpaṭipadā"ti vuccati. **Asesavirāgā asesanirodhā**ti samucchedappahānavasena avijjāya asesavirajjanato asesanirujjhanato ca. Padadvayenapi anuppādanirodhameva vadati. Taṁ hi nibbānaṁ. Dutiyavikappe ayaṁ ettha adhippāyo—yena maggena karaṇabhūtena asesanirodho hoti, avijjāya asesanirodho yaṁ āgamma hoti, taṁ maggaṁ dassetunti. **Evaṁ hi satī**ti evaṁ padabhājanassa nibbānassa padatthe sati. **Sānubhāvā paṭipadā vibhattā hotī**ti avijjāya asesanirodhahetupaṭipadā tattha sātisayasāmatthiyasamāyogato sānubhāvā vibhattā hoti. Micchāpaṭipadāgahaṇenettha vaṭṭassapi vibhattattā vuttaṁ **"vaṭṭavivaṭṭameva kathitan"**ti.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Vipassīsuttavaṇṇanā

4. **Vipphandantī**ti nimisanavasena. **Animisehī**ti vigatanimisehi ummīlanteheva. **Tena vuttaṁ** mahāpadāne. **Etthā**ti etasmiṁ "vipassī"ti pade, etasmiṁ vā "animisehī"ti-ādike yathāgate suttante.

Mahāpurisassa animisalocanato “vipassī”ti samaññāpaṭilābhassa kāraṇaṁ vuttaṁ, taṁ akāraṇaṁ aññesampi mahāsattānaṁ carimabhave animisalocanattāti codanaṁ sandhāya **“ettha cā”**ti-ādiṁ vatvā tato pana aññameva kāraṇaṁ dassetuṁ **“apicā”**ti-ādi vuttaṁ. **Palāḷayamānassā**ti tosentassa. Anādare cetaṁ sāmivacanaṁ. **Aṭṭassā**ti atthassa.

Puññussayasaṅkhāto bhago assa atisayena atthīti bhagavāti **“bhāgyasampannassā”**ti vuttaṁ. **Sammā**ti sammadeva yāthāvato, ñāyena kāraṇenāti vuttaṁ hotīti āha **“nayena hetunā”**ti. Saṁ-saddo “sāman”ti iminā samānatthoti āha **“sāmaṁ paccattapurisakārenā”**ti, sayambhuñāṇenāti attho. Sammā, sāmaṁ bujjhi etenāti **sambodho** vuccati maggañāṇaṁ, “bujjhati etenā”ti katvā idha Sabbaññutaññāṇassapi saṅgaho. **Bodhimā satto bodhisatto,** purimapade uttarapadalopo yathā “sākapatthavo”ti. **Bujjhanakasatto**ti ettha mahābodhiyānapaṭipadāya bujjhatīti bodhi ca so sattavisesayogato satto cāti **bodhisatto. Patthayamāno pavattatī**ti “kudāssu nāma mahantaṁ bodhiṁ pāpuṇissāmī”ti sañjātacchando paṭipajjati. **Dukkhan**ti jāti-ādimūlakaṁ dukkhaṁ. Kāmaṁ cutupapātāpi maraṇajātiyo, “jāyati mīyatī”ti pana vatvā “cavati upapajjatī”ti vacanaṁ na ekabhavapariyāpannānaṁ tesaṁ gahaṇaṁ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṁ ekajjhaṁ gahaṇanti dassento āha **“idaṁ -pa- vuttan”**ti. **Tassa nissaraṇan**ti tassa jarāmaraṇassa nissaraṇanti vuccati. Yasmā mahāsatto jiṇṇabyādhimate disvā pabbajito, tasmāssa jarāmaraṇameva ādito upaṭṭhāsi.

Upāyamanasikārenāti upāyena vidhinā ñāyena manasikārena pathena manasikārassa pavattanato. **Samāyogo ahosī**ti yāthāvato paṭivijjhanavasena samāgamo ahosi. **Yoniso manasikārā**ti hetumhi nissakkavacananti tassa “yoniso manasikārenā”ti hetumhi karaṇavacanena āha. **Jātiyā kho sati jarāmaraṇan**ti “kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṁ hoti, kiṁpaccayā jarāmaraṇan”ti jarāmaraṇe kāraṇaṁ pariggaṇhantassa bodhisattassa “yasmiṁ sati yaṁ hoti, asati ca

na hoti, taṁ tassa kāraṇan"ti evaṁ abyabhicārajātikāraṇapariggaṇhanena[1], "jātiyā kho sati jarāmaraṇaṁ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇan"ti yā jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajji, tāya uppajjantiyā cassa[2] abhisamayo paṭivedho ahosīti attho.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṁ. **Hī**ti nipātamattaṁ. **Idan**ti yathāvuttassa vaṭṭassa paccakkhato gahaṇaṁ. Tenāha **"evamidan"**ti. Idha avijjāya samudayassa āgatattā **"ekādasasu ṭhānesū"**ti vuttaṁ. **Samudayaṁ sampiṇḍetvā**ti saṅkhārādīnaṁ samudayaṁ ekajjhaṁ gahetvā. Anekavāraṁ hi samudayadassanavasena ñāṇassa pavattattā samudayo samudayo"ti āmeḍitavacanaṁ. Atha vā "evaṁ samudayo hotī"ti idaṁ na kevalaṁ nibbattidassanaparaṁ, atha kho paṭiccasamuppādasaddo viya paṭiccasamuppādamukhena idha samudayasaddo nibbattimukhena paccayattaṁ vadati. Viññāṇādayo ca yāvanto idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmaññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto "samudayo samudayo"ti avoca. Tenāha **"avijjāpaccayā saṅkhārānaṁ samudayo hotī"**ti. **Dassanaṭṭhena cakkhū**ti samudayassa paccakkhato dassanabhāvo cakkhu. **Ñātaṭṭhenā**ti ñātabhāvena. **Pajānanaṭṭhenā**ti "avijjāsaṅkhārāditaṁtaṁpaccayadhammapavattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo"ti pakārato vā jānanaṭṭhena. **Paṭivedhanaṭṭhenā**ti "ayaṁ avijjādi paccayadhammo imassa saṅkhārādikassa paccayabhāvato samudayo"ti paṭivijjhanaṭṭhena. **Obhāsanaṭṭhenā**ti samudayabhāvapaṭicchādakassa mohandhakārassa kilesandhakārassa vidhamanavasena avabhāsanavasena. **Taṁ panetaṁ "**cakkhun"ti-ādinā vuttaṁ ñāṇaṁ. **Nirodhavāre**ti paṭilomavāre. So hi "kissa nirodhā jarāmaraṇanirodho"ti nirodhakittanavasena āgato.

Vipassīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā

5-10. **Na evaṁ yojetvā**ti "sikhissapī"ti-ādinā samuccayavasena evaṁ na yojetvā. **Kasmā**ti-ādinā tattha kāraṇaṁ vadati. **Ekāsane**

---

1. Pariggaṇhane (Ka)
2. Upapajjatīti yāvassa (Ka)

adesitattāti vuttamevatthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **"nānāṭhānesu hī"**ti-ādi vuttaṁ. Yadipi tāni visuṁ visuṁ vuttabhāvena desitāni, atthavaṇṇanā pana ekasadisā tadatthassa abhinnattā. "Buddhā jātā"ti na añño ācikkhatīti yojanā. Na hi mahābodhisattānaṁ pacchimabhave paropadesena payojanaṁ atthi. **Gatamaggenevā**ti paṭipattigamanena gatamaggeneva pacchimamahābodhisattā gacchanti, ayamettha dhammatā. **Gacchantī**ti catūsu satipaṭṭhānesu patiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yāthāvato bhāvetvā sammāsambodhiyā abhisambujjhanavasena pavattantīti attho. Yathā pana tesaṁ paṭhamavipassanābhiniveso hoti, taṁ dassetuṁ **"sabbabodhisattā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Buddhabhāvānaṁ vipassanā, buddhatthāya vā vipassanā **buddhavipassanā.**

Sikhīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Buddhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Āhāravagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā

11. **Āharantī**ti ānenti uppādenti, upatthambhentīti attho. **Nibbattā**ti pasutā. **Bhūtā nāma** yasmā tato paṭṭhāya loke jātavohāro paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhanto, tāva sambhavesino, esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhava**saddo cettha gabbhaseyyakānaṁ vasena pasūtipariyāyo, itaresaṁ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhama-iriyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṁ uppattiṁ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā upapattiyā na suppatiṭṭhitattā, bhūtā eva sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantī**ti avadhāraṇena nivattitamatthaṁ dasseti. Yo ca "kāla ghaso bhūto"ti-ādīsu bhūta-saddassa khīṇāsavavācitā daṭṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanattho** "agginā vā udakena vā"ti-ādīsu viya.

Yathāsakaṁ paccayabhāvena attabhāvassa paṭhapanamevettha āhārehi kātabba-anuggaho hotīti adhippāyenāha **"vacanabhedo -pa- eko yevā"**ti. **Sattassa uppannadhammānan**ti sattassa santāne uppannadhammānaṁ. Yathā "vassasataṁ tiṭṭhatī"ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṁ hoti, evaṁ ṭhitiyāti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha **"avicchedāyā"**ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha **"anuppannānaṁ uppādāyā"**ti. **Etānī**ti ṭhiti-anuggahapadāni. **Ubhayattha daṭṭhabbāni** na yathāsambandhato.

Vatthugatā ojā vatthu viya tena saddhiṁ ajjhoharitabbataṁ gacchatīti vuttaṁ **"ajjhoharitabbako āhāro"**ti, nibbattita-ojaṁ pana sandhāya "kabaḷīkāro āhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī"ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya na vatthuno thūlatāya kathinatāya vā, tasmā yasmiṁ vatthusmiṁ parittā ojā hoti, taṁ oḷārikaṁ. Sappādayo dukkhuppādakatāya **oḷārikā** veditabbā. Visāṇādīnaṁ tivassachaḍḍitānaṁ pūtibhūtattā mudukatāti vadanti. Taracchakheḷatemitatāya pana tathābhūtānaṁ tesaṁ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. **Sasānaṁ āhāro sukhumo** taruṇatiṇasassa khādanato. **Sakuṇānaṁ āhāro sukhumo** tiṇabījādikhādanato. **Paccantavāsīnaṁ āhāro sukhumo** māsamuggakurādibhojanattā. **Tesan**ti paranimmitavasavattīnaṁ. **Sukhumotvevā**ti na kiñci upādāya, atha kho sukhumo-icceva niṭṭhaṁ patto tato paramasukhumassa abhāvato.

Vatthuvasena panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṁ **"ettha cā"**ti-ādimāha. **Parissayan**ti khudāvasena uppannaṁ vihiṁsaṁ sarīradarathaṁ. **Vinodetī**ti vatthu tassa vinodanamattaṁ karoti. **Na pana sakkoti pāletun**ti sarīraṁ yāpetuṁ nappahoti nirojattā. **Na sakkoti parissayaṁ vinodetuṁ** āmāsayassa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassaci phassassa anavasesitabbatamāha. Desanakkamenevettha phassādīnaṁ dutiyāditā, na aññena kāraṇenāti, āha **"desanānayo eva cesā"**ti-ādi. Manaso sañcetanā

na sattassāti dassanatthaṁ manogahaṇaṁ yathā "cittassa ṭhiti, cetovimutti cā"ti āha **"manosañcetanāti cetanāvā"**ti. **Cittan**ti yaṁ kiñci cittameva. **Ekarāsiṁ katvā**ti ekajjhaṁ gahetvā vibhāgaṁ akatvā, sāmaññena gahitāti attho. Tattha labbhamānaṁ upādiṇṇakādivibhāgaṁ dassetuṁ **"kabaḷīkāro āhāro"**ti-ādi vuttaṁ. **Āhāratthaṁ na sādhentī**ti tādisassa āhārassa anāharaṇato. **Tadāpī**ti bhijjitvā vigatakālepi. **Upādiṇṇakāhāroti vuccantī**ti keci. **Idaṁ pana ācariyānaṁ na ruccati** tadā upādiṇṇakarūpasseva abhāvato. **Paṭisandhicitteneva sahajātā**ti lakkhaṇavacanametaṁ, sabbāyapi kammajarūpapariyāpannāya ojāya atthibhāvassa avicchedappavattisambhavadassanattho. **Sattamā**ti uppannadivasato paṭṭhāya yāva sattamadivasāpi. Rūpasantatiṁ **pāleti** paveṇighaṭanavasena. **Ayamevā**ti kammaja-ojā. Kammaja-ojaṁ pana paṭicca uppanna-ojā akammajattā anupādiṇṇa-āhārotveva veditabbo. Anupādiṇṇakā phassādayo veditabbāti ānetvā sambandho. Lokuttarā phassādayo kathanti āha **"lokuttarā pana ruḷīvasena kathitā"**ti. Yasmā tesaṁ kusalānaṁ upetapariyāyo natthi, tasmā vipākānaṁ upādiṇṇapariyāyo natthevāti anupādiṇṇapariyāyopi ruḷhīvasena vuttoti veditabbo.

Pubbe "āhārāti paccayā"ti vuttattā yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭhoti-ādinā codeti, **atha kasmā ime eva cattāro vuttā**ti atha kasmā cattārova vuttā. Ime eva ca vuttāti yojanā. **Visesappaccayattā**ti etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca hoti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā "āhārāti vuttā"ti imamatthaṁ dasseti. Idāni taṁ atirekapaccayataṁ dassetuṁ **"visesapaccayo hī"**ti-ādi vuttaṁ. Visesappaccayo rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro upathambhakabhāvato. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "rūpārūpānaṁ upathambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo"ti[1]. Upathambhakattaṁ hi satīpi janakatte arūpīnaṁ āhārānaṁ

1. Visuddhi 2. 170; Abhi-Ṭṭha 3. 350 piṭṭhesu.

āhārajarūpasamuṭṭhānakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upathambhakatte āhārānaṁ janakattaṁ natthīti upathambhakattaṁ padhānaṁ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upathambhayamāno eva janetīti upathambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso** visesapaccayo. "Phassapaccayā vedanā"ti hi vuttaṁ. "Saṅkhārapaccayā viññāṇan"ti vacanato **viññāṇassa manosañcetanā.** "Cetanā tividhaṁ bhavaṁ janetī"ti hi vuttaṁ. "Viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti pana vacanato **nāmarūpassaviññāṇaṁ** visesapaccayo. Na hi okkantaviññāṇābhāve nāmarūpassa atthi sambhavo. Yathāha "viññāṇañca hi Ānanda mātukucchismiṁ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṁ mātukucchismiṁ samuccissathā"ti-ādi[1]. Vuttamevatthaṁ suttena sādhetuṁ **"yathāhā"**ti-ādi vuttaṁ.

Evaṁ yadipi paccayattho āhārattho, visesapaccayattā pana imeva āhārāti vuttāti taṁ nesaṁ visesapaccayataṁ avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṁ **"ko panetthā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Mukhe ṭhapitamatto eva**[2] asaṅkhādito, tattakenāpi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha **"aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetī"**ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedanīyo. Sabbathāpī**ti cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesaṁ vasena sabbappakāropi **phassāhāro** yathārahaṁ **tisso vedanā āharati**, anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativasenā**ti kāyadasakaṁ bhāvadasakaṁ vatthudasakanti tividhasantativasena. **Sahajātādipaccayanayenā**ti sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇaṁ hi attanā sahajātanāmassa sahajāta-aññamaññavipākindriyasampayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya taṁ āhāreti vuttaṁ sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṁ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpānaṁ aññamaññapaccayañca ṭhapetvā itaresaṁ paccayānaṁ vasena yojanā kātabbā. **Tānī**ti napuṁsakaniddeso anapuṁsakānampi napuṁsakehi saha vacanato. **Sāsavakusalākusalacetanāva vuttā** visesapaccayabhāvadassanaṁ hetanti, tenāha **"avisesena panā"**ti-ādi. **Paṭisandhiviññāṇameva vuttan**ti

---

1. Dī 2. 53 piṭṭhe.
2. Ṭhapitamatteyeva (Ṭṭha) (Ma-Ṭṭha 1. 213 piṭṭhepi passitabbameva)

etthāpi eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṁ āhārattho, evaṁ avisesatopīti dassetuṁ **"avisesenā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **taṁsampayuttataṁsamuṭṭhānadhammānan**ti tehi phassādīhi sampayuttadhammānañceva taṁsamuṭṭhānarūpadhammānañca. Tattha **sampayutta**ggahaṇaṁ yathārahato daṭṭhabbaṁ, **samuṭṭhāna**ggahaṇaṁ pana avisesato.

Upatthambhento āhārakiccaṁ sādhetīti upatthambhento eva rūpaṁ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakasamuṭṭhāpaneneva panassa upathambhanakiccasiddhi. **Phusantoyevā**ti phusanakiccaṁ karonto eva. **Āyūhamānāvā**ti cetayamānā eva abhisandahantī eva[1]. **Vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhārakiccaṁ sādhetīti yojanā. Sabbattha āhārakiccasādhanañca tesaṁ vedanādi-uppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva. **Kāyaṭṭhapanenāti**[2] kasmā vuttaṁ, nanu kammajādirūpaṁ kammādināva pavattatīti codanaṁ sandhāyāha **"kammajanitopī"**ti-ādi.

Upādiṇṇarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti **"dvinnaṁ rūpasantatīnan"**ti vuttaṁ. Upatthambhanameva sandhāya **"anupālako hutvā"**ti ca vuttaṁ. Rūpakāyassa ṭhitihetutā hi yāpanā anupālanā. **Sukhādivatthubhūtan**ti sukhādīnaṁ pavattiṭṭhānabhūtaṁ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantoyevā**ti idaṁ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṁ. Na hi dhammānaṁ sabhāvena vinā pavatti atthi, vedanāpavattiyā vinā sattānaṁ sandhāvanatā natthīti āha **"sukhādi -pa- hotī"**ti. Na cettha saññībhavakathāyaṁ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūtavedanāpavattivaseneva ṭhitiyā hetuno abyāpitattā[3], tathā hi **"manosañcetanā -pa- bhavamūlanipphādanato sattānaṁ ṭhitiyā hotī"**ti vuttā. Tato eva **viññāṇaṁ vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantamevāti vuttovāyamattho.

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantī**ti nikāmanā, rasataṇhaṁ sandhāya vadati. Sā hi kabaḷīkāre āhāre balavatī[4], tenevettha avadhāraṇaṁ kataṁ. Bhāyati etasmāti bhayaṁ,

---

1. Abhisaddahantī-eva (Ka)
2. Kāyatthambhanenāti (Ka)
3. Abyāpitā (Ka)
4. Balavataro saṁkileso (Ka)

nikantiyeva bhayaṁmahānatthahetuto[1]. Upagamanaṁ visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu ca saṅgativasena pavatti, taṁ vedanādi-uppattihetutāya "bhayan"ti vuttaṁ. Avadhāraṇe payojanaṁ vuttanayameva. Sesadvayepi eseva nayo. **Āyūhanaṁ** abhisandahanaṁ, saṁvidhānantipi vadanti. Taṁ bhavūpapattihetutāya **"bhayan"**ti vuttaṁ. **Abhinipāto** tattha tattha bhave paṭisandhiggahaṇavasena viññāṇassa nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṁ sabbesaṁ anatthānaṁ mūlakāraṇatāya **"bhayan"**ti vuttaṁ. Idāni nikanti-ādīnaṁ sappaṭibhayataṁ vitthārato dassetuṁ **"kiṁkāraṇā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **nikantiṁ katvā**ti ālayaṁ janetvā, taṇhaṁ uppādetvāti attho. **Sītādīnaṁ purakkhatā**ti sītādīnaṁ purato ṭhitā, sītādīhi bādhiyamānāti attho.

Phassaṁ upagacchantāti cakkhusamphassādibhedaṁ phassaṁ pavattentā. **Phassassādino**ti kāyasamphassavasena phoṭṭhabbasaṅkhātassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṁ phoṭṭhabbataṇhā pavattatīti dassetuṁ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇaṁ uddhaṭaṁ **"paresaṁ rakkhitagopitesū"**ti-ādinā. **Phassassādino**ti vā phassāhārassā dinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṁ phassārammaṇe assādo, nāsati, tenāha **"phassassādamūlakan"**ti-ādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā **"tammūlakan"**ti vuttaṁ, kammāyūhananimittanti attho. **Bhayaṁ sabban**ti pañcavīsati, tividhamahābhayaṁ, aññañca sabbabhayaṁ **āgatameva hoti** bhayādhiṭṭhānassa attabhāvassa nipphādanato.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṁ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhave abhinipātasadisī. **Tammūlakattā**ti nāmarūpa nibbattimūlakattā. Sabbabhayānaṁ **abhinipātoyeva bhayaṁ** bhāyati etasmāti katvā.

Appeti viyāti phalassa attalābhahetubhāvato kāraṇaṁ, taṁ niyyādeti viya. **Tan**ti phalaṁ. **Tato**ti kāraṇato. **Etesan**ti

1. Pahānatthahetuto (Ka)

āhārānaṁ. **Yathāvuttenā**ti "phalaṁ nidetī"ti-ādinā vuttappakārena **atthena. Sabbapadesū**ti "vedanānirodhenā"ti-ādīsu sabbesu padesu.

Paṭisandhiṁ ādiṁ katvāti paṭisandhikkhaṇaṁ ādiṁ katvā. Upādiṇṇaka-āhāre sandhāya **"attabhāvasaṅkhātānaṁ āhārānan"**ti vuttaṁ. Te hi nippariyāyato taṇhānidānā. **Paripuṇṇāyatanānaṁ sattānaṁ sattasantativasenā**ti paripuṇṇāyatanānaṁ sabhāvakānaṁ cakkhu sotaṁ ghānaṁ jivhā kāyo bhāvo vatthūti imesaṁ sattannaṁ santatīnaṁ vasena. **Sesānaṁ** aparipuṇṇāyatanānaṁ andhabadhira-abhāvakānaṁ. **Ūna-ūnasantativasenā**ti cakkhunā, sotena, tadubhayena, bhāvena ca ūna-ūnasantativasena. Paṭisandhiyaṁ jātā ( )[1] **paṭisandhikā. Paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇādī**ti **ādi-**saddena tadārammaṇacittassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Taṇhāyapi nidānaṁ jānātīti yojanā. Taṇhānidānantipi pāṭho. **Vaṭṭaṁ dassetvā**ti sarūpato nayato ca sakalameva vaṭṭaṁ dassetvā. Idāni tamatthaṁ vitthārato vibhāvetuṁ **"imasmiñca pana ṭhāne"**ti-ādimāha. **Atītābhimukhaṁ desanaṁ katvā**ti paccuppannabhavato paṭṭhāya atītadhammābhimukhaṁ tabbisayaṁdesanaṁ katvā tathākāraṇena. **Atītena vaṭṭaṁ dassetī**ti atītabhavena kammakilesavipākavaṭṭaṁ dasseti. **Attabhāvo**ti paccuppanno attabhāvo. Yadi evaṁ kasmā "atītene vaṭṭaṁ dassetī"ti vuttanti? Nāyaṁ doso "atītenevā"ti anavadhāraṇato, evañca katvā atītābhimukhaggahaṇaṁ janakakammaṁ gahitaṁ taṇhāsīsena nānantariyabhāvato. Na hi kammunā vinā taṇhā bhavanetti yujjati.

Taṁ kammanti taṇhāsīsena vuttakammaṁ. **Dassetun**ti taṁ atītaṁ attabhāvaṁ dassetuṁ. **Tassattabhāvassa janakaṁ kamman**ti tassa yathāvuttassa attabhāvassa janakaṁ. Tato parampi attabhāvaṁ āyūhitaṁ kammaṁ dassetuṁ vuttaṁ. Avijjā ca nāma taṇhā viya kammattāti kammasseva gahaṇaṁ. **Dvīsu ṭhānesū**ti āhāraggahaṇena vedanādiggahaṇenāti dvīsu ṭhānesu. **Attabhāvo**ti paccuppannakāliko atītakāliko ca attabhāvo. Puna **dvīsū**ti taṇhāggahaṇe avijjāsaṅkhāraggahaṇeti dvīsu ṭhānesu. **Tassa janakan**ti paccuppannassa ceva atītassa ca attabhāvassa janakaṁ kammaṁ vuttanti

---

1. ... (cakkhu sotaṁ ghānaṁ jivhā kāyo bhāvo vatthūti) (Ka)

yojanā. Kammaggahaṇena cettha yattha taṁ kammaṁ āyūhitaṁ, sā atītā jāti atthato dassitā hoti. Tena saṁsāravaṭṭassa anamataggataṁ dīpeti. **Saṅkhepenā**ti saṅkhepena hetupañcakaphalapañcakaggahaṇampi hi saṅkhepo eva hetuphalabhāvena saṅgahetabbadhammānaṁ anekavidhattā.

Yadi atītena vaṭṭaṁ dassitaṁ, evaṁ sati sappadesā paṭiccasamuppādadhammadesanā hotīti dassento **"tatrāyan"**ti-ādimāha. Tena hi yadipi sarūpato anāgatena vaṭṭaṁ idha na dassitaṁ, nayato pana tassapi dassitattā nippadesā eva paṭiccasamuppādadesanāti dasseti. Idāni tamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Udakapiṭṭhe nipannan**ti udakaṁ pariplavavasena nipannaṁ. **Parabhāgan**ti para-uttamaṅgabhāgaṁ. **Orato**ti tato aparabhāgato olokento. **Aparipuṇṇo**ti vikalāvayavo. **Evaṁsampadan**ti-ādi upamāya saṁsandanaṁ.

Yathā hi gīvā sarīrasandhārakakaṇḍarānaṁ mūlaṭṭhānabhūtā, evaṁ attabhāvasandhārakānaṁ saṅkhārānaṁ mūlabhūtā taṇhāti vuttaṁ **"gīvāya diṭṭhakālo"**ti. Yathā vedanādi-anekāvayavasamudāyabhūto attabhāvo, evaṁ phāsukapiṭṭhikaṇḍakādi-anekāvayavasamudāyabhūtā piṭṭhīti **"piṭṭhiyā -pa- tassa diṭṭhakālo"**ti vuttaṁ. **Taṇhāsaṅkhātan**ti taṇhāya kathitaṁ. Idha desanāya paccayā avijjāsaṅkhārā veditabbāti "naṅguṭṭhamūlassa diṭṭhakālo viyā"ti vuttaṁ. Tathā hi pariyosāne "naṅguṭṭhamūlaṁ passeyyā"ti upamādassanaṁ kataṁ. Nayato paripuṇṇabhāvaggahaṇaṁ veditabbaṁ. Pāḷiyaṁ anāgatassāpi paccayavaṭṭassa hetuvasena phalavasena vā paripuṇṇabhāvassa mukhamattadassanīyattā ādito phalahetusandhi, majjhe hetuphalasandhi, antepi phalahetusandhīti evaṁ tisandhikattā **catusaṅkhepameva vaṭṭaṁ dassitan**ti.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā

12. **Imasmiṁyeva ṭhāne**ti "cattārome bhikkhu -pa- āhārā"ti evaṁ cattāro āhāre sarūpato dassetvā "ime kho bhikkhave -pa- anuggahāyā"ti nigamanavasena dassite imasmiṁyeva ṭhāne. **Desanaṁ**

niṭṭhāpesi catu-āhāravibhāgadīpakaṁ desanaṁ uddesavaseneva niṭṭhāpesi, upari āvajjetvā tuṇhī nisīdi. **Diṭṭhigatiko**ti attadiṭṭhivasena diṭṭhigatiko. **Varagandhavāsitan**ti sabhāvasiddhena candanagandhena ceva tadaññanānāgandhena ca paribhāvitattā varagandhavāsitaṁ. **Ratanacaṅkoṭavarenā**ti ratanamayena uttamacaṅkoṭakena. **Desanānusandhiṁ ghaṭento**ti yathādesitāya desanāya anusandhiṁ ghaṭento, yathā uparidesanā vaddheyya, evaṁ ussāhaṁ karonto. **Viññāṇāhāraṁ āhāretī**ti tassa āhāraṇakiriyāya vuttapucchāya taṁ diṭṭhigataṁ uppāṭento **"yo etaṁ -pa- bhuñjati vā"**ti āha.

Viññāṇāhāre nāma icchite tassa upabhuñjakenapi bhavitabbaṁ, so "ko nu kho"ti ayaṁ pucchāya adhippāyo. **Utusamaye**ti gabbhavuṭṭhānasamaye. So hi utusamayassa mattakasamayattā tathā vutto. "Udakena aṇḍāni mā nassantū"ti **mahāsamuddato nikkhamitvā.** Gijjhapotakā viya āhārasañcetanāya tāni kacchapaṇḍāni manosañcetanāhārena yāpentīti ayaṁ tassa therassa laddhi. **Kiñcāpi ayaṁ laddhī**ti phassamanosañcetanāhāresu kiñcāpi therassa yuttā ayuttā vā ayaṁ laddhi. **Imaṁ pañhan**ti "ko nu kho bhante viññāṇāhāraṁ āhāretī"ti imaṁ pañhaṁ etāya yathāvuttāya laddhiyā na pana pucchati, atha kho sattupaladdhiyā pucchatīti adhippāyo. **So**ti diṭṭhigatiko. **Na niggahetabbo** ummattakasadisattā adhippāyaṁ ajānitvā pucchāya katattā. Tenāha "āhāretīti nāhaṁ vadāmī"ti-ādi.

Tasmiṁ mayā evaṁ vutteti tasmiṁ vacane mayā "āhāretī"ti evaṁ vutte sati. **Ayaṁ pañho**ti "ko nu kho bhante viññāṇāhāraṁ āhāretī"ti ayaṁ pañho yutto bhaveyya. **Evaṁ pucchite pañhe**ti sattupaladdhiṁ anādāya "katamassa dhammassa paccayo"ti evaṁ dhammapavattavaseneva pañhe pucchite. **Teneva viññāṇenā**ti teneva paṭisandhiviññāṇena saha uppannaṁ nāmañca rūpañca atītabhave diṭṭhigatikassa vasena āyatiṁ punabbhavābhinibbattīti idhādhippetaṁ. **Nāmarūpe jāte satī**ti nāmarūpe nibbatte tappaccayabhūtaṁ bhinditvā saḷāyatanaṁ hoti.

Tatrāyaṁ paccayavibhāgo—nāmanti vedanādikhandhattayaṁ idhādhippetaṁ, rūpaṁ pana sattasantatipariyāpannaṁ, niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni

jīvitindriyaṁ āhāro ca. Tattha vipākanāmaṁ paṭisandhikkhaṇe hadayavatthuno sahāyo hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa sahajāta-aññamaññanissayasampayuttavipāka-atthi-avigatapaccayehi sattadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti evaṁ ukkaṁsāvakaṁso veditabbo. Itaresaṁ pana pañcāyatanānaṁ catunnaṁ mahābhūtānaṁ sahāyo hutvā sahajātanissayavipākavippayutta-atthi-avigatavasena chadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti sabbaṁ purimasadisaṁ. Pavatte vipākanāmaṁ vipākassa chaṭṭhāyatanassa vuttanayena sattadhā paccayo hoti, avipākaṁ pana avipākassa chaṭṭhassa tato vipākapaccayaṁ apanetvā paccayo hoti. Cakkhāyatanādīnaṁ pana paccuppannaṁ cakkhupasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṁ pacchājātavippayutta-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayo hoti, tathā avipākampi veditabbaṁ. Rūpato pana vatthurūpaṁ paṭisandhiyaṁ chaṭṭhassa sahajāta-aññamaññanissayavippayutta-atthi-avigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni cakkhāyatanādīnaṁ pañcannaṁ sahajātanissaya-atthi-avigatapaccayehi catudhāpaccayo hoti. Rūpajīvitaṁ atthi-avigatindriyavasena tidhā paccayo hotīti ayaṁ hettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato[1] gahetabbo.

Pañhassa okāsaṁ dentoti "ko nu kho bhante phusatī"ti imassa diṭṭhigatikapañhassa okāsaṁ dento. Tato vivecetukāmoti adhippāyo. **Sabbapadesū**ti diṭṭhigatikena bhagavatā ca vuttapadesu. **Satto**ti attā. So pana ucchedavādinopi yāva na ucchijjati, tāva atthevāti laddhi, pageva sassatavādino. **Bhūto**ti vijjamāno **nipphatto**ti[2] nipphanno. Na tassa dāni nipphādetabbaṁ kiñci atthīti laddhi. **Idappaccayā idan**ti imasmā viññāṇāhārapaccayā idaṁ nāmarūpaṁ. Puna **idappaccayā idan**ti imasmā nāmarūpapaccayā idaṁ saḷāyatananti evaṁ bahūsu ṭhānesu bhagavatā kathitattā yathā paccayato nibbattaṁ saṅkhāramattamidanti saññattiṁ upagato. **Tenāpī**ti saññattupagatenāpi. **Ekābaddhaṁ katvā**ti yathā pucchāya avasaro na hoti, tathā ekābaddhaṁ katvā. **Desanāruḷhan**ti yato saḷāyatanapadato paṭṭhāya "saḷāyatanapaccayāphasso"ti-ādinā desanā paṭiccasamuppādavīthiṁ āruḷhameva. **Tamevā**ti

1. Visuddhi 2. 163 piṭṭhe.
2. Nibbattoti (Ka)

saḷāyatanapadameva gahetvā. **Vivajjento**ti vivaṭṭento. **Evamāhā**ti "channaṁtvevā"ti-ādi ākārena evaṁ desite, "vineyyajano paṭivijjhatī"ti evamāha. Viññāṇāhāro āyatiṁ punabbhavābhinibbattiyāti evaṁ purimabhavato āyatibhavassa paccayavasena mūlakāraṇavasena ca desitattā **"viññāṇanāmarūpānaṁ antare eko sandhī"**ti vuttaṁ. Tadaminā viññāṇaggahaṇena abhisaṅkhāraviññāṇassāpi gahaṇaṁ katanti daṭṭhabbaṁ.

Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

13. Ye paccayasamavāye tenattabhāvena saccāni paṭivijjhituṁ samatthā, te bāhirakaliṅge ṭhitāpi teneva tattha samatthatāyogena bhāvinaṁ samitabāhitapāpataṁ apekkhitvā samaṇasammatāyeva brāhmaṇasammatā yevāti te nivattetuṁ **"saccāni paṭivijjhituṁ asamatthā"**ti vuttaṁ. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkha-ariyasaccavasena. Aññathā kathaṁ bāhirakāpi jarāmaraṇaṁ dukkhanti na jānanti. Saccadesanābhāvato "saha taṇhāyā"ti vuttanti keci. Taṁ na suṭṭhu. Yasmā tattha tattha bhave paṭhamābhinibbatti idha jātīti adhippetā, sā ca taṇhā eva santānena, taṇheva sā jāti. Jarāmaraṇañcettha pākaṭameva adhippetaṁ, na khaṇikaṁ, tasmā sataṇhā eva jātijarāmaraṇassa samudayoti bhūtakathanametaṁ daṭṭhabbaṁ. Samudayasaccavasena na jānantīti yojanā. Esa nayo sesapadesupi. **Sabbapadesū**ti yattha taṇhā visesanabhāvena vattabbā, tesu sabbapadesu. Yena samannāgatattā puggalo paramatthato samaṇo brāhmaṇoti vuccati, taṁ sāmaññaṁ brahmaññañcāti āha **"ariya -pa- brahmaññañcā"**ti. Yena hi pavattinimittena samaṇa-saddo brāhmaṇa-saddo ca sake atthe niruḷho, tassa vasena abhinnopi veneyyajjhāsayato dvidhā katvā vattuṁ arahatīti vuttaṁ **"ubhayatthāpī"**ti. **Ekādasasu ṭhānesu cattāri saccāni kathesi** avijjāsamudayassa anuddhaṭattā.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vivaṭṭento (Ṭṭha)

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

14. **Ime dhamme katame dhamme**ti ca ettha **iti**-saddo ādi-attho tena "imesaṁ dhammānaṁ katamesaṁ dhammānan"ti imesaṁ padānaṁ saṅgaho. Etāni hi padāni jarāmaraṇādīnaṁ sādhāraṇabhāvena vuttāni imissā desanāya papañcabhūtānīti āha **"ettakaṁ papañcaṁ katvā kathitaṁ, desanaṁ -pa- ajjhāsayenā"**ti. Iminā tāneva jarāmaraṇādīni gahetvā puggalajjhāsayavasena ādito "ime dhamme"ti-ādinā sabbapadasādhāraṇato desanā āraddhā. Yathānulomasāsanaṁ hi suttantadesanā, na yathādhammasāsananti.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā

15. Yasmā idha jānantāpi "sammādiṭṭhī"ti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsanikāpi anussavādivasenapi attapaccakkhenapi, tasmā taṁ bahūnaṁ vacanaṁ upādāya āmeḍitavasena **"sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti bhante vuccatī"**ti āha. Tathāniddiṭṭhatādassanatthaṁ hissa ayaṁ āmeḍitapayogo[1]. Ayaṁ hettha adhippāyo—"aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, sā panāyaṁ evaṁ vuccamānā atthañca lakkhaṇañca upādāya kittāvatā nu kho bhante sammādiṭṭhi hotī"ti. Aṭṭhakathāyaṁ pana "sammādiṭṭhī"ti vacane yasmā viññū eva pamāṇaṁ, na aviññū, tasmā **"yaṁ paṇḍitā"**ti-ādi vuttaṁ. Dve avayavā assāti dvayaṁ, duvidhaṁ diṭṭhigāhavatthu, dvayaṁ diṭṭhigāhavasena nissito apassitoti **dvayanissito.** Tenāha **"dve koṭṭhāse nissito"**ti. Yāya diṭṭhiyā "sabboyaṁ loko atthi vijjati sabbakālaṁ upalabbhatī"ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi atthitā, sā eva sadā sabbakālaṁ loko atthīti pavattagāhatāya sassato, taṁ **sassataṁ.** Yāya diṭṭhiyā "sabboyaṁ loko natthi na hoti ucchijjatī"ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi natthitā, sā eva ucchijjatīti uppannagāhatāya ucchedo, taṁ **ucchedaṁ.**

---

1. Āmeḍitapaccayo (Ka)

loko nāma saṅkhāraloko tamhi gahetabbato. **Sammappaññāyā**ti aviparītapaññāya yathābhūtapaññāya. Tenāha **"savipassanā maggapaññā"**ti. **Nibbattesu dhammesū**ti yathā paccayuppannesu rūpārūpadhammesu. **Paññāyantesvevā**ti santānanibandhanavasena paññāyamānesu eva. **Yā natthī**ti yā ucchedadiṭṭhi tattha tattheva sattānaṁ ucchijjanato vinassanato koci ṭhito nāma satto dhammo vā natthīti saṅkhāraloke uppajjeyya. "Natthi sattā opapātikā"ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tathāpavattasaṅkhārārammaṇāva. **Sā na hotī**ti kammāvijjātaṇhādibhedaṁ paccayaṁ paṭicca saṅkhāralokassa samudayanibbattiṁ sammappaññāya passato sā ucchedadiṭṭhi na hoti nappavattati avicchedena saṅkhārānaṁ nibbattidassanato. **Lokanirodhan**ti saṅkhāralokassa khaṇikanirodhaṁ. Tenāha **"saṅkhārānaṁ bhaṅgan"**ti. **Yā atthī**ti hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇena saṅkhāraloke yā sassatadiṭṭhi sabbakālaṁ loko atthīti uppajjeyya. **Sā na hotī**ti uppannuppannānaṁ nirodhassa navanavānañca uppādassa dassanato sā sassatadiṭṭhi na hoti.

Loko samudeti etasmāti lokasamudayoti āha **"anulomapaccayākāran"**ti. Paccayadhammānaṁ hi attano phalassa paccayabhāvo anulomapaccayākāro. Paṭilomaṁ paccayākāranti ānetvā sambandho. Taṁtaṁhetunirodhato taṁtaṁphalanirodho hi paṭilomapaccayākāro. Yo hi avijjādīnaṁ paccayadhammānaṁ hetu-ādipaccayabhāvo, so nippariyāyato lokasamudayo. **Paccayuppannassa** saṅkhārādikassa. **Anucchedaṁ passato**ti anucchedadassanassa hetu. **Ayampī**ti na kevalaṁ khaṇato udayavayanīharaṇanayo, atha kho paccayato udayavayanīharaṇanayopi.

Upagamanaṭṭhena taṇhāva **upayo.** Tathā **diṭṭhupayo. Eseva nayo**ti iminā upayehi upādānādīnaṁ anatthantarataṁ atidisati. Tathā ca pana tesu duvidhatā upādīyati. Nanu ca cattāri upādānāni aññattha vuttānīti? Saccaṁ vuttāni, tāni ca kho atthato dve evāti idha evaṁ vuttaṁ. Kāmaṁ **"ahaṁ maman"**ti ayathānukkamena vuttaṁ, yathānukkamaṁyeva pana attho veditabbo. **Ādi**-saddena paroparassa subhaṁ asubhanti-ādīnañca saṅgaho veditabbo. **Te dhamme**ti tebhūmakadhamme.

Vinivisantīti[1] virūpaṁ nivisanti, abhinivisantīti attho. **Tāhī**ti taṇhā diṭṭhīhi. **Vinibaddho**ti[2] virūpaṁ vimuccituṁ vā appadānavasena niyametvā baddho.

"Abhiniveso"ti upayupādānānaṁ pavatti-ākāraviseso vuttoti āha **"tañcāyanti tañca upayupādānan"**ti. **Cittassā**ti akusalacittassa. **Patiṭṭhānabhūtan**ti ādhārabhūtaṁ. Dosamohavasenapi akusalacittappavatti taṇhādiṭṭhābhinivesūpanissayā evāti taṇhādiṭṭhiyo akusalassa cittassa adhiṭṭhānanti vuttā. **Tasmin**ti akusalacitte. **Abhinivisantī**ti "etaṁ mama, eso me attā"ti-ādinā abhinivesanaṁ pavattenti. **Anusentī**ti thāmagatā hutvā appahānabhāvena anusenti. **Tadubhayan**ti taṇhādiṭṭhidvayaṁ. **Na upagacchatī**ti "etaṁ mamā"ti-ādinā taṇhādiṭṭhigatiyā na upasaṅkamati na allīyati. **Na** upādiyatīti na daḷhaggāhaṁ gaṇhāti. **Na adhiṭṭhātī**ti na taṇhādiṭṭhigāhena adhiṭṭhāya pavattati. Attaniyagāho nāma sati attagāhe hotīti vuttaṁ **"attāme"**ti. Idaṁ dukkhaggahaṇaṁ upādānakkhandhāpassayaṁ tabbinimuttassa dukkhassa abhāvāti vuttaṁ **"dukkhamevāti pañcupādānakkhandhamattamevā"**ti. "Saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā"ti[3] hi vuttaṁ. **Kaṅkhaṁ na karotī**ti saṁsayaṁ na uppādeti sabbaso vicikicchāya samucchindanato.

Na parappaccayenāti parassa asaddahanena. **Missakasammādiṭṭhiṁ āhā**ti nāmarūpaparicchedato paṭṭhāya sammādiṭṭhiyā vuttattā lokiyalokuttaramissakaṁ sammādiṭṭhiṁ avoca. **Nikūṭanto**ti nihīnanto. Nihīnapariyāyo hi ayaṁ nikūṭa-saddo. Tenāha **"lāmakanto"**ti. **Paṭhamakan**ti ca garahāyaṁ **ka**-saddo. **Sabbaṁ natthī**ti yathāsaṅkhataṁ bhaṅguppattiyā natthi eva, sabbaṁ natthi ucchijjati vinassatīti adhippāyo. Sabbamatthīti ca yathā asaṅkhataṁ atthi vijjati, sabbakālaṁ upalabbhatīti adhippāyo. **Sabban**ti cettha sakkāyasabbaṁ veditabbaṁ "sabbadhammamūlapariyāyan"ti-ādīsu[4] viya. Taṁ hi pariññāñāṇānaṁ paccayabhūtaṁ. **Iti**-saddo nidassane. Kiṁ nidasseti? Atthi-saddena vuttaṁ. "Atthitan"ti niccataṁ. Sassataggāho hi idha paṭhamo antoti adhippeto. Ucchedaggāho dutiyoti tadubhayavinimuttā ca idappaccayatā. Ettha ca uppannanirodhakathanato sassatataṁ, nirujjhantānaṁ

---

1. Abhinivisanti (Ṭṭha)
2. Vinibandho (Ṭṭha)
3. Dī 2. 243; Ma 1. 82; Ma 3. 292; Abhi 2. 105 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 1 piṭṭhe.

asati nibbānappattiyaṁ yathāpaccayaṁ punūpagamanakathanato ucchedatañca anupagamma majjhimena bhagavā dhammaṁ deseti idappaccayatānayena. Tena vuttaṁ "ete -pa- ante"ti-ādi.

Kaccānagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

16. **Nibbindanatthāyā**ti nibbidānupassanāpaṭilābhāya. Sā hi jarāmaraṇasīsena vuttesu saṅkhatadhammesu nibbindanākārena pavattati. **Virajjanatthāyā**ti virāgānupassanāpaṭilābhāya. **Sīlato paṭṭhāyā**ti vivaṭṭasannissitasīlasamādānato paṭṭhaya. Sotāpattiyaṅgehi samannāgato vivaṭṭasannissitasīle patiṭṭhito upāsakopi pageva catupārisuddhisīle patiṭṭhito bhikkhu sammāpaṭipanno nāma. Tenāha **"yāva arahattamaggā paṭipannoti veditabbo"**ti. **Nibbānadhammassā**ti nibbānāvahassa ariyassa maggassa. **Anurūpasabhāvabhūtan**ti nibbānādhigamassa anucchavikasabhāvabhūtaṁ. **Nibbidā**ti iminā vuṭṭhānagāminipariyosānaṁ vipassanaṁ vadati. **Virāgā nirodhā**ti padadvayena ariyamaggaṁ, itarena phalaṁ. **Etthā**ti imasmiṁ sutte. **Ekena nayenā**ti paṭhamena nayena. Tattha hi bhagavā tena bhikkhunā dhammakathikalakkhaṇaṁ pucchito taṁ matthakaṁ pāpetvā vissajjesi. Yo hi vipassanaṁ maggaṁ anupādāvimuttiṁ pāpetvā kathetuṁ sakkoti, so ekantadhammakathiko. Tenāha **"dhammakathikassa pucchā kathitā"**ti. **Dvīhī**ti dutiyatatiyanayehi. **Tan**ti pucchaṁ. **Visesetvā**ti visiṭṭhaṁ katvā. Yathāpucchitamattameva akathetvā apucchitampi atthaṁ dassento dhammānudhammapaṭipattṁ anupādāya vimuttisaṅkhātaṁ visesaṁ pāpetvā. Bhagavā hi appaṁ yācito bahuṁ dento uḷārapuriso viya dhammakathikalakkhaṇaṁ pucchito paṭiccasamuppādamukhena tañceva tato ca uttariṁ dhammānudhammapaṭipattiṁ anupādāvimuttañca vissajjesi. Tattha "nibbidāya -pa- dhammaṁ desetī"ti iminā dhammadesanaṁ vāsanābhāgiyaṁ katvā dassesi. "Nirodhāya paṭipanno hotī"ti iminā nibbedhabhāgiyaṁ, "anupādāvimutto hotī"ti iminā desanaṁ asekkhabhāgiyaṁ katvā dassesi. Tenāha **"sekkhāsekkhabhūmiyo niddiṭṭhā"**ti.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Acelakassapasuttavaṇṇanā

17. **Liṅgena acelako**[1]ti pabbajitaliṅgena acelako. Tena acelakacaraṇena acelo, na niccelatāmattenāti dasseti **nāmenā**ti gottanāmena **kassapo**ti. Deseti pavedeti saṁsayavigamanaṁ etenāti deso, nicchayahetūti āha **"kiñcideva desan"**ti-ādi. So hi saṁsayavigamanaṁ karotīti **kāraṇaṁ. Okāsan**ti avasaṁsandanapadesaṁ. Tenāha **"khaṇaṁ kālan"**ti. **Antaragharaṁ** antonivesanaṁ. Antare gharāni etassāti **antaragharaṁ,** antogāmo. **Yadākaṅkhasī**ti yaṁ ākaṅkhasi. Iti bhagavā sabbaññupavāraṇāya pavāreti tenāha **"yaṁ icchasī"**ti. **Yadākaṅkhasī**ti yaṁ ākaṅkhasi, kassapa tikkhattuṁ paṭikkhipantopi pucchasi, yaṁ ākaṅkhasi, tameva pucchāti attho.

"Yāvatatiyaṁ paṭikkhipī"ti vuttattā "tatiyampi kho"ti-ādinā pāṭhena bhavitabbaṁ. So pana nayavasena saṁkhitoti daṭṭhabbo. Yena kāraṇena bhagavā acelakassa tikkhattuṁ yācāpetvā cassa pañhaṁ kathesi, taṁ dassetuṁ **"kasmā panā"**ti-ādimāha. **Gāravajananatthaṁ yāvatatiyaṁ paṭikkhipi** tañca dhammassa sussūsāya. Dhammagarukā hi buddhā bhagavanto. Sattānaṁ ñāṇaparipākaṁ āgamayamāno yāvatatiyaṁ yācāpetīti[2] vibhattivipariṇāmavasena sādhāraṇato padaṁ yojetvā puna "ettakena kālenā "ti kassapassa vasena yojetabbaṁ.

Māti paṭisedhe nipāto. **Bhaṇī**ti punavacanavasena kiriyāpadaṁ vadati. **Mā evaṁ bhaṇi,** kathesīti attho. "Iti bhagavā avocā"ti pana saṅgītikāravacanaṁ. **Sayaṁkataṁ dukkhan**ti purisassa uppajjamānadukkhaṁ, tena kataṁ nāma tassa kāraṇassa pubbe teneva kammassa upacitattāti ayaṁ nayo anavajjo. Diṭṭhigatiko pana pañcakkhandhavinimuttaṁ niccaṁ kārakavedaka lakkhaṇaṁ attānaṁ parikappetvā tassa vasena "sayaṁkataṁ dukkhan"ti pucchatīti bhagavā "mā hevan"ti avoca, tenāha **"sayaṁkataṁ dukkhan**ti **vatthuṁ na vaṭṭatī"**ti-ādi. Ettha ca yadi bāhirakehi parikappito atthā nāma koci atthi, so ca nicco, tassa nibbikāratāya, purimarūpā vijahanato kassaci visesādhānassa kātuṁ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṁ, hi te ca vattanatthaṁ upadeso canippayojano

---

1. Acelo (Ṭṭha) 2. Yācāpesīti (Ṭṭha)

siyā attavādino. Kathaṁ vā so upadeso pavattīyati? Vikārābhāvato. Evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṁsādikiriyā ca na sambhavati, tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavanabandho eva attavādino na yujjati kammabandhābhāvato. Jāti-ādīnañca asambhavato kuto vimokkho. Atha pana "dhammamattaṁ tassa uppajjati ceva vinassati ca. Yassa vasenāyaṁ kiriyāvohāro"ti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṁ. Te vā panassa dhammā avatthābhūtā, tato aññe vā siyuṁ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi, yo hi karoti paṭisaṁvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṁ, tasmā tadattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā. Atha anaññe, uppādavināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsaṁ viya uppādavināsasambhavato kuto niccatāvakāso. Tāsampi vā attano viya niccatāpattīti bandhavimokkhānaṁ asambhavo evāti na yujjatevāyaṁ attavādo. Tenāha **"attā nāma koci dukkhassa kārako natthīti dīpetī"**ti. **Parato**ti "paraṁkataṁ dukkhan"ti-ādike parasmiṁ tividhepi naye. **Adhiccasamuppannan**ti adhicca yadicchāyakiñci kāraṇaṁ kassaci vā pubbaṁ vinā samuppannaṁ. Tenāha **"akāraṇena yadicchāya uppannan"**ti. **Kasmā evamāhā**ti evaṁ vakkhamānoti adhippāyo. **Assā**ti acelassa. **Ayan**ti bhagavantaṁ sandhāya vadati. **Sodhento**ti sayaṁ visuddhaṁ katvā pucchitamatthaṁ eva attano pucchāya suddhiṁ dassento. Laddhiyā "sayaṁkataṁ dukkhan"ti micchāgahaṇassa paṭisedhanatthāya.

So karotīti so kammaṁ karoti. **So paṭisaṁvedayatī**ti kārakavedakānaṁ anaññattadassanaparaṁ etaṁ, na pana kammakiriyāphalānaṁ paṭisaṁvedanānaṁ samānakālatādassanaparaṁ. **Itī**ti nidassanatthe nipāto. **Kho**ti avadhāraṇe. "So evā"ti dassito. Aniyatādesā hi ete nipātā. **Ādito**ti bhummatthe nissakkavacananti āha **"ādimhi yevā"**ti. "Sayaṁkataṁ dukkhan"ti laddhiyā pageva "so karoti, so paṭisaṁvedayatī"ti saññācittavipallāsā bhavanti. Saññāvipallāsato hi cittavipallāso, cittavipallāsato diṭṭhivipallāso, tenāha **"evaṁ sati pacchā sayaṁkataṁ dukkhanti ayaṁ laddhi hotī"**ti.

Evaṁ sati saññācittavipallāsānaṁ brūhito micchābhiniveso, yadidaṁ "sayaṁkataṁ dukkhan"ti laddhi. Tasmā paṭinissajjetuṁ pāpakaṁ diṭṭhigatanti dasseti. Tenāha bhagavā "sayaṁkataṁ -pa- etaṁ paretī"ti. **Vaṭṭadukkhaṁ adhippetaṁ** avisesato atthīti ca vuttattā. **Sassataṁ** sassatagāhaṁ **dīpeti** paresaṁ pakāseti, tathābhūto ca **sassataṁ** daḷhaggāhaṁ **gaṇhātī**ti. **Tassā**ti diṭṭhigatikassa. Taṁ "sayaṁkataṁ dukkhan"ti evaṁ pavattaṁ viparītadassanaṁ. **Etaṁ** sassataggahaṇaṁ. **Pare**ti upeti. Tenāha **"kārakañca -pa- attho"**ti. **Ekameva gaṇhantan**ti satipi vatthubhede ayoniso uppajjanena ekameva katvā gaṇhantaṁ.

Idha "ādimhiyevā"ti pade. "Paraṁkataṁ dukkhan"ti laddhiyā pagevāti-ādinā hettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṁ hettha yojanā—"paraṁkataṁ dukkhan"ti laddhiyā pageva añño karoti, añño paṭisaṁvedayatīti saññācittavipallāsā bhavantīti sabbaṁ heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbaṁ. **Evaṁ satī**ti evaṁ muduke ucchedavipallāse paṭhamuppanne sati pacchā "paraṁkataṁ dukkhan"ti ayaṁ laddhi hotīti sambandho. **Kārako**ti kammassa kārako. **Tena katan**ti kammakārakena kataṁ. Kammunā hi phalassa vohāro abhedopacārakattā. **Evan**ti diṭṭhisahagatā vedanā sātasabhāvā kilesapariḷāhādinā saparissayā sa-upāyāsā, evaṁ. "Pageva itare"ti vuttavedanāya **abhitunnassa viddhassa.** Vuttanayena yojetabban"ti vatvā taṁ yojanaṁ dassento **"tatrāyan"**ti-ādimāha. **Ucchedan**ti sato sattassa ucchedaṁ vināsaṁ, vibhavanti attho. Asato hi vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedo. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṁ sabhāvadhammānaṁ satipi ekasantānapariyāpannānaṁ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṁ paramatthato avinābhāvattā bhinnasantānapatitānaṁ viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṁ ucchedābhinivesassa kāraṇaṁ, evaṁ hetuphalabhūtānaṁ dhammānaṁ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantābhedagahaṇampi kāraṇamevāti dassetuṁ "sattassā"ti vuttaṁ pāḷiyaṁ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena ekattagahaṇanibandhano sattaggāho, sattassa ca atthibhāvaggāhanibandhano ucchedaggāho, yāvāyaṁ atthā

na ucchijjati, tāvāyaṁ vijjatiyevāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti "ucchedan"ti vuttaṁ. Visesena nāso vināso, abhāvo. So pana maṁsacakkhupaññācakkhūnaṁ dasanapathātikkamoyeva hotīti vuttaṁ "adassanan"ti. Adassane hi nāsasaddo loke niruḷhoti. Sabhāvavigamo sabhāvāpagamo vibhavo. Yo hi nirudayavināsena ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhati.

Ete teti vā ye ime tayā "sayaṁkataṁ dukkhan"ti ca puṭṭhena mayā "so karoti, so paṭisaṁvedayatī"ti-ādinā, "añño karoti, añño paṭisaṁvedayatī"ti-ādinā ca paṭikkhittā sassatucchedasaṅkhātā antā, te ubho anteti yojanā. Atha vā **ete te**ti yattha puthū aññatitthiyā anupacitañāṇasambhāratāya paramagambhīraṁ saṇhaṁ sukhumaṁ suññataṁ appajānantā sassatucchede nimuggā sīsaṁ ukkhipituṁ na visahanti, ete te ubho ante anupagammāti yojanā. **Desetī**ti paṭhamaṁ tāva anaññasādhāraṇe paṭipattidhamme ñāṇanubhāvena majjhimāya paṭipadāya ṭhito, karuṇānubhāvena desanādhamme majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṁ deseti. **Ettha hī**ti **hi**-saddo hetu-attho. Yasmā kāraṇato -pa- niddiṭṭho, tasmā majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṁ desetīti yojanā. Kāraṇato phalaṁ dīpitanti yojanā, abhidheyyānurūpaṁ hi liṅgavacanāni honti. **Assā**ti phalassa. **Na koci kārako vā vedako vā niddiṭṭho,** aññadatthu paṭikkhitto hetuphalamattatādassanato kevalaṁ dukkhakkhandhagahaṇatoti. **Ettāvatā**ti "ete te kassapa -pa- dukkhakkhandhassa nirodho hotī"ti ettakena tāva padena. **Sesapañhā**ti "sayaṁkatañca paraṁkatañca dukkhan"ti-ādikā sesā cattāro pañhā. Aṭṭhakathāyaṁ pana "kiṁ nu kho bho gotama natthi dukkhan"ti pañho pāḷiyaṁ sarūpeneva paṭikkhittoti na uddhato. **Paṭisedhitā hontī**ti tatiyapañho tāva paṭhamadutiyapañhapaṭikkhepeneva paṭikkhitto, so hi pañho visuṁ visuṁ paṭikkhepena ekajjhaṁ paṭikkhepena ca. Tenāha **"ubho -pa- paṭikkhitto"**ti. Ettha ca yassa attā kārako vedako vā icchito, tena vipariṇāmadhammo attā anuññāto hoti. Tathā ca sati anupubbadhammappavattiyā rūpādidhammānaṁ

viya, sukhādidhammānaṁ viya cassa paccayāyattavuttitāya uppādavantatā āpajjati. Uppāde ca sati avassaṁbhāvī nirodhoti anavakāsā niccatāti. Tassa "sayaṁkatan"ti paṭhamapañhapaṭikkhepo pacchā ce attano niruḷhassa samudayo hotīti pubbe viya anena bhavitabbaṁ, pubbe viya vā pacchāpi. **Sesapañhā**ti tatiyapañhādayo. **Tatiyapañho paṭikkhitto**ti evañca tatiyapañho paṭikkhitto veditabbo—"avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādinā satataṁ samitaṁ paccayāyattassa dipanena dukkhassa adhiccasamuppannatā paṭikkhittā, tato eva tassa ajānanañca paṭikkhittaṁ. Tenāha bhagavā "evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī"ti[1].

Yaṁ parivāsaṁ samādiyitvā parivasatīti yojanā. **Vacanasiliṭṭhatāvasenā**ti "bhagavato santike pabbajjaṁ labheyyaṁ upasampadan"ti yācantena tena vuttavacanasiliṭṭhatāvasena. **Gāmappavesanādīnī**ti **ādi**-saddena nātidivāpaṭikkamanaṁ, navesiyādigocaratā, sabrahmacārīnaṁ kiccesu dakkhatādi, uddesādīsu tibbacchandatā, titthiyānaṁ avaṇṇabhaṇane attamanatā, buddhādīnaṁ avaṇṇabhaṇane anattamanatā, titthiyānaṁ vaṇṇabhaṇane anattamanatā, buddhādīnaṁ vaṇṇabhaṇane attamanatātī[2] imesaṁ saṅgaho. **Aṭṭha vattānī**ti imāni aṭṭha titthiyavattāni pūrentena. Ettha ca nātikālena gāmappavesanā tattha visuddhakāyavacīsamācārena piṇḍāyacaritvā "nātidivāpaṭikkamanan"ti idamekaṁ vattaṁ.

Ayamettha pāṭhoti etasmiṁ kassapasutte ayaṁ pāṭho. **Aññatthā**ti sīhanādasuttā[3] dīsu. **Ghaṁsitvā koṭṭetvā**ti yathā suvaṇṇaṁ nighaṁsitvā adhikaraṇiyā koṭṭetvā niddosameva gayhati, evaṁ parivāsavattacaraṇena ghaṁsitvā suddhabhāvavīmaṁsanena koṭṭetvā suddho eva aññatitthiyapubbo idha gayhati. **Tibbacchandatan**ti sāsanaṁ anupavisitvā brahmacariyavāse tibbacchandataṁ daḷhatarābhirucitaṁ. **Aññataraṁ bhikkhuṁ āmantesī**ti nāmagottena apākaṭaṁ ekaṁ bhikkhuṁ āṇāpesi ehibhikkhu-upasampadāya upanissayābhāvato. **Gaṇe nisīditvā**ti bhikkhū attano santike pattāsanavasena gaṇe nisīditvā.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 3. 109; Saṁ 1. 296; Vi 3. 1; Khu 1. 77 piṭṭhesu.
2. Vi 3. 100 piṭṭhe.
3. Dī 1. 165 piṭṭhe.

8. Timbarukasuttavaṇṇanā

18. Yasmā timbaruko "vedanā attā, attāva vedayatī"ti evaṁladdhiko, tasmā tāya laddhiyā "sayaṁkataṁ sukhadukkhan"ti vadati, taṁ paṭisaṁharituṁ bhagavā "sā vedanā"ti-ādiṁ avoca. Tenāha **"sā vedanāti-ādi sayaṁkataṁ sukhadukkhanti laddhiyā nisedhanatthaṁ vuttan"**ti. **Etthāpī**ti imasmimpi sutte. **Tatrā**ti yaṁ vuttaṁ "sā vedanā -pa- sukhadukkhan"ti, tasmiṁ paṭhe. **Ādimhiyevā**ti ettha bhummavacanena "ādito"ti to-saddo na nissakkavacane. **Eva**-kārena kho-saddo avadhāraṇeti dasseti. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ anantarasutte vuttameva. Tattha pana "vedanāto añño attā, vedanāya kārako"ti laddhikassa diṭṭhigatikassa vādo paṭikkhitto, idha "vedanā attā"ti evaṁladdhikassāti ayameva viseso. Tenāha **"evaṁ hi sati vedanāya eva vedanā katā hotī"**ti-ādi. **Imissā**ti yāya vedanāya sukhadukkhaṁ kataṁ, imissā. **Pubbepī**ti sassatākārato pubbepi. **Purimaṁ hi atthan**ti anantarasutte vuttaṁ atthaṁ. **Aṭṭhakathāyan**ti porāṇaṭṭhakathāyaṁ. **Tan**ti purimasutte vuttamatthaṁ. **Assā**ti imassa suttassa. Yasmā timbaruko "vedanāva attā"ti gaṇhāti, tasmā vuttaṁ **"ahaṁ sā vedanā -pa- na vadāmī"**ti.

Aññā vedanāti-ādīsupi yaṁ vattabbaṁ, taṁ anantarasutte vuttanayameva. **Kārakavedanā**ti kattubhūtavedanā. **Vedanāsukhadukkhan**ti vedanābhūtasukhadukkhaṁ kathitaṁ, na vaṭṭasukhadukkhaṁ. **"Vipākasukhadukkhameva vaṭṭatī"**ti vuttaṁ "sayaṁkataṁ sukhaṁ dukkhan"ti-ādivacanato.

Timbarukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

19. Avijjā nīvaraṇā bhavādi-ādīnavassa nivāritapaṭicchādikā etassāti **avijjānīvaraṇo,** avijjāya nivutoti āha **"avijjāya nivāritassā"**ti. **Ayaṁ kāyo**ti bālassa appahīnakilesassa paccuppannaṁ attabhāvaṁ rakkhaṁ katvā avijjāya paṭicchāditādīnave ayāthāvadassanavasena taṇhāya paṭiladdhacittassa taṁtaṁbhavūpagā saṅkhārā saṅkharīyanti,

tehi ca attabhāvassa abhinibbatti, tasmā ayañca avijjāya kāyo nibbattoti. **Assā**ti bālassa. **Ayaṁ attho**ti "ayaṁ kāyo nāmarūpanti ca vutto"ti attho dīpetabbo upādānakkhandhasaḷāyatanasaṅgahato tesaṁ dhammānaṁ. **Evametaṁ dvayan**ti evaṁ avijjāya nivāritattā, taṇhāya ca saṁyuttattā evaṁ saparasantānagatasaviññāṇakakāyasaṅkhātaṁ dvayaṁ hoti. **Aññatthā**ti suttantaresu. "Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso"ti[1]ādinā ajjhattikabāhirāyatanāni bhinditvā cakkhurūpādidvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana abhinditvā cha ajjhattikabāhirāyatanāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā **"dvayaṁ paṭicca phasso"**ti, tasmā **mahādvayaṁ nāma kiretaṁ** anavasesato ajjhattikabāhirāyatanānaṁ gahitattā. **Ajjhattikabāhirāni āyatanānī**ti etthāpi hi saḷāyatanāni saṅgahitāneva. **Phassakāraṇānī**ti phassapavattiyā paccayāni. **Yehī**ti hetudassanamattanti āha **"yehi kāraṇabhūtehī"**ti. Phasso eva phusanakicco na phassāyatanānīti vuttaṁ **"phassena phuṭṭho"**ti. **Paripuṇṇavasenā**ti avekallavasena. Aparipuṇṇāyatanānaṁ hīnāni phassassa kāraṇāni honti tesaṁ viyāti "etesaṁ vā aññatarenā"ti vuttaṁ. **Kāyanibbattanādimhī**ti saviññāṇakassa kāyassa nibbattanaṁ kāyanibbattanaṁ, kāyo vā nibbattati etenāti kāyanibbattanaṁ, kilesābhisaṅkhārā. **Ādi**-saddena phassasaḷāyatanādisaṅgaho. Adhikaṁ payasati payuñjati etenāti adhippayāso, visesakāraṇanti āha **"adhikapayogo"**ti.

Bhagavā amhākaṁ uppādakabhāvena mūlabhāvena **bhagavaṁmūlakā. Ime dhammā**ti ime kāraṇadhammā. Yehi mayaṁ bālapaṇḍitānaṁ samānepi kāyanibbattanādimhi visesaṁ jāneyyāma, tenāha **"pubbe kassapasammāsambuddhena uppāditā"**ti-ādi. **Ājānāmā**ti abhimukhaṁ paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmā**ti tasseva vevacanaṁ, adhigacchāmāti attho. **Netā**ti amhākaṁ santāne pāpetā. **Vinetā**ti yathā alamariyañāṇadassanaviseso hoti, evaṁ visesato netā, tadaṅgavinayādivasena vā vinetā. **Anunetā**ti anurūpaṁ netā. Antarantarā yathādhammapaññattiyā paññāpitānaṁ dhammānaṁ anurūpato dassanaṁ hotīti āha

---

1. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 301, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248 piṭṭhesu.

“yathāsabhāvato -pa- dassetā”ti. Āpāthaṁ upagacchantānaṁ bhagavā paṭisaraṇaṁ samosaraṇaṭṭhānanti **bhagavaṁpaṭisaraṇā** dhammā. Tenāha **“catubhūmakadhammā”**ti-ādi. Paṭisarati paṭivijjhatīti paṭisaraṇaṁ, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṁ etesanti **bhagavaṁpaṭisaraṇā.** Tenāha **“api cā”**ti-ādi. **Phasso āgacchatī**ti paṭivijjhanakavasena phasso ñāṇassa āpāthaṁ āgacchati, āpāthaṁ āgacchantoyeva so atthato “ahaṁ kinnāmo”ti nāmaṁ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṁ karonto viya hotīti vuttaṁ **“ahaṁ bhagavā”**ti-ādi. **Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa paccupaṭṭhātu. **Bhagavantaṁyeva paṭibhātū**ti bhagavato eva bhāgo hotu, bhagavāva naṁ attano bhāgaṁ katvā vissajjetūti attho, bhagavato bhāgo yadidaṁ dhammassa akkhānaṁ, amhākaṁ pana savanaṁ bhāgoti ayamettha adhippāyo. Evaṁ hi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana paṭibhātūti atthaṁ vadanti ñāṇena dissatu desīyatūti vā attho. Tenāha **“tumheyeva no kathetvā dethāti attho”**ti.

Bālassa paṇḍitassa ca kāyassa nibbattiyā paccayabhūtā **avijjā ca taṇhā ca.** Tenāha **“kammaṁ -pa- niruddhā”**ti. **Javāpetvā**ti gahitajavanaṁ katvā, yathā paṭisandhiṁ ākaḍḍhituṁ samatthaṁ hoti, evaṁ katvā. Yadi niruddhā, kathaṁ appahīnāti vuttanti āha **“yathā panā”**ti-ādi. Bhavati hi taṁsadisepi tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāneva osadhāni, tasseva kammassa vipākāvasesenā”ti ca. **Dukkhakkhayāyā**ti tadatthavisesanatthanti āha **“khayatthāyā”**ti. **Paṭisandhikāyan**ti paṭisandhigahaṇapubbakaṁ kāyaṁ. Pāḷiyaṁ “bālenā”ti karaṇavacanaṁ nissakketi āha **“bālato”**ti. Bhāvinā saha paṭisandhinā **sappaṭisandhiko.** Yo pana ekantato tenattabhāvena arahattaṁ pattuṁ bhabbo, so bhāvinā paṭisandhinā “appaṭisandhiko”ti, tato visesanatthaṁ **“sappaṭisandhiko”**ti vuttaṁ. Kiñcāpi vuttaṁ, so ca yāva ariyabhūmiṁ na okkamati, tāva bāladhammasamaṅgī evāti katvā **“sabbopi puthujjano bālo”**ti vuttaṁ. Tathā hi “appaṭisandhiko khīṇāsavo paṇḍito”ti khīṇāsava-saddena appaṭisandhiko visesito. Yadi evaṁ sekkhā kathanti āha **“sotāpannā”**ti-ādi. Tehi sikhāpattapaṇḍiccabhāvalakkhaṇābhāvato paṇḍitāti na vattabbā khīṇāsavā viya,

balavatarānaṁ pana bāladhammānaṁ pahīnattā bālātipi na vattabbā puthujjanā viya. Bhajiyamānā pana catusaccasampaṭivedhaṁ upādāya **paṇḍitapakkhaṁ bhajanti,** na bālapakkhaṁ vuttakāraṇenāti.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Paccayasuttavaṇṇanā

20. Sabbampi saṅkhataṁ appaṭicca uppannaṁ nāma natthīti paccayadhammopi attano paccayadhammaṁ upādāya paccayuppanno, tathā paccayuppannadhammopi attano paccayuppannaṁ upādāya paccayadhammoti yathārahaṁ dhammānaṁ paccayapaccayuppannatā. Yesaṁ vineyyānaṁ paṭiccasamuppādadesanāyeva subodhato upaṭṭhāti, tesaṁ vasena suṭṭhu vibhāgaṁ katvā paṭiccasamuppādo desito. Yesaṁ pana vineyyānaṁ tadubhayasmiṁ vibhajja sute eva dhammābhisamayo hoti, te sandhāya bhagavā tadubhayaṁ vibhajja dassento "paṭiccasamuppādañca vo bhikkhave desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme"ti imaṁ desanaṁ ārabhīti imamatthaṁ vibhāvento **"satthā imasmiṁ sutte"**ti-ādimāha. Paccayassa bhāvo paccayattaṁ, paccayanibbattatā. Asabhāvadhamme na labbhatīti **"sabhāvadhamme"**ti vuttaṁ. Nanu ca jāti jarā maraṇañca sabhāvadhammo na hoti, yesaṁ pana khandhānaṁ jāti jarā maraṇañca, te eva sabhāvadhammā, atha kasmā desanāya te gahitāti? Nāyaṁ doso, jāti jarāmaraṇaṁ hi paccayanibbattānaṁ sabhāvadhammānaṁ vikāramattaṁ, naññesaṁ, tasmā te gahitāti. **Uppādā vā Tathāgatānan**ti na vineyyapuggalānaṁ maggaphaluppatti viya jātipaccayā jarāmaraṇuppatti Tathāgatuppādāyattā, atha kho sā Tathāgatānaṁ uppādepi anuppādepi hotiyeva. Tasmā sā kāmaṁ asaṅkhatā viya dhātu na niccā, tathāpi "sabbakālikā"ti etena jātipaccayato jarāmaraṇuppattīti dasseti. Tenāha **"jātiyeva jarāmaraṇassa paccayo"**ti. **Jātipaccayā**ti ca jātisaṅkhātapaccayā. Hetumhi nissakkavacanaṁ. Ṭhitāva sā dhātu, yāyaṁ idappaccayatā jātiyā jarāmaraṇassa paccayatā tassa byabhicārābhāvato. Idāni na **kadāci jāti jarāmaraṇassa paccayo na hoti** hotiyevāti jarāmaraṇassa paccayabhāve niyameti. Ubhayenapi yathāvuttassa paccayabhāvo

yattha hoti, tattha avassaṁbhāvitaṁ dasseti. Tenāha bhagavā "ṭhitāva sā dhātū"ti. **Dvīhi** padehi. **Tiṭṭhantī**ti yassa vasena dhammānaṁ ṭhiti, sā idappaccayatā **dhammaṭṭhitatā. Dhamme**ti paccayuppanne dhamme. **Niyameti** viseseti. Hetugatavisesasamāyogo hi hetuphalassa evaṁ dhammatāniyāmo evāti.

Aparo nayo—**ṭhitāva sā dhātū**ti yāyaṁ jarāmaraṇassa idappaccayatā "jātipaccayā jarāmaraṇan"ti, esā dhātu esa sabhāvo. Tathāgatānaṁ uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno, majjhe ca paṭivijjhiyamāno na Tathāgatehi uppādito, atha kho sambhavantassa jarāmaraṇassa sabbakālaṁ jātipaccayato sambhavoti ṭhitāva sā dhātu, kevalaṁ pana sayambhuñāṇena abhisambujjhanato "ayaṁ dhammo Tathāgatena abhisambuddho"ti pavedanato ca Tathāgato "dhammasāmī"ti vuccati, na apubbassa uppādanato. Tena vuttaṁ "ṭhitāva sā dhātū"ti. Sā eva "jātipaccayā jarāmaraṇan"ti ettha vipallāsā bhāvato evaṁ avabujjhamānassa etassa sabhāvassa, hetuno vā tatheva bhāvato ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā,** jāti vā jarāmaraṇassa uppādaṭṭhiti pavatta-āyūhanasaṁyogapalibodhasamudayahetu paccayaṭṭhitīti taduppādādibhāvenassā ṭhitatā "dhammaṭṭhitatā"ti phalaṁ pati sāmatthiyato hetumeva vadati. Dhārīyati paccayehīti vā dhammo, tiṭṭhati tattha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhiti, dhammassa ṭhiti **dhammaṭṭhiti.** Dhammoti vā kāraṇaṁ paccayabhāvena phalassa dhāraṇato, tassa ṭhiti sabhāvo dhammato ca añño sabhāvo natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tenāha "paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇan"ti[1]. Dhammaṭṭhiti eva **dhammaṭṭhitatā.** Sā eva dhātu "jātipaccayā jarāmaraṇan"ti imassa sabhāvassa, hetuno vā aññathattābhāvato, "na jātipaccayā jarāmaraṇan"ti viññāyamānassa ca tabbhāvābhāvato[2] niyāmatā vavatthitabhāvoti **dhammaniyāmatā.** Phalassa vā jarāmaraṇassa jātiyā sati sambhavo dhamme hetumhi ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā,** asati asambhavo **dhammaniyāmatā**ti evaṁ phalena hetuṁ vibhāveti, taṁ "ṭhitāva sā dhātū"ti-ādinā vuttaṁ. Imesaṁ jarāmaraṇādīnaṁ paccayatāsaṅkhātaṁ idappaccayataṁ **abhisambujjhati**

---

1. Khu 9. 1 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Sambhavābhāvato (?)

paccakkhakaraṇena abhimukhaṁ bujjhati yāthāvato paṭivijjhati, tato eva **abhisame**ti abhimukhaṁ samāgacchati, ādito kathento ācikkhati, uddisatīti attho. Tameva uddesaṁ pariyosāpento **deseti.** Yathā-uddiṭṭhamattaṁ niddisanavasena pakārehi ñāpento **paññāpeti.** Pakārehi eva patiṭṭhapento **paṭṭhapeti.** Yathāniddiṭṭhaṁ paṭiniddesavasena **vivarati vibhajati.** Vivaṭañhi vibhattañca atthaṁ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṁ karonto **uttānīkaroti.** Uttānīkaronto tathā paccakkhabhūtaṁ katvā nigamanavasena **passathāti cāha.**

Jātipaccayā jarāmaraṇanti-ādīsūti jāti-ādīnaṁ jarāmaraṇapaccayabhāvesu. **Tehi tehi paccayehī**ti yāvatakehi paccayehi yaṁ phalaṁ uppajjamānārahaṁ, avikalehi teheva tassa uppatti, na ūnādhikehīti. Tenāha **"anūnādhikehevā"**ti. Yathā taṁ cakkhurūpālokamanasikārehi cakkhuviññāṇassa sambhavoti. Tena taṁtaṁphalanipphādane tassā paccayasāmaggiyā tappakāratā **tathatā**ti vuttāti dasseti. **Sāmaggin**ti samodhānaṁ, samavāyanti attho. **Asambhavābhāvato**ti anuppajjanassa abhāvato. Tathāvidhapaccayasāmaggiyaṁ hi satipi phalassa anuppajjane tassāvitathatā siyā. **Aññadhammapaccayehī**ti aññassa phaladhammassa paccayehi. **Aññadhammānuppattito**ti tato aññassa phaladhammassa anuppajjanato. Na hi kadāci cakkhurūpālokamanasikārehi sotaviññāṇassa sambhavo atthi. Yadi siyā, tassā sāmaggiyā aññathatā nāma siyā, na cetaṁ atthīti **"anaññathatā"**ti vuttaṁ. **Paccayato**ti paccayabhāvato. **Paccayasamūhato**ti etthāpi eseva nayo. Idappaccayā eva **idappaccayatā**ti **tā**-saddena padaṁ vaḍḍhitaṁ[1] yathā "devoyeva devatā"ti, idappaccayānaṁ samūho **idappaccayatā**ti samūhattho **tā**-saddo yathā "janānaṁ samūho janatā"ti imamatthaṁ sandhāyāha **"lakkhaṇaṁ panettha saddasatthato veditabban"**ti.

Na niccaṁ na sassatanti **aniccaṁ. Jarāmaraṇaṁ na aniccaṁ** saṅkhārānaṁ vikārabhāvato anipphannattā, tathāpi "aniccan"ti pariyāyena vuttaṁ. Esa nayo saṅkhatādīsupi. **Samāgantvā kataṁ** sahiteheva paccayehi nibbattetabbato yathāsabhāvaṁ samecca sambhuyya paccayehi katanti

---

1. Taddhitaṁ (Ka)

saṅkhataṁ. Paccayārahaṁ paccayaṁ paṭicca na vinā tena sahitasametameva uppannanti **paṭiccasamuppannaṁ.** Tenāha **"paccaye nissāya uppannan"**ti. **Khayasabhāvan**ti bhijjanasabhāvaṁ. **Vigacchanakasabhāvan**ti sakabhāvato apagacchanakasabhāvaṁ. **Virajjanakasabhāvan**ti palujjanakasabhāvaṁ. **Nirujjhanakasabhāvan**ti khaṇabhaṅgavasena pabhaṅgusabhāvaṁ. **Vuttanayenā**ti jarāya vuttanayena. **Janakappaccayānaṁ** kammādīnaṁ. **Kiccānubhāvakkhaṇe**ti ettha **kiccānubhāvo** nāma yathā pavattamāne paccaye tassa phalaṁ uppajjati, tathā pavatti, evaṁ santassa pavattanakkhaṇe. Idaṁ vuttaṁ hoti—yasmiṁ khaṇe paccayo attano phaluppādanaṁ pati byāvaṭo nāma hoti, imasmiṁ khaṇe ye dhammā rūpādayo upalabbhanti tato pubbe, pacchā ca anupalabbhamānā, tesaṁ tato uppatti niddhārīyati, evaṁ jātiyāpi sā niddhāretabbā taṁ khaṇūpaladdhatoti. Yadi evaṁ nippariyāyatova jātiyā kutoci uppatti siddhi, atha kasmā "ekena pariyāyenā"ti vuttanti? Jāyamānadhammānaṁ vikārabhāvena upaladdhabbattā. Yadi nipphannadhammā viya jāti upalabbheyya, nippariyāyatova tassā kutoci uppatti siyā, na cevaṁ upalabbhati, atha kho anipphannattā vikārabhāvena upalabbhati. Tasmā **"ekena pariyāyenettha aniccāti-ādīni yujjantī"**ti vuttaṁ. Na pana jarāmaraṇe, janakappaccayānaṁ kiccānubhāvakkhaṇe tassa alabbhanato. Teneva "ettha ca aniccanti -pa- aniccaṁ nāma jātan"ti vuttaṁ.

Savipassanāyāti ettha **saha**-saddo appadhānabhāvadīpano "samakkhikaṁ, samakasan"ti-ādīsu viya. Appadhānabhūtā hi vipassanā, yathābhūtadassanamaggapaññā pajānāti. "Purimaṁ antan"ti vuccamāne paccuppannabhāvassapi gahaṇaṁ siyāti **"purimaṁ antaṁ atītan"**ti vuttaṁ. **Vijjamānatañca avijjamānatañcā**ti sassatāsaṅkaṁ nissāya "ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhānan"ti atīte attano vijjamānataṁ, adhiccasamuppatti-āsaṅkaṁ nissāya "yato pabhuti ahaṁ, tato pubbe na nu kho ahosin"ti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppatti-ākāranissitatā dassitā eva. Āsappanaparisappanapavattikaṁ katthacipi appaṭivattihetubhūtaṁ vicikicchaṁ kasmā uppādetīti na vicāretabbametanti dassento āha **"kiṁkāraṇanti na**

vattabban"ti. **Kāraṇaṁ** vā vicikicchāya ayonisomanasikāro, tassa andhabālaputhujjanabhāvo, ariyānaṁ adasāvitā cāti daṭṭhabbaṁ. **Jātiliṅgupapattiyo**ti khattiyabrāhmaṇādijātiṁ, gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṁ, devamanussādi-upapattiñca. **Nissāyā**ti upādāya. Tasmiṁ kāle yaṁ santānaṁ majjhimaṁ pamāṇaṁ, tena yutto pamāṇiko, tadabhāvato adhikabhāvato vā "appamāṇiko"ti veditabbo. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. Te hi "kathaṁ nu kho"ti issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetīti vadanti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti. **Paramparan**ti pubbāparappavattiṁ. **Addhānan**ti kālādhivacanaṁ, tañca bhummatthe upayogavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Vijjamānatañca avijjamānatañcā**ti sassatāsaṅkaṁ nissāya "bhavissāmi nu kho ahaṁ anāgatamaddhānan"ti anāgate attano vijjamānataṁ, ucchedāsaṅkaṁ nissāya "yasmiñca attabhāve ucchedanakaṅkhā, tato paraṁ nu kho bhavissāmī"ti anāgate attano avijjamānatañca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṁ.

Paccuppannaṁ addhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā **"paṭisandhimādiṁ katvā"**ti-ādi vuttaṁ. "Idaṁ kathaṁ, idaṁ kathan"ti pavattanato kathaṁ kathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathaṁkathī.** Tenāha **"vicikicchī"**ti. Kā ettha cintā? Ummattako viya bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. **Taṁ** mahāmātāya puttaṁ. **Muṇḍesun**ti muṇḍena anicchantaṁ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṁ muṇḍesuṁ kuladhammavasena yathā ekacce kulatāpasā. Rājabhayenāti ca vadanti. **Sītibhūtan**ti idaṁ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṁ. "Setabhūtan"tipi pāṭho, udake ciraṭṭhānena setabhāvaṁ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṁ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī, sūtaputtasaññīti sūriyadevaputtassa puttasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya "ahan"ti tassa attano parāmasanaṁ sandhāyāha "evampi siyā kaṅkhā"ti[1]. **Manussāpi ca rājāno viyā**ti manussāpi ca keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo. **Vuttanayameva** "saṇṭhānākāraṁ nissāyā"ti-ādinā. **Etthā**ti "kathaṁ nu khosmī"ti pade. **Abbhantare**

1. Evaṁ hi siyā kaṅkhāti (Mūlapaṇṇāsake sabbāsavasuttaṭīkāyaṁ)

jīvoti paraparikappitaṁ antarattānaṁ vadati. **Soḷasaṁsādīnan**ti **ādi-**saddena sarīraparimāṇa-aṅguṭṭha[1] yavaparamāṇuparimāṇatādike saṅgaṇhāti. Sattapaññatti jīvavisayāti diṭṭhigatikānaṁ matimattaṁ, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha **"attabhāvassa āgatigatiṭṭhānan"**ti. Yatāyaṁ āgato, yattha ca gamissati, taṁ ṭhānanti attho. **Sotāpanno adhippeto** vicikicchāpahānassa diṭṭhattā. **Itarepi tayo**ti sakadāgāmī-ādayo avāritā eva. "Ayañca -pa- sudiṭṭhā"ti nippadesato saccasaṁpaṭivedhassa jotitattā.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Dasabalavagga

1. Dasabalasuttavaṇṇanā

21. **Paṭhamaṁ dutiyasseva saṅkhepo** paṭhamasutte saṅkhepavuttassa atthassa vitthāravasena dutiyasuttassa desitattā, tañca pana bhagavā paṭhamasuttaṁ aṅkhepato desesi, dutiyaṁ tato vitthārato. Paṭhamaṁ vā saṁkhittarucīnaṁ puggalānaṁ ajjhāsayena saṅkhepato desesi, dutiyaṁ pana attano ruciyā tato vitthārato. Sīhasamānavuttikā hi buddhā bhagavanto, te attano ruciyā kathentā attano thāmaṁ dassentāva kathenti, tasmā dutiyasuttavasena cettha atthavaṇṇanaṁ karissāma, tasmiṁ saṁvaṇṇite paṭhamaṁ saṁvaṇṇitameva hotīti adhippāyo.

Dasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā

22. **Tatthā**ti dutiyasutte. **Dasati balehī**ti dasahi anaññasādhāraṇehi ñāṇabalehi, tāni Tathāgatasseva balānīti Tathāgatabalānīti vuccanti. Kāmañca tāni ekaccānaṁ sāvakānampi uppajjanti,

---

1. Sarīraparimāṇaparimaṇḍala-aṅguṭṭha (Mūlapaṇṇāsake sabbāsavasuttaṭīkāyaṁ)

yādisāni pana buddhānaṁ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni uppajjanti, na tādisāni tadaññesaṁ kadācipi uppajjantīti. **Hatthikulānusārenā**ti vakkhamānahatthikulānusārena. **Kāḷāvakan**ti kulasaddāpekkhāya napuṁsakaniddeso. Esa nayo sesesupi. **Pakatihatthikulan**ti giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakāḷāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṁ purisānan**ti thāmamajjhimānaṁ dasannaṁ purisānaṁ. Ekassa Tathāgatassā kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassā**ti ca tathā heṭṭhākathāyaṁ āgatattā desanāsotena vuttaṁ. **Nārāyanasaṅghātabalan**ti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti **nārāyanaṁ,** vajiraṁ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. **Tathāgatassa kāyabalan**ti Tathāgatassa pākatikakāyabalaṁ. **Saṅgahaṁ na gacchati** attano balābhāvato, tato evassa **bāhirakatā lāmakatā ca.** Tadubhayaṁ panassa kāraṇena dassetuṁ **"etaṁ hi nissāyā"**ti-ādi vuttaṁ. **Aññan**ti kāyabalato aññaṁ tato visuṁyeva. **Dasasu ṭhānesu** dasasu ñātabbaṭṭhānesu. Yāthāvapaṭivedhato sayañca akampayaṁ, puggalañca taṁsamaṅgiṁ neyyesu adhibalaṁ karotīti āha **"akampanaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā"**ti.

Ṭhānañca ṭhānatoti kāraṇañca kāraṇato. Kāraṇaṁ hi yasmā phalaṁ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā "ṭhānan"ti vuccati. Vipariyāyena **aṭṭhānan**ti akāraṇaṁ veditabbaṁ. Tadubhayaṁ bhagavā yena ñāṇena ye ye dhammā yesaṁ yesaṁ dhammānaṁ hetū paccayā uppādāya, taṁ taṁ ṭhānaṁ, ye ye dhammā yesaṁ yesaṁ dhammānaṁ na hetū na paccayā uppādāya, taṁ taṁ aṭṭhānanti pajānāti. taṁ sandhāyāha **"ṭhānañca -pa- jānanaṁ ekan"**ti. **Kammasamādānānan**ti kammaṁ samādiyitvā katānaṁ kusalākusalakammānaṁ, kammaññeva vā kammasamādānaṁ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ca hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṁ, kammaṁ hetu. **Sabbatthagāminīpaṭipadājānanan**ti sabbagatigāminiyā agatigāminiyā ca paṭipadāya maggassa jānanaṁ, bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṁ hanantesu "imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminī"ti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṁ paṭipattīnaṁ aviparītato

sabhāvajānanaṁ. **Anekadhātunānādhātulokajānanan**ti cakkhudhātu-ādīhi kāmadhātu-ādīhi vā bahudhātuno, tāsaṁyeva dhātūnaṁ viparītatāya nānappakāradhātuno khandhāyatanadhātulokassa jānanaṁ. **Parasattānan**ti paresaṁ sattānaṁ. **Nānādhimuttikatājānanan**ti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvassa jānanaṁ. **Tesaṁyevā**ti parasattānaṁyeva. **Indriyaparopariyattajānanan**ti saddhādīnaṁ indriyānaṁ parabhāvassa aparabhāvassa vuddhiyā ceva hāniyā ca jānanaṁ. **Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnan**ti paṭhamādīnaṁ catunnaṁ jhānānaṁ, "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīnaṁ aṭṭhannaṁ vimokkhānaṁ, savitakkasavicārādīnaṁ tiṇṇaṁ samādhīnaṁ, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnañca navannaṁ anupubbasamāpattīnaṁ. **Saṁkilesavodānavuṭṭhānajānanan**ti hānabhāgiyassa, visesabhāgiyassa "vodānampi vuṭṭhānaṁ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan"ti[1] evaṁ vuttapaguṇajjhānassa ceva bhavaṅgaphalasamāpattīnañca jānanaṁ. Heṭṭhimaṁ heṭṭhimaṁ hi paguṇajjhānaṁ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṁ hoti, tasmā vodānampi "vuṭṭhānan"ti vuccati. Bhavaṅgena pana asabbajhānehi vuṭṭhānaṁ hoti. Phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānameva sandhāya "tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānan"ti vuttaṁ. **Pubbenivāsajānanan**ti pubbenivāsānussatiñāṇena nivuṭṭhakkhandhānaṁ jānanaṁ. **Cutūpapātajānanan**ti sattānaṁ cutiyā upapattiyā ca yāthāvato jānanaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** vuttanayeneva veditabbo. **Āsavakkhayajānanaṁ** āsavakkhayañāṇaṁ, maggañāṇanti attho. Yattha panetāni vitthārato āgatāni saṁvaṇṇitāni, tāni dassento **"abhidhamme panā"**ti-ādimāha.

Byāmohabhayavasena saraṇapariyesanaṁ sārajjanaṁ sārado, byāmohabhayaṁ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjaṁ.** Taṁ pana ñāṇasampadaṁ pahānasampadaṁ desanāvisesasampadaṁ khemaṁ nissāya pavattaṁ catubbidhaṁ paccavekkhaṇāñāṇaṁ. Tenāha **"catūsu ṭhānesū"**ti-ādi. **Catūsū**ti paraparikappitesu vatthūsu, paraparikappitesu vā vatthumattesu codanākāraṇesu. **Sammāsambuddhassa te paṭijānato**ti "ahaṁ sammāsambuddho"ti evaṁ paṭijānantena tayā. **Ime dhammā**ti "idaṁ pañcamaṁ ariyasaccṁ, ayaṁ chaṭṭho upādānakkhandho,

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

idaṁ terasamaṁ āyatanan"ti veditabbā ime dhammā. **Anabhisambuddhā** appaṭividdhattāti.

Tatrāti tasmiṁ anabhisambuddhadhammasaṅkhāte codanāvatthusmiṁ. **Kocī**ti samaṇādīhi añño vā yo koci. **Saha dhammenā**ti saha hetunā. "Dhammapaṭisambhidā"ti-ādīsu viya hetupariyāyo idha **dhamma**-saddo. **Hetū**ti ca uppattisādhanahetu veditabbo, na kārako sampāpako vā. **Nimittan**ti kāraṇaṁ, taṁ panettha codanā vatthumeva. **Na samanupassāmi** sammāsambuddhabhāvato. **Khemappatto**ti akhemappattarūpāya codanāya[1] anupaddavaṁ patto niccalabhāvappatto. **Vesārajjappatto**ti visāradabhāvappatto. Sesesupi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso—**ime āsavā**ti kāmāsavādīsu ime nāma āsavā na parikkhīṇāti āsavakkhayavacanenettha sabbakilesappahānaṁ vuttaṁ. Na hi so kileso atthi, yo sabbaso āsavesu khīṇesu nappahīyeyye. **Antarāyikā**ti antarāyakarā, saggavimokkhādhigamassa antarāyakarāti attho, dhammo hi yo saṁkilesato niyyāti, so "niyyāniko"ti vutto. Dhamme niyyante taṁsamaṅgīpuggalo niyyānikoti voharito hotīti tassa paṭikkhipanto **"so na niyyātī"**ti āha. Kathaṁ pana desanādhammo niyyātīti vuccati? Niyyānatthasamādhānato, so abhedopacārena "niyyātī"ti vutto. Atha vā "Dhammo desito"ti ariyadhammassa adhippetattā na koci virodho.

Usabhassa idanti **āsabhaṁ,** asantasanaṭṭhena[2] āsabhaṁ viyāti **āsabhaṁ,** seṭṭhaṭṭhānaṁ Sabbaññutaṁ. Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyitāya **āsabhā** nāma **pubbabuddhā**. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṁ gacchanti, catasso vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā.** Catassopi hi parisā buddhābhimukhā eva tiṭṭhanti, na tiṭṭhanti parammukhā. **Idampī**ti "usabho"ti idampi padaṁ. **Tassā**ti nisabhassa. Yesaṁ baluppādāvaṭṭhānānaṁ vasena usabhassa āsabhaṇḍānaṁ icchitaṁ, tato sātisayānaṁ eva tesaṁ vasena āsabhaṇṭhānaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ. Yaṁ kiñci loke upamaṁ nāma buddhaguṇānaṁ nidassana bhāvena vuccati, sabbaṁ taṁ nihīnameva. **Tiṭṭhamāno cā**ti atiṭṭhantopi tiṭṭhamāno eva paṭijānāti nāma. **Upagacchatī**ti anujānāti.

---

1. Vedanāya (Ka) 2. Asantāpanaṭṭhena (Ka)

Aṭṭha kho imāti idaṁ vesārajjañāṇassa baladassanaṁ. Yathā hi byattaṁ parisaṁ ajjhogāhetvā viññūnaṁ cittaṁ ārādhanasamatthāya kathāya dhammakathikassa chekabhāvo paññāyati, evaṁ imā aṭṭha parisā patvā satthu vesārajjañāṇassa balaṁ pākaṭaṁ hoti. Tena vuttaṁ **"parisāsū"**ti. **Khattiyaparisā**ti khattiyānaṁ sannipatitānaṁ samūho. Esa nayo sabbattha. **Māraparisā**ti mārakāyikānaṁ sannipatitānaṁ samūho. Mārasadisānaṁ mārānaṁ parisāti māraparisā. Sabbā cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena gahitā. Manussā hi "ettha rājā nisinno"ti vutte pakativacanampi vattuṁ na sakkonti, kacchehi sedā muccanti, evaṁ uggā khattiyaparisā, brāhmaṇā tīsu vedesu kusalā honti, gahapatayo nānāvohāresu ca akkharacintāya ca kusalā, samaṇā sakavādaparavādesu kusalā, tesaṁ majjhe dhammakathākathanaṁ nāma ativiya bhāriyaṁ. Devānaṁ uggabhāve vattabbameva natthi. Amanussoti hi vuttamatte manussānaṁ sakalasarīraṁ kampati, tesaṁ rūpaṁ disvāpi saddaṁ sutvāpi sattā visaññitāpi honti. Evaṁ amanussaparisā uggā. Iti cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena vuttā. Kasmā panettha yāmādiparisā na gahitāti? Bhusaṁ kāmābhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṭisevantā tatthābhigiddhatāya dhammassavanāya sabhāvena cittampi na uppādenti, mahābodhisattānaṁ pana buddhānañca ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci nesaṁ payirupāsanādīni karonti tādise mahāsamaye. Teneva hi vimānavatthudesanāpi taṁnimittā bahulā nāhosi. **Seṭṭhanādan**ti kenaci appaṭihatabhāvena uttamanādaṁ. **Abhītanādan**ti vesārajjayogato kutoci nibbhayanādaṁ. **Sīhanādasuttenā**ti khandhiyavagge āgatena sīhanādasuttena. **Sahanato**ti khamanato. **Hananato**ti vidhamanato viddhaṁsanato. **Yathā vā**ti-ādi "sīhanādasadisaṁ vā nādaṁ nadatī"ti saṅkhepato vuttassa atthassa viññāpanaṁ.

Etanti "brahmacakkan"ti etaṁ padaṁ. **Paññāpabhāvitan**ti cirakālaparibhāvitāya pāramitāpaññāya vipassanāpaññāya ca uppāditaṁ. **Karuṇāpabhāvitan**ti "kicchaṁ vatāyaṁ loko āpanno"ti-ādinayappavattāya mahākaruṇāya uppāditaṁ. Yathā abhinikkhamanato pabhuti mahābodhisattānaṁ

ariyamaggādhigamanavirodhinī paṭipatti natthi, evaṁ tusitabhavanato niyatabhāvāpattito ca paṭṭhāyāti dutiyatatiyanayā ca gahitā. **Phalakkhaṇe**ti aggaphalakkhaṇe. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṁ vajirūpamatāyeva sātisayo paṭivedhoti **"phalakkhaṇe uppannaṁ nāmā"**vuttaṁ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti **"aññāsikoṇḍaññassa**[1] **sotāpatti -pa- phalakkhaṇe pavattanaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tato paraṁ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṁ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanassa ṭhānaṁ viya. **Ubhayampī**ti **pi-**saddena lokiyadesanāñāṇassa itarena anaññasādhāraṇatāvasena samānataṁ sampiṇḍeti. Urasi jātatāya uraso sambhūtanti **orasaṁ** ñāṇaṁ.

Iti rūpanti ettha **iti-**saddo anavasesato rūpassa sarūpanidassa natthoti tassa **"idaṁ rūpan"**ti etena sādhāraṇato ca sarūpanidassanamāha. **Ettakaṁ rūpan**ti etena anavasesato "ito uddhaṁ rūpaṁ natthī"ti nimittassa aññassa abhāvaṁ. Idāni tamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"ruppanasabhāvañcevā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ruppanaṁ** sītādivirodhipaccayasamavāye visadisuppati. **Ādi-**saddena ajjhattikabāhirādibhedaṁ saṅgaṇhāti. **Lakkhaṇa -pa- vasenā**ti kakkhaḷattādilakkhaṇavasena sandhāraṇādirasavasena sampaṭicchanādipaccupaṭṭhānavasena bhūtattayādipadaṭṭhānavasena ca. Evaṁ **pariggahitassā**ti evaṁ sādhāraṇato ca lakkhaṇādito ca pariggahitassa. **Avijjāsamudayā**ti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi atthibhāvo hoti, tasmā nirodhe asati atthibhāvo hoti, tasmā purimabhave siddhāya avijjāya sati imasmiṁ bhave rūpassa samudayo rūpassa uppādo hotīti attho. **Taṇhāsamudayā kammasamudayā**ti etthāpi eseva nayo. Avijjādīhi ca tīhi atītakālikattā tesaṁ sahakārīkāraṇabhūtaṁ upādānampi gahitamevāti veditabbaṁ. Pavattipaccayesu kabaḷīkāra-āhārassa balavatāya so eva gahito, "āhārasamudayā"ti pana gahitena pavattipaccayatāmattena utucittānipi gahitāneva hontīti dvādasasamuṭṭhānikaṁ rūpassa paccayato dassanampi bhavitabbamevāti daṭṭhabbaṁ. **Nibbattilakkhaṇan**ti-ādinā

---

1. Aññātakoṇḍaññassa (Ka)

kālavasena udayadassanamāha. Tattha bhūtavasena magge udayaṁ passitvā ṭhito idha santativasena anukkamena khaṇavasena passati. **Avijjānirodhā rūpanirodho**ti aggamaggañāṇena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. **Paccayanirodhenā**ti avijjāsaṅkhātassa paccayassa nirodhabhāvena. **Taṇhānirodhā**ti etthāpi eseva nayo. **Āhāranirodhā**ti pavattipaccayassa kabaḷīkārāhārassa abhāvā. **Rūpanirodhā**ti taṁsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṁ. **Vipariṇāmalakkhaṇan**ti bhavakālavasena hetudvayadassanaṁ. Tasmā taṁ padaṭṭhānavasena pageva passitvā ṭhito idha santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati.

Iti vedanāti-ādīsupi vuttanayena attho veditabbo. **Sukhādibhedan**ti sukhadukkha-adukkhamasukhādivibhāgaṁ. **Rūpasaññādibhedan**ti rūpasaññā, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabba, dhammasaññādivibhāgaṁ. **Phassādibhedan**ti phassacetanāmanasikārādivibhāgaṁ. **Lakkhaṇa -pa- vasenā**ti iṭṭhānubhavanalakkhaṇādilakkhaṇavasena iṭṭhākārasambhogarasādirasavasena kāyika-assādādipaccupaṭṭhānavasena iṭṭhārammaṇādipadaṭṭhānavasena. "Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho cetetī"ti[1] vacanato tīsu vedanādīsu khandhesu **phassasamudayāti vattabbaṁ.** "Viññāṇappaccayā nāmarūpan"ti vacanato **viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayā**ti vattabbaṁ. **Tesaṁyeva vasenā**ti "avijjānirodho vedanānirodho"ti-ādinā tesaṁyeva avijjādīnaṁ vasena yojetabbaṁ.

Upādānakkhandhānaṁ samudayatthaṅgamavasena titthiyānaṁ avisayopi sappadeso sīhanādo dassito. Idāni nippadeso anulomapaṭilomavasena saṅkhepato vitthārato paccayākāravisayo anaññasādhāraṇo dassīyatīti āha **"ayampi aparo sīhanādo"**ti. **Tassā**ti "imasmiṁ satī"ti-ādinā saṅkhepato vuttapaṭiccasamuppādapāḷiyā. Ettha ca "imasmiṁ sati idaṁ hoti, imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī"ti avijjādīnaṁ bhāve saṅkhārādīnaṁ bhāvassa, avijjādīnaṁ nirodhe saṅkhārādīnaṁ nirodhassa kathanena purimasmiṁ paccayalakkhaṇe niyamo dassito

---

1. Saṁ 2. 292 piṭṭhe.

"imasmiṁ sati eva, nāsati, imassa uppādā eva, nānuppādā, nirodhā eva, nānirodhā"ti. Tenedaṁ lakkhaṇaṁ antogadhaniyamaṁ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṁ. Nirodhoti ca avijjādīnaṁ virāgā vigamena[1] āyatiṁ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṁ "avijjāya tveva asesavirāga nirodhā"ti-ādi. Nirodhavirodhī ca uppādo, yena so uppādanirodhavibhāgena vutto "imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī"ti. Tenetaṁ dasseti "asati nirodhe uppādo nāma, so cettha atthibhāvoti vuccatī"ti. "Imasmiṁ sati idaṁ hotī"ti idameva hi lakkhaṇaṁ. Pariyā yantarena "imassa uppādā idaṁ uppajjatī"ti vadantena parena purimaṁ visesitaṁ hoti. Tasmā na vattamānaṁyeva sandhāya "imasmiṁ satī"ti vuttaṁ, atha kho maggena anirujjhanasabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca "imasmiṁ asati idaṁ na hoti, imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī"ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṁ vadantena bhagavatā "avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho"ti-ādinā nirodhova vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṁ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṁ viseseti. Tato idha na kevalaṁ atthibhāvamattaṁ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamattho vibhāvito hoti. Evametaṁ lakkhaṇadvayavacanaṁ aññamaññaṁ visesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṁ. Ko panāyaṁ anirodho nāma, yo "atthibhāvo, uppādo"ti ca vuttoti? Appahīnabhāvo ca anibbattitaphalabhāvena[2] phaluppādanārahatā cāti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paramatthadīpaniyaṁ **udānaṭṭhakathāyaṁ**[3] vuttanayena veditabbo.

Pañcakkhandhavibhajanādivasenāti pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ dvādasapadikassa paccayākārassa vibhajanavasena. Imasmiṁ hi dasabalasutte dhammassa desitākāro pañcakkhandhapaccayākāramatto. Tenāha **"pañcakkhandhapaccayākāradhammo"**ti. Ācariyamuṭṭhiyā akaraṇena vibhūto, so pana atthato ca saddato ca pihito heṭṭhāmukhajāto vā na hotīti āha **"anikujjito"**ti. **Vivaṭo**ti vibhāvito. Tenāha **"vivaritvā**

---

1. Saṅkhārādikkamena (Ka)
2. Anibbattitaphalārahatāpahānehi (Ka)
3. Udāna-Ṭṭha 35 piṭṭhe.

ṭhapito”ti. **Pakāsito**ti ñāṇobhāsena obhāsito ādīpitoti āha “**dīpito jotito**”ti. **Tattha tattha** chinnabhinnaṭṭhāne. **Sibbitagaṇṭhitan**ti vākaṁ gahetvā sibbitaṁ, sibbituṁ asakkuṇeyyaṭṭhāne vākena gaṇṭhitañca. Chinnapilotikābhāvena vigatapilotiko dhammo, tassa chinnapilotikassa paṭilomatā chinnabhinnatābhāvenāti dassento “**na hetthā**”ādimāha. Nivāsanapārupanaṁ **pariggahaṇaṁ.** Sayaṁ paṭibhānaṁ **kappetvā. Vaḍḍhentā** attano samayaṁ. **Samaṇakacavaran**ti samaṇavesadhāraṇavasena samaṇapaṭirūpatāya samaṇānaṁ kacavarabhūtaṁ. Attano rūpapavattiyā karaṇḍaṁ kucchitaṁ dhuttaṁ vāti pavattetīti kāraṇḍavo, dussīlo. Taṁ **kāraṇḍavaṁ. Niddhamathā**ti nīharatha. **Kasambun**ti samaṇakasaṭaṁ. **Apakassathā**ti apakaḍḍhatha nanti attho. **Palāpe**ti palāpasadise. Tathā hi taṇḍulasārarahito dhaññapaṭirūpako thusamattako palāpoti vuccati, evaṁ sīlādisārarahito samaṇapaṭirūpako palāpo viyāti palāpo, dussīlo. Te **palāpe. Vāhethā**ti āpanetha. **Patissatā**ti bāḷhāsatitāya patissatā hothāti.

Saddhāya pabbajitenāti rājūpaddavādīhi anupaddutena “evaṁ hi taṁ otiṇṇaṁ jāti-ādisaṁsārabhayaṁ vijinissāmī”ti vaṭṭanissaraṇatthaṁ āgatāya saddhāya vasena pabbajitena. **Ācārakulaputto**ti ācārena abhijāto. Tenāha “**yato kutocī**”ti-ādi. **Jātikulaputto**ti jātisampattiyā abhijāto. Viññuppasatthāni aṅgāni sammāpadhāniyaṅgabhāvena, kāye ca jīvite ca nirapekkhabhāvena vīriyaṁ ārabhantassa tathāpavattavīriyavasena “**taco ekaṁ aṅgan**”ti vuttaṁ. Esa nayo sesesupi. **Navasu ṭhānesu samādhātabban**ti “kālavasena pañcasu, iriyāpathavasena catūsū”ti evaṁ navasu ṭhānesu vīriyaṁ samādhātabbaṁ pavattetabbaṁ.

So dukkhaṁ viharatīti kusītapuggalo niyyānikasāsane vīriyārambhassa akaraṇena sāmaññatthassa anuppattiyā dukkhaṁ viharati. Sakaṁ vā atthaṁ **sadatthaṁ** ka-kārassa da-kāraṁ katvā. Kusītassa atthaparihāyanaṁ mūlato paṭṭhāya dassetuṁ “**cha dvārānī**”ti-ādi vuttaṁ. Nisajjāvasena pīṭhamaddanato **pīṭhamaddano,** nirassanavacanaṁ tassa, kassacipatthassa adhāraṇato kevalaṁ pīṭhabhārabhūtoti adhippāyo. Aññattha pana

"makhamaddano"ti vuccati, tattha dānamicchāya paresaṁ makhaṁ[1] passantoti attho. **Laṇḍapūrako**ti kucchipūraṁ bhuñjitvā vaccakuṭipūrako.

"Āraddhavīriyo"ti-ādīsu "kusīto puggalo"ti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo, āsīsāya vasena thomito. **Āraddhavīriye**ti paggahitavīriye. **Pahitatte**ti nibbānaṁ patipesitacitte. Etena sāvakānaṁ sammāpaṭipattiṁ satthuvandanānisaṁsaṁ ca dassesi.

Hīnenāti vaṭṭanissitena dhammena. Tenāha **"hīnāya saddhāyā"**ti-ādi. **Aggenā**ti seṭṭhena vivaṭṭanissitena dhammena, īsakampi katakālusiyavigataṭṭhena maṇḍaṭṭhena ca pasannampi surādi na pātabbaṁ. **Sāsanan**ti pariyattipaṭipattipaṭivedhalakkhaṇaṁ sāsanaṁ. **Pasannaṁ** vigatadosamalattā pasādaniyattā ca. **Pātabbañca** pattena viya sukhena paribhuñjitabbato duccaritasabbakilesakasāvamalapaṅkadosarahitattā ca.

Maṇḍabhūtā bodhipakkhiyadhammadesanāpi **desanāmaṇḍo.** Tassa ekasseva pana desanāmaṇḍassa paṭiggāhakā suppaṭipannā dosarahitā catasso parisā **paṭiggahamaṇḍo.** Maggabrahmacariyaṁ taggatikattā sakalopi bodhipakkhiyadhammarāsi **brahmacariyamaṇḍo.** Tenāha **"katamo desanāmaṇḍo"**ti-ādi. Tattha **viññātāro**ti saccānaṁ abhisametāvino. Tathā hi ādito "catunnaṁ ariyasaccānaṁ ācikkhaṇā"ti-ādi vuttaṁ. Pubbabhāge "atthi ayaṁ loko"ti-ādinā idhalokaparalokagatasammosavigamena pavatto adhimokkhova **adhimokkhamaṇḍo. Chaḍḍetvā** samucchedavasena vijahitvā. Catubhūmakassa saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍena maṇḍabhūtaṁ adhimokkhaṁ. **Ādi-**saddena "paggahamaṇḍo vīriyindriyaṁ kosajjakasaṭan"ti-ādiṁ pāḷisesaṁ saṅgaṇhāti. **Etthā**ti etasmiṁ sāsane, "maṇḍasmin"ti vā vacane. **Kāraṇavacanaṁ,** tena "sattā sammukhībhūto"ti sammukhabhāvanā yogo nirāsaṅkaphalāvahoti[2] dasseti. Tenāha **"asammukhā"**ti-ādi. **Pamāṇan**ti anurūpaṁ bhesajjassa pamāṇaṁ. **Uggamanan**ti bhesajjassa vamanaṁ virecanaṁ, tassa vā vasena dosadhātūnaṁ vamanaṁ virecanaṁ. **Evamevā**ti yathā bhesajjamaṇḍaṁ vejjasammukhā nirāsaṅkā pivanti,

---

1. Makhanti yaññaṁ.
2. Sammukhībhāvayogo puna tassa phalāvahoti (Ka)

evameva “satthā sammukhībhūto”ti nirāsaṅkā vīriyaṁ katvā. Maṇḍapeyya sāsanaṁ pivathāti yojanā. Abhiññāsamāpattipaṭilābhena **sānisaṁsā. **Maggaphalādhigamanena **savaḍḍhi. Paratthan**ti attano diṭṭhānugati āpattiyā, tathā sammāpaṭipajjantānaṁ paresaṁ atthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Upanisasuttavaṇṇanā

23. **Jānato passato**ti ettha dassanaṁ paññācakkhunāva dassanaṁ adhippetaṁ, na maṁsacakkhunāti āha **“dvepi padāni ekatthānī”**ti. **Evaṁ santepi**ti padadvayassa ekatthattepi ñāṇalakkhaṇañāṇappabhāvavisayassa tathādassanabhāvāvirodhanāti attho. Tenāha **“jānanalakkhaṇaṁ hi ñāṇan”**ti-ādi. **Ñāṇappabhāvan**ti ñāṇānubhāvena ñāṇakiccavisayobhāsanti attho. Tenāha **“ñāṇena vivaṭe dhamme passatī”**ti. **Jānato passato**ti ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā pavattāti āha **“ñāṇalakkhaṇaṁ upādāyā”**ti-ādi. **Jānato**ti vā pubbabhāgañāṇena jānato, aparabhāgena ñāṇena **passato. Jānato**ti vā vatvā na jānanaṁ anussavākāraparivitakkamattavasena idhādhippetaṁ, atha kho rūpāni viya cakkhuviññāṇena rūpādīni tesaṁ ca samudayādike paccakkhe katvā dassananti vibhāvetuṁ **“passato”**ti vuttanti evaṁ vā ettha attho.

Āsavānaṁ khayanti āsavānaṁ accantappahānaṁ. So pana tesaṁ anuppādanirodho sabbena sabbaṁ abhāvo evāti āha **“asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo”**ti. Āsavakkhayasaddassa khīṇākārādīsu āgataṭṭhānaṁ dassetuṁ **“āsavānaṁ khayā”**ti-ādi vuttaṁ. **Ujumaggānusārino**ti kilesavaṅkakāyavaṅkādīnaṁ pahānena ujubhūte savipassanāheṭṭhimamaggadhamme anussarantassa. Yadeva hissa parikkhīṇaṁ. **Khayasmiṁ paṭhamaṁ ñāṇaṁ** “tato aññā anantarā”ti khayasaṅkhāte aggamagge tappariyāpannameva ñāṇaṁ paṭhamaṁ uppajjati, tadanantaraṁ pana aññā arahattanti. Yadipi gāthāya “khayasmiṁ” icceva vuttaṁ, samucchedavasena pana

“āsave khīṇe maggo khayo”ti vuccatīti āha “maggo āsavakkhayoti vutto”ti. **Samaṇo**ti samitapāpo adhippeto, so pana khīṇāsavo hotīti. **“Āsavānaṁ khayā”**ti idha phalaṁ, pariyāyena pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṁ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

Jānato eva passato evāti evametthaniyamo icchito, na aññathā visesābhāvato aniṭṭhāpannovāti tassa niyamassa phalaṁ dassetuṁ **“no ajānato no apassato”ti vuttan**ti āha **“yo pana na jānāti, na passati, tassa no vadāmīti attho”**ti. Iminā khandhānaṁ pariññā āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenā**ti “no ajānato, no apassato”ti etena vacanena. **Te paṭikkhittā**ti ke pana teti? “Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karissanti[1] ahetū appaccayā sattā visujjhantī”ti[2] evamādivādā. Tesu keci abhijātisaṅkantimattena saṁsārasuddhiṁ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikāraṇādivasena. Tayidaṁ sabbaṁ saṁsārādīhīti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. **Purimena padadvayenā**ti “jānato, passato”ti iminā padadvayena. **Upāyo vutto** “āsavakkhayā”ti adhikārato. **Iminā**ti “no ajānato. no apassato”ti iminā padadvayena. Anupāyo hoti esa āsavānaṁ khayassa, yadidaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ apariññāti “jānato passato”ti imināva aniyamavacanena anupāyapaṭisedhopi atthato bodhito hotīti. Tameva hi atthato bodhitabhāvaṁ vibhāvetuṁ evaṁ saṁvaṇṇanā katāti daṭṭhabbaṁ.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi “drabyo”ti vuccati “drabyaṁ vinassati nādrabyan”ti-ādīsu. **Dabbajātiko** vā sārasabhāvo, sāruppasīlācāroti attho. Yathāha “na kho dabba dabbā evaṁ nibbeṭhentī”ti[3]. **Vattasīseṭhatvā**ti vattaṁ uttamaṁ dhuraṁ katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṁ ajānantānaṁ sabrahmacārīnaṁ attano vā vassavātādipaṭibāhanatthaṁ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. **Padaṭṭhānaṁ na hoti**ti na vattabbaṁ nāthakaraṇadhammatāvena maggaphalādhigamassa upanissayabhāvato. Vuttaṁ hi “yāni tāni sabrahmacārīnaṁ uccāvacāni kiccakaraṇīyāni, tattha

---

1. Dī 1. 51; Ma 2. 187 piṭṭhesu.
2. Dī 1. 50; Ma 2. 70, 185 piṭṭhesu.
3. Vi 1. 248 piṭṭhe.

dakkho hotī"ti-ādi[1]. **Evaṁ jānato**ti evaṁ vejjakammādīnaṁ jānanahetu micchājīvapaccayā kāmāsavādayo āsavā vaḍḍhantiyeva, na pahīyanti. "Evaṁ kho -pa- āsavānaṁ khayo hotī"ti imāya pāḷiyā arahattasseva gahaṇaṁ yuttaṁ phalaggahaṇena hetuno avuttasiddhattā. Tenāha **"āsavānaṁ khayante jātattā"**ti.

Āgamanaṁ āgamo, taṁ āvahatīti **āgamanīyā,** pubbabhāgapaṭipadā. **Khayasmin**ti bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṁ, **khaye**ti pana visaye. Tenāha **"āsavakkhayasaṅkhāte"**ti. Upanisīdati phalaṁ etthāti kāraṇaṁ **upanisā. Arahattaphalavimutti** ukkaṭṭhaniddesato. **Sā**ti vimutti. **Assā**ti paccavekkhaṇañāṇassa. Manasmiṁ vivaṭṭanissite pana anantarūpanissayāpi paccayā sambhavantīti **"labbhamānavasena paccayabhāvo veditabbo"**ti vuttaṁ.

Virajjati asesasaṅkhārato etenāti **virāgo,** maggo. Nibbindati etāyāti **nibbidā,** balavavipassanā. Tenāha **"etenā"**ti-ādi. Paṭisaṅkhānupassanāpi muccitukamyatāpakkhikā evāti adhippāyena **"catunnaṁ ñāṇānaṁ adhivacanan"**ti vuttaṁ. "Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā"ti hi vacanato upakkilesavimutta-udayabbayañāṇato paraṁ balavavipassanā. Rūpārūpadhammānaṁ visesabhūto sāmaññabhūto ca yo yo sabhāvo yathāsabhāvo, tassa jānanaṁ **yathāsabhāvajānanaṁ.** Tadeva **dassanaṁ.** Paccakkhakaraṇatthena ñātapariññā tīraṇapariññā ca gahitā hoti. Tenāha **"taruṇavipassanan"**ti-ādi. **Saṅkhāraparicchedeñāṇan**ti nāmarūpapariggahañāṇaṁ vadati. **Kaṅkhāvitaraṇaṁ** paccayapariggaho dhammaṭṭhitiñāṇantipi vuccati. Nayavipassanādikaṁ anupassanāñāṇaṁ **sammasanaṁ. Maggāmagge ñāṇan**ti maggāmaggaṁ vavatthapetvā ṭhitaṁ ñāṇaṁ. So hi pādakajjhānasamādhi taruṇavipassanāya paccayo hoti. "Samāhito yathābhūtaṁ pajānāti passatī"ti[2] hi vuttaṁ.

Pubbabhāgasukhanti upacārajjhānasahitasukhaṁ. **Darathapaṭippassaddhī**ti kāmacchandādikilesadarathassa paṭipassambhanaṁ. "Sukhaṁpāhaṁ bhikkhave sa-upanisaṁ vadāmī"ti ettha adhippetasukhaṁ dassetuṁ **"appanāpubbabhāgassa sukhassā"**ti vuttaṁ. "Passaddhakāyo sukhaṁ vedetī"ti[3] vutta-appanāsukhassa passaddhiyā

1. Dī 3. 222 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363 piṭṭhesu.
3. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Aṁ 1. 245 piṭṭhesu.

paccayatte vattabbameva natthi. **Sukhan**ti etthāpi eseva nayo. **Balavapītī**ti pharaṇalakkhaṇappattā pīti. Tādisā hi vitakkavicārasukhasamādhīhi laddhappaccayā nīvaraṇaṁ vikkhambhantī taṁnimittaṁ darathaṁ pariḷāhaṁ paṭipassambheti. Tenāha **"sā hi darathappassaddhiyā paccayo hotī"**ti. **Dubbalapītī**ti taruṇapīti. Tenāha **"sā hi balavapītiyā paccayo hotī**ti. **Saddhā**ti ratanattayaguṇānaṁ kammaphalassa ca saddahanavasena pavatto adhimokkho, sā pana yasmā attano visaye punappunaṁ uppajjati, na ekavārameva, tasmā āha **"aparāparaṁ uppajjanasaddhā"**ti. Yasmā saddahanto saddheyyavatthusmiṁ pamudito hoti, tasmā āha **"sā hi dubbalapītiyā paccayo hotī".** Dukkhadukkhādibhedassa sabbassapi dukkhassa vaṭṭadukkhantogadhattā tassa ca idhādhippetattā vuttaṁ **"dukkhanti vaṭṭadukkhan"**ti. Jarāmaraṇadukkhanti keci, sokādayo cāti apare. Tadubhayassapi saṅgaṇhanato paṭhamo evattho yutto. Yasmā dukkhappatto kammassa phalāni saddahati, ratanattaye ca pasādaṁ uppādeti, tasmā vuttaṁ **"taṁ hi aparāparasaddhāya paccayo hotī"**ti. Yasmā "ācariyānaṁ santike dhammaṁ sutvā pavattidukkhan"ti cintayato "ekantato ayaṁ dhammo imassa dukkhassa samatikkamāya hotī"ti saddhā uppajjati. Tenāha "Dhammaṁ sutvā Tathāgate saddhaṁ paṭilabhatī"ti-ādi[1]. **Savikārā**ti uppādavikārena savikārā **khandhajāti** jāyanaṭṭhena. Jātiyā pana asati tattha tattha bhave natthi dukkhassa sambhavoti āha **"sā hi vaṭṭadukkhassa paccayo"**ti. **Kammabhavo**ti kammabhavādiko tividhopi kammabhavo. So hi upapattibhavassa paccayo. Evamādiṁ sandhāyāha **"etenupāyenā"**ti. **Sesapadānī**ti upādānādipadāni. Anulomañāṇaṁ saṅkhārupekkhāpakkhikattā nibbānaggahaṇena gahitaṁ, gotrabhuñāṇaṁ paṭhamamaggassa āvajjanaṁ. So hi tena vipassanāya kiñci visesaṭṭhānaṁ kayiratīti taṁ anāmasitvā nibbidūpaniso virāgoti "virāgo" icceva vuttaṁ.

Kena udakena vidārayitvā gatapadesoti katvā **kandaro. Nitambo**tipi udakassa. Yathā ninnaṁ udakaṁ pavattati, tathā nivattanabhāvena **nadīkuñchotipī**[2] **vuccati.** Hemantagimha-utuvasena aṭṭha māse pavatto pathavīvivaroti katvā **padaro.** Khuddikā udakavāhiniyo sākhā viyāti

1. Dī 1. 59 piṭṭhe.
2. Nadīkuñjotipi(Dī-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe)

sākhā, khuddakā sobbhā kusubbhā[1] o-kārassa u-kāraṁ katvā. **Evameva kho**ti-ādi "seyyathāpi bhikkhave"ti-ādinā upanītāya upamāya upameyyena saṁsandananti taṁ yojetvā dassetuṁ **"avijjā pabbatoti daṭṭhabbā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha avijjā ca santānavasena ciraṁtanakālappavattanato pacurajanehi duppajahanato "pabbato"ti vuttā. Lokattayābhibyāpanato abhisandanato ca abhisaṅkhārā meghasadisā. Abhisaṅkhārā meghoti daṭṭhabbāti ānetvā sambandho. Tathā sesapadadvayepi. Viññāṇādivaṭṭaṁ anupavattito paramparapaccayato ca kandarādisadisā. Vimutti ekarasattā, hānivuddhi-abhāvato ca sāgarasadisāti upamāsaṁsandanaṁ.

Tattha yasmā purimasiddhāya avijjāya sati abhisaṅkhārā, nāsati, tasmā te uparipabbate pavattā viya hontīti vuttaṁ **"avijjā -pa- vassanaṁ veditabban"**ti. **Assutavā hī**ti-ādi vuttasseva atthassa samatthanaṁ. **Taṇhāya abhilāsaṁ katvā**ti etena sabbassapi abhisaṅkhāravuṭṭhitemanatthaṁ dīpeti. Taṇhā hi "sneho"ti vuttā. Antimabhavikassa antabhavanibbattako abhisaṅkhāro nibbānaṁ na patto, tadantassa bhāgassa nibbānaṁ āhacca ṭhito viya hotīti **"mahāsamuddaṁ āhacca ṭhitakālo viyā"**ti upamānidassanaṁ kataṁ. **Viññāṇādivaṭṭaṁ pūretvā**pi imināpi hi antimabhavikasseva viññāṇappavatti dassitā. Sā hi pūritāti vattabbā tato paraṁ viññāṇādivaṭṭasseva abhāvato. Jātassa puggalassa jātipaccayavaṭṭadukkhavedanāya dhammassavanaṁ icchitabbaṁ, taṁ pana yadipi imasmiṁ sutte na āgataṁ, suttantaresu pana āgatamevāti tato āharitvā taṁ vattabbanti dassento **"buddhavacanaṁ panā"**ti-ādimāha. Tayidaṁ sāvakabodhisattānaṁ vasenāyaṁ desanāti katvā vuttaṁ. Itaresaṁ pana vasena vuccamānaṁ suttantaraggahaṇatthaṁ payojanaṁ natthīti **"yā hī"**ti-ādimāha. **Pāḷiyā vasena gahitamevā**ti saṅkhepato vutta-atthassa vitthārato dassanaṁ. **Nibbattī**ti nibbattamānā khandhā gahitāti āha **"savikārā"**ti. Aniccatālakkhaṇādidīpanato **lakkhaṇāhataṁ. Kammākamman**ti vinicchayaṁ. **Nijjaṭan**ti niggumbaṁ, suddhanti attho. **Pathavīkasiṇādīsu kammaṁ ārabhatī**ti-ādi pāḷiyaṁ samathapubbaṅgamā vipassanā dassitāti katvā

---

1. Kusobbhā (Aṭṭhakathāyaṁ)

vuttaṁ. Evaṁ hi pāmojjādidassanaṁ sambhavatīti. **Devassā**ti meghassa. Kasmā panettha "khīṇāsavassa -pa- ṭhitakālo veditabbo"ti vuttaṁ, nanu pubbe devaṭṭhāniyo abhisaṅkhāro vutto, na abhisaṅkhāro khīṇāsavoti? Nāyaṁ doso, kāraṇūpacārena phalassa vuttattā. Abhisaṅkhāramūlako hi khandhasantāno khandhasantāne ca ucchinnasaṁyoge khīṇāsavasamaññāti.

Upanisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

24. **So**ti sāriputtatthero. Yadi na tāva paviṭṭho, kasmā "pāvisī"ti vuttanti āha **"pavisissāmī"**ti-ādi. Tena avassambhāvini bhūte viya upacāro hotīti dasseti. Idāni tamatthaṁ upamāya vibhāvento **"yathā kin"**ti-ādimāha. **Atippagoyeva nikkhantadivaso**ti pakatiyā bhikkhācaraṇavelāya ativiya pāto eva vihārato nikkhantadivasabhāgo. **Etadahosī**ti etaṁ "atippago kho"ti-ādikaṁ cintanaṁ ahosi. **Dakkhiṇadvārassā**ti Rājagahanagare dakkhiṇadvārassa veḷuvanassa ca antarā ahosi, tasmā "tenupasaṅka missan"ti cintanā ahosīti adhippāyo. **Kiṁvādī**ti catūsu vādesu kataraṁ vādaṁ vadasi. **Kimakkhāyī**ti tasseva vevacanaṁ. Kiṁ vadatīti pana cattāro vāde sāmaññato gahetvā napuṁsakaliṅgena vadati yathā kiṁ te jātaliṅgaṁ. Sabbanāmaṁ hetaṁ, yadidaṁ napuṁsakaliṅgaṁ. Vadati etenāti **vādo,** dassanaṁ. Taṁ sandhāyāha "kiṁ ettha -pa- dassananti pucchantī"ti. "Dhammapaṭisambhidā"ti-ādīsu viya **dhamma**-saddo hetu-atthoti āha **"yaṁ vuttaṁ kāraṇaṁ, tassa anukāraṇan"**ti. Vādassa vacanassa anuppatti **vādappavatti.**

Idaṁ vacananti "ekamidāhan"ti-ādivacanaṁ. **Sā**ti "eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā"ti evaṁ pavattakathā. Accharaṁ aṅguliphoṭanaṁ arahatīti **acchariyaṁ. Abbhutan**ti niruttinayena padasiddhi daṭṭhabbā. **Sabbavādānan**ti sabbesaṁ catubbidhavādānaṁ. Paṭhamo hettha sassatavādo, dutiyo ucchedavādo, tatiyo ekaccasassatavādo, catuttho adhiccasamuppannavādo, tesaṁ

sabbesaṁ paṭikkhepato paṭikkhepakāraṇaṁ vuttaṁ. Paṭiccasamuppādakittanaṁ vā pacurajanañāṇassa alabbhaneyyapatiṭṭhatāya **gabbhīrañceva,** tathā avabhāsanato cetasi upaṭṭhānato **gambhīrāvabhāsañca karonto. Tadeva padan**ti phassapadaṁyeva ādibhūtaṁ gahetvā.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

---

5. Bhūmijasuttavaṇṇanā

25. **Purimasutte**ti anantare purime sutte. **Vuttanayeneva vedi tabban**ti padatthe tato visiṭṭhaṁ aniddisitvā itaraṁ atthato vibhāvetuṁ **"ayaṁ pana viseso"**ti-ādimāha. **Na kevalaṁ phassapaccayā uppajjati,** atha kho phassassa sahakārīkāraṇabhūta-aññapaccayā ca uppajjatīti. **Kāyenā**ti copanakāyena, kāyaviññattiyāti attho. Sā hi kāmaṁ paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu kenaci paccayena cetanāya paccayo na hoti. Yasmā pana kāye sati eva kāyakammaṁ nāma hoti, nāsati, tasmā sā tassā sāmaggiyabhāvena icchitabbāti vuttaṁ **"kāyenapi kariyamānaṁ karīyatī"**ti. Tenāha bhagavā "kāye vā hānanda sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhattaṁ sukhaṁ dukkhan"ti. **Vācāyapī**ti etthāpi eseva nayo. **Manasā**ti pātubhūtena manasā, na manamattenāti. **Attanā** parehi anussāhitena. **Parenā**ti parena anussāhena. **Sampajānenā**ti ñāṇasampayuttacittavasena pajānantena. **Asampajānenā**ti tathā na sampajānantena. **Tassā**ti sukhadukkhassa. **Kāyasañcetanāhetū**ti kāyakammanimittaṁ, kāyikassa kammassa katattā upacitattāti attho. Esa nayo sesasañcetanāsupi. Uddhaccasahagatacetanā pavattiyaṁ vipākaṁ detiyevāti **"visati cetanālabbhantī"**ti vuttaṁ. **Tathā vacīdvāre**ti ettha "kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhantī"ti idaṁ tathā-saddena upasaṁharati. **Rūpārūpacetanāhī**ti rūpāvacarārūpāvacarakusalacetanāhi. **Tappaccayaṁ** yathārahanti adhippāyo. **Tāpi cetanā**ti yathāvuttā ekūnavīsati cetanā avijjāpaccayā honti kusalānampi pageva itarādhiṭṭhahitāvijjasseva uppajjanato, aññathā anuppajjanato.

Yathāvuttacetanābhedanti yathāvuttaṁ kāyacetanādivibhāgaṁ. **Parehi anussā hito** saraseneva pavattamāno. **Parehi kāriyamāno**ti parehi ussāhito hutvā kayiramāno. **Jānantopī**ti anussavādivasena jānantopi. **Kammameva jānanto**ti tadā attanā kariyamānakammameva jānanto.

Catūsūti "sāmaṁ vā pare vā sampajāno vā asampajāno vā"ti evaṁ vuttesu catūsu ṭhānesu. Yathāvutte ekūnavīsaticetanādhamme asaṅkhārikasasaṅkhārikabhāvena sampajānakatā sampajānakatabhāvena catuguṇe katvā vuttaṁ **"chasattati dvesatā cetanādhammā"**ti. Yesaṁ sahajātakoṭi labbhati, tesampi upanissayakoṭi labbhate vāti **"upanissayakoṭiyā anupatitā"**ti icceva vuttā. **Te**ti yathāvuttā sabbepi dhammā. **So kāyo na hotī**ti ettha pasādakāyopi gahetabbo. Tenāha **"yasmiṁ kāye satī"**ti-ādi. **So kāyo na hotī**ti so kāyo paccayanirodhena na hoti. **Vācā**ti saddavācā. **Mano**ti yaṁ kiñci viññāṇaṁ. Idāni kammavaseneva yojetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Eseva nāyo** "vācāpi dvārabhūtā manopi dvārabhūto"ti. Khīṇāsavassa kathaṁ kāyo na hoti, na tassa kāyakammādhiṭṭhānanti adhippāyo. **Avipākattā**ti avipākadhammattāti attho. Kāyo na hotīti vuttaṁ akammakaraṇabhāvato.

Tanti kammaṁ. **Khettaṁ na hotī**ti tassa dukkhassa aviruhanaṭṭhānattā. Viruhanaṭṭhānādayo byatirekavasena vuttā. Tenāha **"na hotī"**ti. **Kāraṇaṭṭhenā**ti ādhārabhūtakāraṇabhāvena. **Sañcetanāmūlakan**ti sañcetanānimittaṁ. **Viruhanādīnaṁ atthānan**ti "viruhanaṭṭhenā"ti-ādinā vuttānaṁ atthānaṁ. Iminā viruhanādibhāvena vedanā "sukhadukkhavedanā"ti kathitā, nayidha jeṭṭhalakkhaṇaṁ sukhadukkhaṁ nippayojakassa sukhassa dukkhassa ca adhippetattā. Upekkhāvedanāpettha sukhasaṇhasabhāvavipākabhūtā vedanāva.

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upavāṇasuttavaṇṇanā

26. **Vaṭṭadukkhameva kathitaṁ** itaradukkhassapi vipākassa saṅgaṇhanato.

Upavāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Paccayasuttavaṇṇanā

27. **Paṭipāṭiyā**ti paṭipāṭiyā ṭhapanena. Catusaccayojanaṁ dassetuṁ **pariyosāna -pa- ādi vuttaṁ. Dukkhasaccavasenā**ti pariññeyyabhāvavasena. Jarāmaraṇāpadesena hi pañcupādānakkhandhā vuttā, te cassa attano phalassa paccayā na honti. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"paccayaṁ jānātī"**ti. Vineyyajjhāsayavasena hettha desanā pavattā. **Sampanno**ti samannāgato. **Āgato**ti upagato, adhigatoti attho. **Passatī**ti paccavekkhaṇañāṇena paccakkhato passati, maggapaññāya evaṁ asammohapaṭivedhavasena passati. **Maggañāṇeneva,** na phalañāṇena. **Dhammasotaṁ samāpanno**ti ariyadhammasotaṁ sammadeva āpanno patto. Anaye na-iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena "saraṇan"ti akaraṇīyato ariyapakkhaṁ bhajanto **puthujjanabhūmiṁ atikkanto. Nibbedhikapaññāyā**ti catunnaṁ ariyasaccānaṁ nibbijjhanakapaññāya. **Āhacca tiṭṭhati** maggakkhaṇe, phalakkhaṇe pana āhacca ṭhito nāma.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Bhikkhusuttavaṇṇanā

28. **Uttānameva** sabbasova sattame āgatanayattā, vineyyajjhā sayavasena hi idaṁ suttaṁ satthārā aññasmiṁ āsane desitaṁ, parisāya vivaṭṭena sātthikāti satthu desanā āgatāti ayaṁ paṭiggāhakādhīnā hotīti dhammagāravena saṅgahaṁ āropentiyeva.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

29. **Akkharabhāṇakānan**ti akkhararucīnaṁ. Upasaggena padavaḍḍhanampi ruccanti. Tenāha **“te hī”**ti-ādi.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

30. **Dvīsu suttesū**ti navamadasamasuttesu.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Kaḷārakhattiyavagga

1. Bhūtasuttavaṇṇanā

31. **Ajitamāṇavenā**ti soḷasasu bāvariyabrāhmaṇaparicārakesu “ajito”ti laddhanāmena māṇavena. Saṅkhā vuccati paññā, saṅkhātā pariññātā dhammā yesaṁ te **saṅkhātadhammā,** paṭividdhasaccā khīṇāsavā. Sekkhā pana vipākassa apariññātattā “saṅkhātadhammā”ti na vuccanti. Sekkhadhammasamannāgamena te **sekkhā.** Te pana kāmaṁ puggalapaṭilābhavasena anekasahassāva honti, catumaggaheṭṭhimaphalattayassa pana vasena taṁsamaṅgitāsāmaññena na sattajanato uddhanti āha **“satta jane”**ti niyametvā viseseti. Saṁkilesavajjaṁ, tato vā attānaṁ viya vineyyalokaṁ nipāti rakkhatīti nipako, tassa bhāvo **nepakkaṁ,** ñāṇanti āha **“nepakkaṁ vuccati paññā, tāya samannāgatatthā nipako”**ti.

“Ko nu kho imassa pañhassa attho”ti cintento pañhāya kaṅkhati nāma. “Kathaṁ byākaramāno nu kho satthu ajjhāsayaṁ na virodhemī”ti cintento ajjhāsayaṁ kaṅkhati nāma. Sujānanīyatthaparicchedaṁ katvā cintanā

hettha "kaṅkhā"ti adhippetā, na vicikicchāti. Pahīnavicikiccho hi mahāthero āyasmato assajimahātherassa santikeyeva, vicinanabhūtaṁ kukkuccasadisaṁ panetaṁ vīmaṁsanamattanti daṭṭhabbaṁ. **Pattaṁ ādāya caranto**ti pabbajitabhāvalakkhaṇaṁ. Dhammasenāpatibhāvena vā mama pattadhammadesanāvāraṁ ādāya carantoti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Jātanti yathārahaṁ paccayato uppannaṁ, saṅkhatanti attho. **Pañhabyākaraṇaṁ upaṭṭhāsī**ti pañhassa byākaraṇatā paṭibhāsi. "Sammappaññāya passatī"ti pāṭho aṭṭhakathāyaṁ pana "sammappaññāya passato"ti padaṁ uddharitvā "passantassā"ti attho vutto. Taṁ "bhūtanti -pa- paṭipanno hotī"ti imāya pāḷiyā na sameti, tasmā yathādassitapāṭho eva yutto. **Yāva arahattamaggā nibbidādīnaṁ atthāyā**ti samitāpekkhadhammavasā padaṁ vadanti. **Āhārasambhavan**ti paccayahetukaṁ. **Sekkhapaṭipadā kathitā** "nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī"ti vacanato. Esa nayo nirodhavārepi. **Nibbidā**ti karaṇe paccattavacanaṁ, **virāgā nirodhā**ti karaṇe nissakkavacananti āha **"sabbāni kāraṇavacanānī"**ti. **Anupādā**ti anupādāya. **Bhūtamidanti-ādimāha** sabbasuttaṁ āhaccabhāsitaṁ jinavacanameva karonto.

Bhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Kaḷārasuttavaṇṇanā

32. **Tassa therassa nāmaṁ** jātisamudāgataṁ. **Nivatto**ti pubbe vaṭṭasotassa paṭisotaṁ gantuṁ āraddho, taṁ avisahanto anusotameva gacchanto tato nivatto pariklesavidhame asaṁsaṭṭho viyutto hoti. Ettha cetanāti vā assāso. Hīnāyāvattanaṁ nāma kāmesu sāpekkhatāya, tattha ca nirapekkhatā tatiyamaggādhigamenāti dassento **"tayo magge"**ti-ādimāha. **Sāvakapāramīñāṇaṁ** therassa arahattā dhigamena nipphannaṁ, tasmā tassa taṁ uparimakoṭiyā assāso vutto. **Ugghāṭitā**ti vivaṭā, vūpasamitāti attho. **Tatthā**ti arahattappattiyaṁ. **Vicikicchābhāvan**ti nibbematikataṁ.

Na evaṁ byākatāti "khīṇā jātī"ti-ādikā evaṁ uttānakaṁ na byākatā, pariyāyena pana byākatā. **Kenacī**ti kenacīpi kāraṇena. **Evaṁ** uttānakaṁ **byākarissati.**

Tassa paccayassa khayāti tassa kammabhavasaṅkhātassa paccayassa avijjāya sahakāritāyaṁ saṅgahitassa khayā anuppādānirodhā. **Khīṇasmin**ti khīṇe. Anuppādanirodhena niruddhe **jātiyā** yathāvutte **paccaye. Jātisaṅkhātaṁ phalaṁ khīṇaṁ** anuppattidhammataṁ āpāditanti. **Viditaṁ** ñātaṁ. Ājānāti catusaccaṁ heṭṭhimamaggehi ñātaṁ anatikkamitvāva paṭivijjhatīti **aññā** aggamaggo. Tadupacārena aggaphalaṁ idha "aññā" nāma. **Paccayo**ti bhavūpapattiyā paccayo paṭiccasamuppādo.

Meti mayā. **Aññāsi** ākāraggahaṇena cittācāraṁ jānāti. **Tenā**ti bhagavatā. **Byākaraṇaṁ anumoditaṁ** pañhabyākaraṇassa visayakatabhāvato.

Ayamassa visayoti ayaṁ vedanā assa sāriputtattherassa savisayo tattha visayabhāvena pavattattā. **Kiñcāpī**ti kiñcāpi sukhā vedanā ṭhitisukhā dukkhā vedanā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā. **Vipariṇāmakoṭiyā**ti aniccabhāvena **sabbāva** vedanā **dukkhā nāma.** Sukhapaṭikkhepatopi hi sukhapītiyā pharaṇatāya sukhāti tikkhamattena vipariṇāmadukkhāti vipariṇāmato abhāvādhigamena sukhanirodhakkhaṇamattena. Thathā hi vuttaṁ **papañcasūdaniyaṁ** "sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhan"ti. Sukhakāmo dukkhaṁ titikkhati. Apariññātavatthukānaṁ hi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, tasmāyamattho viyogena dīpetabbo. "Dukkhā vipariṇāmasukhā"ti etthāpi eseva nayo. Tathācāha **papañcasūdaniyaṁ** "dukkhāya vedanāya natthibhāvo sukhan"ti. Dukkhavedanuparamo hi vuttānaṁ sukhato upaṭṭhāti evāti vadanti. Tassa yogassa vūpasamena "aho sukhaṁ jātan"ti majjhattavedanāya jānanabhāvo yāthāvato avabujjhanaṁ sukhaṁ. Adukkhamasukhāpi vedanā vijānantassa sukhaṁ hoti tassa sukhumatāya viññeyyabhāvato. Yathā rūpārūpadhammānaṁ salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramaṁ sukhaṁ. Tenāha—

"Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānatan"ti[1].

Aññāṇadukkhāti ajānanabhāvo adukkhamasukhāvedanāya dukkhaṁ. Sammāvibhāgajānanasabhāvo ñāṇassa sambhavo. Ñāṇasampayuttā hi ñāṇūpanissayā adukkhamasukhā vedanā pasatthākārā, yato sā iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cāti. Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. "Dukkhanti vidito"ti pāḷi, aṭṭhakathāyaṁ pana viditanti paduddhāro kato, taṁ atthadassanamattanti daṭṭhabbaṁ.

Vedanāparicchedajānaneti "tisso imā vedanā"ti evaṁ paricchedato jānane. **Aññāsī**ti kadā aññāsi? Imasmiṁ desanākāleti vadanti, paṭivedhakāleti pana yuttaṁ. Yathāpaṭividdhā hi vedanā idha therena desitāti. **Iminā kāraṇenā**ti "yadaniccaṁ taṁ dukkhan"ti vedanānaṁ aniccatāya dukkhabhāvajānanasaṅkhātena kāraṇena. Taṁnimittaṁ hissa vedanāsu taṇhā na uppajjati. **Atippapañco**ti ativitthāro. **Dukkhasmiṁ** antogadhaṁ dukkhapariyāpannattā. **Dukkhan**ti sabbaṁ vedayitaṁ dukkhaṁ saṅkhāradukkhabhāvato. **Ñātamatte**ti yāthāvato avabujjhanamatte. **Taṇhā na tiṭṭhatī**ti na santiṭṭhati nappavattati.

Kathaṁ vimokkhāti ajjhattabahiddhābhedesu vimuttā. Hetumhi cetaṁ nissakkavacananti hetu-atthena karaṇavacanena atthamāha **"katarena vimokkhenā"**ti. Karaṇatthepi vā etaṁ nissakkavacananti tathā vuttaṁ. **Abhiniveso**ti vipassanārambho. **Bahiddhādhammāpi daṭṭhabbāyeva** sabbassapi pariññeyyassa parijānitabbato. **Ñāṇaṁ** pavattetvā. **Te**ti ajjhattasaṅkhāre. **Vavatthapetvā**ti salakkhaṇato paricchinditvā. **Bahiddhā otāretī**ti bahiddhāsaṅkhāresu ñāṇaṁ otāreti. **Ajjhattaṁ otāretī**ti ajjhattasaṅkhāre sammasati. **Tatra** tasmiṁ catukke. **Tesaṁ vavatthānakāle**ti tesaṁ ajjhattasaṅkhārānaṁ vipassanākāle.

Sabbupādānakkhayāti sabbaso upādānānaṁ khayā. Kāmaṁ diṭṭhisīlabbata-attavādupādānāni paṭhamamaggeneva khīyanti, kāmupādānaṁ pana aggamaggenāti

---

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

tassa vasena “sabbupādānakkhayā”ti vadanto thero attano arahattapattiṁ byākaroti. Tenāha **“āsavā nānussavantī”**ti. **Sato**ti iminā sativepullappattiṁ dasseti. **Cakkhuto rūpe savantī**ti cakkhuviññāṇavīthiyaṁ tadanugatamanoviññāṇavīthiyañca rūpārammaṇā āsavā pavattantīti. Kiñcāpi tattha kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva vaṇato yūsaṁ viya paggharaṇaka-asucibhāvena sandanti, tathā sesavāresu. Tenāha **“evan”**ti-ādi, tasmā te eva “āsavā”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaka-asucimhi niruḷho āsavasaddo. “Attānaṁ nāvajānāmī”ti vuttattā **“omānapahānaṁ kathitan”**ti āha. Tena āsavesu samudāyupalakkhaṇaṁ kathitanti daṭṭhabbaṁ. Na hi seyyamānādippahānena vinā hīnamānaṁyeva pajahati. **Pajānanā**ti “nāparaṁ itthattāyā”ti vuttapajānanasampanno hotīti.

Sarūpabhedatopīti “cattāro”ti evaṁ parimāṇaparicchedatopi. Idaṁ bhagavā dassento āhāti sambandho. **Idan**ti ca “ayampi kho”ti-ādivacanaṁ sandhāyāha.

Asambhinnāya evāti yathānisinnāya eva, avuṭṭhitāya evāti attho. **Puggalathomanatthan**ti desanākusalānaṁ Ānandattherādīnaṁ puggalānaṁ pasaṁsanatthaṁ ukkaṁsanatthaṁ. **Dhammathomanatthan**ti paṭipattidhammassa pasaṁsanattaṁ. **Tepī**ti Ānandattherādayo bhikkhūpi. **Dhammapaṭiggāhakā** bhikkhū. **Atthe**ti sīlādi-atthe. **Dhamme**ti pāḷidhamme.

Assāti bagavato. **Ānubhāvaṁ karissati** “divasañcepi bagavā”ti-ādinā. **N**anti sāriputtattheraṁ. **Ahampi tatheva thomessāmi** “sā hi bhikkhū”ti-ādinā. **Evaṁ cintesī**ti evaṁ vakkhamānena dhammadāyādadesanāya cintitākārena cintesi. Tenāha **“yathā”**ti-ādi. **Ekajjhāsayāti** samānādhippāyāya. **Matiyā**ti paññāya. **Ayaṁ desanā aggāti** bagavā dhammasenāpatiṁ guṇato evaṁ paggaṇhātīti katvā vuttaṁ.

Pakāsetvāti guṇato pākaṭaṁ paññātaṁ katvā sabbasāvakehiseṭṭhabhāve **ṭhapetukāmo. Cittagatiyā** cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṁ kāyo idaṁ cittaṁ viya hotū”ti kāyasamānagatikattādhiṭṭhānena. Kathaṁ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattena

cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittavipariṇāmane cittaṁ sabbathā kāyena samānagatikaṁ hoti. Na hi tadā cittaṁ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṁ sakkoti, "idaṁ cittaṁ ayaṁ kāyo viya hotū"ti panādhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti hoti, tāva kāyagati-anulomeneva hutvā santānavasena pavattamānaṁ cittaṁ kāyagatiyā pariṇāmitaṁ nāma hoti, evaṁ "ayaṁ kāyo idaṁ cittaṁ viya hotū"ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṁ viya dandhaṁ avattitvā yathā lahukatipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṁ pavattarūpatā viññāyatīti.

Adhippāyānurūpameva tassa bagavato thomanāya katattā. **Idaṁ nāma** atthajātaṁ bagavā **pucchissatī**ti pubbe mayā **aviditaṁ** apassaṁ. **Āsayajānanatthan**ti "evaṁ byākarontena satthu ajjhāsayo gahito hotī"ti evaṁ satthu ajjhāsayajānanatthaṁ. **Dutiyaṁ pañhaṁ pucchanto** bagavā **paṭhamaṁ pañhaṁ anumodi** dutiyaṁ pañhaṁ pucchanteneva paṭhamapañhavissajjanassa sampaṭicchitabhāvato.

Etaṁ ahosīti etaṁ parivitakkanaṁ ahosi. **Assā**ti kaḷārakhattiyassa bhikkhuno. Dhamme dahatīti **dhammadhātu,** sāvakapāramīñāṇaṁ, sāvakavisaye dhamme dahati yāthāvato ajite katvā ṭhapetīti attho. Tenāha **"dhammadhātū"**ti-ādi. **Sabbaññutaññāṇagatikameva** visaye. **Gocaradhamme**ti gocarabhūte ñeyyadhamme.

Kaḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā

33. **Ñāṇameva ñāṇavatthu** sampattīnaṁ kāraṇabhāvato. **Catūsū**ti catusaccassa bodhanavasena vuttesu catūsu ñāṇesu. **Paṭhaman**ti "jarāmaraṇe ñāṇan"ti evaṁ vuttaṁ ñāṇaṁ, yena dhāraṇaparicayamanasikāravasena pavattaṁ sabbaṁ gaṇhi. Sannicayañāṇamayaṁ **savanamayaṁ** nāmatveva veditabbaṁ.

Sabhāvato paccayato cassa pariggaṇhanañāṇaṁ **sammasanañāṇaṁ**tveva veditabbaṁ. Jarāmaraṇasīsena cettha jarāmaraṇavantova dhammā gahitā. **Paṭivedhañāṇan**ti asammohato paṭivijjhanañāṇaṁ. **Iminā dhammenā**ti hetumhi karaṇavacanaṁ. Imassa hi dhammassa adhigamahetu ayaṁ ariyo atītānāgate nayenapi catusaccadhamme abhisambujjhati. Maggañāṇameva pana atītānāgate nayanasadisaṁ katvā dassetuṁ **"maggañāṇadhammena vā"**ti dutiyavikappo vutto. Evaṁ hi "akālikan"ti samatthitaṁ hoti.

Ñāṇacakkhunā diṭṭhenāti dhammacakkhubhūtena ñāṇacakkhunā asammohapativedhavasena paccakkhato diṭṭhena. **Paññāya viditenā**ti maggapaññāya tatheva viditena. Yasmā tathā diṭṭhaṁ viditaṁ sabbaso pattaṁ mahā-upāyo hoti, tasmā vuttaṁ **"pariyogāḷhenā"**ti. **Diṭṭhenā**ti vā dassanena, dhammaṁ passitvā ṭhitenāti attho. **Viditenā**ti cattāri saccāni viditvā pākaṭāni katvā ṭhitena. **Akālikenā**ti na kālantaravipākadāyinā. **Pattenā**ti cattāri saccāni patvā ṭhitattā dhammaṁ pattena. **Pariyogāḷhenā**ti catusaccadhamme pariyogāhitvā ṭhitena. **Atītānāgate nayaṁ netī**ti atīte ca anāgate ca nayaṁ neti harati peseti idaṁ pana paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṁ, satthārā pana maggañāṇaṁ atītānāgate nayanasadisaṁ kataṁ taṁmūlakattā. Atītamaggassa hi paccavekkhaṇaṁ nāma hoti, tasmā maggañāṇaṁ nayanasadisaṁ kataṁ nāma hoti, paccavekkhaṇañāṇena pana nayaṁ neti. Tenāha **"ettha cā"**ti-ādi. Yathā pana tena nayaṁ neti. Taṁ ākāraṁ dassetuṁ **"ye kho kecī"**ti-ādi vuttaṁ. Ettha ca nayanuppādanaṁ nayañāṇasseva pavattiviseso. Tena vuttaṁ "paccavekkhaṇañāṇassa kiccan"ti. Kiñcāpi "imināti maggañāṇadhammena vā"ti vuttaṁ, duvidhaṁ pana maggaphalañāṇaṁ sammasanañāṇapaccavekkhaṇāya mūla kāraṇaṁ, na nayanassāti duvidhena ñāṇadhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṁ gatattā "nayanaṁ hotū"ti tena "iminā dhammenā"ti ñāṇassa visayabhāvena ñāṇasampayogena tadañātenāti ca attho na na yujjati. **Anu-aye**ti dhammañāṇassa anurūpavasena aye bujjhanañāṇe diṭṭhānaṁ adiṭṭhānayanato adiṭṭhassa diṭṭhatāya ñāpanato ca. Tenāha **"dhammañāṇassa anugamane ñāṇan"**ti. **Khīṇāsavassa sekkhabhūmi nāma**

aggamaggakkhaṇo. Kasmā panetaṁ evaṁ vuttanti ce? "Evaṁ jarāmaraṇaṁ pajānātī"ti-ādinā vattamānavasena desanāya pavattattā.

Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭhitā.

---

4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā

34. **Sattarī**ti ta-kārassa ra-kārādesaṁ vuttaṁ. Sattatisaddena vā samānattho sattarisaddo. Byañjanarucivasena byañjanaṁ bhaṇantīti **byañjanabhāṇakā.** Tenāha "bahubyañjanaṁ katvā"ti-ādi. Tiṭṭhati tattha phalaṁ tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, paccuppannalakkhaṇassa dhammassa ṭhiti dhammaṭṭhiti. Atha vā dhammoti kāraṇaṁ, paccayoti attho. Dhammassa yo ṭhitisabhāvo, sova dhammato añño natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tattha ñāṇaṁ **dhammaṭṭhitiñāṇaṁ.** Tenāha āyasmā dhammasenāpati "paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇan"ti[1]. Tathā cāha **"paccayākāre ñāṇan"**ti-ādi. Tattha **dhammānan**ti paccayuppannadhammānaṁ. **Pavattiṭṭhitikāraṇattā**ti pavattisaṅkhātāya ṭhitiyā kāraṇattā. "Jātipaccayā jarāmaraṇan"ti-ādinā addhattaye anvayabyatirekavasena pavattiyā **chabbidhassa ñāṇassa. Khayo** nāma vināso, sova bhedoti. **Virajjanaṁ** palujjanaṁ. **Nirujjhanaṁ** antaradhānaṁ. **Ekekasmin**ti jarāmaraṇādīsu ekekasmiṁ. Pubbe "yathābhūtañāṇan"ti taruṇavipassanaṁ āha. Tasmā idhāpi dhammaṭṭhitiñāṇaṁ vipassanāti gahetvā **"vipassanāpaṭivipassanā kathitā"**ti vuttaṁ.

Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

35. **Desanaṁ osāpesī**ti yathāraddhakathaṁ ṭhapesi. Tattha nisinnassa diṭṭhigatikassa laddhiyā bhindanavasena upari kathetukāmo. Buddhānaṁ hi desanāvāraṁ pacchindāpetvā pucchituṁ samattho nāma koci natthi. Tenāha **"diṭṭhigatikassa okāsadānatthan"**ti. **Duppañho eso** sattūpaladdhiyā

---

1. Khu 9. 1 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

pucchitattā. **Sattūpaladdhivādapadenā**ti "satto jīvo upalabbhatī"ti evaṁ pavattadiṭṭhidīpakapadavasena. Vadanti etenāti **vādo.** Diṭṭhi-saddo pana dvayasaṅgahito, brahmacariyavāso pana paramatthato ariyamaggabhāvanāti āha **"ariyamaggavāso"**ti. **Ayaṁ diṭṭhī**ti anaññe sarīrajīvāti diṭṭhi. "Jīvo"ti ca jīvitameva vadanti. **Vaṭṭan**ti duvidhaṁ vaṭṭaṁ. **Nirodhento**ti anuppattidhammataṁ āpādento. **Samucchindanto**ti appavattiyaṁ pāpanena upacchindanto. Tadetaṁ maggena nirodhetabbaṁ vaṭṭaṁ nirujjhatīti yojanā. "Ayaṁ satto vināsaṁ abhāvaṁ patvā sabbaso ucchijjatī"ti evaṁ ucchedadiṭṭhiyā gahitākārassa **sambhave** saccabhāve **sati. Nahotī**ti sātthako na hoti.

Gacchatīti sarīrato nikkhamitvā gacchati. **Vivaṭṭento**ti appavattiṁ karontoti attho. **Vivaṭṭetuṁ na sakkoti** niccassa appavattiṁ pāpetuṁ asakkuṇeyyattā. Micchādiṭṭhi sammādiṭṭhiṁ vijjhati asamāhitapuggalasevanavasena tathā pavattituṁ appadānavasena ca pajahitabbāpajahanavasena sammādiṭṭhiṁ vijjhati. **Visūkamivā**ti kaṇḍako viya. Na kevalaṁ ananuvattakova, atha kho virodhopi "niccan"ti-ādinā pavattanadhammatāya viññāpanato. Virūpaṁ bībhacchaṁ phanditaṁ **vipphanditaṁ.** Paṇṇapupphaphalapallavānaṁ avatthubhūto tālo eva tālāvatthu "asive sivā"ti vohāro viya. Keci pana "tālavatthukatānī"ti paṭhanti, avatthubhūtatāya tālo viya katānīti attho. Tenāha **"matthakacchinnatālo viyā"**ti. **Anu-abhāvan**ti vināsaṁ.

Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

36. **Iti vā**ti evaṁ vā. Jarāmaraṇassa ceva jarāmaraṇasāmikassa ca khaṇavasena **yo vadeyya. Avisāradadhātuko** pucchituṁ acchekatāya maṅkubhāvena jāto. Tenāha **"pucchituṁ na sakkotī"**ti.

Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Natumhasuttavaṇṇanā

37. **Na tumhākan**ti kāyassa anattaniyabhāvadassanameva panetanti yā tassa anattaniyatā, taṁ dassetuṁ **"attani hī"**ti-ādi vuttaṁ. Yadi na attaniyaṁ, parakiyaṁ nāma siyāti, tampi natthīti dassento **"nāpi aññesan"**ti āha. **Nayidaṁ purāṇakammamevā**ti "idaṁ kāyo"ti vuttasarīraṁ purāṇakammameva na hoti. Na hi kāyo vedanāsabhāvo. **Paccayavohārenā**ti kāraṇopacārena. **Abhisaṅkhatan**ti-ādi napuṁsakaliṅgavacanaṁ. **Purimaliṅgasabhāgatāyā**ti "purāṇamidaṁ kamman"ti evaṁ vuttapurimanapuṁsakaliṅgasabhāgatāya. Aññamaññābhimukhehi samecca paccayehi kato abhisaṅkhatoti āha **"paccayehi katoti daṭṭhabbo"**ti. **Abhisañcetayitan**ti tathā abhisaṅkhatattasaṅkhātena abhimukhabhāvena cetayitaṁ pakappitaṁ, pavattitanti attho. **Cetanāvatthuko**ti cetanāhetuko. **Vedaniyan**ti vedanāya hitaṁ vatthārammaṇabhāvena vedanāya paccayabhāvato. Tenāha **"vedaniyavatthū"**ti.

Natumhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Cetanāsuttavaṇṇanā

38. **Yañcā**ti ettha **ca**-saddo aṭṭhāne. Tena cetanāya viya pakappānānusayānampi viññāṇassa ṭhitiyā vakkhamānaṁyeva avisiṭṭhaṁ ārammaṇabhāvaṁ joteti. Kāmaṁ tīsupi padesu "pavatteti" icceva attho vutto, vattanattho pana cetanādīnaṁ yathākkamaṁ cetayanapakappanānusayanarūpo visiṭṭhaṭṭho daṭṭhabbo. **Tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā** kammaviññāṇassa paccayaniddhāraṇametanti. **Taṇhādiṭṭhikappā gahitā** yathārahanti adhippāyo. Aṭṭhasupi hi lobhasahagatacittesu taṇhākappo, tattha catūsveva diṭṭhikappoti. Kāmaṁ anusayā lokiyakusalacetanāsupi anusentiyeva, akusalesu pana pavatti pākaṭāti **"dvādasannaṁ cetanānan"**ti vuttaṁ. **Sahajātakoṭiyā**ti idaṁ paccuppannāpi kāmarāgādayo anusayāva vuccanti taṁsadisatāyāti vuttaṁ. Na hi kālabhedena lakkhaṇappabhedo atthīti. Anāgatā eva hi kāmarāgādayo nippariyāyato "anusayā"ti vattabbataṁ arahanti.

Paccayuppanno vaṭṭatīti āha “ārammaṇaṁ paccayo”ti. **Kammaviññāṇassa ṭhitatthan**ti kammaviññāṇasseva pavattiyā. **Tasmiṁ paccaye satī**ti tasmiṁ cetanāpakappanānusayasaññite paccaye sati **patiṭṭhā viññāṇassa hoti.** Santāne phaladānasamatthatāyeva hotīti **“patiṭṭhā hoti, tasmiṁ patiṭṭhite”**ti vuttaṁ. Sanniṭṭhāpakacetanāvasena **viruḷhe**ti patiṭṭhiteti hi iminā kammassa katabhāvo vutto, “viruḷhe”ti iminā upacitabhāvo. Tenāha **“kammaṁ javāpetvā”**ti-ādi. Tattha puretaraṁ uppannā hi kammacetanāhi laddhapaccayattā balappattāya sanniṭṭhāpakacetanāya kammaviññāṇaṁ laddhapatiṭṭhaṁ viruḷhamūlañca hotīti vuttaṁ **“nibbattamūle jāte”**ti. Tathā hi sanniṭṭhāpakacetanā vipākaṁ dentaṁ anantare jātivasena deti upapajjavedanīyakammanti.

Tebhūmakacetanāyāti tebhūmakakusalākusalacetanāya. **Appavattanakkhaṇo**ti idha pavattanakkhaṇo jāyamānakkhaṇo. Na jāyamānakkhaṇo **appavattanakkhaṇo** na kevalaṁ bhaṅgakkhaṇo appahīnānusayassa adhippetattā. **Appahīnakoṭiyā**ti asamucchinnabhāvena. Tadidaṁ tebhūmakakusalākusalacetanāsu appavattamānāsu anusayānaṁ sahajāta koṭi-ādinā pavatti nāma natthi, vipakādīsu appahīnakoṭiyā pavattati karontassa abhāvatoti imamatthaṁ sandhāya vuttaṁ. **Avāritattā**ti paṭipakkhehi avāritabbattā. **Paccayova hoti** viññāṇassa ṭhitiyā.

Paṭhamadutiyavārehi vaṭṭaṁ dassetvā tatiyavāre **“no ce”**ti-ādinā vivaṭṭaṁ dassitanti **“paṭhamapade tebhūmakakusalākusalacetanā nivattā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **nivattā**ti akaraṇato appavattiyā apagatā. Taṇhādiṭṭhiyo nivattāti yojanā. **Vuttappakāresū**ti “tebhūmaka. Vipākesū”ti-ādinā vuttappakāresu.

Etthāti imasmiṁ sutte. Ettha cetanāpakappanānaṁ pavattanavasena dhammaparicchedo dassitoti “cetetīti tebhūmakakusalākusala cetanā gahitā”ti-ādinayo idheva hotīti dassito. **Catasso**ti paṭighadvayamohamūlasamāgatā catasso akusalacetanā. **Catūsu akusalacetanāsū**ti yathāvuttāsu eva catūsu akusalacetanāsu, itarā pana “na pakappetī”ti iminā paṭikkhepena nivattāti. **Sutte āgataṁ vāretvā**ti “no ca pakappetī”ti evaṁ

paṭikkhepavasena sutte āgataṁ vajjetvā. "Na pakappetī"ti hi iminā aṭṭhasu lobhasahagatacittesu sahajātakoṭiyā pavatta-anusayo nivattito tesaṁ cittānaṁ appavattanato, tasmā taṁ ṭhānaṁ ṭhapetvāti attho. **Purimasadisova** purimanayesu vuttanayena gahetabbo dhammaparicchedattā.

Tadappatiṭṭhiteti samāsabhāvato vibhattilopo, sandhivasena dakārāgamo, tassa appatiṭṭhitaṁ tadappatiṭṭhitaṁ, tasmiṁ tadappatiṭṭhiteti evamettha samāsapadasiddhi daṭṭhabbā. **Etthā**ti etasmiṁ tatiyavāre arahattamaggassa kiccaṁ kathitaṁ sabbaso anusayanibbattibhedanato. **Khīṇāsavassa kiccakaraṇantipi** vattuṁ vaṭṭati sabbaso vedanādīnaṁ paṭikkhepabhāvato. **Nava lokuttaradhammātipi vattuṁ vaṭṭati** maggapaṭipāṭiyā anusayasamugghāṭanato maggānantarāni phalāni, tadubhayārammaṇañca nibbānanti. **Viññāṇassā**ti kammaviññāṇassa. Punabbhavasīsena anantarabhavasaṅgahitaṁ nāmarūpaṁ paṭisandhiviññāṇameva vā gahitanti āha **"punabbhavassa ca antare eko sandhi"**ti. **Bhavajātīnan**ti ettha "dutiyabhavassa tatiyabhave jātiyā"ti evaṁ paramparavasena gahetabbaṁ. Āyatiṁ punabbhavābhinibbattigahaṇena pana nānantariyato kammabhavo gahito, jātihetuphalasiddhipettha vuttā evāti veditabbaṁ. Ettha ca "no ce bhikkhave ceteti no ca pakappeti, atha kho anusetī"ti evaṁ bagavatā dutiyanaye pubbabhāge bhavanibbattakakusalākusalāyūhanaṁ, pakappanañca vināpi bhavesu diṭṭhādīnavassa yogino anusayapaccayā vipassanācetanāpi paṭisandhijanakā hotīti dassanatthaṁ kusalākusalassa appavatti cepi, tadā vijjamānatebhūmakavipākādidhammesu appahīnakoṭiyā anusayitakilesappaccayā bhavavajjassa kammaviññāṇassa patiṭṭhitatā hotīti dassanatthañca vutto. "Na ceteti pakappeti anusetī"ti ayaṁ nayo na gahito cetanaṁ vinā pakappanassa abhāvato.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā

39. **Viññāṇanāmarūpānaṁ antare eko sandhī**ti hetuphalasandhi viññāṇaggahaṇena kammaviññāṇassa gahitattā. Nāmarūpaṁ pana vipākanāma rūpamevāti pākaṭameva. Sesaṁ suviññeyyameva.

Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā

40. **Rūpādīsu** chasu ārammaṇesu. Tena cettha bhavattayaṁ saṅgaṇhāti chaḷārammaṇapariyāpannattā. Tasseva bhavattayassa patthanā paṇidhānādi vasena **nati** nāma. **Āgatimhi gatī**ti paccupaṭṭhānavasena abhimukhaṁ gati pavatti etasmāti āgati, kammādinimittaṁ. Tasmiṁ paṭisandhiviññāṇassa gati pavatti nibbatti hoti. Tenāha **"āgate"**ti-ādi. **Cutūpapāto**ti cavanaṁ cuti, maraṇaṁ. Upapajjanaṁ nibbatti, upapāto. Cutito upapāto punaruppādo. Tenāha **"evaṁ viññāṇassā"**ti-ādi. **Ito**ti nibbattabhavato. **Tatthā**ti punabbhavasaṅkhāte āyatibhave. **Ekova sandhi**ti eko hetuphalasandhi eva kathito.

Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kaḷārakhattiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Gahapativagga

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā

41. **Yato**ti yasmiṁ kāle. Ayaṁ hi **to**-saddo dā-saddo viya idha kālavisayo. Tenāha **"yadā"**ti. **Bhayaveracetanāyo**ti bhāyitabbaṭṭhena bhayaṁ, varapasavanaṭṭhena veranti ca laddhanāmācetanāyo. Pāṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yañca uddissa pavattiyanti, ubhaye sabhayabheravāti te eva bhāyitabbabhayaverajanakāvāti. Sotassa ariyamaggassa ādito paṭṭhāya paṭipatti-adhigamo

sotāpatti, tadatthāya tattha patiṭṭhitassa ca aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni,** tadubhayaṁ sandhāyāha **"duvidhaṁ sotāpattiyā aṅgan"**ti, sotāpatti-atthaṁ aṅganti attho. **Yaṁ pubbabhāge**ti yaṁ sayaṁ sotāpattimaggaphalapaṭilābhato pubbabhāge tadatthāya saṁvattati. Kiṁ pana tanti āha **"sappurisasaṁsevo"**ti-ādi. Sappurisānaṁ buddhādīnaṁ ariyañāṇa saññāṇajātā payirupāsanā, **saddhammassavanaṁ** catusaccadhammassavanaṁ, yoniso upāyena aniccādito manasi karaṇaṁ **yoniso manasikāro,** ussukkāpentena dhammassa nibbānassa anudhammapaṭipajjanaṁ **dhammānudhammapaṭipattī**ti etāni sotāpattiyā aṅgāni. Aṭṭhakathāyaṁ pana sotāpatti-aṅganti padaṁ apekkhitvā **"evaṁ āgatan"**ti vuttaṁ. **Ṭhitassa** puggalassa **aṅgaṁ.** Sotāpanno aṅgīyati ñāyati etenāti **sotāpannassa aṅganti**pi vuccati. **Idaṁ** pacchā vuttaṁ aṅgaṁ. Dosehi ārakāti **ariyo**ti āha **"niddoso"**ti. Kathaṁ avijjā saṅkhārānaṁ paccayoti-ādinā kenacipi anupārambhiyattā **nirupārambho.** Ñāṇaṁ sandhāya "niddoso"ti vuttaṁ, paṭiccasamuppādaṁ sandhāya "nirupārambho"ti vadanti. Ubhayampi pana sandhāya ubhayaṁ vuttanti apare. **Paṭiccasamuppādo** ettha adhippeto. Tathā hi vuttaṁ **"aparāparaṁ uppannāya vipassanāpaññāyā"**ti. Na hi maggañāṇaṁ vipassanāpaññāti. Sammā-upāyattā tassa paṭiccasamuppanne yāthāvato ñāyatīti **ñāyo,** paṭiccasamuppādo. Ñāṇaṁ pana ñāyati so etenāti **ñāyo.**

Tatthāti niraye. **Maggasotan**ti maggassa sotaṁ. **Āpanno**ti adhigato. Apāyesu uppajjanasaṅkhāto vinipātadhammo etassāti vinipātadhammo, na vinipātadhammo **avinipātadhammo.** Paraṁ ayananti ativiya savisaye ayitabbaṁ bujjhitabbaṁ. Yesaṁ hi dhātūnaṁ gahi-attho, buddhipi tesaṁ attho. Tenāha **"avassaṁ abhisambujjhanako"**ti.

Pāṇātipātakammakāraṇāti pāṇātipātasaṅkhātassa pāpakammassa karaṇahetu. **Veraṁ** vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato **bhayan**ti āha **"bhayaṁ veranti atthato ekan"**ti. **Idaṁ bāhiraṁ veraṁ nāma** tassa verassa mūlabhūtato verakārapuggalato bahibhāvattā. Teneva hi tassa verakārapuggalassa uppannaṁ veraṁ sandhāya **"idaṁ ajjhattikaveraṁ nāmā"**ti vuttaṁ, tannissitassa verassa mūlabhūtā verakārapuggalacetanā uppajjati paharituṁ asamatthassapīti adhippāyo. Na hi nerayikā

nirayapālesu paṭipaharituṁ sakkonti. **Nirayapālassa cetanā uppajjatī**ti etena “atthi niraye nirayapālā”ti dasseti. **Yaṁ panetaṁ bāhiraveran**ti yamidaṁ diṭṭhadhammikaṁ samparāyikañca bāhiraṁ veraṁ. **Puggalaveranti vuttaṁ** attakiccaṁ sādhetuṁ asakkonto kevalaṁ parapuggale uppannamattaṁ[1] veranti katvā. **Atthato ekameva** “cetasikan”ti visesetvā vuttattā. **Sesapadesū**ti “adinnādānapaccayā”ti-ādinā āgatesu sesakoṭṭhāsesu. **Attho bhaggo**ti attho dhaṁsito. **Adhigatenā**ti maggena adhigatena. “Abhigatenā”tipi pāṭho, adhivuttenāti attho. Tenāha **“acalappasādenā”**ti.

Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā

42. **Bhikkhūnaṁ kathitabhāvamattameva viseso**ti etena yā satthārā ekaccānaṁ desitadesanā, puna tadaññesaṁ veneyyadamakusalena kālantare teneva desitā, sā dhammasaṁgāhakehi “mā no satthudesanā sampaṭiggahaṁ vinā nassatū”ti visuṁ saṅgahaṁ āropitāti dasseti.

Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Dukkhasuttavaṇṇanā

43. Samudayanaṁ **samudayo,** samudeti etamhāti **samudayo,** evaṁ ubhinnaṁ samudayānamatthatopi bhedo veditabbo. Paccayāva **paccayasamudayo.** Āraddhavipassako imañca imañca paccayasāmaggiṁ paṭicca ime dhammā khaṇe khaṇe uppajjantī”ti passanto **“paccayasamudayaṁ passanto**pi **bhikkhu khaṇikasamudayaṁ passatī”**ti vutto paccayadassanamukhena nibbattikkhaṇassa dassanato, so pana khaṇe khaṇe saṅkhārānaṁ nibbattiṁ passituṁ āraddho “imehi nāma paccayehi nibbattatī”ti passati. “So khaṇika samudayaṁ passanto paccayaṁ passatī”ti vadanti. Yasmā pana paccayato

---

1. Uppannamatthaṁ (Ka)

saṅkhārānaṁ udayaṁ passanto khaṇato tesaṁ udayadassanaṁ hoti, khaṇato etesaṁ udayaṁ passato pageva paccayānaṁ suggahitattā paccayato dassanaṁ sukhena ijjhati, tasmā vuttaṁ **"paccayasamudayaṁ passantopī"**ti-ādi. Atthaṅgamadassanepi eseva nayo. **Accantatthaṅgamo**ti appavatti nirodho nibbānanti. **Bhedatthaṅgamo**ti khaṇikanirodho. Tadubhayaṁ pubbabhāge uggahaparipucchādivasena passanto aññatarassa dassane itaradassanampi siddhameva hoti, pubbabhāge ca ārammaṇavasena khayato vayasammasanādikāle bhedatthaṅgamaṁ passanto atireka vasena anussavādito accantaṁ atthaṅgamaṁ passati. Maggakkhaṇe panārammaṇato accanta-atthaṅgamaṁ passati, asammohato itarampi passati. Taṁ sandhāyāha **"accantatthaṅgamaṁ passantopī"**ti-ādi. **Samudayatthaṅgamaṁ nibbattibhedan**ti samudayasaṅkhātaṁ nibbattiṁ atthaṅgamasaṅkhātaṁ bhedañca. **Nissayavasenā**ti cakkhussa sannissayavasena paccayaṁ katvā. **Ārammaṇavasenā**bhi rūpe ārammaṇaṁ katvā. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **madhupiṇḍikasuttaṭīkāyaṁ** vuttanayena veditabbaṁ. **Tiṇṇaṁ saṅgati phasso**ti "cakkhu rūpāni viññāṇan"ti imesaṁ tiṇṇaṁ saṅgati samāgame nibbatti phassoti vuttoti āha **"tiṇṇaṁ saṅgatiyā phasso"**ti. Tiṇṇanti ca pākaṭapaccayavasena vuttaṁ, tadaññepi pana manasikārādayo phassapaccayā hontiyeva. **Evan**ti taṇhādīnaṁ asesavirāganirodhakkamena. **Bhinnaṁ hotī**ti anuppādanirodhena niruddhaṁ hoti. Tenāha **"appaṭisandhiyan"**ti.

Dukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Lokasuttavaṇṇanā

44. **Ayamettha viseso**ti "ayaṁ lokassā"ti samudayatthaṅgamānaṁ visesadassanaṁ. **Ettha** catutthasutte tatiyasuttato **viseso.**

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ñātikasuttavaṇṇanā

45. Aññamaññaṁ dvinnaṁ ñātīnaṁ gāmo ñātikoti vuttoti āha **"dvinnaṁ ñātakānaṁ gāme"**ti. Giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho **giñjakāvasatho.** So kira āvāso yathā sudhāparikammena payojanaṁ natthi, evaṁ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tādisaṁ hi chadanaṁ sandhāya bagavatā iṭṭhakāchadanaṁ anuññātaṁ. Tena vuttaṁ **"iṭṭhakāhi kate mahāpāsāde"**ti. Tattha dvārabandhakavāṭaphalakādīni pana dārumayāniyeva. Pariyāyati attano phalaṁ pariggahetvā vattatīti pariyāyo, kāraṇanti āha **"dhammapariyāyanti dhammakāraṇan"**ti, pariyattidhammabhūtaṁ visesādhigamassa hetunti attho. Upecca suyyati etthāti upassutīti vuttaṁ **"upassutīti upassutiṭṭhānan"**ti. **Attano kamman**ti yadatthaṁ tattha gato, taṁ pariveṇasamajjanakiriyaṁ. **Pahāyā**ti akatvā. Evaṁ mahatthaṁ hi vimuttāyatanasīse ṭhatvā suṇantassa mahato atthāya saṁvattati. **Ekaṅgaṇaṁ ahosī**ti sabbaṁ vivaṭaṁ ahosi. Tīsu hi bhavesu saṅkhāragataṁ paccayuppannavasena manasikaroto bagavato kiñci asesetvā sabbampi taṁ ñāṇamukhe āpāthaṁ upagacchi. Tena vuttaṁ **"yāvabhavaggā ekaṅgaṇaṁ ahosī"**ti. Tantivasena tamatthaṁ vācāya nicchārento **"vacasā sajjhāyaṁ karonto"**ti vutto. Paccayapaccayuppannavasena ca atthaṁ āharitvā tesaṁ nirodhena vivaṭṭassa āhatattā **"yathānusandhinā"**ti vuttaṁ. **Addasa** ñāṇacakkhunā.

Manasā sajjhāyaṁ karonto **"tuṇhībhūtova paguṇaṁ karonto"**ti vutto. **Padānupadan**ti padañca anupadañca. Purimaṁ hi padaṁ nāma, tadanantaraṁ anupadaṁ. **Ghaṭetvā** sambandhaṁ katvā avicchinditvā. **Pariyāpuṇātī**ti ajjhayati[1]. **Ādhārappattan**ti ādhāraṁ cittasantānappattaṁ appamuṭṭhaṁ gatattā ādhārappattaṁ nāma. **Kāraṇanissito**ti lokuttaradhammassa kāraṇasannissito. **Ādibrahmacariyako**ti ādibrahmacariyaṁ, tadeva **ādibrahmacariyakaṁ.** Dhammapariyāyāpekkhāya pulliṅganiddeso. **Tīsupi imesū**ti tatiyacatutthapañcamesu tīsu suttesu.

Ñātikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ajjhāyati (sabbattha)

6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

46. **Nāmavasenā**ti gottanāmavasena ca kittivasena ca apākaṭo, tasmā "jātivasena brāhmaṇo"ti vuttaṁ.

Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

47. **Evaṁladdhanāmo**ti "jāṇussoṇī"ti evaṁladdhanāmo rañño santikā adhigatanāmo.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

48. Āyatiṁ hitaṁ tena loko na yatati na īhatīti lokāyataṁ. Na hi taṁ laddhiṁ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi uppādenti, kuto payogo, taṁ etassa atthi, tattha vā niyuttoti **lokāyatiko.** Paṭhamasaddo ādi-atthavācakattā jaṭṭhavevacanoti āha **"paṭhamaṁ lokāyatan"**ti. Sādhāraṇavacanopi lokasaddo visiṭṭhavisayo idhādhippetoti āha **"bālaputhujjanalokassā"**ti. Ittarabhāvena lakuṇḍakabhāvena tassa vipulādibhāvena bālānaṁ upaṭṭhānamattanti dassento **"āyataṁ[1] mahantan"**ti-ādimāha. **Parittanti** khuddakaṁ. **Ekasabhāvan**ti ekaṁ sabhāvaṁ. Avipariṇāmadhammatāyāti āha **"niccasabhāvamevāti pucchatī"**ti. **Purimasabhāvena nānāsabhāvan**ti purimasabhāvato bhinnasabhāvaṁ. **Pacchā na hotī**ti pacchā kiñci na hoti sabbaso samucchijjanato. Tenāha **"ucchedaṁ sandhāya pucchatī"**ti. **Ekattan**ti sabbakālaṁ attasambhavaṁ. Tathā ceva gahaṇena **dvepi** vādā **sassatadiṭṭhiyo** honti. **Natthi** na hoti. **Puthuttaṁ** nānāsabhāvaṁ, ekarūpaṁ na hotīti vā gahaṇena **dvepi** vādā **ucchedadiṭṭhiyo**ti.

Lokāyatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Āyatanaṁ (Ka)

9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā

49. **Saṁsayuppatti ākāradassanan**ti "kasmiṁ sati kiṁ hotī"ti kāraṇassa phalassa ca paccāmasanena vinā kevalaṁ idappacayatāya saṁsayassa uppajjanākāradassanaṁ. **Samudaya**ti samudetīti atthoti āha **"uppajjatī"**ti.

Ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā

50. **Dvepi nayā ekato vuttā**ti idaṁ "viññāṇe sati nāmarūpaṁ hotī"ti-ādinā navame vuttassa nayassa "avijjāya sati saṅkhārā hontī"ti-ādinā dasame vuttanaye antogadhattā. **Nānatthan**ti purimato navamato dasamassa nānattaṁ.

Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Dukkhavagga

1. Parivīmaṁsanasuttavaṇṇanā

51. **Upaparikkhamāno**ti pavattipavattihetuṁ, nivattinivattihetuṁ ca paritulento. Kuto panetanti? "Sammā dukkhakkhayā"ti vacanato. Na hi sabbadukkhaparivīmaṁsaṁ vinā sammā dukkhakkhayo sambhavati. **Kasmā**ti-ādinā jarāmaraṇasseva gahaṇe kāraṇaṁ pucchati. Jāti-ādīnampi pavatti dukkhabhāvinīti adhippāyo. Yasmā jarāmaraṇe gahite sati jātipi gahitā hoti tassā abhāve jarāmaraṇasseva abhāvato. Esa nayo bhavādīsupi. Evaṁ yāva jātidhammo jarāmaraṇe gahite gahitova hoti, jarāmaraṇapadesena tabbikāravanto sabbe tebhūmakā saṅkhārā gahitāti evampi jarāmaraṇaggahaṇena sabbampi vaṭṭadukkhaṁ gahitameva hoti. Tenāha **"tasmiṁ gahite sabbadukkhassa gahi tattā"**ti. **Anekavidhan**ti bahuvidhaṁ bahukoṭṭhāsaṁ. "Anekan"ti vā

pāṭho. **Anekan**ti bahulavacanaṁ. **Vidhan**ti khaṇḍiccapāliccādivasena viparītakoṭṭhāsaṁ. **Nānappakārakan**ti tato eva nānappakāraṁ. **Nhatvā ṭhitaṁ purisaṁ viyā**ti bālānaṁ attabhāvassa subhākārena upaṭṭhānaṁ sandhāyāha.

"Sāruppabhāvenā"ti vuttaṁ, kiṁ sabbathā sāruppabhāvenāti āha **"nikkilesatāya parisuddhatāyā"**ti. Na hi tassesā asaṅkhatatādibhāvena sadisā. **Paṭipanno**ti paṭimukho abhisaṅkhāramukho hutvā panno adhigato. **Anugatan**ti anucchavikabhāvena gataṁ, yathā ca nibbānassa adhigamo hoti, evaṁ tadanurūpabhāvena gataṁ. Ettha ca pāḷiyaṁ "pajānātī"ti pubbabhāgavasena pajānanā vuttā, "tathā paṭipanno ca hotī"ti niyatavasena. "Aparabhāgavasenā"ti apare. Keci pana "yathā paṭipannassa jarāmaraṇaṁ nirujjhati, tathā paṭipanno"ti vadanti. Padavīmaṁsanā pubbabhāgavasena veditabbā, na maggakkhaṇavasena. **Saṅkhāranirodhāyā**ti ettha nayidaṁ avijjāpaccayasaṅkhāraggahaṇaṁ, atha kho saṅkhatasaṅkhāraggahaṇanti āha **"saṅkhāradukkhassa nirodhatthāyā"**ti. Tenāha **"ettāvatā yāva arahattā desanā kathitā"**ti.

"Paccattaṁyeva parinibbāyatī"ti-ādinā **arahattaphalapaccavekkhaṇaṁ** "so sukhañca vedanaṁ vedayatī"ti-ādinā **satatavihārañca dassetvā desanā** sabbathāva vaṭṭadesanāto **nivattetabbā siyā. Avijjāgatoti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena evamādikaṁ idaṁ vaṭṭavivaṭṭakathanaṁ puna gaṇhāti. Puggalasaddo itarāsaṁ dvinnaṁ pakatīnaṁ vācakoti tato visesetvā gahaṇe paṭhamapakatimeva dassento "purisapuggalo"ti avocāti āha **"purisoyeva puggalo"**ti. **Ubhayenā**ti purisapuggalaggahaṇena. Sammutiyā avijjamānāya kathā desanā **sammutikathā.** Paramatthassa kathā desanā **paramatthakathā. Tatthā**ti sammutiparamatthakathāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha **"evaṁ pavattā sammutikathā nāmā"**ti-ādi. Tatridaṁ sammutiparamatthānaṁ lakkhaṇaṁ—yasmiṁ bhinne buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṁsamaññā, sā ghaṭapaṭādippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayaṁ nayo labbhati. Tattha rūpādidhammaṁ samūhasantānavasena pavattamānaṁ upādāya "satto"ti-ādi vohāroti āha **"satto naro -pa- sammutikathā**

nāmā”ti. Yasmā rūpādayo paramatthadhammā “khandhā dhātuyo”ti-ādinā vuccanti, na vohāramattaṁ, tasmā **“khandhā -pa- paramatthakathā nāmā**”ti vuttaṁ. Nanu khandhakathāpi sammutikathāva, sammuti hi saṅketo khandhaṭṭho rāsaṭṭho vā koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṁ, ayaṁ pana khandhasamaññā phassādīsu tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā. Khandhasīsena vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabbepi sabhāvadhammā sammutimukheneva desanaṁ ārohanti, na sammukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṁ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṁ pakāsetīti. Tenāha **“paramatthaṁ kathentāpi sammutiṁ amuñcitvāva kathentī**”ti. **Saccameva** aviparītameva **kathenti.**

Sammutīti samaññā. Paramo uttamo atthoti paramattho, dhammānaṁ yathābhūtasabhāvo. Taṁ **paramatthaṁ, sammu**ti pana lokassa saṅketamattasiddhā. Yadi evaṁ kathaṁ sammutikathāya saccatāti āha **“lokasammutikāraṇan**”ti[1] lokasamaññaṁ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesanaṁ vinā paññāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya, na musā anatikkamitabbato tassā. Tenāha bagavā “janapadaniruttiṁ nābhiniveseyya, samaññaṁ nātidhāveyyā”ti. **Dhammānaṁ** sabhāvadhammānaṁ. **Bhūtalakkhaṇaṁ** bhāvassa lakkhaṇaṁ dīpentīti katvā.

Terasacetanābhedanti aṭṭhakāmāvacarakusalacetanāpañcarūpāvacarakusalacetanābhedaṁ. Attano santānassa punanato pujjabhavaphalassa abhisaṅkharaṇato **puññābhisaṅkhāraṁ. Kammapuññenā**ti kammabhūtena. **Vipākapuññenā**ti vipākasaṅkhātena. Puññaphalampi hi uttarapadalopena “puññan”ti vuccati “evamidaṁ puññaṁ pavaḍḍhatī”ti-ādīsu[2] viya. “Apuññūpagaṁ hoti viññāṇan”ti idaṁ “puññūpagaṁ hoti viññāṇan”ti ettha vuttanayamevāti na uddhataṁ. Apuññaphalaṁ uttarapadalopena “apuññan”ti vuccati. **Saṅkhāran**ti saṅkhārassa gahitattā “avijjāgatoyan”ti iminā saṅkhārassa paccayo gahito, “puññūpagaṁ hoti viññāṇan”ti-ādinā paccayuppannaṁ viññāṇaṁ.

1. Lokasammutikāraṇāti (Ka)
2. Dī 3. 84 piṭṭhe.

tasmiñca gahite nāmarūpādi sabbaṁ gahitameva hoti. Tenāha **"dvādasa padiko paccayākāro gahitova hotī"**ti.

Vijjāti arahattamaggañāṇaṁ ukkaṭṭhaniddesena. Tassā hi uppādā sabbaso avijjā pahīnā hoti. **Paṭhamamevā**ti idaṁ avijjāpahānavijjuppādānaṁ samānakālatādassanaṁ. Tenāha **"yathā panā"**ti-ādi. **Padīpujjalenā**ti padīpujjalanahetunā saheva. **Vijjuppādā**ti vijjuppādahetu, evaṁ satīpi samakālatteti adhippāyo. **Na gaṇhātī**ti "etaṁ mamā"ti-ādinā na gaṇhāti. **Na taṇhāyati na bhāyati** taṇhā vuttino abhāvā, tato eva bhayavatthuno ca abhāvā.

Gilitvā pariniṭṭhāpetvāti gilitvā viya aññassa avisayaṁ viya karaṇena pariniṭṭhāpetvā. Sāmisasukhassa anekadukkhānubandhabhāvato, sukhābhinandassa dukkhahetubhāvato **ca sukhaṁ abhinandantoyeva dukkhaṁ abhinandati nāma** aggisantāpasukhaṁ icchanto dhūmadukkhānuññāto viya. **Dukkhaṁ patvā sukhaṁ patthanato**ti ettha dubbalagahaṇikādayo nidassanabhāvena veditabbā. Te hi yāva sāyanhasamayāpi abhutvā sāyamāsādīni karonto jighacchādiṁ uppādetvā bhuñjanādīni karonti. Sukhassa vipariṇāmadukkhato sukhaṁ abhinandanto dukkhaṁ abhinandati nāmāti yojanā. Keci pana dukkhassa abhāvato vipariṇāmasukhato taṁ sukhaṁ abhinandanto dukkhaṁ abhinandatīti vadanti. Taṁ na, na hi tādisaṁ sukhanimittaṁ koci dukkhaṁ abhinandanto diṭṭho, dukkhahetuṁ pana sāmisaṁ sukhaṁ abhinandanto diṭṭho. Dukkhahetuṁ sāmisaṁ sukhaṁ abhinandanto atthato dukkhaṁ abhinandati nāmāti vuttovāyamattho. Kāyoti pañcadvārakāyo, so pariyanto avasānaṁ etassāti **kāyapariyantikaṁ.** Tenāha **"yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattan"**ti. **Jīvitapariyantikan**ti etthāpi eseva nayo.

Pacchā uppajjitvā paṭhamaṁ nirujjhatīti ekasmiṁ attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato paṭhamaṁ nirujjhati, tato eva siddhamatthaṁ sarūpeneva dassetuṁ **"Manodvārikavedanā paṭhamaṁ uppajjitvā pacchā nirujjhatī"**ti vuttaṁ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṁ vivarituṁ **"sā hī"**ti-ādimāha. Yāva tettiṁsavassāpi **paṭhamavayo. Paṇṇāsavassakāle**ti paṭhamavayato yāva paññāsavassakālā, tāva **ṭhitā**

hotīti vuḍḍhihāniyo anupagantvā sarūpeneva ṭhitā hoti. **Mandā**ti mudukā atikhiṇā. **Tadā**ti asītinavutivassakāle. Tathā ciraparivitakkepi. **Bhaggā** nittejā bhaggavibhaggā dubbalā. **Hadayakoṭiṁyevā**ti cakkhādivatthūsu avattetvā tesaṁ khīṇattā koṭibhūtaṁ hadayavatthuṁyeva. **Yāva esā** vedanā vattati.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañca-udakamaggasampannan**ti pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaggehi yuttaṁ. **Tato tato vissandamānaṁ** sabbaso puṇṇattā.

Paṭhamaṁ deve vassanteti-ādi upamāsaṁsandanaṁ. **Imaṁ vedanaṁ sandhāyā**ti imaṁ yathāvuttaṁ pariyosānappattaṁ manodvārikavedanaṁ sandhāya.

Kāyassa bhedāti attabhāvassa vināsato. "Uddhaṁ jīvitapariyādānā"ti pāḷi, aṭṭhakathāyaṁ pana jīvitapariyādānā uddhanti paduddhāro kato. Paralokavasena **agantvā.** Vedanānaṁ sītibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhabhāvo, so panāyaṁ appavattivasenāti āha **"pavatti -pa- bhavissantī"**ti. **Dhātusarīrānī**ti aṭṭhikaṅkalasaṅkhātadhātusarīrāni. Sarīrekadese hi sarīrasamaññā.

Kumbhakārapākāti kumbhakārapākato. Ettha paccatīti pāko, pacanaṭṭhānaṁ. Tadeva pācanavasena āvasanti etthāti āvāso, tasmā kumbhakārāvāsato. Avigatavūpasamaṁ saṅkharitaṁ kumbhaṁ uddharitvā ṭhapento chārikāya sati pidhānavasena ṭhapeti. Tathā ṭhapanaṁ pana sandhāya vuttaṁ **"paṭisisseyyā"**ti. Kumbhassa padesabhūtatāya ābaddhā avayavā **"kumbhakapālānī"**ti[1] adhippetāni, na chinnabhinnāni. Avayavamukhena hi samudāyo vutto. Tattha kapālasamudāyo hi ghaṭo. Tenāha **"mukhavaṭṭiyā ekabaddhānī"**ti. **Avasisseyyun**ti vaṇṇavisesa-uṇhabhāvāpagatā ghaṭakārāneva tiṭṭheyyunti. **Āditta -pa- tayo bhavā daṭṭhabbā** ekādasahi aggīhi ādittabhāvato. Yathā kumbhakāro kumbhakārāvāsaṁ ādittaṁ paccavekkhati, evaṁ āraddhavipassakopesa bhavattayaṁ rāgādīhi ādittanti āha **"kumbhakāro viya yogāvacaro"**ti.

---

1. Kumbhakapallānīti (Aṭṭhakathāyaṁ)

Nīharaṇadaṇḍako viya arahattamaggañāṇaṁ bhavattayapākato nīharaṇato. **Samo bhūmibhāgo viya nibbānatalaṁ**[1] sabbavisamā nivattanato.

"Ādānanikkhepanato vayovuddhatthaṅgamato āhāramayato utumayato cittasamuṭṭhānato kammajato dhammatārūpato"ti[2] imehi sattahi ākārehi sammasanto **rūpasattakaṁ** vipassati nāma. "Kalāpato yamakato khaṇikato paṭipāṭito diṭṭhi-ugghāṭanato mānasamugghāṭato nikantipariyādānato"ti[3] imehi sattahi ākārehi sammasanto **arūpasattakaṁ** vipassati nāma, tasmā yathāvuttaṁ imaṁ **rūpasattakaṁ arūpasattakañca** nīharitvā **vipassantassa.** Yadipi arahato attabhāvo sabbabhavehipi uddhaṭo, yāva pana anupādisesaparinibbānaṁ na pāpuṇāti, tāva tasmimpi sugatibhave ṭhitoyevāti vattabbataṁ labbhatīti **"catūhi apāyehi attabhāvaṁ uddharitvā"** icceva vuttaṁ. Tenāha **"khīṇāsavo panā"**ti-ādi. Tathā ca vakkhati "anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa vaṭṭavūpasamo veditabbo"ti. **Na parinibbāti**[4] anupādisesāya nibbānadhātuyāti adhippāyo, sa-upādisesāya pana nibbānadhātuyā parinibbānaṁ arahattappattiyeva. Abhisaṅkhārahetuto hettha pariḷāhavūpasamassa upasamabhāvena adhippetattā uṇhakumbhanibbāna nidassanampi na virujjhati. **Anupādinnakasarīrānī**ti utusamuṭṭhānikarūpakalāpe vadanti. **Bhikkhaveti** ettha **iti**-saddo ādi-attho. **Idaṁ pana** vacanaṁ. **Anuyogāropanatthan**ti kāyapariyantikaṁ vedanaṁ vedayamāno khīṇā savo api nu puññābhisaṅkhārādikammaṁ kareyyāti pañhaṁ kātuṁ. Atha vā **Anuyogāropanatthan**ti "api nu kho khīṇāsavo bhikkhu puññābhisaṅkhāraṁ vā abhisaṅkhareyyā"ti-ādinā anuyogaṁ āropetuṁ vuttaṁ, na tāva yathāraddhadesanaṁ niṭṭhāpetunti attho.

Paṭisandhiviññāṇe siddhe tasmiṁ bhave uppajjanārahānaṁ viññāṇānaṁ siyā sambhavo, nāsatīti vuttaṁ **"viññāṇaṁ paññāyethāti paṭisandhiviññāṇaṁ paññāyethā"**ti. Sabbaso saṅkhāresu asantesu paṭisandhiviññāṇaṁ api nu kho paññāyeyya. Tasmiṁ hi apaññāyamāne sabbaṁ viññāṇaṁ na paññāyeyya. **Therānan**ti "bhikkhave"ti

---

1. Nibbānaṁ (Ka)
2. Visuddhi 2. 253 piṭṭhe.
3. Visuddhi 2. 261 piṭṭhe.
4. Na parinibbāyati (Ka)

ālapitattherānaṁ. Pañha**byākaraṇaṁ sampahaṁsati** tassa Sabbaññutaññāṇena saṁsandanato. **Appaññāṇan**ti appaññāyanaṁ. **Ādi-**saddena viññāṇe asati nāmarūpassa appaññāṇanti evamādiṁ saṅgaṇhāti. **Sanniṭṭhānasaṅkhātan**ti saddahanākārena pavattasanniṭṭhānasaṅkhātaṁ. **Adhimokkhan**ti nicchayākāra vimokkhaṁ saddhāvimokkhañca. Tenāha pāḷiyaṁ "saddahatha metaṁ bhikkhave"ti. Saddhāsahitaṁ hi nicchayākāravimokkhaṁ sandhāyāha **"sanniṭṭhānasaṅkhātaṁ adhimokkhan"**ti. **Anto**ti pariyanto. Parito chijjati etthāti **paricchedo.**

Parivīmaṁsanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upādānasuttavaṇṇanā

52. Ārammaṇādibhāvena saṁvattanato upādānānaṁ hitāni upādāniyāni, tesu **upādāniyesu.** Tenāha **"catunnaṁ upādānānaṁ paccayesū"**ti. **Assādaṁ anupassantassā**ti asādetabbaṁ micchāñāṇena anupassato. **Tadāhāro**ti soḷasa vā vīsaṁ tiṁsaṁ cattālīsaṁ paññāsaṁ vā āhāro paccayo etassāti tadāhāro. **Aggikkhandho viya tayo bhavā** ekādasahi aggīhi ādittabhāvato etadeva bhavattayaṁ. **Aggi -pa- puthujjano** aggikkhandhasadisassa bhavattayassa paribandhanato.

Kammaṭṭhānassāti vipassanākammaṭṭhānassa. Tenāha **"tebhūmakadhammesū"**ti. **Dhammapāsādan**ti lokuttaradhammapāsādaṁ. So hi accuggataṭṭhena "pāsādo"ti vuccati. **Satipaṭṭhānamahāvīthiyaṁ** phalakkhaṇe pavattāyāti.

Upādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Saṁyojanasuttadvayavaṇṇanā

53-54. Mahantavaṭṭappabandha-opammabhāvena telapadīpassa āhatattā **"mahantañca vaṭṭikapālaṁ gahetvā"**ti vuttaṁ. **Purimanayenevā**ti **purimasmiṁ**

upādāniyasutte vuttanayeneva. Tathā vinetabbānaṁ puggalānaṁ ajjhāsayavasena hi imesaṁ suttānaṁ evaṁ vacanaṁ evaṁ desanā. Esa nayo ito paresupi.

Saṁyojanasuttadvayavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Mahārukkhasuttadvayavaṇṇanā

55-56. **Ojaṁ abhiharantī**ti rasaharaṇiyo viya purisassa sarīre rukkhamūlāni rukkhassa pathavī-āporase upari āropenti. Tesaṁ tathā āropanaṁ **"ojāyā"**ti-ādinā vibhāveti. Hatthasatubbedhamassāti **hatthasatubbedho,** hatthasataṁ ubbiddhassapi. **Etthā**ti etissaṁ vaṭṭakathāyaṁ. **Kammārohanan**ti kammapaccayo.

Puna **etthā**ti etissaṁ vivaṭṭakathāyaṁ. Vaṭṭadukkhaṁ nāsetukāmassa daḷhaṁ uppannasaṁvegañāṇaṁ sandhāya **"kuddālo viyā"**ti āha. Tato nibbattitañāṇaṁ samādhipacchiyā ṭhitaṁ nissāya pavattetabbavipassanārambhañāṇaṁ. **Rukkhacchedanapharasu viyā**ti evaṁbhūtassa vipassanā ekantato vaṭṭacchedāya hotiyevāti āha **"rukkhassa -pa- manasikarontassa paññā"**ti. Tattha **kammaṭṭhānan**ti vipassanākammaṭṭhānaṁ. Taṁ catubbidhavavatthānavasena vīsati pathavīkoṭṭhāsā, dvādasa āpokoṭṭhāsā, cattāro tejokoṭṭhāsā, cha vāyokoṭṭhāsāti **dvecattālīsāya koṭṭhāsesu. Viññāṇassa cāti iti-**saddo ādi-attho pakārattho ca. Tena bhūtarūpāni viññāṇasampayuttadhamme ca saṅgaṇhāti. Sattasu sappāyesu yassa alabhantassa kammaṭṭhānaṁ vibhūtaṁ hutvā na upaṭṭhāti, taṁ sandhāyāha **"aññataraṁ sappāyan"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mahārukkhasuttadvayavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā

57-59. **Palimajjeyyā**ti allakaraṇavasena parito pāḷiṁ bandheyya. Tathā karonto yasmā ca tatthā tiṇagacchādīnaṁ mūlasantānaggahaṇena taṁ ṭhānaṁ sodheti nāma, tasmā vuttaṁ **"sodheyyā"**ti. **Paṁsun**ti assa pavaḍḍhakārakaṁ, āgantukaṁ paṁsunti attho. **Dadeyyā**ti pakkhipeyya. Tenāha **"thaddhan"**ti-ādi. **Vuttanayenevā**ti "rukkhaṁ nāsetukāmo puriso viyā"ti-ādinā pañcamasutte vuttanayena. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva vuttanayattā.

Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Nidānasuttavaṇṇanā

60. **Bahuvacanavasenā**ti kurū nāma jānapadino[1] rājakumārā tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena **"kurū"ti evaṁ bahuvacanavasena.** Yattha bagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṁ gocaragāmakittanaṁ nidānakathāya pakati yathā "sakkesu viharati devadahaṁ nāma sakyānaṁ nigamo"ti. "Āyasmā"ti vā "devānaṁ piyo"ti vā bhavanti vā piyasamudāhāro esoti āha **"āyasmāti piyavacanametan"**ti. Tayidaṁ piyavacanaṁ gāravavasena vuccatīti āha **"garuvacanametan"**ti. Atidūraṁ accāsannaṁ atisammukhā atipacchato uparivāto unnatappadesoti ime cha **nisajjadosā.** Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇānaṁ.**

Kulasaṅgahatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānuggaṇhanatthāya. **Sahassabhaṇḍikaṁ nikkhipanto viya** bhikkhāpaṭiggaṇhanena tesaṁ abhivādanādisampaṭicchanena ca puññābhisandassa jananena. **Paṭisammajjitvā**ti antevāsikehi sammaṭṭhaṭṭhānaṁ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Ubhayantato paṭṭhāya majjhan**ti-ādito paṭṭhāya vedanaṁ, jarāmaraṇato paṭṭhāya ca vedanaṁ pāpetvā sammasanamāha. **Tikkhattun**ti "ādito paṭṭhāya

---

1. Janapadino (Ka)

antan"ti-ādinā vuttacaturākārupasaṁhite tayo vāre. Tena dvādasakkhattuṁ sammasanamāha. Amhākaṁ bagavatā gambhīrabhāveneva kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ṭhatvā vuttaṁ **"sabbabuddhehi -pa- kathito"**ti.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe "yāvañcidaṁ tena bagavatā"ti-ādīsu[1] viya. Atirekabhāvajotano hi yaṁ yāva-saddo. Tenāha **"atigambhīroti attho"**ti. **Avabhāsati** khāyati upaṭṭhāti ñāṇassa. Tathā upaṭṭhānaṁ hi sandhāya **"dissatī"**ti vuttaṁ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, atha kasmā gambhīrāvabhāsatā jotitāti? saccametaṁ, ekantagambhīratādassanatthameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṁ, tasmā aññattha labbhamānaṁ cātukoṭikaṁ byatirekamukhena nidassetvā tamevassa ekantagambhīrataṁ vibhāvetuṁ **"ekaṁhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Etaṁ natthī**ti agambhīro agambhīrāvabhāso cāti ekaṁ dvayaṁ natthi. Tena yathādassite cātukoṭike pacchimā ekakoṭi labbhatīti dasseti. Tenāha **"ayaṁ hī"**ti-ādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo "gambhīro"ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento **"bhavaggaggahaṇāyā"**ti-ādimāha. Yathā bhavaggaggahaṇatthaṁ hatthaṁ pasāretvā gahetuṁ na sakkā dūrabhāvato, evaṁ saṅkhārādīnaṁ avijjādipaccayasambhūtasamudāgatattho pakatiñāṇena gahetuṁ na sakkā. Yathā sineruṁ bhinditvā miñjaṁ pabbatarasaṁ pākatikapurisena nīharituṁ na sakkā, evaṁ paṭiccasamuppādagate dhammatthādike pakatiñāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṁ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṁ pakatipurisassa bāhudvayavasena pāraṁ tarituṁ na sakkā, evaṁ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadisaṁ paṭiccasamuppādaṁ pakatiñāṇena desanāvasena parihariṭuṁ na sakkā. Yathā pathaviṁ parivattetvā pākatikapurisassa pathavojaṁ gahetuṁ na sakkā, evaṁ itthaṁ avijjādayo saṅkhārādīnaṁ paccayā hontīti tesaṁ paṭiccasamuppādasabhāvo pākatikañāṇena nīharitvā gahetuṁ na sakkoti, evaṁ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikañāṇavasena cāyamatthayojanā katā—diṭṭhasaccānaṁ tattha paṭivedhasabbhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṁ paccekabuddhānañca tattha

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

sappadesameva ñāṇaṁ, buddhānaṁyeva nippadesaṁ. Tasmā vuttaṁ **“buddhavisayaṁ pañhan”**ti.

Māti paṭisedhe nipāto. Svāyaṁ “uttānakuttānako viya khāyatī”ti vacanaṁ sandhāya vuttoti āha **“mā bhaṇīti attho”**ti. **Ussādento**ti paññāvasena ukkaṁsantoti attho. **Apasādento**ti nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho. **Tenā**ti mahāpaññabhāvena.

Tatthāti therassa satipi uttānabhāve paṭiccasamuppādassa aññesaṁ gambīrabhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassā**ti sundarena bhojanarasena positassa. **Katayogassā**ti nibbuddhapayoge kataparicayassa. **Mallapāsāṇan**ti mallehi mahābaleheva khipitabbapāsāṇaṁ. **Kuhiṁ imassa bhāriyaṭṭhānan**ti kasmiṁ passe imassa pāsāṇassa garutarapadesoti tassa sallahukabhāvaṁ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvipphārabhāvato. Tenāha **“tassa kirā”**ti-ādi. **Pakkuthatī**ti[1] pakkuthantaṁ[2] viya parivattati parito vattati. Lakkhaṇavacanaṁ hetaṁ. Piṭṭhiyaṁ sakalika-aṭṭhikā piṭṭhipattaṁ. **Kāyūpapannassā**ti mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho. **Piñchavaṭṭī**ti piñchakalāpo. **Supaṇṇavātan**ti nāgaggahaṇādīsu pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātaṁ.

“Pubbūpanissayasampattiyā”ti-ādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṁ **“ito kirā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ito**ti ito bhaddakappato. **Satasahassime**ti satasahassame. **Haṁsavatī nāma nagaraṁ ahosi** jātanagaraṁ. **Dhurapattānī**ti bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaniṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaniṭṭho yathā amhākaṁ bagavato nandatthero. Buddhānaṁ hi sahodarā bhātaro nāma na honti. Tattha jeṭṭhā tāva nuppajjanti, kaniṭṭhānaṁ pana asambhavo eva. **Bhogan**ti vibhavaṁ. **Upasanto**ti corajanitasaṅkhobhavūpasamena upasanto janapado.

---

1. Pakkudhatīti (Ka) 2. Pakkudhantaṁ (Ka)

Dve sāṭake nivāsetvāti sāṭakadvayameva attano kāyaparihāriyaṁ katvā, itaraṁ sabbasambhāraṁ attanā mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhitta-uṇhabhojanattā pattassa aparāparaṁ hatthe parivattentassa sukhena pattaggahaṇatthaṁ. **Uttarisāṭakan**ti attano uttariyaṁ sāṭakaṁ. **Etāni pākaṭaṭṭhānānī**ti etāni yathāvuttāni bagavato desanāya pākaṭāni buddhe buddhasāvake ca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni, paccekabuddhaṁ pana bodhisattañca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni bahūniyeva.

Paṭisandhiṁ gahetvāti amhākaṁ bodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivaseyeva paṭisandhiṁ gahetvā.

Uggahanaṁ pāḷiyā uggaṇhanaṁ, **savanaṁ** atthasavanaṁ, **paripucchanaṁ** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanaṁ, **dhāraṇaṁ** pāḷiyā pāḷi-atthassa ca citte ṭhapanaṁ. Sabbañcetaṁ idha paṭiccasamuppādavasena veditabbaṁ, sabbassapi buddhavacanassa vasenātipi vaṭṭati. **Sotāpannānañca -pa- upaṭṭhāti** tattha sammohavigamena "yaṁ kiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodhadhamman"ti attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpaparicchedo**ti saha paccayena nāmarūpassa paricchijja avabodho. **Catūhī**ti dhammagambhīrādīhi catūhi gambhīratāhi sabbāpi **gambhīratā.**

Sāvakehi desitā desanāpi pana satthu eva desanāti āha **"mayā dinnanaye ṭhatvā"**ti. "Sekkhena nāma nibbānaṁ sabbākārena paṭividdhaṁ na hotī"ti na tassa gambhīratāti tassa gambhīrassa upādānassa gambhīratā viya suṭṭhu diṭṭhā nāma hoti. Tasmā āha **"idaṁ nibbānameva gambhīraṁ, paccayākāro pana uttānako jāto"**ti. Nibbānaṁ hi sabbepi asekkhā sabbaso paṭivijjhanti nippadesattā, paccayākāraṁ pana sammāsambuddhāyeva anavasesato paṭivijjhanti, na itare. Tasmā paccayavasena "idaṁ aparaddhan"ti vuttaṁ theraṁ apasādentena. Tameva hissa anavasesato paṭivedhābhāvaṁ vibhāvetuṁ **"atha kasmā"**ti-ādi vuttaṁ. Asatipi dhammato bhede saṁyojanattha-anusayatthavasena pana tesaṁ labbhamānabhedaṁ gahetvā **"ime cattāro kilese"**ti vuttaṁ. Añño hi tesaṁ bandhanattho, añño thāmagamanaṭṭhoti. Esa nayo sesesupi. Iti imesaṁ kilesānaṁ appahīnattā tathārūpaṁ

upanissayasampadaṁ abhāvayatova anuttānameva dhammaṁ uttānanti na vattabbamevāti adhippāyo. **Cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyānī**ti idaṁ mahābodhisattānaṁ santāne bodhiparipācakadhammānaṁ tikkhamajjhimamudubhāvasiddhakālavisesadassanaṁ, tañca kho mahābhinīhārato paṭṭhāyāti vadanti. **Etehī**ti yathāvuttabuddhasāvaka-aggasāvakapaccekabuddhasammāsambuddhānaṁ visesādhigamehi. **Paccanīkan**ti paṭikkūlaṁ viruddhaṁ. Sabbathā paccayākārapaṭivedho nāma sammāsambodhiyādhigamo evāti vuttaṁ **"paccayākāraṁ paṭivijjhituṁ vāyamantassevā"**ti. **Navahi ākārehī**ti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Vuttaṁ hetaṁ **paṭisambhidāyaṁ**[1]—

> "Avijjāsaṅkhārānaṁ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saṁyogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca, imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppanā"ti-ādi.

Tattha **navahākārehī**ti navahi paccayabhāvūpagamanehi ākārehi. Uppajjati etasmā phalanti **uppādo,** phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṁ uppādo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti ca nimiyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṁ tesaṁ avijjā paccayo hoti, tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti saṁyujjanti attano phalena. Yasmiṁ santāne sayaṁ uppannā, taṁ palibundhanti paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṁ kāraṇabhāvaṁ upagacchati. Paṭicca avijjaṁ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṁ avijjāya saṅkhārānaṁ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbāti. **Uppādaṭṭhitī**ti ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇaṁ. Uppādo eva ṭhiti uppādaṭhiti. Esa nayo sesesupi. Idañca paccayākāradassanaṁ yathā purimehi mahābodhimūle pavattitaṁ, tathā amhākaṁ bagavatāpi pavattitanti accariyavegābhihatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento **"diṭṭhamatte"**ti-ādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetuppabhavānaṁ hetu. Tenāha **"etassa**

1. Khu 9. 48 piṭṭhe.

paccayadhammassā"ti. Jāti-ādīnaṁ jarāmaraṇapaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhinivesamattena hoti, atha kho tattha aparāparaṁ ñāṇuppattisaññitena anu anu bujjhanena. Tadubhayabhāvaṁ pana dassento "**ñātapariññāvasena ananubujjhanā**"ti āha. Niccasaññādīnaṁ pajahanavasena pavattamānā vipassanādhamme paṭivijjhati eva nāma hoti paṭipakkhavikkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā ariyamaggo ca pariññāpahānābhisamayavasena pavattiyā tīraṇappahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṁ dassento "**tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā**"ti āha. Tantaṁ vuccati paṭavīnanatthaṁ tantavāyeti tantaṁ āvañchitvā pasāritasuttavaṭṭitaṁ nīyatīti katvā, taṁ pana tantākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha "**tantaṁ viya ākulajātā**"ti. Saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassento "**yathā nāmā**"ti-ādi vuttaṁ. **Samānetun**ti pubbenāparaṁ samaṁ katvā ānetuṁ, avisamaṁ ujuṁ kātunti attho. Tantameva vā ākulaṁ tantākulaṁ, tantākulaṁ viya jātā bhūtā **tantākulakajātā.** Majjhimaṁ paṭipadaṁ anupagantvā antadvayapakkhandena[1] paccayākāre khalitvā ākulabyākulā honti, teneva antadvayapakkhandena taṁtaṁdiṭṭhiggāhavasena paribbhamantā ujukaṁ dhammaṭṭhititantaṁ paṭivijjhituṁ na jānanti. Tenāha "**na sakkonti paccayākāraṁ ujuṁ kātun**"ti. **Dve bodhisatte**ti paccekabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyā**ti attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajātan**ti tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne jātaguḷakaṁ piṇḍisuttaṁ. Tato eva **gaṇṭhibaddhan**ti vuttaṁ. **Paccayesu pakkhalitvā**ti aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādibhāvavasena pakkhalitvā. **Paccaye ujuṁ kātuṁ asakkonto**ti tasseva niccādigāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṁ attano dassanaṁ ujuṁ kātuṁ asakkonto idaṁsaccābhinivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha "**dvāsaṭṭhi -pa- gaṇṭhibaddhā**"ti.

Ye hi keci samaṇā vā brahmaṇā vā sassatadiṭṭhi-ādi **diṭṭhiyo nissitā** allīnā, vinanato kulāti itthiliṅgavasena laddhanāmassa

---

1. Antadvayapatanena (Ka)

tantavāyassa gaṇṭhikaṁ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāvayavaṁ khalitabandhasuttanti āha **"kulāgaṇṭhikaṁ vuccati pesakārakañjiyasuttan"**ti. **Sakuṇikā**ti vaṭṭacāṭakasakuṇikā[1]. Sā hi rukkhasākhāsu olambanakulāvakā hoti. Taṁ hi sā kulāvakaṁ tato tato tiṇahīrādike ānetvā tathā tathā vinandhati, yathā tesaṁ pesakārakañjiyasuttaṁ viya aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ vivecetuṁ vā na sakkā. Tenāha **"yathā"**ti-ādi. **Tadubhayampī**ti kulāgaṇṭhikanti vuttaṁ kañjiyasuttaṁ kulāvakañca. **Purimanayenevā**ti "evameva sattā"ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṁ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññamaññaṁ vinandhitvā ākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyoti ayena sukhena, sukhahetunā vā virahito. **Dukkhassa gatibhāvato**ti apāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayato**ti "abbhudayato vinipatitattā"ti virūpaṁ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṁ nipatitattā. **Itaro**ti saṁsāro nanu "apāyan"ti-ādinā vuttopi saṁsāro evāti? Saccametaṁ, nirayādīnaṁ pana adhimattadukkhabhāvadassanatthaṁ apāyādiggahaṇaṁ gobalibaddañāyena ayamattho veditabbo. **Khandhānañca paṭipāṭī**ti pañcannaṁ khandhānaṁ hetuphalabhāvena aparāparuppatti. **Abbhocchinnaṁ vattamānā**ti avicchedena pavattamānā.

Taṁ sabbampīti taṁ "apāyan"ti-ādinā vuttaṁ sabbaṁ apāyadukkhañceva vaṭṭadukkhañca. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyā**ti idaṁ paribbhamanaṭṭhānassa mahantabhāvadassanatthañceva paribbhamanassa anavattitadassanatthañca veditabbaṁ. Sesaṁ vuttanayameva.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vaṭṭacātakasakuṇikā (Ka)

7. Mahāvagga

1. Assutavāsuttavaṇṇanā

61. **Assutavā**ti sotadvārānusārena upadhāritaṁ, upadhāraṇaṁ vā sutaṁ assa atthīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Vā-saddo cāyaṁ pasaṁsāyaṁ, atisayassa vā bodhanako, tasmā yassa pasaṁsitaṁ, atisayena vā sutaṁ atthi, so "sutavā"ti saṁkilesaviddhaṁsanasamattho pariyattidhammaparicayo "taṁ sutvā tatattāya paṭipatti ca sutavā"ti iminā padena pakāsito. Atha vā sotabbayuttaṁ sutvā kattabbanipphattiṁ suṇīti sutavā. Tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Tenāhu porāṇā āgamādhigamābhāvā, ñeyyo assutavā itī"ti. Tathā cāha "khandhadhātu -pa- vinicchayarahito"ti. Tattha vācuggatakaraṇaṁ **uggaho,** tattha paripucchanaṁ **paripucchā,** kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayassa kāraṇaṁ **vinicchayo. Puthūnan**ti bahūnaṁ. **Kilesādīnaṁ** kilesābhisaṅkhārānaṁ vitthāretabbaṁ paṭisambhidāmagganiddesesu[1] āgatanayena. **Andhaputhujjano gahito** "nālaṁ nibbinditun"ti-ādivacanato. āsannapaccakkhavācī **idaṁ**-saddoti āha **"imasminti paccuppannapaccakkhakāyaṁ dassetī"**ti. Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtiko.** Yathā pana mahāmattikāya nibbattaṁ mattikāmayaṁ, evamayaṁ catūhi mahābūtehi nibbatto **"catumahābhūtamayo"**ti vuttaṁ. **Nibbindeyyā**ti nibbindanampi āpajjeyya. Nibbindanā nāma ukkaṇṭhanā anabhiratibhāvatoti vuttaṁ **"ukkaṇṭheyyā"**ti. **Virajjeyyā**ti vītarāgo bhaveyya. Tenāha **"na rajjeyyā"**ti. **Vimucceyyā**ti idha pana accantāya vimuccanaṁ adhippetanti āha **"muccitukāmo bhaveyyā"**ti. Catūhi ca rūpajanakapaccayehi āgato cayoti **ācayo,** vuddhi. Cayato apakkamoti **apacayo,** parihāni. **Ādānan**ti gahaṇaṁ, paṭisandhiyā nibbatti. **Bhedo**ti khandhānaṁ bhedo. So hi kaḷevarassa nikkhepoti vuttoti āha **"nikkhepananti bhedo"**ti.

Paññāyantīti pakārato ñāyanti. **Rūpaṁ pariggahetuṁ** pariggaṇhanavasenapi rūpaṁ ālambituṁ. **Ayuttarūpaṁ katvā** taṇhādīhi pariggahetuṁ arūpaṁ pariggaṇhituṁ

---

1. Khu 7. 113, 192 piṭṭhesu.

yuttarūpaṁ karoti tesaṁ bhikkhūnaṁ sappāyabhāvato. Tenāha **"kasmā"**ti-ādi. **Nikkaḍḍhanto**ti tato gāhato nīharanto.

Manāyatanasseva nāmaṁ, nā samādhipaññattīnaṁ "cittaṁ paññañca bhāvayaṁ[1] citto gahapatī"ti-ādīsu[2] viya. Cittīkātabbabhūtaṁ vatthu etassāti cittavatthu, tassa bhāvo **cittavatthutā,** tena kāraṇena cittabhāvamāha. **Cittagocaratāyā**ti cittavicittavisayatāya. **Sampayuttadhammacittatāyā**ti rāgādisaddhādisampayuttadhammavasena cittasabhāvattā. Tena cittatāya cittattamāha. **Vijānanaṭṭhenā**ti bujjhanaṭṭhena. **Ajjhositan**ti ajjhosābhūtāya taṇhāya gahitaṁ. Tenāha **"taṇhāyā"**ti-ādi. **Parāmasitvā**ti dhammasabhāvaṁ aniccatādiṁ atikkamitvā parato niccādito āmasitvā. **Aṭṭhasatan**ti aṭṭhādhikaṁ sataṁ. **Nava mānā**ti seyyassa "seyyohamasmī"ti-ādinā āgatā navavidhidhamānā. Brahmajāle āgatā sassatavādādayo **dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo. Evan**ti vuttākārena. Yasmā taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena puthujjanena daḷhaggāhaṁ gahitaṁ, tasmā so tattha **nibbindituṁ** nibbidāñāṇaṁ uppādetuṁ **na samattho.**

Bhikkhaveti ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena "varan"ti evamādikaṁ saṅgaṇhāti. **Idaṁ** anusandhivacanaṁ **kasmā āhā**ti kathetukāmatāya kāraṇaṁ pucchati. Tenāha **"paṭhamaṁ hī"**ti-ādi. Assutavatā puthujjanena. **Tenā**ti bagavatā. **Ayuttarūpaṁ kataṁ** "nibbindeyyā"ti-ādinā ādīnavassa vibhāvitattā. Arūpe pana tathā ādīnavassa avibhāvitattā vuttaṁ **"arūpaṁ** pariggahetuṁ **yuttarūpan"**ti, yuttarūpaṁ viya katanti adhippāyo. **Gāho**ti taṇhāmānadiṭṭhiggāho. **"Nikkhamitvā arūpaṁ gato"**ti idaṁ bagavatā ādīnavaṁ dassetvā rūpe gāho paṭikkhitto, na arūpe, tasmā "kātabbo nu kho so tatthā"ti micchāgaṇhantānaṁ so tato rūpato nikkhamitvā arūpaṁ gato viya hotīti katvā vutthaṁ. **Tiṭṭhamānan**ti tiṭṭhantaṁ. "Āpajjitvā viya hotī"ti sabhāvena pavattamānaṁ **"paṭhamavaye"**ti-ādinā rūpassa bhedaṁ vayādīhi vibhajitvā dasseti.

Pādassa uddharaṇeti yathā ṭhapitassa pādassa ukkhipane. **Atiharaṇan**ti yathā-uddhataṁ yathāṭṭhitaṭṭhānaṁ atikkamitvā haraṇaṁ. **Vītiharaṇan**ti

---

1. Saṁ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.
2. Dhammapada-Ṭṭha 1. 330 piṭṭhe.

uddhato pādo yathāṭṭhitaṁ pādaṁ yathā na ghaṭṭeti, evaṁ thokaṁ passato pariṇāmetvā haraṇaṁ. **Vossajjanan**ti tathā parapādaṁ vītisāretvā bhūmiyaṁ nikkhipanatthaṁ avossajjanaṁ. **Sannikkhepanan**ti vossajjetvā bhūmiyaṁ samaṁ nikkhipanaṁ ṭhapanaṁ. **Sannirujjhanan**ti nikkhittassa sabbaso nirujjhanaṁ uppīḷanaṁ. **Tattha tatthevā**ti tasmiṁ tasmiṁ paṭhamavayādike eva. Avadhāraṇena tesaṁ koṭṭhāsantarasaṅkamanābhāvamāha. **Odhī**ti bhāvo, **pabban**ti sandhi. Paṭhamavayādayo eva hettha odhi pabbanti ca adhippetā. **Paṭapaṭāyantā**ti "paṭapaṭā" iti karontā viya, tena nesaṁ pavattikkhaṇassa ittarataṁ dasseti. **Etan**ti etaṁ rūpadhammānaṁ yathāvuttaṁ tattha tattheva bhijjanaṁ evaṁ vuttappakārameva. **Vaṭṭippadesan**ti vaṭṭiyā pulakaṁ barahaṁ. Taṁ hi vaṭṭiyā pulakaṁ anatikkamitvāva sā dīpajālā bhijjati. **Paveṇisambandhavasenā**ti santativasena.

Rattinti rattiyaṁ. Bhummatthe hetaṁ upayogavacanaṁ. **Evaṁ pana attho na gahetabbo** anuppannassa nirodhābhāvato. **Purimapaveṇito**ti rūpe vuttapaveṇito. **Anekāni cittakoṭisatasahassāni uppajjantī**ti vuttamatthaṁ theravādena dīpetuṁ **"vuttampi cetan"**ti-ādi vuttaṁ. **Aḍḍhacūḷan**ti thokena ūnaṁ upaḍḍhiṁ, tassa pana upaḍḍhaṁ adhikārato vāhasatassāti viññāyati. "Aḍḍhacuddasan"ti keci, "aḍḍhacatutthan"ti apare. "Sādhikaṁ diyaḍḍhasataṁ vāhā"ti daḷhaṁ katvā vadantīti vīmaṁsitabbaṁ. Catunaḷiko tumbo. Mahāraññatāya pavaddhaṁ vanaṁ **pavanan**ti āha **"pavaneti mahāvane"**ti. **Tanti** paṭhamaṁ gahitasākhaṁ. **Ayamattho**ti ayaṁ bhūmiṁ anotaritvā ṭhitasākhāya eva gahaṇasaṅkhāto attho. Etadatthameva hi bagavā "araññe"ti vatvāpi "pavane"ti āha.

Araññamahāvanaṁ viyāti araññaṭṭhāne brahāraññe viya. **Ārammaṇolambanan**ti ārammaṇassa avalambanaṁ. **Na vattabbaṁ** ārammaṇapaccayena vinā anuppajjanato. **Ekajātiyan**ti rūpādinīlādi-ekasabhāvaṁ. "Dissati bhikkhave imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopī"ti vadantena **rūpato nīharitvā arūpe gāho patiṭṭhāpito** nāma, "varaṁ bhikkhave assutavā puthujjano"ti-ādiṁ vadantena **arūpato nīharitvā rūpe** gāho patiṭṭhāpito nāma.

Nanti gāhaṁ. **Ubhayato**ti rūpato ca arūpato ca. **Harissāmī**ti nīharissāmi. **Parivattetvā**ti mantaṁ jappitvā. **Kaṇṇe dhumetvā**ti kaṇṇe dhametvā. **Assā**ti visassa. **Nimmathetvā**ti nimmadditvā, nīharitvāti adhippāyo.

Maggoti lokuttaramaggo. "Nibbindan"ti iminā balavavipassanā kathitā.

Assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā

62. Paccayabhāvena sukhavedanāya hitanti **sukhavedaniyaṁ.** Tenāha **"sukhavedanāya paccayan"**ti. Paccayabhāvo ca upanissayakoṭiyā, na sahajātakoṭiyā. Tenāha **"nanu cā"**ti-ādi. **Javanavedanā yā**ti javanacittasahagattāya vedanāya. **Taṁ sandhāyā**ti taṁ upanissayapaccayataṁ sandhāya. **Etan**ti etaṁ "sukhavedanāya paccayan"ti vacanaṁ vuttaṁ. **Eseva nayo**ti iminā "nanu ca sotasamphasso sukhavedanāya paccayo na hotī"ti evamādiṁ atidisati. So samphasso jāti uppattiṭṭhānaṁ etassāti **tajjātikaṁ,** vedayitaṁ. Taṁ pana yasmā tassa phassassa anucchavikameva hoti, tasmā **tassāruppaṁ tassa phassassa anurūpanti ca attho** vutto. **Vuttanayenā**ti "sukhavedanāya paccayo"ti-ādinā vuttavidhi-anusārena. Adharāraṇiyaṁ uttarāraṇiyā mantanavasena ghaṭṭanaṁ iva saṁghaṭṭanaṁ phassena yugaggāho, tassa pana ghaṭṭanassa nirantarappavattiyā piṇḍitabhāvo idha samodhānaṁ, na kesañci dvinnaṁ tiṇṇaṁ vā sahāvaṭṭhānanti vuttaṁ **"saṁghaṭṭanasampiṇḍanenāti attho"**ti. **Aggicuṇṇo**ti vipphuliṅgaṁ. **Vatthū**ti cakkhādivatthu visayasaṁghaṭṭanato. Labbhamānova dhammo saṁghaṭṭanaṁ viya gayhatīti vuttaṁ **"saṁghaṭṭanaṁ viya phasso"**ti. **Usmādhātu viya vedanā** dukkhasabhāvattā.

Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puttamaṁsūpamasuttavaṇṇanā

63. **Vuttanayamevā**ti heṭṭhā āhāravaggassa paṭhamasutte vuttanayameva. **Lābhasakkārenā**ti lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci. Lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yo hi lābhasakkāranimittaṁ paccayesu gedhena bhikkhūnaṁ apaccavekkhitaparibhogo jāto, taṁ aṭṭhuppattiṁ katvā bagavā imaṁ desanaṁ nikkhipi. **Yamakamahāmegho**ti heṭṭhā olambana-upari-uggamanavasena satapaṭalasahassa paṭalo yugaḷamahāmegho.

Tiṭṭhanti ceva bagavati katthaci nibaddhavāsaṁ vasante, cārikampi gacchante anubandhanti ca. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṁ tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjatīti vuttaṁ **"evaṁ bhikkhusaṁghassapī"**ti. **Sakkato**ti sakkārappatto. **Garukato**ti garukārappatto. **Mānito**ti bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjito**ti mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. **Apacito**ti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisaṅkhate paṇītapaṇīte upanenti, so sakkato. Yasmiṁ garubhāvaṁ paccupaṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṁ manasā piyāyanti bahumaññanti, so bahumato. Yassa sabbametaṁ pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṁ karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṁghe ca loko evaṁ paṭipanno. Tena vuttaṁ "tena kho pana samayena -pa- parikkhārānan"ti[1]. **Lābhaggayasaggappattan**ti lābhassa ca yasassa ca aggaṁ ukkaṁsaṁ pattaṁ.

Assāti bagavato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṁ sahottappañāṇaṁ **dhammasaṁvego.** Dhuvapaṭisevanaṭṭhānaṁ hetaṁ sattānaṁ, yadidaṁ āhāraparibhogo, tasmā na tattha apaccavekkhaṇamattena pārājikaṁ paññapetuṁ sakkāti adhippāyo. **Āhārā**ti "paccayā"ti-ādinā pubbe āhāresu vuttavidhiṁ sandhāya āha **"āhārā"**ti-ādi. Idāni tattha kattabbaṁ atthavaṇṇanaṁ sandhāya **"heṭṭhā vuttatthamevā"**ti vuttaṁ.

---

1. Khu 1. 89; Saṁ 1. 340 piṭṭhe.

Ādīnavanti dosaṁ. **Jāyā**ti bhariyā. **Patī**ti bhattā. Apekkhā saddā cete pitāputtasaddā viya pāḷiyaṁ pana ā-kārassa rassattaṁ sānunāsikañca katvā vuttaṁ **"jāyampatikā"**ti. Sammā phalaṁ vahatīti sambalaṁ[1], sukhāvahanti attho. Tathā hi taṁ "pathe hitanti pātheyyan"ti vuccati. Maggassa kantārapariyāpannattā vuttaṁ **"kantārabhūtaṁ maggan"**ti. Dullabhatāya kaṁ udakaṁ tattha tāretīti kantāraṁ, nirudakaṁ mahāvanaṁ. Ruḷīvasena itarampi mahāvanaṁ tathā vuccatīti āha **"corakantāran"**ti-ādi. Pararājūnaṁ veri-ādīnañca vasena sappaṭibhayampi araññaṁ etthava saṅgahaṁ gacchatīti vuttaṁ **"pañcavidhan"**ti.

Ghanaghanaṭṭhānatoti maṁsassa bahalabahalaṁ thūlathūlaṁ hutvā ṭhitaṭṭhānato. "Tādisaṁ hi maṁsaṁ gahetvā sukkhāpitaṁ **vallūraṁ.** Sūle āvunitvā pakkamaṁsaṁ **sūlamaṁsaṁ. Viraḷacchāyāyaṁ nisīdiṁsu** gantuṁ asamatthā hutvā. **Govatakukkuravatadevatāyācanādīhī**ti govatakukkuravatādivatacaraṇehi ceva devatāyācanādīhi paṇidhikammehi ca mahantaṁ dukkhaṁ anubhūtaṁ.

Yasmā pana sāsane sammāpaṭipajjantassa bhikkhuno āhāraparibhogassa opammabhāvena tesaṁ jāyampatikānaṁ puttamaṁsaparibhogo idha bagavatā ānīto, tasmāssa nānākārehi opammattaṁ vibhāvetuṁ **"tesaṁ so puttamaṁsāhāro"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **sajātimaṁsatāyā**ti samānajātikamaṁsabhāvena, manussamaṁsabhāvenāti attho. Manussamaṁsaṁ hi kulappasutamanussānaṁ amanuññaṁ hoti aparicitabhāvato[2] gārayhabhāvato ca, tato eva ñāti-ādimaṁsatāyāti-ādi vuttaṁ. Taruṇamaṁsatāyāti-ādi pana sabhāvato anabhisaṅkhārato ca amanuññati katvā vuttaṁ. **Adhūpitatāyā**ti adhūpitabhāvato. **Majjhattabhāveyeva ṭhitā,** tato eva **nicchandarāgaparibhoge ṭhitā**ti vuttaṁ kantārato nittharaṇajjhāsayatāya. Idāni ye ca te anapanītāhāro, na yāvadatthaparibhogo vigatamaccheramalatā sammohābhāvo āyatiṁ tattha patthanābhāvo sannidhikārābhāvo apariccajanamadatthabhāvo ahīḷanā avivādaparibhogo cāti upamāyaṁ labbhamānā pakāravisesā, te tathā nīharitvā upameyye yojetvā dassetuṁ

---

1. Samalaṁ (Ka) 2. Aparimitabhāvato (Ka)

“Na aṭṭhinhārucammanissitaṭṭhānānī”ti-ādi vuttaṁ. **Taṁ kāraṇan**ti taṁ tesaṁ jāyampatīnaṁ yāvadeva kantaranittharaṇatthāya puttamaṁsaparibhogasaṅkhātaṁ kāraṇaṁ.

Nissandapāṭikulyataṁ paccavekkhantopi kabaḷīkārāhāraṁ parivīmaṁsati. **Yathā te jāyampatikā**ti-ādipi opammasaṁsandanaṁ. “Paribhuñjitabbo āhāro”ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Esa nayo ito paresupi. **Apaṭikkhipitvā**ti anapanetvā[1]. **Vaṭṭakena viya kukkuṭena viya cā**ti visadisūdāharaṇaṁ. **Odhiṁ adassetvā**ti mahantaggahaṇavasena odhiṁ akatvā. **Sīhena viyā**ti sadisūdāharaṇaṁ. So kira sapadānameva khādati.

Agadhita-amucchitādibhāvena paribhuñjitabbato **“amaccharāyitvā”**ti-ādi vuttaṁ. Abbhantare attā nāma atthīti diṭṭhi **attūpaladdhi,** taṁsahagatena sammohena attā āhāraṁ paribhuñjatīti. **Satisampajaññavasenapī**ti “asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hotī”ti ettha vuttasatisampajaññavasenapi.

“Aho vata mayaṁ -pa- labheyyan”ti patthanaṁ vā, “hiyyo viya -pa- na laddhan”ti anusocanaṁ vā akatvāti yojanā.

“Sannidhiṁ na akaṁsu, bhūmiyaṁ vā nikhaṇiṁsu, agginā vā jhāpayiṁsū”ti na-kāraṁ ānetvā yojanā. Evaṁ sabbattha.

Piṇḍapātaṁ vā ahīḷentena dāyakaṁ vā ahīḷentena paribhuñjitabboti yojanā. **Sa pattapāṇī**ti so pattahattho. **Navajāniyā**ti na ava jāniyā. **Atimaññatī**ti atikkamitvā maññati, avajānātīti attho.

“Tīhi pariññāhi pariññāte”ti vatvā tāhi kabaḷīkārāhārassa parijānanavidhiṁ dassento **“kathan”**ti-ādimāha. Tattha **savatthukavasenā**ti sasambhāravasena, sabhāvato pana rūpāharaṇaṁ ojamattaṁ hoti. Idaṁ hi kabaḷīkārāhārassa lakkhaṇaṁ. Kāmaṁ rasārammaṇaṁ jivhāpasāde paṭihaññati, tena pana avinābhāvato sampattavisayagāhitāya ca jivhāpasādassa **“ojaṭṭhamakarūpaṁ kattha paṭihaññatī”**ti vuttaṁ. **Tassā**ti

---

1. Apakkhipitvāti apanetvā (Ka)

jivhāpasādassa. **Ime dhammā**ti ime yathāvuttabhūtupādāyadhammā. **Tan**ti rūpakkhandhaṁ. **Pariggaṇhato**ti pariggaṇhantassa. **Uppannā phassapañcamakā dhammā**ti sabbepi ye yathāniddhāritā, tehi sahappavattāva sabbepi ime. **Sarasalakkhaṇato**ti attano kiccato lakkhaṇato ca. **Tesaṁ** nāmarūpabhāvena vavatthapitānaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ paccayo viññāṇaṁ. "Tassa saṅkhārā tesaṁ avijjā"ti evaṁ uddhaṁ ārohanavasena paccayaṁ. Adho-orohanavasena pana saḷāyatanādike **pariyesanto anulomapaṭilomaṁ paṭiccasamuppādaṁ passati.** Saḷāyatanādayopi hi rūpārūpadhammānaṁ yathārahaṁ paccayabhāvena vavatthapetabbāti. **Yāthāvato diṭṭhattā**ti "idaṁ rūpaṁ, ettakaṁ rūpaṁ, na ito bhiyyo, idaṁ nāmaṁ, ettakaṁ nāmaṁ, na ito bhiyyo"ti ca yathābhūtaṁ diṭṭhattā. Aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti imāsaṁ **sattannaṁ anupassanānaṁ vasena. So**ti kabaḷīkārāhāro. **Tilakkhaṇa -pa- saṅkhātāyā**ti aniccatādīnaṁ tiṇṇaṁ lakkhaṇānaṁ paṭivijjhanavasena lakkhaṇavantasammasanavasena ca pavattañāṇasaṅkhātāya. **Pariññāto hoti** anavasesato nāmarūpassa ñātattā tappariyāpannattā ca āhārassa. Tenāha **"tasmiṁ yevā"**ti-ādi. **Chandarāgāvakaḍḍhanenā**ti chandarāgassa pajahanena.

Pañca kāmaguṇā kāraṇabhūtā etassa atthīti **pañcakāmaguṇiko.** Tenāha **"pañcakāmaguṇasambhavo"**ti. Ekissā taṇhāya pariññā **ekapariññā.** Sabbassa pañcakāmaguṇikassa rāgassa pariññā **sabbapariññā.** Tadubhayassapi mūlabhūtassa āhārassa pariññā **mūlapariññā.** Idāni imā tissopi pariññāyo vibhāgena dassetuṁ **"yo bhikkhū"**ti-ādi āraddhaṁ. **Jivhādvāre ekarasataṇhaṁ parijānātī**ti jivhāya rasaṁ sāyitvā iti paṭisañcikkhati "yo yamettha raso, so vatthukāma vasena ojaṭṭhamakarūpaṁ hoti jivhāyatanaṁ pasādo. So kiṁ nissito? Catumahābhūtanissito. Taṁsahajāto vaṇṇo gandho raso ojā jīvitindriyanti ime dhammā rūpakkhandho nāma. Yo tasmiṁ rase assādo, ayaṁ rasataṇhā. Taṁ sahagatā phassādayo dhammā cattāro arūpakkhandhā"ti-ādivasena. Sabbaṁ aṭṭhakathāyaṁ āgatavasena veditabbaṁ. Tenāha **"tena pañcakāma guṇiko rāgo pariññātova hotī"**ti.

Tattha **tenā**ti yo bhikkhu jivhādvāre rasataṇhaṁ parijānāti, tena. Kathaṁ pana ekasmiṁ dvāre taṇhaṁ parijānato pañcasu dvāresu rāgo pariññāto hotīti āha **"kasmā"**ti-ādi. **Tassāyevā**ti taṇhāya eva taṇhāsāmaññato ekattanayavasena vuttaṁ. **Tatthā**ti pañcasu dvāresu. **Uppajjanato**ti rūparāgādibhāvena uppajjanato. Lobho eva hi taṇhāyanaṭṭhena "taṇhā"tipi, rajjanaṭṭhena "rago"tipi vuccati. Tenāha **"sāyeva hī"**ti-ādi. Idāni vuttamevatthaṁ **"yathā"**ti-ādinā upamāya sampiṇḍeti. **Pañcamagge hanato**ti pañcasu maggesu sañcarittaṁ karontena maggagāmino hananto "magge hanato"ti vutto.

Sabyañjane piṇḍapātasaññite bhattasamūhe manuññe rūpe rūpasaddādayo labbhanti, tattha pañcakāmaguṇarāgassa sambhavaṁ dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. **Satisampajaññena pariggahetvā**ti sabbabhāgiyena kammaṭṭhānaparipālakena pariggahetvā. **Nicchandarāgaparibhogenā**ti maggādhigamasiddhena nicchandarāgaparibhogena paribhutte. **So**ti kāmaguṇiko rāgo.

Tasmiṁ satīti kabaḷīkārāhāre sati. **Tassā**ti pañcakāmaguṇikarāgassa. **Uppattito**ti uppajjanato. Na hi āhārālābhena jighacchādubbalyaparetassa kāmaparibhogicchā sambhavati. **Upanijjhānacittan**ti rāgavasena aññamaññaṁ olokanacittaṁ.

Natthi taṁ saṁyojananti pañcavidhampi uddhambhāgiyasaṁyojanaṁ sandhāya vuttaṁ. Tenāha **"tena rāgena -pa- natthī"**ti. **Tenā**ti kāmarāgena. **Ettakenā**ti yathāvuttāya desanāya. **Kathetuṁ vaṭṭatī**ti imaṁ paṭhamāhārakathaṁ kathentena dhammakathikena.

Paṭhamāhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyāhāravaṇṇanā

Dutiyeti dutiye āhāre. **Uddālitacammā**ti uppāṭitacammā, sabbaso apanītacammāti attho. **Na sakkoti** dubbalabhāvato. Tathā hi itthī "abalā"ti vuccati. **Silākuṭṭādīnan**ti **ādi**-saddena iṭṭhakakuṭṭamattikākuṭṭādīnaṁ saṅgaho. **Uṇṇanābhī**ti makkaṭakaṁ. **Sarabū**ti

gharagoḷiyā. **Uccāliṅgapāṇakā** nāma lomasā pāṇakā. **Ākāsanissitā**ti ākāsacārino. **Luñcitvā**ti uppāṭetvā.

Tisso pariññāti heṭṭhā vuttā ñātapariññādayo tisso pariññā. **Tammūlakattā**ti phassamūlakattā. **Desanā yāva arahattā kathitā** sabbaso vedanāsu pariññātāsu kilesānaṁ lesassapi abhāvato.

Dutiyāhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyāhāravaṇṇanā

Aṅgārakāsunti aṅgārarāsiṁ. **Phuṇantī**ti attano upari sayameva ākirantīti attho. Tenāha “narā rudantā paridaḍḍhagattā”ti. **Narā**ti purisāti attho, na manussā. **Bhayaṁ hi maṁ vindatī**ti bhayassa vasena karonto bhayaṁ labhati nāma. **Santarāmānovā**ti suṭṭhu taramāno eva hutvā. Porisaṁ vuccati purisappamāṇaṁ, tasmā **atirekaporisā** purisappamāṇato adhikā. Tenāha **“pañcaratanappamāṇā”**ti. **Assā**ti kāsuyā. **Tadabhāve**ti tesaṁ jālādhūmānaṁ abhāve. **Ārakāvassā**ti ārakā eva assa.

Aṅgārakāsu viya tebhūmakavaṭṭaṁ ekādasannaṁ aggīnaṁ vasena mahāpariḷāhato. **Jivi -pa- puthujjano** tehi aggīhi dahitabbato. **Dve bala -pa- kammaṁ** anicchantasseva tassa vaṭṭadukkhe pātanato. Āyūhanūpakaḍḍhanānaṁ kālabhedo na cintetabbo ekantabhāvino phalassa nipphāditattāti āha **“kammaṁ hī”**ti-ādi.

Phasse vuttanayenevāti tattha “phasso saṅkhārakkhandho”ti vuttaṁ, idha “manosañcetanā saṅkhārakkhandho”ti vattabbaṁ. Sesaṁ **vuttanayamevā**ti. “Taṇhāpaccayā upādānaṁ, upādānapaccayā bhavo”ti vacanato mano sañcetanāya taṇhā mūlakāraṇanti āha **“taṇhāmūlakattā manosañcetanāyā”**ti. Tenāha **“na hī”**ti-ādi. Keci pana yasmā manosañce tanāya phalabhūtaṁ vedanaṁ paṭicca taṇhā uppajjati, tasmā evaṁ vuttanti vadanti.

Tatiyāhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthāhāravaṇṇanā

Aniṭṭhapāpanavasena taṁsamaṅgīpuggalaṁ āgacchatīti āgu, pāpaṁ, taṁ carati sīlenāti **āgucārī.** Tenāha **"pāpacārin"**ti.

Rājā viya kammaṁ paramissarabhāvato. **Āgucārī puriso viya -pa- puthujjano** dukkhavatthubhāvato. Ādinnappahāravaṇāni **tīṇi sattisatāni viya** puthujjanassa āturamānamahādukkhapatiṭṭhaṁ paṭisandhiviññāṇaṁ. Tenāha **"satti -pa- dukkhan"**ti.

Tammūlakattāti paṭisandhiviññāṇamūlakattā ito paraṁ pavattanāmarūpassa.

Catutthāhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Puttamaṁsūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Atthirāgasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **so**ti lobho. **Rañjanavasenā**ti raṅgajātaṁ viya tassa cittassa anurañjanavasena. **Nandanavasenā**ti sappītikatāya ārammaṇassa abhinandanavasena. **Taṇhāyanavasenā**ti visayakattukāmatāya vasena. Eko eva hi lobho pavatti-ākāravasena tathā vutto. **Patiṭṭhitan**ti laddhasabhāvaṁ. **Tatthā**ti vaṭṭe. Āhāreti keci. **Viññāṇan**ti abhisaṅkhāraviññāṇaṁ. **Viruḷhan**ti phalanibbattiyā viruḷhippattaṁ. Tenāha **"kammaṁ javāpetvā"**ti-ādi. Tattha **javāpetvā**ti phalaṁ gāhāpetvā. Abhisaṅkhāraviññāṇaṁ hi attanā sahajātānaṁ sahajātādipaccayehi ceva āhārapaccayena ca paccayo hutvā tassa attano phaluppādane sāmatthiyattā viruḷhippattaṁ. Tenāha "kammaṁ santāne laddhabhāvaṁ viruḷhippattañcassa hotī"ti. Vaṭṭakathā esāti katvā **"yatthāti tebhūmakavaṭṭe bhumman"**ti vuttaṁ. **Sabbatthā**ti sabbesu. **Purimapade etaṁ bhumman**ti "yattha tatthā"ti āgataṁ etaṁ bhummavacanaṁ purimasmiṁ purimasmiṁ padevisayabhūte. Taṁ hi ārabbha etaṁ "yattha tatthā"ti bhummavacanaṁ vuttaṁ. **Imasmiṁ vipākavaṭṭe**ti paccuppanne vipākavaṭṭe. Āyatiṁ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṁ "yattha atthi āyatiṁ punabbhavābhinibbattī"ti

vacanato. **Punabbhavābhinibbattī**ti ca paṭisandhi adhippetāti vuttaṁ "yattha atthi āyatiṁ punabbhavābhinibbatti, atthi tattha āyatiṁ jātijarāmaraṇan"ti. **Jātī**ti cettha mātukucchito nikkhamanaṁ adhippetaṁ. **Yasmiṁ ṭhāne**ti yasmiṁ kāraṇe sati.

Kāraṇañcettha saṅkhārā veditabbā. Te hi āyatiṁ punabbhavābhinibbattiyā hetū, taṇhā-avijjāyo, kālagati-ādayo ca kammassa sambhārā. Keci pana kilesavaṭṭakammagatikālā cāti adhippāyena "kālagati-ādayo ca kammassa asambhārā"ti vadanti. Taṁtaṁ bhavapatthanāya tathā tathā gato tividho bhavova **tebhūmakavaṭṭaṁ.** Tenāha "yatthāti tebhūmakavaṭṭe"ti. Tathā cāha **"sasambhārakakammaṁ bhavesu rūpaṁ samuṭṭhāpetī"**ti. **Rūpan**ti attabhāvaṁ.

Saṅkhipitvāti tīsu akatvā viññāṇena ekasaṅkhepaṁ katvāti attho. **Eko sandhī**ti eko hetuphalasandhi. **Vipākavidhin**ti saḷāyatanādikaṁ vedanāvasānaṁ vipākavidhiṁ. "Nāmarūpena saddhin"ti padaṁ ānetvā sambandho. **Nāmarūpenā**ti vā sahayoge karaṇavacanaṁ. Idha **eko sandhī**ti eko hetuphalasandhi. **Āyatibhavassā**ti āyatiṁ upapattibhavassa. Tena cettha eko sandhi hetuphalasandhi veditabbo.

Khīṇāsavassa aggamaggādhigamanatova pavattakammassa maggena sahāyavekallassa katattā avijjamānaṁ. **Sūriyarasmisaman**ti tato eva vuttanayeneva appatiṭṭhitasūriyarasmisamaṁ. **Sā**ti rasmi. **Kāyādayo**ti kāyadvārādayo. **Katakamman**ti paccayehi katabhāvaṁ upādāya vuttaṁ na kammalakkhaṇapattato. Tenāha **"kusalākusalaṁ nāma na hotī"**ti. **Kiriyamatte**ti avipākadhammattā kāyikādipayogamatte ṭhatvā. **Avipākaṁ hoti** tesaṁ avipākadhammattā.

Atthirāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Nagarasuttavaṇṇanā

65. Pañcamasutte "pubbeva me bhikkhave sambodhā"ti-ādi heṭṭhā saṁvaṇṇitamevāti avuttameva saṁvaṇṇetuṁ **"nāmarūpe kho satī"**ti

āraddho. Tattha dvādasapadike paṭiccasamuppāde imasmiṁ sutte yāni dve padāni aggahitāni, nesaṁ aggahaṇe kāraṇaṁ pucchitvā vissajjetu kāmo tesaṁ gahetabbakāraṇaṁ tāva dassento **"etthā"**ti-ādimāha. Paccakkhabhūtaṁ paccuppannaṁ bhavaṁ paṭhamaṁ gahetvā tadanantaraṁ anāgatassa "dutiyan"ti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha **"avijjāsaṅkhārā hi tatiyo bhavo"**ti. Nanu cettha anāgatassa bhavassa gahaṇaṁ na sambhavati paccuppannabhavavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametaṁ, kāraṇe pana gahite phalaṁ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṁ. Apicettha anāgato addhā atthato saṅgahito eva yato "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti-ādinā anāgataddhasaṁgāhitā desanā pavattā, catuvokāravasena viññāṇapaccayā nāmanti viseso atthi. Tasmā **"pañcavokāravasenā"**ti vuttaṁ. **Tehī**ti avijjāsaṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Ayaṁ vipassanā**ti addhāpaccuppannavasena udayabbayaṁ passantassa pavattavipassanā. **Na ghaṭīyatī**ti na samijjhati. **Mahā -pa- abhiniviṭṭho**ti na ghaṭane kāraṇamāha, heṭṭhā gahitattā pāṭiyekkaṁ sammasanīyaṁ na hotīti adhippāyo.

Adiṭṭhesūti anavabuddhesu. Catusaccassa anubodhena na bhavitabbanti āha **"na sakkā buddhena bhavitun"**ti. **Iminā**ti mahāsattena. **Te**ti avijjāsaṅkhārā. **Bhava-upādānataṇhāvasenā**ti bhava-upādānataṇhādassanavasena. **Diṭṭhāva** "taṁsahagatā"ti samānayogakkhamattā. **Na parabhāgaṁ khaneyya** attanā icchitassa gahitattā parabhāge aññassa abhāvato ca. Tenāha **"kassaci natthitāyā"**ti. **Paṭinivattesī**ti paṭisaṁhari. Paṭinivattane pana kāraṇaṁ dassetuṁ **"tadetan"**ti-ādi vuttaṁ. **Abhinnaṭṭhānan**ti akhaṇitaṭṭhānaṁ.

Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. "Kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṁ hotī"ti-ādinā hetuparamparavasena phalaparamparāya kittamānāya, kimhi nu kho sati viññāṇaṁ hotīti ca vicāraṇāya saṅkhāre kho sati viññāṇassa visesato kāraṇabhūto saṅkhāro aggahito, tato viññāṇaṁ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha "nāmarūpe kho sati viññāṇaṁ hotī"ti. Kiṁ nāma

hettha sahajātādivaseneva paccayabhūtaṁ adhippetaṁ, na kammūpanissaya vasena paccuppannavasena abhinivesassa jotitattā. **Ārammaṇato**ti avijjāsaṅkhārasaṅkhāta-ārammaṇato, atītabhavasaṅkhāta-ārammaṇato. Atītaddhapariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Tato paṭinivattamānaṁ viññāṇaṁ atītabhavopi paṭinivattati nāma. **Ubhayampī**ti paṭisandhiviññāṇaṁ vipassanāviññāṇampi. **Nāmarūpaṁ na atikkamatī**ti paccayabhūtaṁ ārammaṇabhūtañca nāmarūpaṁ na atikkamati tena vinā avattanato. Tenaha **"nāmarūpato paraṁ na gacchatī"**ti. **Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte**ti paṭisandhiviññāṇe nāmarūpassa paccaye honte. **Nāmarūpe viññāṇassa paccaye honte**ti nāmarūpe paṭisandhiviññāṇassa paccaye honte. Catuvokārapañcavokārabhavavasena yathārahaṁ yojanā veditabbā. **Dvīsupi aññamaññaṁ paccayesu hontesū**ti pana pañcavokārabhavavasena. **Ettakenā**ti evaṁ viññāṇanāmarūpānaṁ aññamaññaṁ upatthambhavasena pavattiyā. **Jāyetha vā upapajjetha vā**ti "satto jāyati upapajjatī"ti samaññā hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha **"ito hī"**ti-ādi. **Etadevā**ti "viññāṇaṁ nāmarūpan"ti etaṁ dvayameva.

Aparāparacutipaṭisandhīhīti aparāparacutipaṭisandhidīpakehi "cavati, upapajjatī"ti dvīhi padehi. **Pañca padānī**ti "jāyetha vā"ti-ādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinnānīti? Saccaṁ, viññāṇanāmarūpānaṁ aparāparuppattidassanatthaṁ evaṁ vuttaṁ. Tenāha **"aparāparacutipaṭisandhīhī"**ti. **Ettāvatā**ti vuttamevatthanti yo "etthāvatā"ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamatthaṁ "yadidan"ti-ādinā niyyātento[1] puna vatvā. **Anulomapaccayākāravasenā**ti paccayadhammadassanapubbakapaccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānaṁ hi attano paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādinā vutto saṅkhāruppattiyā anulomanato anulomapaccayākāro, tassa vasena.

1. Niyyādento (Ka)

Āpatoti parikhāgata-udakato. Dvārasampattiyā tattha vasantānaṁ pavesananiggamanaphāsutāya upabhogaparibhogavatthusampattiyā sarīracittasukhatāya nagarassa manuññatāti vuttaṁ **"samantā -pa- ramaṇīyan"**ti. Pubbe suññabhāvena araññasadisaṁ hutvā ṭhitaṁ janavāsaṁ karonte nagarassa lakkhaṇappattaṁ hotīti vuttaṁ **"taṁ aparena samayena iddhañceva assa phītañcā"**ti.

"Pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo ca suparisuddho"ti vacanato tīhi viratīhi saddhiṁ pubbabhāgamaggopi aṭṭhaṅgikavohāraṁ laddhuṁ arahatīti vuttaṁ **"aṭṭhaṅgikassa vipassanāmaggassā"**ti. **Vipassanāya ciṇṇante**ti vipassanāya sañcaritatāya tattha tattha tāya vipassanāya tīrite pariyesite. **Lokuttaramaggadassanan**ti anumānādivasena lokuttaramaggassa dassanaṁ. Tathā hi nibbānanagarassa dassanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Diṭṭhakālo**ti adhigamavasena diṭṭhakālo. Maggaphalavasena uppannā **paropaṇṇāsa** anavajjadhammā, paccavekkhaṇañāṇaṁ pana tesaṁ vavatthāpakaṁ. Yāpetvāti **carāpetvā.**

Avattamānakaṭṭhenāti buddhasuññe loke kassaci santāne appavattanatova uppādādivasena vattamānavasena. Tathā hi bagavā "anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa añjanetā"ti-ādikehi thomito. Pubbakehi mahesīti paṭipanno hi ariyamaggo itarehi antarā kehici avaḷañjitoti vuttaṁ **"avaḷañjanaṭṭhena purāṇamaggo"**ti. **Jhānassādenā**ti jhānasukhena jhānapītiyā. **Subhikkhaṁ** paṇītadhammāmatatāya titti-āvahaṁ. **Pupphitaṁ** upasobhitaṁ. **Yāva dasasahassacakkavāḷe**ti vuttaṁ "ekissā lokadhātuyā"ti paricchinnabuddhakhettattā. Tassa atthitāya hi paricchedo atthi. **Etasmiṁ antare**ti etasmiṁ okāse.

Nagarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sammasasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **assā**ti bagavato. Saṇhasukhumadhammaparidīpanato **sukhumā.** Tīhi lakkhaṇehi aṅkiyattā **tilakkhaṇāhatā,** aniccādilakkhaṇaparidīpinīti attho. Ariyadhammādhigamassa upanissayabhūtena hetunā **sahetukā.** Tihetukapaṭisandhipaññāya paṭihāriyapaññāya ca atthitāya

paññavanto. Na kevalaṁ ajjhattika-aṅgasampattiyeva, bāhiraṅgasampattipi nesamatthīti dassetuṁ **"siniddhānī"**ti-ādi vuttaṁ. **Abbhantaran**ti ajjhattaṁ. **Paccayasammasanan**ti paccayuppannānaṁ paccayavīmaṁsaṁ.

Ārambhānurūpā anusandhi **yathānusandhi. Na gatā**ti na sampattā. **Asambhinnapadan**ti avomissakapadaṁ, aññattha evaṁ anāgataṁ vākyanti attho. Tenāha **"aññattha hi evaṁ vuttaṁ nāma natthī"**ti. **Evan**ti "tenahānandā"ti ekavacanaṁ, "suṇātha manasi karothā"ti bahuvacanaṁ katvā **vuttaṁ nāma natthī**ti attho. Keci pana "tenahānandā"ti idhāpi bahuvacanameva katvā paṭhanti "sādhu anuruddhā"ti-ādīsu viya. **Upadhīti adhippetaṁ** upadhīyati ettha dukkhanti. **Uppajjati** uppādakkhaṇaṁ udayaṁ paṭilabhati "pākaṭabhāvo ṭhitiko, attalābho udayo"ti. **Nivisati** nivesaṁ okāsaṁ paṭilabhati. Ekavārameva hi uppannamattassa dhammassa dubbalattena okāse viya patiṭṭhahanaṁ natthi, punappunaṁ ārammaṇe pavattamānaṁ niviṭṭhaṁ patiṭṭhitaṁ nāma hoti. Tenāha **"nivisatīti punappunaṁ pavattivasena patiṭṭhahatī"**ti.

Piyasabhāvanti piyāyitabbajātikaṁ. **Madhurasabhāvan**ti iṭṭhajātikaṁ. **Abhiniviṭṭhā**ti taṇhābhinivesena otiṇṇā. **Sampattiyan**ti bhavasampattiyaṁ. **Nimittaggahaṇānusārenā**ti paṭibimbaggahaṇānusārena. Kaṇṇassa chidda padesaṁ **rajatanāḷikaṁ**[1] **viya,** kaṇṇabaddhaṁ pana pāmaṅgasuttaṁ viya. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsā.** Evaṁ laddhavohāraṁ attano **ghānaṁ.** "Laddhavohārā"ti vā pāṭho. Tasmiṁ sati tuṅgā nāsā yesaṁ te tuṅganāsa. Evaṁ laddhavohārā sattā attano ghānanti yojanā vaṇṇasaṇṭhānato **rattakambalapaṭalaṁ viya.** Samphassato **mudusiniddhaṁ** kiccato **siniddhamadhurarasadaṁ. Sālalaṭṭhin**ti sālakkhandhaṁ.

Addasaṁsūti passiṁsu. **Evaṁ vuttan**ti "kaṁse"ti evaṁ vuttaṁ adhiṭṭhānavohārena.

Sampattinti vaṇṇādiguṇaṁ. **Ādīnavan**ti maraṇaggatato.

Sattupānīyenāti sattuṁ pakkhipitvā ālolitapānīyena. **Cattāri pānāni viya cattāro maggā** taṇhāpipāsāvūpasamanato.

Sammasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ratananāḷiyaṁ (Ka)

7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā

67. Sattame **kasmā pucchatī**ti mahākoṭṭhikatthero sayaṁ tattha nikkaṅkho samāno kasmā pucchatīti adhippāyo. **Ajjhāsayajānanatthan**ti idampi tassa mahāsāvakassa paracittajānanena appāṭihīraṁ siyā, tena taṁ aparitussanto **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha **dve aggasāvakā**ti sīlādiguṇehi uttamasāvakāti attho, na hi mahākoṭṭhikatthero aggasāvakalakkhaṇappatto, atha kho mahāsāvakalakkhaṇappatto. **Idāneva kho mayan**ti-ādi heṭṭhā paccayuppannaṁ anāloḷentena dassetvā desanā āhaṭā, na aññamaññapaccayatāvasena, idha pana yenādhippāyena taṁ āloḷetvā nivattetvā kathitaṁ mahātherena, tamevassa adhippāyaṁ teneva pakāsetukāmo mahākoṭṭhikatthero āha "idāneva kho mayan"ti-ādi. Tenāha **"idaṁ thero"**ti-ādi.

Ettake ṭhāneti "kiṁ nu kho āvuso"ti-ādinā paṭhamārambhato paṭṭhāya yāva "nirodho hotī"ti padaṁ, ettake ṭhāne. Avijjāsaṅkhāre aggahetvā "nāmarūpapaccayā viññāṇan"ti desanāya pavattattā **"paccayuppannapañcavokārabhavavasena desanā kathitā"**ti vuttaṁ. "Phale gahite kāraṇaṁ gahitamevā"ti viññāṇe gahite saṅkhārā, tesañca kāraṇabhūtā avijjā gahitā eva hotīti vuttaṁ **"heṭṭhā vissajjitesu dvādasasu padesū"**ti. **Ekekasmin**ti ekekasmiṁ pade. **Tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ vasenā**ti "nirodhāya dhammaṁ desesi, nirodhāya paṭipanno hoti, nirodhā anupādāvinimutto hotī"ti evamāgatānaṁ tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ vārānaṁ vasena. "Aṭṭhārasahi vatthūhī"ti-ādīsu[1] viya idha vatthusaddo kāraṇapariyāyoti āha **"chattiṁsāya kāraṇehī"**ti. **Paṭhamo** anumodanāvidhi. **Dhammakathikaguṇo**ti vipassanāvisayo abhedopacārena vutto. Sesadvayesupi eseva nayo. **Dutiyo** anumodanā, **tatiyaṁ** anumodananti abhidheyyānurūpaṁ vattabbaṁ. **Desanāsampatti kathitā** "nibbidāya -pa- dhammaṁ desetī"ti vuttattā. **Sekkhabhūmi** kathitā "nibbidāya -pa- paṭipanno hotī"ti vuttattā. **Asekkhabhūmi** kathitā "nibbidā -pa- anupādāvimutto hotī"ti vuttattā.

Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vi 3. 502 piṭṭhe.

8. Kosambisuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **parassa saddahitvā**ti parassa vacanaṁ saddahitvā. Tenāha **"yaṁ esa bhaṇati, taṁ bhūtanti gaṇhātī"**ti. Parapattiyo hi eso paraneyyabuddhiko. **Yaṁ kāraṇan**ti yaṁ attanā cintitavatthu. **Ruccatī**ti "evametaṁ bhavissati, na aññathā"ti attano matiyā cintentassa ruccati. **Ruciyā gaṇhātī**ti parapattiyo ahutvā sayameva tathā rocento gaṇhāti. **Anussavo**ti "anu anu sutan"ti **evaṁ** cirakālagatāya anussutiyā labbhamānaṁ "kathamidaṁ siyā, kasmā bhūtametan"ti anussavena gaṇhāti. **Vitakkayato**ti "evametaṁ siyā"ti parikappentassa. **Ekaṁ kāraṇaṁ upaṭṭhātī**ti yathāparikappitavatthu cittassa upaṭṭhāti. **Ākāraparivitakkenā**ti attanā kappitākārena taṁ **gaṇhāti. Ekā diṭṭhi uppajjatī**ti "yathāparikappitaṁ kiñci atthaṁ evametaṁ, nāññathā"ti abhinivisantassa eko abhiniveso uppajjati. **Yāyassā**ti yāyadiṭṭhiyā assa puggalassa. **Nijjhāyantassā**ti paccakkhaṁ viya nirūpetvā cintentassa. **Khamatī**ti tathā gahaṇakkhamo hoti. Tenāha **"so -pa- gaṇhātī"**ti. **Etānī**ti saddhādīni. Tāni hi saddheyyānaṁ vatthūnaṁ gahaṇahetubhāvato "kāraṇānī"ti vuttāni. **Bhavanirodho nibbānan**ti navavidhopi bhavo nirujjhati ettha etasmiṁ adhigateti bhavanirodho, nibbānaṁ. Svāyaṁ bhavo pañcakkhandhasaṅgaho tabbinimutto natthīti āha **"pañcakkhandhanirodho nibbānan"**ti. **Bhavanirodho nibbānaṁ nāmā**ti "nibbānaṁ nāma bhavanirodho"ti esa pañho sekkhehipi jānitabbo, na asekkheheva. **Imaṁ ṭhānan**ti imaṁ yāthāvakāraṇaṁ.

Suṭṭhu diṭṭhanti "bhavanirodho nibbānan"ti mayā suṭṭhu yāthāvato diṭṭhaṁ bhavassa pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhānaṁ, bhavanirodhassa ca nissaraṇavivekāsaṅkhatāmataṭṭhānaṁ yathābhūtaṁ sammappaññāya diṭṭhattā. Anāgāmiphale ṭhito hi anāgāmimagge ṭhito eva nāma uparimaggassa anadhigatattāti vuttaṁ **"anāgāmimagge ṭhitattā"**ti. Nibbānaṁ ārabbha pavattampi therassetaṁ ñāṇaṁ "nibbānaṁ paccavekkhatī"ti vuttañāṇaṁ viya na hotīti vuttaṁ **"ekūnavīsatiyā -pa- paccavekkhaṇañāṇan"**ti. Etena etaṁ nibbānapaccavekkhaṇā viya na hoti sappadesabhāvatoti dasseti. Evañca katvā idha udapānanidassanampi samatthitanti daṭṭhabbaṁ. **Paccavekkhaṇañāṇenā**ti avasesakilesānaṁ,

nibbānasseva vā paccavekkhaṇañāṇena. **Upari arahattaphalasamayo**ti upari sijjhanato arahattapaṭilābho tathā **atthi,** "yenāhaṁ taṁ pariyesato nibbānaṁ sacchikarissāmī"ti **jānāti.**

Kosambisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Upayantisuttavaṇṇanā

69. Navame **udakavaḍḍhanasamaye**ti sabbadivasesu mahāsamuddassa anto mahantacandakantamaṇipabbatānaṁ juṇhasamphassena[1] pahatattā jalābhisandanavasena udakassa vaḍḍhanasamaye. **Uparigacchanto**ti pakatiyā udakassa tiṭṭhaṭṭhānassa tato upari gacchantoti attho. **Upari yāpetī**ti udakaṁ tattha uparūpari vaḍḍheti. Tathābhūto ca taṁ brūhento pūrentoti vuccatīti āha **"vaḍḍheti pūretīti attho"**ti. Yasmā paccayadhammā attano phalasamavāyapaccaye honte tassa upari ṭhito viya hoti tassa attano vase vattāpanato, tasmā vuttaṁ **"avijjā upari gacchantī"**ti. Paccayabhāvena hi sā tathā vuccati. Tenāha **"saṅkhārānaṁ paccayo bhavituṁ sakkuṇantī"**ti. **Apagacchanto** yāyanto. Tenāha **"osaranto"**ti, avaḍḍhanto parihīyamānoti attho.

Upayantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Susimasuttavaṇṇanā

70. Dasame **garukato**ti garubhāvahetūnaṁ uttamaguṇānaṁ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena garukato. **Mānito**ti sammāpaṭipattiyā mānito. Tāya hi viññūnaṁ manāpatāti āha **"manena piyāyito"**ti. **Catupaccayapūjāya ca pūjito**ti idaṁ atthavacanaṁ. Yadatthaṁ saṁgītikārehi "tena kho pana samayena bagavā sakkato hotī"ti-ādinā imassa suttassa nidānaṁ nikkhittaṁ, tassa atthassa ulliṅgavasena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Esa nayo sesapadesupi.

---

1. Juṇhasaṁpakkena (Ka)

Aṁsakūṭatoti uttarāsaṅgena ubho aṁsakūṭe paṭicchādetvā ṭhitā dakkhiṇa-aṁsakūṭato, ubhayato vā apanenti. Paricitaganthavasena[1] **paṇḍitaparibbājako,** yato pacchā visesabhāgī jāto. Vicittanayāya dhammakathāya kathanato **"kaviseṭṭho"**ti āhaṁsu.

Tejussadoti mahātejo. Purebhattakiccādinaṁ niyatabhāvena **niyamamanuyutto**[2]**. Vipassanālakkhaṇamhī**ti ñāṇaṁ tattha kathitaṁ. **Dhamman**ti tassaṁ tassaṁ parisāyaṁ therassa asammukhā desitaṁ dhammaṁ. **Āharitvā katheti** tathā varassa dinnattā.

Kiñcāpi susimo pūraṇādayo viya satthupaṭiñño na hoti, titthiyehi pana "ayaṁ brāhmaṇapabbajito paññavā vedaṅgakusalo"ti gaṇācariyaṭṭhāne ṭhapito, tathā cassa sambhāvito. Tena vuttaṁ **"ahaṁ satthāti paṭijānanto"**ti, na sassatadiṭṭhikattā. Tathā hesa bagavato sammukhā upagantuṁ asakkhi.

Aññāti arahattassa nāmaṁ aññindriyassa ciṇṇante pavattattā. **Taṁ pavattin**ti yaṁ aññabyākaraṇaṁ vuttaṁ, taṁ sutvā. **Assa** susimassa. **Paramappamāṇan**ti uttamakoṭi. **Ācariyamuṭṭhī**ti ācariyassa muṭṭhikatadhammo.

Aṅgasantatāyāti nīvaraṇādīnaṁ paccanīkadhammānaṁ vidūrabhāvena jhānaṅgānaṁ vūpasantatāya. Nibbutasabbadarathapariḷāhatāya hi tesaṁ jhānānaṁ paṇītatarabhāvo. **Ārammaṇasantatāyā**ti rūpapatibhāgavigamena saṇhasukhumādibhāvappattassa ārammaṇassa santabhāvena. Yadaggena hi tesaṁ bhāvanātisayasambhāvitasaṇhasukhumappakārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṁ santatā veditabbā. **Ārammaṇasantatāya** vā tadārammaṇadhammānaṁ santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. **Āruppavimokkhā**ti arūpajjhānasaññāvimokkhā. **Paññāmatteneva vimuttā,** na ubhatobhāgavimuttā. Dhammānaṁ ṭhitatā taṁsabhāvatā dhammaṭṭhiti, aniccadukkhānattatā, tattha ñāṇaṁ **dhammaṭṭhitiñāṇan**ti āha **"vipassanāñāṇan"**ti. **Evamāhā**ti "pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, pacchā nibbāne ñāṇan"ti evamādi.

1. Parikkhāraganthavasena (Ka)
2. Niyamayutto (Ka)

Vināpi samādhinti samathalakkhaṇappattaṁ purimasiddhaṁ "vināpi samādhin"ti vipassanāyānikaṁ sandhāya vuttaṁ. **Evan**ti vuttākārena. **Nasamādhinissando** anupubbavihārā viya. **Na samādhi-ānisaṁso** lokiyābhiññā viya. **Na samādhissa nipphatti** sabbabhavaggaṁ viya. Vipassanāya nipphatti maggo vā phalaṁ vāti yojanā.

Rūpādīsu cetesu tiṇṇaṁ lakkhaṇānaṁ parivattanavasena desanā **teparivaṭṭadesanā. Anuyogaṁ āropento**ti nanu vuttaṁ susima-idāni arahattādhigamena sabbaso paccayākāraṁ paṭivijjhitvā tattha vigatasammohoti anuyogaṁ karonto. **Pākaṭakaraṇatthan**ti yathā tvaṁ susima nijjhānako sukkhavipassako ca hutvā āsavānaṁ khayasammasane suppatiṭṭhito, evametepi bhikkhū, tasmā "api pana tumhe āyasmanto"ti-ādinā na te tayā anuyuñjitabbāti.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Samaṇabrāhmaṇavagga

1. Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā

71-72. **Ekekaṁ** suttaṁ **katvā ekādasa suttāni vuttāni** avijjāya vasena desanāya anāgatattā, tathānāgamanañcassā catusaccavasena ekekassa padassa uddhaṭattā. Kāmañca "āsavasamudayā avijjāsamudayo"ti attheva aññattha suttapadaṁ, idha pana veneyyajjhāsayavasena tathā na vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇabrāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Antarapeyyālavagga

1. Satthusuttādivaṇṇanā

73. **Ayaṁ satthā nāmā**ti ayaṁ ariyamaggassa atthāya sāsati vimuttidhammaṁ anusāsatīti satthā nāma. Adhisīlādivasena **tividhāpi sikkhā. Yogo**ti bhāvanānuyogo. **Chando**ti niyyānetā **kattukamyatākusalacchando.** Sabbaṁ bhāvanāya parissayaṁ sahati, sabbaṁ vāssa upakārāvahaṁ sahati vāhetīti **sabbasahaṁ. Appaṭivānī**ti na paṭinivattatīti appaṭivānī. Antarāya sahanaṁ mohanāsanavīriyaṁ ātappati kileseti **ātappaṁ.** Vidhinā īretabbattā pavattetabbattā **vīriyaṁ.** Satataṁ pavattiyamānabhāvanānuyogakammaṁ **sātaccan**ti āha **"satatakiriyan"**ti. **Tādisamevā**ti yādisī sati vuttā, tādisameva ñāṇaṁ jarāmaraṇādivasena catusaccapariggāhakaṁ ñāṇanti attho.

Antarapeyyālo niṭṭhito.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Nidānasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Abhisamayasaṁyutta

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā

74. **Sukhumā**ti taruṇā parittā kesaggamattabhāvato. Yathā kesā dīghaso dvaṅgulamattāyasabbasmiṁ kāle etappamāṇāva, na tacchindanaṁ, evaṁ nakhaggāpi kesaggamattāva, na tesaṁ chindanaṁ avaḍḍhanato. **Parato**ti "sahassimaṁ satasahassiman"ti vuttaṭṭhāne. **Abhisametvā**ti paṭivijjhitvā, tasmā abhisametāvino paṭividdhasaccassāti attho. Kāmaṁ purimapadaṁ dukkhakkhandhassa atītabhāvaṁ upādāyapi vattuṁ yuttaṁ, puretaraṁyeva pana vuttabhāvaṁ upādāya vuttanti dassetuṁ **"purimaṁ dukkhakkhandhan"**ti-ādi vuttaṁ. **Purimaṁ** nāma pacchimaṁ apekkhitvā. Purimapacchimatā hi taṁ taṁ upādāya vuccatīti idhādhippetaṁ purimaṁ nīharitvā dassetuṁ **"katamaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. "Atītampi parikkhīṇan"ti idhādhippetaṁ parikkhīṇameva vibhāvetuṁ **"katamaṁ pana parikkhīṇan"**ti-ādi vuttaṁ. Sotāpannassa dukkhakkhayo idha coditoti taṁ dassetuṁ **"paṭhamamaggassa abhāvitattā uppajjeyyā"**ti vatvā idāni taṁ sarūpato dassetuṁ puna **"kataman"**ti-ādi vuttaṁ. **Sattasu attabhāvesu yaṁ apāye uppajjeyya aṭṭhamaṁ paṭisandhiṁ ādiṁ katvā yattha katthaci** apāyesu cāti yaṁ dukkhaṁ uppajjeyya, taṁ sabbaṁ parikkhīṇanti daṭṭhabbaṁ. **Assā**ti sotāpannassa, yaṁ parimāṇaṁ, tato uddhaṁ ca upapātaṁ atthīti adhippāyo. Mahā attho guṇo mahattho, so etassa atthīti **mahatthiyo** ka-kārassa ya-kāraṁ katvā. Tenāha **"mahato atthassa nipphādako"**ti.

Nakhasikhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā

75. **Ubbedhenā**ti avavedhena adhodisatāya. Tenāha **"gambhīratāyā"**ti.

Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṁbhejja-udakasuttādivaṇṇanā

76-77. **Sambhijjaṭṭhāne**ti sambhijjasamodhānagataṭṭhāne. **Samenti** sametā honti. Tenāha **"samāgacchantī"**ti. Pāḷiyaṁ vibhattilopena niddesoti tamatthaṁ dassento **"tīṇi vā"**ti āha. Sambhijjati missībhāvaṁ gacchati etthāti sambhejjaṁ, missitaṭṭhānaṁ. Tattha udakaṁ **sambhejja-udakaṁ.** Tenāha **"sambhinnaṭṭhāne udakan"**ti.

Saṁbhejja-udakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pathavīsuttādivaṇṇanā

78-84. **Cakkavāḷabbhantarāyā**ti cakkavāḷapabbatassa antogadhāya.

Chaṭṭhādīsu vuttanayenevāti idha chaṭṭhasuttādīsu paṭhamasuttādīsu vuttanayenevāti attho veditabbo visesābhāvato.

Pariyosāneti imassa abhisamayasaṁyuttassa osānaṭṭhāne. **Aññatitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānan**ti aññatitthiyānaṁ. **Guṇādhigamo**ti jhānābhiññāsahito guṇādhigamo. **Satabhāgampi -pa- na upagacchati** saccapaṭivedhassa mahānubhāvattā. Tenāha bagavā paccakkhasabbadhammo "evaṁ mahādhigamo bhikkhave diṭṭhisampanno puggalo evaṁ mahābhiñño"ti.

Pathavīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Abhisamayasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Dhātusaṁyutta

1. Nānattavagga

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā

85. **Paṭhaman**ti imasmiṁ nidānavagge saṁyuttānaṁ paṭhamaṁ saṁgītattā. **Nissattaṭṭhasuññataṭṭhasaṅkhātenā**ti dhammamattatāya nissattatāsaṅkhātena niccasubhasukha-attasuññatatthasaṅkhātena. **Sabhāvaṭṭhenā**ti yathābhūtasabhāvaṭṭhena. Tato eva sabhāvassa dhāraṇaṭṭhena **dhātūti laddhanāmānaṁ. Nānāsabhāvo** aññamaññavisadisatā **dhātunānattaṁ.** Cakkhusaṅkhāto pasādo **cakkhupasādo.** So eva cakkhanaṭṭhena cakkhu, nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti **cakkhudhātu.** Cakkhupasādavatthuṁ adhiṭṭhānaṁ katvā pavattaṁ **cakkhupasādavatthukaṁ.** Sesapadesupi eseva nayo. Dve sampaṭicchanamanodhātuyo, ekā kiriyā manodhātūti **tisso manodhātuyo manodhātu** "mananamattā dhātū"ti katvā. **Vedanādayo -pa- nibbānañca dhammadhātu** visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanato. Tathā hete dhammā āyatanadesanāya "dhammāyatanan"teva desitā. Na hi nesaṁ rūpāyatanādīnaṁ viya viññāṇehi aññaviññāṇena gahetabbatākāro atthi. **Sabbampī**ti chasattatividhaṁ **manoviññāṇaṁ. Kāmāvacarā** kāmadhātupariyāpannattā. **Avasāne dve**ti dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** taṁsaṁvaṇṇanāsu daṭṭhabbo.

Dhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Phassanānattasuttavaṇṇanā

86. Jātipasuti-ārammaṇādibhedena nānābhāvo **phasso.** Jātipaccayabhedena hi paccayuppannassa bhedo hotiyeva. Dhammaparicchedavasena dhātudesanāyaṁ tisso mananamattā dhātuyova manodhātuyo. Kiriyāmayassa cittuppattivibhāgena paccayuppannassa vasena

dhātudesanāyaṁ mananaṭṭhena dhātutāya sāmaññato manodvārāvajjanaṁ "manodhātū"ti adhippetanti vuttaṁ **"manosamphasso manodvāre paṭhamajavanasampayutto"**ti-ādi. **Tasmā**ti yasmā kāmaṁ sampaṭicchanamanodhātu-anantaraṁ uppajjamāno santīraṇaviññāṇadhātuyā sampayutto phassopi manosamphasso eva nāma, dubbalattā pana so sabbabhavesu asambhavato ca gahito anavasesato gahaṇaṁ na hotīti manodvāre javanasamphasso hoti, tasmā. **Ayamettha attho**ti ayaṁ idha adhippāyānugato attho.

Phassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā

87. **Manosamphassaṁ paṭiccā**ti manodvāre paṭhamajavanasampayutto phasso manosamphasso, taṁ manosamphassaṁ paṭicca. **Manodhātū**ti āvajjanakiriyamanodhātu. manoviññāṇadhātu manodhātūti veneyyajjhāsayavasena vuttaṁ. Tenāha **"manodvāre -pa- evamattho daṭṭhabbo"**ti. Tathā hi vakkhati "sabbāni cetānī"ti-ādi.

Nophassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā

88. **Sabbāpi tasmiṁ dvāre vedanā vatteyyuṁ** cakkhusamphassavedanā upanissayapaccayabhāvitā. **Nibbattiphāsukatthan**ti nibbattiyā upanissayabhāvena pavattiyā dassanasukhatthaṁ. **Sampaṭicchanavedanameva gahetuṁ, vaṭṭati,** tāya gahitāya itarāsaṁ gahaṇaṁ ñāyāgatamevāti. **Vuttaṁ** porāṇaṭṭhakathāyaṁ. **Āvajjanasamphassan**ti āvajjanamanosamphassaṁ. Anantarūpanissayabhūtaṁ paṭicca paṭhamajavanavasena uppajjatīti yojanā. **Ayamadhippāyo** upanissayassa adhippetattā.

Vedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā

89. **Tatiyacatutthesu vuttanayāvā**ti "no cakkhusamphassaṁ paṭicca uppajjati cakkhudhātū"ti evaṁ vuttanayo, catutthe "cakkhudhātuṁ bhikkhave paṭicca uppajjati cakkhusamphasso"ti-ādinā vuttanayo ca. **Ekato katvā**ti ekajjhaṁ katvā desitā. Kasmā pana tesu suttesu evaṁ desanā pavattāti āha **"sabbāni cetānī"**ti-ādi. Paṭisedho pana tesaṁ vedanānānattādīnaṁ phassanānattādikassa paccayabhāvato tathā-uppattiyā asambhavato. **Ito paresū**ti "no pariyesanānānattaṁ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattan"ti-ādīsu.

Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā

90. **Pañca dhātuyo kāmāvacarā** rūpasabhāvattā.

Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Saññānānattasuttavaṇṇanā

91. **Āpāthe patitan**ti cakkhussa āpāthagataṁ sāṭakaveṭhanādisaññitaṁ bhūtasaṅghātaṁ sammā nissitaṁ. Cakkhudvāre sampaṭicchanādisampayuttasaññānaṁ saṅkappagahitattā, cakkhuviññāṇasampayuttasaññāgahaṇeneva vā gahetabbato **"rūpasaññāti cakkhuviññāṇasampayuttā saññā"**ti vuttaṁ tattha saññāya eva labbhanato. Eteneva hi taṁsampayutto saṅkappoti idampi saṁvaṇṇitanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"saññāsaṅkappachandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhantī"**ti. Javanasampayuttassa vitakkassa chandagatikattā vuttaṁ **"tīhi cittehi sampayutto saṅkappo"**ti. **Chandikataṭṭhenā**ti chandakaraṇaṭṭhena, icchitaṭṭhenāti attho. **Anuḍahanaṭṭhenā**ti pariḍahanaṭṭhena. Sannissayaḍāharasā hi rāgaggi-ādayo, "rūpe"ti pana tassa ārammaṇadassanametaṁ. **Pariḷāho**ti pariḷāhasīsena apekkhaṁ vadati. Tenāha **"pariḷāhe uppanne"**ti-ādi. "Pariḷāho"ti

daḷhajjhosānā balavākārappattā vuttāti āha **"pariḷāhapariyesanā pana nānājavanavāreyeva labbhantī"**ti. Tāsaṁ laddhūpanissayabhāvatoti dasseti. **Iminā nayenā**ti "uppajjati saññānānattan"ti ettha vuttanayena attho veditabbo. "Rūpasaññādinānāsabhāvaṁ saññaṁ paṭicca kāmasaṅkappādinānāsabhāvo saṅkappo uppajjatī"ti-ādinā nayena veditabbo.

Saññānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā

92. **Paṭisedhamattameva nānaṁ,** sesaṁ heṭṭhā vuttanayamevāti adhippāyo.

Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā

93. **Vuttappakāre ārammaṇe**ti "āpāthe patitan"ti-ādinā heṭṭhā vuttappakāre rūpārammaṇe. **Saññā**ti rūpasaññāva. Arūpadhammopi samāno yasmiṁ ārammaṇe pavattati, taṁ phusanto viya hotīti vuttaṁ **"ārammaṇaṁ phusamāno"**ti. Taṇhāya vatthubhūtaṁyeva rūpārammaṇaṁ labbhatīti katvā "rūpalābho"ti adhippetanti āha **"saha taṇhāya ārammaṇaṁ rūpalābho"**ti. **Sabbasaṅgāhikanayo**ti ekasmiṁyeva ārammaṇe sabbesaṁ saññādīnaṁ dhammānaṁ uppattiyā sabbasaṅgaṇhanavasena dassitanayo, tenāha **"ekasmiṁyevā"**ti-ādi. **Sabbasaṅgāhikanayo**ti vā dhuvaparibhogavasena nibaddhārammaṇanti vā āgantukārammaṇanti vā vibhāgaṁ akatvā sabbasaṅgāhikanayo. **Aparo** nayo. **Missako**ti āgantukārammaṇe nibaddhārammaṇe ca visayato nibaddhārammaṇena missako. **Nibaddhārammaṇe** sattānaṁ kileso mando hoti. Tathā hi saññāsaṅkappaphassavedanāva dassitā. **Yaṁ kiñci viyā**ti yaṁ kiñci aññamaññaṁ viya. **Khobhetvā**ti kutūhaluppādanavasena cittaṁ khobhetvā.

Upāsikāti tassa amaccaputtassa bhariyaṁ sandhāyāha. **Tasmin**ti āgantukārammaṇe. **Lābho** nāma "labbhatī"ti katvā.

Uruvalliyavāsīti uruvalliyaleṇavāsī, uruvalliyavihāravāsīti vadanti. **Pāḷiyā**ti "dhātunānattaṁ bhikkhave paṭicca uppajjatī"ti-ādinayavattāya imissā suttapāḷiyā. **Parivaṭṭetvā**ti majjhe gahitaphassavedanāpariyosāne ṭhapanavasena pāḷiṁ parivaṭṭetvā. **Vuttappakāre**ti-ādi parivattetabbākāradassanaṁ. Tattha **vuttappakāre**ti āpāthagatarūpārammaṇe. **Avibhūtavāran**ti avibhūtārammaṇavāraṁ. Ayameva vā pāṭho. **Gaṇhanti** kathenti. **Ekajavanavārepi labbhanti** cirataranivesābhāvā. **Nānājavanavāreyeva** daḷhataranivesatāya.

94. **Dasamaṁ uttānameva** navame vuttanayattā. Paṭisedhamattameva hettha nānattanti.

Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nānattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā

95. Ābhātīti ābhā, ālokabhāvena nipphajjati, upaṭṭhātīti vā attho. So eva nijjīvaṭṭhena dhātūti **ābhādhātu. Ālokassā**ti ālokakasiṇassa. Suṭṭhu, sobhanaṁ vā bhātīti **sutaṁ.** Kasiṇasahacaraṇato jhānaṁ sutaṁ. Sesaṁ vuttanayameva. Suparisuddhavaṇṇaṁ **kasiṇaṁ.** Ākāsānañcādayopi subhārammaṇaṁ evāti keci. **Desanaṁ niṭṭhāpesī**ti desanaṁ uddesamatte eva ṭhapesi. Pāḷiyaṁ "andhakāraṁ paṭicca paññāyatī"ti etthāpi ārammaṇameva gahitaṁ, tathā "ayaṁ dhātu asubhaṁ paṭicca paññāyatī"ti etthāpi. Yathā hi idha suvaṇṇaṁ kasiṇaṁ subhanti adhippetaṁ, evaṁ dubbaṇṇaṁ asubhanti.

Andhakāraṁ paṭiccāti andhakāraṁ paṭicchādakapaccayaṁ paṭicca. **Paññāyatī**ti pākaṭo hoti. Tenāha **"andhakāro hī"**ti-ādi. Ālokopi

andhakārena paricchinno hotīti yojanā. Andhakāro tāva ālokena paricchinno hotu "yattha āloko natthi, tattha andhakāro"ti, āloko kathaṁ andhakārena paricchinno hotīti āha **"andhakārena hi so pākaṭo hotī"**ti. Paricchedalekhāya viya cittarūpaṁ andhakārena hi parito paricchinno hutvā paññāyati, yathā taṁ chāyāya ātapo. **Eseva nayo**ti asubhasubhānaṁ aññamaññaparicchinnataṁ atidisitvā tattha adhippetameva dassento **"asubhe sati subhaṁ paññāyatī"**ti āha. **Evamāhā**ti "asubhaṁ paṭicca sutaṁ paññāyatī"ti avoca. "Rūpī rūpāni passatī"ti-ādīsu viya uttarapadalopenāyaṁ niddesoti āha **"rūpaṁ paṭiccāti rūpāvacarasamāpattiṁ paṭiccā"**ti. Tāya hi sati adhigatāya. **Rūpasamatikkamā vā hotī**ti sabhāvārammaṇānaṁ rūpajjhānānaṁ samatikkamā ākāsānañcāyatanasamāpatti nāma hotīti attho. **Eseva nayo**ti iminā "ākāsānañcāyatanasamatikkamā viññāṇañcāyatanasamāpatti nāma hotī"ti-ādinā dvepi pakāre atidisati. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāñāṇena. **Appavattin**ti yathāparicchinnakālaṁ appavattanaṁ. Etena khaṇanirodhādiṁ paṭikkhipati.

Kathaṁ samāpatti pattabbāti imāsu sattasu dhātūsu kā pakārā saññāsamāpatti nānā hutvā samāpajjitabbā. Tenāha **"kīdisā samāpattiyo"**ti-ādi. **Saññāya atthibhāvenā**ti paṭukiccāya[1] saññāya atthibhāvena. **Sukhumasaṅkhārānaṁ** tattha samāpattiyaṁ avasissatāya. **Nirodhovā**ti saṅkhārānaṁ nirodho eva.

Sattadhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sanidānasuttavaṇṇanā

96. **Bhāvanapuṁsakametaṁ** "visamaṁ candimasūriyā parivattantī"ti-ādīsu[2] viya. **Sanidānan**ti attano phalaṁ nidadātīti nidānaṁ, kāraṇanti āha

---

1. Paṭakiccāya (Ka)

2. Aṁ 1. 386 piṭṭhe.

“sanidāno sappaccayo”ti. **Kāmapaṭisaṁyutto**ti kāmarāgasaṅkhātena kāmena paṭisaṁyutto vā kāmapaṭibaddho vā. Takketīti **takko.** Abhūtakāraṁ samāropetvā kappetīti **saṅkappo.** Ārammaṇe cittaṁ appetīti **appanā.** Visesena appetīti **byappanā.** Ārammaṇe cittaṁ abhiniropentaṁ viya pavattatīti **cetaso abhiniropanā.** Micchā viparīto pāpako saṅkappoti **micchāsaṅkappo.** Aññesu ca kāmapaṭisaṁyuttesu vijjamānesu vitakko eva kāmadhātusaddena niruḷho daṭṭhabbo vitakkassa kāmapasaṅgappattisātisayattā. Esa nayo byāpādadhātu-ādīsupi. **Sabbepi akusalā dhammā kāmadhātu** hīnajjhāsayehi kāmetabbadhātubhāvato.

Kilesakāmassa ārammaṇabhāvattā sabbākusalasaṁgāhikāya kāmadhātuyā itarā dve saṅgahetvā kathanaṁ **sabbasaṅgāhikā.** Tissannaṁ dhātūnaṁ aññamaññaṁ asaṅkarato kathā **asambhinnā. Imaṁ** kāmāvacarasaññitaṁ kāmavitakkasaññitañca **kāmadhātuṁ. Paṭiccā**ti paccayabhūtaṁ labhitvā. **Tīhi kāraṇehī**ti tīhi sārabhūtehi kāraṇehi.

Byāpādavitakko byāpādo uttarapadalopena, so eva nijjīvaṭṭhena sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti **byāpādadhātu.** Byāpajjati cittaṁ etenāti **byāpādo,** doso. Byāpādopi dhātūti sojanā. **Sahajātapaccayādivasenā**ti sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatapaccayavasena. Visesena hi parassa attano ca dukkhāpanaṁ vihiṁsā, sā eva dhātu, atthato rosanā parūpaghāto, tathāpavatto vā dosasahagatacittuppādo.

Tiṇagahane araññeti tiṇehi gahanabhūte araññe. **Anayabyasanan**ti apāyabyasanaṁ, pariharaṇūpāyarahitaṁ vipattinti vā attho. **Avaḍḍhiṁ vināsan**ti avaḍḍhiṁ ceva vināsañcāti vadanti sabbaso vaḍḍhirahitaṁ. **Sukkhatiṇadāyo viya ārammaṇaṁ** kilesaggisaṁvaddhanaṭṭhena. **Tiṇukkā viya akusalasaññā** anudahanaṭṭhena. **Tiṇakaṭṭha -pa- sattā** anayabyasanāpattito. “Ime sattā”ti hi ayoniso paṭipajjamānā adhippetā. Tenāha **“yathā sukkhatiṇadāye”**ti-ādi.

Samatābhāvato samatāvirodhato visamatāhetuto ca visamā rāgādayoti āha **"rāgavisamādīni anugatan"**ti. **Icchitabbā** avassaṁbhāvinibhāvena.

Saṁkilesato nikkhamanaṭṭhena nekkhammo, so eva nijjīvaṭṭhena dhātūti **nekkhammadhātu.** Svāyaṁ nekkhammasaddo pabbajjādīsu kusalavitakke ca niruḷhoti āha **"nekkhammavitakkopi nekkhammadhātū"**ti. **Itarāpi dve dhātuyo**ti abyāpāda-avihiṁsādhātuyo vadati. **Visuṁ dīpetabbā** sarūpena āgatattā. **Vitakkādayo**ti nekkhammasaṅkappacchandapariḷāhapariyesanā. **Yathānurūpaṁ** attano attano paccayānurūpaṁ. Kathaṁ panettha kusaladhammesu pariḷāho vuttoti? Saṅkhārapariḷāhamattaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ, soḷasasu ākāresu dukkhasacce santāpaṭṭho viya vutto, yassa vigamena arahato sītibhāvappatti vuccati.

Sayaṁ na byāpajjati, tena vā taṁsamaṅgīpuggalo na kiñci byāpādetīti **abyāpādo,** vihiṁsāya vuttavipariyāyehi sā veditabbā. Hitesibhāvena mijjati siniyhatīti mitto, mittassa esāti **metti,** abyāpādo. **Mettāyanā**ti mettākāraṇaṁ, mettāya vā ayanā pavattanā. **Mettāyitattan**ti mettāyitassa mettāya pavattassa bhāvo. **Mettācetovimuttī**ti mettāyanavasena pavatto cittasamādhi. Sesaṁ vuttanayameva.

Sanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā

97. **Ito paṭṭhāyā**ti "dhātuṁ bhikkhave"ti imasmā tatiyasuttato paṭṭhāya. Yāva kammavaggo, tāva netvā upagantvā seti etthāti āsayo, hīnādibhāvena adhīno āsayo ajjhāsayo, taṁ **ajjhāsayaṁ,** adhimuttanti attho. **Saññā uppajjatī**ti-ādīsu hīnādibhedaṁ ajjhāsayaṁ paṭicca hīnādibhedā saññā, tannissayadiṭṭhivikappanā, vitakko ca uppajjati sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā ca. **Satthāresū**ti tesaṁ satthupaṭiññatāya vuttaṁ, na satthulakkhaṇasabbhāvato. **Asammāsambuddhesū**ti ādhāre visaye ca bhummaṁ. Ekato

katvā vuttanti paṭhamaṁ tāva dassento "mayaṁ sammāsambuddhā"ti-ādiṁ vatvā itaraṁ dassento "tesu sammāsambuddhā ete"ti-ādimāha tesaṁ "mayaṁ sammāsambuddhā"ti uppannadiṭṭhi idha mūlabhāvena pucchitā, itarā anusaṅkitāti **pucchitiyevā**ti sāsaṅkaṁ vadati.

Mahatīti ettha mahāsaddo "mahājano"ti-ādīsu viya bahu-atthavācekoti daṭṭhabbo. Avijjāpi hīnahīnatarahīnatamādibhedena bahupakārā. **Tassā**ti diṭṭhiyā. Kasmā panettha "yadidaṁ avijjā dhātū"ti avijjaṁ uddharitvā "hīnaṁ dhātuṁ paṭiccā"ti ajjhāsayadhātu niddiṭṭhāti? Nakho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ "aññaṁ uddharitvā aññaṁ niddiṭṭhā"ti, yato avijjāsīsena ajjhāsayadhātu eva gahitā. Avijjāgahito hi purisapuggalo diṭṭhajjhāsayo hīnādibhedaṁ avijjādhātuṁ nissāya tato saññādiṭṭhi-ādike saṅkappeti. **Paṇidhi** patthanā, sā pana tathā tathā cittassa ṭhapanavasena hotīti āha **"cittaṭṭhapanan"**ti. Tenāha **"sā panesā"**ti-ādi. **Ete**ti hīnapaccayā saññādiṭṭhivitakkacetanā patthanā paṇidhisaṅkhātā hīnā dhammā. **Hīno** nāma hīnadhammasamāyogato. **Sabbapadānī**ti "paññapetī"ti-ādīni padāni yojetabbāni hīnasaddena majjhimuttamaṭṭhānantarassa asambhavato. Upapajjanaṁ **upapattī**ti āha **"dve upapattiyo paṭilābho ca nibbatti cā"**ti. Tattha **hīnakulādī**ti **ādi**saddena hīnarūpabhogaparisādīnaṁ saṅgaho. **Hīnattikavasenā**ti hīnattike vuttattikapadavasenāti adhippāyo. **Cittuppādakkhaṇe**ti idaṁ hīnattikapariyāpannānaṁ cittuppādānaṁ vasena tattha tattha laddhattā[1] vuttaṁ. **Pañcasu nīcakulesū**ti caṇḍālavenanesādarathakārapukkusakulesu. Dvādasa-akusalacittuppādānaṁ pana yo koci paṭilābho hīnoti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. **Imasmiṁ ṭhane**ti "yāyaṁ bhante diṭṭhī"ti-ādinā āgate imasmiṁ ṭhāne. "Dhātuṁ bhikkhave paṭicca uppajjatī"ti-ādinā āgatattā **nibbattiyeva adhippetā,** na paṭilābho.

Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vigatakkā (Ka)

4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā

98. **Ekato hontī**ti samānacchandatāya ajjhāsayato ekato honti. **Nirantarā hontī**ti tāya eva samānacchandatāya cittena nibbisesā honti. Idha adhimutti nāma ajjhāsayadhātūti āha **"hīnādhimuttikāti hīnajjhāsayā"**ti.

Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Caṅkamasuttavaṇṇanā

99. **Mahāpaññesū**ti vipulapaññesu. **Nan**ti sāriputtattheraṁ. **Khandhantaran**ti khandhavibhāgaṁ, khandhānaṁ vā antaraṁ viseso atthīti **khandhantaro.** Esa nayo sesesupi. **Parikamman**ti iddhividhādhigamassa pubbabhāgaparikammañceva uttaraparikammañca. **Ānisaṁsan**ti iddhānisaṁsañceva ānisaṁsañca. **Adhiṭṭhānaṁ vikubbanan**ti adhiṭṭhānavidhānañceva vikubbanavidhānañca. **Vuttanayenevā**ti "pathaviṁ pattharanto viyā"ti-ādinā.

Dhutaṅgaparihāranti dhutaṅgānaṁ pariharaṇavidhiṁ. Pariharaṇaggahaṇeneva samādānaṁ siddhiṁ hotīti taṁ na gahitaṁ. **Ānisaṁsan**ti taṁtaṁdhutaṅgapariharaṇe daṭṭhabbaṁ ānisaṁsameva. **Samodhānan**ti "ettakā piṇḍapātapaṭisaṁyuttā, ettakā senāsanapaṭisaṁyuttā"ti paccayavasena aññamaññañca antogadhattā. **Adhiṭṭhānan**ti adhiṭṭhānavidhiṁ. **Bhedan**ti ukkaṭṭhādibhedañceva bhinnākārañca.

Parikammanti "dibbacakkhu evaṁ uppādetabbaṁ, evaṁ visodhetabban"ti-ādinā parikammavidhānaṁ. **Ānisaṁsan**ti paresaṁ ajjhāsayānurūpāyatanādi-ānisaṁsapabhedaṁ. **Upakkilesan**ti sādhāraṇaṁ asādhāraṇaṁ duvidhaṁ upakkilesaṁ. Vipassanābhāvanupakkilesā hi dibbacakkhussa upakkilesāti veditabbā.

Saṅkhepavitthāragambhīruttānavicitrakathādīsūti saṅkhepo vitthāro gambhīratā uttānatā vicitrabhāvo neyyatthatā nītatthatāti evamādīsu dhammassa kathetabbappakāresu taṁ taṁ kathetabbākāraṁ.

Iti-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena—

"Ādimhi sīlaṁ deseyya, majjhe cittaṁ viniddise.
Ante paññā kathetabbā, eso dhammakathāvidho"ti—

evaṁ kathetabbākāraṁ saṅgaṇhāti.

"Sithilaṁ dhanitañca dīgharassaṁ,
Garukaṁ lahukañca niggahītaṁ.
Sambandhaṁ vavatthitaṁ vimuttaṁ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo"ti[1]—

evaṁ vuttaṁ dasavidhaṁ **byañjanabuddhiṁ. Aṭṭhuppattin**ti tassa tassa suttassa jātakassa ca aṭṭhuppattiṁ. **Anusandhin**ti pacchānusandhi-ādi-anusandhiṁ. **Pubbāparan**ti sambandhaṁ. **Idaṁ** padaṁ **evaṁ vattabbaṁ, idaṁ** pubbāparaṁ **evaṁ gahetabban**ti.

Kulasaṅgaṇhanaparihāranti lābhuppādanatthaṁ kulānaṁ saṅgaṇhanavidhino pariharaṇaṁ tanniyamitaṁ ekantikaṁ kulasaṅgahaṇavidhiṁ.

Caṅkamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sagāthāsuttavaṇṇanā

100. "Dhātuso saṁsandantī"ti idaṁ ajjhāsayato sarikkhatādassanaṁ, na kāyena missībhāvadassananti āha **"samuddantare"**ti-ādi. **Nirantaro**ti nibbiseso. **Saṁsaggā**ti pañcavidhasaṁsaggahetu. Saṁsaggagahaṇena cettha saṁsaggavatthukā taṇhā gahitā. Tenāha **"dassana -pa- snehenā"**ti.

Vanati bhajati sajjati tenāti vanaṁ, vanathoti ca kileso vuccatīti āha **"vanatho jātoti kilesavanaṁ jātan"**ti. Itare saṁsaggamūlakāti tameva paṭikkhipanto āha **"adassanenā"**ti. **Sādhujīvī**ti sādhu suṭṭhu jīvī, taṁjīvanasīlo. Tenāha **"parisuddhajīvitaṁ jīvamāno"**ti.

Sagāthāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 159; Ma-Ṭṭha 2. 108; Vi-Ṭṭha 4. 247 piṭṭhesupi.

7. Assaddhasaṁsandanasuttavaṇṇanā

101. **Nirojā**ti saddhāsnehābhāvena nisnehā. Tato eva arasabhāvena **nirasā. Ekasadisā**ti samasamā nibbisesā. Tenāha **"nirantarā"**ti. Alajjitāya ekasīmakatā **bhinnamariyādā.** Saddhā tesaṁ atthīti **saddhā. Tantipālakā**ti saddhammatantiyā pālakā. **Vaṁsānurakkhakā**ti ariyavaṁsassa anurakkhakā. **Āraddhavīriyā**ti paggahitavīriyā. Yasmā tādisānaṁ vīriyaṁ paripuṇṇaṁ nāma hoti kiccasiddhiyā, tasmā vuttaṁ **"paripuṇṇaparakkamā"**ti. **Sabbakiccapariggāhikāyā**ti catunnaṁ satipaṭṭhānānaṁ bhāvanākiccapariggāhikāya.

Assaddhasaṁsandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā

102-106. **Aṭṭhamādīnī**ti aṭṭhamaṁ navamaṁ dasamaṁ ekādasamaṁ dvādasamanti imāni pañca suttānīti eke. Apare pana nava suttānīti icchanti. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṁ vuttoyeva. Pāḷiyañca kesuci potthakesu likhīyati.

Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Kammapathavagga

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā

107-108. **Ito paresū**ti ito dutiyavaggato paresu suttesu. **Paṭhaman**ti paṭhamavagge paṭhamaṁ. Kasmā panettha evaṁ desanā pavattāti āha **"evaṁ vuccamāne"**ti-ādi.

Asamāhitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā

109-111. **Surāmerayasaṅkhātan**ti piṭṭhasurādisurāsaṅkhātaṁ pupphāsavādimerayasaṅkhātañca. Majjanaṭṭhena **majjaṁ. Surāmerayamajjappamādoti vuccati** "majjati tenā"ti katvā. **Tasmiṁ tiṭṭhantī**ti tasmiṁ pamāde pamajjanavasena tiṭṭhantīti attho. Sesaṁ tatiyacatutthesu suviññeyyamevāti.

Pañcame tāni padāni saṁvaṇṇetuṁ **"pañcame"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha pāṇo nāma vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṁ, taṁ **pāṇaṁ atipātenti** aticca antareyeva, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātenti, saṇikaṁ patituṁ adatvā sīghaṁ pātentīti attho. Kāyena vācāya vā **adinnaṁ** parasantakaṁ. **Ādiyantī**ti gaṇhanti. **Micchā**ti na sammā, gārayhavasena. **Musā**ti atathaṁ vatthu. **Vadantī**ti visaṁvādanavasena vadanti. Piyasuññakaraṇato **pisuṇā,** pisati vā pare satte, hiṁsatīti attho. **Mammacchedikā**ti[1] etena parassa mammacchedavasena ekantapharusasañcetanā **pharusavācā** nāmāti dasseti. **Abhijjhā**saddo lubbhane niruḷhoti āha **"parabhaṇḍe lubbha nasīlāti attho"**ti. **Byāpannan**ti dosavasena vipannaṁ. Pakativijahanena **pūtibhūtaṁ.** Sādhūhi garahitabbataṁ pattā "natthi dinnan"ti-ādinayappavattā natthikāhetuka-akiriyadiṭṭhi **kammapathapariyāpannā** nāma. Micchattapariyāpannā sabbāpi lokuttaramaggapaṭipakkhā viparītadiṭṭhi.

Tesanti kammapathānaṁ. **Vohārato**ti indriyabaddhaṁ upādāya paññattimattato. **Tiracchānagatādīsū**ti **ādi**-saddena petānaṁ saṅgaho. Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjatā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Yathāvuttapaccayavipariyāyepi taṁtaṁpaccayehi cetanāya balavabhāvavasena **appasāvajjamahāsāvajjatā** vā veditabbā. **Iddhimayo**ti kammavipākiddhimayo dāṭhākoṭanādīnaṁ viya.

Methunasamācāresūti sadāraparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hīnādhimuttikehi kattabbato kāmā nāma. **Micchācāro**ti gārayhācāro. Gārayhatā cassa ekantanihīnatāyāti

1. Paramammacchedikāti (Ka)

āha “**ekantanindito lāmakācāro**”ti. **Asaddhammādhippāyenā**ti asaddhammasevanādhippāyena. **Gottarakkhitā**ti sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā**ti sahadhammehi rakkhitā. Sassāmikā nāma **sārakkhā.** Yassā gamane daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā.** Bhariyabhāvāya dhanena kītā **dhanakkītā.** Chandena vasatīti **chandavāsinī.** Bhogatthaṁ vasatīti **bhogavāsinī.** Paṭatthaṁ vasatīti **paṭavāsinī.** Udakapattaṁ āmasitvā gahitā **odapattakinī.** Cumbaṭaṁ apanetvā gahitā **obhaṭacumbaṭā.** Karamarānītā **johaṭā.** Taṅkhaṇikaṁ gahitā **muhuttikā.** Abhibhavitvā vītikkamo micchācāro **mahāsāvajjo,** na tathā dvinnaṁ samānacchandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassāti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo appamāṇaṁ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa ābhāvato. Tathā sati puretaraṁ sevanācittassa upaṭṭhānepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāve. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena “**cattāro sambhārā**”ti vuttaṁ.

Āsevanamandatāyāti yāya akusalacetanāya samphaṁ palapati, tassā ittarakālatāya pavattiyā anāsevanāti paridubbalā hoti cetanā.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti **abhijjhāyatī**ti padassa **parabhaṇḍābhimukhī**ti-ādi-attho vutto. **Tanninnatāyā**ti tasmiṁ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāya. Abhipubbo jhe-saddo lubbhane niruḷhoti daṭṭhabbo. Yassa bhaṇḍaṁ abhijjhāyati, tassa appaguṇatāya **appasāvajjā,** mahāguṇatāya **mahāsāvajjā**ti-ādinā nayena tattha appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. Tenāha “**adinnādānaṁ viyā**”ti-ādi. **Attano pariṇāmanaṁ** cittenevāti daṭṭhabbaṁ.

Hitasukhaṁ byāpādayatīti yo naṁ uppādeti, yassa uppādeti, tassa sati samavāye hitasukhaṁ vināseti. **Aho vatā**ti iminā yathā abhijjhāne vatthuno ekantato attano pariṇāmanaṁ

dassitaṁ, evamidhāpi vatthuno "aho vatā"ti iminā parassa vināsacintāya ekantato niyamitabhāvaṁ dasseti. Evaṁ hi nesaṁ dāruṇappavattiyā kammapathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenātiyathātacchagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṁ passati. **Samphappalāpo viyā**ti iminā āsevanassa appamahantatāhi micchādiṭṭhiyā appasāvajjamahāsāvajjatā. **Vatthuno**ti gahitavatthuno. **Gahitākāraviparītatā**ti micchādiṭṭhiyā gahitākārassa viparītatā. **Tathābhāvenā**ti attano gahitākāreneva tassa diṭṭhiyā, gahitassa vā vatthuno **upaṭṭhānaṁ** "evametaṁ, na ito aññathā"ti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti cittaṅgakoṭṭhāsato, yaṁkoṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādhammāvā**ti cetanāsabhāvā eva. **Paṭipāṭiyā sattā**ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammapathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṁ kammapathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammapathattā kammapatharāsimhi avacanaṁ, kadāci panakammapatho hoti, na sabbadāti kammapathabhāvassa aniyatattā avacanaṁ. Yadā panassa kammapathabhāvo hoti tadā kammapatharāsisaṅgaho na nivārito. Etthāha—yadi cetanāya sabbadā kammapathabhāvābhāvato aniyato kammapathabhāvoti kammapatharāsimhi avacanaṁ, nanu abhijjhādīnampi kammapathabhāvaṁ appattānaṁ atthitāya aniyato kammapathabhāvoti tesampi kammapatharāsimhi avacanaṁ āpajjatīti? Nāpajjati, kammapathatātaṁsabhāgatāhi tesaṁ tattha vuttattā. Yadi evaṁ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametaṁ, sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo tassā kammapathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi "cetanāhaṁ bhikkhave kammaṁ vadāmi,[1] tividhā bhikkhave kāyasañcetanā akusalaṁ kāyakamman"ti[2] ādivacanato kammabhāvo pākaṭo. Kammaṁyeva ca sugatiduggatīnaṁ tatthuppajjanakasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṁ kammapathoti vuccatīti pākaṭo tassā kammapathabhāvo. Abhijjhādīnaṁ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitapiṭṭhivaṭṭakabhāvena

1. Aṁ 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu. 2. Abhi 4. 290 piṭṭhe.

sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṁ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammapathabhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṁ abhidhamme kammapatharāsibhāvena vuttā. Atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṁ na vuttāti daṭṭhabbaṁ. **Mūlaṁ patvā**ti mūladesanaṁ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

Adinnādānaṁ sattārammaṇanti idaṁ "pañca sikkhāpadā parittārammaṇā evā"ti imāya pāḷiyā virujjhati. Yaṁ hi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṁ, tadeva taṁ veramaṇiyā ārammaṇaṁ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. "Sattārammaṇan"ti vā sattasaṅkhātaṁ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttattā na koci virodho. Tathā hi vuttaṁ **sammohavinodaniyaṁ**[1] "yāni sikkhāpadāni ettha 'sattārammaṇānī'ti vuttāni, tāni yasmā 'satto'ti saṅkhaṁ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṁ karontī"ti. Ito paresupi eseva nayo. Visabhāgavatthuno "itthipurisā"ti gahetabbato **sattārammaṇotipi eke.** "Eko diṭṭho, dve sutā"ti-ādinā samphappalapane **diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhā**ti ettha **tathā**-saddo "diṭṭhasutamutaviññātavasenā"ti idampi upasaṁharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṁ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. "Natthi sattā opapātikā"ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammārammaṇā evāti adhippāyena tassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṁ pana micchādiṭṭhiyā mahaggatappattā dhammā[2] ārammaṇaṁ hontīti? Sādhāraṇato. Natthi sukaṭadukkaṭānaṁ kammānaṁ phalaṁ vipākoti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitāva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi "coraṁ ghātethā"ti vadanti, hāso pana tesaṁ aññavisayoti āha **"sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṁ dukkhasampayuttāva hotī"**ti. **Majjhattavedano na hoti,** sukhavedanova. Tattha "kāmānaṁ samudayā"ti-ādinā vedanābhedo veditabbo. Lobhasamuṭṭhāno musāvādo sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo tivedano** siyā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṁ

1. Abhi-Ṭṭha 2. 369 piṭṭhe.
2. Sabbe tebhūmakadhammā (Mūlapaṇṇāsake sammādiṭṭhisuttaṭīkāyaṁ)

vedanānaṁ "lobho nidānaṁ kammānaṁ samudayāyā"ti-ādinā[1] bhedo veditabbo.

Pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṁ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārabhāvo dosaviseso, nidānamūle pana gayhamāne lobhamohavasenapi vaṭṭati. Sammūḷho āmisakiñjakkhakāmopi hi pāṇaṁ hanati. Tenevāha "lobho nidānaṁ kammānaṁ samudayāyā"ti-ādi[1]. Sesesupi eseva nayo.

Asamādinnasīlassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati.** Samādānena uppannā virati **samādānavirati.** Kilesānaṁ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati.** kāmañcettha pāḷiyaṁ viratiyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto **"cetanāpi vaṭṭanti viratiyopī"**ti āha.

Adussīlyārammaṇā jīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṁ dussīlyāni pajahantīti dassetuṁ **"yathā panā"**ti-ādi vuttaṁ. pāṇātipātādīhi viramaṇavasena pavattanato tadārammaṇabhāveneva tāni pajahanti. Na hi tadeva ārabbha taṁ pajahituṁ sakkā tato anissaṭabhāvato.

Anabhijjhā -pa- viramantassāti abhijjhaṁ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā

113. **Micchattasammattavasenā**ti ettha micchābhāvo **micchattaṁ,** tathā sammābhāvo **sammattaṁ.** Tathā tathā pavattā akusalakkhandhāva micchāsati, evaṁ micchāñāṇampi daṭṭhabbaṁ. Na hi ñāṇassa micchābhāvo nāma atthi. Tasmā **micchāñāṇino**ti micchāsaññāṇāti attho, ayoniso

---

1. Aṁ 1. 133 piṭṭhe.

pavattacittuppādāti adhippāyo. **Micchāpaccavekkhaṇenā**ti micchādiṭṭhi-ādīnaṁ micchā ayoniso paccavekkhaṇena. **Kusalavimuttī**ti pakatipurisasantarajānanaṁ, guṇaviyuttassa attano sakattani[1] avaṭṭhānanti evamādiṁ akusalapavattiṁ "kusalavimuttī"ti gahetvā ṭhitā micchāvimuttikā. **Sammāpaccavekkhaṇā**ti jhānavimokkhādīsu sammā aviparītaṁ pavattā paccavekkhaṇā.

Dasaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catutthavagga

1. Catudhātusuttavaṇṇanā

114. **Patiṭṭhādhātū**ti sahajātānaṁ dhammānaṁ patiṭṭhābhūtā dhātu. **Ābandhanadhātū**ti nahāniyacuṇṇassa udakaṁ viya sahajātadhammānaṁ ābandhanabhūtā dhātu. **Paripācanadhātū**ti sūriyo phalādīnaṁ viya sahajātadhammānaṁ paripācanabhūtā dhātu. **Vitthambhanadhātū**ti dutiyo viya sahajātadhammānaṁ vitthambhanabhūtā dhātu. Kesādayo **vīsati koṭṭhāsā. Ādi**-saddena pittādayo santappanādayo uddhaṅgamā vātādayo gahitā. **Etā**ti dhātuyo.

Catudhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā

115. Ayaṁ pathavīdhātuṁ nissāya taṁ ārabbha pavatto **assādo. Evaṁ pavattānan**ti evaṁ kāye pabhāvassa pavedanavaseneva pavattānaṁ. **Hutvā abhāvākārenā**ti pubbe avijjamānā paccayasāmaggiyā hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamanato uddhaṁ abhāvākārena. Na niccāti **aniccā** addhuvattā, dhuvaṁ niccaṁ. **Paṭipīḷanākārenā**ti udayabbayavasena abhiṇhaṁ

---

1. Paramattani (?)

pīḷanākārena dukkhaṭṭhena. **Sabhāvavigamākārenā**ti attano sabhāvassa vigacchanākārena. Sabhāvadhammā hi appamattaṁ khaṇaṁ patvā nirujjhanti. Tasmā te "jarāya maraṇena cā"ti dvedhā vipariṇamanti. Tenāha **"vipariṇāmadhammā"**ti. Ādīnaṁ vāti pavattetīti **ādīnavo,** paramakāpaññatā. **Vinīyatī**ti vūpasamīyati[1]. Accantappahānavasena nissarati etenāti **nissaraṇaṁ.**

Sāyaṁ nipannā sabbarattiṁ khepetvā **pāto uṭṭhahāma, māsapuṇṇaghaṭo viya no sarīraṁ** nissandābhāvato.

Phusitamattesupīti udakassa phusitamattesupi.

Atināmenti kālaṁ. **Evaṁ** vuttanayena **pavattā** puggalā **etā** pathavīdhātu-ādayo **assādenti nāma** abhirativasena tattha ākaṅkhuppādanato.

Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti aggamaggañāṇena. Rukkho **bodhi** "bujjhati etthā"ti katvā. Maggo **bodhi** "bujjhati etenā"ti katvā. Sabbaññutaññāṇaṁ **bodhi** sammā sāmañca sabbadhammānaṁ bujjhanato. Nibbānaṁ **bodhi** bujjhitabbato. **Tesan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. **Sāvakapāramīñāṇan**ti sāvakapāramīñāṇaṁ yāthāvato dassanavatthu.

Akuppāti paṭipakkhehi akopetabbā. **Kāraṇato**ti ariyamaggato. Tato hissa akuppatā. Tenāha **"sā hī"**ti-ādi. **Ārammaṇato**ti nibbānārammaṇato nibbānārammaṇānaṁ lokiyasamāpattīnaṁ abhāvato.

Vitthāravasenāti ekekadhātuvasenāti vadanti, ekekissā pana dhātuyā lakkhaṇavibhattidassanavasena. **Yan**ti hetu-atthe nipāto, yaṁ nimittanti attho. Assādeti etenāti **assādo,** taṇhā. **Ayaṁ pathavīdhātuyā assādo**ti ettha ayaṁ-saddo "pahānapaṭi vedho"ti etthāpi ānetvā sambandhitabbo "ayaṁ pahānapaṭivedho paṭivijjhitabbaṭṭhena samudayasaccan"ti. Esa nayo sesasaccesupi. **Yā**ti yathāvuttesu assādo ādīnavo nissaraṇanti imesu tīsu ṭhānesu

---

1. Vinayatīti vūpasamayati (Ka)

pavattā yā diṭṭhi -pa- yo samādhi, ayaṁ bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti vuttanayeneva yojetabbaṁ.

Pubbesambodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acariṁsuttavaṇṇanā

116. Yathā yāvatā nissaraṇapariyesanaṭṭhāne ādīnavapariyesanā, evaṁ yāvatā ādīnavapariyesanaṭṭhāne assādapariyesanā sammāpaṭipannassāti vuttaṁ **"acarinti ñāṇacārena acariṁ, anubhavanacārenā"**ti.

Acariṁsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nocedaṁsuttavaṇṇanā

117. **Nissaṭāti-ādīni** padāni, **ādito vuttapaṭisedhenā**ti "nevā"ti ettha vuttena nakārena. Tenāha **"na nissaṭā"**ti-ādi. **Vimariyādikatenā**ti-ādi ca ettha viharaṇapekkhaṇe karaṇavacanaṁ. **Dutiyanaye**ti "yato ca kho bhikkhave"ti-ādinā vuttanaye. Kilesavaṭṭamariyādāya sabbaso abhāvato **nimmariyādikatena** cittena. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi. **Tīsū**ti dutiyādīsu tīsu.

Nocedaṁsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ekantadukkhasuttavaṇṇanā

118. **Ekanteneva dukkhā**ti avīcimahānirayo viya ekantato dukkhā eva sukhena avomissā. **Dukkhena anupatitā**ti dukkheneva sabbaso upagatā. **Dukkhena okkantā**ti bahiddhā viya antopi dukkhena avakkantā anupaviṭṭhā. Sukhavedanāpaccayatāya imāsaṁ dhātūnaṁ sukhatā viya dukkhavedanāpaccayatāpi veditabbā, saṅkhāradukkhatā pana sabbattha caritā

eva. **Sabbatthā**ti sabbāsu dhātūsu, sabbaṭṭhānesu vā. Paṭhamaṁ sukhaṁ dassetvāpi pacchā dukkhassa kathitattā **"dukkhalakkhaṇaṁ kathitan"**ti vuttaṁ.

Ekantadukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā

119-123. Chaṭṭhasattamesu vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"vivaṭṭaṁ kathitan"**ti vuttaṁ. **Tīsu** suttesu. **Catusaccamevā**ti cattāri saccāni samāhaṭāni catusaccanti tesaṁ ekajjhaṁ gahaṇaṁ, niyamo pana tabbinimuttassa paramatthassa abhāvato.

Abhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Dhātusaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Anamataggasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā

124. Upasaggo samāsavisaye sasādhanaṁ kiriyaṁ dassetīti vuttaṁ **“ñāṇena anugantvāpī”**ti. **Vassasataṁ vassasahassan**ti nidassanamattametaṁ, tato bhiyyopi anugantvā anamataggo eva saṁsāro. **Agga**-saddo idha mariyādavacano, anuddesikañcetaṁ vacananti āha **“aparicchinnapubbāparakoṭiko”**ti. Aññathā antimabhavikaparicchinnakatavimuttiparipācanīyadhammādīnaṁ vasena aparicchinnapubbāparakoṭi na sakkā vattuṁ. Saṁsaraṇaṁ **saṁsāro. Pacchimāpi na paññāyati** andhabālānaṁ vasenāti adhippāyo. Tenāha bagavā “dīgho bālāna saṁsāro”ti[1]. **Vemajjheyeva pana sattā saṁsaranti** pubbāparakoṭīnaṁ alabbhanīyattā. **Attho paritto hoti** yathābhūtāvabodhābhāvato. **Buddhasamaye**ti sāsaneti attho. **Attho mahā** yathābhūtāvabodhisambhavato, atthassa vipulatāya taṁsadisā upamā natthīti parittaṁyeva upamaṁ āharantīti adhippāyo. Idāni vuttamevatthaṁ **“pāḷiyaṁ hī”**ti-ādinā samattheti. **Mātu mātaro**ti mātu mātāmahiyo. **Tassevā**ti dukkhasseva. **Tibban**ti dukkhapariyāyoti.

Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pathavīsuttavaṇṇanā

125. **Mahāpathavin**ti avisesena anavasesapariyādāyinīti āha **“cakkavāḷapariyantan”**ti. Parikappavacanañcetaṁ.

Pathavīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 22 piṭṭhe.

3. Assusuttavaṇṇanā

126. Kandanaṁ sasaddaṁ, rodanaṁ pana kevalamevāti āha **"kandantānanti sasaddaṁ rudamānānan"**ti. **Pavattan**ti sandanavasena pavattaṁ. "Sinerurasmīhi paricchinnesū"ti saṅkhepena vuttamatthaṁ vivaranto **"sinerussā"**ti-ādimāha. **Maṇimayan**ti indanīlamaṇimayaṁ. Sinerussa pubbadakkhiṇakoṇasamapadesā "pubbadakkhiṇapassā"ti adhippetā. Tehi nikkhantarajatarasmiyo indanīlarasmiyo ca **ekato hutvā. Tāsaṁ rasmīnaṁ antaresū**ti tāsaṁ catūhi koṇehi nikkhantarasmīnaṁ catūsu antaresu. **Cattāro**ti dakkhiṇādibhedā cattāro mahāsamuddā honti. **Vi-asanan**ti[1] visesena khepanaṁ. Kiṁ pana tanti āha **"vināsoti attho"**ti.

Assusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Khīrasuttavaṇṇanā

127. **Mātuthaññan**ti pītaṁ mātuyā thanato nibbattakhīraṁ bahutaranti veditabbaṁ.

Khīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pabbatasuttavaṇṇanā

128. "Anamataggassa saṁsārassa dīghatamattā na sukaraṁ nasukaran"ti aṭṭhakathāpāṭho. **Kathaṁ nacchindatī**ti kathaṁ na pariyosāpeti, kāyacipi gahaṇatāyāti adhippāyo. **Tayo kappāsaṁsū**ti tayo ekakappāsaṁsū. Yehi naṁ phuṭṭhaṁ, tatopi sukhumataraṁ **sāsapamattaṁ** khīyeyya pabbataṁ sabbabhāgehi aticiravelaṁ parimajjante.

Pabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Viyasananti (Ka)

6. Sāsapasuttavaṇṇanā

129. **Nagaran**ti nagarasaṅkhepena pākārena parikkhittataṁ sandhāya vuttaṁ. Anto pana sabbaso vicittasāsapehi eva puṇṇaṁ, evaṁ cuṇṇikābaddhaṁ. Tenāha "**na pana -pa- daṭṭhabban**"ti.

Sāsapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sāvakasuttavaṇṇanā

130. **Tassa ṭhitaṭṭhānato**ti bhikkhuno anussaritvā ṭhitaṭṭhānato, tena anussaritassa satasahassakappassa anantarakappato paṭṭhāyāti attho. **Evan**ti vuttappakārena. **Cattāropi** bhikkhū abhiññā lābhino. **Cattāri kappasatasahassāni** divase divase **anussareyyun**ti parikappanavasena vadanti.

Sāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā

131. **Etasmiṁ antare**ti etasmiṁ pabhavasamuddapadesaparicchinne āyāmato pañcayojanasatike atirekayojanasatike vā ṭhāne.

Gaṅgāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Daṇḍasuttavaṇṇanā

132. Navame **khitto**ti punappunaṁ khitto. Ekavāraṁ hi khitto mūlādīsu ekeneva nipateyya. Tathā sati adhippeto pātassa aniyamo na nidassito siyā. Tattha ca dhammaṁ suṇantā bhikkhū manussaloke, te sandhāya "**asmā lokā**"ti āha, tadaññaṁ sandhāya "**paralokan**"ti. Tassa tassa vā puggalassa yathādhippeto ayaṁ loko, tadañño paraloko.

Daṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puggalasuttavaṇṇanā

133. **Samaṭṭhikālo**ti samena ākārena laddhabba-aṭṭhikālo. **Giriparikkhepe**ti pañcahi girīhi parikkhittattā "giriparikkhepo"ti laddhanāme rājagahe.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

1. Duggatasuttavaṇṇanā

134. **Duggatan**ti kicchajīvikattā sabbathā dukkhaṁ gataṁ upagataṁ. Tathābhūto pana daliddo varāko nāma hotīti vuttaṁ **"daliddaṁ kapaṇan"**ti. **Hatthapādehī**ti nidassanamattaṁ, aññehipi sarīrāvayavehi dussaṇṭhānehi upeto durupeto evāti.

Duggatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sukhitasuttavaṇṇanā

135. **Sukhitan**ti sañjātasukhaṁ. Tenāha **"sukhasamappitan"**ti-ādi. **Susajjitan**ti sukhumupakaraṇehi sabbathā sajjitaṁ.

Sukhitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tiṁsamattasuttavaṇṇanā

136. **Dhutaṅgasamādānavasena,** na araññavāsādimattena. **Sasaṁyojanā** sabbaso saṁyojanānaṁ appahīnattā, na puthujjanabhāvato. **Ekekavaṇṇakālova gahetabbo**ti etena mahiṁsādīnaṁ rassadīghapiṅgalādīsu ekekāneva gahetvā dasseti.

Taṁsamattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Mātusuttādivaṇṇanā

137-142. **Liṅganiyamena ceva cakkavāḷaniyamena cā**ti “purisānaṁ hi mātugāmakālo, mātugāmānañca purisakālo”ti yathā sattasantāne liṅganiyamo natthi, evaṁ kadāci imasmiṁ cakkavāḷe nibbattanti, kadāci aññatarasminti cakkavāḷaniyamopi natthi. Evameva ṭhite cakkavāḷe mātugāmakāle namātābhūtapubbo natthīti-ādinā liṅganiyamena cakkavāḷaniyamo ca veditabbo. Tenāha **“tesū”**ti-ādi.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā

143. **Ekaṁ apadānaṁ āharitvā dasseti** “evaṁ saṁvegaṁ janetvā bhikkhū visesaṁ pāpessāmī”ti. **Catūhena ārohan**ti catuyojanubbedhattā. **Dvinnaṁ buddhānan**ti kakusandhassa koṇāgamanassa cāti imesaṁ dvinnaṁ buddhānaṁ. “Tivarā rohitassā suppiyā”ti manussānaṁ tasmiṁ tasmiṁ kāle samaññā tattha desanāmavasena jātāti veditabbā, yathā etarahi māgadhāti.

Puna vassasatanti paṭhamavassasatato uparivassasataṁ jīvanako nāma manusso natthi. **Parihīnasadisaṁ kataṁ** desanāya. **Vaḍḍhitvā**ti dasavassāyukabhāvato paṭṭhāya yāva asaṅkhyeyyāyukabhāvā vaḍḍhitvā. “Parihīnan”ti vatvā taṁ parihīnabhāvaṁ dassento **“kathan”**ti-ādimāha. **Yaṁ āyuppamāṇesū**ti yattakaṁ āyuppamāṇesūti.

Vepullapabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Anamataggasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Kassapasaṁyutta

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇana

144. **Santuṭṭho**ti sakena uccāvacena paccayena samameva ca tussanako. Tenāha **"itarītarenā"**ti-ādi. Tattha duvidhaṁ itarītaraṁ pākatikaṁ ñāṇasañjanitañcāti, tattha pākatikaṁ paṭikkhipitvā ñāṇasañjanitameva dassento **"thūlasukhumā"**ti-ādimāha. Itaraṁ vuccati hīnaṁ paṇītato aññattā. Tathā paṇītampi itaraṁ hīnato aññattā. Apekkhāsaddā hi itarītarāti. Iti yena kenaci hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussito tathāpavatto alobho itarītarapaccayasantoso, taṁ samaṅgitāya santuṭṭho. Yathālābhaṁ attano lābhānurūpaṁ santoso **yathālābhasantoso.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso **yathālābhasantoso. Balan**ti kāyabalaṁ. **Sāruppan**ti bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāya pavatti-ākāroti tato vinivattitameva[1] santosassa sarūpaṁ dassento **"labhantopi na gaṇhātī"**ti āha. **Taṁ parivattetvā**ti pakatidubbalādīnaṁ garucīvaraṁ na phāsubhāvāvahaṁ sarīrabādhāvahañca hotīti payojanavasena, nātricchatādivasena parivattetvā. Lahukacīvaraparibhoge santosavirodhi na hotīti āha **"lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī"**ti. Mahagghacīvaraṁ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā aññassa gahaṇaṁ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha **"tesaṁ -pa- dhārentopi santuṭṭhova hotī"**ti. Evaṁ sesapaccayesu yathābalayathāsāruppaniddesesu **api**-saddggahaṇe adhippāyo veditabbo.

Pakatīti vācāpakati-ādikā. Avasesaniddāya abhibhūtattā paṭibujjhato sahasā pāpakā vitakkā pātubhavantīti.

---

1. Vinibandhitameva (Ka)

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitaṁ, pūtibhāvena vā chaḍḍitattā muttaharītakaṁ. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttabhesajjaṁ nissāya yā pabbajjā”ti-ādinā sammāsambuddhādīhi pasatthaṁ.

Eko ekacco **santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṁ na katheti** seyyathāpi āyasmā bākulatthero[1]. **Na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṁ katheti** seyyathāpi thero upanando sakyaputto. **Neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṁ katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyī. **Ayan**ti āyasmā mahākassapo. **Anesanan**ti ayoniso micchājīvavasena paccayapariyesanaṁ. **Uttasatī**ti “kathaṁ nu kho labheyyan”ti jātuttāsena uttasati. Tathā **paritassati. Ayan**ti mahākassapatthero. **Evaṁ** yathāvutta-ekaccabhikkhu viya na **paritassati,** alābhaparittāsena vighātappattiyā na parittāsaṁ āpajjati. Lobhoyeva ārammaṇena saddhiṁ ganthanaṭṭhena bajjhanaṭṭhena gedho **lobhagedho. Mucchan**ti gedhaṁ momūhattabhāvaṁ. **Ādīnavan**ti dosaṁ. **Nissaraṇamevā**ti cīvare idamatthitādassanapubbakaṁ alaggabhāvasaṅkhātaniyyānameva pajānanto. **Yathāladdhādīnan**ti yathāladdhapiṇḍapātādīnaṁ. Niddhāraṇe cetaṁ sāmivacanaṁ.

Yathā mahākassapattheroti attanā vattabbaniyāmena vadati, bagavatā pana vattabbaniyāmena “yathā kassapo bhikkhū”ti bhavitabbaṁ. **Kassapena** nidassanabhūtena. **Kathanaṁ nāma bhāro** “mutto moceyyan”ti paṭiññānurūpattā. **Paṭipattiṁ paripūraṁ katvā pūraṇaṁ bhāro** satthu āṇāya sirasā sampaṭicchitabbato.

Santuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Anottappīsuttavaṇṇanā

145. **Tena rahito**ti tena sammāvāyāmena rahito. **Nibbhayo**ti bhayarahito. Kusalānuppādanampi hi sāvajjameva aññāṇālasiyahetukattā. **Sambujjhanatthāyā**ti ariyamaggehi sambujjhanāya. **Yogehi khemaṁ** tehi anupaddutattā.

---

1. Bāhulatthero (Ka)

Manuññavatthunti manoramaṁ lobhuppattikāraṇaṁ. **Yathā vā tathā vā**ti subhasukhādivasena. **Te**ti lobhādayo. **Anuppannāti veditabbā** tathārūpe vatthārammaṇe tathā anuppannapubbattā. **Aññathā**ti vuttanayeneva vatthārammaṇehi ayojetvā gayhamāne. **Vatthumhī**ti upaṭṭhākādicīvarādivatthumhi. **Ārammaṇe**ti manāpiyādibhede ārammaṇe. **Tādisena paccayenā**ti ayonisomanasikārasativossaggādipaccayena. **Ime**ti vuttanayena paccayalābhena pacchā uppajjamānā pāḷiyaṁ tathā vuttāti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ uppajjamānatāya **nappahīyanti nāma.** Anuppādo hi paramatthato pahānaṁ kathitaṁ, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbanti adhippāyo.

Appaṭiladdhāti anuppattiyā. **Te**ti yathāvuttasīlādi-anavajjadhammā. **Paṭiladdhā**ti adhigatā. "Sīlādidhammā"ti ettha yadi maggaphalānipi gahitāni, atha kasmā "parihānivasenā"ti vuttanti āha **"ettha cā"**ti-ādi. **Imassa pana sammappadhānassā**ti catutthassa sammappadhānassa vasena. **Ayaṁ desanā**ti "uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anatthāya saṁvatteyyun"ti ayaṁ desanā katā. **Dutiyamaggo vā -pa- saṁvatteyyā**ti idaṁ āyatiṁ sattasu attabhāvesu uppajjamānadukkhasaṅkhāta-anatthuppattiṁ sandhāya vuttaṁ. "Ātāpī ottappī bhabbo sambodhāyā"ti-ādivacanato **"ime cattāro sammappadhānā pubbabhāgavipassanāvasena kathitā"**ti vuttaṁ.

Anottappīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Candūpamasuttavaṇṇanā

146. Piyamanāpaniccanavakādiguṇehi cando upamā etesanti **candūpamā. Santhavā**dīni padāni aññamaññavevacanāni. **Pariyuṭṭhānaṁ** puna citte kilesādhigamo. Sabbehipi padehi katthaci satte anurodhavirodhābhāvamāha. Attano pana sommabhāvena **mahājanassa piyo manāpo.** Yadatthamettha candūpamā āhaṭā, taṁ dassento **"evan"**ti-ādimāha. Na kevalaṁ candūpamatāya ettako eva guṇo, atha kho aññepi santīti te dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Evamādīhī**ti **ādi**-saddena yathā

cando lokānuggahena ajavīthi-ādikā nānāvīthiyo paṭipajjati, evaṁ bhikkhu taṁ taṁ disaṁ upagacchati kulānuddayāya. Yathā cando kaṇhapakkhato sukkapakkhaṁ upagacchanto kalāhi vaḍḍhamāno hutvā niccanavo hoti, evaṁ bhikkhu kaṇhapakkhaṁ pahāya sukkapakkhaṁ upagantvā guṇehi vaḍḍhamāno lokassa vā pāmojjapāsaṁsattho niccanavatāya candasamacitto adhunupasampanno viya ca niccanavo hutvā carati.

Apakassitvāti kilesakāmavatthukāmehi vivecetvā. Taṁ nekkhammābhimukhaṁ kāyacittānaṁ ākaḍḍhanaṁ kāyato apanayanañca hotīti āha **"ākaḍḍhitvā apanetvāti attho"**ti. Catukkañcettha sambhavatīti taṁ dassetuṁ **"yo hi bhikkhū"**ti-ādi vuttaṁ.

Niccanavayāti "niccanavakā" icceva vuttaṁ hoti. Ka-saddena hi padaṁ vaḍḍhitaṁ, ka-kārassa ca ya-kārādeso. **Evaṁ vicariṁsū**ti kiñjakkhavasena pariggahābhāvena yathā ime, evaṁ vicariṁsu aññeti[1] anukampamānā.

Dvebhātikavatthūti dvebhātikattherapaṭibaddhaṁ vatthuṁ. **Appatirūpakaraṇan**ti bhikkhūnaṁ asāruppakaraṇaṁ. **Ādhāyitvā**ti āropanaṁ ṭhapetvā. **Tathā**ti yathā saṁghamajjhe gaṇamajjhe ca, tathā vuḍḍhatare puggale appatirūpakaraṇaṁ. **Evamādī**ti **ādi**-saddena antaragharappavesane aññattha ca yathāvuttato aññaṁ asāruppakiriyaṁ saṅgaṇhāti. **Tatthevā**ti saṁghamajjhe gaṇamajjhe **puggalassa ca** vuḍḍhassa **santike.**

Yathāvuttesu aññesu ca **tesu ṭhānesu. Pāpicchatāpi manopāgabbhiyan**ti eteneva kodhūpanāhādīnaṁ samudācāro manopāgabbhiyanti dassitaṁ hoti.

Ekato bhāriyanti piṭṭhipassato onataṁ. **Vāyupatthambhan**ti cittasamuṭṭhānavāyunā upatthambhanaṁ. Anubbejetvā cittanti ānetvā sambandho. Cittassa hi tato anubbejanaṁ tadanunayanaṁ. Tenāha **"sampiyāya māno oloketī"**ti. **Vāyupatthambhakaṁ gāhāpetvā**ti kāyaṁ tathā upatthambhakaṁ katvā.

---

1. Amhākanti (Ka)

Opammasaṁsandanaṁ suviññeyyameva. Kāmagiddhatāya **hīnādhimuttiko,** avisuddhasīlācāratāya **micchāpaṭipanno.**

Aṅgulīhi nikkhantapabhā ākāsasañcalanena diguṇā hutvā ākāse vicariṁsūti āha **"yamakavijjutaṁ cārayamāno viyā"**ti. "Ākāse pāṇiṁ cālesī"ti padassa aññattha anāgatattā **"asambhinnapadan"**ti vuttaṁ. **Attamano**ti pītisomanassehi gahitamano. Yaṁ hi cittaṁ anavajjaṁ pītisomanassasahitaṁ, taṁ sasantakaṁ hitasukhāvahattā. Tenāha **"sakamano"**ti-ādi. **Na domanassena -pa- gahitamano** sakacittassa tabbiruddhattā. **Purimanayenevā**ti "idāni yo hīnādhimuttiko"ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Pasannākāranti pasannehi kātabbakiriyaṁ. Taṁ sarūpato dasseti **"cīvarādayo paccaye dadeyyun"**ti. **Tathabhāvāyā**ti yadatthaṁ bagavatā dhammo desito, yadatthañca sāsane pabbajjā, tadatthāya. **Rakkhaṇabhāvan**ti apāyabhayato ca rakkhaṇajjhāsayaṁ. **Candopamādivasenā**ti **ādi**saddena ākāse calitapāṇi viya katthaci alaggatāya parisuddhajjhāsayatā sattesu kāruññanti evamādīnaṁ saṅgaho.

Candūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Kulūpakasuttavaṇṇanā

147. Kulāni upagacchatīti **kulūpako. Sandīyatī**ti sabbaso dīyati, avakhaṇḍīyatīti attho. Sā pana avakhaṇḍiyanā dukkhāpanā aṭṭiyanā hotīti vuttaṁ **"aṭṭīyatī"**ti. Tenāha bagavā "so tatonidānaṁ dukkhaṁ domanassaṁ paṭisaṁvedayatī"ti. **Vuttanayānusārena** heṭṭhā vuttanayassa anusaraṇena.

Kulūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā

148. **Chinnabhinnaṭṭhāne** chiddassa aputhulattā aggaḷaṁ adatvāva suttena saṁsibbanamattena aggaḷadānena ca chidde puthule. **Nibbasanānī**ti ciranisevitavasanakiccāni, paribhogajiṇṇānīti attho. Tenāha **"pubbe -pa- laddhanāmānī"**ti. Saññāpubbako vidhi aniccoti **"gahapatānī"**ti vuttaṁ yathā "vīriyan"ti.

Senāpatinti senāpatibhāvinaṁ, senāpaccārahanti attho. **Attano kammenā**ti attanā kātabbakammena. **So**ti satthā. **Tasmin**ti mahākassapatthere karotīti sambandho. **Na karotī**ti vuttamatthaṁ vivaranto **"kasmā"**ti-ādimāha. Yadi satthā dhutaṅgāni na vissajjāpetukāmo, atha kasmā "jiṇṇosi dāni tvan"ti-ādimavocāti āha **"yathā panā"**ti-ādi.

Diṭṭhadhammasukhavihāranti imasmiṁ yeva attabhāve phāsuvihāraṁ. **Amānusikā savanaratī**ti atikkantamānusikāya araññasadduppattiyā[1] araññehaṁ vasāmīti vivekavāsūpanissayādhīnasaddasavanapaccayā dhammarati uppajjati. **Aparo**ti añño, dutiyoti attho. **Tatthevā**ti tasmiṁ yeva ekassa viharaṇaṭṭhāne viharaṇasamaye ca phāsu bhavati cittaviveka sambhavato. Tenāha **"ekassa ramato vane"**ti.

Tathāti yathā āraññikassa rati, tathā piṇḍapātikassa labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro. Esa nayo sesesu. Apiṇḍapātikādhīno itarassa visesajotakoti tamevassa visesaṁ dassetuṁ **"akālacārī"**ti-ādi vuttaṁ.

Amhākaṁ salākaṁ gahetvā bhattatthāya gehaṁ anāgacchantassa sattāhaṁ na pātetabbanti sāmikehi dinnattā **sattāhaṁ salākaṁ na labhati**, na katikavasena. Piṇḍacārikavatte avattanato **"yassa cesā"**ti-ādi vuttaṁ.

Paṭhamataraṁ kātabbaṁ yaṁ, taṁ **vattaṁ,** itaraṁ **paṭivattaṁ.** Mahantaṁ vā **vattaṁ,** khuddakaṁ **paṭivattaṁ.** Keci "vattapaṭipattin"ti paṭhanti, vattassa karaṇanti attho.

---

1. Araññasaññuppattiyā (Ka)

uddharaṇa-atiharaṇavītiharaṇavossajjanasannikkhepanasannirumbhanānaṁ vasena **cha koṭṭhāse. Garubhāvenā**ti thirabhāvena.

“Amukasmiṁ senāsane vasantā bahuṁ vassavāsikaṁ labhantī”ti tathā **na vassavāsikaṁ pariyesanto carati** vassavāsikasseva aggahaṇato. Tasmā senāsanaphāsukaṁyeva cinteti. **Tena** bahuparikkhārabhāvena **phāsuvihāro natthi** parikkhārānaṁ rakkhaṇapaṭijagganādidukkhabahulatāya. **Appicchādīnan**ti appicchasantuṭṭhādīnaṁyeva labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro.

Jiṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Ovādasuttavaṇṇanā

149. **Attano ṭhāne**ti sabrahmacārīnaṁ ovādakaviññāpakabhāvena attano mahāsāvakaṭṭhāne ṭhapanatthaṁ. Atha vā yasmā “ahaṁ dāni na ciraṁ ṭhassāmi, tathā Sāriputtamoggallānā, ayaṁ pana vīsaṁvassasatāyuko, ovadanto anusāsanto mamaccayena bhikkhūnaṁ mayā kātabbakiccaṁ karissatī”ti adhippāyena bagavā imaṁ desanaṁ ārabhi. Tasmā **attano ṭhāne**ti satthārā kātabba-ovādadāyakaṭṭhāne. Tenāha **“evaṁ panassā”**ti-ādi. Yathāha bagavā “ovada kassapa -pa- tvaṁ vā”ti. **Dukkhena vattabbā** appadakkhiṇaggāhibhāvato. **Dubbacabhāvakaraṇehī**ti kodhūpanāhādīhi. Anusāsaniyā padakkhiṇaggahaṇaṁ nāma anudhammacaraṇaṁ, chinnapaṭipatti katā vāmaggāho nāmāti āha **“anusāsanin”**ti-ādi. **Atikkamma vadante**ti aññamaññaṁ atikkamitvā atimaññitvā vadante. **Bahuṁ bhāsissatī**ti dhammaṁ kathento ko vipulaṁ katvā kathessati. **Asahitan**ti pubbenāparaṁ nasahitaṁ hetupamāvirahitaṁ. **Amadhuran**ti na madhuraṁ na kaṇṇasukhaṁ kaṇṇasukhaṁ na pemanīyaṁ. **Lahuññeva uṭṭhāti** appavattanena kūlaṭṭhānaṁ viya tassa kathanaṁ.

Ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā

150. **Okappanasaddhā**ti saddheyyavatthuṁ ogāhitvā "evametan"ti kappanasaddhā. **Kusaladhammajānanapaññā**ti anavajjadhammānaṁ sabbaso jānanapaññā. **Parihānan**ti sabbāhi smpattīhi parihānaṁ. Na hi kalyāṇamittarahitassa kāci sampatti nāma atthīti.

Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā

151. **Pubbe**ti paṭhamabodhiyaṁ. **Etarahī**ti tato pacchime kāle. **Kāraṇapaṭṭhapane**ti kāraṇārambhe. **Tesu** vuttaguṇayuttesu **theresu. Tasmin**ti tasmiṁ yathāvuttaguṇayutte puggale. **Evaṁ sakkāre kayiramāne**ti "bhaddako vatāyaṁ bhikkhū"ti ādarajātehi bhikkhūhi sakkāre kayiramāne. **Ime** sabrahmacārī. "Ehi bhikkhū"ti taṁ bhikkhuṁ attano mukhābhimukhaṁ karontā vadanti. **Yaṁ hi tan**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ. **Upaddavo**ti vuccati anatthajananato. Patthayati bhajati bajjhatīti **patthanā,** abhisaṅgoti āha **"abhipatthanāti adhimattapatthanā"**ti.

Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā

152. **Yāvadevā**ti iminā samānatthaṁ "yāvade"ti idaṁ padanti āha **"yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī"**ti. Yadicchakaṁ jhānasamāpattīsu vasībhāvadassanatthaṁ tadetaṁ āraddhaṁ. **Vitthāritameva,** tasmā tattha vitthāritameva gahetabbanti adhippāyo. **Āsavānaṁ khayā**ti āsavānaṁ khayahetu ariyamaggena sabbaso āsavānaṁ khepitattā. **Apaccayabhūtan**ti ārammaṇapaccayabhāvena apaccayabhūtaṁ.

Jhānābhiññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upassayasuttavaṇṇanā

153. Lābhasakkārahetupi ekacce bhikkhū bhikkhunupassayaṁ gantvā bhikkhuniyo ovadanti, evamevaṁ ayaṁ pana thero na lābhasakkārahetu bhikkhunupassayagamanaṁ yācati, atha kasmāti āha **"kammaṭṭhānatthikā"**ti-ādi. Eso hi Ānandatthero ussukkāpetvā paṭipattiguṇaṁ dassento yasmā tā bhikkhuniyo catusaccakammaṭṭhānikā, tasmā pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ udayabbayādipakāsaniyā dhammakathāya vipassanāpaṭipattisampadaṁ dassesi. Aniccādilakkhaṇāni ceva udayabbayādike ca sammā dassesi. Hatthena gahetvā viya paccakkhato dassesi. **Samādapesī**ti tattha lakkhaṇārammaṇikavipassanaṁ samādapesi. Yathā vīthipaṭipanno hutvā pavattati, **evaṁ gaṇhāpesi. Samuttejesī**ti vipassanāya āraddhāya saṅkhārānaṁ udayabbayādīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṁ paggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṁ anupavattanena bhāvanāmajjhimavīthiṁ pāpetvā yathā vipassanāñāṇaṁ suppasannaṁ hutvā vahati, evaṁ indriyānaṁ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṁ sammā uttejesi, nibbānavasena vā samādapesi. **Sampahaṁsesī**ti tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena upari laddhabbabhāvanāvasena cittaṁ sampahaṁsesi, laddhassādavasena suṭṭhu tosesi. Evamettha attho veditabbo.

Manute pariññādivasena saccāni bujjhatīti **muni. Te**ti taṁ. Upayogatthe hi idaṁ sāmivacanaṁ. **Uttarī**ti upari, tava yathābhūtasabhāvato paratoti attho. Pakkhapatito agatigamanaṁ **atireka-okāso. Upaparikkhī**ti anuvicca nivārako na bahumato. **Buddhapaṭibhāgo** thero. "Bālā bhikkhunī dubbhāsitaṁ āhā"ti avatvā "khamatha bhante"ti vadantena pakkhapātena viya vuttaṁ hotīti āha **"ekā bhikkhuni na vāritā"**ti-ādi.

Cutā saliṅgato naṭṭhā, desantarapakkamena adassanaṁ na gatā. **Kaṇṭakasākhā viyā**ti kuraṇṭaka-apāmaggakaṇṭakalasikāhi sākhā viya.

Upassayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīvarasuttavaṇṇanā

154. Rājagahassa dakkhiṇabhāge giri Dakkhiṇāgiri ṇa-kāre a-kārassa dīghaṁ katvā, tassa dakkhiṇabhāge janapadopi **"dakkhiṇāgirī"**ti vuccati "girito dakkhiṇabhāgo"ti katvā. **Ekadivasenā**ti ekena divasena uppabbājesuṁ tesaṁ saddhāpabbajitābhāvato.

Yattha cattāro vā uttari vā bhikkhū akappiyanimantanaṁ sādiyitvā pañcannaṁ bhojanānaṁ aññataraṁ bhojanaṁ ekato paṭiggaṇhitvā bhuñjanti, etaṁ gaṇabhojanaṁ nāma, taṁ tiṇṇaṁ bhikkhūnaṁ bhuñjituṁ vaṭṭatīti **"tikabhojanaṁ paññattan"**ti vacanena gaṇabhojanaṁ paṭikkhittanti vuttaṁ hoti. Tayo atthavase paṭicca anuññātattāpi **"tikabhojanan"**ti vadanti.

"Dummaṅkūnaṁ niggaho eva pesalānaṁ phāsuvihāro"ti idaṁ ekaṁ aṅgaṁ. Tenevāha **"dummaṅkūnaṁ niggahenevā"**ti-ādi. "Yathā devadatto -pa- saṁghaṁ bhindeyyun"ti **iminā kāraṇena** tikabhojanaṁ paññattaṁ.

Atha kiñcarahīti atha kasmā tvaṁ asampannagaṇaṁ bandhitvā carasīti adhippāyo. Asampannāya parisāya cārikācaraṇaṁ kulānuddayāya na hoti kulānaṁ ghātitattāti adhippāyena thero **"sassaghātaṁ maññe carasī"**ti-ādimavoca.

Sodhento tassā ativiya parisuddhabhāvadassanena. **Uddisituṁ na jānāmi** tathā cittasseva anuppannapubbattā. **Kiñcanaṁ** kilesavatthu. Saṅgahetabbakhettavatthu **palibodho,** ālayo apekkhā. **Okāsābhāvato**ti bahukiccakaraṇīyatāya kusalakiriyāya okāsābhāvato. **Sannipātaṭṭhānato**ti saṅketaṁ katvā viya kilesarajānaṁ tattha sannijjhapavattanato.

Sikkhattayabrahmacariyanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṁ brahmaṁ seṭṭhaṁ cariyaṁ. Khaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍaṁ katvā.** Lakkhaṇavacanaṁ hetaṁ. Kiñci sikkhekadesaṁ asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipuṇṇaṁ.** Cittuppādamattampi saṁkilesamalaṁ anuppādetvā accantameva visuddhaṁ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṁ.** Tato eva saṅkhaṁ viya likhitanti **saṅkhalikhitaṁ.** Tenāha **"likhitasaṅkhasadisan"**ti. Dāṭhikāpi taggahaṇeneva

gahetvā "massu"tveva vuttaṁ, na ettha kevalaṁ massuyevāti attho. Kasāyena rattāni **kāsāyāni.**

Vaṅgasāṭakoti[1] vaṅgadese uppannasāṭako. **Esāti** mahākassapatthero. **Abhinīhārato paṭṭhāya** paṇidhānato pabhuti, ayaṁ idāni vuccamānā. Aggasāvakadvayaṁ upādāya tatiyattā **"tatiyasāvakan"**ti vuttaṁ. **Aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassan**ti bhikkhūnaṁ satasahassañceva saṭṭhisahassāni ca aṭṭha ca sahassāni.

Ayañca ayañca guṇoti sīlato paṭṭhāya yāva aggaphalā guṇoti kittento mahāsamuddaṁ pūrayamāno viya kathesi.

Kolāhalanti devatāhi nibbattito kolāhalo.

Khuddakādivasena **pañcavaṇṇā. Taraṇaṁ**[2] **vā hotu maraṇaṁ**[3] **vā**ti mahoghaṁ ogāhanto puriso viya maccherasamuddaṁ uttaranto **pacchāpi -pa- pādamūle ṭhapesi** bagavato dhammadesanāya maccherapahānassa kathitattā.

Satthu guṇā kathitā nāma hontīti vuttaṁ **"satthu guṇe kathentassā"**ti. **Tato paṭṭhāyā**ti tadā satthu sammukhā dhammassa vanato paṭṭhāya.

Tathāgatamañcassāti Tathāgatassa paribhogamañcassa. **Dānaṁ datvā** brāhmaṇassa **purohitaṭṭhāne ṭhapesi. Tādisasseva** seṭṭhino **dhītā hutvā.**

Adinnavipākassāti pubbe katūpacitassa sabbaso na dinnavipākassa. **Tassa kammassā**ti tassa paccekabuddhassa patte piṇḍapātaṁ chinditvā kalalapūraṇakammassa. Tasmiṁ yeva attabhāve **sattasu ṭhānesu** duggandhasarīratāya **paṭinivattitā. Iṭṭhakapantī**ti suvaṇṇiṭṭhakapanti. **Ghaṭaniṭṭhakāyā**ti tassa pantiyaṁ paṭhamaṁ ṭhapita-iṭṭhakāya saddhiṁ ghaṭetabba-iṭṭhakāya ūnā hoti. **Bhaddake kāle**ti īdisiyā iṭṭhakāya icchitakāleyeva āgatāsi. **Tena bandhanenā**ti tena silesasambandhena.

---

1. Navasāṭakoti (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Maraṇaṁ (Ka) 3. Amaraṇaṁ (Ka)

Olambakāti muttāmaṇimayā olambakā. **Puññan**ti natthi no puññaṁ taṁ, yaṁ nimittaṁ yaṁ kāraṇā ito sukhumatarassa paṭilābho siyāti attho. **Puññaniyāmenā**ti puññānubhāvasiddhena niyāmena. So ca **assa**[1] bārāṇasirajjaṁ dātuṁ katokāso[2].

Phussarathanti maṅgalarathaṁ. Uṇhīsaṁ vālabījanī khaggo maṇipādukā setacchattanti **pañcavidhaṁ rājakakudhabhaṇḍaṁ.** Setacchattaṁ visuṁ gahitaṁ. Dibbavatthaṁ sādiyituṁ puññānubhāvacodito "nanu tātā thūlan"ti-ādimāha.

Pañca caṅkamanasatānīti ettha **iti-**saddena ādi-atthena aggisālādīni pabbajitasāruppaṭṭhānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīḷitanti ariyānaṁ parinibbutaṭṭhāne kātabbasakkāraṁ vadati.

Nappamajji nirogā ayyāti pucchitākāradassanaṁ. **Parinibbutā devā**ti devī paṭivacanaṁ adāsi. **Paṭiyādetvā**ti niyyātetvā. **Samaṇakapabbajjan**ti samitapāpehi ariyehi anuṭṭhātabbapabbajjaṁ. So hi rājā paccekabuddhānaṁ vesassa diṭṭhattā "idameva bhaddakan"ti tādisaṁyeva liṅgaṁ gaṇhi.

Tatthevāti brahmalokeyeva. Vīsatime vasse sampatteti āharitvā sambandho. Brahmalokato āgantvā nibbattattā brahmacariyādhikārassa cirakālaṁ saṅgahitattā[3] **"evarūpaṁ kathaṁ mākathethā"**ti-ādimāha.

Vīsati dharaṇāni "nikkhan"ti vadanti. Alabhanto na vasāmīti saññāpessāmīti sambandho.

Itthākaroti itthiratanassa uppattiṭṭhānaṁ. **Ayyadhītā**ti amhākaṁ ayyassa dhītā, bhaddakāpilānīti[4] attho. Pasādarūpena nibbisiṭṭhatāya "mahāgīvan"ti paṭimāya sadisabhāvamāha. Tenāha **"ayyadhītāyā"**ti-ādi.

Samānapaṇṇanti sadisapaṇṇaṁ, kumārassa kumāriyā ca vuttantapaṇṇaṁ. **Ito ca etto cā**ti te purisā samāgamaṭṭhānato magadharaṭṭhe

---

1. Yathā (Ka)
2. Mātukatokāso (Ka)
3. Cirakālasambhūtattā (Aṅguttaranikāye paṭhamavagge mahākassapattheravatthuṭīkāyaṁ)
4. Bhujissadāyikāti (Ka)

mahātitthagāmaṁ maddaraṭṭhe sāgalanagarañca uddissa pakkamantā aññamaññaṁ vissajjentā nāma hontīti "ito ca etto ca pesesun"ti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihatthappamāṇaṁ pupphadāmaṁ. **Tāni** pupphadāmāni. **Te**ti ubho bhaddā ceva pippalikumāro ca. **Lokāmisenā**ti gehassitapemena, kāmassādenāti attho. **Asaṁsaṭṭhā**ti na saṁsaṭṭhā. Vicārayiṁsu ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsayena samujjalantena vimokkhabījena samussāhitacittā. **Yantabaddhānī**ti sassasampādanatthaṁ tattha tattha iṭṭhakadvārakavāṭayojanavasena yantabaddha-udakanikkhamanatumbāni. **Kammanto**ti kasikammakaraṇaṭṭhānaṁ. **Dāsagāmā**ti dāsānaṁ vasanagāmā.

Osāpetvāti pakkhipitvā. **Ākappakuttavasenā**ti ākāravasena kiriyāvasena ca. **Ananucchavikan**ti pabbajitavesassa ananurūpaṁ. **Tassa matthake**ti dvedhāpathassa dvidhābhūtaṭṭhāne.

Etesaṁ saṅgahaṁ kātuṁ vaṭṭatīti nisīdīti sambandho. Sā pana satthu tattha nisajjā edisīti dassetuṁ **"nisīdanto panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yā buddhānaṁ aparimitakālasaṅgahitā acinteyyāparimeyya puññasambhārūpacayanibbattā nirūpitasabhāvabuddhaguṇavijjotitā lakkhaṇānubyañjanasamujjalā byāmappabhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhatāya akittimā rūpakāyasirī, taṁyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbaṁ pasādasaṁvaḍḍhanatthaṁ aniggahetvā nisinno bagavā "buddhavesaṁ gahetvā -pa- nisīdī"ti vutto. Asītihatthaṁ padesaṁ byāpetvā pavattiyā **"asītihatthā"**ti vuttā. **Satasākho**ti bahusākho anekasākho. **Suvaṇṇavaṇṇo ahosi** nirantaraṁ buddharasmīhi samantato samokiṇṇattā. **Evaṁ** vuttappakārena **veditabbā.**

Rājagahaṁ nāḷandanti ca sāmi-atthe upayogavacanaṁ antarāsaddayogatoti āha **"Rājagahassa ca Nāḷandāya cā"**ti. **Na hi me ito aññena satthārā bhavituṁ sakkā** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṁ yathārahaṁ anusāsanasamatthassa aññassa sadevake abhāvato. **Na hi me ito aññena sugatena bhavituṁ sakkā** sobhanagamanaguṇagaṇayuttassa aññassa abhāvato. **Na hi me ito aññena sammāsambuddhena bhavituṁ sakkā** sammā sabbadhammānaṁ sayambhuñāṇena abhisambuddhassa abhāvato. **Iminā**ti "satthā me bhante"ti iminā vacanena.

Ajānamānova sabbaññeyyanti adhippāyo. **Sabbacetasā**ti sabba-ajjhattikaṅgaparipuṇṇacetasā. **Samannāgatan**ti sampannaṁ sammadeva anu anu āgataṁ upagataṁ. **Phaleyyā**ti vidāleyya. **Vilayan**ti vināsaṁ.

Evaṁ sikkhitabbanti idāni vuccamānākārena. Hirottappassa bahalatā nāma vipulatāti āha **"mahantan"**ti. **Paṭhamataramevā**ti pageva upasaṅkamanato. Tathā atimānapahīno assa, hiri-ottappaṁ yathā saṇṭhāti. **Kusalasannissitan**ti anavajjadhammanissitaṁ. **Aṭṭhikan**ti tena dhammena aṭṭhikaṁ. Ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā savanacittaṁ "sabbaceto"ti adhippetanti āha **"cittassa thokampi bahi gantuṁ adento"**ti. Tena samodhānaṁ dasseti. **Sabbena -pa- samannāharitvā** ārambhato pabhuti yāva desanā nipphannā, tāva antarantarā pavattena sabbena samannāhāracittena dhammaṁyeva samannāharitvā. **Ṭhapitasoto**ti dhamme nihitasoto. **Odahitvā**ti apihitaṁ katvā. **Paṭhamajjhānavasenā**ti idaṁ asubhesu tasseva ijjhato, itaratthañca sukhasampayuttatā vuttā.

Saṁsārasāgare paribbhamantassa iṇaṭṭhāne tiṭṭhanti kilesā āsavasabhāvāpādanatoti āha **"saraṇoti sakileso"**ti. **Cattāro hi paribhogā**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ visuddhimaggataṁ saṁvaṇṇanāsu vuttanayeneva veditabbaṁ. Ettha ca bagavā paṭhamaṁ ovādaṁ therassa brāhmaṇajātikattā jātimānapahānatthamabhāsi, dutiyaṁ bāhusaccaṁ nissāya uppajjanaka-ahaṁkārapahānatthaṁ, tatiyaṁ upadhisampattiṁ nissāya uppajjanaka-attasinehapahānatthaṁ. **Aṭṭhame divase**ti bagavatā samāgatadivasato aṭṭhame divase.

Maggato okkamanaṁ paṭhamataraṁ bagavatā samāgatadivaseyeva ahosi. Yadi arahattādhigamo pacchā, atha kasmā pāḷiyaṁ pageva siddhaṁ viya vuttanti āha **"desanāvārassā"**ti-ādi. "Sattāhameva khvāhaṁ āvuso saraṇo raṭṭhapiṇḍaṁ bhuñjin"ti vatvā avasarappattaṁ arahattaṁ pavedento "aṭṭhamiyā aññā udapādī"ti āha. Ayamettha desanā vārassa āgamo. Tato paraṁ bagavatā attano kataṁ anaggahaṁ cīvaraparivattanaṁ dassento "atha kho āvuso"ti-ādimāha.

Antantenāti catuggguṇaṁ katvā paññattāya saṅghāṭiyā antantena. **Jātipaṁsukūlikena -pa- bhavituṁ vaṭṭatī**ti etena pubbe jāti-āraññakaggahaṇena ca terasa dhutaṅgā gahitā evāti daṭṭhabbaṁ. **Anucchavikaṁ kātun**ti anurūpaṁ paṭipattiṁ paṭipajjituṁ. Thero pārupīti sambandho.

Bhagavato ovādaṁ bagavato vā dhammakāyaṁ nissāya urassa vasena jātoti **oraso.** Bhagavato vā dhammasarīrassa mukhato sattatiṁsabodhipakkhiyato jāto. Teneva dhammajātadhammanimmitabhāvopi saṁvaṇṇitoti daṭṭhabbo. Ovādadhammo eva satthārā dātabbato therena ādātabbato **ovādadhammadāyādo,** ovādadhammadāyajjoti attho, taṁ arahatīti. Esa nayo sesapadesupi.

"Pabbajjā ca parisodhitā"ti vatvā tassā sammadeva sodhitabhāvaṁ byatirekamukhena dassetuṁ **"āvuso yassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **evan**ti yathā ahaṁ labhiṁ, evaṁ so satthu santikā labhatīti yojanā. **Sīhanādaṁ naditun**ti etthāpi sīhanādanadanā nāma desanāva, thero satthārā attano katānuggahameva anantarasutte vuttanayena ulliṅgeti, na aññathā. Na hi mahāthero kevalaṁ attano guṇānubhāvaṁ vibhāveti. **Sesan**ti yaṁ idha asaṁvaṇṇitaṁ. **Purimanayenevā**ti anantarasutte vuttanayeneva.

Cīvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Paraṁmaraṇasuttavaṇṇanā

155. Yathā atītakappe atītāsu jātīsu kammakilesavasena āgato, tathā etarahipi āgatoti **Tathāgato,** yathā yathā vā pana kammaṁ katūpacitaṁ, tathā taṁ taṁ attabhāvaṁ āgato upagato upapannoti **Tathāgato,** sattoti āha **"Tathāgatotisatto"**ti. **Eten**ti "evaṁ hoti bhavati tiṭṭhati sassatisaman"ti evaṁ pavattaṁ diṭṭhigataṁ. **Atthasannissitaṁ na hotī**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthato sukhanti pasatthasannissitaṁ na hoti. **Ādibrahmacariyakan**ti ettha maggabrahmacariyaṁ adhippetaṁ tassa padhānabhāvato. Tassa pana etaṁ diṭṭhigataṁ

ādipaṭipadāmattaṁ na hoti anupakārakattā vilomanato ca. Tato eva itarabrahmacariyassapi anissayova. Sesaṁ vuttanayena veditabbaṁ.

Paraṁmaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā

156. Ājānāti heṭṭhimamaggehi ñātamariyādaṁ anatikkamitvāva jānāti paṭivijjhatīti **aññā,** aggamaggapaññā. Aññassa ayanti **aññā, arahattaphalaṁ.** Tenāha **"arahatte"**ti.

Obhāseti obhāsanimittaṁ. "Cittaṁ vikampatī"ti padadvayaṁ ānetvā sambandho. **Obhāse**ti visayabhūte. Upakkilesehi cittaṁ vikampatīti yojanā. Tenāha **"yehi cittaṁ pavedhatī"**ti. Sesesupi eseva nayo.

Upaṭṭhāneti satiyaṁ. **Upekkhāya cā**ti vipassanupekkhāya ca. Ettha ca vipassanācittasamuṭṭhānasantānavinimuttaṁ pabhāsanaṁ rūpāyatanaṁ **obhāso. Ñāṇā**dayo vipassanācittasampayuttāva. Sakasakakicce saviseso hutvā pavatto **adhimokkho** saddhādhimokkho. **Upaṭṭhānaṁ** sati. **Upekkhā**ti āvajjanupekkhā. Sā hi āvajjanacittasampayuttā cetanā. Āvajjana-ajjhupekkhanavasena pavattiyā idha "āvajjanupekkhā"ti vuccati. **Puna upekkhāyā**ti vipassanupekkhāva anena samajjhattatāya evaṁ vuttā. **Nikanti** nāma vipassanāya nikāmanā[1] apekkhā. Sukhumatarakileso vā siyā duviññeyyo.

Imāni dasa ṭhānānīti imāni obhāsādīni upakkilesuppattiyā ṭhānāni upakkilesavatthūni. **Paññā yassa paricitā**ti yassa paññā paricitavatī yāthāvato jānāti. "Imāni nissāya addhā maggappatto phalappatto ahan"ti pavatta-adhimāno **dhammuddhaccaṁ** dhammūpanissayo vikkhepo. Tattha kusalo hi taṁ yāthāvato jānanto **na ca** tattha **sammohaṁ gacchati.**

---

1. Nikāmā (Ka)

Adhigamasaddhammappatirūpakaṁ nāma anadhigate adhigatamānibhāvāvahattā. Yadaggena vipassanāñāṇassa upakkileso, tadaggena paṭipattisaddhammappatirūpakotipi sakkā viññātuṁ. **Dhātukathā**ti mahādhātukathaṁ vadati. **Vedallapiṭakan**ti vetullapiṭakaṁ[1]. Taṁ nāgabhavanato ānītanti vadanti. Vādabhāsitanti apare[2]. **Abuddhavacanaṁ** buddhavacanena virujjhanato. Na hi sambuddho pubbāparaviruddhaṁ vadati. Tattha sallaṁ upaṭṭhapenti kilesavinayaṁ na sandissati, aññadatthu kilesuppattiyā paccayo hotīti.

Avikkayamānanti vikkayaṁ agacchantaṁ. **Tan**ti suvaṇṇabhaṇḍaṁ.

Na sakkhiṁsu ñāṇassa avisadabhāvato. Esa nayo ito paresupi.

Idāni "bhikkhū paṭisambhidāppattā ahesun"ti-ādinā vuttameva atthaṁ kāraṇato vibhāvetuṁ puna **"paṭhamabodhiyaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **paṭipattiṁ pūrayiṁsū**ti atīte kadā te paṭisambhidāvahaṁ paṭipattiṁ pūrayiṁsu? Paṭhamabodhikālikā bhikkhū. Na hi attasammāpaṇidhiyā pubbekatapuññatāya ca vinā tādisaṁ bhavati. Esa nayo ito paresupi. **Tadā paṭipattisaddhammo antarahito nāma bhavissatī**ti etena ariyamaggena āsannā eva pubbabhāgapaṭipadā paṭipattisaddhammoti dasseti.

Dvīsūti suttābhidhammapiṭakesu antarahitesupi. **Anantarahitameva** adhisīlasikkhāyaṁ ṭhitassa itarasikkhādvayasamuṭṭhāpitato. **Kiṁkāraṇā**ti kena kāraṇena, aññasmiṁ dhamme antarahite aññatarassa dhammassa anantaradhānaṁ vuccatīti adhippāyo. **Paṭipattiyā paccayo hoti** anavasesato paṭipattikkamassa paridīpanato. **Paṭipatti adhigamassa** paccayo visesalakkhaṇapaṭivedhabhāvato. **Pariyattiyeva pamāṇaṁ** sāsanassa ṭhitiyāti adhippāyo.

Nanu ca sāsanaṁ osakkitaṁ pariyattiyā vattamānāyāti adhippāyo. **Anārādhakabhikkhū**ti sīlamattassapi na ārādhako dussīlo. **Imasmin**ti imasmiṁ pātimokkhe. **Vattantā**ti "sīlaṁ akopetvā ṭhitā atthī"ti pucchi.

---

1. Vedaḷhapiṭakanti vedallapiṭakaṁ (Ka)
2. Bodhisattapiṭakasampayuttaṁ bhāsitanti abhidhammasamuccaye vuttaṁ.

Etesūti evaṁ mahantesu sakalaṁ lokaṁ ajjhottharituṁ samatthesu catūsu mahābhūtesu. **Tasmā**ti yasmā aññena kenaci atimahantenapi saddhammo na antaradhāyati, samayantarena pana vattabbameva natthi, tasmā. **Evamāhā**ti idāni vuccamānākāraṁ vadati.

Ādānaṁ ādi, ādi eva **ādikan**ti āha "**ādikenāti ādānenā**"ti. **Heṭṭhāgamanīyā**ti adhobhāgagamanīyā, apāyadukkhassa saṁsāradukkhassa ca nibbattakāti attho. **Gāravarahitā**ti garukāra rahitā. Patissayanaṁ nīcabhāvena patibaddhavuttiyā, patisso patissayoti atthato ekaṁ, so etesaṁ natthīti āha "**appatissāti appatissayā anīcavuttikā**"ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Kassapasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Lābhasakkārasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā

157. **Thaddho**ti kakkhaḷo aniṭṭhassa padānato. **Catupaccayalābho**ti catunnaṁ paccayānaṁ paṭilābho. **Sakkāro**ti tehiyeva paccayehi susaṅkhatehi pūjanā, so pana atthato sampattiyevāti āha **"tesaṁyeva -pa- lābho"**ti. **Vaṇṇaghoso**ti guṇakittanā. Antarāyassa anativattanato **antarāyiko** anatthāvahattā.

Dāruṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Baḷisasuttavaṇṇanā

158. Baḷisena carati, tena vā jīvatīti **bāḷisiko.** Tenāha **"baḷisaṁ gahetvā caramāno"**ti. **Āmisagatan**ti āmisūpagataṁ āmisapatitaṁ. Tenāha **"āmisamakkhitan"**ti. Bhinnādhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hotevāti āha **"āmise cakkhudassanan"**ti. Ayo vuccati sukhaṁ, tabbidhuratāya **anayo,** dukkhanti āha **"dukkhaṁ patto"**ti. **Assā**ti etena. Kattu-atthe hi etaṁ sāmivacanaṁ. Yathā kilesā vattanti, evaṁ pavattamāno puggalo kilesavippayogo na hotīti vuttaṁ **"yathā kilesamārassa kāmo, evaṁ kattabbo"**ti.

Baḷisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Kummasuttādivaṇṇanā

159-160. Aṭṭhikacchapā vuccanti yesaṁ kapālamatthake tikhiṇā aṭṭhikoṭi hoti, tesaṁ samūho **aṭṭhikacchapakulaṁ.** Macchakacchapādīnaṁ sarīre lambandhī papatatīti **papatā,** vuccamānākāro ayakaṇṭako.

ayakosaketi[1] ayomayakosake. **Kaṇṇikasallasaṇṭhāno**ti attanikāpanasallasaṇṭhāno. **Ayakaṇṭako**ti ayomayavaṅkakaṇṭako. **Nikkhamati** ettha athāvarato. Pavesitamatto hi so. **Idāni tvaṁ** "amhākan"ti na vattabbo. **Ito anantarasutte**ti catutthasuttamāha.

Kummasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Mīḷhakasuttavaṇṇanā

161. **Mīḷhakā**ti evaṁ itthiliṅgavasena vuccamānā. **Gūthapāṇakā**ti gūthabhakkhapāṇakā. **Anto**ti kucchiyaṁ.

Mīḷhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Asanisuttavaṇṇanā

162. "Ime lābhasakkāraṁ anāharantā jighacchādidukkhaṁ pāpuṇantū"ti evaṁ na sattānaṁ dukkhakāmatāya evamāhāti ānetvā sambandho. **Anantadukkhaṁ anubhoti** aparāparaṁ uppajjanaka-akusalacittānaṁ bahubhāvato.

Asanisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Diddhasuttavaṇṇanā

163. Acchavisayuttāti vā diddhe gatena[2] **gatadiddhena**[3]. Tenāha **"visamakkhitenā"**ti.

Diddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ayakantakosaketi (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Diṭṭhe gatena (Ka) 3. Gatadiṭṭhena (Ka)

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

164. **Jarasiṅgālo**tveva vuccati sarīrasobhāya abhāvato. Sarīrassa uggatakaṇṭakattā **ukkaṇṭakena nāma. Phuṭatī**ti phalati bhijjati.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Verambhasuttavaṇṇanā

165. **Kāyaṁ na rakkhati nāma** chabbīsatiyā sāruppānaṁ pariccajanato. **Vācaṁ na rakkhati nāma** rāgasāmantā ca kodhasāmantā ca yāva nicchāraṇato.

Verambhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Sagāthakasuttavaṇṇanā

166. **"Yassa sakkariyamānassā"**ti ettha **asakkārena cūbhayan**ti asakkārena ca ubhayañca, kadāci sakkārena, kadāci asakkārena, kadāci ubhayenāti attho. Tenāha **"asakkārenā"**ti-ādi. Satatavihārānaṁ sampattiyā **sātatiko**ti āha **"arahatta -pa- sukhumadiṭṭhī"**ti-ādi. Tathā hi sā "vajirūpamañāṇan"ti vuccati. **Āgatattā**ti phalasamāpattiṁ samāpajjituṁ tassā pubbaparikammaṁ upagatattā.

Sagāthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

1-2. Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā

167-168. **Cāletuṁ na sakkoti** sīlapabbatasannissitattā. **Aññaṁ vā kiccaṁ karoti** pageva sīlassa chaḍḍitattā. Tatiyādīsu apubbaṁ natthi.

Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Mātugāmasuttavaṇṇanā

170. Yaṁ visabhāgavatthu purisassa cittaṁ pariyādāya ṭhātuṁ sakkotīti vuccati, tato visesato lābhasakkārova sattānaṁ cittaṁ pariyādāya ṭhātuṁ sakkotīti dassento bagavā “na tassa bhikkhave”ti-ādimavocāti dassento **“na tassā”**ti-ādimāha.

Mātugāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Kalyāṇīsuttavaṇṇanā

171. **Dutiyaṁ uttānameva,** tasseva atthassa kevalaṁ janapadakalyāṇīvasena vuttaṁ.

Kalyāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-6. Ekaputtakasuttādivaṇṇanā

172-175. **Saddhā**ti ariyamaggena āgatasaddhā adhippetāti āha **“sotāpannā”**ti.

Ekaputtakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

176. **Evamādī**ti **ādi-**saddena bāhusaccasaṁvarasīlādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Lābhasakkārassa samudayaṁ** uppattikāraṇaṁ samudayasaccavasena dukkhasaccassa uppattihetutāvasena.

Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chavisuttavaṇṇanā

177. **Lābhasakkārasiloko narakādīsu nibbattento**ti idaṁ tannissayaṁ kilesagaṇaṁ sandhāyāha. **Nibbattento**ti nibbattāpento. **Imaṁ** manussa **attabhāvaṁ nāseti** manussattaṁ puna nibbattituṁ appadānavasena. **Tasmā**ti duggatinibbattāpanato idha maraṇadukkhāvahanato ca.

Chavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Rajjusuttavaṇṇanā

178. **Kharā pharusā** chavi-ādīni chindane samatthā.

Rajjusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Bhikkhusuttavaṇṇanā

179. **Taṁ sandhāyā**ti diṭṭhadhammasukhavihārassa okāsābhāvaṁ sandhāya.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catutthavagga

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā

180-183. **Devadatto sagge vā nibbatteyyā**ti-ādi parikappavacanaṁ. Na hi paccekabodhiyaṁ niyatagatiko antarā maggaphalāni adhigantuṁ bhabboti. **So**ti anavajjadhammo. **Assā**ti devadattassa. **Samucchedamagamā** katūpacitassa mahato pāpadhammassa balena tasmiṁ attabhāve samucchedabhāvato, na accantāya. Akusalaṁ nāmetaṁ abalaṁ, kusalaṁ viya na mahābalaṁ, tasmā tasmiṁyeva attabhāve tādisānaṁ puggalānaṁ atekicchatā, aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmo

accantiko siyā. Yadi evaṁ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti? Āsevanāvasena, tasmā yathā "sakiṁ nimuggo nimuggo eva bālo"ti vuttaṁ, evaṁ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca puggalo taṁ dassanaṁ gaṇhi, tathā ca paṭipanno, puna acintappativatte paccaye patitato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṁ.

Bhindisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā

184. **Kāle samaptte**ti gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle sampatte. **Potan**ti assatariyā puttaṁ. **Etan**ti "gabbho assatariṁ yathā"ti etaṁ vacanaṁ.

Acirapakkantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā

185. Abhiharīyatīti abhihāro, bhattaṁyeva abhihāro **bhattābhihāro**ti āha **"abhiharitabbaṁ bhattan"**ti. **Macchapittan**ti vāḷamaccha pittaṁ. **Pakkhipeyyun**ti uragādinā osiñceyyuṁ.

Pañcarathasatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-13. Mātusuttādivaṇṇanā

168-187. **Mātupi hetū**ti attano mātuyā uppanna-anatthāvahassa pahānahetupi. **Ito paresū**ti "pitupi hetū"ti evamādīsu.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Lābhasakkārasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Rāhulasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā

188-195. **Ekavihārī**ti catūsupi iriyāpathesu ekākī hutvā viharanto. **Vivekaṭṭho**ti vivittaṭṭho. Tenāha **"nissaddo"**ti. **Satiyā avippavasanto**ti satiyā avippavāsena ṭhito, sabbadā avijahanavasena pavatto. **Ātāpīti vīriyasampanno**ti sabbaso kilesānaṁ ātāpanaparitāpanavasena pavattavīriyasamaṅgībhūto. **Pahitatto**ti tasmiṁ visesādhigame pesitacitto, tattha ninno tappabbhāroti attho. **Hutvā abhāvākārenā**ti uppattito pubbe avijjamāno paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā bhaṅguparamasaṅkhātena abhāvākārena. **Aniccan**ti niccadhuvatābhāvato. **Uppādavayavantatāyā**ti khaṇe khaṇe uppajjitvā nirujjhanato. **Tāvakālikatāyā**ti taṅkhaṇikatāya. **Vipariṇāmakoṭiyā**ti vipariṇāmavantatāya. Cakkhuṁ hi upādāya vikārāpajjanena vipariṇamantaṁ vināsaṁ paṭipīḷaṁ pāpuṇāti. **Niccapaṭikkhepato**ti niccatāya paṭikkhipitabbato lesamattassapi anupalabbhanato. **Dukkhamanaṭṭhenā**ti nirantaradukkhatāya dukkhena khamitabbato. **Dukkhavatthukaṭṭhenā**ti[1] nānappakāradukkhādhiṭṭhānato. **Satatasampīḷanaṭṭhenā**ti abhiṇhatāpasabhāvato. **Sukhapaṭikkhepenā**ti sukhabhāvassa paṭikkhipitabbato. **Taṇhāgāho** mamaṁkārabhāvato. **Mānagāho** ahaṁkārabhāvato. **Diṭṭhigāho** "attā me"ti vipallāsabhāvato. **Virāgavasenā**ti virāgaggahaṇena. Tathā **vimuttivasenā**ti vimuttiggahaṇena.

Pasādāva gahitā dvārabhāvappattassa adhippetattā. **Sammasanacāracittaṁ dvārabhūtamanoti adhippāyo.**

Chaṭṭhe ārammaṇe **tebhūmakadhammā** sammasanacārassa adhippetattā. Yathā paṭhamasutte pañca pasādā gahitā, na sasambhāracakkhu-ādayo,

---

1. Dukkhavatthubhāvenāti (Ka)

evaṁ tatiyasutte na pasādavatthukacittameva gahitaṁ, na taṁsampayuttā dhammā. Evaṁ hi avadhāraṇaṁ sātthakaṁ hoti aññathā tena apanetabbassa abhāvato. **Sabbatthā**ti sabbesu catutthasuttādīsu. **Javanappattā**ti javanacittasaṁyuttā.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Dhātusuttavaṇṇanā

196. Ākāsadhātu rūpaparicchedatāya rūpapariyāpannanti adhippāyena **"sesāhi rūpan"**ti vuttaṁ. **Nāmarūpan**ti tebhūmakaṁ nāmaṁ rūpañca kathitaṁ.

Dhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Khandhasuttavaṇṇanā

19. **Sabbasaṅgāhikaparicchedenā**ti dhammasaṅgaṇhanapariyāyena. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Tebhūmakāti gahetabbā** sammasanacārassa adhippetatthā.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

11. Anusayasuttavaṇṇanā

200. Dutiyavagge **attano**ti āyasmā rāhulo attano saviññāṇakaṁ kāyaṁ dasseti. **Parassā**ti parassa aviññāṇakakāyaṁ dasseti. Parasantāne vā arūpe dhamme aggahetvā rūpakāyameva gaṇhanto vadati. Apare "asaññasattānaṁ attabhāvaṁ sandhāya tathā vuttan"ti vadanti. **Purimenā**ti "imasmiṁ saviññāṇake kāye"ti iminā padena. **Pacchimenā**ti "bahiddhā"ti iminā padena. **Ete kilesā**ti

ete diṭṭhitaṇhāmānasaññitā kilesā. **Etesu vatthūsū**ti ajjhattabahiddhāvatthūsu. **Samma -pa- passasī**ti pubbabhāge vipassanāñāṇena sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena suṭṭhu attapaccakkhena ñāṇena passati.

Anusayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Apagatasuttavaṇṇanā

201. "Ahametan"ti ahaṁkārādīnaṁ anavasesappahānena accantameva **apagataṁ.**

Apagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvīsūti paṭhamavaggādīsu. Desanāya asekkhabhūmiyā desitattā **asekkhabhūmi kathitā. Paṭhamo**ti paṭhamavaggo "sādhu me bhante bagavā"ti-ādinā **āyācantassa, dutiyo anāyācantassa** therassa ajjhāsayavasena kathito. **Vimuttiparipācanīyadhammā** nāma vivaṭṭasannissitā saddhindriyādayo. Te pana vipassanāya kathitattā kathitā evāti. Taṁtaṁdesanānusārena hi thero te dhamme paripākaṁ pāpesi. Tathā hi bagavā dutiyavaggaṁ anāyācitopi desesi.

Rāhulasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lakkhaṇasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā

202. **Āyasmā ca lakkhaṇo**ti-ādīsu "ko nāmāyasmā lakkhaṇo, kasmā ca 'lakkhaṇo'ti nāmaṁ ahosi, ko cāyasmā moggallāno, kasmā ca sitaṁ pātvākāsī"ti taṁ sabbaṁ pakāsetuṁ **"yvāyan"**ti-ādi āraddhaṁ. **Lakkhaṇasampannenā**ti purisalakkhaṇasampannena.

Īsaṁ hasitaṁ "sitan"ti vuccatīti āha **"mandahasitan"**ti. **Aṭṭhisaṅkhalikan**ti nayidaṁ aviññāṇakaṁ aṭṭhisaṅkhalikamattaṁ, atha kho eko petoti āha **"petaloke nibbattan"**ti. **Ete attabhāvā**ti petattabhāvā. **Na āpāthaṁ āgacchayantī**ti devattabhāvā viya na āpāthaṁ āgacchanti pakatiyā. Tesaṁ pana ruciyā āpāthaṁ āgaccheyyuṁ manussānaṁ. Dukkhābhibhūtānaṁ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā karuṇāti āha **"kāruññe kattabbe"**ti. Attano ca sampattiṁ buddhañāṇassa ca sampattinti paccekaṁ sampattisaddo yojetabbo. Tadubhayaṁ vibhāvetuṁ **"taṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tatta attano sampattiṁ anussaritvā sitaṁ pātvākāsīti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Dhammadhātū**ti Sabbaññutaññāṇaṁ sandhāya vadati. **Dhammadhātū**ti vā dhammānaṁ sabhāvo.

Itaroti lakkhaṇatthero. **Upapattī**ti jāti. Upapattisīsena hi tathārūpaṁ attabhāvaṁ vadati. **Lohatuṇḍakehī**ti lohamayeheva tuṇḍakehi. **Carantī**ti ākāsena gacchanti. **Acchariyaṁ vatā**ti garahacchariyaṁ nāmetaṁ. **Cakkhubhūtā**ti sampattadibbacakkhukā, lokassa cakkhubhūtāti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Yatrāti hetu-atthe nipātoti āha **"yatrāti kāraṇavacanan"**ti. Aññatra hi "yatra hi nāmā"ti attho vuccati. **Appamāṇe sattanikāye** te ca kho vibhāgena kāmabhavādibhede bhave, nirayādibhedā gatiyo, nānattakāyanānattasaññi-ādiviññāṇaṭṭhitiyo, tathārūpe sattāvāse ca Sabbaññutaññāṇañca me upanetuṁ **paccakkhaṁ karontena.**

Goghātakoti gunnaṁ abhiṇhaṁ hananako. Tenāha "**vadhitvā vadhitvā**"ti. **Tassā**ti gunnaṁ vadhakakammassa. **Aparāpariyakammassā**ti aparāpariyavedanīyakammassa. Balavatā goghātakakammena vipāke dīyamāne aladdhokāsaṁ aparāpariyavedanīyaṁ tasmiṁ vipakkavipāke idāni laddhokāsaṁ "**avasesakamman**"ti vuttaṁ. **Paṭisandhī**ti[1] pāpakammajanitā paṭisandhi. **Kammasabhāgatāyā**ti kammasadisabhāvena. **Ārammaṇasabhāgatāyā**ti ārammaṇassa sabhāgabhāvena sadisabhāvena. Yādise hi ārammaṇe pubbe taṁ kammaṁ tassa ca vipāko pavatto, tādiseyeva ārammaṇe idaṁ kammaṁ imassa vipāko ca pavattoti katvā vuttaṁ "**tasseva kammassa vipākāvasesenā**"ti. Bhavati hi taṁsadisepi tabbohāro yathā "so eva tittiro, tāniyeva osadhānī"ti. **Nimittaṁ ahosī**ti pubbe katūpacitassa petūpapattinibbattanavasena katokāsassa tassa kammassa nimittabhūtaṁ idāni tathā upaṭṭhahantaṁ tassa vipākassa nimittaṁ ārammaṇaṁ ahosi. **So**ti goghātako. **Aṭṭhisaṅkhalikapeto jāto** kammasarikkhakavipākatāvasena.

Aṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pesisuttavaṇṇanā

203. **Gomaṁsapesiyo**[2] **katvā**ti gāviṁ vadhitvā vadhitvā gomaṁsaṁ phāletvā pesiyo katvā. **Sukkhāpetvā**ti kālantaraṁ ṭhapanatthaṁ sukkhāpetvā. Sukkhāpiyamānānaṁ maṁsapesīnaṁ hi vallūrasamaññā.

Pesisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Piṇḍasuttavaṇṇanā

204. **Nippakkhacamme**ti vigatapakkhacamme.

4. Nicchavisuttavaṇṇanā

205. Urabbhe hanatīti **orabbhiko. Eḷake**ti aje.

---

1. Pāpapaṭisandhīti (Ka) 2. Pesiyo (Ka)

5. Asilomasuttavaṇṇanā

206. **Nivāpapuṭṭhe**ti attanā dinnanivāpena posite. **Asinā vadhitvā vadhitvā** vikkiṇanto.

6. Sattisuttavaṇṇanā

207. **Ekaṁ migan**ti ekaṁ dīpakamigaṁ.

7. Usulomasuttavaṇṇanā

208. **Kāraṇāhī**ti yātanāti. **Ñatvā**ti kammaṭṭhānaṁ ñatvā.

8. Sūcilomasuttavaṇṇanā

209. Suṇoti pūretīti **sūto,** assadamakādiko.

9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā

210. Pesuññūpasaṁhāravasena ito sutaṁ amutra, amutra vā sutaṁ idha sūcetīti **sūcako.** Anayabyasanaṁ pāpesi manusseti sambandho.

10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā

211. **Vinicchayāmacco**ti raññā aḍḍakaraṇe ṭhapito vinicchayamahāmatto. So hi gāmajanakāyaṁ kūṭeti[1] vañcetīti **gāmakūṭako**ti vuccati. Keci "tādiso eva gāmajeṭṭhako gāmakūṭako"ti vadanti. **Samena bhavitabbaṁ,** "dhammaṭṭho"ti vattabbato. Rahassaṅge nisīdanavasena **visamā nisajjāva ahosi.**

Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Kūṭena (Ka)

2. Dutiyavagga

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā

212. **Phusanto**ti theyyāya phusanto.

3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā

214. **Mātugāmo** sassāmiko **attano phasse anissaro. Vaṭṭitvā**ti[1] bhassitvā aparaṁ gantvā.

4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā

215. Maṅganavasena ulatīti **maṅguli,** virūpabībhacchabhāvena pavattatīti attho. Tenāha "**virūpaṁ duddasikaṁ bībhacchan**"ti.

5. Okilinīsuttavaṇṇanā

216. Uddhaṁ uddhaṁ agginā pakkasarīratāya **uppakkaṁ.** Heṭṭhato paggharaṇavasena kilinnasarīratāya **okilinī.** Ito cito ca aṅgārasamparikiṇṇatāya **okirinī.** Tenāha "**sā kirā**"ti-ādi. **Aṅgāracitake**ti aṅgārasañcaye. **Sarīrato paggharanti** asuciduggandhajegucchāni sedagatāni. **Tassa kira rañño**ti tassa kāliṅgassa rañño. **Nāṭakinī**ti[2] nacce adhikatā itthī. **Sedan**ti sedanaṁ, tāpananti attho.

Okilinīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Asīsakasuttavaṇṇanā

217. **Asīsakaṁ kabandhaṁ hutvā nibbatti** kammāyūhanakāle tathā nimittaggahaṇaparicayato.

---

1. Dhaṁsitvāti (Ka) 2. Nāṭakitthīti (Ka)

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā

218-222. **Lāmakabhikkhū**ti hīnācāratāya lāmako, bhikkhu vesatāya bhikkhāhārena jīvanato ca bhikkhu. **Cittakeḷin**ti cittaruciyaṁ taṁ taṁ kīḷanto. **Ayamevā**ti bhikkhuvatthusmiṁ vuttanayo eva.

Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Lakkhaṇasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Opammasaṁyutta

1. Kūṭasuttavaṇṇanā

223. **Kūṭaṁ gacchantī**ti kūṭacchiddassa anupavisanavasena kūṭaṁ gacchanti. Yā ca gopānasiyo gopānasantaragatā, tāpi kūṭaṁ āhacca ṭhānena **kūṭaṅgamā.** Duvidhāpi kūṭe samosaraṇā. **Kūṭassa samugghātena** vināsena bhijjanena. **Avijjāya samugghātenā**ti avijjāya accantameva appavattiyā. Tena ca mokkhadhammādhigamena tadanurūpadhammādhigamo dassito. **Appamattā**ti pana iminā tassa upāyo dassito.

Kūṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā

224. **Evaṁ appakā** yathā nakhasikhāya āropitapaṁsu, sugatisaṁvattaniyassa kammassa appakattā **evaṁ devesupī**ti hīnūdāharaṇavasena vuttaṁ. Appatarā hi sattā ye devesu jāyanti, tañca kho kāmadevesu. Itaresu pana vattabbameva natthi.

Nakhasikhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Kulasuttavaṇṇanā

225. **Vidhaṁsayanti** viheṭhayanti. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunaṁ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṁ pavattitā. **Yuttayānaṁ viya katā**ti yathā yuttaṁ ājaññarathaṁ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṁ yathāruci pavattati, evaṁ yathāruci pavattiyā gamitā. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā** sabbaso upakkilesavisodhanena suvisodhitamariyādaṁ viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena avikampaneyyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanūpacayaṁ gamitā. Tenāha

“suvaḍḍhitā”ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti mettābhāvanāya matthakappattiyā sammadeva sampāditā.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Okkhāsuttavaṇṇanā

226. **Mahāmukha-ukkhalīnan**ti mahāmukhānaṁ mahantakoḷumbānaṁ sataṁ. **Paṇītabhojanabharitānan**ti sappimadhusakkarādīhi upanītapaṇītabhojanehi paripuṇṇānaṁ. **Tassā**ti pāṭhassa. **Goduhanamattan**ti godohanavelāmattaṁ. Taṁ pana kittakaṁ adhippetanti āha **“gāviyā”**ti-ādi. **Sabbasattesu hitapharaṇan**ti anodhisomettābhāvanamāha, mettacittaṁ appanāppattaṁ bhāvetuṁ sakkotīti adhippāyo. Tampi tato yathāvuttadānato **mahapphalataran**ti.

Okkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sattisuttavaṇṇanā

227. **Agge paharitvā**ti tiṇhaphalasattiyā agge hatthena vā muṭṭhinā vā pahāraṁ datvā. **Kappāsavaṭṭiṁ viyā**ti pahatakappāsapiṇḍaṁ viya. **Niyyāsavaṭṭiṁ viyā**ti phalasaṇṭhānaṁ niyyāsapiṇḍaṁ viya. **Ekato katvā**ti kalikādibhāvena vīsatiṁsapiṇḍāni ekajjhaṁ katvā. **Alliyāpento** piṇḍaṁ karonto. **Paṭileṇetī**ti paṭilīnayati nāmeti. **Alliyāpento** te dvepi dhārā ekato samphusāpento. **Paṭikoṭṭetī**ti paṭipaharati. Tattha khaṇḍaṁ viya niyyāso. **Kappāsavaṭṭanakaraṇīyan**ti vihatassa kappāsassa paṭisaṁharaṇavasena bandhanadaṇḍaṁ. **Pavattento**ti kappāsassa saṁvellanavasena pavattento.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā

228. **Daḷhadhanuno**ti thirataradhanuno. Idāni tassa thiratarabhāvaṁ paricchedato dassetuṁ **"daḷhadhanū"**ti-ādi vutaṁ. Tattha **dvisahassathāman**ti palānaṁ dvisahassathāmaṁ. Vuttamevatthaṁ pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ **"yassā"**ti-ādimāha. Tattha **yassā**ti dhanuno. **Āropitassā**ti jiyaṁ āropitassa. **Jiyābaddho**ti jiyāya baddho. Pathavito muccati, etaṁ "dvisahassathāman"ti veditabbaṁ. **Lohasīsādīnan**ti kāḷalohatambalohasīsādīnaṁ. **Bhāro**ti purisabhāro, so pana majjhimapurisassa vasena edisaṁ tassa balaṁ daṭṭhabbaṁ. **Uggahitasippā** dhanuvedasikkhāvasena. **Ciṇṇavasībhāvā** lakkhesu avirajjhanasarakkhepavasena. Kataṁ rājakulādīsu upagantvā asanaṁ sarakkhepo etehīti **katūpasanā**ti āha **"rājakulādīsu dassitasippā"**ti.

"Bodhisatto cattāri kaṇḍāni āharī"ti vatvā tameva atthaṁ vitthārato dassento **"tadā kirā"**ti-ādimāha. Tattha **javissāmā**ti dhāvissāma. **Aggi uṭṭhahī**ti sīghapatanasantāpena ca sūriyarasmisantāpassa āsannabhāvena ca usumā uṭṭhahi. **Pakkhapañjarenā**ti pakkhajālantarena.

Nivattitvāti "nippayojanamidaṁ javanan"ti nivattitvā. **Pattakaṭāhena otthaṭapatto viyā**ti pihitapatto viya ahosi, vegasā patanena nagarassa upari ākāsassa nirikkhaṇaṁ ahosi. Sañcāritattā **anekahaṁsasahassasadiso paññāyi** seyyathāpi bodhisattassa dhanuggahakāle sarakūṭādidassane.

Dukkaranti tassa adassanaṁ sandhāyāha, na attano patanaṁ. Sūriyamaṇḍalaṁ hi atisīghena javena gacchantampi paññāsayojanāyāmavitthataṁ attano vipulatāya pabhassaratāya ca sattānaṁ cakkhussa gocarabhāvaṁ gacchati, javana haṁso pana tādisena sūriyena saddhiṁ javena gacchanto na paññāyeyya. Tasmā vuttaṁ **"na sakkā tayā passitun"**ti. **Cattāro** akkhaṇavedhino. Gantvā gahite sotuṁ ghaṇḍaṁ piḷandhāpetvā sayaṁ puratthābhimukho nisinno. Puratthimadisābhimukhaṁ gatakaṇḍaṁ sandhāyāha **"paṭhamakaṇḍeneva saddhiṁ uppatitvā"**ti. Te cattāri kaṇḍāni ekakkhaṇeyeva khipiṁsu.

Āyuṁ saṅkharoti etenāti **āyusaṅkhāro.** Yathā hi kammajarūpānaṁ pavatti jīvitindriyapaṭibaddhā, evaṁ attabhāvassa pavatti tappaṭibaddhāti. Bahuvacananiddeso pana pāḷiyaṁ ekasmiṁ khaṇe anekasatasaṅkhassa jīvitindriyassa upalabbhanato. **Taṁ** jīvitindriyaṁ. **Tato** yathāvuttadevatānaṁ javato **sīghataraṁ khīyati** ittarakhaṇattā. Vuttaṁ hetaṁ—

> "Jīvitaṁ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.
> Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo"ti[1].

Bhedoti bhaṅgo. **Na sakkā paññāpetuṁ** tatopi ativiya ittarakhaṇattā.

Dhanuggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Āṇisuttavaṇṇanā

229. Aññe rājāno ca bhāgaṁ gaṇhantā ime viya dasabhāgaṁ gaṇhantīti tesamayaṁ anugati paññāyati. Mahājanassa ānayanato **ānako**ti āha **"evaṁladdhanāmo"**ti. Idāni taṁ ādito paṭṭhāya āgamanānukkamaṁ dassetuṁ **"himavante kirā"**ti-ādimāha. **Kareṇun**ti kareṇukaṁ, hatthininti attho. **Sakkariṁsū**ti anatthapariharaṇavasena pasatthūpahāravasena ca pūjesuṁ. **Otarī**ti kuḷīradahaṁ pāvisi. **Paṭikkamitvā** ṭhapanavasena apakkamitvā **pati.**

Suvaṇṇarajatādimayanti kismiñci chidde suvaṇṇamayaṁ kismiñci rajatamayaṁ kismiñci phalikamayaṁ **āṇiṁ ghaṭayiṁsu** bandhiṁsu. Pubbe pharitvā tiṭṭhantassa dvādasa yojanāni pamāṇo etassāti **dvādasayojanappamāṇo,** saddo. Athassa anekasatakāle gacchante **antosālāyampi dukkhena suyyittha** āṇisaṅghāṭamattattā.

Gambhīrāti agādhā dukkhogāḷhā. Sallasuttaṁ hi "animittamanaññātan"ti-ādinā pāḷivasena gambhīraṁ, na atthagambhīraṁ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti, duviññeyyaṁ ñāṇena dukkhogāhanti katvā

---

1. Khu 7. 32 piṭṭhe.

"gambhīran"ti vuccati. Pubbāparampettha kāsañci gāthānaṁ duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā taṁ pāḷivasena "gambhīran"ti vuttaṁ **"pāḷivasena gambhīrāsallasuttasadisā"**ti. Iminā nayena "atthavasena gambhīrā"ti ettha attho. Veditabbo. Mahāvedallasuttassa atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokaṁ uttaratīti lokuttaro, navavidha-appamāṇadhammo, so atthabhūto etesaṁ atthīti **lokuttarā.** Tenāha **"lokuttara-atthadīpakā"**ti. **Sattasuññatadhammamattamevā**ti sattena attanā suññataṁ kevalaṁ dhammamattameva. **Uggahetabbaṁ pariyāpuṇitabban**ti ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha **"uggahetabbe ca pariyā puṇitabbe cā"**ti. **Kavitā**ti kavino kammaṁ kavikatā. Yassa pana yaṁ kammaṁ, taṁ tena katanti vuccatīti āha **"kavitāti kavīhi katā"**ti. **Itaraṁ** "kāveyyā"ti padaṁ, kabbanti vuttaṁ hoti. "Kabban"ti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha **"tasseva vevacanan"**ti. **Cittakkharā**ti vicitrākāra-akkharā. **Sāsanato bahibhūtā**ti na sāsanāvacarā. **Tesaṁ sāvakehī**ti "buddhānaṁ sāvakā"ti apaññātānaṁ yesaṁ kesañci sāvakehi. **Anuggayhamānā**ti na uggayhamānā savanadhāraṇaparicaya-atthūpaparikkhādivasena anuggayhamānā. **Antaradhāyanti** adassanaṁ gacchanti.

Āṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā

230. Kaliṅgaraṁ vuccati khuddakadārukhaṇḍaṁ, taṁ upadhānaṁ etesanti **kaliṅgaṁrūpadhānā.** Licchavī pana khadiradaṇḍaṁ upadhānaṁ katvā tadā vihariṁsu. Tasmā vuttaṁ **"khadiraghaṭikāsū"**ti-ādi. Pakativijjusaññito natthi etesaṁ khaṇo vijjhaneti **akkhaṇavedhino** tato sīghataraṁ vijjhanato. "akkhaṇan"ti vijju vuccati ittarakhaṇattā. Akkhaṇobhāsena lakkhaṇavedhakā **akkhaṇavedhino.** Anekadhā bhinnassa vālassa vijjhanena **vālavedhino.** Vālekadeso hi idha "vālo"ti gahito.

Bahudeva divasabhāgaṁ padhānānuyogato uppannadarathaparissamavinodanatthaṁ **nhāyitvā. Te sandhāyā**ti te tathārūpe padhānakammikabhikkhū sandhāya. **Idaṁ** idāni vuccamānaṁ atthajātaṁ **vuttaṁ** porāṇaṭṭhakathāyaṁ. **Ayampi**

dīpoti tambapaṇṇidīpamāha. Padhānānuyuñjanavelāya nivedanavasena tattha tattha ekajjhaṁ pahataghaṇḍinigghoseneva **ekaghaṇḍinigghoso,** tattha tattha paṇṇasālādīsu vasantānaṁ bhikkhūnaṁ vasena ekapadhānabhūto. Nānāmukhoti[1] anurādhapurassa pacchimadisāyaṁ eko vihāro, **pilicchikoḷi**[2]nagarassa puratthimadisāyaṁ. Ubhayattha pavattaghaṇḍisaddā antarāpavattaghaṇḍisaddehi missetvā osaranti. **Kalyāṇiyaṁ** pavattaghaṇḍisaddo tathā nāgadīpe.

Kaliṅgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Nāgasuttavaṇṇanā

231. **Atikkantavelan**ti bhattānumodana-upanisinnakathāvelato atikkantavelaṁ. **Asambhinnenā**ti sarasampattito asambhinnena, sarassa uccāraṇasampattiṁ aparihāpetvāti attho. Aparisuddhāsayatāya **neva guṇavaṇṇāya na ñāṇabalāya hoti. Tan**ti taṁ tathā paccayānaṁ paribhuñjanaṁ, taṁ tathā micchāpaṭipajjanaṁ.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Biḷārasuttavaṇṇanā

232. **Gharānaṁ sandhī**ti gharena gharassa sambandhaṭṭhānaṁ. Saha malena vattatīti **samalaṁ,** gehato gāmato ca nikkhamanacandanikaṭṭhānaṁ. **Saṅkāraṭṭhānan**ti saṅkārakūṭaṁ. Keci "sandhisaṅkārakūṭaṭṭhānan"ti vadanti. **Vuṭṭhānan**ti āpanna-āpattito, na kilesato vuṭṭhānaṁ, suddhante adhiṭṭhānaṁ. Taṁ pana yathā-āpannāya āpattiyā "desanā"tveva vuccatīti āha **"desanā paññāyatī"**ti.

Biḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ṭhānamukhanti (Ka) 2. Silacchikoli (Ka)

11. Siṅgālasuttavaṇṇanā

233. **Ettakampī**ti iminā jarasiṅgālena laddhabbaṁ cittassādamattampi na labhissati sakalameva kappaṁ sabbaso avīcijālāhi nirantaraṁ jhāyamānatāya niccadukkhāturabhāvato.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā

234. **Katajānanan**ti katūpakārajānanaṁ. **Kataveditā**ti tasseva paresaṁ pākaṭakaraṇavasena jānanameva. **Ācāramevā**ti katāparādhameva.

Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Opammasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Bhikkhusaṁyutta

1. Kolitasuttavaṇṇanā

235. **Sāvakānaṁ ālāpo**ti sāvakānaṁ sabrahmacāriṁ uddissa ālāpo. **Buddhehi sadisā mā homā**ti buddhāciṇṇaṁ samudācāraṁ akathentehi sāvakehi "āvuso bhikkhave"ti ālapitā bhikkhū "āvuso"ti paṭivacanaṁ denti, na "bhante"ti. **Dutiyajjhāne vitakkavicārā nirujjhanti** tesaṁ nirodheneva tassa jhānassa uppādetabbato. **Yesaṁ nirodhā**ti yesaṁ vacīsaṅkhārānaṁ vitakkavicārānaṁ nirujjhanena suvikkhambhitabhāvena saddāyatanaṁ appavattiṁ gacchati kāraṇassa dūrato passambhitattā. **Ariyo**ti niddoso. Parisuddho **tuṇhībhāvo,** na titthiyānaṁ mūgabbataggahaṇaṁ viya aparisuddhoti adhippāyo. **Paṭhamajjhānādīnī**ti **ādi-**saddena tatiyajjhānādīni saṅgaṇhāti.

Ārammaṇabhūtena vitakkena saha gatā pavattāti **vitakkasahagatā**ti āha **"vitakkārammaṇā"**ti. Vitakkārammaṇatā ca saññāmanasikārānaṁ sukhuma-ārammaṇaggahaṇavasena daṭṭhabbā. Tenāha **"na santato upaṭṭhahiṁsū"**ti. **Na paguṇaṁ** sammadeva vasībhāvassa anāpāditattā. **Saññāmanasikārāpī**ti tatiyajjhānādhigamāya pavattiyamānā saññāmanasikārāpi hānabhāgiyāva ahesuṁ, na visesabhāgiyā. **Sammā ṭhapehī**ti bahiddhā vikkhepaṁ pahāya sammā ajjhattameva cittaṁ ṭhapehi. **Ekaggaṁ karohī**ti teneva vikkhepapaṭibāhanena avihatamānasatāya cittasamādhānavasena ekaggaṁ karohi. **Āropehī**ti īsakampi bahumpi apatitaṁ katvā kammaṭṭhānārammaṇe āropehi. Dutiya-aggasāvakabhūmiyā pāripūriyā āyasmā mahābhiñño, na yathā tathāti āha **"mahābhiññatanti chaḷabhiññatan"**ti. **Iminā upāyenā**ti iminā "atha kho maṁ āvuso"ti-ādinā vuttena upāyena. **Vaḍḍhetvā**ti uttari uttari visesabhāgiyabhāvāpādanena samādhiṁ paññañca brūhetvā brūhetvā.

Kolitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upatissasuttavaṇṇanā

236. **Ati-uḷārampisattaṁ vā saṅkhāraṁ vā sandhāya vuttaṁ** sabbatthameva sabbaso chandarāgassa suppahīnattā. **Jānanatthaṁ pucchati** satthuguṇānaṁ ativiya uḷāratamabhāvato.

Upatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Ghaṭasuttavaṇṇanā

237. **Pariveṇaggenā**ti pariveṇabhāgena. Keci "**ekavihāre**ti ekacchanne ekasmiṁ āvāse"ti vadanti. **Te**ti te dvepi therā. **Pāṭiyekkesu ṭhānesū**ti visuṁ visuṁ ṭhānesu. **Nisīdantī**ti divāvihāraṁ nisīdanti. **Oḷāriko nāma jāto** parittadhammārammaṇattā tassa. **Te**ti thero bagavā ca.

Paripuṇṇavīriyoti catukiccasādhanavasena sampuṇṇavīriyo. **Paggahitavīriyo**ti īsakampi saṅkocaṁ anāpajjitvā pavattitavīriyo. **Upanikkhepanamattassevā**ti samīpe ṭhapanamattasseva.

Catubhūmakadhammesu labbhamānattā paññāya "**catubhūmakadhamme anupavisitvā ṭhitaṭṭhenā**"ti vuttaṁ. Lakkhitabbaṭṭhena samādhi eva **samādhilakkhaṇaṁ. Evaṁ vipassanālakkhaṇaṁ** veditabbaṁ. **Aññamaññassā**ti aññassa aññassa nānālakkhaṇāti veditabbaṁ. **Aññassā**ti itarassa. **Dhuran**ti vahitabbabhāraṁ. **Dvīsupi etesū**ti samādhilakkhaṇavipassanālakkhaṇesu sammāsambuddho nipphattiṁ gato.

Ghaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Navasuttavaṇṇanā

238. Abhicetasi nissitā **ābhicetasikā.** Paṭipakkhavidhamanena abhivisiṭṭhaṁ cittaṁ **abhicittaṁ.** Yasmā jhānānaṁ taṁsampayuttaṁ cittaṁ nissāya paccayo hotiyeva, tasmā "**nissitānan**"ti vuttaṁ. **Nikāmalābhī**ti

yathicchitalābhī. **Yathāparicchedenā**ti yathākatena kālaparicchedena. **Vipulalābhī**ti appamāṇalābhī. "Kasiran"ti hi parittaṁ vuccati, tappaṭipakkhena **akasiraṁ** appamāṇaṁ. Tenāha **"paguṇajjhāno**ti **attho"**ti. **Sithilamārabbhā**ti sithilaṁ vīriyārambhaṁ katvāti atthoti āha **"sithilaṁ vīriyaṁ pavattetvā"**ti.

Navasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sujātasuttavaṇṇanā

239. **Aññāni rūpānī**ti paresaṁ rūpāni. **Atikkantarūpo**ti attano rūpasampattiyā rūpasobhāya atikkamitvā ṭhitarūpo, sucirampi velaṁ olokentassa tuṭṭhi-āvaho. Dassanassa cakkhussa hitoti **dassanīyo.** Pasādaṁ āvahatīti **pāsādiko. Chavivaṇṇasundaratāyā**ti chavivaṇṇassa ceva sarīrasaṇṭhānassa ca sobhanabhāvena.

Sujātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

240. **Virūpasarīravaṇṇan**ti asundarachavivaṇṇañceva asundarasaṇṭhānañca. **Pamāṇavasenā**ti sarīrappamāṇavasena. **Icchiticchitan**ti attanā icchiticchitaṁ. **Mahāsārajjan**ti mahanto maṅkubhāvo.

Guṇe āvajjetvāti attanā jānanakaniyāmena satthuno kāyaguṇe ca cārittaguṇe ca āvajjetvā manasi katvā.

Yojanāvaṭṭanti yojanaparikkhepaṁ.

"Kāyasmī"ti gāthāsukhatthaṁ niranunāsikaṁ katvā niddesoti vuttaṁ **"kāyasmin"**ti. **Akāraṇaṁ kāyappamāṇan**ti sarīrappamāṇaṁ nāma appamāṇaṁ. Sīlādiguṇāva pamāṇanti adhippāyo.

Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Visākhasuttavaṇṇanā

241. Purassa esāti **porī,** cāturiyayuttatā. Tenāha **"puravāsīnan"**ti-ādi. Sā pana dutavilambitakhalitavasena appasannalūkhatādidosarahitā hotīti āha **"pura -pa- vācāyā"**ti. **Asandiddhāyā**ti muttavācāya. Tenāha **"apalibuddhāyā"**ti-ādi. Na elaṁ dosaṁ galetīti **anelagalā,** avirujjhanavācā. Tenāha **"niddosāyā"**ti. Catusaccassa pakāsakā, na kadāci saccavimuttāti āha **"catusaccapariyāpannāyā"**ti. Tā hi cattāri saccāni paricchijja āpodenti paṭipādenti pavattenti. Tenāha **"cattāri saccāni amuñcitvā pavattāyā"**ti. **Dhajo nāma** sabbadhammehi samussitaṭṭhena.

Visākhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Nandasuttavaṇṇanā

242. **Āraññiko**ti-ādīsu araññakathāsīsena senāsanapaṭisaṁyuttānaṁ dhutaṅgānaṁ, piṇḍapātakathāsīsena piṇḍapātapaṭisaṁyuttānaṁ, paṁsukūlikasīsena cīvarapaṭisaṁyuttānaṁ, taggahaṇeneva vīriyanissitadhutaṅgassa ca samādāya vattanaṁ dīpitanti veditabbaṁ. **Āgatena** bagavatā **aparabhāge kathitaṁ.**

Nandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Tissasuttavaṇṇanā

243. **Bhaṇḍakan**ti pattacīvaraṁ. **Nisīdiyeva** vattassa asikkhitattā. Tujjanatthena vācā eva sattiyoti āha **"vācāsattīhī"**ti.

Vācāya sannitodakenāti vacanasaṅkhātena samantato niccaṁ katvā upatudanato sannitudakena. Vibhatti-alopena so niddeso. Tenāha **"vacanapatodenā"**ti.

Uccakule jāti etassāti **jātimā,** brahmajātiko isi. **Mātaṅgo**ti caṇḍālo. **Tatthā**ti kumbhakārasālāyaṁ. **Okāsaṁ**

yāci kumbhakāraṁ. Mahantataṁ disvā āha **"paṭhamataraṁ paviṭṭho pabbajito"**ti. **Tatthevā**ti tassāyeva sālāya dvāraṁ nissāya dvārasamīpe. **Me**ti mayā. **Khama mayhan**ti mayhaṁ aparādhaṁ khamassu. **Te**ti tayā. Puna **te**ti tava. **Gaṇhi** uggantuṁ appadānavasena. Tenāha **"nāssa uggantuṁ adāsī"**ti. **Pabujjhiṁsū**ti niddāya pabujjhiṁsu pakatiyā pabujjhanavelāya upagatattā.

Chavoti nihīno. **Anantamāyo**ti vividhamāyo mayāvī.

Soti mattikāpiṇḍo. "Sattadhā bhijjī"ti etthāyamadhippāyo—yaṁ tena tāpasena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāvihārasamāpattiparipūritāhi sīladiṭṭhisampadādīhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte bodhisatte ariyūpavādakammaṁ abhisapasaṅkhātaṁ pharusavacanaṁ pavattitaṁ, taṁ mahāsattassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṁ hutvā sace so mahāsattaṁ na khamāpeti, taṁ kakkhaḷaṁ hutvā vipaccanasabhāvaṁ jātaṁ, khamāpite pana mahāsatte payogasampattipaṭibāhitattā avipākadhammataṁ āpajjati ahosikammabhāvato. Ayaṁ hi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā. Yaṁ taṁ bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṁ kataṁ, ayaṁ bodhisattena diṭṭho upāyo. Tena hi ubbāḷhā manussā bodhisattassa santike tāpasaṁ ānetvā khamāpesuṁ. Sopi ca mahāsattassa guṇe jānitvā tasmiṁ cittaṁ pasādesi. Yaṁ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanaṁ tassa sattadhā phālanaṁ kataṁ, taṁ manussānaṁ cittānurakkhaṇatthaṁ. Aññathā hi ime pabbajitā samānā cittassa vasaṁ vattanti, na pana cittamattano vase vattāpentīti mahāsattampi tena sadisaṁ katvā gaṇheyyuṁ, tadassa nesaṁ dīgharattaṁ ahitāya dukkhāyāti. **Patirūpan**ti yuttaṁ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Theranāmakasuttavaṇṇanā

244. **Atīte khandhapañcake**ti atīte attabhāve. **Chandarāgappahānenā**ti chandarāgassa accantameva jahanena. **Pahīnaṁ nāma hoti** anapekkhapariccāgato. **Paṭinissaṭṭhaṁ nāma hoti** sabbaso chaḍḍitattā.

tayo bhaveti iminā upādiṇṇakadhammānaṁyeva gahaṇaṁ. **Sabbā khandhāyatanadhātuyo cā**ti iminā upādiṇṇānampi anupādiṇṇānampi dvidhā pavatta lokiyadhammānaṁ gahaṇaṁ avisesetvā vuttattā. **Viditaṁ pākaṭaṁ katvā ṭhitaṁ** pariññābhisamayavasena. **Tesvevā**ti tebhūmakadhammesu eva. **Anupalittaṁ** amathitaṁ asaṁkiliṭṭhaṁ taṇhādiṭṭhisaṁkilesābhāvato. **Tadeva sabban**ti heṭṭhā tīsupi padesu idha sabbaggahaṇena gahitaṁ tebhūmakavaṭṭaṁ. **Jahitvā**ti pahānābhisamayavasena. Taṇhā khīyati etthāti **taṇhakkhaya**saṅkhāte nibbāne **vimuttaṁ. Tamahan**ti taṁ uttamapuggalaṁ ekavihāriṁ brūmi taṇhādutiyassa abhāvato. Ettha ca pariññāpahānābhisamayakathanena itarampi abhisamayaṁ atthato kathitamevāti daṭṭhabbaṁ.

Theranāmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Mahākappinasuttavaṇṇanā

245. **Mahākappino**ti pūjāvacanametaṁ yathā "mahāmoggallāno"ti. **Tathārūpan**ti "buddho dhammo "ti-ādikaṁ guṇavisesavantapaṭibaddhaṁ. **Sāsanan**ti desantarato āgatavacanaṁ. **Jaṅghavāṇijā**ti jaṅghacārino vāṇijā. **Kiñci sāsanan**ti apubbapavattidīpakaṁ kiñci vacananti pucchi. **Pīti uppajji** yathā taṁ suciraṁ katābhinīhāratāya paripakkañāṇassa. **Aparimāṇaṁ** guṇassa aparimāṇato sabbaññuguṇaparidīpanato, sesaratanadvaye niyyānikabhāvadīpanato diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatabhāvadīpanatoti vattabbaṁ. Yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne apāyadukkhato saṁsāradukkhato ca apatante dhāretīti **dhammo.** Suparisuddhadiṭṭhisīlasāmaññena saṁhatoti **saṁgho**ti. Ratanattho pana tiṇṇampi sadiso evāti.

Navasatasahassāni adāsi devī. **Tumhe**ti rājiniṁ gāravena bahuvacanena vadati. **Rāgo**ti anugacchantarāgo.

Janiteti kammakilesehi nibbattite. Kammakilesehi pajātattā pajāti pajāsaddo janitasaddena samānatthoti āha **"janite, pajāyāti attho**"ti. **Aṭṭhahi vijjāhī**ti **Ambaṭṭhasutte**[1] āgatanayena. Tattha hi vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saha cha abhiññā "aṭṭha vijjā"ti.

---

1. Dī 1. 93 piṭṭhe.

āgatā. **Tapati** paṭipakkhavidhamanena vijjotati, taṁ sūriyassa virocananti āha **"tapatīti virocatī"**ti. Jhānaṁ samāpajjitvā samāhitena cittena vipassanaṁ vaḍḍhetvā phalasamāpattiṁ samāpajjitvā nisinnoti āha **"duvidhena jhānena jhāyamāno"**ti. **Sabbamaṅgalagāthā**ti sabbamaṅgalāvirodhī gāthāti vadanti. Tathā hi vadanti—

> "Maṅgalaṁ bagavā buddho, dhammo saṁgho ca maṅgalaṁ.
> Sabbesampi ca sattānaṁ, sa puññavitamaṅgalan"ti.

Pūjaṁ kāretvā ekaṁ agārikadhammakathikaṁ upāsakaṁ āha. Ettha ca "jhāyī tapatī"ti iminā ārammaṇūpanijjhānānaṁ gahitattā dhammaratanaṁ gahitameva. "Brāhmaṇo"ti iminā saṁgharatanaṁ gahitameva. Buddharatanaṁ pana sarūpeneva gahitanti.

Mahākappinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Sahāyakasuttavaṇṇanā

246. Sammā saṁsandanavasena eti pavattatīti sameti, sammādiṭṭhi-ādi. Sammā cirarattaṁ cirakālaṁ sameti etesaṁ atthīti **cīrarattaṁsametikā.** Tenāha **"dīgharattan"**ti-ādi. **Idāni imesan**ti etarahi etesaṁ. **Ayaṁ sāsanadhammo** ajjhāyasayato payogato ca sammā **saṁsand**ati **sameti,** tasmā majjhe bhinnaṁ viya samameva na visadisaṁ. Kiñca tato eva buddhena bagavatā paveditadhammavinaye **etesaṁ** paṭipatti **sāsanadhammo sobhati** virocatīti attho. **Ariyappavedite**ti ariyena sammāsambuddhena sammadeva pakāsite ariyadhamme. Sammadeva samucchedapaṭippassaddhivinayānaṁ vasena **suṭṭhu vinītā** sabbakilesadarathapariḷāhānaṁ vūpasamena.

Sahāyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Bhikkhusaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya nidānavaggavaṇṇanā.

Suttantapiṭaka

Khandhavagga

Saṁyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhasaṁyutta

1. Nakulapituvagga

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā

1. Bhaggā nāma jānapadino rājakumārā tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena "bhaggā"tveva vuccatīti katvā vuttaṁ **"evaṁnāmake janapade"**ti, evaṁ bahuvacanavasena laddhanāmeti attho. **Tasmiṁ vana saṇḍe**ti yo pana vanasaṇḍo pubbe migānaṁ abhayatthāya dinno, tasmiṁ vanasaṇḍe. Yasmā so gahapati tasmiṁ nagare "Nakulapitā"ti puttassa vasena paññāyittha, tasmā vuttaṁ **"nakulapitā"**ti. Nakulassa nāma dārakassa pitāti attho. Bhariyāpissa "nakulamātā"ti paññāyittha.

Jarājiṇṇoti jarāvasena jiṇṇo, na byādhi-ādīnaṁ vasena jiṇṇo. **Vayovuḍḍho**ti jiṇṇattā eva vayovuḍḍhippattiyā vuḍḍho, na sīlādivuḍḍhiyā. Jātiyā mahantatāya cirarattatāya **jātimahallako. Tiyaddhagato**ti paṭhamo majjhimo pacchimoti tayo addhe gato. Tattha paṭhamaṁ dutiyañca atikkantattā pacchimaṁ upagatattā **vayo-anuppatto. Āturakāyo**ti dukkhavedanāpavisatāya anassādakāyo. Gelaññaṁ pana

dukkhagatikanti **"gilānakāyo"**ti vuttaṁ. Tathā hi **saccavibhaṅge**[1] dukkhasaccaniddese dukkhaggahaṇeneva gahitattā byādhi na niddiṭṭho. **Niccapaggharaṇaṭṭhenā**ti sabbadā asucipaggharaṇabhāvena. So panassa āturabhāve nāti āha **"āturaṁyeva nāmā"**ti. **Visesenā**ti adhikabhāvena. Āturatīti āturo, saṅgāmappatto santattakāyo. Jarāya āturatā **jarāturatā.** Kusalapakkhavaḍḍhanena mano bhāventīti **manobhāvanīyā.** Manasā vā bhāvanīyā sambhāvanīyāti **manobhāvanīyā.** **Anusāsatū**ti anu anu sāsatūti ayamettha atthoti āha **"punappunaṁ sāsatū"**ti. **Aparāparaṁ** pavattitaṁ hitavacanaṁ. **Anotiṇṇe vatthusmiṁ** yo evaṁ karoti, tassa ayaṁ guṇo dosoti vacanaṁ. **Tantivasenā**ti tantisannissayena ayaṁ anusāsanī nāma. **Paveṇī**ti tantiyā eva vevacanaṁ.

Aṇḍaṁ viya bhūtoti adhikopamā kāyassa aṇḍakosato abaladubbalabhāvato. Tenāha **"aṇḍaṁ hī"**ti-ādi. **Bāloyeva** tādisattabhāvasamaṅgī muhuttampi ārogyaṁ paṭijānanto.

Vippasannānīti pakatimākāraṁ atikkamitvā visesena pasannāni. Tenāha **"suṭṭhu pasannānī"**ti. Pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi tāhi tassa mukhavaṇṇassa pārisuddhīti āha **"parisuddhoti niddoso"**ti. Tenevāha **"nirupakkilesatāyā"**ti-ādi. Etenevassindriyavippasannatākāraṇampi saṁvaṇṇitanti daṭṭhabbaṁ. **Esa** mukhavaṇṇo. **Nayaggāhapaññā kiresā**ti idaṁ anāvajjanavaseneva vuttabhāvaṁ sandhāyāha.

Yaṁ neva puttassāti-ādi "ovadatu no bhante bagavā yathā mayaṁ. Paralokepi aññamaññaṁ samāgaccheyyāmā"ti vuttavacanaṁ sandhāya vuttameva. **Madhuradhammadesanāyeva** satthu sammukhā paṭiladdhā tassa attano pemagāravagahitattā **"amatābhiseko"**ti veditabbo.

Idaṁ padadvayaṁ. **Ārakattā kilesehi** maggena samucchinnattā. **Anaye**ti avaḍḍhiyaṁ, anattheti attho. **Anaye** vā anupāye. **Na iriyanato** avattanato. **Aye**ti vaḍḍhiyaṁ atthe upāye ca. **Araṇīyato**ti payirupāsitabbato. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu

1. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

atthavikappesu, pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipi ariyasaddo "ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā"ti-ādīsu[1] visuddhāsayapayogesu puthujjanesupi vaṭṭati, idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha **"buddhā cā"**ti-ādi. Tattha **paccekabuddhā Tathāgatasāvakā ca sappurisā**ti idaṁ "ariyā sappurisā"ti idha vuttapadānaṁ atthaṁ asaṅkarato dassetuṁ vuttaṁ. Yasmā pana nippariyāyato ariyasappurisabhāvā abhinnasabhāvā, tasmā **"sabbeva vā"**ti-ādi vuttaṁ.

Ettāvatā hi buddhasāvako vutto, tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo paratoghosamantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Visesato cassa bagavāva "kalyāṇamitto"ti adhippeto. Vuttaṁ hetaṁ "mamaṁ hi Ānanda kalyāṇamittaṁ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccantī"ti-ādi[2]. So eva ca aveccapasādādhigamena daḷhabhatti nāma. Vuttampi cetaṁ "yaṁ mayā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ, taṁ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī"ti[3]. **Kataññutādīhi paccekabuddhabuddhā**ti ettha kataṁ jānātīti kataññū. Kataṁ viditaṁ pākaṭaṁ karotīti katavedī. Paccekabuddhā hi anekesupi kappasatasahassesu kataṁ upakāraṁ jānanti, kabhañca pākaṭaṁ karonti satijanana-āmisapaṭiggahaṇādinā. Tathā saṁsāradukkhadukkhitassa sakkaccaṁ karonti kiccaṁ, yaṁ attanā kātuṁ sakkā. Sammāsambuddho pana kappānaṁ asaṅkhyeyyasahassesupi kataṁ upakāraṁ maggaphalānaṁ upanissayañca jānanti, pākaṭañca karonti, sīho viya ca evaṁ sabbattha sakkaccameva dhammadesanaṁ karontena buddhakiccaṁ karonti. Yāya paṭipattiyā ariyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanaṁ, tattha ca ādarābhāvo **ariyānaṁ adassanasīlatā, na ca dassane sādhukāritā**ti veditabbā. **Cakkhunā adassāvī**ti ettha cakkhu nāma na maṁsacakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha **"dibbacakkhunā vā"**ti. **Ariyabhāvo**ti yehi yogato "ariyā"ti vuccanti, te maggaphaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti ñāṇadassanasseva dassanabhāve. **Vatthū**ti adhippetatthañāpanakāraṇaṁ. **Evaṁ vuttepī**ti evaṁ aññāpadesena attupanāyikaṁ

---

1. Ma 1. 20 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 88; Saṁ 3. 3 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

katvā vuttepi. **Dhammanti** lokuttaradhammaṁ, catusaccadhammaṁ vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo, vipassiyamānā vā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto adhisīlasikkhādīnaṁ vasena na sikkhito. Yesaṁ saṁvaravinayādīnaṁ abhāvena ayaṁ "avinīto"ti vuccati, te tāva dassetuṁ **"duvidho vinayo nāmā"**ti-ādimāha. Tattha **sīlasaṁvaro**ti pātimokkhasaṁvaro veditabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikkamo. **Satisaṁvaro**ti indriyārakkhā, sāca tathāpavattā satiyeva. **Ñāṇasaṁvaro**ti "sotānaṁ saṁvaraṁ brūmī"ti[1] vatvā "paññāyete pidhīyare"ti[1] vacanato sotasaṅkhātānaṁ taṇhādiṭṭhiduccarita-avijjā-avasiṭṭhakilesānaṁ saṁvaro pidahanaṁ samucchedañāṇanti veditabbaṁ. **Khantisaṁvaro**ti adhivāsanā, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā, "paññā"ti keci vadanti. **Vīriyasaṁvaro** kāmavitakkādīnaṁ vinodanavasena pavattaṁ vīriyameva. Tena tena aṅgena tassa tassa aṅgassa pahānaṁ **tadaṅgappahānaṁ.** Vikkhambhanavasena pahānaṁ **vikkhambhanappahānaṁ.** Sesapadattayepi eseva nayo.

Iminā pātimokkhasaṁvarenāti-ādi sīlasaṁvarādīnaṁ vivaraṇaṁ. Tattha **samupeto**ti **iti-**saddo ādi-attho. Tena "upagato"ti-ādinā **vibhaṅge**[2] āgataṁ saṁvaravibhaṅgaṁ dasseti. **Kāyaduccaritādīnan**ti dussīlyasaṅkhātānaṁ kāyavacīduccaritādīnaṁ muṭṭhasaccasaṅkhātassa pamādassa, abhijjhādīnaṁ vā akkhanti-aññāṇakosajjānañca. **Saṁvaraṇato**ti pidahanato. **Vinayanato**ti kāyavācācittānaṁ virūpapavattiyā vinayanato, kāyaduccaritādīnaṁ vā apanayanato, kāyādīnaṁ vā jimhapavattiṁ vicchinditvā ujukanayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṁ kāyaduccaritādīnaṁ tathā tathā anuppādanameva saṁvaraṇaṁ vinayanañca veditabbaṁ.

Yaṁ pahānanti sambandho. **"Nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesū"**ti kasmā vuttaṁ, nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṅkhāvitaraṇāni na vipassanāñāṇāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṁ, vipassanāñāṇassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṁ vuttaṁ. Nāmarūpamattamidaṁ, "natthi ettha attā vā

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.   2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

attaniyaṁ vā”ti evaṁ pavattañāṇaṁ **nāmarūpavavattānaṁ.** Sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayaṁ vā satī tasmiṁ kāye diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi,** sā ca “rūpaṁ attato samanupassatī”ti evaṁ pavattā attadiṭṭhi. Tassa nāmarūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanañāṇaṁ **paccayapariggaho.** “Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṁ saṁkilesāyā”ti-ādinayappavattā **ahetudiṭṭhi.** “Issarapurisapajāpatipakati-aṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā”ti tathā tathā pavattā diṭṭhi **visamahetudiṭṭhi. Tassevā**ti paccayapariggahasseva. **Kaṅkhāvitaraṇenā**ti yathā etarahi nāmarūpassa kammādipaccayato uppatti, evaṁ atīte anāgatepīti tīsu kālesu vicikicchāpanayanañāṇena. **Kathaṁkathībhāvassā**ti “ahosiṁ nu kho ahaṁ atītamaddhānan”ti-ādinayapavattāya[1] saṁsayappavattiyā. **Kalāpasammasanenā**ti “yaṁ kiñci rūpaṁ atītānāgatapaccuppannan”ti-ādinā[2] khandhapañcakaṁ ekādasasu okāsesu pakkhipitvā sammasanavasena pavattena vipassanāñāṇena. **Ahaṁ mamāti gāhassā**ti “attā attaniyan”ti gahaṇassa. **Maggāmaggavavatthānenā**ti maggāmaggañāṇavisuddhiyā. **Amagge maggasaññāyā**ti amagge obhāsādike “maggo”ti uppannasaññāya. Yasmā sammadeva saṅkhārānaṁ udayaṁ passanto “evamete saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjantīti gaṇhāti, tasmā vuttaṁ **“udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā”**ti. Yasmā pana saṅkhārānaṁ vayaṁ “yadipime saṅkhārā avicchinnā vattanti, uppannuppannā pana appaṭisandhikā nirujjhantevā”ti passato kuto sassataggāho, tasmā vuttaṁ **“vayadassanena sassatadiṭṭhiyā”**ti. **Bhayadassanenā**ti bhayatūpaṭṭhānañāṇena. **Sabhaye**ti sabbabhayānaṁ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhāvato ca sabhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyā**ti “abhayaṁ kheman”ti uppannasaññāya. **Assādasaññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādanavasena pavattasaññā, yo “ālayābhiniveso”tipi vuccati. **Abhiratisaññā** tattheva abhiramaṇavasena pavattasaññā, yā “nandī”tipi vuccati. **Amuccitukāmatā** ādānaṁ. **Anupekkhā** saṅkhārehi anibbindanaṁ, sālayatāti attho. **Dhammaṭṭhitiyaṁ** paṭiccasamuppāde. **Paṭilomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho vā.

---

1. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 39, 41 piṭṭhesu.

Nibbāne ca paṭilomābhāvo saṅkhāresu nati[1], nibbānapaṭicchādakamoho vā. **Saṅkhāranimittaggāho**ti yādisassa kilesassa appahīnattā vipassanā saṅkhāranimittaṁ na muñcati, so kileso, yo "saṁyogābhiniveso"tipi vuccati, **saṅkhāranimittaggāhassa,** atikkamanameva vā **pahānaṁ.**

Pavatti eva **pavattibhāvo,** pariyuṭṭhānanti attho. **Nīvaraṇādidhammānan**ti **ādi-**saddena nīvaraṇapakkhiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti. Catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā accantaṁ appavattibhāvena yaṁ pahānanti sambandho. Kena pana pahānanti? "Ariyamaggehevā"ti viññāyamāno yamattho tesaṁ bhāvitattā appavattivacanato. **"Samudayapakkhikassā"**ti ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayasaṅkhātena lobhena saha pahātabbattā samudayasabhāvattā ca. **Saccavibhaṅge** ca sabbakilesānaṁ samudayabhāvassa vuttattā "samudayapakkhikā"ti diṭṭhi-ādayo vuccanti. **Paṭipassaddhattaṁ** vūpasantatā.

Saṅkhatanissaṭatā saṅkhārasabhāvābhāvo. **Pahīnasabbasaṅkhatan**ti virahitasabbasaṅkhataṁ, visaṅkhāranti attho. Pahānañca taṁ vinayo cāti **pahānavinayo** purimena atthena. Dutiyena pana pahīyatīti pahānaṁ, tassa vinayoti yojetabbo.

Bhinnasaṁvarattāti naṭṭhasaṁvarattā, saṁvarābhāvatoti attho. Tena asamādinnasaṁvaropi saṅgahitova hoti. Samādānena hi sampādetabbo saṁvaro, **tadabhāve** na hotīti. **Ariye**ti ariyo. Paccattavacanaṁ hetaṁ. **Esese**ti eso eso, atthato anaññoti attho. **Tajjāte**ti atthato taṁsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisabhāvoti attho.

So ahanti attanā parikappitaṁ attānaṁ diṭṭhigatiko vadati. "Ahaṁ buddhinibandhano attā"ti hi attavādino laddhi. **Advayan**ti dvayatārahitaṁ. Abhinnaṁ vaṇṇameva "accī"ti gahetvā "accīti vaṇṇo evā"ti tesaṁ ekattaṁ passanto viya yathāparikappitaṁ attānaṁ "rūpan"ti, yathādiṭṭhaṁ vā rūpaṁ "attā"ti gahetvā tesaṁ ekattaṁ passanto daṭṭhabbo. Ettha ca

---

1. Rati (Ka)

“rūpaṁ attā”ti imissā pavattiyā abhāvepi rūpe attaggahaṇaṁ pavattamānaṁ acciyaṁ vaṇṇaggahaṇaṁ viya “advayadassanan”ti vuttaṁ. Upamāyo ca anaññattādigahaṇanidassanavaseneva vuttā, na vaṇṇādīnaṁ viya attano vijjamānadassa natthaṁ. Na hi attani sāmibhāvena rūpañca sakiñcanabhāvena samanupassati. **Attani vā rūpan**ti attānaṁ rūpassa sabhāvato ādhāraṇabhāvena. **Rūpasmiṁ vā attānan**ti rūpassa attano ādhāraṇabhāvena diṭṭhipassanāya passati. **Pariyuṭṭhaṭṭhāyī**ti pariyuṭṭhānappattāhi diṭṭhitaṇhāhi “rūpaṁ attā, rūpavā attā”ti-ādinā khandhapañcakaṁ micchā gahetvā tiṭṭhanato. Tenāha **“pariyuṭṭhānākārenā”**ti-ādi. **Eseva nayo**ti yo “idhekacco rūpaṁ attato samanupassatī”ti-ādinā rūpakkhandhe vutto saṁvaṇṇanānayo, vedanākkhandhādīsupi eso eva nayo veditabbo.

Suddharūpamevāti arūpena amissitaṁ kevalaṁ rūpameva. **Arūpan**ti suddha-arūpaṁ rūpassa aggahitattā. **Catūsu khandhesu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ vasenā**ti catūsu khandhesu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ gahaṇavasena rūpārūpamissako attā kathito tasmiṁ tasmiṁ gahaṇe vedanādivinimutta-arūpadhamme kasiṇarūpena saddhiṁ sabbarūpadhamme ca ekajjhaṁ gahaṇasiddhito. **Pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā** te te eva dhamme “attā”ti gahaṇato tesañca ucchedabhāvato, avasesesu pana pannarasasu ṭhānesu rūpaṁ “attā”ti gahetvāpi diṭṭhigatiko tattha niccasaññaṁ na vissajjeti kasiṇarūpena taṁ missetvā tassa ca uppādādīnaṁ adassanato, tasmāssa tatthapi hotiyeva **sassatadiṭṭhi** ekaccasassatagāhavasenapi. **Maggāvaraṇā** viparītadassanato. **Na saggāvaraṇā** akammapathappattatāya. Akiriyāhetukanatthikadiṭṭhiyo eva hi kammapathadiṭṭhiyo.

Kāyoti rūpakāyo. So **āturoyeva** asavasabhāvato. **Rāgadosamohānugatan**ti appahīnarāgadosamohasantāne pavattaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Dassitaṁ** āturabhāvena. **Nikkilesatāyā**ti sayaṁ pahīnakilesasantānagatatāya. **Sekhā neva āturacittā** pahīnakilese upādāya, appahīne pana upādāya āturacittā. **Anāturacittataṁyeva bhajanti** vaṭṭānusārimahājanassa viya tesaṁ cittassa kilesavasena āturattābhāvato.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devadahasuttavaṇṇanā

2. **Devā vuccanti rājāno** "dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti laḷanti, attano vā puññānubhāvena jotantī"ti katvā. Tesaṁ dahoti **devadaho.** Sayaṁjāto vāso hoti, tasmāpi **"devadaho"**ti vutto. **Tassa avidūre nigamo "devadahan"**tveva **saṅkhaṁ gato** yathā "varaṇānagaraṁ, godhāgāmo"ti. Pacchābhūmiyaṁ aparadisāyaṁ niviṭṭhajanapado pacchābhūmaṁ, taṁ gantukāmā **pacchābhūmagamikā. Te sabhāre**ti te bhikkhū therassa vasena sabhāre kātukāmatāya. Yadi thero tesaṁ bhāro, therassapi te bhārā evāti **"te sabhāre kātukāmatāyā"**ti vuttaṁ. Evaṁ hi thero te ovaditabbe anusāsitabbe maññatīti. Idāni tamatthaṁ vivaranto **"yo hī"**ti-ādimāha. **Ayaṁ nibbhāro nāma** kañci puggalaṁ attano bhāraṁ katvā avattanato.

Catubbidhenāti dhātukosallaṁ āyatanakosallaṁ paṭiccasamuppādakosallaṁ ṭhānāṭṭhānakosallanti evaṁ catubbidhena.

Te mahallakābādhikātidaharapuggale gaṇhitvāva gacchati. Te hi divasadvayena vūpasantaparissamā eva. **Hatthivānaratittira**paṭibaddhaṁ **vatthuṁ kathetvā. "Eḷakāḷagumbe"**ti[1] kāḷatiṇagacchamaṇḍape"tipi vadanti.

Vividhaṁ nānābhūtaṁ rajjaṁ virajjaṁ, virajjameva **verajjaṁ,** tattha gataṁ, paradesagatanti attho. Tenāha **"ekassā"**ti-ādi. **Cittasudattādayo**ti Cittagahapati-anāthapiṇḍikādayo. **Vīmaṁsakā**ti dhammavicārakā. **Kin**ti kīdisaṁ. **Dassanan**ti siddhantaṁ. **Ācikkhati** kīdisanti adhippāyo. **Dhammassā**ti bagavatā vuttadhammassa. **Anudhamman**ti anukūlaṁ avirujjhanadhammaṁ. So pana veneyyajjhāsayānurūpadesanāvitthāroti āha **"vuttabyākaraṇassa anubyākaraṇan"**ti. Dhāreti attano phalanti **dhammo,** kāraṇanti āha **"sahadhammikoti sakāraṇo"**ti. **Imināpi** pāṭhantarena **vādo eva dīpito,** na tena pakāsitā kiriyā.

Taṇhāvaseneva channampi padānaṁ **attho veditabbo.** Yasmā rāgādayo taṇhāya eva avatthāvisesāti. Tenāha **"taṇhāhī"**ti-ādi. Vihananti kāyaṁ cittañcāti **vighāto,** dukkhanti āha

---

1. Eḷagalāgumbeti (Aṭṭhakathāyaṁ)

“avighātoti nidukkho”ti. Upāyāseti upatāpetīti upāyāso upatāpo. Tappaṭipakkho pana **anupāyāso nirupatāpo** daṭṭhabbo. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

Devadahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Hāliddikānisuttavaṇṇanā

3. “Avantidakkhiṇāpathe”ti aññesu suttapadesu āgatattā āha **“avantidakkhiṇāpathasaṅkhāte”**ti. Majjhimapadesato hi dakkhiṇadisāya avantiraṭṭhaṁ. Pavattayittha ettha laddhīti **pavattaṁ,** pavattitabbaṭṭhānanti āha **“laddhipavattaṭṭhāne”**ti. Ruppanasabhāvo dhammoti katvā **rūpadhātūti rūpakkhandho** vutto. **Rūpadhātumhi** ārammaṇapaccayabhūtena **rāgena** sahajātenapi asahajātenapi upanissayabhūtena appahīnabhāveneva **vinibaddhaṁ** paṭibaddhaṁ **kammaviññāṇaṁ. Okasārī**ti vuccati “tasmiṁ rūpadhātusaññi te oke sarati pavattatī”ti katvā. Avati ettha gacchati pavattatīti **okaṁ,** pavattiṭṭhānaṁ. Tenāha **“gehasārī ālayasārī”**ti.

Ugacchati vā ettha vedanādīhi saddhiṁ samavetīti **oko,** cakkhurūpādi. **Paccayo**ti ārammaṇādivasena paccayo. **Paccayo hotī**ti anantarasamanantarādinā ceva kammūpanissaya-ārammaṇādinā ca. “Viññāṇadhātu kho gahapatī”ti evaṁ vutte “kammaviññāṇavipākaviññāṇesu kataraṁ nu kho”ti **sammohobhaveyya. Tassa** sammohassa **vighātatthaṁ** apagamanatthaṁ. **Asambhinnāvā**ti asaṁkiṇṇāva desanā katā. **Ārammaṇavasena catasso abhisaṅkhāraviññāṇaṭṭhitiyo vuttā** “rūpupayaṁ vā bhikkhave viññāṇaṁ tiṭṭhamānaṁ tiṭṭheyya, rūpārammaṇan”ti-ādinā[1]. **Tā** viññāṇaṭṭhitiyo **dassetumpi.**

Daḷhaṁ abhinivesavasena ārammaṇaṁ upentīti **upayā,** taṇhādiṭṭhiyo. **Adhiṭṭhānabhūtā**ti patiṭṭhānabhūtā. **Abhinivesabhūtā**ti taṁ taṁ ārammaṇaṁ abhinivissa ajjhosāya pavattiyā kāraṇabhūtā. **Anusayabhūtā**ti rāgānusayadiṭṭhānusayabhūtā. **Uparimakoṭiyā**ti pahānassa uparimakoṭiyā. Buddhānaññeva hi te savāsanā pahīnā. Pubbe aggahitaṁ viññāṇaṁ aggahitamevāti katvā kasmā idha desanā katāti codeti

---

1. Saṁ 2. 43 piṭṭhe.

“idha viññāṇaṁ kasmā gahitan”ti. Pubbe “viññāṇadhāturāgavinibandhañca viññāṇan”ti vuccamāne yathā yathā sammoho siyā paccayapaccayuppannavibhāgassa dukkarattā, idha pana sammohassa okāsova natthi avisesena pañcasu khandhesu kilesappahānavasenāti. Tenāha **“kilesappahānadassanatthan”**ti-ādi. **“Kammaviññāṇena okaṁ asarantenā”**ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṁ. **Asarantenā**ti anupagacchantena.

Paccayaṭṭhenāti ārammaṇādipaccayabhāvena. **Nimittaṁ** uppattikaṁ. **Ārammaṇa -pa- niketan**ti ārammaṇakaraṇasaṅkhātena nivāsaṭṭhānabhūtena rūpameva niketanti rūpanimittaniketaṁ.

Chandarāgassa balavadubbalatāyāti ajjhattakhandhapañcake chandarāgassa balavabhāvena taṁ “oko”ti, bahiddhā chasu ārammaṇesu tassa dubbalatāya tāni “niketan”ti vuttāni. Idāni yathāvuttamatthaṁ vākaṭaṁ katvā dassetuṁ **“samānepi hī”**ti-ādi vuttaṁ. **Okoti vuccati** gehameva rattiṭṭhānabhāvato. **Niketanti vuccati** uyyānādi divāṭṭhānabhāvato. **Tato dubbalataro hoti** chandarāgo.

Gehassitasukhenāti gehanissitena cittassa sukhena **sukhito** sukhappatto **hoti. Kiccakaraṇīyesū**ti khuddakesu ceva mahantesu ca kattabbatthesu. **Sayan**ti attanā. **Anto**ti cittajjhāsaye.

Evaṁrūpoti īdisarūpo. Vaṇṇasaddo viya rūpasaddo rūpāyatanassa viya saṇṭhānassapi vācakoti adhippāyena **“dīgharassakāḷodātā dīsu rūpesū”**ti vuttaṁ. **Sukhādīsū**ti somanassādīsu. Tattha hi “abhiṇhaṁ somanassito bhaveyyan”ti patthanā siyā. **Evaṁsañño nāmā**ti visayavasena saññāvisesapatthanamāha. **Evaṁviññāṇo**ti pana idha visayamukhena viññāṇavisesapatthanaṁ vadati “evaṁnipuṇarūpadassanasamatthaṁ, evaṁpañcapasādapaṭimaṇḍitanissayañca me viññāṇaṁ bhaveyyā”ti.

Vaṭṭaṁ purato akurumānoti loke cittaṁ apatthento. **Asiliṭṭhaṁ** pubbenāparaṁ asambaddhaṁ. Vadanti etenāti **vādo,** dosoti āha **“tuyhaṁ doso”**ti-ādi. **Idheva** imasmiṁyeva samāgame. **Nibbeṭhehi** dosato attānaṁ mocehi.

Hāliddikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā

4. **Cūḷachakkapañhe**ti mūlapaṇṇāse cūḷataṇhāsaṅkhayasutte[1]. **Mahāsakkapañhepī**ti mahātaṇhāsaṅkhayasuttepi[2]. **Etan**ti "ye te samaṇabrāhmaṇā"ti-ādisuttapadaṁ. Taṇhā sammadeva khīyati etthāti **taṇhāsaṅkhayo,** asaṅkhatā dhātūti āha **"taṇhāsaṅkhaye nibbāne"**ti. **Antaṁatikkantaniṭṭhā**ti antarahitaniṭṭhā. Tenāha **"satataniṭṭhā"**ti. **Sesapadesū**ti "accantayogakkhemino"ti-ādīsu.

Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Samādhisuttavaṇṇanā

5. **Samādhī**ti appanāsamādhi, upacārasamādhi vā. **Kammaṭṭhānan**ti samādhipādakaṁ vipassanākammaṭṭhānaṁ. "Phātiṁ gamissatī"ti pāṭho. **Patthetī**ti "aho vata me īdisaṁ rūpaṁ bhaveyyā"ti. **Abhivadatī**ti taṇhādiṭṭhivasena abhinivesaṁ vadati. Tenāha **"tāya abhinandanāyā"**ti-ādi. "Aho piyaṁ iṭṭhan"ti vacībhede asatipi tathā lobhuppāde sati abhivadatiyeva nāma. Tenāha **"vācaṁ abhindanto"**ti. "Mama idan"ti attano pariṇāmetvā anaññagocaraṁviya katvā gaṇhanto **ajjhosāya tiṭṭhati** nāmāti dassento āha **"gilitvāti pariniṭṭhapetvā gaṇhātī"**ti. "Abhinandatī"ti-ādayo pubbabhāgavasena vuttā, "uppajjati nandī"ti dvārappattavasena. Paṭhamehi padehi anusayo, pacchimena pariyuṭṭhānanti keci "gahaṇaṭṭhena upādānan"ti katvā. **Nābhinandati nābhivadatī**ti ettha heṭṭhā vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Na "iṭṭhaṁ kantan"ti vadatī**ti "iṭṭhan"ti na vadati, "kantan"ti na vadati. **Nābhivadatiyeva** taṇhāya anupādiyattā.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 318 piṭṭhe. 2. Ma 1. 323 piṭṭhe.

6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā

6. **Ñatvā āhā**ti “sati kāyaviveke cittaviveko, tasmiṁ sati upadhiviveko ca imesaṁ laddhuṁ vaṭṭatī”ti ñatvā āha.

Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

7. **Gahaṇena uppannaṁ paritassanan**ti khandhapañcake “ahaṁ mamā”ti gahaṇena uppannaṁ taṇhāparitassanaṁ diṭṭhiparitassanañca. **Aparitassanan**ti paritassanābhāvaṁ, paritassanapaṭipakkhaṁ vā. **Ahu vata metaṁ** balayobbanādi. **Kammaviññāṇan**ti vipariṇāmārammaṇaṁ taṇhādiṭṭhisahagataṁ viññāṇaṁ tadanuvatti ca. **Anuparivatti** nāma taṁ ārammaṇaṁ katvā pavatti. Tenāha **“vipariṇāmārammaṇacittato”**ti. **Akusaladhammasamuppādā**ti taṇhāya aññākusala dhammasamuppādā. **Pariyādiyitvā**ti khepetvā tassa pavattituṁ okāsaṁ adatvā. **Sa-uttāso**ti taṇhādiṭṭhivasena sa-uttāso. **Gaṇhitvā**ti taṇhādiṭṭhiggāhehi gahetvā tesañceva vasena **paritassako. rūpabhedānuparivatti** cittaṁ **na hoti. Vaṭṭatī**ti sabbākārena vattuṁ yuttanti attho.

Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

8. **Taṇhāmānadiṭṭhivasena desanā katā** “etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā”ti desanāya āgatattā. **Catūsu suttesū**ti pañcamādīsu catūsu suttesu. Catutthe pana vivaṭṭameva kathitaṁ.

Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā

9. Yadi atītānāgataṁ etarahi natthibhāvato aniccaṁ, paccuppannampi tadā natthīti **ko pana vādo** tassa aniccatāya, **paccuppannamhi kathāva kā** udayabbayaparicchinnattā tassa. Vuttaṁ hetaṁ "nibbattā ye ca tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā"ti[1].

Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā

10-11. **Tathārūpenevā**ti yathārūpeneva puggalajjhāsayena navamaṁ suttaṁ kathitaṁ, tathārūpenevāti. Te kira bhikkhū atītānāgataṁ "dukkhan"ti sallakkhetvā, tathā "anattā"ti sallakkhetvā paccuppanne kilamiṁsu. "Atha nesan"ti-ādi sabbaṁ heṭṭhā vuttanayena vattabbaṁ.

Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nakulapituvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Aniccavagga

1-10. Aniccādisuttavaṇṇanā

12-21. **Pucchāvasikaṁ** Ānandattherassa pucchāvasena desitattā.

Aniccādisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Bhāravagga

1. Bhārasuttavaṇṇanā

22. Upādānānaṁ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Parihārabhāriyaṭṭhenā**ti parihārassa bhāriyabhāvena garutarabhāvena. Vuttameva

---

1. Khu 7. 32 piṭṭhe.

atthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **“etesañhī”**ti-ādimāha. Tattha yasmā etāni ṭhānagamanādīni rūpārūpadhammānaṁ paṅgulajaccandhānaṁ viya aññamaññūpassayavasena ijjhanti, na paccekaṁ, tasmā “etesan”ti avisesavacanaṁ kataṁ. **Puggalan**ti khantasantānaṁ vadati. Khandhasantāno hi avicchedena pavattamāno yāva parinibbānā khandhabhāraṁ vahanto viya loke khāyati tabbinimuttassa sattassa abhāvato. Tenāha **“puggalo”**ti-ādi. **Bhārahāroti jāto**ti bhārahāro nāma jāto.

Punabbhavakaraṇaṁ punabbhavo, taṁ phalaṁ arahati, tattha niyuttāti vā **ponobhavikā. Tabbhāvasahagataṁ** yathā “sanidassanā dhammā”ti, na saṁsaṭṭhasahagataṁ, nāpi ārammaṇasahagataṁ. “Tatra tatrā”ti yaṁ yaṁ uppattiṭṭhānaṁ, rūpādi-ārammaṇaṁ vā patvā **tatratatrābhinandinī.** Tenāha **“upapattiṭṭhāne vā”**ti-ādi. **Pañcakāmaguṇiko**ti pañcakāmaguṇārammaṇo. Rūpārūpūpapattibhave rāgo **rūpārūpabhavarāgo. Jhānanikanti** jhānasaṅkhāte kammabhave rāgo. **Sassatadiṭṭhī**ti bhavadiṭṭhi, taṁsahagato rāgo. **Ayan**ti rāgo **bhavataṇhā nāma. Ucchedadiṭṭhi** vibhavadiṭṭhi nāma, taṁsahagato chandarāgo **vibhavataṇhā nāma. Esa** puggalo khandha**bhāraṁ ādiyati** taṇhāvasena paṭisandhiggahaṇato. “Asesamettha taṇhā virajjati palujjati nirujjhati pahīyatī”ti-ādinā sabbapadāni nibbānavaseneva veditabbānīti āha **“sabbaṁ nibbānasseva vevacanan”**ti.

Bhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pariññasuttavaṇṇanā

23. **Parijānitabbe**ti pahānapariññāya parijānitabbe. Tathā parijānanaṁ ca tattha chandarāgappahānaṁ, tesaṁ atikkamoti āha **“samatikkamitabbeti attho”**ti. **Accantapariññan**ti nibbānaṁ vadati. Tenāha **“samatikkamanti attho”**ti.

Pariññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhijānasuttavaṇṇanā

24. **Ñātapariññā kathitā** "abhivisiṭṭhāya paññāyajānanan"ti kātvā. **Dutiyapadenā**ti "parijānan"ti padena. **Tatiyacatutthehī**ti "virājayaṁ pajahan"ti padehi.

Abhijānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā

25-30. **Dhātusaṁyutte vuttanayeneva veditabbāni,** kevalaṁ hi ettha khandhavasena desanā āgatā, tattha dhātuvasenāti ayameva viseso. **Cattāri saccāni kathitāni** assādādīnavanissaraṇavasena desanāya pavattattā.

Chandarāgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Aghamūlasuttavaṇṇanā

31. Aghaṁ vuccati pāpaṁ, aghanimittatāya **aghaṁ** dukkhaṁ. Idaṁ hi dukkhaṁ nāma visesato pāpahetukaṁ kammaphalasaññitaṁ. Tathā vaṭṭadukkhaṁ avijjātaṇhāmūlakattā. Aghassa nimittatāya aghaṁ dukkhaṁ. Vaṭṭānusārī mahājano hi dukkhābhibhūto tassa patikāraṁ maññamāno taṁ taṁ karotīti.

Aghamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā

32. **Pabhijjanasabhāvan**ti khaṇe khaṇe pabhaṅgusabhāvaṁ[1].

Pabhaṅgusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Parāmasanabhāvaṁ (Ka)

4. Natumhākavagga

1. Natumhākasuttavaṇṇanā

33. **Chandarāgappahānenā**ti tappaṭibaddhassa chandarāgassa pajahanena. Dabbādi pākatikatiṇaṁ pākaṭamevāti apākaṭaṁ dassetuṁ **tālanāḷikerādi** dassitaṁ, tiṇakaṭṭhānaṁ vā bhedadassanatthaṁ. **Piyālo** phārusakaṁ.

Natumhākasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

35. **Yadi rūpaṁ anusetī**ti rūpadhamme ārabbha yadi rāgādayo anusayanavasena pavattanti. **Tena saṅkhaṁ gacchatī**ti tena rāgādinā taṁsamaṅgīpuggalo saṅkhātabbataṁ "ratto duṭṭho"ti-ādinā voharitabbataṁ upagacchatīti. Tenāha **"kāmarāgādīsū"**ti-ādi. **Abhūtenā**ti ajātena anusayavasena appavattena. Anusayasīsena hettha abhibhavaṁ vadati. Yato **"ratto duṭṭho mūḷhoti saṅkhaṁ na gacchatī"**ti vuttaṁ. Nippariyāyato hi maggavajjhakilesā anusayo.

Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

36. **Taṁ anusayitaṁ rūpan**ti taṁ rāgādinā anusayitaṁ rūpaṁ marantena anusayena anumarati. Tena vuttaṁ **"na hī"**ti-ādi. **Yena anusayena** marantena taṁ **anumarati. Tena saṅkhaṁ gacchatī**ti tathābhūtato tena "ratto"ti-ādivohāraṁ labhati. **Yena anusayena** kāraṇabhūtena **anumīyati,** tena.

Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā

37-38. Ṭhitiyā ṭhitikkhaṇena sahitaṁ **ṭhitaṁ. Ṭhitassa aññathattan**ti uppādakkhaṇato aññathābhāvo. **Paññāyatī**ti upalabbhati. Paccayavasena dharamānattā eva **jīvamānassa** jīvitindriyavasena **jarā paññāya**ti uppādakkhaṇato aññathattappattiyā. Vuttameva atthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **"ṭhitī"**ti-ādi vuttaṁ. **Jīvi -pa- nāmaṁ.** Tathā hi **abhidhamme**[1] "āyu ṭhitī"ti niddiṭṭhaṁ. Aññathattanti jarāya nāmanti sambandho.

Tīṇi lakkhaṇāni honti saṅkhatasabhāvalakkhaṇato. **Yo koci** rūpadhammo vā arūpadhammo vā lokiyo vā lokuttaro vā **saṅkhāro. Saṅkhāro, na lakkhaṇaṁ** uppādādisabhāvattā. **Lakkhaṇaṁ, na saṅkhāro** uppādādirahitattā. **Na ca -pa- sakkā** saṅkhāradhammattā lakkhaṇassa. **Nāpi lakkhaṇaṁ vinā saṅkhāro** paññāpetuṁ sakkā saṅkhārabhāvena. Tenāha **"lakkhaṇenā"**ti-ādi. Idāni yathāvuttamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā"**ti-ādimāha. Tattha **lakkhaṇan**ti kāḷarattasabalādibhāvalakkhaṇaṁ pākaṭaṁ hoti "ayaṁ asukassa gāvī"ti.

Evaṁ saṅkhāropi paññāyati sabhāvato upadhārentassa uppādalakkhaṇampi uppādāvatthāti katvā. **Kālasaṅkhāto**ti uppajjamānakālasaṅkhāto. **Tassa** saṅkhārassa. **Khaṇopī**ti uppādakkhaṇopi paññāyati. **Uppādopī**ti uppādalakkhaṇopi. **Jarālakkhaṇan**ti uppannajīraṇalakkhaṇaṁ, taṁ "ṭhitassa aññathattan"ti vuttaṁ. "Bhaṅgakkhaṇe saṅkhāropi taṁlakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyatī"ti pāṭho. Keci pana"jarāpī"ti padampettha pakkhipanti. Evañca vadanti "na hi tasmiṁ khaṇe taruṇo hutvā saṅkhāro bhijjati, atha kho jiyyamāno mahallako viya jiṇṇo eva hutvā bhijjatī"ti, bhaṅgeneva pana jarā abhibhuyyati khaṇassa ati-ittarabhāvato na sakkā paññāpetuṁ ṭhitiyāti tesaṁ adhippāyo. **Tānī**ti arūpadhammānaṁ tīṇi lakkhaṇāni. **Atthikkhaṇan**ti arūpadhammavijjamānakkhaṇaṁ, uppādakkhaṇanti adhippāyo. **Sabbadhammānan**ti sabbesaṁ rūpārūpadhammānaṁ ṭhitiyā na bhavitabbaṁ. **Tassevā**ti tassā eva ṭhitiyā. **Tamattan**ti jarālakkhaṇassa paññāpetuṁ asakkuṇeyyabhāvaṁ. Aññe pana "santativasena ṭhānaṁ ṭhitī"ti vadanti,

---

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

tayidaṁ akāraṇaṁ aṭṭhānaṁ. **Yasmā sutte** “ṭhitassa aññathattaṁ paññāyatī”ti uppādavayehi nibbisesena ṭhitiyā jititattā. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Apica yathā dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā uppajjamānameva bhijjatīti āpajjati, evaṁ bhaṅgāvatthāyapi bhinnā bhaṅgābhimukhāvatthā icchitabbā. Na hi abhaṅgābhimukho bhijjati. Na cettha sakkā uppādābhimukhāvatthaṁ parikappetuṁ tadā tassa aladdhattalābhattā. **Ayaṁ viseso**ti ṭhitikkhaṇo nāma rūpadhammānaṁ yeva, na arūpadhammānanti ayaṁ īdiso viseso. **Ācariyamati** nāma tasseva ācariyassa mati, sā sabbadubbalāti āha **“tasmā”**ti-ādi.

Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā

39-42. Apāyadukkhe sakalasaṁsāradukkhe ca patituṁ adatvā dhāraṇaṭṭhena dhammo, maggaphalanibbānāni. Tadanulomikā cassa pubbabhāgapaṭipadāti āha **“dhammānudhammapaṭipannassā”**ti-ādi. “Nibbidābahulo”ti aṭṭhakathāyaṁ paduddhāro kato, pāḷiyaṁ pana “nibbidābahulaṁ vihareyyā”ti āgataṁ. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti sabbabhavesu ukkaṇṭhanabahulo. **Tīhi pariññāhī**ti ñātatīraṇappahānapariññāhi. **Parijānātī**ti tebhūmakadhamme paricchijja jānāti, vipassanaṁ ussukkāpeti. **Parimuccati** sabbasaṁkilesato “maggo pavattito parimuccatī”ti vuttattā. **Tathā**ti iminā ito paresu tīsu maggo hotīti dasseti. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Aniyamitā**ti aggahitā. **Tesu niyamitā** “aniccānupassī”ti-ādivacanato. **Sā**ti anupassanā. **Tattha niyamitavasenevā**ti idaṁ lakkhaṇavacanaṁ yathā “yadi me byādhayo bhaveyyuṁ, dātabbamidamosadhan”ti. Na hi sakkā etissā eva anupassanāya vasena sammasanācāraṁ matthakaṁ pāpetunti.

Anudhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Natumhākavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Attadīpavagga

1. Attadīpasuttavaṇṇanā

43. Dvīhi bhāgehi āpo ettha gatāti dīpo, dīpo viyāti dīpo oghehi anajjhottharaṇīyatāya. Yo paro na hoti, so attā, idha pana dhammo adhippeto. Attā dīpo etesanti **attadīpā.** Paṭisaraṇattho dīpaṭṭhoti āha **"attasaraṇāti idaṁ tasseva vevacanan"**ti. **Lokiyalokuttaro dhammo attā nāma** ekantanāthabhāvato. Paṭhamena padena vutto eva attho dutiyapadena vuccatīti vuttaṁ **"tenevāhā"**ti-ādi. Yavati etasmā phalaṁ pasavatīti **yoni,** kāraṇaṁ. Kiṁ pabhuti uppattiṭṭhānaṁ etesanti **kiṁ pabhutikā. Pahānadassa natthaṁ āraddhaṁ.** Tenevāha **"pubbe ceva -pa- te pahīyantī"**ti. **Na paritassati** taṇhāparittāsassa abhāvato. **Vipassanaṅgenā**ti vipassanāsaṅkhātena kāraṇena.

Attadīpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

44. Sabhāvatosanto vijjamāno kāyo rūpādidhammasamūhoti **sakkāyo**ti āha **"sakkāyo dukkhan"**ti. Diṭṭhi eva samanupassanā, diṭṭhisahitā vā samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā,** diṭṭhimaññanāya saddhiṁ itaramaññanā. **Saha vipassanāya catumaggañāṇaṁ samanupassanā** "catunnaṁ ariyasaccānaṁ sammadeva anurūpato passanā"ti katvā.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Aniccasuttavaṇṇanā

45. Virāgo nāma maggo, vimuttiphalanti āha **"maggakkhaṇe virajjati, phalakkhaṇe vimuccatī"**ti. **Aggahetvā**ti evaṁ nirujjhamānehi āsavehi "ahaṁ mamā"ti kañci dhammaṁ anādiyitvā. "Cittaṁ virattaṁ, vimuttaṁ hotī"ti

vuttattā phalaṁ gayhati, “khīṇā jātī”ti-ādinā paccavekkhaṇāti āha **“saha phalena paccavekkhaṇadassanatthan”**ti. **Upari kattabbakiccābhāvena ṭhitaṁ.** Tenāha **“vimuttattā ṭhitan”**ti. Yaṁ **pattabbaṁ,** taṁ aggaphalassa **pattabhāvena** adhigatattā **santuṭṭhaṁ** parituṭṭhaṁ.

Aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā

46. **Pubbantaṁ** atītakhandhakoṭṭhāsaṁ. **Anugatā**ti sassatādīni kappe tvā gahaṇavasena anugatā. **Aṭṭhārasa diṭṭhiyo**ti catasso sassatadiṭṭhiyo, catasso ekaccasassatadiṭṭhiyo, catasso antānantikadiṭṭhiyo, catasso amarāvikkhepadiṭṭhiyo, dve adhiccasamuppannadiṭṭhiyoti evaṁ aṭṭhārasa diṭṭhiyo na honti paccayaghātena. **Aparantan**ti anāgataṁ khandhakoṭṭhāsaṁ sassatādibhāvaṁ kappetvā gahaṇavasena anugatā. Soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti evaṁ **catucattālīsa diṭṭhiyo na honti** paccayaghātena. Sassata**diṭṭhithāmaso ceva** sīlabbata**diṭṭhiparāmāso ca na hoti** paccayaghātena. Tenāha **“ettā vatā paṭhamamaggo dassito”**ti anavasesadiṭṭhipahānakittanato. **Pahīnā** vikkhambhitā. **Idaṁ panā**ti “rūpasmin”ti-ādi.

Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā

47. **Paripuṇṇagāhavasenā**ti pañcakkhandhe asesetvā ekajjhaṁ “attā”ti gahaṇavasena. **Etesaṁ** pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ **aññataraṁ** “attā”ti samanupassanti. **Itī**ti evaṁ. **Yassa** puggalassa **ayaṁ** attadiṭṭhisaṅkhātā samanupassanā **atthi** paṭipakkhena avihatattā saṁvijjati. **Pañcannaṁ indriyānan**ti cakkhādīnaṁ indriyānaṁ.

Ārammaṇanti kammaviññāṇassa ārammaṇaṁ. Mānavasena ca diṭṭhivasena “asmī”ti gāhe sijjhante taṁsahagatā taṇhāpi taggahitāva

hotīti vuttaṁ **"taṇhāmānadiṭṭhivasena asmīti evampissa hotī"**ti. **Gahetvā**ti ahaṁkāravatthuvasena gahetvā. **Ayaṁ ahamasmī**ti ayaṁ cakkhādiko, sukhādiko vā ahamasmi. "Rūpī attā arogo paraṁ maraṇā"ti evamādigahaṇavasena pavattanato vuttaṁ **"rūpī bhavissanti-ādīni sabbānisassatameva bhajantī"**ti. Vipassanābhinivesato pubbe yathevākārāni pañcindriyāni, **atha** vipassanābhinivesato paraṁ **tenevākārena ṭhitesu** cakkhādīsu indriyesu **avijjā pahīyati** vipassanaṁ vaḍḍhetvā maggassa uppādanena, atha maggaparamparāya **arahattamaggavijjā uppajjati. Taṇhāmānadiṭṭhiyo** kammasambhārabhāvato. **Kammassa -pa- eko sandhī**ti hetuphalasandhi. Puna **eko sandhī**ti phalahetusandhimāha. **Tayo papañcā atīto addhā** atītabhava-addhānaṁ tesaṁ adhippetattā. **Anāgatassa paccayo dassito** assutavato puthujjanassa vasena. Sutavato pana ariyasāvakassa vasena vaṭṭassa vūpasamo dassitoti.

Samanupassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Khandhasuttavaṇṇanā

48. **Tathevā**ti ārammaṇabhāveneva. Ārammaṇakaraṇavasena upādānehi upādātabbanti **upādāniyaṁ. Idhāpī**ti upādānakkhandhesupi. Vibhāgatthe gayhamāne aniṭṭhappasaṅgopi siyā, abhidhamme ca rāsaṭṭho eva āgato, "tadekajjhaṁ abhisaṁyuhitvā"ti vacanato **"rāsaṭṭhena"**[1] icceva vuttaṁ.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā

49-50. **Visiṭṭho**ti padhāno. **Uttamo**ti ukkaṭṭho. **Aññaṁ kiṁ bhaveyyā**ti aññaṁ kiṁ kāraṇaṁ bhaveyya tathā samanupassanāya aññesaṁ avijjamānatāya vacanapariṭṭhitipabhinnato[2]. **Vajirabhedadesanaṁ** nāma atthato teparivaṭṭadesanā.

Soṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sāsavaṭṭhena (Ka)
2. Vacanasadisīdiṭṭhi tassābhinandanato (Ka)

9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā

51-52. **Navamadasamesū**ti suttadvayaṁ saheva uddhaṭaṁ dvīsupi atthavaṇṇanāya sarikkhabhāvato. Nandanaṭṭhena **nandī.** Rañjanaṭṭhena **rāgo.** Satipi saddatthato bhede **"imesaṁ atthato ninnānākaraṇatāyā"**ti vatvāpi pahāyakadhammabhedena pana labbhateva bhedamattāti dassetuṁ **"nibbidānupassanāya vā"**ti-ādi vuttaṁ. Virajjanto rāgaṁ pajahatīti sambandho. **Ettāvatā**ti "nandikkhayā rāgakkhayo"ti ettāvatā. **Vipassanaṁ niṭṭhapetvā** vipassanākiccassa pariyosānena. **Rāgakkhayā**ti vuṭṭhānagāminipariyosānāya vipassanāya rāgassa khepitattā. Anantaraṁ uppannena ariyamaggena samucchedavasena **nandikkhayo**ti. Tenāha **"idha maggaṁ dassetvā"**ti. Anantaraṁ pana uppannena ariyaphalena paṭipassaddhivasena **nandirāgakkhayā** sabbaṁ saṁkilesato cittaṁ vimuccatīti. Tenāha **"phalaṁ dassitan"**ti.

Nandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Attadīpavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsako samatto.

---

(6) 1. Upayavagga

1. Upayasuttavaṇṇanā

53. Upetīti **upayo.** Kathamupeti? Taṇhāmānādivasenāti āha **"taṇhāmānadiṭṭhivasenā"**ti. Kathamidaṁ labbhatīti? "Avimutto"ti vacanato. Taṇhādiṭṭhivasena hi baddho, kiṁ upetīti āha **"pañcakkhandhe"**ti tabbinimuttassa tathā upetassa abhāvato. Ko panupetīti? Taṁsamaṅgīpuggalo. Taṇhādiṭṭhivasena upagamassa vuttattā **viññāṇan**ti akusalakammaviññāṇamevāti vadanti. **Javāpetvā**ti gahita javaṁ katvā. Yathā paṭisandhiṁ ākaḍḍhituṁ samatthaṁ, evaṁ katvā. Tenāha **"paṭisandhī"**ti-ādi. **Aggahaṇe kāraṇaṁ vuttameva** "okaṁ pahāya aniketasārī"ti gāthāya vissajjane. Kammanimittādivasena paṭisandhiyā

paccayabhūtaṁ **ārammaṇaṁ** paṭisandhijanakassa kammassa vasena **vocchijjati. Patiṭṭhā na hoti** sarāgakāle viya anupaṭṭhānato. **Appatiṭṭhitaṁ** viññāṇaṁ vuttappakārena. **Anabhisaṅkharitvā**ti anuppādetvā paccayaghātena.

Upayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Bījasuttavaṇṇanā

54. **Bījajātānī**ti **jāta**-saddo padapūraṇamattanti āha **"bījānī"**ti. **Vacan**ti setavacaṁ. **Ajjukan**ti tacchakaṁ. **phaṇijjakaṁ** tulasi. **Abhinnānī**ti ekadesenapi akhaṇḍitāni. **Bījatthāyā**ti bījakiccāya. **Na upakappatī**ti paccayo na hotīti dasseti. **Na pāpitānī**ti pūtitaṁ na upagatāni. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādāni**[1]. Ārammaṇaggahaṇavasena viññāṇaṁ tiṭṭhati etthāti **viññāṇaṭṭhitiyo. Ārammaṇa vasenā**ti ārammaṇabhāvavasena. **Sinehanaṭṭhenā**ti taṇhāyanavasena siniddhatāpādanena, yato "nandūpasecenan"ti vuttaṁ. Tathā hi viropitaṁ taṁ kammaviññāṇaṁ paṭisandhi-aṅkuruppādanasamatthaṁ hoti. **Sappaccayan**ti avijjā ayonisonamanasikārādipaccayehi sappaccayaṁ. **Viruhati** vipākasantānuppādanasamattho hutvā.

Bījasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Udānasuttavaṇṇanā

55. **Udānaṁ udāharī**ti attamanavācaṁ nicchāresi. **Esa** vuttappakāro udāhāro. Bhuso nissayo upanissayo, dānameva upanissayo, **dānūpanissayo.** Esa nayo sesesupi. Tattha dānūpanissayo annādivatthūsu balavāti balavabhāvena hoti, tasmā upanissayabahulo kāmarāgappahāneneva kataparicayattā vipassanamanuyuñjanto na cirasseva anāgāmiphalaṁ pāpuṇāti, tathā suvisuddhasīlūpanissayo kāmadosajigucchanena. Yadi evaṁ kasmā ime dve upanissayā dubbalāti

---

1. Sārārādāyini (Ka)

vuttā? Vijjūpamañāṇasseva paccayabhāvato. Sopi bhāvanūpanissayasahāyalābheneva, na kevalaṁ. Bhāvanā pana paṭivedhassa visesahetu bhāvato balavā upanissayo. Tathā hi sā vajirūpamañāṇassa visesapaccayo. Tenāha "**bhāvanūpanissayo arahattaṁ pāpetī**"ti.

Soti milakatthero. **Vihāran**ti vasanaṭṭhānaṁ. Vihārapaccante hi paṇṇasālāya thero viharati. **Upaṭṭhāti** ekalakkhaṇena. **Kūṭagoṇo viya** gamanavīthiṁ. **Tatthā**ti allakaṭṭharāsimhi. **Udakamaṇikānan**ti udakathevānaṁ.

Attaniyeva upanesi udānakathāya vuttadhammānaṁ paripuṇṇānaṁ attani saṁvijjamānattā. Tenāha "**uṭṭhānavatā**"ti-ādi. Ayaṁ hi milakatthero sikkhāya gāravo sappatisso vattapaṭivattaṁ pūrento visuddhasīlo hutvā ṭhito, tasmā "**dubbalūpanissaye**"ti vuttaṁ. Tenāha bagavā udānento "no cassaṁ -pa- saññojanānī"ti.

Sace ahaṁ na bhaveyyanti yadi ahaṁ nāma koci na bhaveyyaṁ tādisassa ahaṁ saddavacanīyassa kassaci atthassa abhāvato. Tato eva **mama parikkhāropi na bhaveyya** tassa ca pabhaṅgubhāvena anavaṭṭhitabhāvato. Evaṁ attuddesikabhāvena padadvayassa atthaṁ vatvā idāni kammaphalavasena vattuṁ "**sace vā panā**"ti-ādi vuttaṁ. Atītapaccuppannavasena suññataṁ dassetvā idāni paccuppannānāgatavasena taṁ dassanto "**idāni panā**"ti-ādi vuttaṁ. **Evaṁ adhimuccanto**ti edisaṁ adhimuttiṁ pavattento. **Vibhavissatī**ti vinassissati. Vibhavo hi vināso. Tenāha "**bhijjissatī**"ti. Vibhavadassanaṁ **vibhavo**ti uttarapadalopena vuttanti āha "**vibhavadassanenā**"ti. Vibhavadassanaṁ **nāma** accantāya vināsassa dassanaṁ. **Tan**ti ariyamaggaṁ. Sāmaññajotanā hesā visesaniṭṭhā[1] hotīti tatiyamaggavasena attho veditabbo.

Upari maggaphalanti aggamaggaphalaṁ. Natthi etissā jātiyā antaranti **anantarā,** anantarā vipassanā maggassa. Gotrabhū pana anulomavīthipariyāpannattā[2] vipassanāgatikaṁ vā siyā, nibbānārammaṇattā maggagatikaṁ vāti na tena maggo antariko nāma hoti. Tenāha "**vipassanā maggassa**

---

1. Visesapatiṭṭhā (Ka)
2. Anulomavīthipaṭisahagataṁ (Ka)

āsannānantaraṁ nāmā"ti. Phalaṁ pana nibbānārammaṇattā kilesānaṁ pajahanavasena pavattanato lokuttarabhāvato ca kammamaggagatikameva, kusalavipākabhāvena pana nesaṁ attho pabhedoti vipassanāya phalassa siyā anantaratāti vuttaṁ **"phalassa**[1] **dūrānantaraṁ nāmā**"ti. "Āsavānaṁ khayo"ti pana aggamagge vuccamāne vipassanānaṁ āsannatāya vattabbameva natthi. **Atasitāye**ti na tasitabbe tāsaṁ anāpajjitabbe. **Tāso**ti tāsahetu "tasati etasmā"ti katvā. **So**ti assutavā puthujjano. **Tilakkhaṇāhatan**ti aniccatādilakkhaṇattayalakkhitaṁ. **Manamhinaṭṭho**ti īsakaṁ naṭṭhomhi, tato parampi tattheva ṭhatvā[2] kiñci apūritattā eva muttoti adhippāyo. **"Na tāso nāma hotī**"ti vatvā tassa atāsabhāvaṁ dassetuṁ **"na hī"**ti-ādi vuttaṁ. Kalyāṇaputhujjano hi bhayatupaṭṭhānañāṇena "sabhayā saṅkhārā"ti vipassanto na uttasati.

Udānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā

56. **Catunnaṁ parivaṭṭanavasenā**ti paccekakkhandhesu catunnaṁ ariyasaccānaṁ parivaṭṭanavasena. **Rūpaṁ abbhaññāsin**ti sakalabhūtupādārūpaṁ kucchitabhāvato tattha ca tucchavipallāsatāya "dukkhasaccan"ti abhivisiṭṭhena ñāṇena aññāsiṁ paṭivijjhiṁ. Āhāravasena rūpakāyassa hānivuddhādīnaṁ pākaṭabhāvato visesapaccayato ca tassa **"āhārasamudayā"**ti vuttaṁ. Dukkhasamudayakathā nāma vaṭṭakathāti "sacchandarāgo"ti visesetvā vuttaṁ. **Chandarāga**ggahaṇena ca upādānakammāvijjāpi gahitā eva. **Paṭipannā** hontīti attho. Vattamānakālappayogo hesa yathā "kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hotī"ti. **Patiṭṭhahantī**ti patiṭṭhaṁ labhanti. **Kevalino**ti idha vimuttiguṇena pāripūrīti āha **"sakalino katasabbakiccā"**ti. **Yena te**ti yena avasiṭṭhena te asekkhe paññāpentā paññāpeyyuṁ, taṁ nesaṁ vaṭṭaṁ sekkhānaṁ viya natthi paññāpanāya. **Vaṭṭanti kāraṇaṁ** vaṭṭanaṭṭhena phalassa pavattanaṭṭhena. **Asekkhabhūmivāro**ti asekkhabhūmippavatti.

Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vipassanā phalassa (Ka) 2. Tatheva vatvā (Ka)

5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. **Sattasu okāsesū**ti rūpapajānanādīsu sattasu okāsesu. **Vusitavāso**ti vusita-ariyavāso. **Etthā**ti imasmiṁ uddese. **Sesaṁ** nāma idha vuttāvasesaṁ. **Vuttanayenā**ti heṭṭhā vuttanayena veditabbaṁ. **Ussadanandiyan**ti ussannaguṇavato tosanaṁ sammodāpanaṁ. Guṇakittanena **palobhanīyaṁ** sekkhakalyāṇaputhujjanānaṁ pasāduppādanena. Idāni vuttameva atthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Ettāvatāti pañcannaṁ khandhānaṁ vasena sattasu ṭhānesu kosalladīpanena ettakena desanākkamena. **Tan**ti ārammaṇaṁ. **Dhātu-ādimattamevā**ti dhātāyatanapaṭiccasamuppādamattameva. **Imesu dhammesū**ti imesu jātādīsu. **Kammaṁ katvā**ti sammasanakammaṁ niṭṭhapetvāti attho. Evamettha pañcannaṁ khandhānaṁ vasena sattaṭṭhānakosallapavattiyā pabhedena vibhajitvā "**tipidhūpaparikkhī**"ti dasseti dhammarājā.

Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā

58. Adhikaṁ savisesaṁ payasati payuñjati etenāti **adhippayāso** visiṭṭhapayogo. Tenāha **"adhikapayogo"**ti. **Imañhi maggan**ti aṭṭhaṅgikaṁ ariyamaggamāha. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Avattamānaṭṭhenā**ti buddhuppādato pubbe na vattamānabhāvena. **Maggaṁ jānātīti** samudāgamato paṭṭhāya sapubbabhāgaṁ sasambhāravisayaṁ saphalaṁ sa-udrayaṁ ariyaṁ maggaṁ jānāti avabujjhatīti **maggaññū. Viditan**ti aññesampi ñātaṁ paṭiladdhaṁ hatthatale āmalakaṁ viya **pākaṭaṁ akāsi,** tathā katvā desesi. Amagge parivajjanena magge paṭipattīti tassa maggakusalatā viya amaggakusalatāpi icchitabbāti āha **"magge ca amagge ca kovido"**ti. **Ahaṁ paṭhamaṁ gato**ti ahaṁ paṭhamamaggena samannāgato.

Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā

59. **Purāṇupaṭṭhāke**ti pubbe padhānapadahanakāle upaṭṭhākabhūte. "Avasavattanaṭṭhena assāmikaṭṭhena suññataṭṭhena attapaṭikkhepaṭṭhenā"ti evaṁ **pubbe vuttehi. Ettakena ṭhānenā**ti "rūpaṁ bhikkhave anattā"ti ārabhitvā yāva "evaṁ me viññāṇaṁ mā ahosī"ti ettakena suttapadesena. Akathitasseva kathanaṁ uttaraṁ, na kathitassāti vuttaṁ **"tāni dassetvā"**ti. **Samodhānetvā**ti sampiṇḍitvā. **Vitthārakathā**ti vitthārato aṭṭhakathā. **Anattalakkhaṇamevā**ti tabbahulatāya tappadhānatāya ca vuttaṁ. Aniccatādīnampi hi tattha taṁdīpanatthameva vuttattā tadeva jeṭṭhaṁ padhānaṁ tathā veneyyajjhāsayato.

Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Mahālisuttavaṇṇanā

60. **Ekantadukkhanti-ādīni** padāni vuttanayāneva, tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca yathā sarāgo hetu paccayo saṁkilesāya, evaṁ savipassano maggo hetu, paccayo ca visuddhiyāti daṭṭhabbaṁ.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Ādittasuttavaṇṇanā

61. **Ekādasahī**ti rāgādīhi upāyāsapariyosānehi ekādasahi santāpanaṭṭhena aggīhi. **Dvīsū**ti aṭṭhamanavamesu. **Dukkhalakkhaṇamevā**ti tabbahulatāya tappadhānatāya ca vuttaṁ.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Niruttipathasuttavaṇṇanā

62. **Niruttiyova niruttipathā**ti **patha**-saddena padavaḍḍhanamāha yathā "bījāniyeva bījajātānī"ti. **Niruttivasenā**ti nibbacanavasena. **Pathā**

ca atthānurūpabhāvato[1]. **Tīṇipī**ti nirutti-adhivacanapaññattipathapadāni, tathā hi "phusatīti phasso"ti-ādinā nīharitvā vacanaṁ **nirutti**, "sirīvaḍḍhako dhanavaḍḍhako"ti-ādinā vacanamattameva adhikāraṁ katvā pavattaṁ **adhivacanaṁ,** "takko vitakko"ti-ādinā taṁtaṁpakārena ñāpanato **paññatti.** Atha vā taṁtaṁatthappakāsanena nicchitaṁ, niyataṁ vā vacanaṁ **nirutti.** Adhi-saddo uparibhāge, upari vacanaṁ **adhivacanaṁ.** Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭoyamattho. Adhīnaṁ vacanaṁ **adhivacanaṁ.** Kena adhīnaṁ? Atthena. Atthassa paññāpanatthena **paññattī**ti evaṁ nirutti-ādipadānaṁ sabbavacanesu pavatti veditabbā. Aññathā "phusatīti phasso"ti-ādippakārena niddhāraṇavacanānaṁyeva niruttitā, sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakapakārānameva abhilāpanaṁ adhivacanatā, "takko vitakko"ti evaṁ pakārānameva ekameva atthaṁ tena tena pakārena ñāpentānaṁ vacanānaṁ paññattitā ca āpajjeyya. **Asaṁkiṇṇā**ti na saṁkiṇṇā. Tenāha **"avijahitā -pa- achaḍḍitā"**ti. **Na saṁkīyantī**ti na saṁkirīyanti, na **saṁkīyissanti** na saṁkirīyissantīti attho. **Appaṭikuṭṭhā**ti na paṭikkhittā. Yasmā bhaṅgaṁ atikkantaṁ uppādādi atikkantameva hoti, tasmā vuttaṁ **"bhaṅgamevā"**ti. Yasmā desantaraṁ saṅkantopi atikkantanti vuccati, tasmā tadābhāvaṁ dassetuṁ **"desantaraṁ asaṅkamitvā"**ti vuttaṁ. Yattha yattha hi saṅkhārā uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti nirujjhanti vipariṇamanti vināsaṁ āpajjanti. Tenāha **"vipariṇatanti -pa- naṭṭhan"**ti. **Apākaṭībhūtaṁ** ajātattā eva.

Vasabhaṇagottatāya **vassabhaññā. Mūladiṭṭhigatikā**ti mūlabhūtā diṭṭhigatikā, imasmiṁ kappe sabbapaṭhamaṁ tādisadiṭṭhisamuppādakā. **Punappunaṁ āvajjentassā**ti ahetuvādapaṭisaṁyuttaganthaṁ uggahetvā pariyāpuṇitvā tadatthaṁ vīmaṁsantassa "natthi hetu, natthi paccayo sattānaṁ saṁkilesāyā"ti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, "natthi hetū"ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena "evametan"ti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunaṁ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmūpatthambhitā ataṁsabhāvaṁ

1. Vijjānurūpabhāvato (Ka)

“taṁsabhāvan”ti gaṇhantī micchāsatīti laddhanāmā taṁladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati, yathāsakaṁ vitakkādipaccayalābhena tasmiṁ ārammaṇe adhiṭṭhitatāya anekaggataṁ pahāya cittaṁ ekaggataṁ appitaṁ viya hoti micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi anekakkhattuṁ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. Tattha paṭhame satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu. Sattame pana javane sampatte atekiccho hoti. Tenāha **“assādentassā”**ti-ādi. **Imesupī**ti dvīsupi ṭhānesu.

Paccuppannaṁ vāti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena “yadetaṁ anāgataṁ nāma, nayidaṁ anāgatan”ti-ādikaṁ saṅgaṇhāti. **Tepī**ti te vassabhaññāpi **na maññiṁsu** lokasamaññāya anatikkamanīyato. Tenāha **“atītaṁ panā”**ti-ādi. **Khandhānaṁ** upari niruḷhā **paṇṇatti.**

Niruttipathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(7) 2. Arahantavagga

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā

63. **Gaṇhamāno**ti “etaṁ mamā”ti-ādinā gaṇhamāno. **Pāsenā**ti rāgapāsena. Tañhi māro mārapāsoti maññati. Tenāha “antalikkhacaro pāso, yvāyaṁ carati mānaso”ti[1]. **Mutto nāma hoti** anupādiyato sabbaso khandhassa abhāvato.

Upādiyamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu.

2-6. Maññamānasuttādivaṇṇanā

64-68. "Etaṁ mamā"ti-ādinā **maññanā abhinandanā** ca. **Taṇhāchando**ti taṇhā eva chando. Sā hi taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, chandikataṭṭhena chando. Catutthaṁ aniccalakkhaṇamukhena vuttaṁ, pañcamaṁ dukkhalakkhaṇamukhena, chaṭṭhaṁ anattalakkhaṇamukhena. Sesaṁ tīsupi sadisamevāti vuttaṁ **"eseva nayo"**ti.

Maññamānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Anattaniyasuttavaṇṇanā

69. **Anattaniyan**ti na attaniyaṁ. Tenāha **"na attano santakan"**ti.

Anattaniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Rajanīyasaṇṭhitasuttādivaṇṇanā

70-72. **Rajanīyenā**ti rajanīyena rāguppādakena. Tenāha **"rāgassa paccayabhāvenā"**ti. **Rāhulasaṁyutte** rāhulattherassa pucchāvasena āgatā, idha rādhattherassa surādhattherassa ca pucchāvasena, pāḷi pana sabbattha sadisā. Tenāha **"vuttanayeneva veditabbānī"**ti.

Rajanīyasaṇṭhitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantavaggavaṇṇā niṭṭhitā.

---

(8) 3. Khajjanīyavagga

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā

73-75. **Catusaccameva kathitaṁ** assādādīnañceva samudayādīnañca vasena desanāya pavattattā. Yasmā assādo samudayasaccaṁ, ādīnavo dukkhasaccaṁ, nissaraṇaṁ maggasaccaṁ nirodhasaccañcāti vuttovāyamattho, dutiye

samudayassādo samudayasaccaṁ, ādīnavo dukkhasaccaṁ, atthaṅgamo nirodhasaccaṁ, nissaraṇaṁ maggasaccanti vuttovāyamattho, tatiyaṁ ariyasāvakassevavasena vuttaṁ.

Assādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Arahantasuttavaṇṇanā

76. **Yattakā sattāvāsā**ti tasmiṁ tasmiṁ sattanikāye āvasanaṭṭhena sattā eva sattāvāsā. Tena yattakā sattāvāsā, tehi sabbehipi ete aggā ete seṭṭhā, ye ime arahantāti dasseti. **Purimanayenevā**ti purimasmiṁ sattaṭṭhānakosallasutte vuttanayena.

Tadatthaparidīpanāhīti "pañcakkhandhe pariññāya. Taṇhā tesaṁ na vijjati. Asmimāno samucchinno"ti-ādinā tassa yathāniddiṭṭhassa suttassa atthadīpanāhi ceva "anejaṁ te anuppattā, cittaṁ tesaṁ anāvilan"ti-ādinā visesatthaparidīpanāhi ca. Jhānamaggaphalapariyāpannaṁ atisayitasukhaṁ etesamatthīti **sukhino**ti āha **"jhāna -pa- sukhitā"**ti. **Taṇhā tesaṁ na vijjatī**ti ettha tesaṁ apāyadukkhajanikā taṇhā na vijjatīti vuttaṁ. Vaṭṭamūlikāya taṇhāya abhāvā "nandī tesaṁ na vijjatī"ti ettha vuccatīti. **Imassapī**ti pi-saddena dukkhassābhāvenapīti dukkhābhāvo viya vaṭṭamūlikataṇhābhāvo sampiṇḍīyatīti daṭṭhabbaṁ. Tena hi te anupādisesanibbānappattiyā accantasukhitā evāti vuccantīti. "Seyyohamasmī"ti-ādinayappavattiyā **navavidho. Ñāṇenā**ti aggamaggañāṇena.

Arahattaṁ anuppattā. **Alittā**ti amakkhitā. **Brahmabhūtā**ti brahmabhāvaṁ pattā, brahmato vā ariyamaggañāṇato bhūtā ariyāya jātiyā jātā. Satta saddhammā gocaro pavattiṭṭhānaṁ etesanti **sattasaddhammagocarā.**

Nirāsaṅkacāro nāma gahito kutocipi tesaṁ āsaṅkāya abhāvato. Sammādiṭṭhi-ādīhi **dasahi aṅgehi** sammāvimuttisammāñāṇapariyosānehi. "Āguṁ na karotī"ti-ādīhi **catūhi kāraṇehi. Taṇhā tesaṁ na vijjatī**ti idampi taṇhāpahānassa bahūpakāratādassanaṁ. Tenāha **"dāsakārikā taṇhāpi tesaṁ natthī"**ti.

Na vikampanti “seyyohamasmī”ti-ādinā.

Uddhaṁ tiriyaṁ apācīnanti ettha “uddhaṁ vuccatī”ti-ādinā rūpamukhena attabhāvaṁ gahetvā pavatto paṭhamanayo. Kālattayavasena dhammappavattiṁ gahetvā pavatto dutiyanayo. Ṭhānavasena sakalalokadhātuṁ gahetvā pavatto tatiyanayo. **Buddhā**ti cattāri saccāni buddhavanto.

Sīhanādasamodhānanti sīhanādānaṁ saṁkalanaṁ. Loke attano uttaritarassābhāvā **anuttarā.** Uttaro tāva tiṭṭhatu puriso, sadisopi tāva natthīti **asadisā.** Sakalampi bhavaṁ uttaritvā **bhavapiṭṭhe ṭhatvā** vimuttisukhena sukhitattādivasena ekavīsatiyākārehi **sīhanādaṁ nadanti.**

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā

77. **Suddhikamevā**ti suddhasaṁkhittabandhameva katvā.

Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sīhasuttavaṇṇanā

78. **Sīho**ti parissayasahanato paṭipakkhahananato ca “sīho”ti laddhanāmo migādhipati. **Cattāro**ti ca samānepi sīhajāti kabhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīhaṁ nānappakārato vibhāvetuṁ **“tiṇasīho**”ti-ādi āraddhaṁ. Tiṇabhakkho sīho **tiṇasīho** purimapade uttarapadalopena yathā “sākapattivo”ti[1]. Kāḷavaṇṇatāya **kāḷasīho.** Tathā **paṇḍusīho.** Tenāha **“kāḷasīho kāḷagāvisadiso**[2], **paṇḍusīho paṇṇupalāsavaṇṇagāvisadiso**”ti. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalāpo etassa atthīti **kesarī.** Lākhārasaparikammakatehi viya pādapariyantehīti yojanā.

---

1. Pāṇinī 2. 1. 60 vāttikasuttaṁ passitabbaṁ. 2. Kāḷavaṇṇagāvisadiso (Ka)

Kammānubhāvasiddha-ādhipaccamahesakkhatāhi **sabbamigagaṇassa rājā. Suvaṇṇaguhato vā**ti-ādi "sīhassa vihāro kiriyā evaṁ hotī"ti katvā vuttaṁ.

Samaṁ patiṭṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṁ patiṭṭhāpetvā. **Ākaḍḍhitvā**ti purato ākaḍḍhitvā. **Abhiharitvā**ti abhimukhaṁ haritvā[1]. **Saṅghātan**ti vināsaṁ. Vīsatiyaṭṭhikaṁ ṭhānaṁ **usabhaṁ.**

Samasīhoti samajātiko samabhāgo ca sīho. **Samānosmī**ti desanāmattaṁ, samappabhāvatāyapi na bhāyati. **Sakkāyadiṭṭhibalavatāyā**ti "ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā"ti evaṁ balātimānanimittāya ahaṅkārahetubhūtāya sakkāyadiṭṭhiyā balavabhāvena. **Sakkāyadiṭṭhipahīnattā**ti sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattā nirahaṅkārattā attasinehassa suṭṭhu samugghāṭitattā **na bhāyati.**

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṁ kathesīti vatvā tamatthaṁ vivaritvā dassetuṁ **"sīhoti kho"**ti-ādi vuttaṁ.

Katābhinīhārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvībuddhabhāvoti katvā "tīsu pāsādesu nivāsakālo, magadharañño paṭiññādānakālo, pāyāsassa paribhuttakālo"ti-ādinā abhisambodhito purimāvatthāpi sīhasadisaṁ katvā dassitā. Bhāvini bhūtopacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato bhūtavijjā itaravijjāpi[2] ekajjhaṁ gahetvā paṭiccasamuppādasammasanato taṁ puretaraṁ siddhaṁ vipākaṁ viya katvā āha **"tisso vijjā visodhetvā"**ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇavasena **"yamakañāṇamanthanenā"**ti vuttaṁ.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame divase**ti sattasattāhato paraṁ ekādasame divase. **Acalapallaṅke**ti isipatane dhammacakkapavattanatthaṁ nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci

1. Abhimukhaṁ pāde karitvā (Ka)
2. Dvivijjaṁ itaravijjampi (Catukkaṅguttaraṭīkāyaṁ), itaravijjāya (?)

appaṭivattiyadhammacakkapavattanatthaṁ nisajjāti katvā vajirāsanaṁ viya acalapallaṅkaṁ vuccati. **Imasmiṁ ca pana pade**ti "dveme bhikkhave antā"ti-ādi nayappavatte imasmiṁ saddhammakoṭṭhāse. **Dhammaghoso -pa- dasasahassilokadhātuṁ paṭicchādesi** "sabbattha ṭhitā suṇantū"ti adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehī**ti "dukkhapariññā, samudayappahānaṁ, nirodhasacchikiriyā, maggabhāvanā"ti evaṁ ekekasmiṁ magge cattāri cattāri katvā soḷasahi ākārehi.

Vuttoyeva, na idha vattabbo, tasmā tattha vuttanayeneva veditabboti adhippāyo. Yasmā ca aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bagavā Tathāgatoti ārabhitvā **udānaṭṭhakathā**dīsupi[1] Tathāgatapadassa attho vutto eva, tasmā tattha vuttanayena attho veditabbo. Yadipi bagavā na bodhipallaṅke nisinnamattova abhisambuddho jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbaparissayaṁ abhisambuddho jāto. Tathā hi taṁ "aparājitapallaṅkan"ti vuccati. Tasmā **"yāva bodhipallaṅkā vā"**ti vatvā tena aparitussanto **"yāva arahattamaggañāṇā vā"**ti āha.

Iti rūpanti ettha **iti**-saddo nidassanattho. Tena rūpaṁ sarūpato parimāṇato paricchedato dassitanti āha **"idaṁ rūpan"**ti-ādi. "Idaṁ rūpan"ti hi iminā bhūtupādāyabhedarūpaṁ sarūpato dassitaṁ. **Ettakaṁ rūpan**ti iminā taṁ parimāṇato dassitaṁ. Tassa ca parimāṇassa ekantabhāvadassanena **"na ito bhiyyo rūpaṁ atthī"**ti vuttaṁ. **Sabhāvato**ti salakkhaṇato. **Sarasato**ti sakiccato. **Pariyantato**ti parimāṇapariyantato. **Paricchedato**ti yattake ṭhāne tassa pavatti, tassa paricchedanato. **Paricchindanato**ti[2] pariyosānappattito. **Taṁ sabbaṁ dassitaṁ hoti** yathāvuttena vibhāgena. **Ayaṁ rūpassa samudayo nāmā**ti ayaṁ āhārādi rūpassa samudayo nāma. Tenāha **"ettāvatā"**ti-ādi. **Atthaṅgamo**ti nirodho. "Āhārasamudayā āhāranirodhā"ti ca asādhāraṇameva gahetvā sese ādi-saddena saṅgaṇhāti.

---

1. Udāna-Ṭṭha 112; Itivuttaka-Ṭṭha 111 piṭṭhesu.
2. Parivaṭumatoti (catukkaṅguttaraṭīkāyaṁ)

Paṇṇāsalakkhaṇapaṭimaṇḍitanti paṇṇāsa-udayabbayalakkhaṇavibhūsitaṁ samudayatthaṅgamagahaṇato. **Khīṇāsavattā**ti anavasesaṁ sāvasesañca āsavānaṁ parikkhīṇattā. Anāgāmīnampi hi bhayaṁ cittutrāso ca na hotīti. **Ñāṇasaṁvego** bhayatūpaṭṭhānañāṇaṁ. **Itaresaṁ pana devānan**ti akhīṇāsave deve sandhāya vadati. **Bhoti dhammālapanamattan**ti vācasikaṁ tathālapanamattaṁ[1].

Cakkanti satthu āṇācakkaṁ, taṁ pana dhammato āgatanti **dhammacakkaṁ.** Tattha ariyasāvakānaṁ paṭivedhadhammato āgatanti **dhammacakkaṁ.** Itaresaṁ desanādhammato āgatanti **dhammacakkaṁ.** Duvidhepi ñāṇaṁ padhānanti ñāṇasīsena vuttaṁ **"paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampī"**ti. Idāni taṁ ñāṇadvayaṁ sarūpato dassetuṁ **"paṭivedhañāṇaṁ nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. Yasmā cassa ñāṇassa suppaṭividdhattā bagavā tāni saṭṭhi nayasahassāni veneyyānaṁ dassetuṁ samattho ahosi, tasmā tāni saṭṭhi nayasahassāni tena ñāṇena saddhiṁ yeva siddhānīti katvā dassento **"saṭṭhiyā ca nayasahassehi paṭivijjhī"**ti āha. **Tiparivaṭṭan**ti idaṁ dukkhanti ca, pariññeyyanti ca, pariññātanti ca evaṁ tiparivaṭṭaṁ, taṁyeva **dvādasākāraṁ. Tan**ti desanāñāṇaṁ **pavatteti esa** bagavā. **Appaṭipuggalo**ti patinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassā**ti nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā

79. **Vipassanāvasenā**ti etarahi rūpavedanādayo anussaritvā "pubbepāhaṁ evaṁvedano ahosin"ti atītānaṁ rūpavedanādīnaṁ paccuppannehi visesābhāvadassanā vipassanā, tassā vipassanāya vasena. Yvāyaṁ "na idaṁ abhiññāvasenā"ti paṭikkhepo kato, tassa kāraṇaṁ dassento **"abhiññāvasena hī"**ti-ādimāha. **Khandhapaṭibaddhā** nāma gottavaṇṇāhārādayo. **Evaṁ anussaranto**ti yathāvuttavipassanāvasena anussaranto. Sabhāvadhammānaṁ eva anussaraṇassa vuttattā **"suññatāpabban"**ti[2] vuttaṁ.

---

1. Koti dhammālapanamattanti sabhāvakathanamattaṁ (catukkaṅguttaraṭīkāyaṁ)
2. Suññatāvuṭṭhanti (Ka)

Yasmā te eva rūpādayo neva attā, na attaniyā asārā anissarā, tasmā tato suññā, tesaṁ bhāvo **suññatā,** tassā **lakkhaṇaṁ** ruppanādikaṁ **dassetuṁ.**

Kiñcāti hetu-atthajotake kāraṇe paccattavacananti āha **"kiñcāti kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpaṁ vadethā"**ti. **Etan**ti etaṁ bhūtupādāyabhedaṁ dhammajātaṁ. **Kena kāraṇena rūpaṁ nāma**ti kiṁkāraṇaṁ nissāya rūpanti vuccatīti attho. **Kāraṇuddeso**ti kāraṇassa uddisanaṁ. **Ruppatī**ti ettha **rūpaṁ** nāma sītādivirodhipaccayasannipātena visadisuppatti. Tenāha **"sītenapī"**ti-ādi. **Pabbatapāde**ti cakkavāḷapabbatapāde, so pana tattha accuggato pākāro viya ṭhito. Tathā hi tattha sattā olambantā tiṭṭhanti. **Hatthapāsāgatā**ti hatthapāsaṁ āgatā upāgatā. **Tatthā**ti tasmiṁ hatthapāsāgate satte. **Chijjitvā**ti mucchāpattiyā muccitvā. Aṅgapaccaṅga-ucchedavasena vā paricchijjitvā. **Accantakhāre udake**ti ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṁ kappasaṇṭhāna-udakaṁ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṁ pathavīsandhārakaṁ kappavināsa-udakaṁ viya khāraṁ bhavituṁ arahati, tathā sati pathavīpi vilīyeyyāti. **Mahiṁsakaraṭṭhaṁ** nāma himavantapadese ekaṁ raṭṭhaṁ.

Avīcimahānirayeti sa-ussadaṁ avīcinirayaṁ vuttaṁ. **Gaṅgāpiṭṭhe**ti gaṅgātīre.

Sarantā gacchantīti sarīsapapadassa atthaṁ vadati. **Etan**ti ruppannaṁ. Yathā kaṭhinatā pathaviyā paccattalakkhaṇaṁ, evaṁ ruppanaṁ rūpakkhandhassa paccattalakkhaṇaṁ, sabhāvabhūtalakkhaṇanti attho.

Purimasadisanti purime rūpakkhandhe vuttena sadisaṁ. Taṁ "kinti kāraṇapucchā"ti-ādinā **vuttanayeneva veditabbaṁ. Sukhaṁ** iṭṭhārammaṇaṁ. **Sukhādīnaṁ** vedanānaṁ. **Paccayato**ti ārammaṇapaccayato. **Ayamattho**ti "sukhārammaṇaṁ sukhanti vuccatī"ti ayamattho. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Vedayatī**ti[1] anubhavati. **Vedayitalakkhaṇā**ti anubhavanalakkhaṇā.

Nīlapuppheti nīlavaṇṇapupphe. **Vatthe vā**ti nīlavatthe. **Vā**-saddena vaṇṇadhātu-ādiṁ saṅgaṇhāti. **Appanaṁ vā** jhānaṁ **pāpento. Uppajjanasaññāpī**ti

---

1. Vediyatīti (Ka)

yaṁ kiñci nīlaṁ rūpāyatanaṁ ārabbha uppajjanasaññāpi, yā pakiṇṇakasaññāti vuccati.

Rūpattāyāti rūpabhāvāya. **Yāgumevā**ti yāgubhāvinameva vatthuṁ. **Yāguttāya** yāgubhāvāya. **Pacati nāma** puggalo. **Evan**ti yathā yāgu-ādivatthuṁ puriso yāgu-ādi-atthāya pacati nipphādeti, ayaṁ evaṁ ruppanādisabhāve dhammasamūhe yathāsakaṁ paccayehi abhisaṅkhariyamāne cetanāpadhāno dhammasamūho pavattanatthaṁ visesapaccayo hutvā te abhisaṅkharoti niropeti nibbatteti. Tenāha "**paccayehī**"ti-ādi. **Rūpamevā**ti rūpasabhāvameva, na aññaṁ sabhāvaṁ. **Abhisaṅkharotī**ti itarehi paccayadhammehi adhikaṁ suṭṭhu paccayataṁ karoti. "Upagacchati yāpeti āyūhatī"ti tasseva vevacanāni. Abhisaṅkharaṇameva hi āyūhanādīni. **Nibbattetī**ti tesaṁ dhammānaṁ ruppanādibhāvena nibbattiyā paccayo hotīti attho. **Cetayitalakkhaṇassa saṅkhārassā**ti idaṁ saṅkhārakkhandhadhammānaṁ cetanāpadhānattā vuttaṁ. Tathā hi bagavā suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhaṁ vibhajantena cetanāva vibhattā.

Vātiṅgaṇaṁ brahatiphalaṁ. **Caturassavallī**ti tivutālatā[1]. **Akhārikan**ti khārarasarahitaṁ, taṁ pana paṇṇaphalādi[2]. Yattha loṇaraso adhiko, taṁ **loṇikan**ti āha "**loṇayāgū**"ti-ādi. **Ambilādibhedaṁ** rasaṁ.

Ākārasaṇṭhānagahaṇavasenāti nīlapītādi-ākāragahaṇavasena ceva vaṭṭacaturassādisaṇṭhānagahaṇavasena ca. **Vināpi ākārasaṇṭhānā**ti ākārasaṇṭhānehi vinā, te ṭhapetvāpi. **Paccattabhedagahaṇavasenā**ti tassa tassa ārammaṇassa pabhedagahaṇavasena. **Asammohato**ti yāthāvato. **Viseso** visesatthadīpanato, **aviseso** ayaṁ dhammo avisesadīpanato. Tenāha "**viseso veditabbo**"ti. Jānanaṁ hi avisiṭṭhaṁ, taṁ samāsapadato upasaggā visesenti. Tathā hi sañjānanapadaṁ paccabhiññāṇanimittaṁ ākāragahaṇamattaṁ bodheti, vijānanapadaṁ tato visiṭṭhavisayagahaṇaṁ. Pajānanapadaṁ pana tatopi visiṭṭhataraṁ pakārato avabodhaṁ bodheti. Tenāha "**tassāpī**"ti-ādi. **Ārammaṇasañjānanamattamevā**ti nīlādibhedassa

---

1. Caturassavalli dhitivibhattilatā (Ka)
2. Pacca-ādi, pañca-ādi (Ka)

ārammaṇassa sallakkhaṇamattameva. Avadhāraṇena lakkhaṇapaṭivedhattaṁ nivatteti. Tenāha **"aniccan"**ti-ādi. Ñāṇasampayuttacittehi vipassantassa vipassanāya paguṇabhāve sati ñāṇavippayuttena cittenapi vipassanā hotiyevāti āha **"aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhañca pāpetī"**ti. **Paṭivedhan**ti ca upaladdhimeva vadati, na paṭivijjhanaṁ. Tenāha **"ussakkitvā panā"**ti-ādi. **Ussakkitvā**ti ussakkāpetvā maggapātubhāvampi pāpeti asammohasabhāvattā. Yathā lakkhaṇapaṭivedhakāle sañjānanalakkhaṇavasena saññāṇa-anurūpavaseneva pavattaṁ, evaṁ viññāṇavijānanavasena vāyaṁ anurūpavaseneva pavattatīti daṭṭhabbaṁ.

Idāni tamatthaṁ heraññikādi-upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādimāha. Hiraññaṁ vuccati kahāpaṇaṁ, hiraññajānane niyutto **heraññiko.** Lokavohāre ajātā asañjātā buddhi etassāti **ajātabuddhi,** bāladārako. Vohārakusalo gāmavāsī puriso **gāmikapuriso.** Upabhogaparibhogārahattā **upabhogaparibhogaṁ.** Tambakaṁsamayattā[1] **kūṭo.** Mahāsārattā **cheko.** Aḍḍhasārattā **karaṭo.** Nihīnasārattā **saṇho.** Ettha ca yatā heraññiko kahāpaṇaṁ cittādibhāvato uddhaṁ kūṭādibhāvaṁ rūpadassanādivasena uppattiṭṭhānatopi jānanto anekākārato jānāti, evaṁ paññā ārammaṇaṁ nānappakārato jānāti paṭivijjhati, tāya saddhiṁ pavattamānaviññāṇampi yathāvisayaṁ ārammaṇaṁ jānāti.

Evaṁ svāyaṁ[2] nesaṁ jānane viseso aññesaṁ avisayo, buddhānaṁ eva visayoti idaṁ visesaṁ milindapañhena vibhāvetuṁ **"tenāhā"**ti-ādimāha, taṁ suviññeyyameva.

Attasuññānaṁ sabhāvadhammānaṁ dhammamattatāya kathitattā **"anattalakkhaṇaṁ kathetvā"**ti vuttaṁ. Heṭṭhimamaggā ca yadi adhigatā, arahattassa anadhigatattā **"ekadesamattenā"**ti vuttaṁ, taṁ aniccalakkhaṇaṁ dassetuṁ idaṁ pabbamāraddhaṁ, itarāni dve lakkhaṇāni tassa parihārabhāvenāti adhippāyo.

---

1. Sajjhakaṁsamāsasamattā (Ka) 2. Tayidaṁ (Ka)

Yasmā panettha "taṁ kiṁ maññatha bhikkhave"ti-ādidesanāya tīsu lakkhaṇesu idameva padhānabhāvena dassitaṁ, idaṁ appadhānabhāvenāti na sakkā vattuṁ, tasmā **"tīṇi lakkhaṇāni samodhānetvā dassetumpī"**ti vuttaṁ. **Apacinātī**ti apacayagāmidhamme nivatteti ekaṁsato apacayagāmipaṭipadāya paripūraṇato. Tenāha **"no ācinātī"**ti-ādi. **Vaṭṭaṁ vināsetī**ti vidhamati adassanaṁ gameti. **Neva cinātī**ti na vaḍḍheti. **Tadevā**ti taṁ vaṭṭaṁ eva. **Vissajjetī**ti chaḍḍeti. **Vikiratī**ti viddhaṁseti. **Vīdhūpetī**ti vaṭṭattayasaṅkhātaṁ aggikkhandhaṁ vigatadhūmaṁ vigatasantāpaṁ karotīti atthoti āha **"nibbāpetī"**ti.

Evaṁ passanti-ādi anāgāmiphale ṭhitassa ariyasāvakassa aggamaggaphalādhigamāya desanāti adhippāyenāha **"vaṭṭaṁ vināsetvā ṭhitaṁ mahākhīṇāsavaṁ dassessāmī"**ti. Khīṇāsavassa anāgatabhāvadassanaṁyeva, sabbā cāyaṁ heṭṭhimā desanā suddhavipassanākathā, sahapaṭhamamaggā vā sahavijjūpamadhammā vā vipassanākathāti dassento **"ettakena ṭhānenā"**ti-ādimāha.

Namassantiyeva mahatā gāravabahumānena. Tenāha **"namo te purisājaññā"**titi-ādi. Tattha nidassanaṁ dassento **"āyasmantaṁ nitattheraṁ viyā"**ti vatvā tamatthaṁ vibhāvetuṁ **"thero"**ti-ādimāha. Tattha **khuraggeyevā**ti kesoropanatthaṁ khuradhārāya agge sīse ṭhapite tacapañcakakammaṭṭhānamukhena bhāvanaṁ anuyuñjanto **arahattaṁ patvā. Brahmavimānā**ti brahmānaṁ nivāsabhūtā vimānā.

Khajjanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā

80. Apakarīyati etenāti **apakaraṇaṁ**[1], padaṁ. Apakaraṇaṁ pakaraṇaṁ kāraṇanti atthato ekaṁ. Tenāha **"kismiñcideva kāraṇe"**ti. **Nīharitvā**ti attano samīpacārabhāvato apanetvā. Tathākaraṇañca

---

1. Pakaraṇaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

evamete ettakampi appaṭirūpaṁ akatvā āyatiṁ sammā paṭipajjissantīti. **Laddhabalā**ti laddhañāṇabalā.

Ekadvīhikāyāti ekekassa ceva dvinnaṁ dvinnañca īhikā gati upasaṅkamanā ekadvīhikā. Tenāha **"ekeko ceva dve dve ca hutvā"**ti. Puthujjanānaṁ samuditānaṁ nāma kiriyā tādisīpi siyāti vuttaṁ **"keḷimpi kareyyun"**ti. Parikappanavasena sammāsambuddhaṁ uddissa pesalā bhikkhūpi evaṁ karontīti.

Yugandharapabbatādīnaṁ antare sīdantaraṁ samuddaṁ nāma. Tattha kira vāto na vāyati, patitaṁ yaṁ kiñcipi sīdantaranadiyaṁ vilīyantā sīdanteva, tasmā taṁ parivāretvā ṭhitā yugandharādayopi sīdapabbatā nāma. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"sīdantare sannisinnaṁ mahāsamuddaṁ viyā"**ti. **Āhārahetū**ti āmisahetu sappitelādinimittaṁ, tesaṁ paṇāmanā.

Pacchimanti nihīnaṁ. Tenāha **"lāmakan"**ti, lāmakanto idhādhippeto—

> "Migānaṁ koṭṭhuko anto, pakkhīnaṁ pana vāyaso.
> Eraṇḍo anto rukkhānaṁ, tayo antā samāgatā"ti—

ādīsu[1] viya. **Ulatī**ti abhicarati. Abhisapanti etenāti **abhisāpo.** Abhisāpavatthu **piṇḍolyaṁ.** Attho phalaṁ vaso etassāti atthavasaṁ, kāraṇaṁ, tampi tesu atthi, tattha niyuttāti **atthavasikā.**

Anto hadayassa abbhantare **anupaviṭṭhā** sokavatthūhi.

Abhijjhāyitāti abhijjhāyanasīlo. Abhiṇhappavattiyā ceva bahulabhāvena ca **bahalarāgo. Pūtibhāvenā**ti kuthitabhāvena. Byāpādo hi uppajjamāno cittaṁ apagandhaṁ karoti, na sucimanaññabhāvaṁ. **Bhattanikkhittakāko viyā**ti idaṁ bhattaṭṭhānassa asaraṇena kākassa naṭṭhasatitā paññāyatīti katvā vuttaṁ, na bhattanikkhittatāya. **Asaṇṭhito**ti asaṇṭhitacitto. **Kaṭṭhatthan**ti kaṭṭhena kattabbakiccaṁ.

Pāpavitakkehi kato, tasmā te anavasesato pahātabbāti **dassanatthaṁ.** Dvinnaṁ vuttattā eko pubbabhāgo, itaro missakoti vattuṁ

---

1. Khu 5. 90 piṭṭhe Jātake.

yuttanti adhippāyena **"ettha cā"**ti-ādi vuttaṁ. Evaṁ taṁ bhāventassa nirujjhanti evāti ekekamissakatāvasena gahetabbanti porāṇā. Upari tiparivaṭṭadesanāya animittasamādhiyeva dīpito. Tenāha **"yāvañcidan"**ti. **Niddoso**ti vītarāgādinā niddoso.

Piṇḍolyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Pālileyyasuttavaṇṇanā

81. **Pariyādiṇṇarūpacittā**ti rāgādīhi pariyādiyitvā khepetvā gahitacittā.

Bhagavato cāro vidito paricayavasena. **Satthā paribhogaṁ karoti** anuggaṇhanto "evaṁ hissa duggatimokkho bhavissatī"ti. **Aññatrā**ti vinā.

Nāgenāti buddhanāgena aṅkusarahitena. Tato eva ujubhūtena **cittena. Īsādantassa** naṅgalasadisadantassa hatthino evaṁ cittaṁ sameti. Tattha kāraṇamāha **"yadeko ramatī vane"**ti. Etena kāyavivekena ratisāmaññaṁ vadati.

Attano dhammatāyāti pakatiyā sayameva.

Āsavānaṁ khayoti idha arahattaṁ adhippetaṁ, taṁ pana aggamaggānantaramevāti āha **"maggānantaraṁ arahattaphalan"**ti. Vicayo desanāpaññā adhippetā, sā ca anekadhā pavattā evāti vuttaṁ **"vicayaso"**ti. Anekakkhattuṁ pavattamānāpi vicayo evāti katvā **"vicayenā"**ti. Attho vutto. **Sāsanadhammo**ti sīlakkhandhādiparidīpano pariyattidhammo. **Parivitakko udapādi** "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā, evaṁ koṭṭhāsato paricchijja desite mayā dhamme katamassa jānanassa antarā āsavānaṁ khayo hotīti ekaccassa kaṅkhā hotiyevāti adhippāyo. Diṭṭhi eva samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā. Diṭṭhisaṅkhāro**ti diṭṭhipaccayo saṅkhāro. Tato eva taṇhāpaccayo hotīti vuttaṁ **"tatojo so saṅkhāro"**ti. **Tato taṇhāto so saṅkhāro jāto**ti catūsu esa diṭṭhisaṅkhāro diṭṭhūpanissayo saṅkhāro jāyati.

Avijjāsamphassoti avijjāsampayuttasamphasso. Evamettha bagavā saḷāyatananāmarūpaviññāṇāni saṅkhārapakkhikāneva katvā dasseti.

Ettake ṭhāneti "idha bhikkhave assutavā puthujjano"ti-ādiṁ katvā yāva "na me bhavissatī"ti ettake ṭhāne. **Gahitagahitadiṭṭhin**ti sakkāyadiṭṭhiyā "so attā, so loko"ti-ādinā pavattaṁ sassatadiṭṭhiṁ, "no cassaṁ, no ca me siyā"ti-ādinā pavattaṁ ucchedadiṭṭhinti tathā tathā gahitadiṭṭhiṁ. "Iti kho bhikkhave sopi saṅkhāro anicco"ti-ādidesanāya **vissajjāpento āgato.** Tattha tatthevāssa uppannadiṭṭhivivecanato imissā desanāya **puggalajjhāsayena** pavattitatā veditabbā, tevīsatiyā ṭhānesu arahattapāpanena **desanāvilāso. Tatojo so saṅkhāro**ti tato vicikicchāya paccayabhūtataṇhāto jāto vicikicchāya sampayutto saṅkhāro. Yadi sahajātādipaccayavasena tato taṇhāto jātoti tatojo saṅkhāroti vucceyya, idamayuttanti dassento **"taṇhāsampayutta -pa- jāyatī"**ti codeti. Itaro upanissayakoṭi idhādhippetāti dassento **"appahīnattā"**ti vatvā **"yassahī"**ti-ādinā tamatthaṁ vivarati. Na hi taṇhāya vicikicchā sambhavati. Yadi asati sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā taṇhāpaccayā vicikicchāya sambhavo eva. **Diṭṭhiyāpī**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhiyāpi. Tenāha **"catūsu hī"**ti-ādi. Vīsati sakkāyadiṭṭhiyo sassatadiṭṭhiṁ ucchedadiṭṭhiṁ vicikicchañca pakkhipitvā[1] paccekaṁ aniccatāmukhena vipassanaṁ dassetvā arahattaṁ pāpetvā desanā niṭṭhāpitāti āha **"tevīsatiyā ṭhānesū"**ti-ādi.

Pālileyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā

82. Dissati apadissatīti **deso,** kāraṇaṁ, taṁ ca kho ñāpakaṁ daṭṭhabbaṁ. Yaṁ hi so jānitukāmo ruppanādisabhāvaṁ, paṭhamaṁ pana

---

1. Uddharitvā (Ka)

sarūpaṁ pucchitvā puna tassa viseso pucchitabboti paṭhamaṁ **"ime nu kho"**ti-ādinā pucchaṁ karoti[1], idhāpi ca so viseso eva tassa bhikkhuno antanti dasseti. **Ajānanto viya pucchati** tesaṁ hetunti adhippāyo.

Taṇhāchandamūlakā pabhavattā. **Pañcupādānakkhandhā**ti ettha visesato taṇhupādānassa gahaṇaṁ itarassa taggahaṇeneva gahitaṁ tadavinā bhāvatoti chandarāgo eva uddhaṭo. **Idan**ti tappañhapaṭikkhipanaṁ. Yadipi khandhā upādānehi asahajātāpi honti upādānassa anārammaṇabhūtāpi, upādānaṁ pana tehi sahajātameva, tadārammaṇaṁ ca hotiyevātti dasseti. Na hi asahajātaṁ anārammaṇañca upādānaṁ atthīti. Idāni tamatthaṁ vivaritvā dassetuṁ **"taṇhāsampayuttasmin"**ti-ādi vuttaṁ, taṁ suviññeyyameva. **Ārammaṇato**ti ārammaṇakaraṇato. "Evaṁrūpo siyan"ti evaṁpavattassa chandarāgassa "evaṁvedano siyan"ti evaṁpavattiyā abhāvato tattha tattheva natasaṅkhārā bhijjanti, tasmā rūpavedanārammaṇānaṁ chandarāgādīnaṁ abhāvato attheva **chandarāgavemattatā.** Chandarāgassa pahānādivasena chandarāgapaṭisaṁyuttassa apucchitattā **"anusandhi na ghaṭiyatī"**ti vuttaṁ. **Kiñcāpi na ghaṭiyatī**ti aññasseva pucchitattā, tathāpi **sānusandhikāva pucchā,** tato eva **sānusandhikaṁ vissajjanaṁ.** Tattha kāraṇamāha **"tesaṁ tesan"**ti-ādinā. Tena ajjhāsayānusandhivasena sānusandhikāneva pucchāvissajjanānīti dasseti.

Puṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khajjanīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(9) 4. Theravagga

1. Ānandasuttavaṇṇanā

83. **Paṭiccā**ti nissayaṁ katvā. "Esohamasmī"ti diṭṭhiggāho, "seyyohamasmī"ti mānaggāho ca taṇhāvaseneva hontīti taṇhāpi tathāpavattiyā paccayabhūtā tathāpavatti evāti vuttaṁ **"asmīti evaṁ**

---

1. Katvā (Ka)

pavattaṁ taṇhāmānadiṭṭhipapañcattayaṁ hotī"ti. Daharasaddo bāladārakepi pavattatīti tato visesanatthaṁ "**yuvā**"ti vuttaṁ. Yuvāpi eko amaṇḍanasīloti tato visesanatthaṁ "**maṇḍanakajātiko**"ti vuttaṁ. Tena mukhanimittapaccavekkhaṇassa sabbhāvaṁ dasseti. **Tan**ti ādāsamaṇḍalaṁ olokayato. **Parammukhaṁ hutvā paññāyeyyā**ti yadi puratthimadisābhimukhaṁ hutvā ṭhitaṁ, mukhanimittampi puratthimadisābhimukhameva hutvā paññāyeyyāti attho. Yadipi parassa sadisassa mukhaṁ bhaveyya, tathāpi kāci asadisatā bhaveyyāti vuttaṁ "**vaṇṇādīhi asadisaṁ hutvā paññāyeyyā**"ti. **Nibhāsarūpan**ti paṭibhāsarūpaṁ. Nibhāsarūpaṁ tāva kaṁsādimaye pabhassare maṇḍale paññāyatu, udake pana kathanti "**kena kāraṇenā**"ti pucchati. Itaro "**mahābhūtānaṁ visuddhatāyā**"ti vadanto tatthāpi yathāladdhapabhassarabhāvenevāti dasseti. Ettha ca maṇḍanajātiko puriso viya puthujjano, ādāsatalādayo viya pañcakkhandhā, mukhanimittaṁ viya "asmī"ti gahaṇaṁ, mukhanimittaṁ upādāya dissamānarūpādi viya "asmī"ti sati "ahamasmī"ti "parosmī"ti-ādayo gāhavisesā. **Abhisameto**ti abhisamito, ayameva vā pāṭho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Tissasuttavaṇṇanā

84. Madhurakaṁ vuccati kāye vibhāranti āha "**madhurakajāto viyāti sañjātagarubhāvo viyā**"ti. Garubhāve sati lahutā anokāsāva, tathā mudutā kammaññatā cāti vuttaṁ "**akammañño**"ti "kāye"ti ānetvā vattabbaṁ. **Na pakkhāyantī**ti pakāsā hutvā na khāyanti. Tenāha "**na pākaṭā hontī**"ti. **Upaṭṭhahantī**ti upatiṭṭhanti. **Na dissatī**ti gahaṇaṁ na gacchati. **Mahāvicikicchā**ti aṭṭhavatthukā soḷasavatthukā ca vimati. **Na hi uppajjati** paripakkakusalamūlattā.

Kāmānametaṁ adhivacananti padaṁ uddharitvā yena adhippāyena bagavatā ninnaṁ pallalaṁ kāmānaṁ nidassanabhāvena ābhataṁ, taṁ adhippāyaṁ vibhāvetuṁ "**yathā hī**"ti-ādi vuttaṁ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yamakasuttavaṇṇanā

85. Diṭṭhi eva **diṭṭhigataṁ** "gūthagataṁ muttagatan"ti[1] yathā. **Diṭṭhigataṁ nāma jātaṁ** khandhavinimuttassa sattassa gahitattā.

Kupiteti diṭṭhisaṅkhātarogena[2] kupite. **Paggayhā**ti tesaṁ bhikkhūnaṁ santike viya therassa sāriputtassa sammukhā attano laddhiṁ paggayha "evaṁ khvāhan"ti evaṁ nicchayena **vattuṁ asakkonto.**

Anuyogavattaṁ nāma yena yutto, tassa attano gāhaṁ nijjhānakkhantiyāva yāthāvato pavedana. **Therassa anuyoge bhumman**ti "taṁ kiṁ maññasi āvuso yamakā"ti-ādinā therena kathitapucchāya bhummaniddeso. **Sace taṁ āvusoti idan**ti "sace taṁ āvuso"ti evamādikaṁ idaṁ vacanaṁ. **Etan**ti yamakattheraṁ. **Aññan**ti arahattaṁ. Vattabbākārena vadanto atthato arahattaṁ byākaronto nāma hotīti adhippāyena vadati.

Etassa paṭhamamaggassāti etassa idāniyeva tiparivaṭṭadesanāvasāne tayā adhigatassa paṭhamamaggassa. **Catūhi yogehī**ti attato piyato udāsinato veritoti catūhipi uppajjana-anatthayogehi.

Upetīti taṇhupayadiṭṭhupayehi upādiyati taṇhādiṭṭhivatthuṁ pappoti. **Upādiyatī**ti daḷhaggāhaṁ gaṇhāti. **Adhitiṭṭhatī**ti abhinivissa tiṭṭhati. Kinti? **"Attā me"**ti. **Paccatthikā me ete**ti ete rūpavedanādayo pañcupādānakkhandhā mayhaṁ paccatthikā anatthāvahattāti vipassanāñāṇena ñatvā. **Vipassanāya yojetvā**ti vipassanāya khandhe yojetvā.

Yamakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Anurādhasuttavaṇṇanā

86. **Tasseva vihārassā**ti mahāvane yasmiṁ vihāre bagavā viharati, tasseva vihārassa. **Ime**ti aññatitthiyā. Yasmā ayaṁ

---

1. Ma 2. 87; Aṁ 3. 181 piṭṭhesu.
2. Diṭṭhisaṅghātarogena (Ka)

thero ṭhapanīyaṁ pañhaṁ ṭhapanīyabhāvena na ṭhapesi, tasmā aññatitthiyā -pa- etadavocuṁ. Tenāha **"ekadesena sāsanasamayaṁ jānantā"**ti.

Gahitameva hoti tato pageva siddhattā. Tenāha **"tassa mūlattā"**ti. **Evan**ti "dukkhañceva paññapemi dukkhassa ca nirodhan"ti evaṁ. **Vaṭṭavivaṭṭamevā**ti pañcannaṁ pana khandhānaṁ samanupassanāya vasena vaṭṭaṁ, "evaṁ passan"ti-ādinā vivaṭṭaṁ kathitameva.

Anurādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Vakkalisuttavaṇṇanā

87. **Nagaramajjhe mahā-ābādho uppajjī**ti nagaramajjhena āgacchanto kammasamuṭṭhāno mahanto ābādho uppajjati. **Samantato adhosī**ti sabbabhāgena paripphandi. **Iriyāpathaṁ yāpetun**ti sayananisajjādibhedaṁ iriyāpathaṁ pavattetuṁ. **Nivattantī**ti osakkanti, parihāyantīti attho. **Adhigacchantī**ti[1] vaḍḍhanti. Satthu guṇasarīraṁ nāma navavidhalokuttaradhammādhigamamūlanti katvā vuttaṁ **"navavidho hi -pa- kāyo nāmā"**ti, yathā sattānaṁ kāyo paṭisandhimūlako.

Kāḷasilāyaṁ katavihāro **kāḷasilāvihāro. Maggavimokkhatthāyā**ti aggamaggavimokkhādhigamāya. **Devatā**ti suddhāvāsadevatā. **Alāmakaṁ** nāma puthujjanakālakiriyāya abhāvato. Tenāha **"thero kirā"**ti-ādi. **Ekaṁ dve ñāṇānī**ti ekaṁ dve paccavekkhaṇañāṇāni sabhāvato avassaṁ uppajjanti, ayaṁ dhammatā. Maggaphalanibbānapaccavekkhaṇāni taṁtaṁmaggavuṭṭhāne uppajjanti eva. **Ekaṁ dve**ti vacanaṁ uppannabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ.

Dhūmāyanabhāvo dhūmākāratā, tathā **timirāyanabhāvo.**

Vakkalisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhigacchantīti (Ka)

6. Assajisuttavaṇṇanā

88. **Passambhitvā**ti nirodhetvā. **No ca svāhan**ti[1] no ca su ahaṁ. **Parihāyi** kuppadhammattā. **Etan**ti samādhimattasāraṁ, sīlamatte pana vattabbameva natthi. **Kathaṁ hotī**ti kathaṁ abhinandanā hoti. **Dukkhaṁ patvā**ti dukkhuppattihetu sukhaṁ pattheti "evaṁ me dukkhapariḷāho na bhavissatī"ti. **Yadaggenā**ti yena bhāgena. **"Dukkhaṁ patthetiyevā"**ti vatvā tattha kāraṇamāha **"sukhavipariṇāmena hī"**ti-ādi. Sukhaparivatte sukhavipariṇāmadukkhaṁ, tasmā sukhaṁ abhinandanto atthato dukkhaṁ abhinandati nāma.

Assajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Khemakasuttavaṇṇanā

89. **Attaniyan**ti diṭṭhigatikaparikappitassa attano santakaṁ. Tenāha **"attano parikkhārajātan"**ti. **Taṇhāmāno adhigato** arahattassa anadhigatattā, no diṭṭhimāno adhigato, tathā kāmarāgabyāpādāpi. Anāgāmī kira khemakatthero, "sakadāgāmī"ti keci vadanti. **Sandhāvanikāyā**ti sañcaraṇena. Tenāha **"punappunaṁ gamanāgamanenā"ti. Catukkhattuṁ gamanāgamanenā**ti catukkhattuṁ gamanena ca āgamanena ca. Tenāha **"taṁ divasaṁ dviyojanaṁ addhānaṁ āhiṇḍī"**ti. **Ñatvā**ti ajjhāsayaṁ ñatvā. **Thero**ti khemakatthero.

Rūpameva asmīti vadatīti rūpakkhandhameva "asmī"ti gāhassa vatthuṁ katvā vadati. **Adhigato**[2] taṇhāmāno.

Aṇusahagatoti aṇubhāvaṁ gato. Tenāha **"sukhumo"**ti. **Tayo khārā viya tisso anupassanā** cittasaṁkilesassa visodhanato. **Sīlagandhādīhi** guṇagandhehi.

Kathetunti uddesavasena kathetuṁ. **Pakāsetun**ti niddesavasena tamatthaṁ pakāsetuṁ. **Jānāpetun**ti kāraṇavasena jānāpetuṁ. **Patiṭṭhāpetun**ti kathāpetuṁ. **Vivaṭaṁ kātun**ti udāharaṇaṁ vaṇṇetvā pākaṭaṁ

---

1. No cassāhaṁ (Pāḷiyaṁ) 2. Adhigatā (Ka)

kātuṁ. **Suvibhattaṁ kātun**ti anvayato byatirekato suṭṭhu vibhattaṁ kātuṁ. **Uttānakaṁ kātun**ti upanayanigamehi tamatthaṁ vibhūtaṁ kātuṁ. **Aññena nīhārenā**ti vipassanāvimuttena cittābhinīhārena.

Khemakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Channasuttavaṇṇanā

90. **Makkhī**ti guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Etaṁ avocā**ti "ovadantu maṁ -pa- passeyyan"ti etaṁ avoca.

Theranti channattheraṁ. Attano duggahaṇena kañci upārambhampi kareyya. Tena vuttaṁ **"evaṁ kira nesaṁ ahosī"**ti-ādi. **Niddosamevassa katvā**ti ādito anurūpattameva katvā saddhammaṁ kathessāmāti.

Paritassanā upādānanti bhayaparitassanā diṭṭhupādānaṁ. Anattani sati anattakatāni kammāni kamattānaṁ phusissantīti bhayaparitassanā ceva diṭṭhupādānañca uppajjati. **Paṭinivattatī**ti yathāraddhavipassanāto paṭinivattati, nāsakkhībhi attho. Kasmā panetassa vipassanamanuyuñjantassa evaṁ ahosīti tattha kāraṇaṁ vadati **"ayaṁ kirā"**ti-ādinā. **Evan**ti "ko nu kho me attā"ti evaṁ na hoti. **Tāvatikā vissatthī**ti "mayhaṁ dhammaṁ desetū"ti vuttavissāso atthīti attho. Idaṁ kaccānasuttaṁ addasāti yojanā. "Dvayanissito kaccāna loko"ti-ādi **diṭṭhiviniveṭhanā.** "Ete te kaccāna ubho ante anupagammā"ti-ādi **buddhabaladīpanā.**

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā

91-92. **Etāni** suttāni. **Idhāgatānī**ti imasmiṁ vagge ānītāni saṅgītikārehīti.

Rāhulasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Pupphavagga

1. Nadīsuttavaṇṇanā

93. **Pabbateyyā**ti pabbatato āgatā. Tato eva **ohārinī.** Tenassā caṇḍasotataṁ dasseti. Dūraṁ gacchatīti **dūraṅgamā.** Tenassā mahoghataṁ dasseti.

Soteti vaṭṭasote. **Catūhi gāhehī**ti[1] "rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādinayappavattehi catūhi gāhehi[2]. **Palujjanattā**ti chinnattā. **Sokādibyasanappattī**ti sokādi-anatthuppatti.

Nadīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pupphasuttavaṇṇanā

94. **Vivadatī**ti vivādaṁ karoti. **Vadanto**ti ayathāsabhāvena vadanto. **Vivadati** dhammatāya viruddhaṁ katvā vadati. **Lokadhammo**ti lujjanasabhāvadhammo. Ko pana soti āha **"khandhapañcakan"**ti. Tenāha **"taṁ hī"**ti-ādi. **Kathaṁ karomī**ti kena pakārenāhaṁ bālaṁ ajānantaṁ karomi. Tenāha **"mayhaṁ hī"**ti-ādi. Tathā cāha "akkhāto vo mayā maggo"ti-ādi[3]. **"Tayo lokā kathitā"**ti vatvā taṁ vivarituṁ **"nāhaṁ bhikkhave"**ti-ādimāha.

Pupphasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā

95. Kenaci kāraṇena yujjhitvā gahetuṁ na sakkāti **ayujjhā**nāma. **Nivattanaṭṭhāne**ti udakappavāhassa nivattitaṭṭhāne.

Anusotāgamaneti anusotaṁ āgamanahetu, "anusotāgamanenā"ti vā pāṭho. **Anupubbena pavaḍḍhitvā**ti tattha tattaha uṭṭhitānaṁ

---

1. Bhāgehīti (Ka) 2. Bhāgehi (Ka) 3. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

khuddakamahantānaṁ pheṇapiṇḍānaṁ saṁsaggena pakārato vuddhiṁ patvā. **Āvaheyyā**ti ānetvā vaheyya. **Kāraṇena upaparikkheyyā**ti ñāṇena vīmaṁseyya. **“Sāro nāma kiṁ bhaveyyā”**ti vatvā sabbaso tadabhāvaṁ dassento **“vilīyitvā viddhaṁseyyevā”**ti āha. Tena rūpampi nissāratāya bhijjatevāti dasseti. Yathā hi aniccatāya asāratāsiddhi, evaṁ asāratāyapi aniccatāsiddhīti aniccatāya eva niccasāraṁ thirabhāvasāraṁ dhuvasāraṁ sāmīnivāsīkārakabhūtassa attano vase pavattanampettha natthīti āha **“rūpampi -pa- nissāramevā”**ti. **So**ti pheṇapiṇḍo. **Gahitopi** upāyena **tamatthaṁ na sādheti** anarahattā. **Anekasandhighaṭito** tathā tathā ghaṭito hutvā.

Byāmamattampi etarahi manussānaṁ vasena. **Avassameva bhijjati** taraṅgabbhāhataṁ hutvā.

Tasmiṁ tasmiṁ udakabindumhi patite. **Udakatalan**ti udakapiṭṭhiṁ. Aññato patantaṁ **udakabinduṁ. Udakajallan**ti santānakaṁ hutvā ṭhitaṁ udakamalaṁ. Taṁ hi saṁkaḍḍhitvā tato udakaṁ puṭaṁ karoti, tasmiṁ puṭe pubbuḷasamaññā. **Vatthun**ti cakkhādivatthuṁ. **Ārammaṇan**ti rūpādi-ārammaṇaṁ. **Kilesajallan**ti purimasiddhaṁ, paṭilabbhamānaṁ vā kilesamalaṁ. **Phassasaṁghaṭṭanan**ti phassasamodhānaṁ. **Pubbuḷasadisā** mututtaramaṇīyatāya. Yasmā ghammakāle sūriyātapasantāpābhinibbattarasmijālanipāte tādise bhūmipadese ito cito samuggatavātavegasamuddhaṭaviruḷhasaṅkhātesu paribbhamantesu aṇuparamāṇutajjārippakāresu bhūtasaṅghātesu marīcisamaññā, tasmā sabbaso sāravirahitāti vuttaṁ **“saññāpi asārakaṭṭhena marīcisadisā”**ti. Yasmā ca passantānaṁ yebhuyyena udakākārena khāyati, tasmā **“gahetvā pivituṁ vā”**ti-ādi vuttaṁ. **Nīlādi-anubhavanatthāyā**ti nīlādi-ārammaṇassa anubhavanatthāya. **Phandatī**ti phandanākārappattā viya hoti appahīnataṇhassa puggalassa. **Vippalambheti** appahīnavipallāsaṁ puggalaṁ. Tenāha **“idaṁ nīlakan”**ti-ādi. Saññāvipallāsato hi cittavipallāso, tato diṭṭhivipallāsoti. **Vippalambhanenā**ti vippakāravaseneva ārammaṇassa lambhanena. Vippakāravasena hi etaṁ lambhanaṁ, yadidaṁ anudakameva udakaṁ katvā dassanaṁ anagarameva nagaraṁ katvā gandhabbanāṭakādidassanaṁ.

Kukkukaṁ vuccati kadalikkhandhassa sabbapattavaṭṭīnaṁ abbhantare daṇḍakanti āha **"akukkukajātanti anto asañjātaghanadaṇḍakan"**ti. **Na tathā hotī**ti yadatthāya upanītaṁ, tadatthāya na hoti. **Nānālakkhaṇo**ti nānāsabhāvo. **Saṅkhārakkhandhovā**ti eko saṅkhārakkhandhotveva vuccati.

Assāti purisassa. **Apagatapaṭalapiḷakan**ti apagatapaṭaladosaṁ ceva apagatapiḷakadosañca. **Asārabhāvadassanasamatthan**ti asārassa asārabhāvadassanasamatthaṁ. **Ittarā**ti parittakālā, na ciraṭṭhitikā. Tenāha **"lahupaccupaṭṭhānā"**ti. **Aññadeva ca āgamanakāle cittan**ti idañca oḷārikavaseneva vuttaṁ. Tathā hi ekaccharakkhaṇe anekakoṭisatasahassasaṅkhāni cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Māyāya dassitaṁ rūpaṁ **māyā**ti[1] vuttaṁ. **Yaṁkiñcideva** kapāliṭṭhakapāsāṇavālikādiṁ. **Vañcetī**ti asuvaṇṇameva suvaṇṇanti, amuttameva muttāti-ādinā vañceti. Nanu ca saññāpi marīci viya vippalambheti vañceti, idampi viññāṇaṁ māyā viya vañcetīti ko imesaṁ visesoti? Vacanattho nesaṁ sādhāraṇo. Tathāpi saññā anudakaṁyeva udakaṁ katvā gāhāpentī, apurisaññeva purisaṁ katvā gāhāpentī vippalambhanavasena appavisayā, viññāṇaṁ pana yaṁ kiñci ataṁsabhāvaṁ taṁ katvā dassentī māyā viya mahāvisayā. Tenāha **"yaṁkiñcidevā"**ti-ādi. **Evampī**ti ativiya lahuparivatti bhāvenapi māyāsadisanti.

Desitāti evaṁ desitā pheṇapiṇḍādi-upamāhi.

Bhūri vuccati pathavī, saṇhaṭṭhena vipulaṭṭhena ca bhūrisadisapaññatāya **bhūripañño.** Tenāha **"saṇhapaññena cevā"**ti-ādi. **Kimigaṇādīnan**ti **ādi-**saddena anekagijjhādike saṅgaṇhāti. **Paveṇī**ti dhammapabandho. **Bālalāpinī** "ahaṁ mamā"ti-ādinā. **Sesadhātuyo gahetvāva bhijjati** ekuppādekanirodhattā, vatthurūpanissayapaccayattā "ayan"ti na visuṁ gahitaṁ. **Vadhabhāvato**ti vadhassa maraṇassa atthibhāvato. **Saraṇan**ti paṭisaraṇaṁ.

Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Mahājannassa gamanamukhaṁ tathā (Ka)

4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā

96-98. Sassataṁ sabbakālaṁ yāva kappavuṭṭhānā hontīti **sassatiyo,** sineru-ādayo. Tāhi **samaṁ** samakālaṁ. **Anenā**ti bagavatā. **Nayidan**ti **ya**-kāro padasandhikaro, **idan**ti nipātapadaṁ. Taṁ pana yena yena sambandhīyati, taṁ tiliṅgova hotīti **"ayaṁ maggabrahmacariyavāso"**ti vuttaṁ. **"Napaññāyeyyā"**ti vatvā tamatthaṁ vivarituṁ **"maggo hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Vivaṭṭento**ti vinivaṭṭento appavattiṁ karonto.

Rājadhānīti rañño nivāsanagaraṁ. **Suttamayan**ti cittavaṇṇavaṭṭikāmayaṁ.

Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā

99. **Yaṁ mahāsamuddo**ti ettha **yan**ti samayassa paccāmasanaṁ. Bhummatthe cetaṁ paccattavacananti āha **"yasmiṁ samaye"**ti. So ca samayo ayanti dassento **"pañcame sūriye uṭṭhite"**ti āha. **Paricchedaṁ na vadāmi** paricchedakārikāya aggamaggavijjāya anadhigatattā. **Sunakho viya vaṭṭanissito bālo** asavasabhāvato. **Gaddulo viya diṭṭhi**bandho. **Sakkāyo** tassa asavasabhāvato. **Puthujjanassa sakkāyānuparivattanan**ti "santāne sattavohāro"ti taṁ tato aññaṁ katvā bhedena niddeso.

Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā

100. **Diṭṭhigaddulanissitāyā**ti sahajātādipaccayavasena diṭṭhigaddulanissitāya. **Nissāyeva pavattati** tato attānaṁ vivecetuṁ asakkuṇeyyattā. **Cittasaṁkilesenevā**ti dasavidhakilesavatthuvasena cittassa saṁkiliṭṭhabhāvena. Ariyamaggādhigamanena **cittassa vodānattā** vodāyanti **visujjhanti.**

Vicaraṇacittanti gahetvā vicaraṇavasena vicaraṇacittaṁ. **Saṅkhā**[1] **nāmā**ti evaṁnāmakā. **Brāhmaṇapāsaṇḍikā**ti jātiyā brāhmaṇā channavutiyā pāsaṇḍesu taṁ saṅkhāsaññitaṁ pāsaṇḍaṁ paggayha vicaraṇakā. **Paṭakoṭṭhakan**ti dussāpaṇakaṁ. **Dassentā**ti yathāgatikammavipākacittataṁ dassentā. **Taṁ cittan**ti taṁ paṭakoṭṭhakacittaṁ **gahetvā vicaranti. Cintetvā katattā**ti "imassa rūpassa evaṁ hatthapādā, evaṁ mukhaṁ likhitabbaṁ, evaṁ ākāravatthaggahaṇāni, evaṁ kiriyāvisesā, evaṁ kiriyāvibhāgaṁ, sattavisesānaṁ vibhāgaṁ kātabban"ti tassa ubbattanakhipanapavattanādipayojanañcāti sabbametaṁ tathā cintetvā katattā **cittena** manasā **cintitaṁ nāma. Upāyapariyesanacittan**ti "hatthapādā evaṁ likhitabbā"ti-ādinā yathāvutta-upāyassa ceva pubbe pavattassa bhūmiparikammavaṇṇadhātusammāyojanupāyassa ca vasena pavattaṁ cittaṁ. **Tatopi cittataran**ti tato cittakammatopi cittataraṁ cittakārena cintitappakārānaṁ sabbesaṁyeva cittakamme anipphajjanato. **Kammacittenā**ti kammaviññāṇena. **Kammacittenā**ti vā kammassa cittabhāvena. So kammassa vicittabhāvo taṇhāvasena jāyatīti veditabbo. Svāyamattho **aṭṭhasālinīṭīkāyaṁ**[2] vibhāvito. **Evaṁ cittā**ti evaṁ cittarūpavisesā. **Yoniṁ upanetī**ti taṁ taṁ aṇḍajādibhedaṁ yoni visesaṁ pāpeti vaṇṇaviseso viya phalikamaṇikaṁ. Na hi visesā hitavicittasāmatthiyakammaṁ yoniṁ upaneti, tassa tassa vipākuppattiyā paccayo hoti. **Yonimūlako tesaṁ cittabhāvo**ti yaṁ yaṁ yoniṁ kammaṁ satte upaneti, taṁtaṁyonimūlako tesaṁ sattānaṁ cittavicittabhāvo. Tenāha **"yoni-upagatā"**ti-ādi. **Sadisacittāva** sadisacittabhāvā eva. **Itī**ti-ādi vuttasseva atthassa uppaṭipāṭiyā nigamanaṁ.

Tiracchānagatacittabhāvato cittasseva savisesaṁ cittabhāvakaraṇaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha cittaṁ nāmetaṁ cittatarameva veditabbanti sambandho. **Sahajātadhammacittatāyā**ti rāgādisaddhādidhammavicitta bhāvena. **Bhūmicittatāyā**ti adhiṭṭhānacittatāya. Kammanānattaṁ mūlaṁ kāraṇaṁ etesanti **kammanānattamūlakā,** tesaṁ. **Liṅganānattaṁ** itthiliṅgādinānattavasena ceva taṁtaṁsaṇṭhānanānattavasena ca veditabbaṁ. **Saññānānattaṁ**

---

1. Maṅkhā (Ka) 2. Anuṭī 1. 71 piṭṭhe.

itthipurisadevamanussādisaññānānattavasena. **Vohāranānattaṁ** tissoti-ādivohāranānattavasena. **Cittānaṁ** vicittānaṁ. Taṁtaṁvohāranānattampi citteneva paññapīyati. Raṅgajātarūpasamuṭṭhāpanādinā[1] vatthaṁ rañjayatīti **rajako,** vaṇṇakāro. Puthujjanassa attabhāvasaññitarūpasamuṭṭhāpanatā niyatā ekantikāti puthujjanaggahaṇaṁ. "Abhirūpaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpetī"ti ānetvā sambandho.

Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Vāsijaṭasuttavaṇṇanā

101. **Atthassā**ti hitassa. **Asādhikā** "bhāvanānuyogaṁ ananuyuttassā"ti ananuyuttassa vuttattā. **Itarā**ti sukkapakkha-upamā. **Sādhikā** bhāvanāyogassa anuyuttattā. Tañhi tassa sādhikā veditabbā. **Sambhāvanatthe**ti paramatthasambhāvane[2]. Evaṁ hi kaṇhapakkhepi apisaddaggahaṇaṁ samatthitaṁ hoti. **Sambhāvanatthe**ti vā parikappanattheti attho. Saṅkhātabbe atthe aniyamato vuccamāne saṅkhāto aniyamattho vāsaddo vattabboti **"aṭṭha vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ūnādhikānī**ti ūnānipi adhikānipi kiñcāpi honti, ekaṁso pana gahetabboti **"aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā"**ti vuttaṁ. Evaṁ vacanaṁ sandhāya **"vacanasiliṭṭhatāyā"**ti-ādi vuttaṁ. Pādanakhasikhāhi akopanavasena **sammā adhisayitāni. Utun**ti uṇha-utuṁ kāyusmāvasena. Tenāha **"usmīkatānī"**ti. **Bhāvitānī**ti kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Sammā-adhisayanāditividhakiriyākaraṇena imaṁ appamādaṁ katvā. **Sotthinā abhinibbhijjitun**ti anantarāyena tato nikkhamituṁ. Idāni tamatthaṁ vivaranto **"te hī"**ti-ādimāha. **Sayampī**ti aṇḍāni. **Pariṇāman**ti paripakkaṁ bahinikkhamanayoggataṁ.

Tanti opammasampaṭipādanaṁ. **Evan**ti idāni vuccamānākārena. **Atthenā**ti upameyyatthena. **Saṁsanditvā** sammā yojetvā. Sampayuttadhammavasena ñāṇassa tikkhādibhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi sabhāvato sati nepakkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena sūrabhāvo, saddhāvasena

---

1. Raṅgajātānurūpasamuṭṭhāpanādinā (Ka)
2. Paramatthasabhāve (Ka)

vippasannabhāvo, vīriyavasena pariṇāmabhāvo. **Pariṇāmakālo**ti balavavipassanākālo. **Vaḍḍhitakālo**ti[1] vuṭṭhānagāminivipassanākālo. Anulomaṭṭhānassa hi vipassanā gahitagabbhā nāma tadā maggagabbhassa gahitattā. **Tajjātikan**ti tassa vipassanānuyogassa anurūpaṁ. **Satthāpi gāthāya avijjāṇḍakosaṁ paharati** bhindāpeti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātaṁ. **Palan**ti tassa suttassa nāmaṁ. **Dhāretvā**ti dārūnaṁ heyyādijānanatthaṁ upanetvā. **Dārūnaṁ gaṇḍaṁ haratīti palagaṇḍho**ti etena palena gaṇḍahāro **"palagaṇḍo"**ti pacchimapade uttarapadalopena niddesoti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāne**ti hatthena gahetabbaṭṭhāne. Sammadeva khepīyanti etena kāyaduccaritā dīnīti **saṅkhepo,** tena. Vipassanaṁ anuyuñjantassa puggalasseva divase divase āsavānaṁ parikkhayo idha **"vipassanāyānisaṁso"**ti adhippeto. **Hemantikena** karaṇabhūtena. Bhummatthe vā etaṁ karaṇavacanaṁ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantī**ti paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha **"pūtikāni bhavantī"**ti.

Mahāsamuddo viya sāsanaṁ sabhāvagambhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvacaro** mahoghuttaraṇato. **Pariyādānaṁ viyā**ti parito aparipūraṇaṁ viya. **Khajjamānānan**ti saṅkhādantena viya udakena khepiyamānānaṁ bandhanānaṁ. **Tanubhāvo**ti pariyuṭṭhānuppattiyā asamatthatāyā dubbalabhāvo. **Vipassanāñāṇapītipāmojjehī**ti vipassanāñāṇasamuṭṭhitehi pīti pāmojjehi. **Okkhāyamāne pakkhāyamāne**ti vividhapaṭipattiyā ukkhāyamāne paṭisaṅkhānupassanāya pakkhāyamāne. **Dubbalatā dīpitā** "appakasireneva saṁyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavantī"ti vuttattā.

Vāsijaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Aniccasaññāsuttavaṇṇanā

102. **Bhāventassā**ti vipassanāya maggaṁ bhāventassa **uppannasaññā.** Tenāha **"sabbaṁ kāmarāgaṁ pariyādiyatī"**ti-ādi. **Santānetvā**ti

1. Vuṭṭhitakāloti (Ka)

kasanaṭṭhānaṁ sabbaso vitanetvā pattharitvā. **Kilesāti**[1] upakkilesappabhedā kilesā. **Aniccasaññāñāṇenā**ti aniccasaññāsahagatena ñāṇena.

Lāyananti lāyanaṁ viya nayanaṁ viya nicchoṭanaṁ viya ca **aniccasaññāñāṇaṁ. Iminā atthenā**ti iminā yathāvuttena pāḷiyā atthena. **Upamā saṁsandetabbā**ti ettha pabbajalāyako viya yogāvacaro. Lāyanādinā tassa tattha katakiccatāya parituṭṭhi viya imassa kilese sabbaso chinditvā phalasamāpattisukhena kālassa vītināmanā.

Kūṭaṁ gacchantīti pārimantena kūṭaṁ gacchanti. **Kūṭaṁ pavisanabhāvenā**ti kūṭacchiddaṁ aggena pavisanavasena. **Samosaritvā**ti chidde anupavisanavasena ca āhacca avaṭṭhānena ca samosaritvā ṭhitā. **Kūṭaṁ viya aniccasaññā** aniccānupassanāvasena avaṭṭhānassa mūlabhāvato. **Gopānasiyo viya catubhūmakakusalā dhammā** aniccasaññāmūlakattā. **Kūṭaṁ aggaṁ** sabbagopānasīnaṁ tathā-adhiṭṭhānassa padhānakāraṇattā. **Aniccasaññā aggā**ti etthāpi eseva nayo. **Aniccasaññā lokiyā**ti idaṁ aniccasaññānupassanaṁ sandhāya vuttaṁ. Aniccānupassanāmukhena adhigata-ariyamagge uppannasaññā aniccasaññāti vattabbataṁ labhatīti "aniccasaññā bhikkhave bhāvitā bahulīkatā sabbaṁ kāmarāgaṁ pariyādiyatī"ti-ādi vuttaṁ. Tathā hi **dhammasaṅgahe**[2] "yasmiṁ samaye lokuttaraṁ saññaṁ bhāvetī"ti-ādinā saññāpi uddhaṭā. **Sabbāsu upamāsū**ti mūlasantāna-upamādīsu pañcasu upamāsu. **Purimāhī**ti kassakapabbajalāyana-ambapiṇḍi-upamāhi **aniccasaññāya kiccaṁ** vuttaṁ mūlasantānakapadālanapabbajalāyanavaṇṭacchedanapadesena aniccasaññāya paṭipakkhapacchedanassa dassitattā. **Pacchimāhi balaṁ** dassitaṁ paṭipakkhātibhāvassa jotitattā.

Aniccasaññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pupphavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimapaṇṇāsako samatto.

---

1. Vipulā kilesāti (Ka)

2. Abhi 1. 87, 88 piṭṭhesu.

(11) 1. Antavagga

1. Antasuttavaṇṇanā

103. Aññamaññaṁ asaṁsaṭṭhabhāvena eti gacchatīti **anto,** bhāgoti āha **"antāti koṭṭhāsā"**ti. "Sakkāyanirodhanto"ti nirodhapaccayassa gahitattā vuttaṁ **"catusaccavasena pañcakkhandhe yojetvā"**ti. **Antoti -pa- ajjhāsayavasena vuttaṁ** yathānulomadesanattā suttantadesanāya.

Antasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

104-105. **Dutiyampī**ti **api-**saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṁ paṭhamasuttameva, atha kho dutiyampīti.

Tatiyampi tathevāti iminā "pañcakkhandhe catusaccavasena yojetvā"ti idaṁ upasaṁharati.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā

106. **Pariññeyye**ti ettha tisso pariññā ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti. Tāsu **ñātapariññā** yāvadeva tīraṇapariññatthā. **Tīraṇapariññā ca** yāvadeva pahānapariññatthāti. Tattha ukkaṭṭhāya pariññāya kiccadassanavasena atthaṁ dassento **"pariññeyyeti parijānitabbe samatikkamitabbe"**ti, pahātabbeti attho. Tenāha bagavā "katamā ca bhikkhave pariññā? Rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo"ti, tasmā **samatikkaman**ti samatikkantaṁ pahānassa upāyaṁ. **Samatikkamitvā ṭhitan**ti pajahitvā ṭhitanti ayamettha attho.

Pariññeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. **Cattāri saccāni kathitāni**-assādādīnaṁ samudayādīnañca desitattā.

Kilesappahānaṁ kathitaṁ rāgappahānassa jotittā.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Antavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(12) 2. Dhammakathikavagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

113-114. **Yāvatā**ti yasmā. **Imāya -pa- samannāgato**ti "idaṁ dukkhanti yathābhūtaṁ nappajānātī"ti-ādinā nayena vuttāya catūsu ariyasaccesu aññāṇasabhāvāya avijjāya sammohena samannāgato. **Ettāvatā**ti ettakena kāraṇena **avijjāgato** samaṅgībhūtena upagato, avijjāya vā upeto nāma hoti.

Dutiyepīti vijjāsutte. "Vijjāvasena desanā"ti ayameva visesoti āha **"eseva nayo"**ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

115. **Paṭhamena dhammakathiko** kathito "dhammaṁ desetī"ti vuttattā. **Dutiyena sekhabhūmi** kathitā "paṭipanno hotī"ti vuttattā. **Tatiyena asekhabhūmi** kathitā "anupādāvimutto hotī"ti vuttattā. **Dhammakathikaṁ pucchitena** bagavatā. **Visesetvā**ti dhammakathikabhāvato visesetvā ukkaṁsetvā. **Dve bhūmiyo**ti sekkhāsekkhabhūmiyo.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā

116. **Tīṇi vissajjanānī**ti yathāpucchaṁ tīṇi vissajjanāni.

Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā

117-121. **Tīraṁ vuccati vaṭṭaṁ** orimatīranti katvā. Tenāha "athāyaṁ itarā pajā, tīramevānudhāvatī"ti[1]. **Pāraṁ vuccati nibbānaṁ** saṁsārassa pārimanti katvā. **Baddho**ti anusayappahānassa akatattā **kilesabandhanena baddho,** sukkapakkhepi diṭṭhisamanupassanāya rūpādibandhanassa paṭikkhepamattameva vuttaṁ, na vimokkhanti adhippāyo. **Imasmiṁ sutte vaṭṭadukkhaṁ kathitan**ti "tīradassī pāradassī, parimutto so dukkhasmāti vadāmī"ti āgatattā vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitanti vattuṁ sakkā.

Chaṭṭhādīni uttānatthāneva heṭṭhā vuttanayattā.

Bandhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Sīlavantasuttavaṇṇanā

122. **Ābādhaṭṭhenā**ti ādito uppattito paṭṭhāya bādhanaṭṭhena rujanaṭṭhena. **Antodosaṭṭhenā**ti abbhantare eva dussanaṭṭhena kuppanaṭṭhena. **Khaṇanaṭṭhenā**ti sasanaṭṭhena. **Dukkhaṭṭhenā**ti dukkhamattā dukkhabhāvena. Dukkhaṁ hi loke "aghan"ti vuccati ativiya hananato. **Visabhāga -pa- paccayaṭṭhenā**ti yathāpavattamānānaṁ dhātādīnaṁ visabhāgabhūtamahābhūtasamuṭṭhānassa ābādhassa paccayabhāvena. **Asakaṭṭhenā**ti anattaniyato. **Palujjanaṭṭhenā**ti pakārato bhijjanaṭṭhena. **Sattasuññataṭṭhenā**ti sattasaṅkhāta-attasuññataṭṭhena. **Attābhāvenā**ti diṭṭhigatikaparikappitassa attano abhāvena. **Suññato anattato**ti ettha "parato"ti padassa saṅgaho kātabbo, tasmā **"dvīhi anattamanasikāro"**ti vattabbaṁ.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.

11. Sutavantasuttavaṇṇanā

123. **Tathā ekādasame**ti ettha **tathā**-saddena "uttānamevā"ti idaṁ ākaḍḍhati. **Idhā**ti ekādasame. Kammaṭṭhānassa uggahadhāraṇaparicaya manasikāravasena pavattañāṇaṁ kammaṭṭhānasutavasena nipphajjanato **"sutan"**ti vuttaṁ.

Sutavantasuttavaṇṇanā niṭṭhtā.

12-13. Kappasuttādivaṇṇanā

124-125. **Rāhulovādasadisānī**ti rāhulovādasutte[1] āgatasuttasadisāni.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammakathikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(13) 3. Avijjāvagga

1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā

126-135. **Imasmin**ti avijjāvagge. **Catusaccameva kathitaṁ,** tasmā heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti adhippāyo.

Samudayadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(14) 4. Kukkuḷavagga

1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā

136-149. Anto aggi mahanto chārikarāsi, tattha ukkuḷavikulato akkamantaṁ yāva kesaggaṁ anudahatāya kucchitaṁ kuḷanti

1. Ma 2. 84 piṭṭhe.

kukkuḷaṁ, rūpavedanādi pana tatopi kañci kālaṁ anudahanato mahāpariḷāhanaṭṭhena ca kukkuḷaṁ viyāti **kukkuḷaṁ. Aniccalakkhaṇādīnī**ti aniccadukkhānattalakkhaṇāni.

Kukkuḷasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kukkuḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(15) 5. Diṭṭhivagga

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā

150-158. **Paccayaṁ katvā**ti abhinivesapaccayaṁ katvā. Ādisaddena micchādiṭṭhisakkāyadiṭṭhi-attānudiṭṭhisaññojanābhinivesa vinibandhajjhosānāni saṅgaṇhāti. Tattha **abhinivesā** taṇhāmānadiṭṭhiyo. **Vinibandhā** "kāye avītarāgo hotī"ti-ādinā[1] āgatacetasovinibandhā. **Ajjhosānā**ti taṇhādiṭṭhijjhosānāni. Senāni suviññeyyāneva.

Ajjhattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Ānandasuttavaṇṇanā

159. **Dharamānakāle**ti jīvamānakāle. **Pahānaṁ apassanto**ti therassa kira bagavati pemaṁ adhimattaṁ. **Cittaṁ gaṇhissāmī**ti cittaṁ ārādhessāmi. **Gantabbaṁ hoti,** tasmā sapalibodho. **Cittaṁ sampahaṁsamāno**ti cittassa vibodhano. **Vimutti -pa- jāto** āyatiṁ paṭivedhapaccayattā, na pana tadā visesāvahabhāvā nibbedhabhāgiyo.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsako samatto.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Khandhasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

2. Rādhasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1. Mārasuttavaṇṇanā

160. Mārasaddoyaṁ bhāvasādhanoti dassento **"māro vā assāti maraṇaṁ vā bhaveyyā"**ti āha. **Māretā**ti maritabbo māraṁ maraṇaṁ etabboti āha **"māretabbo"**ti. **Anupādānibbānatthā**ti phalavimuttisaṅkhātā arahato arahantatā nāma yāvadeva anupādānibbānatthā. **Nibbānabbhantare**ti anupādānibbānādhigamassa abbhantare tato orameva idaṁ maggaṁ brahmacariyaṁ vussati, na tato paraṁ. **Assā**ti brahmacariyassa.

Mārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Sattasuttādivaṇṇanā

161-169. **Laggapucchā**ti lagganassa bajjhanassa pucchā. Yadi rūpādīsu sattattā satto, khīṇāsavā kathaṁ sattāti? Sattabhūtapubbāti katvā. **Kīḷāvigaman**ti kīḷāya apanayanaṁ oramaṇaṁ. Yantarajju viya bhavapabandhassa nayanato **bhavarajjū**ti taṇhā vuttā.

Sattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā

170-181. **Rūpādivinimuttaṁ maraṇaṁ nāma natthi** rūpādīnaṁyeva vibhave maraṇasamaññāti. **Maraṇadhammo**ti vināsabhāvo.

Mārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā

182-205. **Sukhumaṁ kāraṇaṁ upaṭṭhāti,** tenasa thero paṭibhāneyyakānaṁ etadagge ṭhapito. **Vimuttiparipācanīyadhammavaseneva, na** paṭivedhāvahabhāvena.

Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyācanavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Rādhasaṁyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Diṭṭhisaṁyutta

1. Sotāpattivagga

1. Vātasuttavaṇṇanā

206. **Na ete vātā**ti ye ime rukkhasākhādibhañjanakarā, ete sattakāyattā vātā nāma na honti. Te hi niccā dhuvā sassatā. Tenāha **"vāto panā"**ti-ādi. Tena sattasu kāyesu catutthaṁ kāyamāha. Rukkhasākhādibhañjanako **eso vātaleso nāma,** vātasadisoti attho. **Esikatthambho viyā**ti iminā niccalabhāvameva dasseti, **pabbatakūṭaṁ viyā**ti iminā pana sassatisamaṁvāpi. Ayañhi vāyu kāyassa niccataṁ abhinivissa ṭhito "mā ca aniccatā paro hotū"ti na vātā vāyantīti bādhati. Esa nayo **nadiyo sandantī**ti-ādīsu. **Udakaṁ panā**ti dutiyaṁ kāyaṁ sandhāyāha. **Gabbho pana na nikkhamati** kūṭaṭṭhādibhāveneva[1] tassa labbhanato. **Neva te udenti** yathā vātā, evaṁ tiṭṭhanato[2] lokassa pana tathā matimattanti adhippāyo.

Vātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Etaṁmamasuttādivaṇṇanā

207-209. **Diṭṭhaṁ rūpāyatanaṁ** cakkhunā daṭṭhabbato. **Sutaṁ saddāyatanaṁ** sotena sotabbato. **Mutaṁ gandhāyatanādi tividhaṁ** sampattagāhīhi ghānādīhi patvā gahetabbato. **Avasesāni** cakkhādīni **sattāyatanāni viññātaṁ nāma** kevalaṁ manoviññāṇena vijānitabbato. **Pattan**ti anuppattaṁ, yaṁ kiñci pāpuṇitabbaṁ pariyesitvā gavesitvā sampattanti anuppattaṁ. **Pariyesitan**ti pariyiṭṭhaṁ. **Cittena anusañcaritan**ti manasā cintitaṁ. "Pattaṁ pariyesitan"ti etasmiṁ padadvaye catukkaṁ sambhavatīti taṁ dassetvā tassa vasena pattapariyesitapadāni, tato manasā anuvicaritañca nīharitvā

---

1. Aṭṭhādiṭṭhādibhāveneva (Ka)
2. Yathā vānaṁ, evaṁ aṭṭhānato (Ka)

dassetuṁ **“lokasmiṁ hī”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **pariyesitvā pattaṁ nāma** pariyesanāya pariggāhabhāvato. **Pariyesitaṁ nāma** kevalaṁ pariyesitamevāti katvā pariyesitvā pattassa manasānuvicaritassa vuttattā. Paṭhamavikappe saṅkaro atthīti asaṅkarato ca dassetuṁ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṁ. **Sabban**ti viññātādi. Tañhi manoviññāṇena gahitattā manasā anuvicaritaṁ nāma na diṭṭhaṁ sutaṁ mutaṁ.

Etaṁmamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Natthidinnasuttavaṇṇanā

210. **Dinnan**ti deyyadhammasīsena dānaṁ vuttanti āha **“dinnassa phalābhāvaṁ sandhāyā”**ti, dinnaṁ pana annādivatthuṁ kathaṁ paṭikkhipanti. Esa nayo **“yiṭṭhaṁ hutan”**ti etthāpi. **Mahāyāgo**ti sabbasādhāraṇaṁ mahādānaṁ. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānaṁ kātabbasakkāro. **Phalan**ti ānisaṁsaphalaṁ nissandaphalañca. **Vipāko**ti sadisaphalaṁ. **Paraloke ṭhitassa ayaṁ loko natthī**ti paralokeṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṁ loko na hoti. **Idhaloke ṭhitassapi paraloko natthī**ti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha **“sabbe tattha tattheva ucchijjantī”**ti. Ime sattā yattha yattha bhave yoni-ādīsu ca ṭhitā, tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena nassanti. **Phalābhāvavasenā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṁ phalassa abhāvavasena “natthi mātā, natthi pitā”ti vadanti, na mātāpitūnaṁ, nāpi tesu idāni kariyamānasakkārāsakkārānaṁ abhāvavasena tesaṁ lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṁ sattānaṁ uppādo nāma kevalo, na bhavato cavitvā āgamanapubbakoti dassanatthaṁ “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha **“cavitvā uppajjanakasattā nāma natthī”**ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci akathetvā saññatena bhavitabbaṁ, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti āha **“ye imañca -pa- pavedentī”**ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtiko.** Yathā pana mattikāya nibbattaṁ bhājanaṁ mattikāmayaṁ, evamayaṁ catūhi mahābhūtehi nibbattoti āha **"catumahābhūtamayo"**ti. **Ajjhattikā pathavīdhātū**ti sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhiraṁ pathavīdhātun**ti bahiddhā mahāpathaviṁ. **Anuyātī**ti tassa anurūpabhāvena yāti upeti. **Upagacchatī**ti pubbe bāhirapathavīkāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā sattabhāvena saṇṭhitā idāni ghaṭādipathavī viya tameva bāhirapathavīkāyaṁ upeti upagacchati, sabbaso tena nibbisesataṁ ekībhāvameva gacchatīti attho. **Āpādīsupi eseva nayo**ti ettha pajjunnena mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddaṁ, sūriyaraṁsito gahita-indaggisaṅkhātatejo viya punapi sūriyaraṁsiṁ, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāyo viya tameva vāyukhandhaṁ upeti upagacchatīti diṭṭhigatiko sayameva attano vādaṁ bhindati. Ummattakapacchisadisañni diṭṭhigatikadassanaṁ. **Manacchaṭṭhāni indriyāni ākāsaṁ pakkhandanti** tesaṁ visayabhāvā visayāpīti vadati. Visayiggahaṇena hi visayā gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānī**ti guṇadosakoṭṭhāsā. **Sarīrameva padānīti adhippetaṁ** sarīrena taṁtaṁkiriyāya pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, muḷhapuggalā. Tehi **dattūhi bālamanussehi paññattaṁ.**

Natthidinnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Karotosuttavaṇṇanā

211. **Sahatthā karontassā**ti sahatthena karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnī**ti hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṁ dahanaṁ vibādhananti āha **"daṇḍena pīḷentassā"**ti. **Papañcasūdanīyaṁ** "tajjentassa cā"ti attho vutto, idha pana **sumaṅgalavilāsiniyaṁ** viya tajjanaṁ paribhāsanaṁ daṇḍeneva saṅgahetvā "daṇḍena pīḷentassa"icceva vuttaṁ. **Sokaṁ sayaṁ karontassā**ti parassa sokakāraṇaṁ sayaṁ karontassa, sokaṁ vā uppādentassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandato**ti parassa

vibādhanappayogena sayampi phandato. **Atipātayato**ti padaṁ suddhakattu-atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha **"hanantassapi hanāpentassapī"**ti. **Kāraṇavasenā**ti kārāpanavasena.

Gharassa bhitti anto ca bahi ca sandhitā hutvā ṭhitāva **gharasandhi.** Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo **nillopo.** Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko.** Parito sabbaso panthe hananaṁ **paripantho. Pāpaṁ na karīyati** pubbe asato uppādetuṁ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṁ.** Yadi evaṁ kathaṁ sattā pāpe pavattantīti āha **"sattā pana karomāti evaṁsaññino hontī"**ti. Evaṁ kirassa hoti—imesaṁ hi sattānaṁ hiṁsādikiriyā na attānaṁ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṁ pana acetanaṁ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṁ, tasmiṁ vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuranemin**āti nisitakhuramayaneminā, khurasadisanemināti attho.

Gaṅgāya dakkhiṇādisā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippāyena "dakkhiṇañcepī"ti-ādi vuttanti āha **"dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā"**ti-ādi. **Mahāyāgan**ti mahāvijitayaññasadisaṁ mahāyāgaṁ. **Uposathakammenā**ti uposathakammena ca. Ca-saddo hettha luttaniddiṭṭho. Damasaddo hi indriyasaṁvarassa uposathasīlassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana "uposathakammenā"ti idaṁ indriyadamanassa visesanaṁ, tasmā "uposathakammabhūtena indriyadamenā"ti atthaṁ vadanti. **Sīlasaṁyamenā**ti sīlasaṁvarena. **Saccavacanenā**ti saccavācāya. Tassā visuṁ vacanaṁ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṁ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bagavā "ekaṁ dhammaṁ atītassā"ti-ādi[1]. **Pavattī**ti yo karotīti vuccati, tassa santāne phalassa nibbattiyā paccayabhāvena pavatti. **Sabbathā**ti "karoto"ti-ādinā vuttena sabbappakārena **kiriyameva paṭikkhipanti.**

Karotosuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 207 piṭṭhe.

7. Hetusuttavaṇṇanā

212. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhavacanena. **Saṁkilesapaccayan**ti saṁkilisanassa malīnabhāvassa kāraṇaṁ. **Visuddhipaccayan**ti saṁkilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇaṁ. **Natthi balan**ti sattānaṁ diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānasampatti-āvahaṁ balaṁ nāma kiñci natthi. Tenāha **"yamhī"**ti-ādi. Nidassanamattañcetaṁ, saṁkilesikampi cāyaṁ paṭikkhipateva. **Aññamaññavevacanānī**ti tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balaṁ,** sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyaṁ,** tameva daḷhaggāhabhāvato porisaṁ dhuraṁ vahantena pavattetabbato **purisathāmo,** paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanappavattiyā **purisaparakkamo**ti vuttoti veditabbaṁ.

Satvayogato, rūpādīsu vā sattatāya **sattā,** pāṇanato assāsanapassāsanavasena pavattiyā **pāṇā,** te pana so ekindriyā divasena vibhajitvā vadatīti āha **"ekindriyo"**ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtā**ti vuccantīti āha **"aṇḍa -pa- vadantī"**ti. Jīvanato pāṇaṁ dhārentā viya vaḍḍhanato **jīvā**ti sāliyavādike vadanti. Natthi etesaṁ saṁkilesavisuddhīsu vasoti **avasā.** Natthi tesaṁ balaṁ vīriyanti **abalā avīriyā. Niyatatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyamo. **Tattha tattha gamanan**ti channaṁ abhijātīnaṁ vasena tāsu tāsu gatīsu upagamanaṁ. Samavāyena samāgamo **saṅgati. Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kapitthaphalānaṁ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṁ vicittākāratā, evaṁ sabbassapi lokassa hetupaccayehi vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṁ sabhāvo eva akittimo eva. Tenāha **"yena hī"**ti-ādi. Chaḷabhijātiyo parato vitthārīyanti. **Sukhañca dukkhañca paṭisaṁvedentī**ti vadantā adukkhamasukhabhūmiṁ sabbena sabbaṁ na jānantīti ulliṅgento **"aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dassentī"**ti āha.

Hetusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā

213-215. **Akatā**ti samena vā visamena vā kenaci hetunā na katā eva. Kenaci kataṁ karaṇaṁ vidhānaṁ natthi etesanti **akatavidhānā.** Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesaṁ abhinibbattitābhāvaṁ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato devassa brahmuno vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmitā**ti vā kassaci animmāpakā. **Ajanakā**ti etena pathavīkāyādīnaṁ rūpādijanakabhāvaṁ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavīkāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Yathā pabbatakūṭaṁ kenaci anibbattitaṁ kassaci ca anibbattakaṁ, evametepīti āha **"kūṭaṭṭhā"**ti. Yamidaṁ "bījādito aṅkurādi jāyatī"ti vuccati, tañca vijjamānameva tato nikkhamati, nāvijjamānaṁ, aññathā yato kutoci yassa kassaci uppatti siyāti adhippāyo. **Ṭhitā**ti nibbikārabhāvena ṭhitā. **Na calantī**ti na vikāraṁ āpajjanti. Vikārābhāvena hi tesaṁ sattannaṁ kāyānaṁ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha **"na vipariṇamantī"**ti. Avipariṇāmadhammattā eva ca ne **aññamaññaṁ na byābādhenti.** Sati hi vikāraṁ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggahakatāti tadabhāvaṁ dassetuṁ pāḷiyaṁ **"nālan"**ti-ādi vuttaṁ. Pathavī eva kāyekadesattā **pathavīkāyo.** Jīvasattamānaṁ kāyānaṁ niccatāya nibbikārābhāvato na hantabbatā na ghāṭetabbatā cāti neva koci hantā ghātetā vā. Tenāha **"sattannantvevā"**ti-ādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṁ satthappahāroti āha **"yathā muggarāsi-ādīsū"**ti-ādi. **Kevalaṁ saññāmattameva hoti,** na ghātanādi, paramatthato sattannantveva kāyānaṁ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo.

Pamukhayonīnanti manussatiracchānādīsu khattiyabrāhmaṇādisīhabyagghādivasena padhānayonīnaṁ. **Saṭṭhisatāni** chasahassāni. "Pañca ca kammuno satānī"ti padassa atthadassanaṁ **"pañca kammasatāni cā"**ti. **Esevanayo**ti iminā "kevalaṁ takkamattena niratthakadiṭṭhiṁ dīpetī"ti imameva atthaṁ atidisati. Ettha ca **takkamattakenā**ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṁ kiñci attano parikappitaṁ

sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhigāhaṁ gaṇhanti, tasmā na tesaṁ diṭṭhivatthūsu viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecī**ti uttaravihāravāsino. Te hi "pañca kammānīti cakkhusotaghānajivhākāyā, imāni pañcindriyāni 'pañca kammānī'ti paññāpentī"ti vadanti. **Kammanti laddhī**ti oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. Manokammaṁ anoḷārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā. "Dvāsaṭṭhipaṭipadā"ti vattabbe sabhāvaniruttiṁ ajānantā **"dvaṭṭhipaṭipadā"**ti vadanti. **Ekasmiṁ kappe**ti ekasmiṁ mahākappe. Tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññite **ekasmiṁ** asaṅkhyeyya **kappe.**

Urabbhe hanantīti **orabbhikā.** Evaṁ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddā**ti aññepi ye keci māgavikanesādādayo, te pāpakammapasutatāya **kaṇhābhijātīti vadanti. Bhikkhū**ti buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** "sacchandarāgā paribhuñjantī"ti adhippāyena **catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantī**ti vadanti. Kasmāti ce? Yasmā te paṇītapaṇīte paccaye paṭisevantīti tassa micchāgāho. Ñāyaladdhepi paccaye paribhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadantīti apare. **Eke pabbajitā,** ye visesato attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti **kaṇṭakavuttikā**ti vuttā. Ṭhatvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā. Acelakasāvakā**ti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakasamaye ājīvakaladdhiyā daḷhagāhitāya nigaṇṭhahipi paṇḍaratarā. Nandādayo kira tathārūpaṁ ājīvakapaṭipattiṁ ukkaṁsaṁ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā vuttā. **Paramasukkābhijātī**ti ayaṁ tesaṁ laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. **Bhikkhu ca pannako**ti-ādi tesaṁ pāḷi eva. Tattha **pannako**ti bhikkhāya vicaraṇako, tesaṁ vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jino**ti jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhe jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na katheti. Tenāha **"na kiñci āhā"**ti. Niṭṭhuhanādivippakāre[1] kenaci katepi

---

1. Oṭṭhavadanādivippakāre (Ka)

khamanavasena na kiñci vadatīti vadanti. **Alābhin**ti "so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī"ti-ādinā[1] nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṁ. Tato eva jighacchādubbalyaparetatāya sayanaparāyaṇaṁ **samaṇaṁ pannabhūmīti vadanti.**

Ājīvavuttisatānīti sattānaṁ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. **Pasu**ggahaṇena eḷakajāti gahitā, **miga**ggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devā**ti cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena tesaṁ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṁ ekacce antarabhedā **mahāsamayasuttavasena**[2] dīpetabbā. **Manussāpi anantā**ti dīpadesakulavaṁsājīvādivibhāgena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā,** te mahantamahantā ajagarapetādayo. Chaddantadahamandākiniyo kuḷīramucalindanāmena[3] vadanti.

Pavuṭāti[4] sabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi -pa- uddhaṁ na gacchati.** Kasmā? Sattānaṁ saṁsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṁ saṁsaraṇanimittaṁ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṁyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṁ** kammaṁ **phussa phussa** patvā patvā kāle paripakkabhāvāpādanena **byantī karoti nāma. Suttaguḷe**ti suttavaṭṭiyaṁ. **Nibbeṭhiyamānameva paletī**ti upamāya sattānaṁ saṁsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhīti dasseti paricchinnarūpattā. **Nibbeṭhiyamānameva** suttaguḷaṁ **gacchatī**ti vuccati. Tañca kho suttapamāṇena, sutte pana asati kuto gacchati suttaguḷaṁ. Tenāha **"sutte khīṇe na gacchatī"**ti. **Tattheva tiṭṭhati** suttapariyantanti adhippāyo. **Kālavasenā**ti attani veṭhetvā ṭhitaṁ sukhadukkhaṁ yathāvuttassa kālassa vasena nibbeṭhiyamāno bālo ca paṇḍito ca paleti gacchati, nātikkamati saṁsāraṁ.

Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 1. 157 piṭṭhe.
2. Dī 2. 203 piṭṭhe.
3. Kuvāḷiyamucalindanāmena (Dī-Ṭī 1. 225 piṭṭhe), tiyaggalamucalindanāmena (Ka)
4. Sapuṭāti (Ka)

11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā

216-223. **Ekato vaḍḍhitanimittan**ti ekapassena vaḍḍhitaṁ kasiṇanimittaṁ. **Gāhenā**ti lābhī jhānacakkhunā passitvā gahaṇena. **Takkenā**ti na lābhī takkamattena. **Uppannadiṭṭhī**ti "loko"ti uppannadiṭṭhi. **Sabbato vaḍḍhitan**ti samantato appamāṇakasiṇanimittaṁ. **Ekamevā**ti "ekameva vatthū"ti uppannadiṭṭhi. **Aṭṭhārasa veyyākaraṇānī**ti veyyākaraṇalakkhaṇappattāni aṭṭhārasa suttāni. **Ekaṁ gamanan**ti ekaṁ veyyākaraṇagamanaṁ.

Antavāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā

224-301. **Dukkhavasena vuttan**ti "iti kho bhikkhave dukkhe sati dukkhaṁ upādāyā"ti-ādidukkhavasena vuttaṁ. Tādisameva dutiyaṁ veyyākaraṇagamanaṁ. Tenāha **"tatrāpi aṭṭhāraseva veyyākaraṇānī"**ti. **Tehī**ti "rūpī attā hotī"ti-ādinayapavattehi veyyākaraṇehi saddhiṁ. **Tan**ti dutiyaṁ gamanaṁ.

Ārammaṇamevāti kasiṇasaṅkhātaṁ ārammaṇameva. **Takki**saddena suddhatakkikānaṁ gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Aniccadukkhavasenāti "yadaniccaṁ, taṁ dukkhaṁ, tasmiṁ sati tadupādāya evaṁ diṭṭhi uppajjatī"ti vutta-aniccadukkhavasenāti. **Tehiyevā**ti dutiye peyyāle vuttappakārehiyeva. **Tiparivaṭṭavasenā**ti tehiyeva chabbīsatiyā suttehi catutthapeyyāle tiparivaṭṭavasena vuttoti yojanā.

Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhisaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkantasaṁyutta

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

302-311. **Saddhādhimokkhan**ti saddahanavasena pavattaṁ adhimokkhaṁ, na sanniṭṭhānamattavasena pavattaṁ adhimokkhaṁ. Dassanampi sammattaṁ, taṁsijjhanavasena[1] pavattaniyāmo **sammattaniyāmo,** ariyamaggo. **Anantarāyataṁ dīpeti** kappavināsapaṭibhāgena pavattattā. Tathā cāha "**tenevāhā**"ti-ādi. Kappasīsena bhājanalokaṁ vadati. So hi uḍḍayhati, na kappo, **uḍḍayhanavelā**ti jhāyanavelā. Ṭhito kappo ṭhitakappo, so assa atthīti **ṭhitakappī,** kappaṁ ṭhapetuṁ samatthoti attho. **Olokanan**ti saccābhisamayasaṅkhātaṁ dassanaṁ. **Khamanti** sahanti, ñāyantīti attho.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Okkantasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Uppādasaṁyuttavaṇṇanā

312-321. **Sabbaṁ pākaṭameva** apubbassa abhāvato.

Uppādasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Kilesasaṁyuttavaṇṇanā

322-331. **Eso**ti cakkhusmiṁ chandarāgo. Upecca kilesetīti **upakkileso. Cittassā**ti sāmaññavacanaṁ anicchanto codako "**kataracittassā**"ti āha. Itaro kāmaṁ upatāpanamalīnabhāvakaraṇavasena upakkileso lokuttarassa natthi, vibādhanaṭṭho pana attheva uppattinivāraṇatoti adhippāyenāha "**catubhūmakacittassā**"ti. Codako "**tebhūmakā**"ti-ādinā attano adhippāyaṁ vivarati, itaro "**uppattinivāraṇato**"ti-ādinā. Ariyaphalapaṭippassaddhipahānavasena

---

1. Samattānaṁ sijjhanavasena (Ka)

pavattiyā sabbasaṁkilesato nikkhantattā nekkhammaṁ, magganibbānānaṁ pana nekkhammabhāvo ukkaṁsato gahito evāti āha **"nekkhammaninnanti navalokuttaradhammaninnan"**ti. **Abhijānitvā**ti abhimukhabhāvena jānitvā. **Sacchikātabbesū**ti paccakkhakātabbesu. **Chaḷabhiññādhammesū**ti ariyamaggasampayuttadhammesu.

Kilesasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sāriputtasaṁyutta

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā

332-340. **Na evaṁ hotī**ti ettha "ahaṁ samāpajjāmī"ti vā, "ahaṁ samāpanno"ti vā mā hotu tadā tādisābhogābhāvato. "Ahaṁ vuṭṭhito"ti pana kasmā na hotīti? Sabbathāpi na hotveva ahaṅkārassa sabbaso pahīnattā.

Vivekajasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Sucimukhīsuttavaṇṇanā

341. **Tasmiṁ vacane paṭikkhitte**ti "adhomukho bhuñjasī"ti paribbājikāya vuttavacane "na khvāhaṁ bhaginī"ti paṭikkhitte. **Vādan**ti dosaṁ. **Ubbhamukho**ti uparimukho. Puratthimādikā **catasso disā.** Dakkhiṇapuratthimādikā **catasso vidisā.**

Ārāma-ārāmavatthu-ādīsu bhūmiparikammabījābhisaṅkharaṇādipaṭisaṁyuttā vijjā **vatthuvijjā,** tassā pana micchājīvabhāvaṁ dassetuṁ **"tesan"**ti-ādi vuttaṁ. **Tesaṁ tesaṁ** attano paccayadāyakānaṁ. **Tattha tattha gamanan**ti tesaṁ sāsanaharaṇavasena taṁ taṁ gāmantaradesantaraṁ. **Evamārocesī**ti attukkaṁsanaparavambhanarahitaṁ kaṇṇasukhaṁ pemanīyaṁ hadayaṅgamaṁ therassa

dhammakathaṁ sutvā pasannamānasā evaṁ "dhammikaṁ samaṇā sakyaputtiyā"ti-ādinā sāsanassa guṇasaṁkittanavācaṁ kulānaṁ ārocesi.

Sucimukhīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāriputtasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Nāgasaṁyutta

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

342. **Aṇḍajā**ti aṇḍe jātā. **Vatthikose**ti vatthikosasaññite jarāyupuṭe **jātā. Saṁsede**ti saṁsinne kilinnaṭṭhāne uppannā. **Upapatitvā viyā**ti kutocipi avapatitvā viya nibbattā. **Puggalānan**ti tathā vinetabbapuggalānaṁ.

Suddhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā

343-391. **Vissaṭṭhakāyā**ti "ye cammena vā rudhirena vā aṭṭhinā vā atthikā, te sabbaṁ gaṇhantū"ti tattha nirapekkhacittatāya adhiṭṭhitasīla tāya pariccattasarīrā. **Duvidhakārino**ti "kālena kusalaṁ, kālena akusalan"ti evaṁ kusalākusalakārino. Saha byayati pavattatīti sahabyo, sahacāro. Tassa bhāvo sahabyatā, taṁ **sahabyataṁ.** Adanīyato **annaṁ.** Khādanīyato **khajjaṁ.** Pātabbato **pānaṁ.** Nivasanīyato **vatthaṁ.** Nivasitabbaṁ **nivāsanaṁ.** Parivaritabbaṁ **pāvuraṇaṁ.** Yanti tenāti **yānaṁ,** upāhanādiyānāni. Ādisaddena vayhasivikādīnaṁ saṅgaho. Chattampi parissayātapadukkhaparirakkhaṇena maggagamanasādhananti katvā **"chattupāhanan"**ti-ādi vuttaṁ. Tena vuttaṁ **"yaṁ kiñci gamanapaccayan"**ti. **Patthanaṁ katvā -pa- tattha nibbattanti** Campeyyanāgarājā viyāti daṭṭhabbaṁ.

Paṇītatarasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Supaṇṇasaṁyuttavaṇṇanā

392-437. **Pattānan**ti ubhosu pakkhesu pattānaṁ. **Vaṇṇavantatāyā**ti atisayena vicittavaṇṇatāya. Atisayattho hi ayaṁ **vanta**-saddo. **Purimanayenā**ti nāgasaṁyutte paṭhamasutte vuttanayena. **Uddharantī**ti samuddato uddharanti, pathavantarapabbatantarato pana tesaṁ uddharaṇaṁ dukkarameva. **Paṇītatare**ti balena paṇītatare, balavanteti attho. **Anuddharaṇīyanāgā**ti ānubhāvamahantatāya ca vasanaṭṭhānaviduggatāya ca uddharituṁ asakkuṇeyyā nāgā. Te "sattavidhā"ti vatvā sarūpato vasanaṭṭhānato ca dassento **"kambalassatarā"**ti-ādimāha. Tattha **kambalassatarā dhataraṭṭhā**ti ime jātivasena vuttā. **Sattasīdantaravāsino**ti sattavidhasīdasamuddavāsino. **Pathaviṭṭhakā**ti pathavantaravāsino, tathā **pabbataṭṭhakā.** Te ca vimānavāsino. Te nāge koci supaṇṇo uddharituṁ na sakkotīti sambandho. **Sesan**ti "kāyena dvayakārino"ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ sabbaṁ **nāgasaṁyutte vuttanayameva,** tattha ca vuttanayeneva attho veditabboti adhippāyo.

Supaṇṇasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Gandhabbakāyasaṁyuttavaṇṇanā

438-549. Mūlagandhādibhedaṁ gandhaṁ avanti apayuñjantīti[1] gandhabbā, tesaṁ kāyo samūho gandhabbakāyo, gandhabbadevanikāyo. Cātumahārājikesu ekiyāva te daṭṭhabbā, tappariyāpannatāya tattha vā niyuttāti **gandhabbakāyikā.** Tesaṁ tesaṁ rukkhagacchalatānaṁ mūlaṁ paṭicca pavatto gandho mūlagandho, tasmiṁ **mūlagandhe. Adhivatthā**ti mūlagandhaṁ adhiṭṭhāya, abhibhuyya vā vasantā. Esa nayo sesesupi. **Taṁ nissāyā**ti taṁ mūlagandhaṁ rukkhaṁ paccayaṁ katvā nibbattā. Na kevalaṁ tattha gandho eva, mūlameva vā tesaṁ paccayoti dassento **"So hī"**ti-ādimāha. **Upakappatī**ti nivāsaṭṭhānabhāvena viniyuñjati. **Gandhagandhe**ti gandhānaṁ gandhasamudāye. **Mūlādigandhānaṁ gandhe**ti mūlādigata-avayavagandhānaṁ gandhe, timūlādigatasamudāyabhūteti attho. Pubbe hi "mūlagandhe"ti-ādinā rukkhānaṁ

---

1. Avabhuñjantīti (Ka)

avayavagandho gahito, idha pana sabbaso gahitattā samudāyagandho veditabbo. Tenāha **"yassa hi rukkhassā"**ti-ādi. **So**ti so sabbo mūlādigato gandho gandhasamudāyo idha gandhagandho nāma. **Tassa gandhassa gandhe**ti tassa samudāyagandhassa tathābhūte gandhe. Sarikkhaṁ sadisaṁ paṭidānaṁ etissāti **sarikkhadānaṁ,** patthanā. Yathādhippetaphalāni sarikkhadānattāva adhippetaphalaṁ dentu, asarikkhadānaṁ kathanti? Tampi detiyeva puññassa sabbakāmadadattāti āha **"asarikkhadānampī"**ti-ādi.

Gandhabbakāyasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Valāhakasaṁyuttavaṇṇanā

550-606. Lokaṁ vālentā saṁvarantā chādentā ahanti pariyesantīti valāhā, devaputtā. Tesaṁ samūho valāhakadeva kāyoti āha **"valāhakakāyikā"**ti-ādi. **Sītakaraṇavalāhakā**ti sītaharaṇavalāhakā. **Sesapadesū**ti uṇhavalāhakādipadesu. **Eseva nayo**ti "uṇhakaraṇavalāhakā"ti-ādinā attho veditabbo. **Cittaṭṭhapanan**ti "sītaṁ hotū"ti evaṁ cittassa uppādanaṁ. **Vassāne**ti vassakāle. **Utusamuṭṭhānamevā**ti pākatikasītamevāti attho. **Uṇhepī**ti uṇhakāle. **Abbhamaṇḍapo**ti maṇḍapasadisa-abbhapaṭalavitānamāha. **Abbhaṁ uppajjatī**ti tahaṁ tahaṁ paṭalaṁ uṭṭhahati. **Abbheyevā**ti abbhakāle eva, vassāneti attho. **Ati-abbhan**ti sabhapaṭalasahassapaṭalaṁ hutvā abbhuṭṭhānaṁ. **Cittavesākhamāsesū**ti vasantakālaṁ sandhāyāha. Tadā hi viddho vigatavalāhako devo bhavituṁ yutto. **Uttaradakkhiṇādī**ti **ādi**-saddena pacchimavātādiṁ saṅgaṇhāti. **Pakativāto**ti pakatiyā sabhāvena vāyanakavāto. **Taṁ utusamuṭṭhānamevā**ti āhārūpajīvīnaṁ sattānaṁ sādhāraṇakammūpanissaya-utusamuṭṭhānameva. Esa nayo utusamuṭṭhānasītuṇhavātesupi. Tampi hi āhārūpajīvīnaṁ sattānaṁ sādhāraṇakammūpanissayamevāti.

Gītanti meghagītaṁ. **Saccakiriyāyā**ti tādisānaṁ purisavisesānaṁ saccādhiṭṭhānena. **Iddhibalenā**ti iddhimantānaṁ iddhi-ānubhāvena.

vināsameghenāti kappavināsakameghena. Aññenapi kaṇhapāpikasattānaṁ pāpakammapaccayā uppannavināsameghena vuṭṭhena so so deso vinassateva.

Valāhakasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Vacchagottasaṁyuttavaṇṇanā

607-661. **Aññāṇā**ti aññāṇahetu, saccapaṭicchādakasammohahetūti attho. Aṭṭhakathāyaṁ pana imameva atthaṁ hetu-atthena karaṇavacanena dassetuṁ **"aññāṇenā"**ti vuttaṁ. **Sabbānī**ti "aññāṇā adassanā anabhisamayā"ti-ādīni padāni ekādasasu suttesu āgatāni pañcapaññāsa veyyākaraṇāni vuttāni suttesu pañcannaṁ khandhānaṁ vasena veyyākaraṇassa āgatattā.

Vacchagottasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Jhānasaṁyutta

1. Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā

662. **Samādhikusalo**ti samādhismiṁ kusalo. Tayidaṁ samādhikosallattaṁ saha jhānaṅgayogena catubbidho jhānasamādhi, tasmā taṁ taṁ vibhāgaṁ jānantassa siddhaṁ hotīti āha **"paṭhamaṁ jhānan"**ti-ādi. Tattha vitakkavicārapītisukhekaggatāvasena paṭhamaṁ pañcaṅgikaṁ, pītusukhekaggatāvasena dutiyaṁ tivaṅgikaṁ, sukhekaggatāvasena tatiyaṁ duvaṅgikaṁ, upekkhekaggatāvasena catutthaṁ duvaṅgikamevāti evaṁ tasmiṁ tasmiṁ jhāne taṁtaṁaṅgānaṁ vavatthāne kusalo. **Samāpattikusalo**ti samāpajjane kusalo. **Hāsetvā**ti tosetvā. **Kallaṁ katvā**ti samādhānassa paṭipakkhadhammānaṁ dūrīkaraṇena sahakārīkāraṇañca samādhānena samāpajjane cittaṁ samatthaṁ katvā. **Sesapadānī**ti sesā tayo koṭṭhāsā. Tatiyādīsu nayesu akusalopi jhānatthāya paṭipannattā "jhāyītevā"ti vutto.

Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-55. Samādhimūlakaṭhitisuttādivaṇṇanā

663-716. Dutiyādisuttesu **ṭhitikusalo**ti ettha antogadhahetu-attho **ṭhiti-**saddo, tasmiṁ ca pana kusaloti atthoti āha **"jhānaṁ ṭhapetuṁ akusalo"**ti. **Sattaṭṭha-accharāmattan**ti sattaṭṭha-accharāmattaṁ khaṇaṁ jhānaṁ ṭhapetuṁ na sakkoti adhiṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. **Yathāparicchedena** kālena **vuṭṭhātuṁ na sakkoti** vuṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. Kallaṁ jātaṁ assāti **kallitaṁ,** tasmiṁ kallite kallitabhāvena kasiṇārammaṇesu "idaṁ nāma asukassā"ti visayavasena samāpajjituṁ asakkonto **na samādhismiṁ ārammaṇakusalo. Na samādhismiṁ gocarakusalo**ti samādhismiṁ nipphāditabbe tassa gocare kammaṭṭhānasaññite pavattiṭṭhāne **bhikkhācāragocare ca** satisampajaññavirahito **akusalo.** Keci pana "kammaṭṭhānagocaro paṭhamajjhānādikaṁ, 'evaṁ samāpajjitabbaṁ, evaṁ bahulīkātabban'ti ajānanto tattha akusalo nāmā"ti vadanti. **Kammaṭṭhānaṁ abhinīharitun**ti kammaṭṭhānaṁ visesabhāgiyatāya abhinīharituṁ **akusalo. Sakkaccakārī**ti cittīkārī. **Sātaccakārī**ti niyatakārī. **Samādhissa upakārakadhammā**ti appanākosallā. **Samāpatti-ādīhī**ti **ādi-**saddena sakkaccakāripadādīnaṁyeva saṅgaho daṭṭhabbo catukkānaṁ vuttattā. Tenāha **"yojetvā catukkā vuttā"**ti. **Lokiyajjhānavaseneva kathitaṁ** "samādhikusalo"ti-ādinā nayena desanāya pavattattā. Na hi lokuttaradhammesu akosallaṁ nāma labbhati. Yadi akosallaṁ, na kusalasaddena visesitabbatā siyāti.

Samādhimūlakaṭhitisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya khandhavaggavaṇṇanā.

Suttantapiṭaka

Saḷāyatanavagga

Saṁyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Saḷāyatanasaṁyutta

1. Aniccavagga

1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā

1. Cakkhatīti **cakkhu,** ñāṇaṁ, yathāsabhāvato ārammaṇassa jānanena samavisamaṁ ācikkhantaṁ viya pavattatīti attho. Tathā maṁsacakkhu. Tampi hi rūpadassane cakkhatīti **cakkhu.** Buddhānaṁyeva cakkhūti **buddhacakkhu,** asādhāraṇato hi sattasantānesu sassatucchedadiṭṭhi anulomikañāṇayathābhūtañāṇānaṁ ceva kāmarāgānusayādīnañca yāthāvato vibhāvitañāṇaṁ āsayānusayañāṇaṁ indriyaparopariyattañāṇañca. Heṭṭhimātayo maggā catusaccadhammesu vuttākārena pavattiyā dhamme cakkhūti **dhammacakkhu,** tathā tesaṁ phalāni taṁtaṁpaṭipakkhesu paṭippassaddhipahānavasena pavattanato. Samantato sabbadhammesu cakkhukiccasādhanato **samantacakkhu,** Sabbaññutaññāṇaṁ. Dibbavihārasannissayena laddhabbato devānaṁ dibbacakkhu viyāti taṁ **dibbacakkhu,** abhiññāviseso. Ālokaṁ vaḍḍhetvā rūpadassanato **"ālokapharaṇenā"**ti[1] vuttaṁ. "Idaṁ dukkhaṁ ariyasaccanti me bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṁ udapādī"ti-ādinā[2]

---

1. Ālokavaḍḍhanena (Ka)
2. Saṁ 3. 370; Vi 3. 16 piṭṭhe.

nayena āgatattā catusaccaparicchedakañāṇaṁ “paññācakkhū”ti vuttaṁ. Tadidaṁ “vipassanāñāṇan”ti vadanti, “vipassanāmaggaphalapaccavekkhaṇañāṇānī”ti apare.

Paccayabhūtehi etehi abhisambharīyantīti sambhārā, upatthambhabhūtā catusamuṭṭhānikarūpā. Saha sambhārehīti **sasambhāraṁ.** Mahābhūtānaṁ upādāya pasīdatīti **pasādo. Akkhikūpake akkhipaṭalehī**ti ubhohi akkhidalehi. **Sambhavo**ti āpodhātumeva sambhavabhūtamāha. Idha **“terasa sambhārā”**ti vuttaṁ. **Aṭṭhasāliniyaṁ**[1] pana saṇṭhānena saddhiṁ “cuddasa sambhārā”ti āgataṁ. Tattha **saṇṭhānan**ti vaṇṇāyatanameva parimaṇḍalādisaṇṭhānabhūtaṁ. Visuṁ vacanaṁ pana nesaṁ tathābhūtānaṁ atathābhūtānañca āpodhātuvaṇṇāyatanānaṁ yathāvutte maṁsapiṇḍe vijjamānattā. Sambhavassa catudhātunissitehi saha vuttassa dhātuttayanissitatā yojetabbā. **Diṭṭhimaṇḍale**ti abhimukhaṁ ṭhitānaṁ paṭibimbapaññāyanaṭṭhānabhūte cakkhusaññitāya diṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhūte maṇḍale. **Sanniviṭṭhan**ti etena cakkhupasādassa anekakalāpagatabhāvo dassito. Tathā hi so satta akkhipaṭalāni abhibyāpetvā vattati, yasmā so satta akkhipaṭalāni byāpetvā ṭhitehi attano nissayabhūtehi katūpakāraṁ taṁnissite heva āyuvaṇṇādīhi anupālitaparivāritaṁ tisantatirūpasamuṭṭhāpakehi utucittāhārehi upatthambhiyamānaṁ hutvā tiṭṭhati. **Rūpadassanasamatthan**ti attānaṁ nissāya pavattaviññāṇassa vasena rūpāyatanadassanasamatthaṁ. **Vitthārakathā**ti tassa cakkhuno sotādīnañca hetupaccayādivasena ceva lakkhaṇādivasena ca vitthārakathā.

Sammasanacāracittanti vipassanāya pavattiṭṭhānabhūtaṁ vipassitabbaṁ cittaṁ. Keci “vipassanupagatakiriyamayacittan”ti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ tīṇi lakkhaṇāni dassetvā vipassanaṁ ussukkāpetvā arahattassa pāpanavasena desanāya pavattattā.

Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe.

2-3. Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā

2-3. **Dve lakkhaṇānī**ti dukkhānattalakkhaṇāni. **Ekaṁ lakkhaṇan**ti anattalakkhaṇaṁ. **Sesānī**ti vuttāvasesāni lakkhaṇāni. **Tehī**ti yehi dutiyatatiyāni suttāni desitāni, tehi. **Sallakkhitānī**ti sammadeva upadhāritāni. **Ettakenā**ti dvinnaṁ ekasseva vā lakkhaṇassa kathanena.

Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā

4-6. **Vuttasadisovā**ti "dve lakkhaṇānī"ti-ādinā vuttasadiso eva. **Nayo**ti atidesanayo.

Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. **Sallakkhetvā**ti atītānāgatānaṁ avijjamānattā gahassa daḷhatāya sallakkhetvā. **Paccuppannesu** vijjamānattā balavatā taṇhādigāhena vipassanāvīthiṁ paṭipādetuṁ **kilamantānaṁ** vineyyānaṁ **vasena.**

Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Yamakavagga

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Dvīsupi suttesi āyatanānaṁ vasena desanā ekarasāvāti **"paṭhamadutiyesū"**ti ekajjhaṁ paduddhāro kato. Āhito ahaṁmāno etthāti attā, attabhāvo. Attānamadhi ajjhattaṁ, tappariyāpannattā tattha bhavāni ajjhattikāni, tesaṁ **ajjhattikānaṁ.**

Ajjhattañca nāma ajjhattajjhattaṁ niyakajjhattaṁ gocarajjhattaṁ visayajjhattanti catubbidhaṁ tattha ajjhattajjhattaṁ ajjhatte bhavanti ajjhattikanti āha **"ajjhattajjhattavasena ajjhattikānan"**ti. Tesaṁ cakkhādīnaṁ ajjhattesupi ajjhattikabhāvo adhikasinehavatthutāyāti āha **"chandarāgassa adhimattabalavatāyā"**ti. Idāni tattha tamatthaṁ paṭiyoginā saddhiṁ udāharaṇavasena dassento **"manussānaṁ hī"**ti-ādimāha. Taṁ uttānameva. **Bāhirānī**ti ajjhattikato bahi bhavāni.

Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā

17-18. **Nikkhantā**ti lokato nikkhantā. Visaṁyuttā saṁyogahetūnaṁ kilesānaṁ pahīnattā **no saṁyuttā. No adhimuttā**ti na ussukkajātā. **Vimariyādī -pa- cetasā**ti vigatakilesavaṭṭamariyādatāya nimmariyādīkatena cittena. **Catusaccameva kathitaṁ** cakkhādīnaṁ assādādino kathitattā.

Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

19-22. **Vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ** abhinandanānaṁ uppādanirodhānañca vasena desanāya pavattattā. **Anupubbakathā**ti ādito paṭṭhāya padatthavaṇṇanā. **Nesan**ti suttānaṁ.

Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbavagga

1. Sabbasutavaṇṇanā

23. Sabba-saddo pakaraṇavasena katthaci sappadesepi pavattatīti tato nivattanatthaṁ anavasesavisayena sabba-saddena visesetvā vuttaṁ **"sabbasabban"**ti, sabbameva hutvā sabbanti attho. Āyatanabhāvaṁ sabbaṁ **āyatanasabbaṁ,** sesadvayepi eseva nayo.

Tassa avisayābhāvato **na addiṭṭhamidhatthi kiñcī**ti. **Idhā**ti nipātamattaṁ, idha vā sadevake loke, dassanabhūtena ñāṇena adiṭṭhaṁ nāma kiñci natthīti attho. Yadi evaṁ anumānavisayaṁ nu kho kathanti āha **"atho aviññātan"**ti, aññesaṁ apaccakkhampi aviññātaṁ tassa kiñci natthīti adiṭṭhaṁ aviññātaṁ natthi. Paccuppannaṁ atītameva ñeyyaṁ gahitaṁ, anāgataṁ nu kho kathanti āha **"ajānitabban"ti**, tassa kiñci natthīti ānetvā sambandho. Jānituṁ ñātuṁ asakkuṇeyyaṁ nāma tassa kiñci natthīti dassento āha **"sabbaṁ abhiññāsī"**ti-ādi.

Sakalassa sakkāyadhammassa pariggahitattā **sakkāyasabbaṁ. Sabbadhammesū**ti pañcannaṁ dvārānaṁ ārammaṇabhūtesu sabbesu dhammesu. Yasmā chasupi ārammaṇesu gahitesu padesasabbaṁ nāma na hoti, tasmā **"pañcārammaṇamattan"**ti vuttaṁ. Padesasabbaṁ sakkāyasabbaṁ na pāpuṇāti tassa tebhūmakadhammesu ekadesassa asaṅgaṇhanato. Sakkāyasabbaṁ āyatanasabbaṁ na pāpuṇāti lokuttaradhammānaṁ asaṅgaṇhanato. Āyatanasabbaṁ sabbasabbaṁ na pāpuṇāti. Yasmā āyatanasabbena catubhūmakadhammāva pariggahitā, na lakkhaṇapaññattiyo, yasmā sabbasabbaṁ dassentena buddhañāṇavisayo dassito, tasmā "sabbasabbaṁ na pāpuṇātī"ti etthāpi **"kasmā -pa- natthitāyā"**ti sabbaṁ ñātārammaṇeneva pucchāvissajjanaṁ kataṁ. "Āyatanasabbepi idha vipassanupagadhammāva gahetabbā abhiññeyyaniddesavasenapi sammasanacārasseva icchitattā"ti vadanti.

Paṭikkhipitvāti "idaṁ sabbaṁ nāma na hotī"ti evaṁ paṭikkhipitvā. **Tassā**ti "aññaṁ sabbaṁ paññāpessāmī"ti vadantassa. **Vācāya vattabbavatthumattakamevā**ti vañjhāputtagaganakusumādivācā viya etassa vācāya kevalaṁ vattabbavatthukameva bhaveyya, na attho, vacanamattakamevāti

attho. **Atikkamitvā**ti anāmasitvā aggahetvā. **Taṁ kissahetū**ti vighātāpajjanaṁ kena hetunā. **Yathā taṁ avisayasmin**ti yathā aññopi koci avisaye vāyamanto, evanti attho. Aṭṭhakathāyaṁ pana yasmā pāḷiyaṁ "taṁ kissa hetū"ti vuttakāraṇameva upanayanavasena dassetuṁ **"yathā tan"**ti-ādi vuttaṁ. Kāraṇopanayanañca kāraṇamevāti **"yathāti kāraṇavacanan"**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tenevāha **"evaṁ imasmimpi avisaye"**ti-ādi.

Sabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. **Sabbassā**ti dvārārammaṇehi saddhiṁ dvārappavattassa. **Pahānāyā**ti tappaṭibaddhachandarāgapahānavasena pajahanāya. **Cakkhusamphassan**ti cakkhusannissitaphassaṁ. **Mūlapaccayan**ti mūlabhūtaṁ paccayaṁ, katvā, sahajātavedanāya cakkhusamphassapaccayabhāve vattabbameva natthi. **Eseva nayo**ti apadesena "sotasamphassaṁ mūlapaccayaṁ katvā"ti-ādinā vattabbanti dasseti. **Mano**ti bhavaṅgacittaṁ manodvārassa adhippetattā. **Ārammaṇan**ti dhammārammaṇaṁ. **Sahāvajjanakajavanan**ti sahamanodvārāvajjanakaṁ javanaṁ. Taṁpubbakattā manoviññāṇaphassavedanānaṁ mūlapaccayabhūtā sabbesveva cakkhudvārādīsu vuttittā tadanurūpato **"bhavaṅgasahajāto samphasso"**ti vuttaṁ. **Sahāvajjanavedanāya javanavedanā**[1] "vedayitan"ti adhippetā, **bhavaṅgamayuttāya pana** vedanāya gahaṇe **vattabbameva natthi. Bhavaṅgato amocetvā** bhavaṅgacittena saddhiṁyeva āvajjanaṁ gahetvā manodvārāvajjana**bhavaṅgaṁ daṭṭhabbaṁ. Yāpanettha**[2] **desanā**ti yā ettha "pahānāyā"ti-ādinā pavattadesanā satthu anusiṭṭhi āṇā, **ayaṁ paṇṇatti nāma** tassa tassa atthassa pakārato ñāpanato. Ettha sabbaggahaṇena sabbe sabhāvadhammā gahitā, paññatti pana katamāti vicāraṇāya taṁ dassetuṁ **"yāpanettā"**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sahajātavedanā (Ka)
2. Yāpi ca kho (Ka)

3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. **Abhiññā**ti abhiññāya. Ya-kāralopavasenāyaṁ niddeso "sayaṁ abhiññā"ti-ādīsu[1] viya, tathā "pariññā"ti etthāpi. **Sabban**ti āyatanasabbaṁ. Taṁ hi abhiññeyyaṁ. **Abhijānitvā**ti abhiññāya jānitvā. **Parijānitvā**ti tīraṇapariññāya aniccādito parijānitvā. **Pajahanatthāyā**ti pahānapariññāya anavasesato pajahanāya.

Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā

26. "Abhijānan"ti-ādinā ettha bagavā paṭhamaṁ kaṇhapakkhaṁ dassetvā sukkapakkhaṁ dasseti veneyyajjhāsayavasena. Tenettha vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ.

Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Dutiya-aparijānanasuttavaṇṇanā

27. Cakkhuviññāṇaviññātabbadhammo nāma rūpāyatanamevāti āha **"heṭṭhā gahitarūpamevā"**ti. **Idha anāpāthagataṁ** "cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā"ti vuttattā. **Heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva** "ye ca rūpā"ti anavasesato vuttattā. **Te hi** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā **saha cakkhuviññāṇena viññātabbattā.** Tathā hi cakkhuviññāṇaṁ tehi ekuppādaṁ ekavatthukaṁ ekanirodhaṁ ekārammaṇameva. **Sesapadesū**ti sesesu "yañca sotaṁ ye ca saddā"ti-ādinā āgatesu kaṇhapakkhe pañcasu, sukkapakkhe chasupi padesu. **Eseva nayo**ti yvāyaṁ "heṭṭhā gahitarūpameva gaṇhitvā"ti attho vutto, eso eva tatthapi atthavaṇṇanānayo.

Dutiya-aparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 1. 11, 166; Ma 1. 110 piṭṭhesu.

6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Gayānāmikāya nadiyā avidūre pavatto gāmo gayā nāma, tassaṁ **gayāyaṁ viharatī**ti samīpatthe cetaṁ bhummavacanaṁ. Gayāgāmassa hi āsanne gayāsīsanāmake piṭṭhipāsāṇe bagavā tadā vihāsi. Tenāha **"bagavā tattha viharatī"**ti.

Tatrāti "bhikkhū āmantesī"ti ye bhikkhū āmantesi, yathā cāyaṁ desanā tesaṁ sappāyā jātā, tatra tasmiṁ atthadvaye vibhāvetabbe **ayaṁ anupubbikathā** samudāgamato paṭṭhāya anupaṭipāṭikathā. **Ito**ti imasmā kappato. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto. Pāramitāparibhāvanāya **paripākagate. Ñāṇe**ti bodhiñāṇe. **Kaniṭṭhaputto** vemātikabhātā bagavato. **Veḷubhittikuṭikāhi parikkhipitvā** bahiddhā, anto pana paṭasāṇīhi.

Sabbesaṁ sattānaṁ **puññacetanaṁ anto** abbhantare **paveseti.** Bhagavāpi tassa puttoti katvā **"aññe tayoputtā"**ti vuttaṁ. **Avippakiritvā**ti parājayena avippakiriya apalāyitvā. **Pidahī**ti dātuṁ na sakkomīti tathā akāsi. **Saccavāditāya gaṇhiṁsū**ti rājakulassa saccavāditāya attano varaṁ gaṇhiṁsu.

Vinivattitunti paṭiññāya nivattituṁ. **Antarā**ti tumhehi paricchinnakālassa antarā eva matā. Aṭṭhavīsatihatthaṭṭhānaṁ **usabhaṁ** nāma. **Usabhe aṭṭha**vīsatihatthappamāṇe ṭhāne. **Dānagge byāvaṭo**ti pasuto.

Soti bagavā. Tathārūpaṁ hi buddhānaṁ desanāpāṭihāriyaṁ, yathā desanāya gahito attho paccakkhato vibhūto hutvā upaṭṭhāti. Tenāha **"imesaṁ -pa- desessāmī"**ti. **Sanniṭhānan**ti cirakālaparicitāditta-aggikānaṁ ādittapariyāyadesanāva sappāyāti nicchayamakāsi. **Padittan**ti padīpitaṁ ekādasahi aggīhi ekajālībhūtaṁ. Tenāha **"sampajjalitan"**ti. **Dukkhalakkhaṇaṁ kathitaṁ** cakkhādīnaṁ ekādasahi aggīhi ādittabhāvena dukkhamatāya dukkhassa kathitattā.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Adhisaddena samānattho addhasaddoti āha **"addhabhūtanti adhibhūtan"**ti-ādi. Sesaṁ vuttanayameva.

Addhabhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā

30. Maññitaṁ nāma taṇhāmānadiṭṭhīhi gahetabbaṁ maññitaṁ. Sabbasmiṁ maññitanti sabbamaññitaṁ, tassa samugghāto setughāto, tadāvahaṁ **sabbamaññitasamugghātasāruppaṁ.** Aṭṭhakathāyaṁ pana "maññitaṁ nāma cakkhādīsu eva uppajjati, nāññasmin"ti dutiyanayo vutto. **Anucchavikan**ti anurūpaṁ avilomaṁ. **Idhā**ti idheva sāsane aññattha tadabhāvato. "Taṇhāmānadiṭṭhimaññitānan"ti vuttaṁ maññitattayaṁ saparasantānesu paṭipakkhavasena yojetvā dassetuṁ **"cakkhuṁ ahanti vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha "cakkhuṁ ahan"ti iminā ajjhattavisayaṁ diṭṭhimaññitañca dasseti attābhinivesāhaṁkāradīpanato. "Maman"ti iminā taṇhāmaññitaṁ mānamaññitampi vā, pariggahamukhenapi seyyādito mānuppajjanato. Sesapadadvayepi iminā nayena maññitavibhāgo veditabbo. **Ahan**ti attāva, so ca cakkhusmiṁ tadadhīnavuttittā "paro"ti na maññati. **Mama kiñcanapalibodho cakkhusmiṁ** sati labbhanato, asati na maññati tathāmaññitassa paccayaghātato. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Ahaṁ cakkhuto niggatoti "ahan"ti vattabbo ayaṁ satto cakkhuto niggato tattha sukhumākārena upalabbhanato. **Mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato** tasmiṁ sati eva upalabbhanato. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha **paro**ti paro satto. **Mama cakkhūti na maññati** yassa taṁ cakkhu, tassa "ahan"ti vattabbasseva abhāvato. **Mamattabhūtan**ti mama kāraṇaṁ. Sesaṁ uttānameva. Evametasmiṁ sutte cakkhurūpacakkhuviññāṇacakkhusamphassasukhadukkhādukkhamasukhavasena satta vārā cakkhudvāre, tathā sotadvārādīsūti cha sattakā dvecattālīsa. Puna sakkāyavasena "sabbaṁ na maññatī"ti-ādinā vuttaṁ, tena tecattālīsa. Puna tebhūmakavaṭṭaṁ "loko"ti gahetvān"a kiñci loke

upādiyatī”ti vuttaṁ, tena catucattālīsa honti. Evaṁ sabbathāpi **catucattālīsāya ṭhānesu arahattaṁ pāpetvā vipassanā kathitā**ti veditabbā. “Catucattālīsādhikasatesū”ti kesuci potthakesu likhanti, sā ca pamādalekhā.

Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. **Upakārabhūtā** tadāvahattā. **Tato**ti maññitākārato. **Tan**ti maññanāvatthuṁ. **Aññenākārenā**ti yathā maññati aniccādi-ākārato, aññena aniccādinā ākārena hoti. **Aññathābhāvaṁ vipariṇāman**ti uppādavayatāya aññathābhāvaṁ jarāya maraṇena ca dvedhā vipariṇāmetabbaṁ, taṁ **upagamanena aññathābhāvī,** evaṁbhūto **hutvāpi** jīraṇabhijjanasabhāvesu **bhavesu satto loko** uparipi **bhavaṁyeva abhinandati. Heṭṭhā gahitameva saṅkaḍḍhitvā**ti “cakkhuṁ na maññatī”ti-ādinā heṭṭhā gahitameva khandhadhātu-āyatanāti khandhādipariyāyena ekato gahetvā punapi maññanāvatthuṁ dasseti. Avasāne “tato taṁ hotī”ti vuttapadena saddhiṁ sabbavāresu aṭṭha aṭṭha hontīti **“aṭṭhacattālīsāya ṭhānesū”**ti vuttaṁ.

Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. **Dassetvā**ti ettha lakkhaṇe ayaṁ **tvā**-saddo, hetumhi vā. Anādisattasantānagatagāhattayalakkhitā hi satthu tiparivaṭṭadesanā taṁnimittaṁ yāvadeva tappahānāya pavattitabhāvato. Arahattaṁ pāpetvā vipassanā kathitāti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ **“saha vipassanāya cattāropi maggā kathitā”**ti.

Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

33-42. **Nibbattanasabhāvan**ti hetupaccayehi uppajjanasabhāvaṁ. Uppādānantaraṁ buddhippattiyā **jīraṇasabhāvaṁ.** Yattha cakkhādayo, tattheva visabhāgasamuṭṭhānalakkhaṇena byādhino **uppattipaccayabhāvena byādhisabhāvaṁ. Maraṇasabhāvan**ti vināsasabhāvaṁ. **Sokasabhāvan**ti ñātibyasanādinā ḍayhamānadukkhasabhāvaṁ. **Saṁkilesikasabhāvan**ti taṇhādivasena saṁkilissanasabhāvaṁ.

Jātidhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sabba-aniccavaggavaṇṇanā

43-52. **Ñātapariññā āgatā** visayavasena tabbisayassa dhammassa jotitattā. **Itarā dve** tīraṇapahānapariññāpi āgatā evāti veditabbā tāsaṁ abhiññeyyadhammavisayattā ñāṇassa ca tīraṇapahānapariññāsambhavato. Pariññeyyapade tīraṇapariññāva āgatā, pahātabbapade pahānapariññāva āgatāti yojanā. **Itarāpi dve gahitā yeva** tāhi vinā atthasiddhiyā abhāvato. **Paccakkhaṁ kātabbaṁ** ārammaṇato asammohato paṭivijjhanena. **Avuttāpi gahitāyeva** parijānanassa yāvadeva pahānatthattā. Ekasabhāvena vinābhāvo **anekaggaṭṭho.** Upasaṭṭharogena viya anto eva abhihatasabbatā **upahataṭṭho.**

Sabba-aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo paṇṇāsako.

---

(6) 1. Avijjāvaggavaṇṇanā

53-62. **Catūsu saccesu aññāṇaṁ** tappaṭicchādakasammoho. Avindiyaṁ vindati, vindiyaṁ na vindatīti katvā vijjāya paṭipakkhova **avijjā.** Vijjāya uppannāya anavasesato avijjā pahīyati, taṁ dassento **"vijjāti**

arahattamaggavijjā”ti āha. Na kevalaṁ aniccānupassanāvaseneva maggavuṭṭhānaṁ, atha kho itarānupassanāvasenapīti dassento “**dukkhā -pa- pahīyatiyevā**”ti āha. **Sabbatthā**ti uparisuttante sandhāyāha. Tato aparepi taṁatthalakkhaṇavasena kathitasuttantepi. Tānipi hi tathā bujjhanakapuggalānamajjhāsayena vuttānīti.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(7) 2. Migajālavagga

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Cakkhuviññāṇaṁ dassanakiccanti vuttacakkhuviññāṇena passitabbanti āha “**iṭṭhārammaṇabhūtā**”ti. **Kamanīyā**ti kāmetabbā. Manaṁ appāyantīti **manāpā**ti āha “**manavaḍḍhanakā**”ti. Piyāyitabbasabhāvā **piyarūpā. Kāmūpasaṁhitā**ti kāmapaṭisaṁyuttā. Ālambitabbatā eva cettha upasaṁhitatāhi “**ārammaṇaṁ katvā**”ti-ādimāha. Taṇhāsaṅkhātā nandī **taṇhānandī,** na tuṭṭhinandīyeva “nandiṁ caratī”ti-ādīsu viya. **Gāmantan**ti gāmasamīpaṁ. “**Anupacāraṭṭhānan**”ti vatvā taṁ dasseti “**yatthā**”ti-ādinā.

Etthāti yathānīhate pāṭhe. “**Imaṁ ekaṁ pariyāyaṁ ṭhapetvā**”ti vuttaṁ tassa “pantānī”ti padena saṅgahitattā. **Appasaddāni appanigghosānī**ti ettha **appa-**saddo abhāvattho.

Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. **Āyācanasuttato paṭṭhāyā**ti migajālavagge dutiyasuttato paṭṭhāya. Paṭhamasutte pana dutiyakavihārādibhāvo vuttoti.

Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upasena-āsīvisasuttavaṇṇanā

69. **Gahetvā**ti pārupanassa sithilakaraṇena vāmaṁsato mocetvā. **Leṇacchāyāyā**ti purimadisāya leṇacchāyāyaṁ. **Patitvā**ti leṇacchadanato bhassitvā. **Phuṭṭhaviso**ti catūsu āsīvisesu so phuṭṭhaviso. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **Pariyādiyamānamevā**ti khepentameva, vināsentamevāti attho. **Yathāparicchedenā**ti attano visaparicchedānurūpaṁ. **Aññathābhāvan**ti vaḍḍhabhāvādipakatijahanaṁ. **Sabhāvavigamo**ti[1] vināso.

Upasena-āsīvisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. **Rūpaṁ paṭisaṁviditaṁ karoti** ñātapariññāvasena. **Rūparogan**ti nīlādibhde rūpadhamme rāgaṁ. **Paṭisaṁviditaṁ karoti** "ayaṁ me rāgo appahī no"ti. Etena sekkhānaṁ paccavekkhaṇā kathitā. Tena vuttaṁ "evampi kho upavāṇa sandiṭṭhiko dhammo hotī"ti-ādi. **Rūparāgaṁ paṭisaṁviditaṁ karoti** "natthi me ajjhattaṁ rūpesu rāgo"ti pajānāti. Asekkhānaṁ hāyaṁ paccavekkhaṇā.

Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

71. **Phassākarānan**ti channaṁ phassānaṁ ākarānaṁ uppattiṭṭhānānaṁ, cakkhādīnanti attho. **Naṭṭho nāma ahanti vadati,** yo channaṁ phassāyatanānaṁ samudayādiṁ yathābhūtaṁ pajānāti, so vusitavā, itaro avusitavā ahañca tādisoti. **Ayamevā**ti ayaṁ cakkhusmiṁ "netaṁ mamā"ti-ādinā tiṇṇaṁ gāhānaṁ abhāvo eva.

Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Idaṁ padaṁ pāḷiyaṁ aṭṭhakathāyañca na dissati.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. **Apunabbhavo**ti punabbhavābhāvo.

11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. **Panassasan**ti ekaṁsena naṭṭhoti ayamettha atthoti āha **"atinaṭṭho"**ti, dhurato eva naṭṭhoti attho.

Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Migajālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(8) 3. Gilānavagga

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. **Appaññāto**ti nāmagottato ceva sīlādiguṇehi ca appaññāto avissuto. Theramajjhimabhāvaṁ appattatāya **navo.**

Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Aniccādivasena abhinivisanaṁ **abhiniveso,** so eva dhammasabhāvaṁ atikkamitvā parato āmasanato **parāmāso,** so eva **gāho.** Tena abhinivesaparāmāsaggāhena **gaṇhituṁ na yuttā** aniccādisabhāvattā. Saṅkhārā eva pavattiyā kāraṇabhāvato **saṅkhāranimittāni.** Yo saṅkhāresu apariññātābhinivesena passitabbo atthākāro, so na hotīti añño anattākāro, **tato aññato passati. Pariññātābhiniveso**ti tīraṇapariññāya paricchijja ñātamicchā bhiniveso, **pariññātābhiniveso**ti vā pariññātavipassanābhiniveso. **Vipassanā**ti arūpasattakavasena vipassanāya parijānitabbā.

Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. **Kevalan**ti itaralakkhaṇehi avomissaṁ.

10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Taṇhāya pahīnāya diṭṭhimānāpi pahīnā evāti **"taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce"**ti vuttaṁ. Dutiyapadepi eseva nayo. Idha sattavohāro cakkhādīsu vijjamānesu eva hoti, tasmā parinibbutānañca vohāro cakkhādīsu sannissayeneva, nāññathāti **atikkantabuddhehi pariharitāni cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati** "atthi nu kho bhante"ti-ādinā. **Cakkhusotādivaṭṭaṁ** vaṭṭe pavatteyya.

Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(9) 4. Channavagga

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. **Aniccalakkhaṇameva kathitaṁ,** tañca pariyāyena, aniccalakkhaṇe kathite itaralakkhaṇāni kathitāneva honti byabhicārabhāvato.

2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Attano idanti **attaniyan**ti āha **"attano santakenā"**ti.

3. Saṁkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. **Vuttanayeneva veditabban**ti khandhiyavagge khandhavasena āgataṁ, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

4. Channasuttavaṇṇanā

87. Sabbanimittehi paṭisallīyati etenāti **paṭisallānaṁ,** phalasamāpatti. **Jīvitahārakasatthaṁ** jīvitassa haraṇato, sattānañca, sasanato

hiṁsanato. **Paricarito**ti payirupāsito. Tena yathānusiṭṭhaṁ paṭipajji dīpeti.

Anupavajjanti parehi na upavaditabbaṁ. Taṁ panettha āyatiṁ appaṭisandhibhāvato hotīti āha **"appavattikan"**ti[1]. "Netaṁ mamā"ti-ādīni vadanto **arahatte pakkhipitvā kathesi. Puthujjanabhāvameva dīpento vadati** akatakiccabhāvadīpanena. Kiñcāpi thero pucchitaṁ pañhaṁ arahatte pakkhipitvā kathesi, "na samanupassāmī"ti pana vadanto kiñci nipphattiṁ na kathesi, tasmā "idampi manasi kātabban"ti idaṁ ānetvā sambandho.

Kilesapassaddhīti kilesapariḷāhavūpasamo. **Bhavatthāya** puna bhavatthāya. **Ālayanikantipariyuṭṭhāne**ti bhavantare apekkhāsaññite ālaye nikantiyā ca pariyuṭṭhānappattiyā **asati** avijjamānāya. Paṭisandhivasena aññabhavato idhāgamanaṁ **āgati nāma. Cutivasena gamanan**ti cavanavasena ito gati. Anurūpagamanaṁ gati nāma tadubhayaṁ na hoti. Cutūpapāto aparāparabhavanavasena **cuti,** upapajjanavasena **upapāto,** tadubhayampi na hoti. Evaṁ pana cutūpapāte asati **nevidha** na idha loke. **Na huraṁ** na paraloke hoti. Tato eva **na ubhayattha hoti. Ayameva anto** ayaṁ idhaloke paraloke ca abhāvoyeva dukkhassa pariyosānaṁ. **Ayamevā**ti yathāvutto eva **ettha** etasmiṁ pāṭhe paramparāgato pamāṇabhūto **attho.**

Ye panāti sammavādino sandhāya vadati. **Antarābhavaṁ icchanti** "evaṁ bhavena bhavantarasambandho yujjeyyā"ti. **Niratthakaṁ** antarābhavassa nāma kassaci abhāvato. Cutikkhandhānantaraṁ hi paṭisandhikkhandhānaṁyeva pātubhāvo. Tenāha **"antarābhavassa -pa- paṭikkhittoyevā"**ti. Tattha **bhāvo**ti atthitā. **Abhidhamme Kathāvatthuppakaraṇe**[2] **paṭikkhittoyeva.** Yadi evaṁ "antarenā"ti idaṁ kathanti āha **"antarenā"**ti-ādi. Vikappato aññaṁ **vikappantaraṁ,** tassa dīpanaṁ "antarenā"ti vacanaṁ, na antarābhavadīpanaṁ tādisassa anupalabbhanato payojanābhāvato ca. Yattha hi vipākaviññāṇassa paccayo, tatthassa nissayabhūtassa vatthussa

---

1. Na anuppavattikanti (Ka)

2. Abhi 4. 270 piṭṭhe.

sahabhāvīnañca khandhānaṁ sambhavoti saddhiṁ attano nissayena viññāṇaṁ uppajjatevāti nāssa uppattiyā desadūratā veditabbā. "Neva idha na huran"ti vuttadvayato aparaṁ vikappena "na ubhayan"ti, tatthapi na hotiyevāti adhippāyo. **"Antarenā"**ti vā "vinā"ti iminā samānattho nipāto, tasmā nevidha na huraṁ ubhayaṁ vināpi nevāti attho.

Āharīti chinnavasena gaṇhi. Tenāha **"kaṇṭhanāḷaṁ chindī"**ti. **Pariggaṇhanto**ti sammasanto. **Parinibbuto** dīgharattaṁ vipassanāyaṁ yuttapayuttabhāvato. **"Anupavajjaṁ channena bhikkhunā satthaṁ āharitan"ti kathesī**ti asekkhakāle byākaraṇaṁ viya katvā kathesi.

Imināti "upavajjakulānī"ti iminā vacanena. **Thero**ti sāriputtatthero. **Evan**ti evaṁ pubbakālesu saṁsaṭṭhavihārī hutvā ṭhito pacchā arahattaṁ pāpuṇissatīti āsaṅkanto pucchati. Sesaṁ uttānameva.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. **Tan**ti cakkhurūpadvayaṁ. Tenāha **"cakkhuñceva rūpañcā"**ti. **Nandisamudayā**ti nandiyā samudayataṇhāya sesakāraṇehi nandiyā samuditi samodhānaṁ nandisamudayo, tasmā nandisamudayā. Tenāha **"taṇhāya samodhānenā"**ti. Pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhassa samodhānena samuditi pavattiyevāti saha samudayena dukkhassa dassitattā **"vaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā"**ti vuttaṁ, nirodhūpāyena saddhiṁ nirodhassa dassitattā **"vivaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā"**ti. Pucchānusandhi-ādīsu aññataro na hotīti āha **"pāṭiyekko anusandhī"**ti.

Caṇḍāti kodhanā. **Duṭṭhā**ti dosavantoti attho. **Kibbisā**ti pāpā. **Kakkhaḷā**ti dāruṇā. **Ghaṭikamuggarenā**ti ekasmiṁ pakkhe ghaṭikaṁ dassetvā katena rassadaṇḍena. Sattānaṁ sasanato satthaṁ, tato eva jīvitassa haraṇato hārakañcāti **satthahārakaṁ. Indriyasaṁvaro "damo"ti vutto** manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ damanato. **Paññā "damo"ti vuttā** kilesavisevitānaṁ damanato vūpasamanato. **Uposathakammaṁ**

“damo”ti vuttaṁ kāyadvārādīhi uppajjanaka-asamassa damanato. **Khanti “damo”ti veditabbā** akkhantiyā damanato vūpasamanato. Tenāha **“upasamoti tasseva vevacanan”**ti.

Etthāti sunāparantajanapade. **Ete dve**ti ayaṁ puṇṇatthero tassa kaniṭṭhoti ete dve bhātaro. **Āhacca aṭṭhāsi** uḷāraṁ buddhārammaṇaṁ pītiṁ uppādetvā. **Satta sīhanāde naditvā**ti mammacchedakānampi akkosaparibhāsānaṁ khamane santosābhāvadīpanaṁ, pāṇippahārassa, leḍḍuppahārassa, daṇḍappahārassa, satthappahārassa, jīvitāvoropanassa khamane santosābhāvadīpanañcāti evaṁ satta sīhanāde naditvā. Catūsu ṭhānesu vasitattā pāḷiyaṁ vasanaṭṭhānaṁ anuddesikaṁ katvā **“sunāparantasmiṁ janapade viharati”**icceva vuttaṁ.

Catūsu thānesūti abbuhatthapabbate[1] samuddagirivihāre mātulagirimhi makuḷakārāmavihāreti imesu catūsu ṭhānesu. **Tan**ti caṅkamaṁ āruyhakoci bhikkhu caṅkamituṁ samattho natthi mahatā samuddaparissayena bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. **Uppātikan**ti uppātakaraṁ[2] mahāsaṅkhotaṁ uṭṭhapetvā. **Sammukhe**ti anilapadese. **Paṭivedesunti**[3] pavedetuṁ.

Āraddhakālato paṭṭhāyāti maṇḍalamāḷassa kātuṁ pathavīmitakālato pabhuti. Saccabandhena pañcasatāni paripūretuṁ **“ekūnapañcasatānan”**ti vuttaṁ. **Gandhakuṭin**ti jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiṁ.

Saccabandhanāmoti saccabandhe pabbate ciranivāsitāya “saccabandho”tveva laddhanāmo. **Arahattaṁ pāpuṇī**ti pañcābhiññāparivāraṁ arahattaṁ adhigacchi. Tenāha **“maggenevassa abhiññā āgatā”**ti.

Tasmiṁ sannipatitā mahājanā keci sotāpannā, keci sakadāgāmino, keci anāgāmino, keci arahanto ahesuṁ. Tatthāpi keci tevijjā, keci chaḷabhiññā, keci paṭisambhidappattā ahesuṁ. Taṁ sandhāya vuttaṁ **“mahājanassa bandhanamokkho jāto”**ti. Ye pana tattha saraṇagamanapañcasīladasasīlasamādānena laddhānuggahā, tesaṁ, devatānañca vasena **“mahantaṁ buddhakolāhalaṁ ahosī”**ti. vuttaṁ.

---

1. Adhiṭṭhapabbate (Ka) 2. Uppādikanti uppādakaraṁ (Ka) 3. Paṭidesesunti (Ka)

Aruṇaṁ pana mahāgandhakuṭiyaṁyeva uṭṭhapesi devatānuggahatthañceva kulānudaya ca. **Apāyamagge otārito** "koci lokassa sajitā atthi, tassa vasena pavattisaṁhārā honti, tenevāyaṁ pajā sanāthā hoti, taṁ yuñjati ca tasmiṁ tasmiṁ kamme"ti micchāgāhehi. **Paricaritabbaṁ yāci** "ettha mayā ciraṁ vasitabban"ti.

Chaṭṭhanti Bāhiyasuttaṁ. Taṁ **uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Puṇṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Ejati chaḷārammaṇanimittaṁ kampatīti **ejā.** Tenāha **"calanaṭṭhenā"**ti. **Ābādhanaṭṭhena** pīḷanaṭṭhena. **Anto dosanaṭṭhenā**ti antocitte eva padussanaṭṭhena. **Nikantanaṭṭhenā**ti chindanaṭṭhena. **Heṭṭhāgahitamevā**ti heṭṭhā maññitasamugghātasāruppasutte āgatameva. **Vuttanayameva** maññitasamugghātasutte.

Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. **Dvayan**ti dukaṁ. Pāḷiyaṁ āmeḍitalopena niddesoti āha **"dve dve koṭṭhāse"**ti. **Evametan**ti evaṁ aniccādibhāvena etaṁ cakkhurūpañcāti dvayaṁ. **Calatī**ti anavaṭṭhānena pacalati. **Byathatī**ti jarāya maraṇena ca pavedhati. **Hetu ceva** uppattinimittattā. **Sahagatī**ti sahappavatti, tāya[1] gahetabbattā "saṅgatī"ti phasso vutto. Esa nuyo sesapadadvayepi. Yasmā ca saṁgacchamānadhammavimuttā saṅgati nāma natthi, tathā sannipātasamavāyā, tesaṁ vasena nibbatto phasso tathā vuccatīti. Tenāha **"iminā"**ti-ādi.

---

1. Sahapavattiyā (Ka)

Vatthūti cakkhu nissayapaccayādibhāvena. **Ārammaṇan**ti rūpaṁ ārammaṇapaccayādibhāvena. **Sahajātā tayo khandhā** vedanādayo, te sahajātādipaccayabhāvena. **Ayaṁ hetū**ti ayaṁ tividho hetu. **Phasse nā**ti-ādīsu ayaṁ saṅkhepattho—yasmā rūpārammaṇe phasse attano phusanakiccaṁ karonte eva vedanā anubhavanakiccaṁ, saññā sañjānanakiccaṁ karoti, tasmā **"phassena phuṭṭhamevā"**ti-ādivuttameva atthaṁ idāni puggalādhiṭṭhānena dassetuṁ **"phuṭṭho"**ti-ādi vuttaṁ. Pañceva khandhā bagavatā samatiṁsāya ākārehi vuttā, kasmāti āha **"kathan"**ti-ādi. Rukkhasākhāsu rukkhavohāro viya ekekadhammepi khandhavohāro hotiyeva. Tenāha bagavā "viññāṇaṁ viññāṇakkhandho"ti[1].

Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Channavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(10) 5. Saḷavagga

1. Adanta-aguttasuttavaṇṇanā

94. **Adamitā**ti damaṁ nibbisevanabhāvaṁ anītā. **Agopitā**ti satisaṅkhātāya vatiyā na rakkhitā. **Apihitā**ti satikavāṭena na pihitā. Catūhipi padehi indriyānaṁ anāvaraṇamevāha. Adhikaṁ vahantīti adhivāhā, dukkhassa adhivāhā **dukkhādhivāhā.** Nirayesu uppajjanakaṁ **nerayikaṁ. Ādi-**saddena sesapāḷiṁ saṅgaṇhāti.

Saḷevāti cha-kārassa sa-kāro, ḷa-kāro padasandhikaro. **Yatthā**ti nimittatthe bhummaṁ. **Anavassutā atintā**ti rāgena atemitā.

Assāditanti assādaṁ itaṁ upagataṁ. Tenāha **"assādavantan"**ti. **Sukhadukkhan**ti iṭṭhāniṭṭhaṁ. Anvayatīti anvayo, hetu. Phassoti anvayo etassāti **phassanvayan**ti āha **"phassahetukan"**ti. **"Aviruddha"**iti vibhattilopena niddeso

---

1. Abhi 5. 17 piṭṭhe.

Papañcasaññāti taṇhādisamadhūpasaṁhatasaññā. Tenāha **"kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā"**ti. Papañcasaññā etesaṁ atthīti **papañcasaññā,** itarītarā narā. **Papañcayantā**ti saṁsāre papañcaṁ cirāyanaṁ karontā. **Saññino**ti gehassitasaññāya saññāvanto. **Manomayaṁ vitakkan**ti kevalaṁ manasā sambhāvitaṁ micchāvitakkaṁ. **Irīyatī**ti iriyaṁ paṭipattiṁ irīyati paṭipajjati.

Suṭṭhu bhāvitoti suṭṭhubhāvaṁ subhāvanaṁ ito bhāvitabhāvito. **Phuṭṭhassa cittan**ti tena yathāvuttaphassena phuṭṭhaṁ assa cittaṁ. **Na vikampate kvacī**ti kismiñci iṭṭhāniṭṭhārammaṇe na kampati. **Pāragā**ti pāragāmino bhavatha.

Adanta-aguttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

95. **Apasādetī**ti tajjeti. **Ussādetī**ti ukkaṁseti. **Ayaṁ kira** thero mālukyaputto. **Pamajjitvā**ti yonisomanasikārassa ananuyujjanena pamajjitvā.

Yatrābhi paccattaṁ vacanālaṅkāre. **Nāmā**ti asambhāvane apasādanapakkhe, ussādanapakkhe pana sambhāvane. **Kiṁ jātan**ti kiṁ tena mahallakabhāvena jātanti mahallakabhāvaṁ tiṇāyapi amaññamāno vadati. Tenāha **"yadi -pa- anuggaṇhanto"**ti. **Anuggaṇhanto**ti acintento. Mādisānaṁ bagavato ovādo upakārāvahoti etarahi **ovādañca pasaṁsanto.**

"Adiṭṭhā adiṭṭhapubbā"ti-ādinā parikappavasena vuttanidassanaṁ "yathā etesu chandādayo na honti, evamitaresupi pariññātesū"ti nayapaṭipajjanatthaṁ, tesampi imehi samānetabbattā[1]. Tena vuttaṁ "supinakūpamā kāmā"ti[2].

Cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattanti cakkhuviññāṇassa rūpāyatanaṁ yattako gahaṇākāro, tattakaṁ. Kittakaṁ pamāṇanti attasaṁvediyaṁ parassa

1. Samānayo sabbe mattā (Ka) 2. Ma 1. 182; Ma 2. 29; Vi 2. 176; Vi 4. 69 piṭṭhesu.

na disitabbaṁ, kappanāmattaṁ rūpaṁ. Tenāha "**cakkhuviññāṇaṁ hī**"ti-ādi. **Rūpe**ti rūpāyatane. **Rūpamattamevā**ti nīlādibhedaṁ rūpāyatanamattaṁ, na nīlādi. Visesanivattanattho hi ayaṁ matta-saddo. Yadi evaṁ **eva**-kāro kimatthiyo? cakkhuviññāṇaṁ hi rūpāyatane labbhamānampi nīlādivisesaṁ "idaṁ nīlaṁ nāma idaṁ pītaṁ nāmā"ti na gaṇhāti. Kuto niccāniccādisabhāvatthanti saṁhitassapi[1] nivattanatthaṁ evakāraggahaṇaṁ. Tenāha **"na niccādisabhāvan"**ti. **Sesaviññāṇehipī**ti javanaviññāṇehipi.

Diṭṭhaṁ nāma cakkhuviññāṇaṁ rūpāyatanassa dassananti katvā. Tenāha **"rūpe rūpavijānanan"**ti. **Cakkhuviññāṇamattamevā**ti yattakaṁ cakkhuviññāṇaṁ rūpāyatane gahaṇamattaṁ, taṁmattameva me sabbaṁcittaṁ bhavissatīti attho. "Rāgādira henā"ti vā pāṭho. **Diṭṭhaṁ nāma** padatthato cakkhuviññāṇena diṭṭhaṁ rūpaṁ. **Tatthevā**ti cakkhuviññāṇena diṭṭhamatte rūpe. **Cittattayaṁ** diṭṭhamattaṁ nāma cakkhuviññāṇaṁ viya rāgādivirahena pavattanato. Tenāha **"yathā tan"**ti-ādi.

Manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṁ viṇṇātanti adhippetaṁ rāgādivarahena viññeyyato. Tenāha **"yathā āvajjanenā"**ti-ādi[2].

Tadāti tasmiṁ kāle, na tato paṭṭhāyāti ayamettha atthoti dasseti. "Diṭṭhamattan"ti-ādinā yesaṁ rāgādīnaṁ nivattanaṁ adhippetaṁ, te "tenā"ti ettha ta-saddena paccāmasīyantīti **"tena rāgena vā ratto"**ti-ādi vuttaṁ. **Tatthā**ti visaye bhummaṁ, visayabhāvo ca visayinā sambandhavasena icchitabboti vuttaṁ **"paṭibaddho"**ti-ādi.

Satīti rūpassa yathāsabhāvasallakkhaṇā sati **muṭṭhā** piyanimittamanasikārena anuppajjanato na dissati nappavattati. **Ajjhosā**ti ajjhosāya. **Gilitvā** pariniṭṭhapetvā attaniyakaraṇena.

Abhijjhā ca vihesā cāti karaṇatthe paccattavacananti āha **"abhijjhāya ca vihesāya cā"**ti. Atthavasena vibhattipariṇāmoti āha **"abhijjhāvihesāhī"**ti. **Ācinantassā**ti vaḍḍhentassa. **Paṭissato**ti patissato sabbattha satiyā yutto. **Sevato cāpī**ti ettha **ca**-saddo **api**-saddo ca nipātamattanti **"sevantassa"** icceva attho vutto.

Mālukyaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Samātassāpi (Ka)
2. Āvajjananti-ādi (Ka)

3. Parihānasuttavaṇṇanā

96. **Parihānasabhāvan**ti anavajjadhammehi parihāyanasabhāvaṁ. **Abhibhavitānī**ti abhibhūtāni nibbisevanabhāvākārena. **Sarasaṅkappā**ti tasmiṁ tasmiṁ visaye anavaṭṭhitabhāvena saṅkappā. **Saṁyojaniyā**ti saṁyojetabbā. Saṁyojanānaṁ hi punappunaṁ uppattiyā okāsaṁ dento kilesajātaṁ adhivāseti nāma. Kileso eva **kilesajātaṁ. Ārammaṇaṁ** pana citte karonto adhivāseti nāma. **Chandarāgappahānena na pajahati** ārammaṇaṁ, kilesaṁ pana anuppattidhammatāpādanena eva. **Abhibhavitaṁ āyatananti kathitaṁ** adhivāsanādinā. Kathañca bhikkhave parihānadhammo hotī"ti **dhammaṁ pucchitvā** taṁ **vibhajantena bagavatā** "tañce bhikkhu adhivāsetī"ti-ādinā **puggalena** puggalādhiṭṭhānena **dhammo dassito.**

Parihānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. **Na pidahitvā** cakkhundriyaṁ na pidahitvā sañchāditvā ṭhitassa. **Byāsiñcatī**ti kilesehi visesena āsiñcati. **Kilesatintan**ti kilesehi avassutaṁ. **Dubbalapīti** taruṇā na balappattā. **Balavapīti** ubbegā pharaṇappattā ca pīti. **Darathappassaddhī**ti kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi. **Na uppajjanti** paccayaparamparāya asiddhattā. "Kathañca bhikkhave pamādavihārī hotī"ti-ādinā **puggalaṁ pucchitvā** "pāmojjaṁ na hoti pāmojjaṁ jāyatī"ti-ādinā ca, **dhammena** "pamādavihārī appamādavihārī"ti ca **puggalo dassito.**

Pamādavihārīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Saṁvarasuttavaṇṇanā

98. **Idan**ti "kathañca bhikkhave asaṁvaro"ti idaṁ vacanaṁ. **Pahātabbadhammakkhānavasenā**ti pahātabbadhammasseva kathanaṁ[1] vuttaṁ. "Kathañca bhikkhave

---

1. Kathanavasena (Ka)

asaṁvaro hotī"ti **dhammaṁ pucchitvā** "santi bhikkhave cakkhuviññeyyā rūpā"ti-ādinā **dhammo va vibhatto.**

Saṁvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. **Cittekaggatāyā**ti samathavasena cittekaggatāya. **Parihāyamāne**ti tassa alābhena parihāyamāne. **Kammaṭṭhānan**ti vipassanākammaṭṭhānaṁ, samathameva vā.

7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. **Kammaṭṭhānan**ti samathavipassanākammaṭṭhānaṁ.

8-9. Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā

101-102. **Upamaṁ**[1] **parivāretvā**ti upamaṁ pariharitvā. **Suddhikavasenā**ti upamāya vinā kevalameva.

10. Udakasuttavaṇṇanā

103. **Udako**ti tassa nāmaṁ. **Vedaṁ** ñāṇaṁ. Sabbaṁ jitavāti **sabbaji. Avakhatanti**[2] nikhataṁ. **Ucchādanadhammo**ti ucchādetabbasabhāvo. **Parimaddanadhammo**ti parimadditabbasabhāvo. **Parihato**ti pariharito. Odanakummāsūpacayucchādanaparimaddanapadehīti vattabbaṁ. Ucchādanaṁ vā parimaddanamattamevāti katvā na gahitaṁ.

Udakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako.

---

1. Upamāya (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Palikhatanti (Aṭṭhakathāyaṁ)

(11) 1. Yogakkhemivagga

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. **Catūhi yogehī**ti kāmayogādīhi catūhi yogehi. **Khemino**ti khemavato kusalino. **Kāraṇabhūtan**ti kattabba-upāyassa kāraṇabhūtaṁ. Pariyāyati pavattiṁ nivattiñca ñāpetīti pariyāyo, dhammo ca so pariyattidhammattā pariyāyo cāti dhammapariyāyo, taṁ **dhammapariyāyaṁ,** yasmā pana so tassādhigamassa kāraṇaṁ hoti, tasmā vuttaṁ **"dhammakāraṇan"**ti. **Yuttin**ti samathavipassanādhammanīti vā catusaccadhammanīti vā. "Tasmā"ti padaṁ uddharitvā "kasmā"ti kāraṇaṁ pucchanto **"kiṁ akkhātattā, udāhu pahīnattā"**ti vibhajitvā pucchi. Yasmā pana chandarāgappahānaṁ yogakkhemibhāvassa kāraṇaṁ, na kathanaṁ, tasmā **"pahīnattā"**ti-ādi vuttaṁ.

Yogakkhemisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. **Vedanāsukhadukkhan**ti vedanāsaṅkhātaṁ sukhañca dukkhañca kathitaṁ. "Ajjhattaṁ sukhaṁ dukkhan"ti vuttattā vimuttisukhassa ca saḷāyatanadukkhassa ca kathitattā vivaṭṭasukhaṁ cettha kathitamevāti sakkā viññātuṁ. Kāmaṁ khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, na āyatanavasena, ettha pana vattabbaṁ atthajātaṁ khandhiyavagge vuttanayamevāti.

Upādāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yogakkhemivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(12) 2. Lokakāmaguṇavagga

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Āvasati ettha kilesamāroti **āvāso,** kāmaguṇa-ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Kilesamārassa āvāsaṁ

gato **vasaṁ gato. Tivisso**ti papañcasaññāsaṅkhātassa tividhassapi mārassa, tato eva devaputtamārassapi vasaṁ gatoti sakkā viññātuṁ.

Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Lokiyanti ettha sattakāyabhūtagāmādīti **loko,** cakkavāḷo. Saṅkhāro pana lujjanapalujjanaṭṭhena **loko. Antan**ti osānaṁ. **Sabbaññutaññāṇena saṁsanditvā**ti Sabbaññutaññāṇagatiyā samānetvā avirodhetvā. **Thomessāmī**ti pasaṁsissāmī.

Evaṁsampattikanti evaṁsampajjanakaṁ evaṁ passitabbaṁ idaṁ mama ajjhesanaṁ. Tenāha **"īdisanti attho"**ti. **Jānaṁ jānātī**ti Sabbaññutaññāṇena jānitabbaṁ jānāti eva. Na hi padesañāṇe ṭhito jānitabbaṁ sabbaṁ jānāti. Ukkaṭṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca "jānan"ti iminā niravasesaṁ ñeyyajātaṁ pariggayhatīti tabbisayāya jānanakiriyāya Sabbaññutaññāṇameva karaṇaṁ bhavituṁ yuttaṁ. Pakaraṇavasena "bagavā"ti padasannidhānena ca ayamattho vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatī**ti dibbacakkhupaññācakkhudhammacakkhubuddhacakkhusamantacakkhusaṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṁ passati eva. Atha vā **jānaṁ jānātī**ti yathā aññe savipallāsākāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṁ bagavā, bagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passati evāti attho.

Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti yathā cakkhu sattānaṁ dassanatthaṁ pariṇeti sādheti, evaṁ lokassa yāthāvadassanasādhanatopi dassanakicca pariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto,** paññācakkhumayattā vā sayambhūñāṇena paññācakkhuṁ bhūto pattoti vā **cakkhubhūto. Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā vā bodhipakkhiyā, tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādhāraṇaṁ vā dhammaṁ patto adhigatoti **dhammabhūto.** "Brahmā" vuccati seṭṭhaṭṭhena maggañāṇaṁ, tena uppannattā

lokassa ca taduppādanato tañca sayambhūñāṇena pattoti **brahmabhūto.** Catusaccadhammaṁ vadatīti **vattā.** Ciraṁ saccapaṭivedhaṁ pavattento vadatīti **pavattā. Atthaṁ nīharitvā**ti dukkhādi-atthaṁ uddharitvā. Paramatthā vā nibbānaṁ pāpayitā. Amatasacchikiriyaṁ sattesu uppādento amataṁ dadātīti **amatassa dātā.** Bodhipakkhiyadhammānaṁ tadāyattabhāvato **dhammassāmī.** Punappunaṁ yācāpento bhāriyaṁ karonto **garuṁ karoti** nāma, tathā duviññeyyaṁ katvā kathentopi.

Cakkhunā vijjamānena **lokasaññī hoti,** na tasmiṁ asati. Na hi ajjhattikāyatanavirahena lokasamaññā atthi. Tenāha **"cakkhuṁ hi loko"**ti-ādi. **Appahīnadiṭṭhī**ti asamūhatasakkāyadiṭṭhiko ghanavinibbhogaṁ kātuṁ asakkonto samudāyaṁ viya avayavaṁ "loko"ti sañjānāti ceva maññati ca. Tathāti iminā "lokoti sañjānāti ceva maññati cā"ti padattayaṁ ākaḍḍhati. **Tassā**ti puthujjanassa, cakkavāḷalokassa vā. Cakkhādimeva hi sahokāsena "cakkavāḷo"ti puthujjano sañjānāti. **Gamanenā**ti padasā gamanena. **Na sakkā** tesaṁ anantattā. **Lujjanaṭṭhenā**ti abhisaṅkhāralokavasena lokassa antaṁ dassetuṁ vuttaṁ. Tassa **anto** nāma nibbānaṁ, taṁ pattuṁ sakkā sammāpaṭipattiyā pattabbattā. Cakkavāḷalokassa pana anto nāma natthi tassa gamanena appattabbattā.

Imehi padehīti imehi vākyavibhāgehi padeti. Tāni pana akkharasamudāyalakkhaṇānīti āha **"akkharasampiṇḍanehī"**ti. **Pāṭiyekka-akkharehī**ti tasmiṁ tasmiṁ pade paṭiniyatasannivesehi visuṁ visuṁ cittena gayhamānehi akkharehīti attho.

Gamanaṭṭhena "paṇḍā" vuccati paññā, tāya ito gato pattoti **paṇḍito,** paññavā. Mahāpaññatā nāma paṭisambhidāvasena veditabbāti āha **"mahante atthe"**ti-ādi. **Yathā tan**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ paṭhamavikappe, dutiyavikappe pana paccāmasananti āha **"taṁ byākatan"**ti.

Lokantagamanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. **Cetaso**ti karaṇe sāmivacanaṁ. Cittena saṁphusanaṁ nāma anubhavoti āha **"cittena anubhūtapubbā"**ti. Ututtayānurūpatāvasena **pāsādattayaṁ,** taṁvasena **tividhanāṭakabhedo.** Manorammatāmattena kāmaguṇaṁ katvā dassitaṁ, na kāmavasena. Na hi abhinikkhamanato uddhaṁ bodhisattassa kāmavitakkā bhūtapubbā. Tenāha māro pāpimā—

"Satta vassāni bagavantaṁ, anubandhiṁ padāpadaṁ.
Otāraṁ nādhigacchissaṁ, sambuddhassa satīmato"ti[1].

Metteyyo nāmāti-ādi anāgatārammaṇadassanamattaṁ, na bodhisattassa evaṁ uppajjatīti. Attā piyāyitabbarūpo etassāti **attarūpo** uttarapade purimapadalopenāti **"attano hitakāmajātikenā"**ti attho vutto. **Attarūpenā**ti vā pītisomanassehi gahitasabhāvena tuṭṭhapahaṭṭhena udaggudaggena. **Appamādo**ti appamajjanaṁ kusaladhammesu akhaṇḍakāritāti āha **"sātaccakiriyā"**ti. **Avossaggo**ti cittassa kāmaguṇesu avossajjanaṁ pakkhandituṁ appadānaṁ. Purimo vikappo kusalānaṁ dhammānaṁ karaṇavasena dassito, pacchimo akusalānaṁ akaraṇavasena. **Dve dhammā**ti appamādo satīti dve dhammā. Appamādo sati ca tathā pavattā cattāro kusaladhammakkhandhā veditabbā. **Kattabbā**ti pavattetabbā.

Tasmiṁ āyataneti tasmiṁ nibbānasaññite kāraṇe paṭivedhe. **Taṁ kāraṇan**ti channaṁ āyatanānaṁ kāraṇaṁ. Saḷāyatanaṁ nirujjhati etthāti **saḷāyatananirodho vuccati nibbānaṁ.** Tenāha **"nibbānaṁ, taṁ sandhāyā"**ti-ādi. **Nibbānasmin**ti nibbānamhi.

Kāmaguṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. **Diṭṭhe**ti paccakkhabhūte. **Dhamme**ti upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attāti bhavati saññā diṭṭhi cāti attabhāvasaññā. Tenāha

---

1. Khu 1. 343 piṭṭhe Suttanipāte.

“diṭṭheva dhammeti imasmiṁyeva attabhāve”ti. **“Tannissitan”**ti ettha **taṁ**-saddena heṭṭhā abhinandanādipariyāyena vuttā taṇhā paccāmaṭṭhāti āha **“taṇhānissitan”**ti. Taṁ upādānaṁ etassāti **tadupādānaṁ.** Tenāha **“taṁgahaṇan”**ti-ādi. Taṇhupādānasaṅkhātaṁ gahaṇaṁ etassāti **taṁgahaṇaṁ. Chaṭṭhaṁ uttānameva** pañcame vuttanayattā.

Sakkapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā

120. **Ghaṭessatī**ti pubbenāparaṁ ghaṭitaṁ sambandhaṁ karissati. **Vicchedan**ti brahmacariyassa virodhipaccayasamuppattiyā ucchedaṁ.

8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Ye dhammā sammadeva bhāvitā bahulīkatā vimuttiyā arahattassa sacchikiriyāya saṁvattanti, te saddhādayo sambhārā **vimuttiparipācaniyā**ti adhippetā. **Paripācentī**ti paripākaṁ pariṇāmaṁ gamenti. **Dhammā**ti kāraṇabhūtā dhammā. **Visuddhikāraṇavasenā**ti visuddhikāraṇatā vasena, sā pana saddhindriyādīnaṁ kāraṇato visuddhi. Yathā nāma jātisampannassa khattiyakumārassa vipakkhavigamena pakkhasaṅgahena pavattiṭṭhāna sampattiyā ca parisuddhi hoti, evamevaṁ daṭṭhabbāti dassento **“vuttaṁ hetan”**ti-ādimāha.

Assaddhādayopi puggalā saddhādīnaṁ yāvadeva parihānāya honti, saddhādayo pāripūriyāva, tathā pasādaniyasuttantādipaccavekkhaṇā, **pasādaniyasuttantā** nāma sampasādanīyasuttādayo. **Sammappadhāne**ti sammappadhānasuttante. **Satipaṭṭhāne**ti cattāro satipaṭṭhāne. **Jhānavimokkhe**ti jhānāni ceva vimokkhe ca uddissa pavattasuttante. **Gambhīrañāṇacariye**ti khandhāyatanadhātupaṭiccasamuppādapaṭisaṁyuttasuttante.

Kalyāṇamittatādayoti kalyāṇamittatā sīlasaṁvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikapaññāti ime kalyāṇamittādayo **pañca dhammā,** ye “idha meghiya bhikkhu kalyāṇamitto hotī”ti-ādinā

Udāne[1] kathitā. **Lokaṁ volokentassā**ti āyasmato rāhulassa tāsañca devatānaṁ indriyaparipākaṁ passantassa. Tato yena andhavanaṁ, tattha divāvihārāya mahāsamāgamo bhavissatīti. Tathā hi vakkhati "ettakāti gaṇanāvasena paricchedo natthī"ti.

Rukkhapabbatanissitā **bhūmaṭṭhakā,** ākāsacārivimānavāsino **antalikkhaṭṭhakā. Dhammacakkhunti veditabbāni** catusaccadhammānaṁ dassanaṭṭhena.

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Lokakāmaguṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(13) 3. Gahapativagga

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. **Dvīsū**ti imasmiṁ gahapativagge paṭhamadutiyesu **tatiye ca vuttatthameva** pāṭhajātaṁ apubbaṁ natthīti attho.

4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Kāmaṁ aññepi pabbajitā yuttakāle piṇḍaṁ ulamānā carantiyeva, ayaṁ pana odarito, teneva kāraṇena pabbajitoti dassento **"piṇḍaṁ ulamāno"**ti-ādimāha. **Ghaṁsantovā**ti bhūmiyaṁghaṁsanto eva pattaṁ ṭhapeti. **Parikkhīṇan**ti samantato parikkhīṇaṁ. **Nāḷiko -pa- jātaṁ,** atirekapattaṭṭhapanassa paṭikkhittattā aññaṁ na gaṇhāti. **"Indriyabhāvanan**ti cakkhādipañcindriyabhāvanan"ti keci vadanti, tathā vipassanābhinivesaṁ katvā uparivipassanaṁ vaḍḍhitvāti adhippāyo. Apare pana "saddhāpañcamānaṁ indriyānaṁ vasena vipassanābhinivesaṁ katvā tena sukhena abhiññāpahānānaṁ sampādanavasena indriyaṁ bhāvetvā"ti vadanti.

---

1. Khu 1. 119 piṭṭhe.

Upasaṅkamatīti ettha yathā so rājā upasaṅkami, taṁ āgamanato paṭṭhāya dassetuṁ **"thero kirā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Mahāpānaṁ** nāma aññaṁ kammaṁ akatvā pānapasuto hutvā sattāhaṁ tadanurūpaparijanassa surāpivanaṁ. Tenāha **"mahāpānaṁ nāma pivitvā"**ti. **Sālithusehī**ti rattasālithusehi. **Ḍayhamānaṁ viya** kipillikadaṁsanajātāhi dukkhavedanāhi. **Mukhasattīhi vijjhiṁsu** vallabhatāya. Itthilolo hi so rājā.

Paveṇinti tesaṁ samādānapaveṇiṁ brahmacariyapabandhaṁ. **Paṭipādentī**ti sampādenti. **Garukārammaṇan**ti garukātabba-ārammaṇaṁ, avītikkamitabbārammaṇanti attho. **Assā**ti rañño. **Cittaṁ anotarantan**ti pasādavīthiṁ anotarantaṁ anupagacchantaṁ. **Viheṭhetun**ti vibādhituṁ.

Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanavasena **"lobhadhammā"**ti vuttaṁ. **Uppajjantītipi atthoyeva,** yasmā uppajjamāno lobhadhammo attano hetupaccaye pariggahāpento jānāpento viya sahati pavattatīti. **Imameva kāyan**ti ettha samūhatthe eva **kāya**-saddo gabbhāsayādi ṭhānesu[1] uppajjanadhammasamūhavisayattā, itare pana kāyūpalakkhitatāya "kāyo"ti veditabbā. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Bhāradvājasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. **Rūpā ca manāpā**ti nīlādibhedā rūpadhammā ca manasā manuññā piyarūpā saṁvijjanti, idañca[2] sukhavedanīyassa phassassa sabhāvadassanatthaṁ. Evaṁ **"rūpā ca manāpā upekkhāvedaniyā"**ti etthāpi yathārahaṁ vattabbaṁ. **Cakkhuviññāṇa -pa- phassan**ti vuttaṁ. Upanissayakoṭiyā hi cakkhuviññāṇasampayuttaphasso sukhavedanīyo, na sahajātakoṭiyā. Tenāha **"ekaṁ phassaṁ paṭicca javanavasena sukhavedanā uppajjatī"**ti. **Sesapadesū**ti "saṁvijjati kho gahapati sotadhātū"ti āgatesu pañcasu koṭṭhāsesu.

---

1. Paṁsuṭhānesu (Ka)
2. Pagatañcattha (Ka)

Tevīsati dhātuyo kathitā channaṁ dvārānaṁ vasena vibhajjagahaṇena. **Vatthunissitan**ti hadayavatthunissitaṁ. Pañcadvāre vīsati, manodvāre tisso **evaṁ tevīsati.**

Ghositasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā

130-131. **Taṁ itthetanti**[1] cakkhunā yaṁ rūpaṁ diṭṭhaṁ, taṁ itthanti[2] attho. **Taṁ sukhavedaniyan**ti taṁ sukhavedanāya upanissayakoṭiyā paccayabhūtaṁ cakkhuviññāṇañceva, yo ca yathārahaṁ upanissayakoṭiyā vā, anantaro ce anantarakoṭiyā vā, sahajāto ce sampayuttakoṭiyā vā sukhavedanāya paccayo phasso, taṁ sukhavedaniyañca phassaṁ paṭicca uppajjati sukhavedanāti yojanā. **Esa nayo sabbattha** sabbesu sesesu sattasu vāresu. **Manodhātuyeva vā samānā**ti abhidhammanayena. Suttantanayena pana suññataṭṭhena nissattanijjīvaṭṭhena ca manodhātusamaññaṁ labhateva. **Aṭṭhamaṁ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Hāliddikānisuttādivaṇṇanā niṭṭhatā.

---

9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. **Tepi māṇavakātveva vuttā, na** brāhmaṇakumārā eva. **Seleyyakānī**ti aññamaññaṁ silissanalaṅghanakīḷanāni.

Upaṭṭhānavasena ibhaṁ harantīti **ibbhā,** hatthigopakā. Te pana nihīnakuṭumbassa bhoggaṁ upādāya gahapatibhāvaṁ upādāya "gahapatikā"tipi vuccantīti āha **"gahapatikā"**ti. **Kaṇhā**ti kaṇhābhijātikā. **Raṭṭhaṁ bharantī**ti yasmiṁ raṭṭhe vasanti, tassa raṭṭhassa baliṁ bharaṇena, attano vā kuṭumbassa bharaṇena bharatā. **Pariyāyantā**ti parito saṁcarantā kīḷanti.

Sīlajeṭṭhakāti sīlappadhānā. Ye purāṇaṁ saranti, te sīluttamā ahesuṁ. **Dvārāni** cakkhādidvārāni.

---

1. Iṭṭhetanti (Ka) 2. Iṭṭhanti (Ka)

Apakkamitvā apetā virahitā hutvā. **Visamānī**ti vigatasamāni duccaritasabhāvāni. **Nānāvidhadaṇḍā** nānāvidhadaṇḍanipātā.

Anāhārakāti kiñci abhuñjanakā. Paṅko viya **paṅko,** malaṁ. Dantapaṅko purimapadalopena paṅkoti vuttoti **"paṅko nāma dantamalan"**ti vuttaṁ. Ajehi kātabbakānaṁ akopetvā karaṇaṁ samādānavasena **vataṁ.** Esa nayo sesesupi. Kohaññaṁ nāma attani vijjamānadosaṁ paṭicchādetvā asantaguṇapakāsanāti āha **"paṭicchanna -pa- kohaññañcevā"**ti. **Parikkhārabhaṇḍakavaṇṇā**ti parikkhārabhaṇḍā kappakāti te ca kho attano jīvikatthāya āmisakiñjakkhassa attanibandhanatthāya amocanatthāya katā.

Akhilanti cetokhilarahitaṁ brahmavihāravasena. Tenāha **"mudu-athaddhan"**ti.

Adhimuttoti abhirativasena yuttapayutto. **Parittacitto**ti parito khaṇḍitacitto. **Appamāṇacitto**ti ettha "ko ayan"ti paṭikkhituṁ sakkuṇeyyacitto.

Lohiccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Brāhmaṇiṁ dhammasavanāya codento māṇavako **"yagghe"**ti avoca. Tenāha **"yaggheti codanatthe nipāto"**ti.

Verahaccānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(14) 4. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. **Manaṁ ramayantā**ti āpāthagatā manassa ramaṇavasena piyāyitabbatāvasena pavattantā.

2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. **Chaphassāyatanikā**ti chahi phassāyatanehi aniṭṭhasaṁvedaniyā. **Chadvāraphassapaṭiviññattīti**[1] chahipi dvārehi ārammaṇassa paṭisaṁvedanā hotiyeva sabbaso dukkhānubhavanatthaṁ. **Tāvatiṁsapuran**ti sudassanamahānagaraṁ. **Abhāvo nāma natthi** sabbathā sukhānubhavanato. **Niraye**ti iminā duggatibhavasāmaññena itarāpāyāpi gahitā eva. **Maggabrahmacariyavāsaṁ vasituṁ na sakkā**ti iminā pana sabbesampi acchindikaṭṭhānānaṁ gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Idhevā**ti imasmiṁ manussaloke eva. **Apāyopi paññāya**ti apāyadukkhasadisassa dukkhassa kadāci paṭisaṁvedanato. **Saggopi paññāyati** devabhogasadisasampattiyā kadāci paṭilabhitabbato.

Ayaṁ kammabhūmīti ayaṁ manussaloko purisathāmakaraṇāya kammabhūmi nāma tāsaṁ yogyaṭṭhānabhāvato. Tattha padhānakammaṁ dassento "**idha maggabhāvanā**"ti āha. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Saṁvejaniyānī**ti[2] saṁvegajananāni bahūni jāti-ādīni. Tathā hi jāti, jārā, byādhi, maraṇaṁ, apāyabhavaṁ, tatthapi nirayūpapattihetukaṁ tiracchānupapattihetukaṁ, asūrakāyūpapattihetukaṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakanti bahūni saṁvegavatthūni paccavekkhitvā **saṁvegajāto** sañjātasaṁvego yoniso padhānamanuyuñjassu. **Saṁvegā**ti saṁvegamāpajjassu.

Khaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. **Sammuditā** sammodappattā, **pamoditā** sañjātapamodā. **Dukkhā**ti dukkhavanto sañjātadukkhā. Tenāha "**dukkhitā**"ti. Sukhaṁ etassa atthīti **sukho,** sukhī. Tenāha "**sukhito**"ti. **Yattakā** rūpādayo dhammā loke **atthīti vuccati. Passantānan**ti saccapaṭivedhena sammadeva passantānaṁ. "**Paccanīkaṁ hotī**"ti vatvā taṁ paccanīkabhāvaṁ dassetuṁ

---

1. Chadvāraphassāyatanapaññattīti (Aṭṭhakathāyaṁ)
2. Saṁvejanīyāti (Aṭṭhakathāyaṁ)

"loko hī"ti-ādi vuttaṁ. **Asubhā**ti "āhū"ti padaṁ ānetvā sambandho. **Sabbametan**ti "sukhaṁ diṭṭhamariyebhi -pa- tadariyā sukhato vidū"ti ca vuttaṁ sabbametaṁ nibbānameva sandhāya vuttaṁ. Nibbānameva hi ekantato sukhaṁ nāma.

Pañcanavutipāsaṇḍino[1] tesañca pāsaṇḍibhāvo papañcasūdaniṭṭhakathāyaṁ pakāsito eva. **Kilesanīvaraṇena nivutānan**ti kilesakhandhā kilesanīvaraṇaṁ, tena nivāritānaṁ. **Nibbānadassanaṁ nāma** ariyamaggo, tena tassa paṭivijjhanañca **kāḷamegha-avacchāditaṁ viya candamaṇḍalaṁ.**

Paricchinditvāti asubhabhāvaparicchindanena sammāviññāṇadassanena ca paricchinditvā. **Maggadhammassā**ti ariyamaggadhammassa.

Anupannehīti anu anu avihāya paṭipannehi. **Ko nu añño jānituṁ arahati,** añño na jānātīti dasseti.

Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. **Suddhikaṁ katvā** gāthābandhanena vinā kevalaṁ cuṇṇiyapada vaseneva. **Tathā tathā**ti ajjhattikāni bāhirāni ca āyatanāni aniccalakkhaṇena dukkhānattalakkhaṇehi ca yojetvā dassanavasena.

Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(15) 5. Navapurāṇavagga

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Sampati vijjamānassa cakkhussa taṁnibbattassa kammassa ca adhippetattā **"na cakkhu purāṇaṁ, kammameva purāṇan"**ti vatvā yathā tassa cakkhussa

---

1. Channavutipāsaṇḍino (Aṭṭhakathāyaṁ) Mūlapaṇṇāsake cūḷasīhanādasuttaṭīkāyaṁ passitabbaṁ.

purāṇapariyāyo vutto, taṁ dassento āha **"kammato panā"**ti-ādi. **Paccayanāmenā**ti purimajātisaṁsiddhattā "purāṇan"ti vattabbassa paccayabhūtassa kammassa nāmena. **Evaṁ vuttan**ti "purāṇakamman"ti evaṁ vuttaṁ. **Paccayehi abhisamāgantvā katan**ti taṇhāvijjādipaccayehi abhimukhabhāvena samāgantvā samecca nibbattitaṁ. **Cetanāyā**ti kammacetanāya. **Pakappitan**ti abhisamīhitaṁ. **Vedanāyā**ti attānaṁ nissāya ārammaṇaṁ katvā pavattāya vedanāya. **Vatthū**ti nibbattikāraṇaṁ pavattaṭṭhānanti[1] vipassanāpaññāya **passitabbaṁ. Kammassa nirodhenā**ti kilesānaṁ anuppādanirodhasiddhena kammassa nirodhena. **Vimuttiṁ phusatī**ti arahattaphalavimuttiṁ pāpuṇāti. **Ārammaṇabhūto nirodho** nibbānaṁ **"kammanirodho"**ti vuccati "kammaṁ nirujjhati etthā"ti katvā. "Jhāyatha bhikkhave, mā pamādatthā"ti vuttattā **"pubbabhāgavipassanā kathitā"**ti vuttaṁ.

Kammanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. **Nibbānassā**ti nibbānādhigamassa, kilesanibbānasseva vā. **Upakārapaṭipadan**ti upakārāvahaṁ paṭipadaṁ. **Catūsū**ti dutiyādīsu catūsu. Nibbānasappāyā paṭipadā desitāti katvā **"saha vipassanāya cattāro maggā kathitā"**ti vuttaṁ.

Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Anta-saddo samīpatthe vattati "udakantaṁ vanantan"ti-ādīsu, kileso pana ati-āsanne vasati abbhantaravuttitāyāti **"antevāsikan"**ti vutto vibhatti-alopena yathā "vane kusalo, kūlerukkhā"ti. Tenāha **"anante vāsikanti antovasanakilesavirahitan"**ti. **Ācaraṇakakilesavirahitan**ti samudācaraṇakilesarahitaṁ.

---

1. Pattiṭṭhānanti (Ka)

Anto assa vasantīti assa puggalassa anto abbhantare citte vasanti pavattanti. **Te etaṁ adhibhavantī**ti te kilesā etaṁ puggalaṁ abhibhavitvā attano vase vattenti. Tenāha **"ajjhottharanti sikkhāpenti vā"**ti. **Tehi ācariyehī**ti tehi kilesasaṅkhātehi satte attano gatiyaṁ ṭhapentehi ācariyehi. **Sattamaṁ heṭṭhā kathitanayamevā**ti yasmā heṭṭhā khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

Antevāsikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Pariyāyati parigacchati phalaṁ etassāti **pariyāyo** hetūti āha **"yaṁ pariyāyanti yaṁ kāraṇan"**ti. Paccakkhadiṭṭhe aviparīte atthe pavattasaddhā **paccakkhasaddhā** yathā "sammāsambuddho bagavā, svākhāto dhammo"ti[1] ca. **Evaṁ kirā**ti iti kirāya uppanno saddahanākāro saddhāpatirūpako. **Etan**ti "aññatreva saddhāyā"ti etaṁ vacanaṁ. **Rucāpetvā**ti kiñci atthaṁ attano matiyā rocetvā. **Khamāpetvā**ti tasseva vevacanaṁ, cittaṁ tathā khamāpetvā. Tenāha **"atthetanti gahaṇākāro"**ti. Paramparāgatassa atthassa evaṁ kirassāti **anussavanaṁ. Kāraṇaṁ cintentassā**ti yuttiṁ cintentassa. **Kāraṇaṁ upaṭṭhātī**ti "sādhū"ti attano cittassa upatiṭṭhati. **Atthetan**ti "etaṁ kāraṇaṁ evamayamattho yujjatī"ti cittena **gahaṇaṁ. Ākāraparivitakko**ti yuttiparikappanā. **Laddhī**ti nicchayena gahaṇaṁ, sā cakho diṭṭhi ayāthāvaggahaṇena aññāṇamevāti daṭṭhabbaṁ. **Tan**ti laddhiṁ. **Atthesā**ti esā laddhi mama uppannā atthi yuttarūpā hutvā upalabbhati. Evaṁ gahaṇākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti nāma,** paṭhamuppannaladdhisaṅkhātāya diṭṭhiyā nijjhānaṁ khamanākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti nāma. Pañcaṭhānānī**ti yathāvuttāni saddhādīni pañca kāraṇāni **muñcitvā** aggahetvā. Heṭṭhimamaggavajjhānaṁ rāgādīnaṁ abhāvaṁ sandhāya "natthi me ajjhattaṁ rāgadosamoho"ti ayaṁ sekkhānaṁ paccavekkhaṇā, sabbaso abhāvaṁ sandhāya asekkhānanti āha **"sekkhāsekkhānaṁ paccavekkhaṇā kathitā"**ti.

---

1. Ma 1. 233 piṭṭhe.

“santaṁ vā ajjhattan”ti-ādinā **sekkhānaṁ,** “asantaṁ vā ajjhattan”ti-ādinā **asekkhānaṁ paccavekkhaṇā kathitā**ti daṭṭhabbaṁ.

Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. “Sampannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādīsu[1] viya paripuṇṇattho idha **sampanna**-saddoti āha **“paripuṇṇindriyo”**ti. Indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hotīti sambandho. Evaṁ sati samannāgamasampatti vuttā hotīti āsaṅkanto **“cakkhādīni vā”**ti-ādimāha. **Taṁ sandhāyā**ti dutiyavikappena vuttamatthaṁ sandhāya. Heṭṭhā khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti āha **“vuttanayamevā”**ti.

Indriyasampannasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Navapurāṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako.

---

(16) 1. Nandikkhayavagga

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. **Atthato**ti sabhāvato. Ñāṇena ariyato ñātabbato **attho,** sabhāvoti. Evaṁ hi abhijjanasabhāvo nandanaṭṭhena **nandī,** rañjanaṭṭhena **rāgo. Vimuttivasenā**ti vimuttiyā adhigamavasena. **Etthā**ti imasmiṁ paṭhamasutte. **Dutiyādīsū**ti dutiyatatiyacatutthesu. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

160-161. Samādhivikalānaṁ cittekaggataṁ labhantānaṁ[1], paṭisallānavikalānaṁ kāyavivekañca cittekaggatañca labhantānanti yojanā. **Pākaṭaṁ hotī**ti vibhūtaṁ hutvā upaṭṭhāti. **Okkhāyati paccakkhāyatī**ti catusaccadhammānaṁ vibhūtabhāvena upaṭṭhānassa kathitattā vuttaṁ **"dvīsupi -pa- kathitā"**ti.

Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-9. Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā

162-164. Aniccānupassanādayo eva **vimuttiparipācaniyā dhammā** nāma. Therassa tadā saddhādīni indriyāni na paripākaṁ upagatāni, thero imāhi desanāhi indriyaparipākamagamāsi.

Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. **Pāṭiyekkan**ti visuṁ visuṁ. **Vuttanayenevā**ti heṭṭhā vuttanayeneva apubbassa vattabbassa abhāvā.

Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandikkhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(17) 2. Saṭṭhipeyyālavagga

1-60. Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. "Yaṁ bhikkhave aniccaṁ, tatra vo chando pahātabbo"ti-ādinā tesaṁ tesaṁ puggalānaṁ ajjhāsayavasena saṭṭhi suttāni

---

1. Alabhantānaṁ (Ka)

kathitāni, tāni ca peyyālanayena desanaṁ āruḷhānīti **“saṭṭhipeyyālo nāma hotī”**ti vuttaṁ. Tenāha **“yāni panetthā”**ti-ādi.

Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṭṭhipeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(18) 3. Samuddavagga

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Yadi “duppūraṇaṭṭhena samuddanaṭṭhenā”ti iminā atthadvayena sāgaro “samuddo”ti vuccati, cakkhussevetaṁ nippariyāyato yujjatīti dassetuṁ **“yadī”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **duppūraṇaṭṭhenā**ti pūretuṁ asakkuṇeyyabhāvena. **Samuddanaṭṭhenā**ti sabbaso uparūparipakkhittagamanena. Mahāgaṅgādimahānadīnaṁ mahatā udakoghena anusaṁvaccharaṁ anupakkhandamānopi hi samuddo pāripūriṁ na gacchati, yañca bhūmipadesaṁ ottharati, taṁ samuddabhāvaṁ neti, abhāvaṁ vā pāpuṇāti apayāte samuddodake, taṁ vā anudakabhāvapattiyā atathameva hoti. Kāmañcesa duppūraṇaṭṭho samuddanaṭṭho sāgare labbhati, tathāpi taṁ dvayaṁ cakkhusmiṁ yeva visesato labbhatīti dassento **“tassa hī”**ti-ādimāha. **Samosarantan**ti sabbaso nīlādibhāgehi osarantaṁ, āpāthaṁ āgacchantanti attho. **Kātuṁ na sakko**ti duppūraṇīyattā. **Sadosagamanena gaccha**ti sattasantānassa dussanato. Dussanaṭṭhatā[1] cassa cakkhudvārikataṇhāvasena veditabbā. Yathā samudde aparāparaṁ parivattamāno ūmiyā vego samuddassāti vuccati, evaṁ cakkhusamuddassa purato aparāparaṁ parivattamānaṁ nīlādibhedaṁ rūpārammaṇaṁ cakkhussāti vattabbataṁ arahati anaññasādhāraṇattāti vuttaṁ **“rūpamayo vego”**ti. **Asamapekkhite**ti sammādassane rūpe manāpabhāvaṁ amanāpabhāvañca gahetvā “idaṁ nāma mayā diṭṭhan”ti anupadhārentassa kevalaṁ samūhaghanavasena gaṇhantassa gahaṇaṁ asamapekkhanaṁ. **Sahatī**ti adhibhavati, taṁnimittaṁ kañci vikāraṁ nāpajjati.

---

1. Duppādanaṭṭhena (Ka)

Ūmīti vīciyo. **Āvaṭṭo** āvaṭṭanavasena pavattaṁ udakaṁ. Gāharakkhasamakarādayo **gāharakkhaso.** Yathā samudde ūmiyo uparūpari vattamānā attani patitapuggalaṁ ajjhottharitvā anayabyasanaṁ āpādenti, tathā āvaṭṭagāharakkhasā, evamete rāgādayo kilesā sayaṁ uppannakasatte ajjhottharitvā anayabyasanaṁ āpādenti, kilesuppattinimittatāya sattānaṁ anayabyasanāpattihetubhūtassa ūmibhayassa ārammaṇavasena cakkhusamuddo "sa-ūmisāvaṭṭo sagāho sarakkhaso"ti vutto.

Ūmibhayanti ettha bhāyati etasmāti bhayaṁ, ūmīva bhayaṁ ūmibhayaṁ. Kujjhanaṭṭhena **kodho,** sveva cittassa ca abhimaddanavasenuppādanatthena daḷhaṁ āyāsanaṭṭhena **upāyāso.** Ettha ca anekavāraṁ pavattitvā satte ajjhottharitvā sīsaṁ ukkhipituṁ adatvā anayabyasananipphādanena kodhūpāyāsassa **ūmisadisatā** daṭṭhabbā. Tathā kāmaguṇā kilesābhibhūte satte māne viya rūpādivisayasaṅkhāte attani saṁsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppajjati, evaṁ āvaṭṭetvā byasanāpādanena **āvaṭṭasadisatā** daṭṭhabbā. Yadā pana gāharakkhaso ārakkharahitaṁ attano gocarabhūmigataṁ purisaṁ abhibhuyya gahetvā agocare ṭhitampi gocaraṁ netvā bheravarūpadassanādinā attano upakkamaṁ[1] kātuṁ asamatthaṁ katvā anvāvisitvā vaṇṇabalabhoga-āyusukhehi viyojetvā mahantaṁ anayabyasanaṁ āpādeti, evaṁ mātugāmopi yonisomanasikārarahitaṁ avīrapurisaṁ[2] attano rūpādīhi palobhanavasena abhibhuyya gahetvā vā vīrajātiyampi itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi[3] itthimāyāya anvāvisitvā vā avasaṁ attano upakāradhamme sīlādayo sampādetuṁ asamatthaṁ karonto guṇavaṇṇādīhi viyojetvā mahantaṁ anayabyasanaṁ āpādeti, evaṁ mātugāmassa **gāharakkhasasadisatā** daṭṭhabbā. **Ūmibhayan**ti lakkhaṇavacanaṁ. Yathā hi ūmi bhāyitabbaṭṭhena bhayaṁ, evaṁ āvaṭṭagāharakkhasāpīti ūmi-ādibhayena sabhayanti attho veditabbo. **Antaṁ** avasānaṁ gato, evaṁ pāraṁ nibbānaṁ gatoti vuccati.

Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Upakāraṁ (Ka) 2. Adhīrapurisaṁ (Ka) 3. Kāmabhavavilāsehi (Ka)

2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Kilesānaṁ allabhāvūpanayananti āha “**temanaṭṭhenā**”ti. **Ariyasāvake**ti anāgāmino. Te hi kāmabhavavasena atintatāya na samunnā. **Tayo maccū**ti kilesābhisaṅkhāradevaputtamāre. **Tīhi upadhīhī**ti kilesābhisaṅkhārakāmaguṇānaṁ vasena tīhi upadhīhi. Khandhupadhinā pana so na nirūpadhi sa-upādisesasseva nibbānassa adhigatattā. **Gato**ti paṭipattigamanena gato.

Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. **Appahīnaṭṭhenā**ti maggena asamugghāṭitabhāvena. **Atthī**ti vijjati. Sati paccaye vijjamānakiccakaraṇato pariyuṭṭhānaṁ appakaṁ mūsikāvisaṁ viya **parittaṁ nāma hoti** appānubhāvattā. **Evarūpāpī**ti appakāpi. **Assā**ti appahīnakilesassa. **Adhimattānan**ti iṭṭhānaṁ rajanīyānaṁ, vatthuvasena parittakampi iṭṭhārammaṇaṁ adhimattameva. Tenāha “**nakhapiṭṭhippamāṇampī**”ti-ādi. **Daharoti-ādīni tīṇipi** padāni. **Ābhindeyyā**ti bhindeyya. **Taṁ ubhayan**ti taṁ cakkhurūpanti ubhayampi āyatanaṁ.

Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. **Itipī**ti imināpi kāraṇena. **Aniccenā**ti aniccabhāvena anattalakkhaṇaṁ kathitaṁ. Yasmā hetupaccayā viññāṇassa uppatti sati ca uppāde nirodhena bhavitabbaṁ, uppādavayavantatāya aniccaṁ viññāṇaṁ, yadi ca attā siyā paccayehi vinā sijjheyya, na ca tathāssa siddhi, tasmā “viññāṇaṁ anattā”ti aniccatāya anattatā kathitā.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Kilesānaṁ anu anu byañjanato paribyattiyā uppattipaccayabhāvato **anubyañjanaṁ,** hatthapādādi-avayavāti āha **"hatthā sobhanā"**ti-ādi. **Nimittaggāho**ti kilesuppattiyā nimittabhūto gāho. **Saṁsandetvā gahaṇan**ti avayave samodhānetvā "itthipuriso"ti-ādinā ekajjhaṁ gahaṇaṁ. **Vibhattigahaṇan**ti vibhāgena anavasesaggahaṇaṁ. **Kumbhīlasadiso**ti kumbhīlagāhasadiso. Tenāha **"sabbameva gaṇhātī"**ti. Hatthapādādīsu taṁ taṁ koṭṭhāsaṁ vibhajitvā gahaṇaṁ **rattapāsadiso** jalūkagāhasadiso. **Ekajavanavārepi labbhantī**ti idaṁ cakkhudvārānusārena uppannamanodvārikajavanaṁ sandhāya vuttaṁ.

Nimittassādena ganthitanti yathāvutte nimitte assādagāhena ganthitaṁ sambaddhaṁ. **Bhavaṅgenevā**ti mūlabhavaṅgeneva. **Kilesabhayaṁ dassento**ti tathā kilesuppattiyā sati akusalacittena antaritaṁ ce maraṇacittaṁ bhaveyya, ekantato niraye vā tiracchānayoniyā vā uppatti siyāti kilesānaṁ bhāyitabbaṁ dassento. **"Samayavasena vā evaṁ vuttan"**ti vatvā tamatthaṁ vivaranto **"cakkhudvārasmiñhī"**ti-ādimāha. **Rattacittaṁ vā**ti rāgavasena rattacittaṁ vā. Duṭṭhacittena kathaṁ ārammaṇarasānubhavananti? Domanassavedanuppatti eva tassa ārammaṇarasānubhavanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Imassa samayassā**ti maraṇasamayassa.

Ubhinnaṁ nāsacchiddānaṁ majjhe ṭhita-aṭṭhitudanaṁ saha khuraṭṭhena chindanaṁ. **Daṇḍakavāsī**ti dīghadaṇḍakā mahāvāsi. **Nipajjitvā niddokkamanan**ti iminā pacalāyikaniddaṁ paṭikkhipati. Tattha hi kadāci antarā micchāvitakkānaṁ sallakānaṁ avasaro siyā, nattheva nipajjitvā mahāniddaṁ okkantakāle. **Vitakkānan**ti micchāvitakkānaṁ.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navamaṁ "paññāyatī"ti vuccamāne bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena vuttanti āha **"dasame na hotīti vuccamāne"**ti-ādi. Ettakameva hi dvinnaṁ suttānaṁ visesoti.

Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuddavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

(19) 4. Āsīvisavagga

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Ye bhikkhū tadā bagavantaṁ parivāretvā nisinnā, tesu keci ekavihārino, keci attadutiyā, keci attatatiyā, keci attacatutthā, keci attapañcamā hutvā araññāyatanesu viharantīti vuttaṁ **"ekacārika -pa- pañcacārike"**ti. Samānajjhāsayatā **sabhāgavuttino.** Kammaṭṭhānānuyuñjanassa **kārake.** Tato eva tattha **yuttapayutte. Puggalajjhāsayena** kāraṇabhūtena. **Paccayabhūtan**ti apassayabhūtaṁ. "Seyyathāpi bhikkhave"ti ārabhitvā yāva "tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo"ti ayaṁ mātikānikkhepo. Tesaṁ mātikāya vitthāra bhājanaṁ. **Vāsanā bhavissatī**ti vāsanāvahaṁ bhavissati. **Sineruṁ ukkhipanto viyā**ti-ādi imissā desanāya anaññasādhāraṇatāya sudukkarabhāvadassanaṁ.

Mañcaṭṭhesu mañcasamaññā viya mukhaṭṭhaṁ visaṁ "mukhan"ti adhippetaṁ. Sukkhakaṭṭhasadisabhāvāpādanato "kaṭṭhan"ti vuccatīti kaṭṭhaṁ mukhaṁ etassāti **kaṭṭhamukho,** daṁsanādinā kaṭṭhasadisabhāvakaro sappo. Atha vā kaṭṭhasadisabhāvāpādanato kaṭṭhaṁ visaṁ vā mukhe etassāti **kaṭṭhamukho.** Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Ime cattāro**ti ime visakiccabhedena cattāro. Idāni taṁ nesaṁ visakiccabhedaṁ dassetuṁ **"tesū"**ti-ādi vuttaṁ. **Ayasūlasamappitaṁ viyā**ti abbhantare ayasūlaṁ anuppavesitaṁ viya. **Pakkapūtipanasaṁ viyā**ti paccitvā kālātikkame

kuthitapanasaphalaṁ viya. **Caṅgavāre**ti rajakānaṁ khāraparissāvane surāparissāvane vā[1]. Anavasesaṁ chijjanena **asanipātaṭṭhānaṁ viya. Mahānikhādanenā**ti mahantena nikhādanena.

Visavegavikārenāti visavegagatena vikārena. **Vātenā**ti tassa sappassa sarīraṁ phusitvā uggatavātena. Nāsavāte pana vattabbameva natthi. **Puggalapaṇṇattivasenā**ti tesaṁyeva soḷasannaṁ sappānaṁ āgatavisoti-ādipuggalanāmassa vasena **catusaṭṭhi honti** paccekaṁ catubbidhabhāvato. **Āgataviso**ti āgacchaviso, sīghataraṁ abhiruhanavisoti attho. **Ghoraviso**ti kakkhaḷaviso duttikicchaviso. **Ayaṁ sīta-udakaṁ viya hoti** gāḷhadubbinimmocayabhāvena. Udakasappo hi ghoraviso hotiyevāti vuttaṁ **"udakasappādīnaṁ visaṁ viyā"**ti. **Paññāyatī**ti gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati. **Aneḷakasappo** nāma mahā-āsīviso. **Nīlasappo** nāma sākhavaṇṇo[2] rukkhaggādīsu vicaraṇakasappo. **Iminā upāyenā**ti yoyaṁ kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisānaṁyeva "āgataviso no ghoraviso"ti-ādinā catubbidhabhāvo vutto, iminā upāyena. **Kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayo**ti kaṭṭhamukhesu daṭṭhaviso phuṭṭhaviso vātavisoti tayo, **pūtimukhādīsu ca daṭṭhavisādayo** cattāro cattāro veditabbā.

Ekekanti catusaṭṭhiyo ekekaṁ. **Catudhā**ti aṇḍajādivibhāgena catudhā vibhajitvā. **Chapaṇṇāsānī**ti chapaṇṇāsādhikāni. **Gatamaggassā**ti yathāvuttasaṅkhyāgatamaggassa **paṭilomato saṁkhippamānā** anukkamena cattārova honti. **Kulavasenā**ti kaṭṭhamukhādijātivasena.

"Sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisāti hi tesaṁ phuṭṭhavisatā vātavisatā vuccati. **Evan**ti "āsittavisā"ti-ādinā. **Etthā**ti āsīvisasadde **vacanattho** niruttinayena **veditabbo. Uggatatejā**ti udaggatejā, attano visatejena nesaṁ kurūradabbatā vā. **Dunnimmaddanavisā**ti mantāgadehi animmaddanīyavisā. **Cattāro āsīvisā**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tenettha avasesapāḷiṁ saṅgaṇhāti.

---

1. Caṅgavāreti usmiyaṁ paripacantantipi vuccati (Ka) 2. Sāmavaṇṇo (Ka)

Āsīvisesūti ime āsīvisā daṭṭhavisā evāti veditabbā. **Sarīraṭṭhakesuyevā**ti tena purisena tesaṁ kassaci aniṭṭhassa akatattā āyusesassa ca vijjamānattā naṁ na daṁsiṁsūti daṭṭhabbaṁ. **Pucchi** yathābhūtaṁ pavedetukāmo. **Durupaṭṭhāhā**ti durupaṭṭhānā. **Sotthimaggo**ti sotthibhāvassa upāyo.

Antaracaroti antaraṁ caro sukhasattu vissāsaghātī. Tenāha **"vadhako"**ti. Idāni tāsaṁ pesane kāraṇaṁ dassetuṁ **"paṭhaman"**ti-ādi vuttaṁ. Abhimukhagataṁ viya **abhimukhagataṁ.** Īdisīpi hi vacoyutti loke nirūpīyati santiyaṁ purisaṁ ṭhapetīti viya[1], tasmā **abhimukhagatan**ti abhimukhaṁ tena sampattanti attho. **Vaṅka**saṇṭhānaṁ **phalakaṁ** rukkhamūle āgatāgatānaṁ nisīdanatthāya **atthataṁ.**

Arittahattho puriso santāreti etāyāti **santāraṇī.** Orimatīrato uttaraṇāya setu **uttarasetu.** Ekena dvīhi vā gantabbo rukkhamayo setu **rukkhasetu.** Jaṅghasatthena gamanayoggo setu **jaṅghasetu.** Sakaṭena gantuṁ sakkuṇeyyo **sakaṭasetu. Na kho esa brāhmaṇo** paramatthato. Tadattho pana ekadesena sambhavatīti tathā vuttanti dassento **"ettakānaṁ paccatthikānaṁ bāhitattā"**ti-āha. **Desanan**ti uddesadesanaṁ. **Vinivattento**ti paṭisaṁharanto. **Na laddho vatāsī**ti na laddho vata āsi.

Rājā viya kammaṁ sattesu issariyassa vattāpanato. **Rājā -pa- puthujjano** vaṭṭadukkhasaṅkhātāparādhatāya. **Ñāṇapalāyanenā**ti mahābhūtehi nibbinditvā virajjitvā vimuccitukāmatāvasena uppannañāṇapalāyane maggādhigamasiddheneva ñāṇapalāyanena. Evaṁ hettha upamāsaṁsandanaṁ matthakaṁ pāpitameva hoti.

Yatheva hīti-ādinā ekadesanāsamudāyassa nidassanaṁ āraddhaṁ. Yathāvuttavacanaṁ aṭṭhakathācariyānaṁ vacanena samattheti **"patthaddho bhavatī"**ti-ādinā. Tattha **kaṭṭhamukhena vā**ti **vā**-saddo upamattho, yathā kaṭṭhamukhena sappena daṭṭho patthaddho hoti, evaṁ pathavīdhātuppakopena

1. Nirūpīyatissanti yaṁ purisaṁ daṭṭhapetīti viya (Ka)

so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhagato viya patthaddho hotīti attho. Atha vā **vā**-saddo avadhāraṇattho. So “pathavīdhātupakopena vā”ti evaṁ ānetvā sambandhitabbo, ayañhettha attho—kaṭṭhamukhena daṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhagato viya hotīti. **Vā**-saddo vā aniyamattho. Tatrāyamattho—kaṭṭhamukhena daṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā mantāgadavasena, pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti. Tattha **kāyo**ti pakatikāyo. **Pūtiko**ti kuthito. **Santatto**ti sabbaso tatto mahādāhappatto. **Sañchinno**ti sabbaso chinno cuṇṇavicuṇṇabhūto, yadā kāyo patthaddhādibhāvappatto hoti, tadā puriso kaṭṭhamukhādisappassa mukhe vattamāno viya hotīti attho.

Visesatoti kaṭṭhamukhādivisesato ca pathavī-ādivisesato ca. **Anatthaggahaṇato**ti-ādi acetanesupi bhūtesu sacetanesu viya anatthādīnaṁ paccakkhatāya nibbedajananatthaṁ āraddhaṁ. Tattha **āsayato**ti pavattiṭṭhānato. **Etesan**ti mahābhūtānaṁ. **Sadisatā**ti vammikāsayasusiragahanasaṅkāraṭṭhānāsayatāya ca sadisatā.

Paccattalakkhaṇavasenāti visuṁ visuṁ lakkhaṇavasena. Pathavī-ādīnaṁ kakkhaḷabhāvādi, taṁ samaṅgino puggalassa kakkhaḷabhāvāpādanādinā vikāruppādanato **visavegavikārato sadisatā veditabbā.**

Anatthāti byasanā. **Byādhin**ti kuṭṭhādibyādhiṁ. **Bhave jātābhinandino**ti bhavesu jātiyā abhinandanasīlā. Pañcavokāre hi jātiyā abhinandanā nāma mahābhūtābhinandanā eva.

Durupaṭṭhānatarānīti duppaṭikāratarāni. **Durāsadā**ti durupasaṅkamanā. “Upaṭṭhāmī”ti **upasaṅkamituṁ na sakkonti.** Parijānāma kammanāmāni, upakārā nāma natthi. **Anantadosūpaddavato**ti aparimāṇadosūpaddavahetuto. **Ekapakkhalan**ti ekadukkhaṁ.

Rūpakkhandho bhijjamāno cattāro arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati arūpakkhandhānaṁ ekanirodhattā. **Vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti** pañcavokāre arūpakkhandhesu bhinnesu rūpakkhandhassa avaṭṭhānābhāvato. **Ettāvatā**ti lobhuppādanamattena. Paññā nāma attabhāve uttamaṅgaṁ paññuttarattā kusaladhammānaṁ, sati ca kilesuppattiyaṁ paññāya anuppajjanato vuttaṁ **"ettāvatā paññāsīsaṁ patitaṁ nāma hotī"**ti. **Yoniyo upaneti** tadupagassa kammapaccayassa bhāve. "Jātibhayaṁ jarābhayaṁ maraṇabhayaṁ corabhayan"ti-ādinā āgatāni **pañcavīsati mahābhayāni,** "hatthampi chindatī"ti-ādinā āgatāni **dvattiṁsa kammakāraṇāni āgatāneva honti** kāraṇassa samavaṭṭhitattā. **Nandīrāgo saṅkhārakkhandho**ti saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttaṁ.

Pāḷiyaṁyeva āgatā "cakkhuto cepi naṁ bhikkhave"ti-ādinā. **Kiñci alabhitvā**ti tasmiṁ suññagāme corānaṁ gayhūpagassa alābhavacaneneva tassa purisassa attano paṭisaraṇassa alābho vutto eva hotīti na uddhaṭo, purisaṭṭhāniyo bhikkhu, corā pana bāhirāyatanaṭṭhāniyā. **Abhinivisitvā**ti vipassanābhinivesaṁ katvā. Ajjhattikāyatanavasena desanāya āgatattā vuttaṁ **"upādārūpakammaṭṭhānavasenā"**ti.

Bāhirānanti bāhirāyatanānaṁ. **Pañca kiccānī**ti corehi tadā kātabbāni pañca kiccāni. **Hatthasāran**ti attano santake hatthehi gahetabbasārabhaṇḍaṁ. Pātanādivasena **hatthaparāmāsaṁ karonti. Pahāraṭhāne**ti pahaṭaṭṭhāne. Ṭhānaso tasmiṁ eva khaṇeti vadanti. Attano sukhāvahaṁ **kusaladhammaṁ pahāya** dukkhāvahena akusalena samaṅgitā sukhāvahaṁ bhaṇḍaṁ pahāya **bahi nikkhamanaṁ viyā**ti vuttaṁ sukhanissayattā tassa. **Hatthaparā -pa- āpajjanakālo** guṇasarīrassa tadā pamādena bādhitattā. **Pahāra -pa- kālo** tato daḷhataraṁ guṇasarīrassa bādhitattā. **Pahāraṁ -pa- assamaṇakālo** guṇasarīrassa maraṇappattisadisattā. **Avasesajanassa dāsaparibhogena paribhuñjitabbatā** aññathattappattigihibhāvāpattiyā nidassanabhāvena vuttā. Yaṁ "chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate"ti vuttaṁ, tameva ārammaṇaṁ nissāya samparāyiko dukkhakkhandho veditabboti yojanā.

Rūpādīnīti rūpasaddagandharasāni. **Tesan**ti yathāvuttabhūtupādārūpānaṁ. **Lahutādivasenā**ti tesaṁ lahutādivasena[1]. **Duruttaraṇaṭṭho**ti uttarituṁ asakkuṇeyyabhāvo **oghaṭṭho. Vuttanayenā**ti "sampayuttā vedanā vedanākkhandho"ti-ādinā vuttanayena. **Catumahābhūtādīhī**ti **ādi**saddena upādānakkhandhādīnaṁ gahaṇaṁ. **Cittakiriyadassanatthan**ti cittapayogadassanatthaṁ. **Vuttavāyāmamevā**ti "sammāvāyāmo"ti yo ariyamagge vutto. **Bhaddekarattādīnī**ti "ajjeva kiccaṁ ātappan"ti-ādinā[2] vuttāni Bhaddekarattasuttādīni.

Kuṇṭhapādoti chinnapādova hutvā gativikalo. **Mānasaṁ bandhatī**ti tasmiṁ citte kiccaṁ nibandhati. "Ayaṁ ariyamaggo mayhaṁ oghuttaranupāyo"ti tattha cittassa sanniṭṭhānaṁ puna tattha pavattanaṁ vīriyārambho cittabandhanaṁ.

Tassa nāmarūpassa ime nandīrāgādayo taṇhāvijjādayoti katvā paccayo **dhammāyatanekadeso.** Ariyamagganibbānataṇhāvajjo idha dhammāyatanekadesoti ca. **Soḷasahākārehī**ti pīḷanādīhi soḷasahi ākārehi. Satipaṭṭhānavibhaṅge āgatanayena **saṭṭhinayasahassehi. Desanāpariyosāne -pa- patiṭṭhiṁsū**ti vipañcitaññū evettha gahaṇavasena adhigatavisesā paricchinditā. Te hi tadā dhamma paṭiggāhakabhāvena satthu santike sannisinnā. Ugghaṭitaññūnaṁ pana neyyānañca visesādhigamo aṭṭhakathāyaṁ na ruḷhoti idha na gahitoti.

Āsīvisopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Susaṁvutindriyassa bhojane mattaññuno satassa sampajānassa viharato kilesanimittaṁ dukkhaṁ anavasaranti **sukhasomanassabahulatā** vuttā. Yavati tena phalaṁ missitaṁ viya hotīti **yoni,** ekantikaṁ kāraṇaṁ. **Assā**ti bhikkhuno. **Paripuṇṇan**ti avikalaṁ. Anavasesaṁ āsave khepetīti **āsavakkhayo,** aggamaggo. **Yaṁ yan**ti dandhaṁ majjhaṁ javoti javādīsu yaṁ yaṁ **gamanaṁ. Rakkhaṇatthāyā**ti kilesacorehi

---

1. Lahutāyoti tesaṁ lahutādayo (Ka)   2. Ma 3. 226, 228, 229 piṭṭhesu.

rakkhaṇatthāya. **Veganiggahaṇatthāyā**ti kilesahetukassa indriyavegassa niggaṇhanatthāya. **Nibbisevanatthālā**ti visevanassa vipphanditassa[1] nirodhanāya. **Kilesūpasamatthāyā**ti kilesānaṁ uparūpari samanatthāya vūpasamanatthāya.

Samaṇarati nāma samathavipassanāmaggaphalasukhāni. Dantānampi sindhavānaṁ sārathino payogena siyā kāci visevanamattāti tadabhāvaṁ dassento **"nibbisevane katvā pesento"**ti vuttaṁ. **Ñāṇaṁ gacchatī**ti asaṅgamanaṁ pavattati pageva indriyabhāvanāya katattā, kilesaniggahassa sukheneva siddhattā. **Dāyakassa** ajjhāsayo **vaso** uḷāro lāmako. **Deyyadhammassa** pamāṇaṁ **vaso** appakaṁ bahukaṁ ca.

Mahāmaṇḍapaṭṭhānaṁ nāma lohapāsādassa purato eva mahābhikkhu saṁghassa sannipātakāle tesaṁ pahonakavasena mahāmaṇḍapassa kattabbaṭṭhānaṁ. **Gahaṇamānan**ti parivisagahaṇabhājanaṁ.

Pakatiyā bhattakārakicce adhigato **upaṭṭhākupāsako**[2]**.** Mudusamakharasaññitehi, dahanapacanabhajjanasaññitehi vā **tīhipākehi.**

Parisodhetvāti rañño anucchavikabhāvaṁ parisodhetvā. **Bhūmiyaṁ chaḍḍesi** "bhikkhūnaṁ adatvā mayā mukhe pakkhittan"ti. **Mukhena gaṇhi** tassa niddosabhāvaṁ dassetuṁ. Mattaṁ jānāpetuṁ **pamajji,** "tvaṁ kuto āgato"ti pucchane **pamādaṁ āpajji. Anubhāgo**ti avasiṭṭhabhāgo. **Idamatthiyan**ti idaṁ payojanaṁ. **Itaran**ti pāḷiyaṁ anāgatampi āhāre pamāṇajānanaṁ.

Sayanaṁ seyyā, kāmabhogīnaṁ seyyā **kāmabhogiseyyā. Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthena kātabbakiccakaraṇato. **Tejussadattā**ti idaṁ anutrāsasseva sīhassa sayananti dassetuṁ vuttaṁ. **Dve purimapāde ekasmiṁ, pacchimapāde ekasmiṁ ṭhāne ṭhapetvā**ti hi idaṁ pādānaṁ avikkhittabhāvakaraṇadassanaṁ.

Catutthajjhānaseyyāti catutthajjhānikaṁ phalasamāpattiṁ vadati. Yebhuyyena hi Tathāgatā phalasamāpattiṁ samāpajjitvāva sayanti. Sā ca nesaṁ catutthajjhānato vuṭṭhāya, kilesaparinibbānassa ca katattāti

---

1. Nibbinditassa (Ka) 2. Upaṭṭhakakārato (Ka)

vadanti. **Idha sīhaseyyā āgatā**[1] pādaṁ accādhāya pubbenāparaṁ ajahitasaṁlakkhaṇā seyyāti katvā. Tenāha **"ayaṁ hī"**ti-ādi. **Evan**ti "dakkhiṇena passenā"ti-ādinā vuttākārena seyyaṁ kappeti.

Kathaṁ niddāyanto sato sammajāno hoti? Bhavaṅgacittena hi niddūpagamananti adhippāyo. **Appahānenā**ti tadadhimuttatāya tadappahānaṁ daṭṭhabbaṁ. Tathā tesu niddokkamanassa ādipariyosānesu ajahitasatisampajaññaṁ hoti. Tenāha **"niddaṁ okkamantopi sato sampajāno hotī"**ti. Etaṁ **panā**ti "niddaṁ okkamantopi sato sampajāno hotī"ti vuttanayaṁ vadati. **Ñāṇadhātukanti na rocayiṁsū**ti niddokkamanepi jāgaraṇe pavattañāṇasabhāvamevāti na rocayiṁsu porāṇā. Nirantaraṁ bhavaṅgacittesu vattamānesu satisampajaññāsambhavoti adhippāyo. Purimasmiṁ hi naye sati sampajaññassa asaṁvaro, na bhavaṅgassa. Indriyasaṁvaro, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogoti imehi **tivaṅgikā,** nimittānubyañjanaparivajjanādi sabbaṁ vipassanāpakkhikamevāti adhippāyo.

Tānevāti vipassanākkhaṇe pavattāni indriyādīni. **Yāva arahattā desanā** vitthārato **kathetabbā.** Pāḷiyaṁ pana "yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṁ khayāyā"ti saṅkhepena kathitā.

Rathopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Kummopamasuttavaṇṇanā

240. **Aṭṭhikummo**ti piṭṭhiyaṁ tikhiṇaṭṭhiko kummo. **Tantibandho**ti byāvaṭo. **Samugge viya** attano kapāle **pakkhipitvā. Samodahanto** sammā odahanto ajjhattameva dahanto. **Ārammaṇakapāle**ti ārammaṇakaṭāhe. **Samodahanto**ti diṭṭhamattasseva ca gahaṇato manovitakke tattheva sammadeva odahanto. Taṁ hi visayavasena pavattituṁ adento. **Pañca dhamme**ti "kālena vakkhāmī"ti-ādinā[2] vuccamāne.

Kummopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Adhippetā (Ka)
2. Vi 5. 283 piṭṭhe.

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. **Vilāsamāno** viya **sāgaraṁ patvā. Antosākho**ti gaṅgāya tīrassa anto onatasākho. **Temetī**ti tinto hoti. **Tiriyaṁ patito** daṇḍasetu viya ṭhitattā mahājanassa **paccayo jāto,** tathā mahantabhāvena gaṅgāsotaṁ otaraṇādi natthi.

Ayaṁ hīti anantaraṁ vuttapuggalo. **Ariyamaggaṁ oruyhā**ti catubbidhaṁ ariyamaggavīthiṁ otaritvā. "Cittaṁ nāmetan"ti-ādinā cintetvā gihibandhanaṁ na vissajjetīti sambandho. **Attano bhajamānake**ti attano bhajante. Jīvikatthāya payujjitabbato **payogo,** khettavatthādi. Tato payogato **uṭṭhitaṁ āyaṁ. Kiñcāpi bhikkhūnaṁ kāyasāmaggiṁ deti** bhikkhatthāya.

Muṇḍaghaṭanti bhinnoṭṭhaṁ[1] ghaṭaṁ. **Khandhe**ti aṁse. **Saṁghabhogan**ti saṁghasantakaṁ bhogagāmaṁ gantvā. **Atthato evaṁ vadantī**ti tathā atthassa sambhavato evaṁ vadantā viya honti. **Yāgumattake yāgun**ti yāguṁ pivitvā tāya aparipakkāya eva aññaṁ yāguṁ ajjhoharitvāti ambandho.

Kilesānurañjitovāti yonisomanasikārassa abhāvena kilesānugatacitto eva. **Akkhīni nīharitvā**ti kodhavasena akkhike karonto akkhīninīharitvā **vicarissati. Uddhato hoti** avūpasanto.

Diṭṭhigatikoti sāsaniko evaṁ ayoniso ummujjitvā sāsanaṁ uddhammaṁ ubbinayaṁ katvā dīpento ariṭṭhasadiso. Tenāha **"so hī"**ti-ādi. **Arūpabhave rūpaṁ atthi,** aññathā tato cutassa kuto rūpakkhandhassa sambhavo. **Asaññībhave cittaṁ atthī**ti etthāpi eseva nayo. **Bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo** "yo ime cattāro satipaṭṭhāne bhāveyya sattavassānī"ti-ādivacanato[2]. **Anusayo cittavippayutto,** aññathā sāvajjānavajjadhammānaṁ ekajjhaṁ uppatti siyā. **Te ca sattāsandhāvanti saṁsaranti,** aññathā kammaphalānaṁ sambandho na siyāti. **Iti vadanto** evaṁ micchāvādaṁ paggayha vadanto.

Temanarukkho viya -pa- dullabhadhammassavano ca puggalo saddhāsinehena atemanato. **Katavinayo** sikkhitavinayo yathā "katavijjo"ti.

---

1. Kinnovaddaṁ (Ka)

2. Dī 2. 251; Ma 1. 90 piṭṭhesu.

Dhammakathikānaṁ vicārethāti idaṁ deyyadhammaṁ dhammakathikānaṁ ayyānaṁ tassa tassa yuttavasena vicārethāti niyyātanavasena **vatvā. Divākathiko sarabhāṇako** sāyanhe katheti, purimayāmaṁ kathento **rattikathiko** bhāṇakapuggalo.

Nandanavanābhirāmeti nandanavanaṁ viya manorame. **Assa bhārahārabhikkhū**ti assa kiccavāhakabhikkhū upajjhāyādayo. **Sukhanisinnakathan**ti paṭisanthārakathāpubbakaṁ upanisinnakathaṁ **sutvā.**

Ṭhitasaṇṭhāneneva ṭhitākāreneva **ṭhitaṁ,** nappayuttanti attho. Cittakammamūlādīni ṭhitasaṇṭhāneneva ṭhitāti yojanā. **Mudutāyā**ti muduhadayatāya sāpekkhatāya.

Paṭipadanti samathavipassanāpaṭipattiṁ. **Dīpetvā** pakāsetvā pākaṭaṁ katvā. **Tatruppādo**ti tatra uppajjanaka-āyuppādo. Khettaṁ sandhāya vadati. **Tela -pa- hatthā**ti telaghaṭamadhughaṭaphāṇitaghaṭādihatthā. **Apakkamiṁsu** dubbicāritattā. **Pūresī**ti heṭṭhā ca tattha tattha atītāni kālavacanāni porāṇaṭṭhakathāya āgatattā kira vuttāni.

Upagamanānupagamanādīni[1] orimassa pārimassa ca upagamanānupagamanāni ceva majjhe saṁsīdanāni ca. **Paṭivijjhitun**ti jānituṁ. **Etan**ti yathāvuttaṁ cakkhusabhāvaṁ. **Domanassan**ti tasseva mandabhāvapaccayaṁ domanassaṁ **āpajjantopi upagacchati nāma** tannimittasaṁkilesassa uppāditattā. **Tiṇṇaṁ lakkhaṇānan**ti hutvā abhāvato ādi-antavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepatoti-ādīnaṁ tiṇṇaṁ lakkhaṇānaṁ sallakkhaṇavasena.

Vāmatoti micchā. **Dakkhiṇato**ti sammā. Yathā tassa tassa sattassa orabhāvattā ajjhattikāni āyatanāni **orimaṁ tīraṁ** katvā vuttāni, evaṁ nesaṁ parabhāvattā bāhirāni āyatanāni **pārimaṁ** vuttāni. Apāyamajjhe saṁsaraṇahetutāya nandīrāgova "majjhe saṁsādo"ti vutto.

Unnatoti "seyyohamasmī"ti-ādinā unnatiṁ upagato. Attukkaṁsane paṁsukūlikabhāvena attānaṁ dahanato aññākāratāgahe tabbo. **Pāsāṇo nu kho esa khāṇuko**ti gahetabbadārukkhandha sadiso vutto.

---

1. Upagacchamānānupagacchamānādīni (Ka)

Cuṇṇavicuṇṇaṁ hoti āvaṭṭavegassa balavabhāvato. **Catūsu apāyesū**ti pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo manussālokepi guṇasarīrabhedanena dīgharattaṁ cuṇṇavicuṇṇaṁ āpajjatiyeva tassa tathā āpannattā. Evaṁ hi so apāyesu tādisesu jāyati.

Sīlassa duṭṭhaṁ nāma natthi, tasmā abhāvattho idha du-saddoti āha **"nissīlo"**ti. "Pāpaṁ pāpena sukaran"ti-ādīsu[1] viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha **"lāmakadhammo"**ti. **Na sucī**ti kāyavācācittehi na suci. **Saṅkāya vā**ti attano vā saṅkāya paresaṁ samācārakiriyaṁ sarati āsaṅkati. Tenāha **"tassahī"**ti-ādi. **Tāni kammāni pavisatī**ti tāni kammāni karontānaṁ antare pavisati. **Guṇānaṁ pūtibhāvenā**ti guṇabhāvena gahitānaṁ sīladhammānaṁ saṁkiliṭṭhabhāvappattiyā. **Kacavarajāto**ti abbhantaraṁ sañjātakacavaro, kacavarabhūto vā.

Aṇaṇā pabbajjāti aṇaṇasseva pabbajjā. Orimatīrādīnaṁ upagamanānupagamanādīnaṁ jotitattā **vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ.**

Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Yā āpatti vuṭṭhānagāminī desanāgāminī, taṁ paṭicchāditakālato paṭṭhāya **saṁkiliṭṭhā** nāma antarāyikabhāvato. Āvīkatā pana anāpattiṭṭhāne tiṭṭhatīti **asaṁkiliṭṭhā nāma.** Tenāha **"āvīkatā hissa phāsu hotī"**ti. **Evarūpaṁ saṁkiliṭṭhan**ti paṭicchāditatāya vā duṭṭhullabhāvena vā saṁkiliṭṭhaṁ.

Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. **Santhāgāran**ti saññāpanāgāraṁ. Tenāha **"uyyogakālā dīsū"**ti-ādi. **Ādi**-saddena maṅgalamahādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santharantī**ti

---

1. Khu 1. 150 piṭṭhe Udāne.

vissamanti, parissamaṁ vinodentīti attho. **Sahā**ti sannipātavasena ekajjhaṁ. **Saha atthānusāsanaṁ agāran**ti tasmiṁ atthe **ttha**-kārassa **ntha**-kāraṁ katvā "santhāgāran"ti vuccatīti daṭṭhabbaṁ, paṭhamaṁ tattha sammantanavasena santharanti vicārentīti attho.

Tepiṭakaṁ buddhavacanaṁ āgatameva bhavissatīti buddhavacanassa āgamanasīsena ariyaphaladhammānampi āgamanaṁ vuttameva. Tiyāmarattiṁ tattha vasantānaṁ phalasamāpattivaḷañjanaṁ hotīti. Tasmiṁ ca bhikkhusaṁghe kalyāṇadhammā kalyāṇaputhujjanā vipassanaṁ ussukkāpentā hontīti ariyamaggadhammānampi tattha āgamanaṁ hotiyeva.

Allaggomayenāti acchena allagomayarasena. **Opuñjāpetvā**ti vilimpetvā. **Catujjātiyagandhehī**ti kuṅkumaturukkhayavanapupphatamālapattagandhehi. **Nānāvaṇṇe**ti nīlādivasena nānāvaṇṇe, bhittivisesavasena nānāsaṇṭhānarūpe. **"Mahāpiṭṭhikakojave**ti hatthipiṭṭhi-ādīsu attharitabbatāya 'mahāpiṭṭhikā'ti laddhasamaññe kojave"ti vadanti, kuttake pana sandhāyetaṁ vuttaṁ, "caturaṅgulādhikapupphā mahāpiṭṭhikakojavā"tipi vadanti. **Hatthatthara-assattharā** hatthi-assapiṭṭhīsu attharitabbā hatthi-assarūpavicittā ca attharakā. **Sīhattharakādayo** pana sīharūpādivicittā eva attharakā. **Cittattharakaṁ** nānāvidharūpehi ceva nānāvidhamālākammādīhi ca vicittaṁ attharakaṁ.

Upadhānanti apassayanaṁ. **Upadahitvā**ti apassayayoggabhāvena ṭhapetvā. Gandhehi katamālā **gandhadāmaṁ.** Tamālapattādīhi katamālā **pattadāmaṁ.** Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātiphalajātipupphādīhi katadāmaṁ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭhaṁ **pallaṅkapīṭhaṁ.** Tīsu passesu ekapasse eva vā sa-upassayaṁ **apassayapīṭhaṁ.** Anapassayaṁ **muṇḍapīṭhaṁ. Yojanāvaṭṭe**ti yojanaparikkhepokāse.

Saṁvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesaṁ itarapadesañca samaṁ katvā vidhāya. Tenāha **"kattariyā padumaṁ kantento viyā"**ti, **"timaṇḍalaṁ paṭicchādento"**ti ca. Yasmā buddhānaṁ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṁsataṁ gatā, tasmā tadā bagavā evaṁ sobheyyāti dassento **"suvaṇṇapāmaṅgenā"**ti-ādimāha. Tattha "asamena

buddhavesenā"ti-ādinā tadā bagavā buddhānubhāvassa niguhane kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṁ pasādajananatthaṁ attano sabhāvapakatiyāva kapilavatthuṁ pāvisīti dasseti. Buddhānaṁ kāyapabhā nāma pakatiyā asītihatthamattapadesaṁ visaratīti āha **"asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesī"**ti. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṁ vasena **chabbaṇṇā buddharasmiyo.**

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaggā samantato phullo vikasito. **Paṭipāṭiyā ṭhapitānan**ti-ādi parikappūpamā, **yathā taṁ -pa- alaṅkataṁ** aññaṁ virocati, evaṁ virocittha, samatiṁsāya pāramitāhi abhisaṅkhatattā evaṁ virocitthāti vuttaṁ hoti. **"Pañcavīsatiyā gaṅgānan**ti satamukhā hutvā samuddaṁ paviṭṭhāya mahāgaṅgāya mahantamahantānaṁ gaṅgānaṁ pañcavīsatī"ti vadanti. **Papañcasūdaniyaṁ**[1] "pañcavīsatiyā nadīnan"ti vuttaṁ, gaṅgādīnaṁ candabhāgāpariyosānānaṁ pañcavīsatiyā mahānadīnanti attho. Parikappavacanaṁ hetaṁ. **Sambhijjā**ti sambhedaṁ missībhāvaṁ patvā. **Mukhadvāre**ti samuddaṁ paviṭṭhaṭṭhāne.

Nāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnanti-ādi parikappavasena vuttaṁ. **Sahassenā**ti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkammaṁ unnādento, evaṁ bhūtopi aheṭhayanto pāṇāni. Sabbapadakkhiṇattā buddhānaṁ **dakkhiṇaṁ paṭhamaṁ pādaṁ uddharanto. Samaṁ samphusate bhūmiṁ** suppatiṭṭhitapādatāya. Yadipi bhūmiṁ samaṁ phusati, **rajasā nupalippati** sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānaṁ unnamatī**ti-ādi buddhānaṁ suppatiṭṭhitapādatā saṅkhātamahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalaṁ. **Nātidūre uddharatī**ti atidūre ṭhapetuṁ na uddharati. **Naccāsanne ca nikkhipan**ti accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti. **Hāsayanto sadevake** loke tosento. Catūhi pādehi caratīti **catucārī.**

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇakālo nāma esa**[2]. Sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbaṁ.** Kasmā? **Appamāṇavaṇṇā hi buddhā** bagavanto, buddhaguṇasaṁvaṇṇanā jānantassa

1. Ma-Ṭṭha 3. 16 piṭṭhe. 2. Ayaṁ (Ka)

yathāraddhasaṁvaṇṇanaṁyeva anupavisati. **Dukūlacumbaṭakenā**ti ganthitvā gahitadukūlavatthena.

Nāgavikkantacāraṇoti hatthināgasadisapadanikkhepo. **Satapuññalakkhaṇo**ti anekasatapuññābhinibbattamahāpurisalakkhaṇo. **Maṇiverocano yathā**ti caturāsītisahassamaṇiparivārito ativiya virocamāno vijjotamāno maṇi viya. "Verocano nāma eko maṇī"ti keci. **Mahāsālovā**ti mahanto sālarukkho viya, suddhaṭṭhito koviḷārādi mahārukkho viya vā. **Padumo kokanado yathā**ti kokanadasaṅkhātaṁ mahāpadumaṁ viya, vikasamānapadumaṁ viya vā.

Ākāsagaṅgaṁ otārento viyāti-ādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṁ sudukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṁ accantasukhāvahabhāvadassanañca. **Pathavojaṁ ākaḍḍhanto viyā**ti nāḷiyantaṁ yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappaṭakojaṁ uddhaṁ mukhaṁ katvā ākaḍḍhanto viya. **Yojanikan**ti yojanapamāṇaṁ. **Madhubhaṇḍan**ti madhupaṭalaṁ.

Mahantanti vipulaṁ uḷārapuññaṁ. **Sabbadānaṁ dinnameva hotī**ti sabbameva paccaya jātaṁ āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathā hi dve tayo gāme piṇḍhāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṁ ārāmaṁ pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṁ nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṁ āharitvā pakkhittaṁ viya hoti, bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṁ pavisitvā dvāraṁ vidhāya muhuttaṁ nisinnassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭakā vijjhanti, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṁ pavissitvā dvāraṁ pidhāya nisinnassa pana sabbepete parissayā na honti. Sajjhāyantassa dhammapītisukhaṁ, kammaṭṭhānaṁ manasikarontassa upasamasukhaṁ uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṁ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṁ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiṁ ca āvāse vasantaṁ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṁ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṁ "**āvāsadānasmiṁ hi dinne sabbadānaṁ dinnameva hotī**"ti. **Bhūmaṭṭhaka -pa-**

na sakkāti ayamattho mahāsudassanavatthunā[1] dīpetabbo. **Mātukucchi asambādhova hotī**ti ayamattho antimabhavikānaṁ mahābodhisattānaṁ paṭisandhivasena dīpetabbo.

Sītanti ajjhattaṁ dhātukkho bhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmavasena vā uppajjanakasītaṁ. **Uṇhan**ti aggisantāpaṁ, tassa ca davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantī**ti paṭihanati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṁ ābādho na hanati, evaṁ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṁ na sakkoti. **Vāḷamigānī**ti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanaṁ hi pavisitvā dvāraṁ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsape**ti ye keci sarantā gacchante dīghajātike sappādike aññe ca tathārūpe. **Makase**ti nidassanamattametaṁ, ḍaṁsādīnaṁ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyo**ti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṁ ubbahanabhañjanādivasena pavattiyā ghoro saraja-arajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghoro sūriyātapo ca. **Paṭihaññatī**ti paṭibāhīyati. **Leṇatthan**ti nānārammaṇato cittaṁ nivattitvā paṭisallāṇārāmatthaṁ. **Sukhatthan**ti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṁ. **Jhāyitun**ti aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṁ upanibandhitvā samādahanavasena jhāyituṁ. **Vipassitun**ti aniccādivasena saṅkhāre sammasituṁ.

Vihāreti paṭissaye. **Kāraye**ti kārāpeyya. **Ramme**ti manorame **vāsayettha bahussute**ti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesaṁ** bahussutānaṁ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṁ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṁ ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā.** Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṁ aññamaññūpakārataṁ dassetuṁ **"te tassā"**ti gāthamāha. Tattha **te**ti bahussutā. **Tassā**ti upāsakassa. **Dhammaṁ desentī**ti

1. Dī 2. 139 piṭṭhe.

sakalavaṭṭadukkhapanūdanaṁ niyyānikaṁ dhammaṁ kathenti. **Yaṁ so dhammaṁ idhaññāyā**ti so puggalo yaṁ saddhammaṁ imasmiṁ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

Āvāseti āvāsadāne. **Ānisaṁso**ti udrayo. Pūjāsakkāravasena paṭhamayāmo khepito, satthu dhammadesanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāḷiyaṁ "bahudeva rattin"ti vuttanti āha **"atirekataraṁ diyaḍḍhayāman"**ti. **Saṅgataṁ nārohati** vipulavitthārabhāvato. Buddhānaṁ hi bhattānumodanāpi thokaṁ vaḍḍhetvā vuccamānā dīghamajjhimapamāṇāpi hoti. Tathā hi suphusitaṁ dantāvaraṇaṁ, jivhā tanukā, bhavaṅgaparivāso paritto, natthi vegāyitaṁ, natthi vitthāyitaṁ, natthi abyāvaṭṭamano, Sabbaññutaññāṇaṁ samupabyūḷhaṁ, aparikkhayā paṭisambhidā.

Sandassetvāti-ādīsu sandassetvā āvāsadānapaṭisaṁyuttaṁ dhammiṁ kathaṁ katvā. Tato paraṁ mahārāja itipi sīlaṁ itipi samādhi itipi paññāti sīlādiguṇe tesaṁ sammā dassetvā hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsetvā. **Samādapetvā**ti evaṁ sīlaṁ samādātabbaṁ, sīle patiṭṭhitena evaṁ samādhipaññā bhāvetabbāti yathā te sīlādiguṇe sammā ādiyanti, tathā gaṇhāpetvā. **Samuttejetvā**ti yathāsamādinnaṁ sīlaṁ suvisuddhaṁ hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparūpari visesāvahā honti, evaṁ samuttejetvā nisāmanavasena vodāpetvā. **Sampahaṁsetvā**ti yathānusiṭṭhaṁ ṭhitasīlādiguṇehi sampati paṭiladdhaguṇānisaṁsehi ceva upariladdhabbaphalavisesehi ca cittaṁ sampahaṁsetvā laddhassāsavasena suṭṭhu tosetvā. Evametesaṁ padānaṁ attho veditabbo. Sakyarājāno yebhuyyena bagavato dhammadesanāya sāsane laddhassādā laddhappatiṭṭhā ca.

Upasaggasaddānaṁ anekatthattā abhi-saddo ati-saddena samānatthopi hotīti vuttaṁ **"abhikkantāti atikkantā"**ti.

Tatra kirāti-ādi kecivādotibaddhopi na hoti. Tenāha **"akāraṇametan"**ti-ādi. **Kāyacittalahutādayo uppajjantī**ti idaṁ kāyikacetasika-aññathābhāvassa kāraṇavacanaṁ, lahutādi-uppanne savanānuttariyapaṭilābhena laddhabbadhammatthavedasamadhigamato. Vuttaṁ hetaṁ—

"Yathā yathāvuso bhikkhuno satthā vā dhammaṁ deseti aññataro vā garuṭṭhāniko sabrahmacārī, tathā tathā so tasmiṁ dhamme labhati atthavedaṁ, labhati dhammavedaṁ, labhati dhammūpasaṁhitaṁ pāmojjan"ti-ādi[1].

Piṭṭhivāto uppajji upādinnasarīrassa tathārūpattā saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṁ vā etan**ti yenādhippāyena vuttaṁ, tameva adhippāyaṁ vivarituṁ **"pahotī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ekapallaṅkena nisīdituṁ pahoti** yathā taṁ Veluvagāmake. **Ettake ṭhāne**ti ettake ṭhāne ṭhānaṁ nipphannanti yojanā. **Tañca kho**ti vuṭṭhānasaññaṁ citte ṭhapanaṁ. **Dhammakathaṁ suṇamāno** dhammagāravena.

Avassutassāti avassutabhāvassa rāgādivasena. **Avassutassa kāraṇan**ti tintabhāvakāraṇaṁ. **Kilesādhimuccanenā**ti kilesavasena paripphanditavasena. **Nibbāpanaṁ viyā**ti vūpasamo viya. **Nibbisevanānan**ti paripphandanarahitānaṁ.

Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. **Dukkhadhammānan**ti dukkhakāraṇānaṁ. Tenāha **"dukkhasambhavadhammānan"**ti-ādi. Tattha kiṁ dukkhaṁ, kā dukkhadhammāti tadubhayaṁ dassetuṁ **"pañcasu hī"**ti vuttaṁ. **Te**ti pañcakkhandhā. **Dukkhasambhavadhammattā**ti dukkhuppattikāraṇattā. **Assā**ti tena. Karaṇe hetaṁ sāmivacanaṁ. **Kāme**ti vatthukāme kilesakāme ca. Puna **assā**ti sāmi-atthe eva sāmivacanaṁ. **Cāran**ti cittācāraṁ. **Vihāran**ti pañcadvārappavatticāravihāraṁ. "Ekaṭṭhā"ti ca vadanti. Teneva hi "anubandhitvā carantaṁ"icceva vuttaṁ. **Anubandhitvā**ti ca vīthicittappavattito paṭṭhāya yāva tatiyajavanavārā anu anu bandhitvā. **Pakkhandanādī**ti **ādi**-saddena kasigorakkhādivasenapi kāmānaṁ pariyesanadukkhaṁ saṅgaṇhāti.

---

1. Dī 3. 200, 234; Aṁ 2. 18 piṭṭhesu. (Atthato samānaṁ.)

Dāyatīti **dāyo,** vanaṁ. Tenāha **"aṭavin"**ti. **Kaṇṭakagabbhan**ti ovarakasadisaṁ vanaṁ. Nāmapadaṁ nāma kiriyāpadāpekkhanti **"vijjhī"**ti vacanasesena kiriyāpadaṁ gaṇhāti.

Dandhāyitattaṁ uppannakilesānaṁ avaṭṭhānaṁ. Tenāha **"uppannamattāyā"**ti-ādi. **Tāyā**ti satiyā. **Kāci kilesā**ti cuddasavidhe cittassa kicce javanakicce eva cittakilesānaṁ uppattiṁ katvā tathā vuttaṁ. **Niggahitāva honti** pavattituṁ appadānavasena. Tenāha **"na saṇṭhātuṁ sakkontī"**ti. **Cakkhudvārasmin**ti pāḷiyaṁ tassa paṭhamaṁ gahitatāya vuttaṁ, tena nayena sesadvārānipi gahitāneva honti. **Rāgādīsu uppannesu** paṭhamajavanavāre. Satisammosena **"kilesā me uppannā"ti ñatvā** tathā paccāmāsasatiyā labbhanato. Tenāha **"anacchariyaṁ cetan"**ti. **Āvaṭṭetvā**ti ayoniso āvaṭṭetvā. **Āvajjanādīsū**ti tato eva ayoniso āvajjanādīsu uppannesu iṭṭhārammaṇassa laddhattā paccayasiddhiyā sampattaṁ pavattanārahaṁ. **Nivattetvā**ti dutiyajavanavārepi kilesuppattiṁ nivattetvā. Kathaṁ panassa evaṁ laddhuṁ sakkāti āha **"āraddhavipassakānaṁ hī"**ti-ādi. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāne**ti bhāvanāyaṁ paṭisaṅkhāne ca yogino patiṭṭhitabhāvo. Tassa **ayamānisaṁso**—yaṁ paccayalābhena uppajjituṁ laddhokāsāpi kilesā pubbe pavattabhāvanānubhāvena vikkhambhitā tathā tathā niggahitā eva hutvā nivattanti, kusalā dhammāva laddhokāsā uparūpari vaḍḍhanti.

Abhihaṭṭhunti abhiharitvā. **Anudahantī**ti anudahantā viya honti. **Anusentī**ti etthāpi eseva nayo. **Anāvaṭṭante**ti anivattante sāmaññatoti adhippāyo. **Vipassanābalameva dīpitaṁ** maggaphalādhigamassa ajotitattā.

Dukkhadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Kiṁsukopamasuttavaṇṇanā

245. Catunnaṁ ariyasaccānaṁ pariññābhisamayādivasena vividhadassananti kiccavasena nānādassanaṁ hotīti vuttaṁ **"dassananti paṭhamamaggassetaṁ**

adhivacanan”ti. Tayidaṁ uparimaggesu bhāvanāpariyāyassa niruḷhattā paṭhamamaggassa paṭhamaṁ nibbānadassanato. Tenāha “**paṭhamamaggo hī**”ti-ādi. Koci yathāvuttaṁ aviparītaṁ atthaṁ ajānanto ñāṇadassanaṁ nāma ārammaṇakaraṇassa vasena atippasaṅgaṁ āsaṅkeyyāti taṁ nivattetuṁ “**gotrabhū panā**”ti-ādi vuttaṁ. **Na dassananti vuccatī**ti ettha rājadassanaṁ udāharanti. **Cattāropi maggā dassanameva** yathāvuttenatthena, bhāvanāpariyāyo pana upari tiṇṇaṁ maggānaṁ paṭhamamagga-upāyassa bhāvanākārena pavattanato. Dassanaṁ visuddhi etthāti **dassanavisuddhikaṁ,** nibbānaṁ. Phassāyatanaṁ kammaṭṭhānaṁ assa atthīti **phassāyatanakammaṭṭhāniko.** Esa nayo sesesupi padesu.

Padesasaṅkhāresūti saṅkhārekadesesu. Heṭṭhimaparicchedena pathavi-ādike dhammamatte diṭṭhe rūpapariggaho, cakkhuviññāṇādike taṁsahagatadhammamatte diṭṭhe arūpapariggaho ca sijjhatīti vadanti.

Adhigatamaggameva kathesīti yena mukhena vipassanābhinivesaṁ akāsi, tamevassa mukhaṁ kathesi. **Ayaṁ panā**ti kammaṭṭhānaṁ pucchanto bhikkhu. **Imesan**ti phassāyatanakammaṭṭhānikapañcakkhandhakammaṭṭhānikānaṁ vacanaṁ. “**Aññamaññaṁ na sametī**”ti vatvā tamevatthaṁ pākaṭaṁ karoti “**paṭhamenā**”ti-ādinā. Pañcakkhandhavimuttassa saṅkhārassa abhāvā “**nippadesesū**”ti vuttaṁ. **Tathevā**ti yatheva phassāyatanakammaṭṭhānikaṁ, tatheva taṁ pañcakkhandhakammaṭṭhānikaṁ pucchitvā.

Samappavattā dhātuyoti rasādayo sarīradhātuyo samappavattā. Na visamākārasaṇṭhitā ahesuṁ. Tenāha “**kallasarīraṁ balappattan**”ti. “**Atītā saṅkhārā**”ti-ādi vipassanābhinivesavasena vuttaṁ. Sammasanaṁ sabbatthakameva icchitabbaṁ. **Cāribhūmin**ti gocaraṭṭhānaṁ.

Kārakabhāvanti bhāvanānuyuñjanabhāvaṁ. **Paṇḍurogapuriso**ti paṇḍurogī puriso. **Ariṭṭhan**ti suttaṁ. **Bhesajjaṁ katvā**ti bhesajjapayogaṁ katvā. **Karissāmī**ti bhesajjaṁ karissāmi. **Jhāmathuṇo viyā**ti daḍḍhathuṇo viya khārakajālanaddhattā taruṇamakulasantānasañchannattā.

Dakkhiṇadvāragāmeti dakkhiṇadvārasamīpe gāme. **Lohitako**ti lohitavaṇṇo. **Ocirakajāto**ti jāta-olambamānacirako viya.

ādinnasipāṭikoti gahitaphalapotako. **Sandacchāyo**ti bahalacchāyo. Yasmā tassa rukkhassa sākhā aviraḷā ghanappattā aññamaññaṁ saṁsanditvā ṭhitā, tasmā chāyāpissa tādisīti vuttaṁ **"sandacchāyo nāma saṁsanditvā ṭhitacchāyo"**ti, ghanacchāyoti attho. **Tatthā**ti-ādi upamāsaṁsandanaṁ.

Yena yenākārena adhimuttānanti chaphassāyatanādimukhena yena yena vipassanābhinivesena vipassantānaṁ nibbānañca adhimuttānaṁ. **Suṭṭhuvisuddhaṁ** pariññābhisamayādisiddhiyā. **Tena tenevākārenā**ti attanādhimuttākārena. Idāni taṁ taṁ ākāraṁ upamāya saddhiṁ yojetvā dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi āraddhaṁ. Taṁ suviññeyyameva.

Idanti nagaropamaṁ. **Taṁ sallakkhitan**ti kiṁsukopamadīpitaṁ atthajātaṁ sace sallakkhitaṁ. **Assa** bhikkhuno. **Dhammadesanatthan**ti yathāsallakkhitassa atthassa vasena laddhavisesassa upabrūhanāya. **Tassevatthassā**ti tassa dassanavisuddhisaṅkhātassa atthassa. **Corāsaṅkā na honti** majjhimadesarajjassa pasannabhāvato. **Tipurisubbedhānī**ti ubbedhena tipurisappamāṇāni nānābhittivicittāni thambhānaṁ upari vividhamālākammādivicittadhanurākāralakkhitāni manoramāni. Tenāha **"nagarassa alaṅkāratthan"**ti. Nagaradvārassa thirabhāvāpādanavasena ṭhapetabbattā vuttaṁ **"coranivāraṇatthānipi hontiyevā"**ti. **Piṭṭhasaṅghātassā**ti dvārabāhassa. "Ime āvāsikā, ime āgantukā, tatthāpi ca imehi nagarassa nagarasāmikassa ca attho, imesaṁ vasena anattho siyā"ti jānanañāṇasaṅkhātena **paṇḍiccena samannāgato.** Aññātanivāraṇe paṭubhāvasaṅkhātena **veyyattiyena samannāgato. Ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāyā**ti tasmiṁ tasmiṁ atthakicce taṅkhaṇuppajjanakapaṭibhānasaṅkhātāya.

Raññā āyutto niyojito **rājāyutto,** tattha tattha rañño kātabbakicce ṭhapitapuriso. **Katipāheyevā**ti katipayadivaseyeva akiccakaraṇena tassa ṭhānaṁ vibbhāmo jātoti katvā vuttaṁ **"sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā"**ti.

Sīsamassa chindāhīti sīsabhūtaṁ uttamaṅgaṭṭhāniyaṁ tattha tassa rājakiccaṁ chindāti attho. Aññathā tassa pākatike atthe gayhamāne

pāṇātipāto āṇatto nāma siyā. Na hi cakkavattirājā tādisaṁ āṇāpeti aññesampi tato nivārakattā. Atha vā **chindāhī**ti mama āṇāya assa sīsaṁ chindanto viya attānaṁ dassehi, evaṁ so tattho vādapaṭikarattapatto odameyyāti, tathā ceva upari paṭipatti āgatā. **Tatthā**ti etasmiṁ paccantimanagare.

Uppannenāti samathakammaṭṭhāne uppannena.

Tassevāti sakkāyasaṅkhātassa nagarassa "dvārānī"ti vuttānīti ānetvā sambandho. "Sīghaṁ dūtayugan"ti vuttāti yojanā. Hadaya vatthurūpassa majjhe siṅghāṭakabhāvena gahitattā **"hadayavatthussa nissayabhūtānaṁ mahābhūtānan"**ti vuttaṁ. Yadi evaṁ vatthurūpameva gahetabbaṁ, tadevettha aggahetvā kasmā mahābhūtaggahaṇanti āha **"vatthurūpassa hī"**ti-ādi. **Yādiso**ti sammādiṭṭhi-ādīnaṁ vasena yādiso eva pubbe āgatavipassanāmaggo. **"Ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādiso evā"**ti vatvā ariyamaggo **"yathāgatamaggo"**ti vutto. **Idaṁ tāvetthā**ti ettha etasmiṁ sutte dhammadesanatthaṁ ābhatāya yathāvutta-upamāya idaṁ saṁsandanaṁ.

Idaṁ saṁsandananti idāni vakkhamānaṁ upamāya saṁsandanaṁ. **Nagarasāmi-upamā** pañcakkhandhavasena dassanavisuddhipattaṁ khīṇāsavaṁ dassetuṁ ābhatā. Siṅghāṭakūpamā catumahābhūtavasena dassanavisuddhipattaṁ khīṇāsavaṁ dassetuṁ ābhatāti yojanā. **"Catusaccameva kathitan"**ti vatvā tāni saccāni niddhāretvā dassetuṁ **"sakalenapi hī"**ti-ādi vuttaṁ. Idha nagarasambhāro chadvārādayo. Tena hi chaphassāyatanādayo upamitā. Te pana dukkhasaccapariyāpannāti vuttaṁ **"nagarasambhārena dukkhasaccameva kathitan"**ti.

Kiṁsukopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā

246. **Bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā**ti kāmaṁ pāḷiyaṁ parisādvayameva gahitaṁ, sesaparisānaṁ pana tadaññesampi devamanussānanti sabbasādhāraṇovāyaṁ dhammasaṅgahoti imamatthaṁ upamāpubbakaṁ katvā dassetuṁ **"yathā**

nāmā”ti-ādi āraddhaṁ. **Yajanto**ti dadanto. **Vinditabbo**ti laddhabbo, adhigantabboti attho.

Chandoti taṇhāchando. Tenāha “dubbalataṇhā so rañjetuṁ na sakkotī”ti. **Pubbuppattikā** ekasmiṁ ārammaṇe paṭhamaṁ uppannā. Sā hi anāsevanattā mandā. **So**ti chando. **Rañjetuṁ na sakkoti** laddhāsevanattā. **Doso nāma** cittadūsanattā. **Tānī**ti daṇḍādānādīni. **Tammūlakā**ti lobhamūlakā tāva māyāsāṭheyyamānātimānadiṭṭhicāpalādayo, dosamūlakā upanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyathambhasārambhādayo, mohamūlakā ahirika-anottappathinamiddhavicikicchuddhaccaviparītamanasikārādayo saṁkilesadhammā gahitāva honti taṁmūlakattā. Yasmā pana sabbepi saṁkilesadhammā dvādasākusalacittuppādapariyāpannā eva, tasmā tesampettha gahitabhāvaṁ dassetuṁ **“chando rāgoti vā”**ti vuttaṁ.

Bhāyitabbaṭṭhena **sabhayo.** Bheravaṭṭhena **sappaṭibhayo.** Kusalapakkhassa vikkhambhanaṭṭhena **sakaṇṭako.** Kusala-anavajjadhammehi duravagāhaṭṭhena **sagahano.** Bhavasampattibhavanibbānānaṁ appadānabhāvato **ummaggo.** Duggatigāmimaggattā **kummaggo. Iriyanā**ti vattanā paṭipajjanā. Duggatigāmitāya kileso eva **kilesamaggo. Na sakkā sampattibhavaṁ gantuṁ** kuto nibbānagamananti adhippāyo.

Asubhāvajjanādīhīti **ādi**-saddena aniccamanasikārādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Cittaṁ nivattati** sarāgacittaṁ na uppajjati paṭipakkhamanasikārena vinoditattā. **Majjhattārammaṇe**ti aññāṇupekkhaṭṭhāniye ārammaṇe. **Uddesa -pa- āvajjantassā**ti uddisāpanavasena uddesaṁ, paripucchāpanavasena paripucchaṁ, garūnaṁ santike vasanavasena garuvāsaṁ āvajjantassa. **Cittan**ti gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇapaññavantapuggalasevanavasena tadadhimuttisiddhiyā aññāṇacittaṁ nivattati.

Yathā “pujjabhavaphalaṁ puññan”ti vuttaṁ “evamidaṁ puññaṁ pavaḍḍhatī”ti[1], evaṁ kiṭṭhasambhavattā “kiṭṭhan”ti vuttanti āha **“kiṭṭhanti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassan”**ti.

---

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.

Ghaṭāti siṅgayugaṁ idhādhippetanti āha “dvinnaṁ siṅgānaṁ antare”ti. **Ghaṭā**ti goṇādīnaṁ goṇādīnaṁ siṅgantaraṭṭhassa samaññāti vadanti. **Nāsārajjuke**ti nāsārajjupātaṭṭhāne.

Dameti puthuttārammaṇato nivāreti. **Nan**ti cittaṁ. Yaṁ suttaṁ **subhāsitaṁ** mayā. **Tadassā**ti tadā assa bhikkhuno. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe.

Sudujitanti nibbisevanabhāvakaraṇena jitaṁ. **Sutajjitan**ti suṭṭhu dūrakaraṇena jitaṁ, tathābhūtañca tajjitaṁ nāma hotīti tathā vuttaṁ. **Gocarajjhattan**ti ajjhattabhūto gocaro. Kammaṭṭhānārammaṇaṁ hi bahiddhārūpādi-ārammaṇavidhuratāya ajjhattanti vuccati. Samatho anurakkhaṇaṁ etassāti **samathānurakkhaṇaṁ,** yathā indriyasaṁvarasīlaṁ samathānurakkhaṇaṁ hoti, tathā kathitanti attho. Yathā hi indriyasaṁvarasīlaṁ samathassapaccayo, evaṁ samathopi tassa paccayoti.

Vādiyamānāya vīṇāyā. Cittaṁ rañjetīti rajjanena. Avissajjanīyatāya cittaṁ bandhatīti **bandhanīyo. Veṭṭhake**ti tantīnaṁ āsajjanaveṭṭhake. **Koṇan**ti kavaṇato vīṇāya saddakaraṇato koṇanti laddhanāmaṁ dārudaṇḍaṁ siṅgādīsu yena kenaci kataṁ ghaṭikaṁ. Tenāha **“caturassaṁ sāradaṇḍakan”**ti.

Yasmā so rājā rājamahāmatto vā saddaṁ yathāsabhāvato na aññāsi, tasmiṁ tassa ajānanākārameva dassetuṁ **“saddaṁ passissāmī”**ti-ādi vuttaṁ.

Asatī kirāyanti pāḷiyaṁ liṅgavipallāsena vuttanti yathāliṅgameva vadanto **“asā”**ti āha. **“Asatīti lāmakādhivacanan”**ti vatvā tattha payogaṁ dassetuṁ **“asā lokitthiyo nāmā”**ti vuttaṁ, loke itthiyo nāma asatiyoti attho, tattha kāraṇamāha **“velā tāsaṁ na vijjatī”**ti. Pakatiyā loke jeṭṭhabhātā kaniṭṭhabhātā mātuloti-ādikā **velā** mariyādā **tāsaṁ na vijjati.** Kasmā? **Sārattā ca pagabbā ca** sabbesampi sambhogavasena viniyogaṁ gacchanti. Kathaṁ? **Sikhī sabbaghaso yathā.** Tenevāha—

“Sabbā nadī vaṅkagatī, sabbe kaṭṭhamayā vanā.
Sabbitthiyo kare pāpaṁ, labhamāne nivātake”ti[1].

Aññampi tanti baddhaṁ caturassa-ambaṇavāditādīni. **Vīṇā viya pañcakkhandhā** anekadhammasamūhabhāvato. **Rājā viya yogāvacar**o tappaṭibaddhadhammagavesakattā. **Assā**ti yogāvacarassa.

Nirayādito aññasmimpi **gati**-saddo vattati, tato visesanatthaṁ **“gatigatī”**ti vuttaṁ “dukkhadukkhaṁ, rūparūpan”ti ca yathā, gatisaññitaṁ pavattiṭṭhānanti attho. Tenāha **“etthantare saṁsarati vattatī”**ti. Sañjāyanapadeso eva gatīti **sañjātigati.**

Taṁ pana gatiṁ sattānaṁ saṁvegavatthubhūtassa paccakkhassa gabbhāsayassa vasena dassetuṁ **“ayamassa kāyo”**ti-ādi vuttaṁ. Rūpadhammassa salakkhaṇaṁ gati niṭṭhā, tato paraṁ aññaṁ kiñci natthīti **salakkhaṇagati. Abhāvo** accantābhāvo. Santānavicchedo **vibhavagati** taṁniṭṭhānabhāvā. **Bhedo**ti khaṇanirodho, idhāpi taṁniṭṭhānatāyeva pariyāyo. **Yāva bhavaggā**ti yāva sabbabhavaggā. Salakkhaṇavibhavagatibhedagatiyo “eseva nayo”ti imināva pakāsitāti na gahitā. **Tassa khīṇāsavassa na hoti** aggamaggena samucchinnattā.

Sīlaṁ kathitaṁ rūpādīsu chandādinivāraṇassa kathitattā. **Majjhe samādhibhāvanā kathitā** “ajjhattameva santiṭṭhati -pa- samādhiyatī”ti jotitattā. **Pariyosāne ca nibbānaṁ kathitaṁ** “yampissa -pa- na hotī”ti vacanato.

Vīṇopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. **Vaṇasarīro**ti vaṇitasarīro. **Pakkattā**ti kuthitattā[2]. Saradaṇḍesu sarasamaññāti kaṇḍha-saddo sarapariyāyoti āha **“saravananti kaṇḍavanan”**ti. **Arugatto -pa- veditabbo** guṇasarīrassa khaṇḍachiddasīlādīhi heṭṭhā majjhe uparibhāge ca bhedavisamacchinnavikāradosattā.

---

1. Khu 6. 123 piṭṭhe Jātake.
2. Kudhitattā (Ka)

ettha kusā "kaṇṭakā"ti adhippetā kaṇṭakasadisattā, kusatiṇānaṁ eva vā vuttākārapadeso **"kusakaṇṭako"**ti vutto.

Gāmavāsīnaṁ vijjhanaṭṭhenāti nārahova hutvā tesaṁ kārānaṁ paṭiggahaṇavasena pīḷanaṭṭhena.

Pakkhinti hatthiliṅgasakuṇaṁ. Tassa kira hatthisoṇḍasadisaṁ mukhaṁ, tasmā **"hatthisoṇḍhasakuṇan"**ti vuttaṁ. **Vissajjeyyā**ti rajjuyā yathābaddhaṁ eva vissajjeyya.

Bhogehīti attano sarīrabhogehi. **Maṇḍalaṁ bandhitvā**ti yathā sarīraṁ maṇḍalākārena tiṭṭhati, evaṁ katvā. **Supissāmī**ti niddaṁ okkamissāmi. **Ḍetukāmo**ti uppatitukāmo. **Disā disan**ti disato disaṁ.

Cha pāṇakā viya cha āyatanāni nānajjhāsayattā, nānajjhāsayatā ca nesaṁ nānāvisayaninnatāya daṭṭhabbā. **Daḷharajju viya taṇhā** tesaṁ bandhanato. **Majjhe gaṇṭhi viya avijjā** bandhanassa dubbinimmocanahetuto. **Ārammaṇaṁ balavaṁ hoti** manuññabhāvena ceva tattha taṇhābhinivesassa daḷhabhāvena ca.

Sarikkhakena vā upamāya āharaṇapakkhe. **Appanā**ti saṁsandanā. **Pāḷiyaṁyeva appitā** upamā "evameva kho"ti-ādinā. Rūpacittādivisamaninnattā **cakkhussa visamajjhāsayatā.** Esa nayo sesesupi.

Kaṇṇacchiddakūpaketi kaṇṇacchiddasaññite āvāṭe. **Tassā**ti sotassa. **Paccayo hotī**ti upanissayo hoti tena vinā saddaggahaṇassa abhāvato. **"Ajaṭākāsopi vaṭṭati evā"**ti vatvā tassa paccayabhāvaṁ dassetuṁ **"antoleṇasmin"**ti-ādi vuttaṁ. **Dhātuparamparā ghaṭṭento**ti bhūtaparamparasaṁghaṭṭento[1].

Evaṁ santeti evaṁ bhūtaparamparāvasena sadde sotapathamāgacchante. **Sampattagocaratā hoti**[2] sotassa. Ghānādīnaṁ viya **"dūresaddo"**ti **jānanaṁ na sambhaveyya** sampattagāhibhāvato. **Tathā tathā jānanākāro hoti** manoviññāṇassa gahaṇākāravisesato. Sotaviññāṇappavatti pana ubhayattha samānāva. Dūre ṭhitopi saddo tādise.

1. Bhūtaparamparasaṁsandento (Ka) 2. Siyā (Ka)

ṭhāne paṭighosādīnaṁ paccayo hoti ayokanto viya ayocalanassāti[1] daṭṭhabbaṁ. **Dhammatā**ti dhammasabhāvo, saddassa so sabhāvoti attho. **Tato tato savanaṁ hoti** ākāsasaññitassa upanissayassa labbhanato. Yadi pana sotaṁ sampattagāhī siyā, cittasamuṭṭhānasaddo sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayo na siyā, paṭṭhāne ca avisesena "saddāyatanaṁ sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo"ti vutto, bahiddhā ca cittajassa saddassa sambhavo natthi. Atha vā cittajo saddo dhātuparamparāya sotapasādaṁ ghaṭṭeti, na so cittajo saddo, yo paramparāya pavatto. Utujo hi so, tasmā yathuppanno saddo, tattha ṭhitova sotapasādassa āpāthaṁ āgacchatīti niṭṭhamettha gantabbaṁ. Tena vuttaṁ **"asampattagocaramevetan"**ti.

Tadā ekaggacittataṁ āpajjatiti parissayānaṁ abhāvato. Nāsacchiddasaṅkhāta-ākāsasannissaye vattanato **ghānaṁ ākāsajjhāsayaṁ** vuttaṁ. Vātena vinā gandhagahaṇassa asambhavato **vātūpanissayagandhagocaraṁ.** Tenāha **"tathā hī"**ti-ādi.

Gāmato laddhabbaṁ āhāraṁ gāmaṁ, tanninnatāya **gāmajjhāsayatā vuttā.** Tathā hi jīvitanimittaṁ raso jīvitaṁ, tasmiṁ ninnatāya taṁ avhāyatīti **jivhā. Na sakkā kheḷena atemitassa rasaṁ jānituṁ,** tasmā **āposannissitarasārammaṇā jivhā**ti.

Āmakasusānato **bahi. Upādiṇṇakajjhāsayo**ti upādiṇṇakaninno. Kāyapasādasannissayabhūtāya pathaviyā phoṭṭhabbārammaṇe ghaṭite eva tattha viññāṇuppatti, na aññathāti vuttaṁ **"pathavīsannissitaphoṭṭhabbārammaṇo"**ti. **Tathā hī**ti-ādi kāyassa upādiṇṇakajjhāsayatāya sādhakaṁ. **Ajjhattikabāhirā**ti ajjhattikā bāhirā vā. **Assā**ti kāyassa. **Susanthatassā**ti-ādi tassa pathaviyā paccayabhāvadassanaṁ.

Nānajjhāsayoti nānārammaṇaninno. Tena manassa makkaṭassa viya anavaṭṭhitataṁ dasseti. Tenāha **"diṭṭhapubbepī"**ti-ādi. **Mūlabhavaṅga**ggahaṇena piṭṭhibhavaṅgaṁ nivatteti. **Assā**ti manassa. Evaṁ kiriyamayaṁ viññāṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Nānattan**ti bhedo.

---

1. Ayobandhanassāti (Ka)

Yathārucippavattiyā nivāraṇavasena **baddhānaṁ. Nibbisevanabhāvan**ti lolatāsaṅkhātaparipphandassa abhāvaṁ. **Nākaḍḍhatī**ti savisaye rūpārammaṇe cittasantānaṁ, taṁsamaṅginaṁ vā puggalaṁ nākaḍḍhati. **Pubbabhāgavipassanā va kathitā** āyatanamukhena "evaṁ hi vo bhikkhave sikkhitabban"ti vuttattā.

Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. **Yavapuñjo**ti suparipakkayavasamudāyo. **Kājahatthā**ti daṇḍahatthā. **Potheyyun**ti yathā yavasaṅkhātaṁ dhaññaṁ vaṇṭato muccati, evaṁ petheyyuṁ. **Yave sāvetvā**ti yavasīsato yave pothanena mocetvā vivecetvā.

Catumahāpatho viya cha āyatanāni ārammaṇadaṇḍakehi hananaṭṭhānattā. **Yavakalāpī viya satto** tehi haññamanattā. **Chabyabhaṅgiyo viya** sabhāvato chadhāpi paccekaṁ iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni yavakalāpaṭṭhāniyassa sattassa hananato. Bhavapatthanāya aparāparuppattiṁ sandhāya **"bhavapatthanā kilesā"**ti bahuvacananiddeso. Bhavapatthanā ca tassa paccayabhūtā kilesā cāti **bhavapatthanākilesā**ti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. Yasmā sattānaṁ vaṭṭadukkhaṁ nāma sabbampi taṁ bhavapatthanāmūlakaṁ, tasmā vuttaṁ "evaṁ sattā"ti-ādi. **Bhavapatthanakilesā**ti ca bhavapatthanāmūlakaṁ kilesaṁ.

Bhummanti samīpatthe bhummaṁ. Tenāha **"sudhammāya**[1] **dvāre"**ti. **Na katan**ti dukkhuppādanaṁ na kataṁ. **Navagūthasūkaraṁ** viyāti navagūthabhakkhasūkaraṁ viya. **Cittenevā**ti yo bajjhati, tassa citteneva. **Tasmā**ti yasmā vepacittibandhanassa bandhanamuccanaṁ viya, tasmā "vepacittibandhanan"ti vuttaṁ. **Ñāṇamokkhaṁ bandhanan**ti ñāṇena muccanaṁ bandhanaṁ.

Maññamānoti parikappitataṇhāvasena "etaṁ mamā"ti, diṭṭhivasena "eso me attā"ti, mānavasena "esohamasmī"ti maññanto. Khandhavinimuttassa maññamānavatthuno abhāvā **"khandhe maññanto"**ti vuttaṁ. **Etan**ti

---

1. Devasabhāya (Aṭṭhakathāyaṁ)

“mārassā”ti etaṁ sāmivacanaṁ. **Kilesamārena baddho**ti kilesamārena teneva kilesabandhanena baddho. **Mutto**ti etthāpi eseva nayo.

Taṇhā maññanāya sati diṭṭhimānamaññanānaṁ pasaṅgo eva natthīti yathā “asmī”ti padena diṭṭhimānamaññanā vuttā honti, evaṁ taṇhāmaññitāpīti vuttaṁ **“asmīti padena taṇhāmaññitaṁ vuttan”**ti. **Ayamahamasmīti padena diṭṭhimaññitan**ti etarahi labbhamānadiṭṭhivatthuvaseneva. **Bhavissan**ti anāgatadiṭṭhivatthu parikappanavaseneva diṭṭhimaññitaṁ. Yebhuyyena hi anāgatāliṅganā sassatadiṭṭhi. Ucchedavasena diṭṭhimaññitamevāti ānetvā sambandho. **Rūpīti-ādīni** padāni. **Sassatassevā**ti sassatagāhasseva pabhedadīpanāni. Yasmā maññitaṁ ābādhavasena **rogo,** antodosavasena **gaṇḍo,** aṅganikantavasena **sallaṁ, tasmā imehi** taṇhādīhi kilesehi pākaṭacalanavasena **iñjanti ceva** apākaṭasañcalanavasena **phandanti ca.** **Papañcitaṁ** saṁsāre cirāyanaṁ daṭṭhabbaṁ, khandhasantānassa vā vitthāraṇaṁ. **Pamattākārappattā** mucchanākārappattā. **Tesan**ti taṇhādiṭṭhikilesānaṁ. **Ākāradassanatthan**ti pavatti-ākāradassanatthaṁ.

Māno nāma “seyyohamasmī”ti-ādinā majjanākārappavatti. **Taṇhāya sampayuttamānavasenā**ti kasmā vuttaṁ, nanu sabbo māno taṇhāsampayutto. Sati hi byabhicāre visesanaṁ icchitabbanti? Saccametaṁ, taṇhā pana atthi mānassa paccayabhūtā, atthi mānassa appaccabhūtā, yato māno aniyato vuccati. Tathā hi paṭṭhāne “saṁyojanaṁ dhammaṁ paṭicca saṁyojano dhammo uppajjati hetupaccayā”ti ettha saṁyojanāni saṁyojanehi yathālābhaṁ yojetvā dassitayojanāya “kāmarāgasaṁyojanaṁ paṭicca mānasaṁyojanaṁ avijjāsaṁyojanan”ti vatvā “kāmarāgasaṁyojanaṁ paṭicca avijjāsaṁyojanan”ti, “mānasaṁyojanaṁ paṭiccabhavarāgasaṁyojanaṁ avijjāsaṁyojanan”ti ca vatvā “bhavarāgasaṁyojanaṁ paṭicca avijjāsaṁyojanan”ti vuttaṁ. Ettha ca kāmarāgabhavarāgasaṁyojanehi mānassa aniyatabhāvo pakāsito. Tattha yā taṇhā balavatī, taṁ sandhāya idaṁ vuttaṁ **“taṇhāya sampayuttamānavasenā”**ti. Balavataṇhāsampayutto hi māno sayampi balavā hutvā asmīti savisesaṁ majjanavasena pavattatīti.

Diṭṭhivasenāti mānamūlakadiṭṭhivasena. “Seyyohamasmī”ti-ādinā hi bahulamānupetassa puggalassa rūpādīsu ekaṁ uddissa ayamahamasmīti diṭṭhiyā uppannāya mānassa appahīnattā mānopi tattha tattheva uppajjati, iti mānamūlakaṁ diṭṭhiṁ sandhāyāha **“ayamahamasmīti diṭṭhivasena vuttan”**ti. Codako pana imamatthaṁ ajānanto anupalabbhamānameva sampayogatthaṁ gahetvā **“nanu cā”**ti-ādinā codeti. Itaro **“āma natthī”**ti tamatthaṁ sampaṭicchitvā **“Mānassa panā”**ti-ādinā parihāramāha. Tassattho vutto eva.

Yavakalāpisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsīvisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako.

Saḷāyatanasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāsaṁyutta

1. Sagāthāvagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā

249. **Vedanā ca pajānātī**ti saccābhisambodhavasena vuccamānavedanānaṁ pajānanaṁ sātisayasamādhānapubbakanti bagavatā "samāhito"ti vuttanti āha **"upacārena vā appanāya vā samāhito"**ti. **Vedanā**ti tissopi vedanā. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhasaccabhāvena, parijānanavasenāti attho. **Sambhavan**ti samudayaṁ taṇhāvijjākammaphassādippabhedaṁ uppattikāraṇaṁ. Tenāha **"samudayasaccavasena pajānātī"**ti. **Yatthā**ti yaṁnimittaṁ, yaṁ āgamma kāmataṇhāvijjādinirodhā vedanānirodho, tesaṁ ayaṁ nirodho. Nibbānaṁ ārabbha ariyamaggappavattiyā hi nibbānaṁ vedanānirodhoti vutto. Khayaṁ gametīti khayagāmī, taṁ **khayagāminaṁ.** Chātaṁ vuccati taṇhā kāmānaṁ pātukāmatāvasena pavattanato, accantameva samucchinnattā natthi etasmiṁ chātanti **nicchāto.** Tenāha **"nittaṇho"**ti. **Sammasanacāravedanā**ti sammasanūpacāravedanā. **Dvīhi padehī**ti "samāhito sampajāno"ti imehi dvīhi. "Sato"ti pana idaṁ sampajānapadasseva upabrūhananti adhippāyo. **Sesehi** catūhi **catusaccaṁ kathitaṁ,** itarehi pana dvīhi catusaccabujjhanameva kathitaṁ. **Sabbasaṅgāhiko**ti sabbasabhāvadhammānaṁ saṅgaṇhanako. Tenāha **"catubhūmakadhammaparicchedo vutto"**ti.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Sukhasuttavaṇṇanā

250. Dukkhaṁ na hotīti **adukkhaṁ,** sukhaṁ na hotīti **asukhaṁ, ma**-kāro padasandhikaro. **Adukkhamasukhan**ti vedayitasaddāpekkhāya napuṁsakaniddeso. Saparasantānagate sandhāya ajjhattabahiddhāgahaṇanti āha **"attano ca parassa cā"**ti. Tena sabbampi vedayitaṁ gahitanti daṭṭhabbaṁ. **Nassanasabhāvanti**

ittarakhaṇatāya bhaṅgato uddhaṁ apassitabbasabhāvaṁ. Paloko bhedo etassa atthīti **palokinaṁ.** Tenāha **"bhijjanasabhāvan"**ti. **Ñāṇena phusitvā phusitvā**ti pubbabhāge vipassanāñāṇena aniccā pabhaṅgunoti ārammaṇato, uttarakālaṁ asammohato maggaparamparāya phusitvā phusitvā **vayaṁ passanto. Virajjatī**ti maggavirāgena virajjati. **Sammasanacāravedanā kathitā** āraddhavipassakānaṁ vasena desanāti. Lokiyalokuttarehi ñāṇehi yāthāvato parijānanaṁ paṭivijjhanaṁ **ñāṇaphusanaṁ.**

Sukhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pahānasuttavaṇṇanā

251. **Sabbampi** aṭṭhasatapabhedaṁ **taṇhaṁ chindi** samucchedapahānavasena pajahi. Tenāha **"samucchindī"**ti. Yadaggena taṇhā sabbaso samucchinnā, tadaggena sabbānipi saññojanānīti āha **"dasavidhampī"**ti-ādi. **Sammā**ti suṭṭhu. Pahānañca nāma upāyena ñāyena pahānanti āha **"hetunā kāraṇenā"**ti. **Dassanābhisamayā**ti asammohapaṭivedhā. Arahattamaggo hi uppajjamānova sabhāvapaṭicchādakaṁ mohaṁ viddhaṁsento eva pavattati, tena māno yāthāvato diṭṭho nāma hoti, **ayamassa dassanābhisamayo.** Yathā hi sūriye uṭṭhite andhakāro viddhaṁsiyamāno vihato, evaṁ arahattamagge uppajjamāne so sabbaso pahīno eva hoti, na tasmiṁ santāne patiṭṭhaṁ labhati, **ayamassa pahānābhisamayo.** Tena vuttaṁ **"arahattamaggo hī"**ti-ādi. **Kiccavasenā**ti asammohapaṭivedhasaṅkhātassa dassanakiccassa anipphādanavasena.

Ye ime cattāro antāti sambandho. **Mariyādanto**ti mariyādasaṅkhāto anto. Esa nayo sesattayepi. **Tesū**ti catūsu antesu. **Aduṁ catutthakoṭisaṅkhātaṁ** sabbasseva vaṭṭadukkhassa **antaṁ** paricchedaṁ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahīnattā ca **akāsī**ti yojanā. **Samussayo** attabhāvo.

Na riñcatīna viveceti na vissajjeti. Tenāha **"sampajaññaṁ na jahatī"**ti, sampajaññaṁ na pariccajatīti attho. **Saṅkhyaṁ nopetī**ti imassa

“diṭṭhadhamme anāsavo”ti imassa vasena atthaṁ vadanto **“rattoduṭṭho”**ti avoca sa-upādisesanibbānavasena. **Saṅkhyaṁ nopetī**ti vā diṭṭhe dhamme anāsavo dhammaṭṭho vedagū kāyassa bhedā manusso devoti vā paññattiṁ na upetīti anupādisesanibbānavasenapi attho vattabbo. Ettha ca sukhādīsu vedanāsu yathākkamaṁ rāgānusayādayo kathitāti āha **“imasmiṁ sutte ārammaṇānusayo kathito”**ti. Yo hi rāgādi paccayasamavāye ati-iṭṭhādīsu uppajjanāraho maggena appahīno, so “rāgānusayo”ti-ādinā vutto, appahīnattho so maggena pahātabbo, na pariyuṭṭhānābhibhavatthoti.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Pātālasuttavaṇṇanā

152. Yattha patiṭṭhā natthi ekantikāti ekantikassa mahato pātassa alanti ayamettha attho adhippetoti āha **“natthi ettha patiṭṭhā”**ti. **Asambhūtatthan**ti na sambhūtatthaṁ, musāti attho. **So**ti assutavā puthujjano. Yaṁ taṁ udakaṁ patatīti yojanā. Yasmā samuddapiṭṭhe antarantarā verambhavātasadiso mahāvāto uṭṭhahitvā mahāsamudde udakaṁ uggacchāpeti, taṁ kadāci cakkavāḷābhimukhaṁ, kadāci sinerupādābhimukhaṁ gantvā taṁ patihanati, tasmā vuttaṁ **“balavāmukhaṁ mahāsamuddassā”**ti-ādi. **Vegena pakkhanditvā**ti mahatā vātavegena samuddhataṁ teneva vegena pakkhandantaṁ ca hutvā. **Mahānarakapapāto viyā**ti yojanāyāmavitthāragambhīrasobbhapapāto viya hoti. **Tathārūpānan**ti tattha vasituṁ samatthānaṁ. **Asantan**ti abhūtaṁ. Atthavasena hi vācā abhūtaṁ nāma.

Na patiṭṭhāsīti patiṭṭhaṁ na labhi. **Anibaddhan**ti anibandhanatthaṁ yaṁkiñci. **Dubbalañāṇo**ti ñāṇabalarahito. “Assutavā puthujjano”ti vatvā “sutavā ariyasāvako”ti vuttattā **“sotāpanno dhuran”**ti vuttaṁ. Itaresu ariyasāvakesu vattabbameva natthi. Tesaṁ hi vedanā supariññātā. **Balavavipassako -pa- yogāvacaropi vaṭṭati** mattaso vedanānaṁ pariññātattā.

Pātālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

253. **Vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhabbā**ti kiñcāpi sukhā, pariṇāmadukkhatā pana sukhavedanāya ekantikāti. **Vinivijjhanaṭṭhenā**ti pīḷanavasena attabhāvassa vijjhanaṭṭhena. **Hutvā**ti paccayasamāgamena uppajjitvā. Tena pākabhāvapubbako attalābho vutto. **Abhāvākārenā**ti bhaṅgupagamanākārena. Tena viddhaṁsabhāvo vutto. Ubhayena udayabbayaparicchinnatāya sikhappattaṁ aniccataṁ dasseti. Svāyaṁ hutvā abhāvākāro itarāsupi vedanāsu labbhateva, adhiko ca pana dvinnaṁ dukkhasabhāvo, dukkhatāvasena purimānaṁ vedanānaṁ daṭṭhabbatāya dassitattā pacchimāya vedanāya evaṁ daṭṭhabbatā dassitā. **Addā**ti ñāṇagatiyā sacchikatvā adakkhi. Ñāṇagamanaṁ hetaṁ, yadidaṁ dukkhato dassanaṁ. **Santasabhāvaṁ** sukhadukkhato upasantarūpattā.

daṭṭhabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sallasuttavaṇṇanā

254. **Dvīsu janesū**ti sutavanta-assutavantesu dvīsu janesu. **Anugatavedhan**ti pubbe pavattavedhassa anugatavedhaṁ. **Balavatarā** diguṇā viya hutvā daḷhatarapavattiyā. **Evamevā**ti yathā viddhassa purisassa anuvedhanā balavatarā, evameva. **Samādhimaggaphalāni nissaraṇaṁ** vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhivasena. Samādhisīsena hettha jhānaṁ ca gahitaṁ. **So na jānāti** anadhigatattā. **Nissaraṇanti jānāti** anissaraṇameva. **Tāsaṁ** samadhigatānaṁ **sukhadukkhavedanānaṁ. Na vippayutto** appahīnakilesattā. **Saṅkhātadhammassā**ti saṅkhāya paññāya pariññātacatukkhandhassa. Tenāha **"tulitadhammassā"**ti. **Imasmimpi sutte** purimasutte viya **ārammaṇānusayova kathito,** so pana tattha vuttanayeneva veditabbo. Anurodhavirodhapahānassa vuttattā **khīṇāsavo dhuraṁ. Anāgāmīpi vaṭṭati,** tassa virodhappahānaṁ labbhati.

Sallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

255. Saddahitvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissantīti yojanā. **Tatthā**ti tasmiṁ ṭhāne. Kammaṭṭhānānuyogo sappāyo yesaṁ te **kammaṭṭhānasappāyā,** satipaṭṭhānaratāti attho. **Aniccataṁ anupassanto**ti kāyaṁ paṭicca uppannāya vedanāya ca aniccataṁ anupassanto. **Vayaṁ anupassanto**ti-ādīsupi eseva nayo. **Vayan**ti pana tāya eva khayasaṅkhātaṁ. **Virāgan**ti virajjanaṁ. **Paṭinissaggan**ti pariccāgapaṭinissaggaṁ, pakkhandanapaṭinissaggampi vā.

Āgamanīyapaṭipadāti āriyamaggassa āgamanaṭṭhāniyā pubbabhāgapaṭipadā. **Pubbabhāgāyeva** na lokuttarā, **sampajaññaṁ** pubbabhāgiyameva. **Tisso anupassanā pubbabhāgāyeva** vipassanāpariyāpannattā. **Missakā**ti lokiyalokuttaramissakā. **Bhāvanākālo dassito** "nirodhānupassino viharato, paṭinissaggānupassino viharato rāgānusayo pahīyatī"ti vuttattā.

Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

256-257. **Phassaṁ paṭiccā**ti ettha phassasīsena phassāyatanānaṁ gahaṇaṁ. Na hi phassāyatanehi vinā phassassa sambhavo. Tenāha **"kāyova hi ettha phassoti vutto"**ti, phassasīsena vuttoti adhippāyo. **Navamaṁ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Dutiyagelaññasuttāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

258. Sukhavedanāya hitaṁ **sukhavedaniyaṁ.** So panesa hitabhāvo paccayabhāvenāti āha **"sukhavedanāya paccayabhūtan"**ti. **Imasmimpi**

suttadvayeti imasmiṁ navame dasame ca suttepi. **Sammasanacāravedanā**ti sammasanīyavedanā eva kathitā, na lokuttarāti adhippāyo.

Phassamūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sagāthāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Rahogatavagga

1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. **Yaṁkiñci vedayitan**ti "sukhaṁ dukkhaṁ adukkhamasukhan"ti vuttaṁ vedayitaṁ dukkhasmiṁ antogadhaṁ, dukkhanti vattabbataṁ labhati pariyāyenāti attho. Tenāha **"taṁ sabbaṁ dukkhanti attho"**ti. **Yā esā**ti-ādīsu yo saṅkhārānaṁ aniccatāsaṅkhāto hutvā abhāvākāro, yā khayasabhāvatā vinassanasabhāvatā jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmanasabhāvatā, etaṁ sandhāya uddissa sabbaṁ vedayitaṁ dukkhanti mayā vuttanti ayaṁ saṅkhepattho. **Sā**ti saṅkhārānaṁ aniccatā. **Vedanānampi aniccato eva** saṅkhārasabhāvattā. Tāsaṁ aniccatā ca nāma maraṇaṁ bhaṅgoti katvā tato uttari dukkhaṁ nāma natthīti **sabbā vedanā "dukkhā"ti vuttā,** yathā "yadaniccaṁ taṁ dukkhan"ti ca, "pañcupādānakkhandhā dukkhā"ti ca vuttaṁ. **Idaṁ** suttapadaṁ. **Cattāro āruppā**ti catasso arūpasamāpattiyo. **Etthā**ti ca etasmiṁ paṭippassaddhivāre.

Rahogatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Agārasuttavaṇṇanā

262. **Puratthimā**ti vibhattilopena niddeso, nissakke vā etaṁ paccattavacanaṁ. **Paṭhamajjhānādivasenā**ti paṭhamadutiyajjhānavasena. **Anussativasenā**ti nidassanamattaṁ aññassapi upacārajjhānaggahitassa savitakkacārassa nirāmisassa sukhassa labbhanato, tassapi vā **paṭhamajjhānādī**ti ettha **ādi**-saddena saṅgaho daṭṭhabbo. Kāmahetu dukkhappattānaṁ dukkhavedanā

kāmāmisena **sāmisā vedanā. Anuttaravimokkhā** nāma arahattaphalaṁ. "Kudāssu nāmāhaṁ tadāyatanaṁ upasampajja viharissāmī"ti evaṁ pihaṁ upaṭṭhāpayato tasmiṁ anijjhamāne pihappaccayā **uppannadomanassavedanā.** Nekkhammanissitā upekkhāvedanā **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma. Savisesaṁ pana dassetuṁ **"catutthajjhānavasena uppannā adukkhamasukhavedanā"**ti vuttaṁ.

Agārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

263-266. **Heṭṭhā kathitanayāneva,** veneyyajjhāsayato pana tesaṁ desanāti daṭṭhabbaṁ. **Etthā**ti etesu catūsu suttesu. **Purimāni dve** "paṭhamaṁ jhānaṁ samāpannassa vācā paṭippassaddhā hotī"ti-ādinā nayena yāva khīṇāsavassa kilesapaṭippassaddhi, tāva desanāya pavattattā **"paripuṇṇapassaddhikānī"**ti vuttāni. Tāva paripūraṁ katvā adesitattā **"pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni, desanāyā"**ti-ādi vuttaṁ.

PaṭhamaĀnandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. **Daṇḍamuggaraṁ** aggasoṇḍamuggaraṁ. Kāḷasuttapakkhipanaṁ **kāḷasuttanāḷi.** Vāsi-ādīni pañca aṅgāni assāti **pañcakaṅgo.** Vatthuvijjāya vuttavidhinā kattabbanissayāni ṭhapetīti **thapati. Paṇḍita-udāyittero, na** Lāḷudāyitthero. **Dvepānandā**ti aṭṭhakathāya paduddhāro kato, "dvepi mayā Ānandā"ti pana pāḷiyaṁ. Pasādakāyasannissitā **kāyikā,** cetosannissitā **cetasikā.** Ādhipaccaṭṭhena sukhameva indriyanti **sukhindriyaṁ. Upavicāravasenā**ti rūpādīni upecca vicaraṇavasena. **Atīte** ārammaṇe. **Paccuppanne**ti addhāpaccuppanne. **Evaṁ** aṭṭhādhikaṁ sataṁ **aṭṭhasataṁ.**

Pāṭiyekko anusandhīti pucchānusandhi-ādīhi visuṁ tehi asammisso eko anusandhi. **Ekāpi vedanā kathitā** "tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako"ti āharitvā "phassapaccayā vedanā"ti. Yasmā

bagavā catutthajjhānupekkhāvedanaṁ vatvā “atthānanda etasmā sukhā aññaṁ sukhan”ti-ādiṁ vadanto **thapatino vādaṁ upatthambheti** nāma. Tena hi upekkhāvedanā “sukhan”teva vuttā santasabhāvattā. **Abhikkantataran**ti ativiya kantataraṁ manoramataraṁ. Tenāha **“sundarataran”**ti. **Paṇītataran**ti padhānabhāvaṁ nītatāya uḷārataraṁ. Tenāha **“atappakataran”**ti. **Sukhanti vuttā** paṭipakkhassa suṭṭhu khādanena, sukaraṁ okāsadānamassāti vā. **Nirodho sukhaṁ nāma** sabbaso udayabbayābhāvato. Tenāha **“niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā”**ti.

Sukhasmiṁyevāti sukhamicceva paññapeti. **Nirodhasamāpattiṁ sīsaṁ katvā**ti nirodhasamāpattidesanāya sīsaṁ uttamaṁ katvā. Desanāya uddesādhimutte uṭṭhāpetvā vitthāritattā **“neyyapuggalassa vasenā”**ti vuttaṁ. **Dasamaṁ** anantarasutte vuttanayattā **uttānatthameva.**

Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Aṭṭhasatapariyāyavagga

1. Sīvakasuttavaṇṇanā

269. Cūḷā pana assa mahatī atthi savisesā, tasmā **“moḷiyasīvako”**ti vuccati. **Channaparibbājako**ti kambalādinā kopīnapaṭicchādakaparibbājako. **Pittapaccayānī**ti pittahetukāni. **“Tisso vedanā”**ti vatvā tāsaṁ sambhavaṁ dassetuṁ **“kathan”**ti-ādi vuttaṁ. **Kusalavedanā uppajjati** pittapaccayā. **Pittabhesajjaṁ karissāmī**ti bhesajjasambharaṇatthañceva tadatthaṁ āmisakiñjakkhasambharaṇatthañca pāṇaṁ hanatīti yojanā. **Majjhatto** bhesajjakaraṇe udāsīno.

Tasmāti yasmā pittādipaccayahetukanti attano ca lokassa ca paccakkhaṁ atidhāvanti ye samaṇā vā brāhmaṇā vā, tasmā tesaṁ micchā. Pittādīnaṁ tiṇṇampi samodhānasannipāte jātāni **sannipātikāni.** Purima-utuno visadiso utupariṇāmoti āha **“visabhāga-ututo**

jātānī"ti. Anudako thaddhalūkhabhūmivibhāgo **jaṅgaladeso,** vuttavipariyāyena **anupadeso** veditabbo. **Malayaṁ** himasītabahulo, itaro uṇhabahulo.

Attano pakaticariyānaṁ visamaṁ kāyassa pariharaṇavasena, jātāni pana asayhasahana-adesa-akālacaraṇādinā veditabbānīti āha "**mahābhāravahanā**"ti-ādi. Parassa upakkamato nibbattāni **opakkamikānī**ti āha "**ayaṁ coro vā**"ti-ādi. **Ekavalan**ti bāhirapaccayaṁ anapekkhitvā kevalaṁ teneva. Tenāha "**kammavipākatova jātānī**"ti. **Sakkā paṭibāhituṁ** patīkārena. **Lokavohāro nāma kathito** pittasamuṭṭhānādisamaññāya lokasiddhattā. Kāmaṁ sarīrasannissitā vedanā kammanibbattāva, tassā pana paccuppannapaccayavasena evamayaṁ lokavohāroti vuttañceva gahetvā paravādapaṭisedho katoti daṭṭhabbaṁ.

Sīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

270-278. Vedanānaṁ aṭṭhādhikaṁ sataṁ, tassa aṭṭhasatassa tabbhāvassa pariyāyo kāraṇaṁ ettha atthīti **aṭṭhasatapariyāyo,** suttaṁ. Tenāha "**aṭṭhasatassa kāraṇabhūtan**"ti. **Dhammakāraṇan**ti pariyattidhammabhūtaṁ kāraṇaṁ. **Kāyikā**ti pañcadvārakāyikā. Tenāha "**kāmāvacareyeva labbhantī**"ti, kāmabhūmikāti attho. **Arūpāvacare natthi,** tibhūmikāti attho. Tenāha "arūpe tikacatukkajjhānaṁ uppajjati, tañca kho lokuttaraṁ, na lokiyan"ti. **Itarā** upekkhāvedanā. **Upavicaranti** upecca pajjantīti attho. **Taṁ sampayuttānan**ti vicārasampayuttānaṁ.

Paṭilābhatoti paṭiladdhabhāvato. **Samanupassato**ti paccavekkhato passato. **Atītaṁ** khaṇattayātikkamena atikkantaṁ, niruddhappattiyā[1] **niruddhaṁ,** pakativijahanena **vipariṇataṁ. Samanussarato**ti cintayato. **Gehassitan**ti kāmaguṇanissitaṁ. Kāmaguṇā hi idha gehanissitadhammena gehapariyāyena vuttā.

---

1. Niccappavattiyā (Ka)

Vipariṇāmavirāganirodhanti vipariṇāmanaṁ virajjanalakkhaṇaṁ nirujjhanañca viditvā. **Pubbe**ti atīte. **Etarahī**ti idāni vattamānā. **Sammappaññāya passato**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca yāthāvato passato. **Ussukkāpetun**ti vipassanaṁ paṭṭhapetvā maggapaṭivedhaṁ pāpetuṁ. Nibbānaṁ uddissa pavattitattā **nekkhammassitasomanassāni nāma. Lokāmisapaṭisaṁyuttānan**ti kāmaguṇanissitānaṁ. **Tadāyatananan**ti taṁ āyatanaṁ taṁ kāraṇaṁ arahattaṁ. **Anuttaresu vimokkhesū**ti ariyaphaladhammesu. **Pihan**ti adhigamicchaṁ.

Upekkhāti somanassarahita-aññāṇupekkhā. Bālyayogato **bālassa,** tato eva **mūḷhassa puthujjanassa,** kilesodhīnaṁ maggodhīhi ajitattā **anodhijinassa,** sattamabhavādito uddhaṁ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa,** anekādīnave vaṭṭe ādīnavassa ajānanena **anādīnavadassāvino,** paṭipattipaṭivedhabāhusaccābhāvena **assutavato puthujjanassa. Rūpaṁ sā nātivattati** na atikkamati ñāṇasampayuttā bhāvato. **Sabbasaṅgāhako**ti sabbadhamme saṅgaṇhanako. **Tatiyādīni** yāva dasamā heṭṭhā vuttanayattā **uttānatthāneva.**

Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

279. Ārammaṇato sampayogato ca kilesāmisena **sāmisā. Nirāmisāyā**ti nissakkavacanaṁ. **Nirāmisatarāvā**ti ekaṁsavacanaṁ tassā tathā nissametabbatāya. Sā hi pīti sabbaso santakilesāmise santāne pavattiyā accantasabhāvadhammārammaṇavisayatāya sayampi sātisayaṁ santasabhāvākārena pavattiyā nirāmisāyapi nirāmisatarā vuttā. Tenāha “**nanu cā**”ti-ādi. Idāni tamatthaṁ upamāya sādhetuṁ “**yathā hī**”ti-ādimāha. **Appaṭihārikan**ti paṭiharaṇarahitaṁ appaṭihāraṁ, kenaci anāvaṭanti attho. **Sesavāresū**ti sukhavāra-upekkhāvāresu.

Vimokkhavāro pana na atidiṭṭho itarehi visadisattā. Tenāha “**vimokkhavāre panā**”ti-ādi. **Rūpapaṭisaṁyutto**ti bhāvitarūpapaṭisaṁyutto. Sāmiso nāma yasmā sāmisarūpapaṭibaddhavutti ceva

sāmisarūpapaṭibhāgaṁ ca, tasmā "rūpāmisan"ti vuccati, tena rūpāmisena **sāmiso nāma.** Arūpāmisassa abhāvato **arūpapaṭisaṁyutto** vimokkho **nirāmiso nāma.**

Nirāmisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhasatapariyāyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāsaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mātugāmasaṁyutta

1. Paṭhamapeyyālavagga

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

280-281. **Aguṇaṅgehī**ti aguṇakoṭṭhāsehi. Rūpayatīti rūpaṁ, sarīrarūpaṁ. Sarīrarūpaṁ pāsaṁsaṁ etassa atthīti rūpavā, tappaṭikkhepena **na ca rūpavā,** sampannarūpo na hotīti attho. Ñātikulato aññato vā āgatāya bhogasampadāya abhāvena **na bhogasampanno. Dussīlo**ti nissīlo. Nissīlatāya eva cassā pubbuṭṭhāyitādi-ācārābhāvo vutto. **Ālasiyo**ti ālasiyatāya yutto. **Pajañcassa na labhatī**ti pajābhāvasīsena tassā parivārahāni vuttā. **Parivattetabban**ti purisavasena parivattetabbaṁ.

Mātugāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā

282. Āveṇitabbato mariyādāya visuṁ asādhāraṇato passitabbato **āveṇikāni.** Paṭipacceke puggale niyuttānīti **pāṭipuggalikāni. Paricārikabhāvan**ti upaṭṭhāyikabhāvaṁ.

Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā

283-303. **Maccheramalapariyuṭṭhitenā**ti macchariyamalena abhibhūtena. **Tenā**ti kassaci kiñci adānena ca. **Etaṁ** "maccheramalapariyuṭṭhitenā"ti-ādi vuttaṁ. **Vilokento vicarati** issāpakatacittatāya. **Pañcamādīni** yāva ekadasamā **uttānatthāneva.**

Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Balavagga

1. Visāradasuttavaṇṇanā

304. **Rūpasampatti rūpabalaṁ** taṁsamaṅgino upatthambhakabhāvato. Esa nayo sesesupi. Balāni hi sattānaṁ[1] vuḍḍhiyā upatthambhakapaccayo hoti yathā taṁ āhāro. Tenāha **"imānī"**ti-ādi.

Visāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

305-313. **Abhibhavitvā** sabbaṁ antojanaṁ sāmikañca. **Nāsentī**ti nāsanaṁ adassanaṁ nenti nīharantīti attho.

Pasayhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mātugāmasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Pāṇānaṁ (Ka)

4. Jambukhādakasaṁyutta

1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā

314. **Nibbānaṁ āgammā**ti ettha **āgammā**ti sabbasaṅkhārehi nibbinnassa visaṅkhāraninnassa gotrabhunā vivaṭṭitamānasassa maggena sacchikaraṇenāti attho. Sacchikiriyamānaṁ hi taṁ adhigantvā ārammaṇapaccayabhūtañca paṭicca adhipatipaccayabhūte ca tasmiṁ paramassāsabhāvena vimuttasaṅkhārassa paramagatibhāvena ca patiṭṭhānabhūte patiṭṭhāya khayasaṅkhāto maggo rāgādike khepetīti taṁsacchikaraṇābhāve rāgādīnaṁ anuppattinirodhagamanābhāvato **"nibbānaṁ āgamma rāgo khīyatī"**ti vuttaṁ.

Imināva suttenāti imināva jambukhādakasuttena. **Kilesakkhayamattaṁ nibbānanti vadeyya** "rāgakkhayo"ti-ādinā sutte āgatattā. "Kilesakkhayamattan"ti avisesena vuttattā āha **"kassā"**ti-ādi. **Addhā-attanoti vakkhati** "parassa kilesakkhayena parassa nibbānasampatti na yuttā"ti. Nibbānārammaṇakaraṇena gotrabhukkhaṇe kilesakkhayappattitā ca āpannāti āha **"kiṁ pana tesu akhīṇesuyevā"**ti-ādi. Nanu ārammaṇakaraṇamattena kilesakkhayo anuppattoti na sakkā vattuṁ. Cittaṁ hi atītānāgatādisabbaṁ ālambanaṁ karoti, na nipphannamevāti gotrabhūpi maggena yā kilesānaṁ anuppattidhammatā kātabbā, taṁ ārabbha pavattissatīti? Na, appattanibbānassa nibbānārammaṇañāṇābhāvato. Na hi aññe dhammā viya nibbānaṁ, taṁ pana atigambhīrattā appattena ālambituṁ na sakkā, tasmā tena gotrabhunā pattabbena tikālikasabhāvātikkantagambhīrabhāvena bhavitabbaṁ, kilesakkhayamattataṁ vā icchato gotrabhuto puretaraṁ nipphannena kilesakkhayena bhavitabbaṁ. Appattakilesakkhayārammaṇakaraṇe hi sati gotrabhuto puretaracittānipi ālambeyyunti.

Tasmāti-ādi vuttasseva atthassa nigamanaṁ. **Taṁ panetaṁ** nibbānaṁ. **Rūpino dhammā arūpino dhammāti-ādīsū**ti **ādi**saddena lokuttara-anāsavādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Arūpadhammādibhāvaggahaṇena cassa parinipphannatā dīpitā. Tenāha **"na kilesakkhayamattamevā"**ti.

Kilesakkhayamattatāya hi sati nibbānassa bahutā āpajjati "yattakā kilesā khīyanti, tattakāni nibbānānī"ti. Abhāvassabhāvato gambhīrādibhāvo asaṅkhatādibhāvo ca na siyā, vutto ca so nibbānassa, tasmāssa paccetabbo parinipphannabhāvo, yasmā ca sammutisaccārammaṇaṁ saṅkhatadhammārammaṇaṁ vā samucchedavasena kilese pajahituṁ na sakkoti, yato mahaggatañāṇaṁ vipassanāñāṇaṁ vā kilesavikkhambhanavasena tadaṅgavasena vā pajahati, tasmā ariyamaggañāṇassa sammutisaccasaṅkhatadhammārammaṇehi viparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṁ. Tathā hi taṁ samucchedavasena kilese pajahīti evaṁ parinipphannā saṅkhatasabhāvaṁ nibbānanti niṭṭhamettha gantabbanti.

Nibbānapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-15. Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā

316-328. **Pahāya gatattā**ti ariyamaggena jahitvā ñāṇagamanena gatattā. **Suṭṭhu gatā**ti sammā gatā paṭipannāti **sugatā. Parijānanatthan**ti tīhi pariññāhi parijānanatthaṁ. **Dukkhasaṅkhāto**ti "dukkhan"ti saṅkhātabbo viditabbo ca **dukkhasabhāvo** dhammo **dukkhadukkhatā.** Yasmā dukkhavedanāvinimuttasaṅkhatadhamme sukhavedanāya ca yathā idha saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatāti dukkhapariyāyo niruppateva[1], tasmā dukkhasabhāvo dhammo ekena dukkhasaddena visesetvā vutto **"dukkhadukkhatā"**ti. **Sesapadadvaye**ti saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatāti etasmiṁ padadvaye. Saṅkhārabhāvena dukkhasabhāvo **saṅkhāradukkhatā.** Sukhassa vipariṇāmanena dukkhasabhāvo **vipariṇāmadukkhatā.**

Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Nirūpateva (Ka)

16. Dukkarapañhasuttavaṇṇanā

329. **Pabbajjāyā**ti pabbajitapaṭipattiyaṁ. **Dhammānudhammappaṭipanno bhikkhū**ti dhammānudhammaṁ paṭipajjamāno bhikkhu. **Pātan**ti pāto. **Nacirassan**ti khippameva. Tenāha **"lahuyevā"**ti.

Dukkarapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jambukhādakasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sāmaṇḍakasaṁyuttavaṇṇanā

330-331. **Imināva nayenā**ti yo jambukhādakasaṁyutte atthanayo, imināva nayena. Iminā hi dve saṁyuttāni pāḷito atthato ca aññamaññaṁ sadisānevāti dasseti.

Sāmaṇḍakasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Moggallānasaṁyutta

1-8. Paṭhamajjhānapañhasuttādivaṇṇanā

332-339. Kāmasahagatesu saññāmanasikāresu upaṭṭhahantesu byāpādādisahagatāpi saññāmanasikārā yathāpaccayaṁ upaṭṭhahantiyevāti vuttaṁ **“kāmasahagatāti pañcanīvaraṇasahagatā”**ti. Nīvaraṇānaṁ hettha nidassanamattametaṁ, yadidaṁ kāmaggahaṇaṁ. Pahīnāvasesā cettha nīvaraṇā veditabbā, tasmā pañcaggahaṇaṁ na kattabbaṁ. **Tassā**ti mahāmoggallānattherassa **santato upaṭṭhahiṁsu** aciṇṇavasitāya. Tenāha **“hānabhāgiyaṁ nāma ahosī”**ti. **Ārammaṇa -pa- sahagatanti vuttaṁ** itaresaṁ abhāvato.

Paṭhamajjhānapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Animittapañhasuttavaṇṇanā

340. **Vipassanāsamādhiṁyeva,** na phalasamādhiṁ. **Chejjakiccaṁ na nipphajjati** avicchedavasena appavattanato. **Nikantī**ti vipassanaṁ assādentī pavattataṇhā. **Sādhetuṁ nāsakkhi** upakkiliṭṭhattā. **Nimittānusārī**ti niccasukha-attanimittānaṁ apūraṇato rāgadosamohanimittānipettha nimittāneva. **Vuṭṭhāna -pa- samādhin**ti etena yāva maggo nādhigato, tāva vuṭṭhānagāminivipassanamanuyuñjantopi yathārahaṁ animittaṁ appaṇihitaṁ suññataṁ cetosamādhiṁ anuyutto viharatīti vattabbataṁ arahatīti dasseti. **Vipassanāsampayuttan**ti vipassanāsaṅkhātañāṇasampayuttaṁ. **Cetosamādhin**ti cittasīsena vipassanāsamādhimāha. **Uparimaggaphalasamādhin**ti paṭhamamaggasamādhissa pageva adhigatattā.

Animittapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

341-342. **Aveccappasādenā**ti vatthuttayaṁ yāthāvato ñatvā uppannapasādena, maggenāgatapasādenāti attho. So pana kenaci asaṁhāriyo asampavedhīti āha **"acalappasādenā"**ti. **Abhibhavanti** attano puññānubhāvena.

Sakkasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Moggallānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittasaṁyutta

1. Saṁyojanasuttavaṇṇanā

343. **Bhogagāman**ti bhoguppattigāmaṁ. **Pavattatī**ti appaṭihataṁ hutvā pavattati paṭisambhidappattiyā.

Saṁyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā

344. **Avisāradattā**ti pañhaṁ byākātuṁ veyyattiyābhāvena asamatthattā. Upāsako theresu byākātuṁ asakkontesu sayaṁ byākātukāmo pucchati, na vihesādhippāyo, paṭhamavacanena abyākaronte disvāva punappunaṁ pucchitaṁ viheso viya hotīti katvā vuttaṁ "**vihesetī**"ti.

Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā

345. **Avantiyā**ti avantiraṭṭhe, taṁ pana majjhimapadesato dakkhiṇadisāyaṁ. Tenāha "**dakkhiṇāpathe**"ti. **Adhippāyenā**ti tassa vacanassa anumodanādhippāyena vadati, na pana tato kiñci gahetukāmatādhippāyena.

Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā

346. **Tesaṁ anujānanto**ti tesaṁ dāsakammakarānaṁ sesake yathāruci vicāraṇaṁ anujānanto. **Kudhitan**ti balavatā sūriyasantāpena

saṅkuthitaṁ. Tenāha **"heṭṭhā"**ti-ādi. **Atitikhiṇan**ti ativiya tikkhadhātukaṁ. **Asambhinnapadan**ti aññattha anāgatattā tipiṭake avomissakapadaṁ, idheva āgatapadanti attho. **Paṭilīyamānenā**ti paṭikaṁ sena visesanena vilīyamānena kāyena.

Ettha cāti etasmiṁ adhiṭṭhāniddhikaraṇe. **Abbhamaṇḍapaṁ katvā**ti samantato chādanavasena maṇḍapaṁ viya meghapaṭalaṁ uppādetvā. **Devo**ti megho. **Ekamekaṁ** phusitakaṁ **phusāyatu** jālavinaddhaṁ viya vassatu. Evaṁ vuttappakārena nānāparikammaṁ nānādhiṭṭhānaṁ ekato parikammaṁ ekato adhiṭṭhānanti catukkamettha sambhavatīti dasseti **"ettha cā"**ti-ādinā. **Yathā tathā**ti yathāvuttesu catūsu pakāresu yena vā tena vā pakārena **karontassa. Kataparikammassā**ti "evaṁ vā evaṁ vā hotū"ti pavattitaparikammacittassa. **"Parikammānantarenā**ti adhiṭṭhānacittuppādanatthaṁ samāpannapādakajjhānato vuṭṭhāya adhiṭṭhānacittassa ekāvajjanavīthiyaṁ pavattaparikammaṁ sandhāya vuttan"ti vadanti.

Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā

347. Elaṁ vuccati doso, taṁ etassa natthīti nelaṁ, taṁ aṅgaṁ etassāti **nelaṅgo,** suvisuddhasīlaguṇo. Tenāha "nelaṅganti kho bhante sīlānametaṁ adhivacanan"ti. Aṭṭhakathāyaṁ pana dosābhāvameva dassetuṁ **"nelaṅgoti niddoso"**ti vuttaṁ. **Etaṁ bhikkhuṁ āgacchantan**ti mahākappinattheraṁ sandhāya vuttaṁ. **Attano diṭṭhena kathesī**ti attano Sabbaññutaññāṇena paccakkhato upalakkhitena atthena kathesi. **Ayaṁ pana nayaggāhenā**ti ayaṁ pana gahapati asutvā kevalaṁ nayaggāhena āha.

Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā

348. **Nirodhaṁ valañjeti** anāgāmibhāvato. **Ime saṅkhārā**ti ime "kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāro"ti vuccamānā tayo saṅkhārā. Saddatopi atthatopi **aññamaññaṁ missā,** tato eva **āluḷitā** ākulā, **avibhūtā** dubbibhāvanā, **duddīpanā** asaṅkarato dīpetuṁ dukkarā. Tathā hi kusalacetanā eva "kāyasaṅkhāro"tipi vuccati "vacīsaṅkhāro"tipi "cittasaṅkhāro"tipi. Assāsapassāsāpi katthaci "kāyasaṅkhāro"ti, vitakkavicārāpi "vacīsaṅkhāro"ti vuccanti, saññāvedanāpi "cittasaṅkhāro"ti vuccati. Tena vuttaṁ **"tathā hī"**ti-ādi. Tattha ākaḍḍhitvā gahaṇaṁ **ādānaṁ,** sampattassahatthe karaṇaṁ **gahaṇaṁ,** gahitassa vissajjanaṁ **muñcanaṁ,** phandanaṁ **copanaṁ pāpetvā** nipphādetvā. **Hanusañcopanan**ti kāyaviññattivasena pubbabhāge hanusañcopanaṁ katvā. Evaṁ hi vacībhedakaraṇaṁ. **Evaṁ ime**ti-ādi yathāvuttassa atthassa nigamanaṁ.

Padatthaṁ pucchati itarasaṅkhārehi padatthato visesaṁ kathāpessāmīti. **Kāyanissitā**ti ettha kāyanissitatā ca nesaṁ tabbhāvabhāvitāya veditabbā, na kāyassa nissayapaccayatāvasenāti dassento **"kāye sati honti, asati na hontī"**ti āha. **Kāyo**ti cettha karajakāyo daṭṭhabbo. **Cittanissitā**ti cittaṁ nissāya taṁ nissayapaccayabhūtaṁ labhitvā uppannā.

"Samāpajjāmī"ti padassa samīpe vuccamānaṁ "samāpajjissan"ti padaṁ āsannānāgatakālavācī eva bhavituṁ yuttaṁ, na itaranti āha **"padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito"**ti. Tayidaṁ tassa tathā vattabbatāya vuttaṁ, na pana tassa tathā cittapavattisambhavato. Samāpannepi eseva nayo. **Purimehī**ti "samāpajjissaṁ samāpajjāmī"ti dvīhi padehi. **Pacchimenā**ti "samāpanno"ti padena.

Bhāvitaṁ hoti uppāditaṁ hoti nirodhasamāpannatthāya. Anupubbasamāpattisamāpajjanasaṅkhātāya nirodhabhāvanāya taṁ cittaṁ bhāvitaṁ hoti. Tenāha **"yaṁ tan"**ti-ādi. **Dutiyajjhāneyevā**ti dutiya jjhānakkhaṇe **nirujjhati.** Tattha anuppajjanato anuppādanato heṭṭhā nirodhoti adhippeto. Catunnaṁ arūpakkhandhānaṁ tajjā parikammasiddhā yā

appavatti, tattha "nirodhasamāpattisaññā"ti, yā nesaṁ tathā appavatti, sā **"anto nirodhe nirujjhatī"**ti vuttā.

"Cittasaṅkhāro niruddho"ti vacanato tadaññesaṁ anirodhaṁ icchantānaṁ vādaṁ dassento **"cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato"**ti-ādiṁ vatvā tattha atippasaṅgadassanamukhena taṁ vādaṁ nisedhetuṁ **"te vattabbā"**ti-ādimāha. **Abhinivesaṁ akatvā**ti yathāgate byañjanamatte abhinivesaṁ akatvā. **Ācariyānaṁ naye**ti ācariyānaṁ paramparāgate dhammanaye dhammanettiyaṁ **ṭhatvā.**

Kiriyamayapavattasminti parittabhūmakakusalākusaladhammapabandhe **vattamāne.** Tasmiṁ hi vattamāne kāyikavācasikakiriyasampavatti hoti, dassanasavanādivasena ārammaṇaggahaṇe pavattamāneti attho. Tenāha **"bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesū"**ti. **Makkhitāni viyā**ti puñchitāni viya honti ghaṭṭanāya vibādhitattā. Etenāyaṁ ghaṭṭanā pañcadvārikaviññāṇānaṁ vegasā uppajjanāya[1] na ārammaṇanti dasseti. Tenevāha **"antonirodhe pañca pasādā ativiya virocantī"**ti.

Tato paraṁ sacittako bhavissāmīti idaṁ atthato āpannaṁ gahetvā vuttaṁ "ettakaṁ kālaṁ acittako bhavissāmī"ti eteneva tassa atthassa siddhattā. **Yaṁ evaṁ bhāvitan**ti ettha visuṁ cittassa bhāvanā nāma natthi, addhānaparicchedaṁ pana katvā nirodhasamāpattatthāya kātabbaparikammabhāvanāya eva tassa sijjhanato.

Sā panesā nirodhakathā. **Dvīhi balehī**ti samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārānan**ti tiṇṇaṁ kāyavacīcittasaṅkhārānaṁ paṭippassaddhiyā. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti aniccānupassanādīnaṁ aṭṭhannaṁ anupassanāñāṇānaṁ, aṭṭhannañca maggaphalañāṇānaṁ vasena imāhi soḷasahi ñāṇappavattīhi. **Navahi samādhicariyāhī**ti aṭṭha samāpattiyo aṭṭha samādhicariyā, tāsaṁ upacārasamādhi samādhibhāvasāmaññena ekā samādhicariyāti evaṁ navahi samādhicariyāhi. **Vasībhāvatāpaññā**ti vasībhāvatāsaṅkhātā paññā. **Sabbākārena visuddhimagge**[2] **kathitā,** te tāva

1. Vāhasārajanāya (Ka)   2. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe.

ākārā tiṭṭhantu, sarūpamattassa panassa vattabbanti āha **“ko panāyaṁ nirodho nāmā”**ti. Yadi khandhānaṁ appavatti, **atha kimatthametaṁ** jhānasukhādiṁ viya **samāpajjantī**ti āha **“saṅkhārānan”**ti-ādi.

Phalasamāpatticittanti arahattaṁ anāgāmiphalacittaṁ. “Tato paraṁ bhavaṅgasamaye”ti vuttattā āha **“kiṁ pana -pa- na samuṭṭhāpetī”**ti. **Samuṭṭhāpeti** rūpasamuppādakattā. **Imassā**ti nirodhaṁ samāpannabhikkhuno. **Sā na samuṭṭhāpetī**ti sā catutthajjhānikā phalasamāpatti na samuṭṭhāpeti assāsapassāse. Phalasamāpattiyā catutthajjhānikabhāvo kathaṁ nicchitoti āha **“kiṁ vā etenā”**ti-ādi. Vakkhamānākārenapi parihāro hotīti. **Santasamāpattito**ti nirodhasamāpattimeva sandhāya vadati. **Abbohārikā honti** atisukhumasabhāvattā, sañjīvattherassa pubbe samāpattikkhaṇe assāsapassāsā abbohārikabhāvaṁ gacchanti. Tena vuttaṁ **“bhavaṅgasamayenevetaṁ kathitan”**ti.

Kiriyamaya -pa- uppajjatīti kasmā vuttaṁ, nanu bhavaṅguppattikālampi vitakkavicārā uppajjantevāti? Kiñcāpi uppajjanti, vacīsaṅkhāralakkhaṇappattā pana na hontīti imamatthaṁ dassetuṁ **“kiṁ bhavaṅgan”**ti-ādi vuttaṁ.

Suññato phassoti-ādayo saguṇenapi ārammaṇenāti ārammaṇabhūtametaṁ. **Suññatā nāma phalasamāpatti** niccasukha-attasabhāvato suññattā. **“Suññato phasso”**ti **vuttaṁ** vuttanayena suññasabhāvattā. **Animittā nāma phalasamāpatti** rāganimittādīnaṁ abhāvato. **Appaṇihitā nāma phalasamāpatti** rāgapaṇidhi-ādīnamabhāvato. Sesaṁ vuttanayameva. Tenāha **“animittappaṇihitesupi eseva nayo”**ti. **Rāganimittādīnan**ti ettha **ādi**-saddena saṅkhāranimittassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Yadaggena phalasamāpattisamphasso suññato nāma, tadaggena phalasamāpattipi suññatā nāma, phassasīsena pana desanā āgatāti tathā vuttaṁ. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Āgamanaṁ ettha, etāyāti vā āgamanikā, sā eva **āgamaniyā** ka-kārassa ya-kāraṁ katvā. **Vuṭṭhāti** nimittato maggassa uppādanena. **Animittā nāma** niccanimittassa ugghāṭanato. Ettha ca vuṭṭhānameva pamāṇaṁ,

na pariggahadassanāni. **Appaṇihitā nāma** sukhapaṇidhiyā paṭipakkhato. **Suññatā nāma** attadiṭṭhiyā ujupaṭipakkhattā sattasuññatāya sudiṭṭhattā. **Maggo animitto nāma** vipassanāgamanato. **Phalaṁ animittaṁ nāma** maggāgamanato. **Vikappo āpajjeyya** āgamanassa vavatthānassa abhāvena[1], vipassanāya animittādināmalābho avavatthitoti adhippāyo. Tena vuttaṁ **"tasmā"**ti-ādi. Yasmā pana sā maggavuṭṭhānakāle evarūpāpi hotīti tassa vasena maggaphalānaṁ viya phassassapi pavattirūpattā yathāvutto vikappo anavasaroti daṭṭhabbaṁ. **Tayo phassā phusantī**ti puggalabhedavasena vuttaṁ. Na hi ekaṁyeva puggalaṁ etasmiṁ khaṇe tayo phassā phusanti. "Tividho phasso phusatī"ti vā bhavitabbaṁ. Yasmā pana "nirodhaphalasamāpattiyā vuṭṭhitassā"ti-ādi yassa yathāvuttā tayo eva phassā sambhavanti, tassa anavasesaggahaṇavaseneva vuttaṁ **"tayo phassā phusantī"**ti.

Nibbānaṁ viveko nāma sabbasaṅkhāravivittabhāvato. Tasmiṁ viveke ekanteneva ninnapoṇattā eva hi te paṭippassaddhasabbussukkā uttamapurisā catunnaṁ khandhānaṁ appavattiṁ anavasesaggahaṇalakkhaṇaṁ nirodhasamāpattiṁ samāpajjantīti.

Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Godattasuttavaṇṇanā

349. **Nesan**ti appamāṇacetovimutti-ākiñcaññacetovimuttisaññitānaṁ jhānānaṁ. Atthopi nānāti ānetvā yojanā. Pharaṇa-appamāṇatāya **"appamāṇā cetovimuttī"**ti laddhanāmamaṁ brahmavihārajjhānanti āha **"bhūmantarato"**ti-ādi. **Ākiñcaññā cetovimuttī**ti ākiñcaññāyatanajjhānanti āha **"bhūmantarato"**ti-ādi. **Vipassanā**ti aniccānupassanā, sabbāpi vā. **Pamāṇakaraṇo** nāma yassa sayaṁ uppajjati, tassa guṇābhāvadassanavasena pamāṇakaraṇato.

---

1. Āpajjeyyāti nicchayo avayavāyinaṁ (Ka)

Pharaṇa-appamāṇatāyāti pharaṇavasena appamāṇagocaratāya. **Nibbānampi appamāṇameva** pamāṇagocarānaṁ kilesānaṁ ārammaṇabhāvassapi anāgamanato. **Khalan**ti khale pasāritasālisīsādibhaṇḍaṁ. **Kiñcehī**ti maddassu. Tenāha **"maddanaṭṭho"**ti. Ārammaṇabhūtaṁ, palibuddhakaṁ vā natthi etassa kiñcananti akiñcanaṁ, akiñcanameva **ākiñcaññaṁ.**

Rūpanimittassāti kasiṇarūpanimittassa. **Na gahitā**ti sarūpato na gahitā, atthato pana gahitā eva. Tenāha **"sā suññā rāgenāti-ādivacanato sabbattha anupavitthāvā"**ti.

Nānāti saddavasena. **Ekatthā**ti ārammaṇavasena ārammaṇabhāvena ekasabhāvā. Tenāha **"appamāṇaṁ -pa- ekatthā"**ti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇassa vasena. Cattāro hi maggā cattāri phalāni ārammaṇavasena nibbānapaviṭṭhatāya ekatthā ekārammaṇā. **Aññasmiṁ pana ṭhāneti** idaṁ visuṁ visuṁ gahetvā vuttaṁ appamāṇādi pariyāyavuttaṁ, nibbānaṁ ārabbha pavattanato, tasmā **"aññasmin"**ti idaṁ tena tena pariyāyena tattha tattha āgatabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ.

Godattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

350. **Āgatāgamo**ti vācuggatapariyattidhammo. **Viññātasāsano**ti paṭividdhasatthusāsano. Tenāha **"anāgāmī"**ti-ādi. **Naggabhoggan**ti avasanabhāvena naggaṁ, kuṭilajjhāsayatāya bhoggaṁ, tato eva **nissirikaṁ.** Naggatāya hi so rūpena nissiriko, bhoggatāya cittena. **Bhagavato saddhāyā**ti bagavati saddhāya. Tasmiṁ saddahanā okappanā[1] tassa saddhātipi vattabbataṁ labhati. **Gacchāmī**ti āgacchāmi, bujjhāmīti attho. Etaṁ[2] nigaṇṭhena pucchitamatthamāha.

Kāyaṁ unnāmetvāti kāyaṁ abbhunnāmetvā. **Kuchiṁ nīharitvā**ti piṭṭhiyā ninnamanena kucchiṁ purato nīharitvā. **Gīvaṁ** pasāraṇavasena **paggayha**

---

1. Saddhāvihitaṁ sammantitā (Ka)
2. Evaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

paggahetvā **sabbaṁ disaṁ**[1] **pekkhamāno.** Sabbamidaṁ nigaṇṭhassa pahaṭṭhākāra dassanatthaṁ "idāni samaṇassa gotamassa upari vādaṁ āropetuṁ labbhatī"ti. Tenāha **"vātaṁ vā so"**ti-ādi[2]. **Sakāraṇā**ti yuttisahitā. **Pañhamaggo**ti pañhasaṅkhātā vīmaṁsā, evaṁ bhavitabbanti citteneva parivīmaṁsā pañhā. **Eko uddeso**ti ekaṁ uddisanaṁ atthassa saṁkhittavacanaṁ. **Veyyākaraṇan**ti niddisanaṁ atthassa vicāretvā kathanaṁ. **Evan**ti iminā nayena. **Sabbatthā**ti sabbesu pañhuddesaveyyākaraṇesu attho vitthārato veditabbo.

Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

351. Alaṁ samattho ariyabhāvāyāti **alamariyo.** Ñeyyajānanaṭṭhena ñāṇameva paccakkhato dassanaṭṭhena ñāṇadassanaṁ, soyeva atisayaṭṭhena **ñāṇadassanaviseso.** Pāvaḷā vuccati ānisadapadeso, taṁ pāvaḷaṁ rajoharaṇatthaṁ nipphoṭīyati etāyāti **pāvaḷanipphoṭanā,** morapiñchavatti.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

352. Mattarājā nāma eko bhummadevo bhūtādhipati surāpotalarukkhanivāsī. Tena vuttaṁ **"mattarājakāle"**ti. **"Osadhitiṇavanappatīsū"**ti vatvā te yathākkamaṁ dassento **"harītakā -pa- rukkhesu cā"**ti āha. **Patthanāvasena** cittaṁ **ṭhapehi. Samijjhissatī**ti yathādhippāyaṁ samijjhissati. **Tena hī**ti yasmā taṁ devāpi āsannamaraṇaṁ maññanti, tasmā sā varameva bhavissati, taṁ tumhākaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya bhavissatīti adhippāyo.

Gilānadassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sabbadisāyaṁ (Ka)
2. Vādaṁ tassāti-ādi (Ka)

8. Gāmaṇisaṁyutta

1. Caṇḍhasuttavaṇṇanā

353. “Yena midhekacco caṇḍo caṇḍotveva saṅkhaṁ gacchatī”ti evaṁ pañhapucchanena dhammasaṅgāhakattherehi **caṇḍoti gahitanāmo. Pākaṭaṁ karotīti dasseti** attano caṇḍabhāvaṁ.

Caṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā

354. Vāloti vuccati tālo, tassa tālapuṭaṁ nāma yathā āmalakīphalasamānakaṁ, so pana tālasadisamukhavaṇṇattā **tālapuṭoti evaṁnāmako.** Tenāha **“tassa kirā”**ti-ādi. **Abhinīhārasampanno** anekesu kappesu sambhatasāvakabodhisambhāro. Tathā hesa asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro jāto. **Sahassaṁ den**ti naccaṁ passitukāmā. **Samajjavesan**ti nepaccavesaṁ. **Kīḷaṁ**[1] **katvā**ti naccakīḷitaṁ kīḷitvā, naccitvāti attho.

Pubbe tathāpavattavuttantadassane **saccena,** tabbipariyāye **alikena. Rāgapaccayā**ti rāguppattiyā kāraṇabhūtā. **Mukhato -pa- dassanādayo**ti **ādi-**saddena mukhato aggijālanikkhamadassanādike saṅgaṇhāti. **Aññe ca -pa- abhinayā**ti kāmassādasaṁyuttānaṁ siṅgārahassa-abbhutarasānaṁ ceva “aññe cā”ti vuttasantabībhaccharasānañca dassanakā abhinayā. **Dosapaccayā**ti dosuppattiyā kāraṇabhūtā. **Hatthapādacchedādī**ti **ādi-**saddena saṅgahitānaṁ ruddavīrabhayānakarasānaṁ dassanakā abhinayā. **Mohapaccayā**ti mohuppattiyā kāraṇabhūtā. **Evamādayo**ti **ādi-**saddena saṅgahitānaṁ karuṇāsantabhayānakarasānaṁ dassanakā abhinayā. Te hi rase sandhāya pāḷiyaṁ “ye dhammā rajanīyā, ye dhammā dosanīyā, ye dhammā mohanīyā”ti ca vuttaṁ.

---

1. Khīḍḍe (Ka)

Naṭavesaṁ gahetvāva paccanti kammasarikkhavipākavasena. **Taṁ sandhāyā**ti taṁ yathāvuttaṁ niraye paccanaṁ sandhāya. **Etaṁ** "pahāso nāma nirayo, tattha upapajjatī"ti **vuttaṁ.** Yathā loke atthavisesavasena sakammakānipi padāni akammakāni bhavanti "vimuccati puriso"ti, evaṁ idha atthavisesavasena akammakaṁ sakammakaṁ katvā vuttaṁ **"nāhaṁ bhante etaṁ rodāmī"**ti. Ko pana so atthaviseso? Asahanaṁ akkhamanaṁ, tasmā **na rodāmi** na sahāmi na akkhamāmīti attho. Rodanakāraṇaṁ hi asahanto tena abhibhūto rodati. Tamevassa sakammakabhāvassa kāraṇabhūtaṁ atthavisesaṁ **"na assuvimocanamattenā"**ti vuttaṁ. **Mataṁ vā amma rodantī**ti etthāpi mataṁ rodanti, tassa maraṇaṁ na sahanti nakkhamantīti[1] pākaṭoyamatthoti.

Tālapuṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

355-357. Yujjhanaṁ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo.** Tenāha **"yuddhena jīvikaṁ kappanako"**ti, **ussāhaṁ vāyāmaṁ karotī**ti yujjhanavasena ussāhaṁ vāyāmaṁ karoti. **Pariyāpādentī**ti maraṇapariyantikaṁ āpadaṁ pāpenti. Tenāha **"maraṇaṁ paṭipajjāpentī"**ti. **Duṭṭhu ṭhapitan**ti duṭṭhākārena attano paresañca atthāvahabhāvaṁ na gataṁ paṭipannaṁ. Parehi saṅgāme jitā hatā ettha jāyantīti **parajito nāma nirayo.** Asidhanugadāyasaṅkucakkāni **pañcāvudhāni.** Taṁ sandhāyāti taṁ yodhājīvaṁ puggalaṁ sandhāya. **Etaṁ** "yo so"ti-ādi **vuttaṁ.** **Catutthapañcamesū**ti hatthāroha-assārohasuttesu. **Eseva nayo**ti eso tatiye vutto eva atthato visesābhāvato.

Yodhājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Asahantā akkhamantā (Ka)

6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā

358. **Pacchābhūmivāsino**ti aparadesavāsino. **Udakasuddhikabhāvajānanatthāyā**ti attano udakasuddhikabhāvaṁ jānanatthaṁ ceva lokassa ca udakena suddhi hotīti imassa atthassa jānanatthañca. **Upari yāpentī**ti upari brahmalokaṁ yāpenti. **Sammā ñāpentī**ti sammā ujukaṁyeva saggaṁ lokaṁ gamenti. Tenāha **"saggaṁ nāma okkāmentī"**ti, avakkāmenti ogāhāpentīti attho. **Anuparigaccheyyā**ti anuparito gaccheyya.

Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Khettūpamasuttavaṇṇanā

359. **Thaddhan**ti kathinaṁ lūkhaṁ. **Ūsaran**ti ūsajātaṁ. Catūhipi oghehi anabhibhavanīyatāya **ahaṁ dīpo.** Sabbaparissayehi anabhibhavanīyatāya **ahaṁ leṇo.** Sabbadukkhaparittāsanato tāyanaṭṭhena **ahaṁ tāṇaṁ.** Sabbabhayahiṁsanato **ahaṁ saraṇan**ti yojetabbaṁ.

Udakamaṇikoti mahantaṁ udakabhājanaṁ. Bahi vissandanavasena udakaṁ na haratīti **ahārī,** parito na paggharatīti **aparihārī. Sakkaccameva desenti** saddhammagāravassa sabbasattesu mahākaruṇāya ca buddhānaṁ samānarasattā. **Catasso pana parisā** satthugāravena attano ca saddhāsampannatāya **saddahitvā okappetvā suṇanti,** tasmā tā desanāphalena yujjanti, kiccasiddhiyā satthu desanā tattha **sakkaccadesanā nāma jātā.**

Khettūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā

360. "Yo koci puriso pāṇātipātī musāvādī, sabbo so āpāyiko"ti vatvā puna "yaṁbahulaṁ yaṁbahulaṁ karoti,

tena duggatiṁ gacchatī”ti vadanto **attanāva attano vādaṁ bhindati. Evaṁ santeti** yadi bahuso katena pāpakammena āpāyiko, “yo koci pāṇamatipātetī”ti-ādivacanaṁ micchāti. **Cattāri padānīti** “yo koci pāṇamatipātetī”ti-ādinā nayena vuttā cattāro atthakoṭṭhāsā. **Diṭṭhiyā paccayā honti** “atthi kho pana mayā”ti-ādinā ayoniso ummujjantassa. **Balasampannoti** samattho. **Saṅkhadhamakoti** saṅkhassa dhamanakicce cheko. **Adukkhenāti** sukhena. **Upacāropi appanāpi vaṭṭati** ubhinnaṁ sāmaññavacanabhāvato. Appamāṇakatabhāvo labbhateva. Tathā hi taṁ kilesānaṁ vikkhambhanasamatthatāya dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **“mahaggatan”**ti vuccati.

Na ohīyatīti yasmiṁ santāne kāmāvacarakammaṁ mahaggatakammañca katūpacitaṁ vipākadāne laddhāvasaraṁ hutvā ṭhitaṁ, tesu kāmāvacarakammaṁ itaraṁ nīharitvā sayaṁ tattha ohīyitvā attano vipākaṁ dātuṁ na sakkoti, mahaggatakammameva pana itaraṁ paṭibāhitvā attano vipākaṁ dātuṁ sakkoti garubhāvato. Tenāha **“taṁ kāmāvacarakamman”**ti-ādi. **Kilesavasenāti** pāpakammassa mūlabhūtakilesavasena. Pāṇātipātādayo hi dosamohalobhādimūlakilesasamuṭṭhānā. **Kilesavasenāti** vā kammakilesavasena. Vuttaṁ hetaṁ “pāṇātipāto kho gahapatiputta kammakileso”ti-ādi[1]. **Yathānusandhināva gatanti** yathānusandhisaṅkhāta-anusandhinā osānaṁ gataṁ saṁkilesasammukhena uṭṭhitāya vodānadhammavasena niṭṭhāpitattā.

Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Kulasuttavaṇṇanā

361. **Evaṁ pavatta-īhitikāti** evaṁ dvidhā pavatta-īhitikā. **Dvīhitikā** dukkarajīvikapayogā. Salākamattaṁ vuttaṁ etthāti **salākāvuttā,** purimapade uttarapadalopo. **Ubhatokoṭikanti** yadi “kulānudayaṁ na vaṇṇemī”ti vadati, “bhūtā nikkaruṇā samaṇa tumhe”ti vādaṁ āropehi.

---

1. Dī 3. 147 piṭṭhe.

Atha sabbadāpi “kulānudayaṁ vaṇṇemī”ti vadati, evaṁ sante “kasmā evaṁ dubbhikkhe kāle mahatiyā parisāya parivuto janapadacārikaṁ carantā kulūpacchedāya paṭipajjathā”ti evaṁ ubhatokoṭikaṁ vādaṁ āropehīti gāmaṇiṁ uyyojesi.

Dve anteti ubho koṭiyo. **Bahi nīharitun**ti na vaṇṇemi vaṇṇe mīti dve ante mocento taṁ pucchitamatthaṁ **bahi nīharati** nāma, tattha dosaṁ datvā codento taṁ apucchaṁ karonto gilitvā viya anto **pavese**ti nāma.

Ito so gāmaṇīti-ādi attano bhikkhūnaṁ aññesañca atthakāmānaṁ bhikkhappadānena aniṭṭhappatti-abhāvadassanatthaṁ āraddhaṁ. **Dānena sambhūtānī**ti dānamayena puññakiriyavatthunā sammadeva bhūtiṁ vaḍḍhiṁ pattāni. Saccena ariyavohārena sammadeva bhūtāni uppannāni **saccasambhūtānī**ti āha **“saccaṁ nāma saccavāditā”**ti. **Sesasīlan**ti aṭṭhavidha-ariyavohārato aññasīlaṁ. **Nihitan**ti tasmiṁ kule pubbapurisehi nidhānabhāvena nihitaṁ. **Duppayuttā**ti kasivāṇijjādivasena duṭṭhu payuttā kammantā. **Vipajjantī**ti nassanti. **Kulaṅgāro**ti kulassa aṅgārasadiso vināsakapuggalo. **Aniccatā**ti maraṇaṁ. Tasmiṁ kule padhānapurisānaṁ bhogānaṁ vā sabbaso vināso. Tenāha **“hutvā abhāvo”**ti-ādi.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā

362. **Taṁ parisan**ti taṁ rājantepure nisinnaṁ rājaparisaṁ. **Nayaggāhe**ti kutocipi asutvā kevalaṁ attano eva matiyā nayaggahaṇe ṭhatvā.

Kāretuṁ vaṭṭati sati sambhave paṭisaṅkhārassa, senāsanavināso na ajjhupekkhitabboti adhippāyo. Attano ettha kiccāvasāne yaṁ gihīnaṁyeva santakaṁ tāvakālikaṁ, taṁ gihivikatanti āha **“gihivikataṁ katvā”**ti. **Na vadāmi**[1] pabbajjitāsāruppato.

Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Na sadāpi (Ka)

11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

363. **Evaṁnāmake**ti mallā nāma jānapadino rājakumāro, nesaṁ nivāsatāya "mallā" icceva bahuvacanavasena laddhanāmattā evaṁnāmake janapade. Natthi etassa pattiyā kālantarasaññito kāloti **akālo,** so eva **akāliko.** Tenāha **"kālaṁanatikkamitvā pattenā"**ti. So pana "yaṁkiñci dukkhaṁ uppajjamānaṁ uppajjati, sabbaṁ taṁ chandamūlakan"ti evaṁ vutto dukkhassa chandamūlabhāvo, evaṁ chandamūlakassa dukkhassa kathitattā **"imasmiṁ sutte vaṭṭadukkhaṁ kathitan"**ti vuttaṁ.

Bhadrakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

364. **Rāsiṁ katvā** mārapāsavasena, tatrāpi antarabhedena vibhajitvā pucchitabbapañhe ekato rāsiṁ katvā. Tapanaṁ attaparitāpanaṁ tapo, so etassa atthīti tapassī, taṁ **tapassiṁ.** So pana taṁ tapaṁ nissāya ṭhito nāma hotīti vuttaṁ **"tapanissitakan"**ti. So pana anekākārabhedena lūkhaṁ pharusaṁ jīvanasīlattā **lūkhajīvī nāma.** Tenāha **"lūkhajīvikan"**ti. Majjhimāya paṭipattiyā uppathabhāvena avaniyā gandhabbāti **antā,** tato eva lāmakattā **antā.** Lāmakampi "anto"ti vuccati "antamidaṁ bhikkhave jīvikānaṁ[1], eko anto"ti evamādīsu[2]. Aṭṭhakathāyaṁ pana aññamañña-ādhārabhāvaṁ urīkatvā[3] **"koṭṭhāsā"**ti vuttaṁ. Hīno gāmoti pāḷi, gāma-saddo hīnapariyāyoti adhippāyenāha **"gāmmo"**ti. Gāme bhavoti **gāmmo. Gāma**-saddo cettha gāmavāsivisayo "gāmo āgato"ti-ādīsu viya. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"gāmavāsīnaṁ dhammo"**ti vuttaṁ, tesaṁ cārittanti attho. **Atta**-saddo idha sarīrapariyāyo "attantapo"ti-ādīsu viyāti āha **"sarīradukkhakaraṇanti attho"**ti.

1. Khu 1. 255; Saṁ 2. 76 piṭṭhesu. 2. Saṁ 1. 258; Saṁ 2. 110 piṭṭhesu.
3. Urīkatvāti aṅgīkatvāti attho, potthakesu pana agārabhāvaṁ udenāti katvāti pāṭho.

Etthāti etasmiṁ tapanissitagarahitabbapade kasmā antadvayamajjhimapaṭipadāgahaṇaṁ? Attakilamathānuyogo tāva gayhatu idamatthitāyāti adhippāyo. Kāmabhogītapanissitakanijjaravatthūnaṁ dassane[1] yathādhippetassa atthassa vibhajitvā kathanaṁ sambhavatīti te dassetvā adhippetattho kathito.

Tamatthanti yo "kāmabhogītapanissitakesu garahitabbeyeva garahati, pasaṁsitabbeyeva ca pasaṁsatī"ti vutto attho, tamatthaṁ pakāsento. **Sāhasikakammenā**ti ayuttena kammena. **Dhammena ca adhammena cā**ti dhammikena adhammikena ca. Ayoniso pavattaṁ bāhirakaṁ sandhāya codako **"kathan"**ti-ādimāha. Itaro nayidaṁ tādisaṁ attaparitāpanaṁ adhippetaṁ, atha kho yoniso pavattaṁ sāsanikamevāti dassento **"caturaṅgavīriyavasena cā"**ti āha. Tattha "kāmaṁ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū"ti-ādinā[2] nayena vuttā sarīre nirapekkhavipassanāya ussukkāpanavasena pavattā vīriyabhāvanā "caturaṅgavīriyavasenā"ti vuttā, tathā abbhokāsikanesajjikatapādinissitāva kilesanimmathanayogyā vīriyabhāvanā **"dhutaṅgavasena cā"**ti vuttāti. Ariyamaggena nissesakilesānaṁ pajahanā **nijjarā.** Sā ca attapaccakkhatāya sandiṭṭhikā tiṇṇaṁ mūlakilesānaṁ pajahanena **"tisso"**ti ca vuttā. Tenāha **"ekopī"**ti-ādi.

Rāsiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

365. "Māyañcāhaṁ pajānāmī"ti vacanaṁ kāmaṁ tesaṁ māyāvībhāvadassanaparaṁ, bagavato pana māyāsāṭheyyādikassa sabbassa pāpadhammassa bodhimūle eva setughāto, tasmā sabbaso pahīnamāyo, Sabbaññutāya māyaṁ aññe ca ñeyye sabbaso jānāti. Tena vuttaṁ **"māyañcāhaṁ gāmaṇi pajānāmī"**ti-ādi. **Māyañca pajānāmī**ti na kevalamahaṁ māyaṁ eva jānāmi, atha kho aññampi idañcidañca jānāmīti.

---

1. Akathane (Ka)
2. Ma 2. 146; Saṁ 1. 266, 464; Aṁ 1. 52 piṭṭhesu.

Itthikāmehīti itthīhi ceva tadaññakāmehi ca. **Ekasmiṁ ṭhāne**ti ekasmiṁ padese. **Ekekasseva** āgantukassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā. **Satti-anurūpenā**ti vibhavasatti-anurūpena. **Balānurūpenā**ti parivārabalānurūpena. **Satti-anurūpenā**ti vā saddhāsatti-anurūpena. **Balānurūpenā**ti vibhavabalānurūpena. Dhammesu samādhi dasakusaladhammesu samādhānaṁ. Aggahitacittatā pariyuṭṭhakāritā. Tena lokiyasīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi ca vuttā. Tathā cāha "ko cādi kusalānaṁ dhammānaṁ, sīlañca suvisuddhaṁ diṭṭhi ca ujukā"ti[1]. Tattha patiṭṭhitassa upari kattabbaṁ dassetuṁ **"dhammasamādhismiṁ ṭhito"**ti-ādi vuttaṁ. **Ayaṁ paṭipadā**ti tassa kammaphalavādino satthu vacanaṁ sabbesaṁ ca ayaṁ mayhaṁ sīlasaṁvarabrahmavihārabhāvanāsaṅkhātāpaṭipadā anaparādhakatāya eva saṁvattati. **Jayaggāho**ti ubhayathāpi mayhaṁ kāci jāni natthi.

Pañca dhammā dhammasamādhi nāma, vipassanāmaggaphaladhammamattaṁ vā. Tatiyavikappe sīlādivisuddhiyā saddhiṁ brahmavihārā yathāvuttatividhadhammāvahattā eva **dhammasamādhi nāma. Pūrentassa uppannā cittekaggatā**ti vuttakhaṇika cittekaggatā. Sāpi cittassa samādhānato "cittasamādhī"ti vuttā, tassa paṭipakkhaṁ vikkhambhantī samucchindantī ca hutvā pavattā yathāvuttasamādhi eva visesena **cittasamādhi** nāma.

Pāṭaliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāmaṇisaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 3. 124 piṭṭhe.

9. Asaṅkhatasaṁyutta

1. Paṭhamavagga

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

366-376. **Asaṅkhatan**ti na saṅkhataṁ hetupaccayehi. Tenāha **"akatan"**ti. **Hitaṁ esantenā**ti mettāyantena. **Anukampamānenā**ti karuṇāyantena. **Upādāyā**ti ādiyitvāti ayamatthoti āha **"cittena pariggahetvā"**ti. **Aviparītadhammadesanā**ti aviparītadhammassa desanā, paṭipattimpi sāvakā viya garuko bagavā. **Dāyajjaṁ** attano adhiṭṭhitaṁ niyyāteti.

Bhikkhāsampattikālādīnaṁ sattannaṁ sappāyānaṁ sampattiyā labbhanakāle. Vipattikāle pana ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Bhāriyan**ti dukkhabahulatāya dāruṇaṁ[1]. **Amhākaṁ santikā** laddhabbā. **Tumhākaṁ anusāsanī**ti tumhākaṁ dātabbā anusāsanī.

Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

23-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā

377-409. Tattha ca natthi ettha taṇhā saṅkhātaṁ nataṁ, natthi etasmiṁ vā adhigate puggalabhāvoti **anataṁ. Anāsavan**ti etthāpi eseva nayo. Saccadhammatāya **saccaṁ.** Vaṭṭadukkhato pārametīti **pāraṁ. Saṇhaṭṭhenā**ti sukhumaṭṭhena nipuṇaṁ. Tato eva **duddasatāya. Ajajjaraṁ** niccasabhāvattā. Natthi etassa nidassananti vā **anidassanaṁ.** Etasmiṁ adhigate natthi saṁsāre papañcanti vā **nippapañcaṁ.**

---

1. Te rūpaṁ (Ka)

Etasmiṁ adhigate puggalassa maraṇaṁ natthīti vā **amataṁ.** Atappakaṭṭhena vā **paṇītaṁ.** Sukhahetutāya vā **sivaṁ.** Taṇhā khīyanti etthāti **taṇhakkhayaṁ.**

Aññassa tādisassa abhāvato vimhāpanīyatāya **abhūtamevā**ti. Kutoci paccayato anibbattameva hutvā **bhūtaṁ** vijjamānaṁ. Tenāha **"ajātaṁ hutvā atthī"**ti. Natthi ettha dukkhanti niddukkhaṁ, tassa bhāvo **niddukkhattaṁ.** Tasmā **anītikaṁ** ītirahitaṁ. Vānaṁ vuccati taṇhā, tadabhāvena **nibbānaṁ.** Byābajjhaṁ vuccati dukkhaṁ, tadabhāvena **abyābajjhaṁ.** Paramatthato saccato suddhibhāvena. Kāmā eva puthujjanehi allīyitabbato **ālayā.** Esa nayo sesesupi. **Patiṭṭhaṭṭhenā**ti patiṭṭhābhāvena vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṁ dīpasadisaṁ oghehi anajjhottharaṇīyattā. **Allīyitabbayuttaṭṭhenā**ti allīyituṁ arahabhāvato. **Tāyanaṭṭhenā**ti saparatāyanaṭṭhena. **Bhayasaraṇaṭṭhenā**ti bhayassa hiṁsanaṭṭhena. **Seṭṭhaṁ** uttamaṁ. **Gatī**ti gandhabbaṭṭhānaṁ.

Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asaṅkhatasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Abyākatasaṁyutta

1. Khemāsuttavaṇṇanā

410. **Bimbisārassa upāsikā**ti bimbisārassa orodhabhūtā upāsikā. **Paṇḍiccaṁ** sikkhitabhāvena. **Veyyattiyaṁ** visāradabhāvena. **Visāradā** nāma tihetukapaṭisandhisiddhasābhāvikapaññā, tāya samannāgatā.

Acchiddakagaṇanāya kusaloti navantagaṇanāya kusalo. **Aṅgulimuddāya gaṇanāya kulaso**ti aṅgulikāya eva gaṇanāya kusalo seyyathāpi pādasikā. **Piṇḍagaṇanāyā**ti saṅkalanapaṭuppannakārino[1] piṇḍavasena gaṇanā. **Tathāgato**ti khīṇāsavo, Tathāgataṁ sandhāya pucchatīti khīṇāsavoti cassa arahattaphalavasibhāvitakhandhe upādāya ayaṁ paññatti hoti. Tesu khandhesu sati khīṇāsavā sattasaṅkhātā hontīti vohārena paññapetuṁ sakkā bhaveyya, asantesu na sakkā, tasmā paraṁ maraṇāti vuttattā tesaṁ abhāvā **"abyākatametan"**ti vuttaṁ. Yadi evaṁ tesaṁ abhāvato "na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā"ti puṭṭhāya "āmā"ti paṭijānitabbā siyā, taṁ pana sattasaṅkhātassa pucchitattā na paṭiññātanti daṭṭhabbaṁ. **Yena rūpenā**ti sattatathāgate vuttarūpaṁ Sabbaññutathāgate paṭikkhipituṁ **"taṁ rūpan"**ti-ādi vuttaṁ. **Yaṁ upādāyā**ti yaṁ khandhapañcakaṁ upādāya. **Tadabhāvenā**ti tassa khandhapañcakassa abhāvena. **Tassa paññattiyā**ti sattapaññattiyā abhāvaṁ. Niruddhaṁ na nidasseti.

Khemāya theriyā vuttaṁ paṭhamaṁ suttaṁ bagavato seṭṭhatthadīpanato aggapadāvacaraṁva hotīti vuttaṁ **"aggapadasmin"**ti.

Khemāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Anurādhasuttavaṇṇanā

411. **Idha** saḷāyatanavagge saṅgāyanavasena saṅgītikārehi **vuttaṁ.**

---

1. Saṅkalanataduppādanakārino (Ka)

3-8. Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

412-417. **Rūpamattan**ti ettha **matta**-saddo visesanivatti-attho. Ko pana so visesoti? Yo bāhiraparikappito idha Tathāgatoti vuccamāno attā. **Anupalabbhiyasabhāvo**ti anupalabbhiyattā.

Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

418. **Nānāvidhan**ti taṁtaṁdiṭṭhivādapaṭisaṁyuttaṁ aññampi vā nānāvidhaṁ tiracchānakathaṁ. Bahūnaṁ kutūhaluppattiṭṭhānatoti yojanā. **Yāva-ābhassarabrahmalokā gacchatī**ti agginā kappavuṭṭhānakāle gacchati, taṁ sandhāya vuttaṁ. **Imañca kāyan**ti imaṁ rūpakāyaṁ. **Cuticittena nikkhipatī**ti cuticittena bhijjamānena nikkhipati. Cuticittassa hi oraṁ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṁ kammajarūpaṁ cuticittena saddhiṁ nirujjhati, tato paraṁ kammajarūpaṁ na uppajjati, yadi uppajjeyya, maraṇaṁ na siyā, cuticittaṁ rūpaṁ na samuṭṭhāpeti, āhārajassa ca asambhavo eva, utujaṁ pana vattateva. Yasmā paṭisandhikkhaṇe satto aññataraṇāya upapajjati nāma, cutikkhaṇe paṭisandhicittaṁ aladdhaṁ aññataraṇāya, tasmā vuttaṁ **"cutikkhaṇe -pa- hotī"**ti.

Kutūhalasālāsuttavaṇṇā niṭṭhitā.

---

10. Ānandasuttavaṇṇanā

419. **Tesaṁ laddhiyā**ti tesaṁ sassatavādānaṁ laddhiyā saddhiṁ **etaṁ** "atthattā"ti vacanaṁ ekaṁ abhavissa. Tato eva anulomaṁ taṁ nābhavissa ñāṇassāti asāraṁ etanti adhippāyo. **Api nu metassā**ti me etassa anattāti vipassanāñāṇassa anulomaṁ api nu abhavissa, vilomakameva tassa siyāti attho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

420. Yassapa'ssāti pāṭhassa ayaṁ piṇḍattho "āvuso"ti-ādi. Tatthāyaṁ sambandho—āvuso yassapi puggalassa tīṇi vassāni vuṭṭho, ettakena kālena "hetumhi sati rūpīti-ādipaññāpanā hoti, asati na hotī"ti ettakaṁ byākaraṇaṁ bhaveyya, tassa puggalassa ettakameva[1] bahu, ko pana vādo atikkante, ito atikkante dhammadesanānaye vādoyeva vattabbameva natthīti therassa pañhabyākaraṇaṁ sutvā paribbājako pītisomanassaṁ pavedesi.

Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya
Saḷāyatanavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Ettakampi (Ka)

Suttantapiṭaka

Mahāvagga

Saṁyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Maggasaṁyutta

1. Avijjāvagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. **Pubbaṅgamā**ti pubbecarā. Avijjā hi aññāṇalakkhaṇā sammuyha nākārena ārammaṇe pavattatīti sampayuttadhammānampi tadākārānu vidhānatāya paccayo hoti. Tathā hi te aniccāsubhadukkhānattasabhāvepi dhamme niccādito gaṇhanti, ayamassā tesaṁ sahajātavasena pubbaṅgamatā. Yaṁ pana mohena abhibhūto pāpakiriyāya ādīnavaṁ apassanto pāṇaṁ hanati, adinnaṁ ādiyati, kāmesu micchā carati, musā bhaṇati, aññampi vividhaṁ dussīlyaṁ ācarati, ayamassa sahajātavasena ca upanissayavasena ca pubbaṅgamatā. **Samāpajjanāyā**ti tabbhāvāpajjanāya akusalappattiyā. **Sabhāvapaṭilābhāyā**ti attalābhāya. Tenāha "**uppattiyā**"ti. Sā panesā vuttākārena akusalānaṁ pubbaṅgamabhūtā avijjā uppajjatīti sambandho. **Yadetan**ti yaṁ etaṁ pāpājigucchanatāya pāpato **alajjanākārasaṇṭhitaṁ ahirikaṁ,** pāpānutrāsatāya **pāpato abhāyanākārasaṇṭhitañca anottappaṁ,**

etaṁ dvayaṁ **anudeva** anvāgatameva. **Anu**-saddena cettha **etan**ti upayogavacanaṁ. **Anudevā**ti etassa attho saheva ekatoti. Ettha avijjāya vuttanayānusārena tappaṭipakkhato ca attho veditabbo. Ayaṁ pana viseso—tattha yathā akusalakammapathavasena pavattiyaṁ pubbaṅgamatā avijjāya, evaṁ kusalakammapathavasena puññakiriyavatthuvasena ca pavattiyaṁ vijjāya pubbaṅgamatā vattabbā. Vīmaṁsādhipativasena pavattiyaṁ ādhipaccākāravasena ca pubbaṅgamatā veditabbā. Dvīhevāti ca avadhāraṇaṁ ādhipaccākārassa sahajāteneva saṅgahetabbato.

Lajjanākārasaṇṭhitāti pāpato jigucchanākārasaṇṭhitā. **Bhāyanākārasaṇṭhitan**ti uttasanākārasaṇṭhitaṁ. **Etthā**ti hiri-ottappe. Vidati, vindatīti vā **vijjā. Viddasū**ti ca sappaññapariyāyoti āha **"viddasunoti viduno"**ti. **Yāthāvadiṭṭhī**ti aviparītā diṭṭhi, saṁkilesato **niyyānikadiṭṭhi. Sammādiṭṭhi pahotī**ti ettha sā vijjā sammādiṭṭhi veditabbā. **Na ekato sabbāni labbhanti** sammāvācākammantājīvānaṁ pubbābhisaṅkhārassa anekarūpattā. **Lokuttaramaggakkhaṇe ekato labbhanti** kiccato bhinnānampi tāsaṁ tattha sarūpato abhinnattā. Ekā eva hi virati maggakkhaṇe tissannampi viratīnaṁ kiccaṁ sādhentī pavattati, yathā ekā eva sammādiṭṭhi parijānanādivasena catubbidhakiccaṁ sādhentī pavattati. Tāni ca kho sabbāni[1] aṭṭhapi paṭhamajjhānike magge labbhantīti yojanā. **Paṭhamajjhānike**ti paṭhamajhānavante.

Tathābhūtassāti ariyamaggasamaṅgino. **Yasmā mahāsaḷāyatanasutte vuttaṁ** "sammādiṭṭhi-ādīnaṁ pañcannaṁ eva aṅgānaṁ vasenā"ti, **tasmā pañcaṅgīko lokuttaramaggo hoti.** "Pubbeva kho panā"ti hi vacanaṁ tadā maggakkhaṇe viratīnaṁ abhāvaṁ ñāpeti, tasmā kāmāvacaracittesu viya lokuttaracittesu virati aniyatāti adhippāyo. **Parisuddhabhāvadassanan**ti parisuddhasīlabhāvadassanatthaṁ. **Ayamattho dīpito, na** ariyamagge viratīnaṁ abhāvo.

Yadi evaṁ kasmā abhidhamme maggavibhaṅge pañcaṅgikavāro āgatoti āha **"yampi abhidhamme"**ti-ādi. **Tan**ti "pañcaṅgiko maggo hotī"ti vacanaṁ.

---

1. Sabbāni maggaṅgāni (Ka)

“ekaṁ kiccantaraṁ dassetuṁ vuttan”ti vatvā taṁ dassetuṁ **“yasmiṁ hikāle”**ti-ādi vuttaṁ. **Yasmiṁ hi kāle**ti lokiyakāle. Tena “ekaṁ kiccantaran”ti vuttaṁ aṭṭhaṅgikakiccaṁ dasseti. Virati-uppādanena micchāvācādīni puggalena maggasamaye pajahāpentīti sammādiṭṭhi-ādīni “pañca kārakaṅgānī”ti vuttāni. Sammāvācādikiriyā hi virati, tañca etāni kārapentīti. **Virativasenā**ti viramaṇakiriyāvasena kārāpakabhāvena, kattubhāvena vāti attho. “Viratittayavasenā”ti vā pāṭho. **Sammākammanto pūratī**ti imehi sammādiṭṭhi-ādīhi sammākammantakiccaṁ pūrati nāma tehi vīriyādikehi tadatthasiddhito. Tampi sandhāya **“ekaṁ kiccantaraṁ dassetun”**ti vuttaṁ. **Imaṁ kiccantaraṁ dassetun**ti lokuttaramaggakkhaṇepi imāneva pañca sammāvācādiviratittayassa ekakkhaṇe kārāpakaṅgānīti dassetuṁ. **Evaṁ vuttan**ti “tasmiṁ samaye pañcaṅgiko maggo hotī”ti[1] evaṁ vuttaṁ. Lokiyamaggakkhaṇe pañceva honti, virati pana aniyatā, tasmā “cha aṅgiko”ti avatvā “pañcaṅgiko” icceva vuttaṁ. Tayidaṁ abhidhamme pañcaṅgikavāradesanāya kāraṇakittanamaggo, ariyamaggo pana aṭṭhaṅgikovāti dassetuṁ **“yā ca bhikkhave”**ti-ādimāha, taṁ suviññeyyameva. Micchādiṭṭhi-ādikā dasa, tappaccayā akusalā ca dasāti vīsati akusalapakkhiyā, sammādiṭṭhi-ādikā dasa, tappaccayā kusalā ca dasāti vīsati kusalapakkhiyā mahācattārīsakasutte vuttā. **Mahācattārīsakan**ti tassetaṁ nāmaṁ. **Missakova kathito** lokuttarassapi idha labbhamānattā.

Yasmā kosalasaṁyuttepi idha ca therena “upaḍḍhamidaṁ bhante brahmacariyassā”ti-ādinā vuttaṁ “mā hevaṁ ānandā”ti-ādinā paṭikkhipitvā “sakalamevidaṁ ānandā”ti-ādinā bagavatā desitaṁ suttaṁ āgataṁ. Tassattho Kosalasaṁyuttavaṇṇanāyaṁ vutto, tasmā vuttaṁ **“kosalasaṁyutte vuttatthamevā”**ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 2. 247 piṭṭhe.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Sāvakabodhi sāvakapāramiyo, tappariyāpannaṁ ñāṇaṁ sāvakapāramiñāṇaṁ, taṁ pana dvinnaṁ aggasāvakānaṁ tatthapi dhammasenāpatino eva savisesaṁ matthakaṁ pattaṁ, na itaresanti āha **"sāvaka -pa- appattatāyā"**ti, tasmā tassa matthakappattiyā maggabrahmacariye ijjhante tassa ekadeso idha ijjhati, na sakalanti. Na hi addhabrahmacariyaṁ nāma atthi, tasmā vuttaṁ **"sakalampi -pa- labbhatī"**ti, taṁ pana bhaṇḍāgāriko nāññāsi ñāṇassa sāvakavisayepi sappadesikattā, dhammasenāpati pana ñāṇassa tattha nippadesikattā aññāsīti. Tenāha **"Ānandatthero -pa- aññāsī"**ti. **Evamāhā**ti "sakalamidaṁ bhante"ti evaṁ avoca.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. **Vaḷavābhi**-saddo vaḷavāpariyāyoti āha **"catūhi vaḷavāhi yuttarathenā"**ti. **Yodharatho**ti yodhehi yujjhanatthaṁ ārohitabbaratho. **Alaṅkāraratho** maṅgaladivasesu alaṅkatapaṭiyattehi ārohitabbaratho. **Ghanadukulena parivārito**ti rajatapaṭṭavaṇṇena setadukulena paṭicchādito. Paṭicchādanattho hi idha parivārasaddo. **Rajatapanāḷisuparikkhittā** setabhāvakaraṇatthaṁ.

Channaṁ channaṁ māsānanti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. **Ekavāraṁ nagaraṁ padakkhiṇaṁ karotī**ti idaṁ tasmiṁ ṭhānantare ṭhitena kātabbaṁ cārittaṁ. **Nagarato na pakkantā**ti nagarato bahi na gatā. Maṅgalavacane niyuttā **maṅgalikā,** suvatthivacane niyuttā **sovatthikā. Ādi**-saddena thutimāgadhavandikācariyake saṅgaṇhāti. **Sukapattasadisāni** vaṇṇato.

Vaṇṇagītanti thutigītaṁ. Brahmabhūtaṁ seṭṭhabhūtaṁ yānaṁ, brahmabhūtānaṁ seṭṭhabhūtānaṁ yānanti vā **brahmayānaṁ. Vijitattā** visesena jinanato. **Rāgaṁ vinayamānā pariyosāpetī**ti sabbampi rāgaṁ samucchedavinayavasena vineti, attano kiccaṁ pariyosāpeti. Kiccapariyosāpaneneva hi

sayampi pariyosānaṁ nipphattiṁ upagacchati. Tenāha **"pariyosānaṁ gacchati nipphajjatī"**ti.

Dhuranti bhummatthe upayogavacananti āha **"tatramajjhattatāyuge yuttā"**ti. **Īsā**ti yugasandhārikā dāruyugaḷā. Yathā vā bāhiraṁ yugaṁ dhāreti, tassā ṭhitāya eva kiccasiddhi, evaṁ kiriyāvasena laddhabalena tatramajjhattatāyuge thiraṁ dhāreti, teheva ariyamaggarathassa pavattanaṁ. **Hiri**ggahaṇena cettha taṁsahacaraṇato ottappampi gahitaṁyeva hoti. Tenāha **"attanā saddhin"**ti-ādi. Nāḷiyā minamāno puriso viya ārammaṇaṁ minātīti **mano.** Kataraṁ pana taṁ mano, kathañcassa yottasadisatāti āha **"vipassanācittan"**ti-ādi. Tena yottaṁ viyāti yottanti dasseti. Lokiyavipassanācittaṁ atirekapaññāsa kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahite karotīti sambandho. Te pana "phasso hoti -pa- avikkhepo hotī"ti cittaṅgavasena **dhammasaṅgahe**[1] āgatanayeneva veditabbā. **Lokuttaravipassanācittan**ti maggacittaṁ āha. **Atirekasaṭṭhī**ti te eva sammākammantā jīvehi anaññātaññassāmītindriyādīhi ca saddhiṁ atirekasaṭṭhi kusaladhamme. **Ekābaddhe**ti ekasmiṁ eva ārammaṇe ābaddhe. **Ekasaṅgahe**ti tatheva vipassanākiccavasena ekasaṅgahe karoti. Pubbaṅgamabhāvena ārakkhaṁ sāretīti **ārakkhasārathī. "Yathā hi rathassa -pa- sārathī"**ti vatvā taṁ dassetuṁ "**yoggiyo**"ti vuttaṁ. **Dhuraṁ vā heti** yogge. **Yojeti** yogge samagatiyañca. **Akkhaṁ abbhañjati** sukhappavattanatthaṁ[2]. **Rathaṁ peseti** yoggacodanena. **Nibbisevane karoti** gamanavīthiyaṁ paṭipādanena sanniyojeti. **Ārakkhapaccupaṭṭhānā**ti ārakkhaṁ paccupaṭṭhapeti asammosasabhāvattā. **Gatiyo**ti pavattiyo, nipphattiyo vā. **Samanvesatī**ti gavesati.

Ariyapuggalassa nibbānaṁ paṭimukhaṁ sampāpane ratho viyāti **ratho.** Parikaroti vibhūsayatīti **parikkhāro,** vibhūsanaṁ, sīlañca ariyamaggassa vibhūsanaṭṭhāniyaṁ. Tena vuttaṁ **"catupārisuddhisīlālaṅkāro"**ti, sīlabhūsanoti attho. **Vipassanāsampayuttānan**ti lokiyāya lokuttarāya ca vipassanāya sampayuttānaṁ. Vidhinā īretabbato pavattetabbato

---

1. Abhi 1. 17 piṭṭhe.
2. Sukkhappatti-akkhaṁ (Ka)

vīriyaṁ, sammāvāyāmo. Samaṁ sammā ca dhiyatīti samādhi, dhurañca taṁ samādhi cāti dhurasamādhi, upekkhā dhurasamādhi etassāti **upekkhādhurasamādhi,** ariyamaggo upekkhāsaṅkhātadhurasamādhīti attho. Aṭṭhakathāyaṁ pana byañjanaṁ anādiyitvā dhurasamādhisaddānaṁ bhinnādhikaraṇatā vuttā. **Payogamajjhatte** vīriyasamatāya. **Anicchā**ti icchāpaṭipakkhā. Tenāha **"alobhasaṅkhātā"**ti. **Parivāraṇan**ti parivāro, paricchadoti attho.

Mettāti mettācetovimutti. Tathā **karuṇā. Pubbabhāgo**ti ubhinnampi upacāro. Dvepi kāyacittavivekā viya pubbabhāgadhammavasena vuttā. **Ariyamaggarathe**ti parisuddhamaggasaṅkhāte rathe. Ariyamaggaratho camaggaratho cāti **ariyamaggaratho,** evaṁ ekasesanayena vā attho veditabbo. Tenāha **"imasmiṁ lokiyalokuttaramaggarathe ṭhito"**ti. **Sannaddhacammo**ti yogāvacarassa paṭimukkacammaṁ. **Na naṁ te vijjhantī**ti vacanapathā na naṁ vijjhanti, dhammabhedanavasena na bhañjati, tassa ariyamaggassa rathassa sammā yojitassa antarā bhaṅgo natthīti attho.

Attano purisakāraṁ nissāya laddhattā attano santāneti adhippāyo. **Anuttaran**ti uttararahitaṁ. Tato eva **seṭṭhayānaṁ,** nassa kenaci sadisanti **asadisaṁ.** Dhitisampannatāya **dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti.** "Jayaṁ jayan"ti gāthāyaṁ vacanavipallāsena vuttanti āha **"jinantā jinantā"**ti.

Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. **Niyamattho**ti avadhāraṇattho. **Tena** niyamena avadhāraṇena **aññaṁ maggaṁ paṭikkhipati** ito aññassa niyyānikamaggassa abhāvato "dukkhassa pariññatthan"ti vuttattā **vaṭṭadukkhaṁ kathitaṁ.** Ariyamagge gahite tassa pubbabhāgamaggo vipassanāya gahito evāti **"missakamaggo kathito"**ti vuttaṁ. **Uttānameva** apubbassa abhāvā. **Ayaṁ pana viseso**

“rāgakkhayo”ti-ādīhi yadipi nibbānaṁ vuttaṁ, tathāpi[1] tathāpi arahattaṁ viya brahmacariyampi[2]. Tena nibbānaṁ eva vuccati **“idaṁ brahmacariyapariyosānan”**ti.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. **Rāgavinayā**dipadehi nibbānaṁ vāpi vucceyya arahattaṁ vāpi. Yasmā so bhikkhu ubhayatthapi niviṭṭhabuddhi, tasmā bagavā tassa ajjhāsayavasena “nibbānadhātuyā kho etan”ti-ādinā nibbānadhātuṁ vissajjetvā puna “āsavānaṁ khayo tena vuccatī”ti āha. Yasmā ariyamaggo rāgādike samucchedavasena vineti, āsavañca sabbaso khepeti, tena ca vuttaṁ nibbānaṁ arahattañca, tasmā tadubhayaṁ **“rāgavinayoti-ādi nāma mevā”**ti vuttaṁ. **Anusandhikusalatāya pucchanto etaṁ avocā**ti iminā “pucchānusandhi idha labbhatī”ti dīpitaṁ, ajjhāsayānusandhipi ettha labbhatevāti daṭṭhabbaṁ.

Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. **Ekena pariyāyena aṭṭhaṅgiṁkamaggaṁ vibhajitvā**ti “sammādiṭṭhī”ti-ādinā ekena pariyāyena ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ vibhāgena dassetvā “katamā ca bhikkhave sammādiṭṭhī”ti-ādinā **puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo.** Uggahadhāraṇaparicayañāṇānipi savanañāṇe eva avarodhaṁ gacchantīti **“savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasenā”**ti vuttaṁ.

Kammaṭṭhānābhinivesoti kammaṭṭhānapaṭipatti. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. **Iṭṭhaṁ kantaṁ manāpan**ti nirodhamaggesu ninnabhāvaṁ dasseti, na abhinandanaṁ, tanninnabhāvo eva ca tattha kammakaraṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Ekenevākārena saccānaṁ paṭivedhanimittatā, so eva abhimukhabhāvo tesaṁ samāgamoti **ekābhisamayo.**

---

1. Ubhayampi (Ka) 2. Brahmacariyassa (Ka)

Assāti ñāṇassa, yogino vā. Ettha ca keci “lokiyañāṇampi paṭivedho sabbassa yāthāvabodhabhāvato”ti vadanti. Nanu uggahādipaṭivedho ca paṭivedhova, na ca so lokuttaroti? Taṁ na, kevalena paṭivedha-saddena uggahādipaṭivedhānaṁ avacanīyattā, paṭivedhanimittattā vā uggahādivasena pavattaṁ dukkhādīsu pubbabhāge ñāṇaṁ “paṭivedho”ti vuccati, na paṭivedhattā, paṭivedhabhūtameva pana ñāṇaṁ ujukaṁ paṭivedhoti vattabbataṁ arahati. **Kiccato**ti pariññādikiccato. **Ārammaṇapaṭivedho**ti sacchi kiriyāpaṭivedhamāha. **Kiccato**ti asammohapaṭivedhaṁ. Uggahādīhi saccassa pariggaṇhanaṁ **pariggaho.**

Duddasattāti anadhigatañāṇena yāthāvasarasalakkhaṇato daṭṭhuṁ asakkuṇeyyattā uppattito pākaṭānipi. Tenāha **“dukkhasaccaṁ hī**”ti-ādi. **Ubhayan**ti purimaṁ saccadvayaṁ. **Payogo**ti kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṁ dukkarataratañca upamāhi dasseti **“bhavaggaggahaṇatthan**”ti-ādinā. Yathā purimaṁ saccadvayaṁ viya kenaci pariyāyena apākaṭatāya paramagambhīrattā uggahādivasena pubbabhāge pavattibhedaṁ gahetvā **“dukkhe ñāṇan**”ti-ādinā catubbidhaṁ katvā vuttaṁ. **Ekameva taṁ ñāṇaṁ hoti** ekābhisamayavaseneva pavattanato.

Kāmapaccanīkaṭṭhenāti kāmānaṁ ujupaccanīkabhāvena. **Kāmato nissaṭabhāvenā**ti kāmehi visaṁyuttabhāvena. **Kāmaṁ sammasantassā**ti duvidhampi kāmaṁ aniccādito sammasantassa. Pajjati pavattati etenāti padaṁ, kāmassa padanti **kāmapadaṁ,** kāmassa uppattikāraṇasso ghāto samugghāto, taṁ **kāmapadaghātaṁ.** Tenāha **“kāmavūpasaman**”ti. Kāmehi vivittaṁ **kāmavivittaṁ,** so eva ca nesaṁ anto samucchedaviveketi katvā tasmiṁ sādhetabbe uppannoti vuttaṁ **“kāmavivittante uppanno**”ti. Kāmato nikkhamatīti nikkhamo, so eva **nekkhammasaṅkappo.** Imasmiñca nekkhammasaṅkappassa saddatthavibhāvena yathāvutto kāmapaccanīkaṭṭhādiko atthaniddhāraṇaviseso antogadho. **Eseva nayo**ti iminā byāpādapaccanīkaṭṭhena vihiṁsāya paccanīkaṭṭhenāti-ādikaṁ abyāpādāvihiṁsāsaṅkappānaṁ atthuddhā raṇavidhiṁ atidisati. **Nekkhammasaṅkappādayo**ti **ādi**-saddena abyāpāda-avihiṁsāsaṅkappe eva saṅgaṇhāti. **Kāma -pa- saññānan**ti kāmavitakkādiviratisampayuttānaṁ nekkhammādisaññānaṁ. **Nānattā**ti nānākhaṇikattā. **Tīsu**

ṭhānesūti tippakāresu kāraṇesu. **Uppannassā**ti uppajjanārahassa. Bhūmiladdha-uppannaṁ idhādhippetaṁ. Esa nayo ito paresupi. **Padacchedato**ti kāraṇupacchedato. **Padan**ti hi uppattikāraṇanti vuttovāyamattho. **Anuppattisādhanavasenā**ti yathā saṅkappo āyatiṁ nuppajjati, evaṁ anuppattisādhanavasena. Sammādiṭṭhi viya **ekova kusalasaṅkappo uppajjati.**

Catūsu ṭhānesūti visaṁvādanādīsu catūsu vītikkamaṭṭhānesu. Pabbajitānaṁ micchājīvo nāma āhāranimittakoti āha **"khādanīyabhojanīyādīnaṁ atthāyā"**ti. Sabbaso anesanāya pahānaṁ sammā-ājīvoti āha **"buddhappasatthena ājīvenā"**ti. Kammapathapattānaṁ vasena **"sattasu ṭhānesū"**ti vuttaṁ. Akammapathapattāya hi anesanāya so padaghātaṁ karotiyeva.

Tathārūpe vā ārammaṇeti yasmiṁ ārammaṇe imassa pubbe kilesā na uppannā, tasmiṁ eva. **Anuppannānan**ti anuppādassapi patthanāvasena anuppannānaṁ. **Vīriyacchandan**ti vīriyassa nibbattetukāmatāchandaṁ. "Chandasampayuttavīriyañcā"ti vadanti. Vīriyameva pana anuppannākusalānuppādane labbhamānachandatāya dhurasampaggahatāya chandapariyāyena vuttaṁ. Tathā hi vīriyaṁ "anikkhittachandatā anikkhitadhuratā"ti[1] niddiṭṭhaṁ. Kosajjapakkhe patituṁ adatvā **cittaṁ paggahitaṁ karoti. Padhānan**ti padhānabhūtavīriyaṁ.

Uppattipabandhavasenāti nirantaruppādanavasena. **Catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasenā**ti yathāvuttesu catūsu ṭhānesu padhānakiccassa nipphādanavasena anuppādanādivasena. **Kiccasādhanavasenā**ti kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attagāhavidhamanavasena asubhadukkhāniccānattasādhanavasena.

Ayanti yathāvutto sadisāsadisatāviseso. **Assā**ti maggassa. **Ettha kathan**ti yadi rūpāvacaracatutthajjhānato paṭṭhāya yāva sabbabhavaggā jhānaṅgamaggaṅgabojjhaṅgānaṁ sadisatā, evaṁ sante "āruppe catukkapañcakajjhānaṁ uppajjati, tañca lokuttaran"ti ettha kathaṁ attho gahetabboti āha **"etthāpī"**ti-ādi. **Taṁjhānikāvā**ti paṭhamajjhānādīsu yaṁ jhānaṁ maggapaṭilābhassa pādakabhūtaṁ taṁjhānikāva **assa** ariyassa uparipi **tayo**

---

1. Abhi 1. 21 piṭṭhe.

maggā. Evanti vuttākārena. **Pādakajjhānameva niyameti** āruppe catukkapañcakajjhānuppattiyaṁ. **Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā**ti sammasitakhandhe vadanti. **Puggalajjhāsayo niyameti** pādakasammasitajjhānānaṁ bhede. Yasmā saṅkhārupekkhāñāṇameva ariyamaggassa bojjhaṅgādivisesaṁ niyameti, tato dutiyādipādakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhā ñāṇassa pādakajjhānātikkantānaṁ aṅgānaṁ asamāpajjitukāmatāvirāgabhāvato itarassa ca atabbhāvato tīsupi vādesu vipassanāva niyametīti veditabbo, tasmā vipassanāniyameneva hi paṭhamavādepi apādakajjhānādipādakāpi maggā paṭhajjhānikā honti. Itarehi ca pādakajjhānehi vipassanāniyamehi taṁtaṁjhānikāva. Evaṁ sesavādesu vipassanāniyamo yathāsambhavaṁ yojetabbo. Dutiyavāde taṁtaṁjhānikatā sammasitasaṅkhāravipassanāniyamehi hoti. Tatra hi vipassanā taṁtaṁvirāgabhāvanā bhāvetabbā, na somanassasahagatā upekkhāsahagatā hutvā jhānaṅgādiniyamaṁ maggassa karotīti evaṁ vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo. Imasmiṁ ca vāde pādakasammasitajjhānupanissayasabbhāve ajjhāsayo ekantena hotīti **"puggalajjhāsayo niyametīti vadantī"**ti vuttaṁ, aṭṭhakathāyaṁ pana visuddhimaggassa etissā aṭṭhakathāya ekasaṅgahitattā **"tesaṁ vādavinicchayo -pa- veditabbo"**ti vuttaṁ. **Pubbabhāge**ti vipassanākkhaṇe.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. **Sūkan**ti sāliyavādīnaṁ vālamāha. So hi nikantakasadiso[1] paṭimukhagataṁ hatthaṁ vā pādaṁ vā bhindanti, tasmā bhedaṁ icchantena uddhaggaṁ katvā ṭhapitaṁ **sammāpaṇihitaṁ** nāma, tathā aṭṭhapitaṁ **micchāpaṇihitaṁ** nāmāti vuttaṁ. **Micchāpaṇihitāyā**ti kammassakatapaññāya micchāṭhapanaṁ nāma "ime sattā kammavasena sukhadukkhaṁ paccanubhavanti, taṁ pana kammaṁ issarassa icchāvasena brahmā nimminātī"ti[2] ādinā micchāpakappanaṁ. Keci pana "natthi dinnanti-ādinā nayena pavatti, tassa vā ñāṇassa appavattī"ti vadanti.

---

1. Kaṇṭakasadiso (?)
2. Brahmano pajāpatinoti (Ka)

Maggabhāvanāyāti etthāpi micchāmaggassa pavattanaṁ, ariyamaggassa vā appavattanaṁ micchāṭhapanaṁ. Tenāha **"appavattitattā"**ti. **Avijjaṁ bhindissatī**ti avijjaṁ samucchindissati. **Magganissitaṁ katvā** magge eva pakkhipitvā. Taṁ hi ñāṇaṁ maggassa mūlakāraṇaṁ magge siddhe tassa kiccassa matthakappattito. "Sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāyā"ti vuttattā **missakamaggo kathito.** Chavibhedasadiso cettha avijjābhedo, lohituppādasadiso lokuttaramaggabhāvo daṭṭhabbo.

Sūkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. **Channaparibbājako** vatthacchādiyā channaṅgaparibbājako, na naggaparibbājako.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Vihāravagga

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. **Aḍḍhamāsan**ti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. **Paṭisallīyitun**ti yathāvuttaṁ kālaṁ paṭi divase divase samāpattiyaṁ dhammacintāyaṁ cittaṁ nilīyituṁ. **Vinetabbo**ti samucchedavinayena vinetabbo ariyamaggādhigantabbo. Tanti diṭṭhānugati-āpajjanaṁ. **Assā**ti janatāya. **Apagacchatī**ti satthu santikato apeti. **Sū**ti nipātamattaṁ.

Padesenāti ekadesena. Saha padesenāti **sapadeso.** Svāyaṁ sapadeso yasmā vedanāvaseneva pāḷiyaṁ āgato, tasmā paramatthadhammakoṭṭhāse vedanā anavasesato labbhati, te gaṇhanto **"khandhapadeso"**ti-ādimāha. **Taṁ sabban**ti khandhapadesādikaṁ sabbampi. **"Sammasanto"**ti padassa atthadassanavasena **"paccavekkhanto"**ti āha. Paccavekkhaṇā idha sammasanaṁ nāma, na vipassanā. Vipassanāsammasanaṁ pana

bagavato visākhapuṇṇamāyaṁ eva nipphannaṁ, tasmā bagavato aññabhūmikāpi vedanā aññabhūmikānaṁ sattānaṁ viruddhā uppajjatevāti vuttaṁ **"yāva bhavaggā pavattā sukhā vedanā"**ti. **Sabbākārenā**ti sarūpato samudayato atthaṅgamato assādāditoti sabbākārena. **Parigganhanto** upaparikkhanto.

Nippadesāneva anavasesāneva. Indriyasatipaṭṭhānapadeso suviññeyyoti anuddhato. **Assā**ti bagavato. **Ṭhāne**ti tasmiṁ tasmiṁ paccavekkhitabbasaṅkhāte okāse. **Sā sā ca vihārasamāpattī**ti khandhavasena āyatanādivasena ca pavattitvā tesaṁ ekadesabhūtaṁ vedanaṁyeva pariggahetvā taṁ sammasitvā anukkamena samāpannā jhānasamāpatti phalasamāpatti ca. Phalasamāpatti hi tathā sammasitvā punappunaṁ samāpajjanavasena atthato abhinnāpi adhiṭṭhānabhūtadhammabhedena bhinnā viya vuccati, yato catuvīsatikoṭisatasahassabhedā devasikaṁ vaḷañjanasamāpattiyo aṭṭhakathāyaṁ vuttā. Kāmaṁ aññadhammavasenapi jātā eva[1], vedanāvasena panettha abhiniveso kato **vedanānubhāvena jātā.** Kasmā evaṁ jātāti? Buddhānaṁ ñāṇapadassa antaravibhāgattā. Tathā hi bagavā sakalampi aḍḍhamāsaṁ vedanāvaseneva sammasanaṁ pavatteti, tadanusārena ca tā vihārasamāpattiyo samāpajji, tayidaṁ acchariyaṁ anaññasādhāraṇaṁ bhikkhū pavedento satthā "yena svāhan"ti-ādimavoca.

Akusalāvāti pāṇātipāta-adinnādānakāmesumicchācāramusā vāda pisuṇavācā samphappalāpa abhijjhā byāpadavasena taṁtaṁmicchādassanavasena ca akusalā vedanā eva hoti. Brahmalokādīsu uppajjitvā tattha niccā dhuvā bhavissāmāti evaṁ diṭṭhiṁ upanissāyāti yojetabbaṁ. **Devakulādīsu** devapūjatthaṁ, sabbajanaparibhogatthaṁ vā **mālāvacchaṁ ropenti. Vadhabandhanādīnī**ti **ādi**-saddena adinnādānamicchācāramusāvādapisuṇavācā samphappalāpādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Diṭṭhadhammavipākassa apacurattā apākaṭattā ca **"bhavantaragatānan"**ti vuttaṁ.

Iti nesanti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena yathā pharusavācāvasena, evaṁ tadaññesampi akusalakammānaṁ vasena

1. Sitameva (Ka)

sammādiṭṭhipaccayā akusalavedanāppavatti yathārahaṁ nīharitvā vattabbā. **Eseva nayo**ti iminā yathā micchādiṭṭhipaccayā sammādiṭṭhipaccayā ca kusalākusalavipākavedanā sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā ca vasena yathārahaṁ yojetvā dassitā, evaṁ micchāsaṅkappapaccayādīsupi yathārahaṁ yojetvā dassetabbāti imamatthaṁ atidisati. **Chandapaccayā**ti ettha taṇhāchandasahito kattukāmatāchando adhippetoti āha **"chandapaccayāti-ādīsu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā"**ti. **Vitakkapaccayā**ti ettha appanāppattova vitakko adhippetoti vuttaṁ **"vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāvā"**ti. Vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāya gahitattā **"ṭhapetvā paṭhamajjhānan"**ti. Upari tisso rūpāvacarā, heṭṭhā tisso arūpāvacarā evaṁ **sesā cha saññāsamāpattivedanā.**

Tiṇṇanti chandavitakkasaññāṇaṁ. **Avūpasame**ti paṭipakkhena avūpasamite. Tiṇṇaṁ hi tesaṁ sahabhāvena paccayatā aṭṭhalobhasahagatacittesu eva. Tattha yaṁ vattabbaṁ taṁ vuttameva. **Chandamattassā**ti tesu tīsu chandamattassa. **Vūpasame paṭhamajjhānavedanāva** appanāppattassa adhippetattā. **Chandavitakkānaṁ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā** saññāya avūpasantattā. Dutiyajjhānādivedanāgahaṇena hi sabbā saññāsamāpattiyo ca gahitāva honti. **Tiṇṇampi vūpasame**ti chandavitakkasaññānaṁ vūpasame **nevasaññānāsaññāyatanavedanā adhippetā.** Bhavaggappattasaññā hi vūpasamanti chandasaṅkappānaṁ accantasukhumabhāvappattiyā. Heṭṭhā "sammādiṭṭhipaccayā"ti ettha sammādiṭṭhiggahaṇena heṭṭhimamaggasammādiṭṭhipi gahitāva hotīti āha **"appattassa pattiyāti arahattaphalassa pattatthāyā"**ti. Atha vā heṭṭhimamaggādhigamena vinā aggamaggo natthīti heṭṭhimamaggādhigamaṁ atthāpannaṁ katvā **"arahattaphalassa pattatthāyā"**ti vuttaṁ. Āyameti phalena missito hoti etenāti **āyāmo,** sammāvāyāmoti āha **"atthi āyāmanti atthi vīriyan"**ti. **Tassa vīriyārambhassā**ti aññādhigamakāraṇassa sammāvāyāmassa vasena. Pāḷiyaṁ ṭhāna-saddo kāraṇapariyāyoti āha **"arahattaphalassa kāraṇe"**ti. **Tappaccayā**ti ettha **taṁ**-saddena "ṭhāne"ti vuttakāraṇameva paccāmaṭṭhanti āha **"arahattassa ṭhānapaccayā"**ti. **Catumaggasahajātā**ti etena

“arahattaphalassa pattatthāyā”ti ettha heṭṭhimamaggānaṁ atthāpattivasena gahitabhāvameva joteti. Keci pana “catumaggasahajātāti vatvā nibbattitalokuttaravedanāti bhūtakathanaṁ visesanaṁ. Nibbattitalokuttaravedanāti paṭhamaṁ apekkhitabbaṁ, pacchā catumaggasahajātā”ti vadanti.

Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Micchādiṭṭhi vūpasamati sabbaso pahīyati etenāti **micchādiṭṭhivūpasamo.** “Micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Bhavantare uppajjanto atidūreti maññamāno vipākavedanaṁ na gaṇhātī”ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. **“Iminā nayenā”**ti atidisitvāpi tamatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **“yassa yassā”**ti-ādiṁ vatvā eva sāmaññavasena vuttamatthaṁ pacchimesu tīsu padesu sarūpatova dassetuṁ **“chandavūpasamapaccayā”**ti-ādimāha, taṁ suviññeyyameva. **Vuttatthāneva** anantarasutte.

Dutiyavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tissannampi sikkhānaṁ sikkhanaṁ sīlaṁ etassāti **sikkhanasīlo.** Sikkhatītipi vā **sekkho.** Vuttaṁ hetaṁ “sikkhatīti kho bhikkhave tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhatī”ti-ādi[1]. **Tīhi phalehi** heṭṭhā. Sāpi catutthamaggena saddhiṁ uppannasikkhāpi. Maggakkhaṇe hi sikkhākiccaṁ na niṭṭhitaṁ vippakatabhāvato, phalakkhaṇe pana niṭṭhitaṁ nāma. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

Sekkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ 1. 232 piṭṭhe.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. **Micchāsabhāvan**ti ayāthāvasabhāvaṁ aniyyānikasabhāvaṁ. **Sammāsabhāvan**ti yāthāvasabhāvaṁ niyyānikasabhāvaṁ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti ettha **adhi-**saddo anatthakoti āha **"micchāpaṭipattikaraṇahetū"**ti. Ñāyati paṭividdhavasena nibbānaṁ gacchatīti **ñāyo,** so eva taṁsamaṅgīnaṁ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena **dhammo**ti āha **"ñāyaṁ dhammanti ariyamaggadhamman"**ti. Ñāṇassa micchāsabhāvo nāma natthīti viññāṇamevettha paccavekkhaṇavasena pavattaṁ ñāṇa-saddena vuccatīti āha **"micchāviññāṇo"**ti. **Micchāpaccavekkhaṇo**ti kiñci pāpaṁ katvā "aho mayā kataṁ sukatan"ti evaṁ pavatto micchāpaccavekkhaṇo. Gosīlagovatādipūraṇaṁ muttīti evaṁ gaṇhato **micchāvimutti** nāma. Micchāpaṭipadādīhi vivaṭṭanti evaṁ **vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ. Puggalo pucchito**ti nigamito ca "ayaṁ vuccati bhikkhave asappuriso"ti-ādinā. Kiñcāpi "micchādiṭṭhiko hotī"ti-ādinā puggalova niddiṭṭho, tathāpi puggalasīsenāyaṁ dhammadesanāti āha **"Dhammo vibhatto"**ti. Tenevāha **"dhammena puggalo dassito"**ti. **Dhammenā**ti micchādiṭṭhi-ādikena dhammena. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya sabbaso **sappurisā** nāma, khīṇāsavo **sappurisataro. Suppavattaniyo**ti sukhena pavattetuṁ sakkuṇeyyo. **Dhāvatī**ti gacchati. Paccayuppannena upecca nissitabbato upanisā, paccayo, ekassa sa-kārassa lopaṁ katvā vāti āha **"sa-upanisaṁ sapaccayan"**ti. Parikaraṇato **parikkhāro,** parivāroti āha **"saparikkhāraṁ saparivāran"**ti. Sahajātavasena upanissayavasena ca sapaccayatā kiccasādhanenipphādane sahāyabhāvūpagamane ca saparivāratā daṭṭhabbā.

Micchattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. **Ayāthāvapaṭipatti,** na yathāpaṭipatti, hetumhipi phalepi ayāthāvavatthusādhanato. **Ekaṁ suttaṁ dhammavasena kathitaṁ** paṭipattivasena. **Ekaṁ suttaṁ puggalavasena kathitaṁ** paṭipannakavasena. Saṁsāramahoghassa paratīrabhāvato yo naṁ adhigacchati, taṁ pāreti gametīti pāraṁ, nibbānaṁ,

tabbidhuratāya natthi ettha pāranti apāraṁ, saṁsāroti vuttaṁ **“apārā pāranti vaṭṭato nibbānan”**ti. **Pāraṅgatā**ti asekkhe sandhāya. **Yepi gacchantī**ti sekkhe. **Yepi gamissantī**ti kalyāṇaputhujjane. **Pāragāmino**ti ettha kita-saddo tikālavācīti evaṁ vuttaṁ.

Tīranti orimatīramāha. Tena vuttaṁ **“vaṭṭameva anudhāvatī”**ti. Ekantakāḷakattā cittassa apabhassarabhāvakaraṇato kaṇhābhijātihetuto ca vuttaṁ **“kaṇhanti akusaladhamman”**ti. Vodānabhāvato cittassa pabhassarabhāvakaraṇato sukkābhijātihetuto ca vuttaṁ **“sukkanti kusaladhamman”**ti. Kilesamāra-abhisaṅkhāramāramaccumārānaṁ pavattiṭṭhānatāya okaṁ vuccati vaṭṭaṁ, tabbidhuratāya anokanti nibbānanti āha **“okā anokanti vaṭṭato nibbānan”**ti.

Paramatthato samaṇā vuccanti ariyā, samaṇānaṁ bhāvo sāmaññaṁ, ariyamaggo, tena araṇīyato upagantabbato sāmaññattho nibbānanti āha **“sāmaññatthanti nibbānaṁ, taṁ hī”**ti-ādi. **Brahmaññatthan**ti etthāpi iminā nayena attho veditabbo. **Brahmaññena** ariyamaggena. **Rāgakkhayo**ti ettha **iti-**saddo ādisaddattho. Tena “dosakkhayo mohakkhayo”ti padadvayaṁ saṅgaṇhāti. **Vaṭṭatiyevāti vadanti** “rāgakkhayo”ti. Pariyāyena hi arahattassa vattabbattāti.

Paṭipattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aparāparaṁ parivattamānena vattasampannena saṁsāraddhānapariññāvaseneva nibbānassa pattabbattā vuttaṁ **“nibbānaṁ patvā pariññātaṁ nāma hotī”**ti. **Nibbānaṁ patvā**ti nibbānappattihetu. Hetu-attho hi ayaṁ **tvā-**saddo yathā “ghataṁ pivitvā balaṁ hoti, sīhaṁ disvā bhayaṁ hotī”ti. **Tasmā**ti yasmā apariññeyyaparijānanakiccena nibbānassa pattiyā addhānapariññāsiddhi ñāyati, tasmā upacāravasena nibbānaṁ “addhānapariññā”ti vuccati yathā “himasanti sūriyaṁ uggametī”ti[1]. **Vijjāvimuttiphalasacchikiriyatthan**ti ettha **vijjā**ti aggamaggavijjā, **vimuttī**ti aggamaggasamādhi

---

1. Māhi santitaṁ sūriyaṁ uddhameti (Ka)

adhippeto, tesaṁ phalaṁ aññāti āha **"vijjāvimuttiphalena arahattaṁ kathitan"**ti. Yāthāvato jānanato paccakkhato dassanato ca ñāṇadassananti idha phalanibbānapaccavekkhaṇā adhippetāti āha **"ñāṇadassanena paccavekkhaṇā kathitā"**ti. **Sesehī**ti rāgavirāga saṁyojanappahāna anusayasamugghāta addhānapariññā āsavakkhaya vijjāvimutti phalasacchikiriyā ñāṇadassana anupādāparinibbānapadehi.

Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Yathā aruṇuggaṁ sūriyuggamanassa ekantikaṁ pubbanimittaṁ, evaṁ kalyāṇamittatā ariyamaggapātubhāvassāti sadisūpamā **aruṇuggaṁ kalyāṇamittatāya.** Kalyāṇamittoti cettha ariyo, **ariyamaggo** vā daṭṭhabbo **sūriyapātubhāvo viya** tena vidhūpanīyandhakāravidhamanato. **Kusalakattukamyatāchando chandasampadā** itarachandato sampannattā. **Kārāpaka-appamādassā**ti saccapaṭivedhassa kārāpakassa. Evaṁ sabbattheva sampadāsaddā vesesādhigamahetutāya veditabbā. **Aññenapi ākārenā**ti "vivekanissitan"ti-ādi ākārato aññena "rāgavinayapariyosānan"ti-ādinā ākārena.

Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. **Tathā tathā vutte bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena kathito,** tasmā "vutto eva attho kasmā puna vutto"ti na codetabbaṁ.

Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Appamādapeyyālavagga

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. **Kārāpaka-appamādo** nāma "ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā uppādetabbā"ti vuttavajjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esā**ti appamādo. **Lokiyova. Na** lokuttaro. **Ayan**ti **esā**ti ca appamādameva vadati. **Tesan**ti catubhūmakadhammānaṁ. **Paṭilābhakaṭṭhenā**ti paṭilābhāpanaṭṭhena.

Tathāgatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Padasuttavaṇṇanā

140. **Jaṅgalānan**ti jaṅgalavāsīnaṁ. **Jaṅgala**-saddo cettha thaddhabhāva sāmaññena pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha **"pathavītalavāsīnan"**ti. Padānaṁ vuccamānattā **"sapādakapāṇānan"**ti visesetvā vuttaṁ. **Samodhānan**ti antogadhabhāvaṁ. Tenāha **"odhānaṁ upakkhepan"**ti, upanetvā pakkhipitabbanti attho.

Padasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. Vassikāya pupphaṁ **vassikaṁ** yathā "āmalakiyā phalaṁ āmalakan"ti. **Mahātalasmin**ti uparipāsāde. **"Yāni kānicī"**ti padehi itarāni samānādhikaraṇāni bhavituṁ yuttānīti **"paccatte sāmivacanan"**ti vatvā tathā vibhattivipariṇāmo kato. **"Tantāvutānan"**ti padaṁ niddhāraṇe sāmivacananti tattha "vatthānī"ti vacanasesena atthaṁ dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ.

Kūṭasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Appamādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balakaraṇīyavagga

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Kammāniyeva **kammantā** yathā suttantā. **Ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggan**ti ettha nānantariyakatāya vipassanāpi gahitā eva hotīti vuttaṁ **"sahavipassanan"**ti.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. Pañcavidhampi samūhaṭṭhena **bījagāmo nāma. Tadevā**ti mūlabījādi eva. **Sampannan**ti sahajātamūlavantaṁ. **Nīlabhāvato paṭṭhāyā**ti nīlabhāvāpattito paṭṭhāya.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balaṁ gāhentī**ti attano sarīrabalaṁ gāhenti, taṁ pana nāgānaṁ balappatti evāti āha **"balaṁ gaṇhantī"**ti. **Sambhejjamukhadvāran**ti mahāsamuddena sambhedagatamahānadīnaṁ mukhadvāraṁ. **Nāgā kāyaṁ vaḍḍhentī**ti-ādi yasmā ca bagavatā upamāvasena ābhataṁ, tasmā **evamevakhoti etthā**ti-ādinā upamaṁ saṁsandati. **Āgatesū**ti-ādīsu tīsu padesu bhāvenabhāvalakkhaṇe.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Na pati-āvamatī**ti ca nikujjitabhāvena udakavamano ghaṭo na taṁ puna mukhena gaṇhāti. Tenāha **"na anto pavesetī"**ti.

7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. **Tenetaṁ vuttan**ti tena ariyamaggassa ijjhanena etesaṁ sabbesaṁ bodhipakkhiyadhammānaṁ ijjhanaṁ vuttaṁ.

8-9-10. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-7-8. **Paṁsurajojallan**ti bhūmireṇusahajātamalaṁ. **Vāṇijakopame**ti vāṇijakopamapaṭhamasutte cāpi.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. Sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanena **etaṁ** abhiññāpariññeyyādidhammānaṁ abhiññāparijānanādīnaṁ ijjhanaṁ **vuttaṁ** khattiyādīnaṁ visaya-ādikaṁ karontassa kathāya sajjitattā.

Balakaraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Esanāvagga

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. **Kāmānan**ti vatthukāmakilesakāmānaṁ. Kilesakāmopi hi kāmitanti parikappitena vidhinā ca adhikarāgehi esanīyo. **Bhavānan**ti tiṇṇaṁ gatīnaṁ. Diṭṭhigatikaparikappitassa brahmacariyassa nimittabhāvato micchādiṭṭhi "brahmacariyan"ti adhippetā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. Seyyohamasmīti-ādinā taṁtaṁvibhāgena dhīyanti vidhīyantīti **vidhā,** mānakoṭṭhāsā, mānaṭṭhapanā vā. **Nīhanantī**ti vibādhenti.

Esanāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Oghavagga

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Vaṭṭe ohananti osīdāpentīti **oghā. Rūpārūpabhave**ti rūpabhave ca arūpabhave ca rūpārūpataṇhopanissayā rūpārūpāvacarakammanibbattā khandhā. Yojanaṭṭhena **yogo.**

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. Kāmanavasena upādiyanato **kāmupādānaṁ.** Tenāha **"kāmaggahaṇan"**ti. **Nāmakāyassā**ti vedanādīnaṁ catunnaṁ arūpakkhandhānaṁ.

ghaṭanapabandhanakilesoti[1] hetunā phalassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭena[2] dukkhappabandhasaññitassa ghaṭanassa sambajjhanassa nibbattakakileso. **Antaggāhikadiṭṭhi** sassatucchedagāho.

Upādānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Thāmagataṭṭhenā**ti sattasantāne thirabhāvūpagamanabhāvena. **Thāmagatan**ti ca aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnaṁyeva[3] āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. **Kāmarāgovā**ti kāmarāgo eva appahīno. So sati paccayalābhe uppajjanārahatāya santāne anusetīti **anusayo. Sesesupī**ti paṭighānusayādīsu. Orambhāgo vuccati kāmadhātu rūpārūpabhavato heṭṭhābhūtattā. Tattha pavattiyā paccayabhāvato **orambhāgiyāni** yathā "pacchiyo goduhako"ti. Saṁ yojentīti **saṁyojanāni,** heṭṭhā viya attho vattabbo. **Uddhambhāgo** mahaggatabhāgo, tassa hitānīti sabbaṁ heṭṭhā vuttanayattā na vuttanti adhippāyo.

Anusayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Oghavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ganthanaghaṭanakilesoti (Aṭṭhakatāyaṁ)
2. Kammavaṭṭena (Ka)
3. Rāgassādānaṁyeva (Ka)

2. Bojjhaṅgasaṁyutta

1. Pabbatavagga

1. Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bujjhati catusaccaṁ ariyasāvako etāyāti **bodhaṁ,** dhammasāmaggī, ariyasāvako pana catusaccaṁ bujjhatīti **bodhi. Aṅgā**ti kāraṇā. Yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. Taṇhāvasena **patiṭṭhānaṁ,** diṭṭhivasena **āyūhanā.** Sassatadiṭṭhiyā **patiṭṭhānaṁ,** ucchedadiṭṭhiyā **āyūhanā.** Līnavasena **patiṭṭhānaṁ,** uddhaccavasena **āyūhanā.** Kāmasukhānuyogavasena **patiṭṭhānaṁ,** attakilamathānuyogavasena **āyūhanā.** **Oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṁ**[1]—

> "Kilesavasena patiṭṭhānaṁ, abhisaṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhādiṭṭhīhi patiṭṭhānaṁ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā sabbākusalābhisaṅkhāravasena patiṭṭhānaṁ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā"ti—

vuttesu pakāresu idha avuttānaṁ vasena veditabbo. **Kilesasantānaniddāya uṭṭhahatī**ti etena sikhāpattavipassanāsahagatānampi sati-ādīnaṁ bojjhaṅgabhāvaṁ dasseti, **cattārī**ti-ādinā maggaphalena sahagatānaṁ. Sattahi bojjhaṅgehi bhāvitehi saccapaṭivedho hotīti kathamidaṁ jānitabbanti codanaṁ sandhāyāha **"yathāhā"**ti-ādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyā**ti etena bodhibojjhaṅgasaddānaṁ samudāyāvayavavisayataṁ dasseti. **Senaṅgarathaṅgādayo viyā**ti etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṁ dasseti.

Bodhāya saṁvattantīti bojjhaṅgāti vuttaṁ "kāraṇattho aṅgasaddo"ti. Bujjhatīti bodhi, bodhiyā eva aṅgāti **bojjhaṅgā**ti vuttaṁ **"bujjhantī**ti **bojjhaṅgā"**ti. Vipassanādīnaṁ kāraṇānaṁ bujjhitabbānaṁ saccānaṁ anurūpaṁ paccakkhabhāvena paṭimukhaṁ aviparītaṁ sammā bujjhantīti evaṁ vatthuvisesadīpakehi uparimaggehi anubujjhantīti-ādinā vuttabodhisaddehi nippadesena

---

1. Saṁ-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe.

vuttaṁ "bujjhanatāsāmaññena saṅgaṇhātī"ti. Ettha ca līnapatiṭṭhānakāmasukhallikānuyoga-ucchedābhinivesānaṁ dhammaviriyapītipadhānadhammasāmaggī paṭipakkho. Uddhaccāyūhana-attakilamathānuyogasassatābhinivesānaṁ passaddhisamādhi-upekkhāpadhānadhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi sā sabbatthikā vuttā.

Saṁ-saddo pasaṁsāyaṁ. Punadeva sundaro ca atthopīti āha **"pasattho sundaro ca bojjhaṅgo"**ti. **Abhinibbattetī**ti abhivisiṭṭhabhāvena nibbatteti savisesabhāvaṁ vadati. **"Eke vaṇṇayantī"**ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṁ vivekadvayaṁ uddharitvā dassetuṁ **"te hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṁ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato paṭippassaddhivivekanissitaṁ bhāvetīti. Tenāha "anuttaraṁ vimokkhaṁ upasampajja viharissāmī"ti. Tattha tattha nicchayatāya[1] kasiṇajjhānaggahaṇena anuppādānampi[2] gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Tiṭṭhanti etenāti ṭhiti, kāraṇaṁ. Kamma-utucittāhārasaññito catubbidho paccayo ṭhiti etassāti **paccayaṭṭhitiko.** Āhārapaccayasaddā hi ekatthā. **Subhampī**ti kāmacchando paccayo asubhe subhākārena pavattanato subhanti vuccati. Tena kāraṇena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **subhanimittan**ti. **Subhassā**ti yathāvuttassa subhassa. **Ārammaṇampī**ti subhākārena, iṭṭhākārena vā gayhamānaṁ rūpādi-ārammaṇampi subhanimittaṁ vuttākārena. **Anupāyamanasikāro**ti ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro, tato eva **uppathamanasikāro**ti ayonisomanasikāro. **Tasmin**ti yathāniddhārite kāmacchandabhūte tadārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. Aṭṭhakathāyaṁ pana "subhārammaṇe "icceva vuttaṁ. **Atthi bhikkhave subhanimittanti-ādī**ti **ādi**-saddena kāmacchandanīvaraṇassa āhāradassanapāḷi uttānāti katvā vuttaṁ **"evaṁ sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā"**ti.

---

1. Tattha tannissayatāya (?)
2. Arūpajjhānānampi (?)

Paṭighopi paṭighanimittaṁ purimuppannassa pacchā uppajjanakassa nimittabhāvato. **Paṭighārammaṇaṁ** nāma ekūnavīsati āghātavatthubhūtā sattasaṅkhārā. **Aratī**ti pantasenāsanādīsu aramaṇaṁ. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhabhāvo. **Pantesū**ti dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesū**ti samathavipassanādhammesu. **Arati** ratipaṭipakkho. **Aratitā**ti aramaṇākāro. **Anabhiratī**ti anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇā**ti anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitā**ti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

Āgantukaṁ, na sabhāvasiddhaṁ. **Kāyālasiyan**ti nāmakāye alasabhāvo. **Sammohavinodaniyaṁ**[1] pana "tandīti jāti-ālasiyan"ti vuttaṁ. **Vadatī**ti etena atisītādipaccayā saṅkocāpattiṁ dasseti. **Yaṁ sandhāya vuttaṁ** kilesavatthuvibhaṅge[1]. **Tandī**ti jāti-ālasiyaṁ. **Tandiyanā**ti tandiyanākāro. **Tandimanakatā**ti tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṁ.** Ālasyāyanākāro **ālasyāyanā.** Ālasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṁ.** Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṁ kathitaṁ.

Kilesavasenāti sammohavasena. **Kāyavinamanā**ti kāyassa virūpato namanā. **Jambhanā**ti phandanā. Punappunaṁ jambhanā **vijambhanā. Ānamanā**ti purato namanā. **Vinamanā**ti pacchato namanā. **Sannamanā**ti samantato namanā. **Paṇamanā**ti yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kiñcideva upariṭṭhitaṁ gahetvā ujuṁ kāyaṁ ussāpeti, evaṁ kāyassa uddhaṁ ṭhapanā. **Byādhiyakan**ti uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṁ.

Bhattapariḷāhoti bhattavasena pariḷāhuppatti. **Bhuttāvissā**ti bhuttavato. **Bhattamucchā**ti bhattagelaññaṁ. Atibhuttapaccayā hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamatho**ti bhuttapaccayā kilantabhāvo. **Bhattapariḷāho**ti bhattadaratho. Kucchipūraṁ bhuttavato hi pariḷāhuppattiyā upahatindriyo viya hoti, kāyo khijjati. **Kāyaduṭṭhullan**ti bhuttabhattaṁ nissāya kāyassa akammaññatā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 460 piṭṭhe.

Cittassa līyanākāroti ārammaṇe cittassa saṅkocappatti. **Cittassa akalyatā**ti cittassa gilānabhāvo. **Gilāno**ti akallako vuccati. Tathā cāha "nāhaṁ bhante akallako"ti. **Akammaññatā**ti cittagelaññasaṅkhāto akammaññanākāro. **Olīyanā**ti olīyanākāro. Iriyāpathikampi cittaṁ yassa vasena iriyāpathaṁ sandhāretuṁ asakkonto olīyati, tassa taṁ ākāraṁ sandhāya vuttaṁ **"olīyanā"**ti. Dutiyapadaṁ upasaggena vaḍḍhitaṁ. **Līnan**ti avipphārikatāya saṅkocappattaṁ. Itare dve ākāraniddesā. **Thinan**ti avipphārikatāya anussāhanā asaṅgahanasaṅgahanaṁ. Thiyanākāro **thiyanā. Thiyitattan**ti thiyitassa ākāro, avipphārikatāti attho.

Cetaso avūpasamoti cittassa avūpasantatā asannisinnabhāvo. Tenāha **"avūpasantākāro"**ti. **Atthato panetan**ti svāyaṁ avūpasantākāro vikkhepasabhāvattā vikkhepahetutāya ca atthato etaṁ uddhaccakukkuccameva.

Vicikicchāya ārammaṇadhammā nāma "buddhe kaṅkhatī"ti-ādinā āgata-aṭṭhakaṅkhāvatthubhūtā dhammā. Yasmā vicikicchā byāpadādayo viya anu anu uggahaṇapaccayā uppajjati, tasmā kaṅkhāṭṭhānīyaṁ ārammaṇameva dassitaṁ "vicikicchāya ārammaṇadhammā"ti. Yasmā purimuppannā vicikicchā pacchā vicikicchāya paccayo hoti, tasmā vicikicchāpi vicikicchāṭṭhānīyadhammā veditabbā. Tatrāyaṁ vacanattho—tiṭṭhanti pavattanti etthāti ṭhānīyā, vicikicchā eva ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā,** aṭṭhakathāyaṁ pana ārammaṇassapi tattha visesapaccayataṁ upādāya **"kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā"**ti vuttaṁ. Subhanimittassa hi paccayabhāvamattaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ, tathāpi yathā "paṭighampi paṭighanimittan"ti katvā "byāpādo upanissayena kathito"ti vuttaṁ, evaṁ subhampi subhanimittanti katvā kāmacchando upanissayena kathitoti sakkā viññātuṁ. **Sesā** thinamiddha-uddhaccakukkuccāni. Tattha thinamiddhaṁ aññamaññaṁ sahajātādivasena paccayo, tathā uddhaccakukkuccanti. Ubhayesampi upanissayakoṭiyā paccayabhāve vattabbameva natthīti āha **"sahajātena ca upanissayena cā"**ti.

Yasmā sati nāma "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ anussaraṇavasena vattati, tasmā te dhammā satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā nāma. Lokuttaradhamme ca anussavādivasena gahetvā tathā pavattateva. Tena vuttaṁ **"satiyā"**ti-ādi.

Kosallaṁ vuccati paññā, tato uppannā **kosallasambhūtā. Anavajjasukhavipākā**ti anavajjā hutvā sukhavipākā vipaccanakā. Padadvayena paccayato sabhāvato kiccato phalato kusaladhammaṁ dasseti. Akusalaniddesepi eseva nayo. **Sāvajjā**ti gārayhā. **Anavajjā**ti agārayhā. **Hīnā** lāmakā. **Paṇītā** seṭṭhā. **Kaṇhā** kāḷakā asuddhā. **Sukkā** odātā suddhā. **Paṭibhāga**-saddo paṭhame vikappe sadisakoṭṭhāsattho, dutiye paṭipakkhakoṭṭhāsattho, tatiye niggahetabbapaṭipakkhakoṭṭhāsattho daṭṭhabbo.

Kusalakiriyāya ādikammabhāvena pavattavīriyaṁ dhitisabhāvatāya dhātūti vuttanti āha **"ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriyan"**ti. Laddhāsevanaṁ vīriyaṁ balappattaṁ hutvā paṭipakkhaṁ vidhamatīti āha **"nikkamadhātūti kosajjato nikkhantattā tato balavataran"**ti. Adhimattādhimattatarānaṁ paṭipakkhadhammānaṁ vidhamanasamatthaṁ paṭupaṭutarādibhāvappattaṁ hotīti āha **"parakkamadhātūti paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanatāya tatopi balavataran"**ti.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā. Ārammaṇadhammā, pītisambojjhaṅgassa ṭhānīyāti **pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā**ti **"pītiyā ārammaṇadhammā"**ti vuttaṁ. Yasmā aparāparuppattiyā pītipi tathā vattabbataṁ labhatīti vuttaṁ visuddhimagge "pītiyā eva taṁ nāman"ti. **Darathapassaddhī**ti daratho kilesapariḷāho, so passambhati etāyāti darathapassaddhi, kāyapassaddhiyā vedanādikhandhattayassa viya rūpakāyassapi passambhanaṁ hoti, cittapassaddhiyā cittasseva passambhanaṁ, tato evettha bagavatā lahutādīnaṁ viya duvidhatā vuttā. Tathā samāhitākāraṁ sallakkhetvā gayhamāno samathova **samathanimittaṁ,** tassa ārammaṇabhūtaṁ paṭibhāganimittampi. Vividhaṁ aggaṁ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno vutto. Ekaggabhāvato byaggapaṭipakkhoti[1] **abyaggo,** samādhi, so eva nimittanti pubbe viya vattabbaṁ. Tenāha **"tasseva vevacanan"**ti.

---

1. Byaggabhāvato paṭipakkhoti (Ka)

Yo ārammaṇe iṭṭhāniṭṭhākāraṁ anādiyitvā gahetabbo majjhattākāro, yo ca pubbe upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāvasena uppanno majjhattākāro, duvidhopi so upekkhāya ārammaṇadhammoti adhippetoti āha **"atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhānīyā dhammāti veditabbo"**ti. **Ārammaṇena kathitā** ārammaṇasseva tesaṁ visesapaccayabhāvato. **Sesā**ti vīriyādayo cattāro dhammā. Tesaṁ hi upanissayova sātisayo icchitabboti.

Kāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. **Khīṇāsavassa lokuttaraṁ sīlaṁ** nāma maggaphalapariyāpannā sammāvācākammantājīvā sīlalakkhaṇappattā tadaññe cetanādayo. **Lokiyaṁ** pana kiriyābyākatacittapariyāpannaṁ cārittasīlaṁ vārittasīlassa pana sambhavo eva natthi viramaṇavasena pavattiyā abhāvato. "Pubbabhāgasīlaṁ lokiyasīlan"ti keci.

Cakkhudassananti cakkhūhi dassanaṁ. **Lakkhaṇassa dassanan**ti sabhāvadhammānaṁ saṅkhatānaṁ paccattalakkhaṇassa ñātapariññāya, aniccādisāmaññalakkhaṇassa tīraṇapariññāya dassanaṁ. Pajahantopi hi te pahātabbākārato passati nāma. Nibbānassa tathalakkhaṇaṁ maggaphalehi dassanaṁ, taṁ pana **paṭivijjhanaṁ.** Jhānena pathavīkasiṇādīnaṁ, abhiññāhi rūpānaṁ dassanampi **ñāṇadassanameva. Cakkhudassanaṁ adhippetaṁ** savanapayirupāsanānaṁ parato gahitattā. **Pañhapayirupāsanan**ti pañhapucchanavasena payirupāsanaṁ aññakammatthāya upasaṅkamanassa kevalaṁ upasaṅkamaneneva jotitattā.

Ariyānaṁ anussati nāma guṇavasena, tatthāpi laddha-ovādāvajjanamukhena yathābhūtasīlādiguṇānussaraṇanti dassetuṁ **"jhānavipassanā"**ti-ādi vuttaṁ. **Aññesaṁyeva santike**ti ariyehi aññesaṁ sāsanikānaṁyeva santike. Tenāha **"anupabbajjā nāmā"**ti. **Aññesū**tisāsanikehi aññesu tāpasaparibbājakādīsu. Tattha hi pabbajjā ariyānaṁ anupabbajjā nāma na hotīti vuttaṁ.

Satasahassamattā ahesuṁ samantapāsādikattā mahātherassa[1]. **Laṅkādīpe**ti nissayasīsena nissitasallakkhaṇaṁ. **Na** hi pa**bbajjā** dīpapaṭiladdhā, atha kho dīpanivāsi-ācariyapaṭiladdhā. **Mahinda -pa- pabbajanti nāma** tassa parivāratāya pabbajjāyāti.

Saratīti taṁ ovādānusāsanidhammaṁ cinteti citte karoti. **Vitakkāhataṁ karotī**ti punappunaṁ parivitakkanena tadatthaṁ vitakkanipphāditaṁ karoti. **Āraddho hotī**ti sampādito hoti. Taṁ pana sampādanaṁ pāripūri evāti āha **"paripuṇṇo hotī**"ti. **Tatthā**ti yathāvutte dhamme. **Ñāṇacāravasenā**ti ñāṇassa pavattanavasena. **Tesaṁ tesaṁ dhammānan**ti tasmiṁ tasmiṁ ovādadhamme āgatānaṁ rūpārūpadhammānaṁ. **Lakkhaṇan**ti visesalakkhaṇaṁ sāmaññalakkhaṇañca. **Pavicinatī**ti "idaṁ rūpaṁ ettakaṁ rūpan"ti-ādinā vicayaṁ āpajjati. **Ñāṇaṁ carāpetī**ti "aniccaṁ calaṁ palokaṁ pabhaṅgū"ti-ādinā ñāṇaṁ pavatteti. **Vīmaṁsanaṁ -pa- āpajjatī**ti rūpasattakārūpasattakakkamena vipassanaṁ paccakkhato viya aniccatādīnaṁ dassanaṁ sammasanaṁ āpajjati.

Ubhayampetanti phalānisaṁsāti vuttadvayaṁ. **Atthato ekaṁ** pariyāya saddattā. **Paṭikaccā**ti pageva. **Maraṇakāle**ti maraṇakālasamīpe. Samīpatthe hi idaṁ bhummanti āha **"maraṇassa āsannakāle**"ti.

So tividho hoti ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena. Tenāha **"kappasahassāyukesū**"ti-ādi. **Upahaccaparinibbāyī nāma** āyuvemajjhaṁ atikkamitvā parinibbāyanato. **Yattha katthacī**ti avihādīsu yattha katthaci. **Sappayogenā**ti vipassanāñāṇasaṅkhārasaṅkhātena payogena, sahavipassanāpayogenāti attho. Suddhāvāsabhūmiyaṁ uddhaṁyeva maggasoto etassāti **uddhaṁsoto.** Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṁ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī.**

Avihādīsu vattamānopi ekaṁsato uddhaṁgamanāraho puggalo akaniṭṭhagāmī eva nāmāti vuttaṁ **"eko uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmīti pañca hontī**"ti. **Tesan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. Uddhaṁsotabhāvato yadipi heṭṭhimādīsupi ariyabhūmi nibbattateva, tathāpi tattha bhūmīsu

1. Mahattassa (Ka)

āyuṁ aggahetvā akaniṭṭhabhave āyuvaseneva soḷasakappasahassāyukatā daṭṭhabbā. "Satta phalā sattānisaṁsā pāṭikaṅkhā"ti vuttattā **"arahattamaggassa pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā"**ti vuttaṁ. Sattannampi sahabhāvo labbhatīti **"apubbaṁ acarimaṁ ekacittakkhaṇikā"**ti vuttaṁ. Tayidaṁ pāḷiyaṁ tattha tattha "tasmiṁ samaye"ti āgatavacanena viññāyati, bojjhaṅgānaṁ pana nānāsabhāvattā **"nānālakkhaṇā"**ti vuttaṁ.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. **"Satisambojjhaṅgo"ti evaṁ ce mayhaṁ hotī**ti satisambojjhaṅgo nāma seṭṭho uttamo pavaro, tasmāhaṁ satisambojjhaṅgasīsena phalasamāpattiṁ appetvā viharissāmīti evaṁ ce mayhaṁ pubbabhāge hotīti attho. **"Appamāṇo"ti evaṁ mayhaṁ hotī**ti svāyaṁ satisambojjhaṅgo sabbaso pamāṇakarakilesābhāvato appamāṇadhammārammaṇato ca appamāṇoti evaṁ mayhaṁ antosamāpattiyaṁ asammohavasena hoti. **Suparipuṇṇo**ti bhāvanāpāripūriyā suṭṭhu paripuṇṇoti evaṁ mayhaṁ antosamāpattiyaṁ asammohavasena hotīti. **Tiṭṭhatī**ti yathākālaparicchedasamāpattiyā avaṭṭhānena tappariyāpannatāya satisambojjhaṅgo tiṭṭhati paṭibandhavasena. **Uppādaṁ anāvajjitattā**ti uppādassa anāvajjanena asamannāhārena. Uppādasīsena cettha uppādavantova saṅkhārā gahitā. **Anuppādan**ti nibbānaṁ uppādābhāvato uppādavantehi ca vinissaṭattā. **Pavattan**ti vipākappavattaṁ. **Appavattan**ti nibbānaṁ tappaṭikkhepato. **Nimittan**ti sabbasaṅkhāranimittaṁ. **Animittan**ti nibbānaṁ. **Saṅkhāre**ti uppādādi-anāmasanena kevalameva saṅkhāragahaṇaṁ. **Visaṅkhāran**ti nibbānaṁ. **Āvajjitattā** āvajjitakālato paṭṭhāya ārabbha pavattiyā **satisambojjhaṅgo tiṭṭhati. Aṭṭhahākārehīti** aṭṭhahi kāraṇehi. **Jānātī**ti samāpattito vuṭṭhitakāle pajānāti. **Aṭṭhahākārehī**ti uppādāvajjanādīhi ceva anuppādāvajjanādīhi ca vuttākāraviparītehi aṭṭhahi ākārehi **cavantaṁ** samāpattivasena anavaṭṭhānatopi gacchantaṁ **cavatī**ti thero **pajānātī**ti.

Phalabojjhaṅgāti phalasamāpattipariyāpannā bojjhaṅgā. Kiṁ pana te visuṁ visuṁ pavattantīti āha **"yadā hī"**ti-ādi. **Sīsaṁ katvā**ti padhānaṁ. Seṭṭhaṁ katvā. **Tadanvayā**ti tadanugatā satisambojjhaṅgaṁ anugacchanakā. Tañca kho tathā katvā dhammaṁ paccavekkhaṇavasena. Keci pana "taṁ paccavekkhaṇādikaṁ katvā"ti vadanti.

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. **Bodhāyā**ti ettha bodho nāma bujjhanaṁ, taṁ pana kissa kenāti pucchanto **"kiṁ bujjhanatthāyā"**ti vatvā taṁ dassento **"maggenā"**ti-ādimāha. Maggena nibbānaṁ bujjhanatthāya saṁvattanti, paccavekkhaṇāya katakiccataṁ bujjhanatthāya saṁvattanti, paṭhamavikappe sacchikiriyābhisamayo eva dassitoti tena atuṭṭhe **"maggena vā"**ti dutiyavikappamāha. **Vivekanissitaṁ virāganissitan**ti padehi sabbaṁ maggakiccaṁ tassa phalañca dassitaṁ. **Nirodhanissitan**ti iminā nibbānasacchikiriyā. **Kāmāsavāpi cittaṁ vimuccatī**ti-ādinā kilesappahānaṁ. **Vimuttasmiṁ vimuttamiti ñāṇaṁ hotī**ti-ādinā paccavekkhaṇā dassitā.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Nibaddhavāsavasena ārāme nisīdanasīloti **ārāmanisādī.** Parisaṁ ogāḷho hutvā caratīti **parisāvacaro**ti āha **"yo panā"**ti-ādi. **Evan**ti iminākārena. **Gahaṇan**ti niggahaṇaṁ. Tena pucchāpadassa atthaṁ vivarati. **Nibbeṭhananti** niggahanibbeṭhanaṁ. Tena vissajjanapadassa atthaṁ vivarati. **Iminā nayenā**ti etena "itivādo"ti ettha iti-saddassa atthaṁ dasseti. Upārambhādhippāyo vadati etenāti **vādo,** doso. **Itivādo hotī**ti evaṁ imassa upari vādāropanaṁ hoti. **Itivādappamokkho**ti evaṁ tato pamokkho

hoti. Evaṁ vādappamokkhānisaṁsaṁ parehi āropitadosassa nibbeṭhanavasena dassetvā idāni dosapavedanavasena[1] dassetuṁ **"ayaṁ pucchāya doso"**ti-ādi vuttaṁ.

Ettakaṁ ṭhānanti ādito paṭṭhāya yāva "tīṇi sucaritānī"ti ettakaṁ ṭhānaṁ. **Imaṁ desanan**ti "indriyasaṁvaro kho"ti-ādinayappavattaṁ imaṁ desanaṁ. **Nābhijjhāyatī**ti na abhijjhāyati. **Nābhihaṁsatī**ti na abhitussati. **Gocarajjhatte ṭhitaṁ hotī**ti kammaṭṭhānārammaṇe samādhānavasena ṭhitaṁ hoti avaṭṭhitaṁ. Tenāha **"susaṇṭhitan"**ti. **Susaṇṭhitan**ti sammā avikkhepavasena ṭhitaṁ. **Kammaṭṭhānavimuttiyā**ti kammaṭṭhānānuyuñjanavasena paṭipakkhato nīvaraṇato vimuttiyā. Suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṁ. Tasmiṁ** amanāparūpadassane **na maṅkuṁ** vilakkho na hoti. **Kilesavasena** dosavasena **aṭṭhitacitto**[2] athaddhacitto. Kovesena hi cittaṁ thaddhaṁ hoti, na mudukaṁ. **Adīnamānaso**ti domanassavasena yo dīnabhāvo, tadabhāvena niddosamānaso. **Apūticitto**ti byāpajjābhāvena sītibhūtacitto.

Imesu chasu dvāresu aṭṭhārasa duccaritāni honti paccekaṁ kāyavacīmanoduccaritabhedena. Tāni vibhāgena dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **iṭṭhārammaṇe āpāthagate**ti nayadānamattametaṁ. Tena "aniṭṭhārammaṇe āpāthagate dosaṁ uppādentassā"ti-ādinā tividhaduccaritaṁ nīharitvā vattabbaṁ, tathā "majjhattārammaṇe mohaṁ uppādentassā"ti-ādinā ca. Manoduccaritādisāmaññena pana tīṇiyeva duccaritāni hontīti veditabbaṁ.

Paññattivasenāti vatthuṁ anāmasitvā piṇḍagahaṇamukhena kevalaṁ paññattivaseneva. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāne**ti bhāvanāsiddhe paṭisaṅkhāne, bhāvanāya paṭisaṅkhāne vāti attho. **Imānī**ti yathāvuttāni chadvārārammaṇāni. **Duccaritānī**ti duccaritakāraṇāni. Appaṭisaṅkhāne ṭhitassa duccaritāni[3] sucaritāni katvā. **Pariṇāmetī**ti parivatteti duccaritāni tattha anuppādetvā sucaritāni uppādento. **Evan**ti vuttappakārena. **Indriyasaṁvaro -pa- veditabbo** indriyasaṁvarasampādanavasena tiṇṇaṁ

---

1. Ñāṇapavedanavasena (Ka) 2. Athinacitto (Ka) 3. Duccaritassa (Ka)

sucaritānaṁ sijjhanato. Tenāha **"ettāvatā"**ti-ādi. **Ettāvatā**ti ādito paṭṭhāya yāva "tīṇi sucaritāni paripūrentī"ti padaṁ, ettāvatā. **Sīlānurakkhakaṁ**[1] **indriyasaṁvarasīlan**ti catupārisuddhisīlassa anurakkhakaṁ indriyasaṁvarasīlaṁ kathitaṁ. Kathaṁ pana tadeva tassa anurakkhakaṁ hotīti? Aparāparuppattiyā upanissayabhāvato.

Tīṇi sīlānīti indriyasaṁvara-ājīvapārisuddhipaccayasannissitasīlāni. **Lokuttaramissakā**ti lokiyāpi lokuttarāpi hontīti attho. **Sattannaṁ bojjhaṅgānan**ti lokuttarānaṁ sattannaṁ bojjhaṅgānaṁ. **Mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā,** te sandhāya vuttaṁ "cattāro kho kuṇḍaliya satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī"ti. **Tepī**ti yathāvuttasatipaṭṭhānā. **Satipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgā**ti lokiyasatipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgāva. **Pubbabhāgāvā**ti ettha keci "pubbabhāgā cā"ti pāṭhaṁ katvā "pubbeva lokuttarā pubbabhāgā cā"ti atthaṁ vadanti. **Vijjāvimuttimūlakā**ti "satta kho kuṇḍaliya bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṁ paripūrentī"ti evaṁ vuttā bojjhaṅgā lokuttarāva vijjāvimuttisahagatabhāvato.

Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. **Paccattan**ti karaṇaniddeso ayanti āha **"attanāvā"**ti. **Kurumānoyevā**ti uppādento eva. **Kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttan**ti kammaṭṭhānamanasikārena nīvaraṇānaṁ dūrībhāvato tehi suṭṭhu vimuttaṁ. **Atthaṁ karitvā**ti bhāvanāmanasikāraṁ uttamaṁ katvā. "Mahā vata me ayaṁ attho uppanno"ti **attiko hutvā.**

9. Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā

190. **Tathāgatassa pātubhāvā**ti-ādinā buddhuppādakāle eva bojjhaṅgaratanapaṭilābhoti dasseti.

Pabbatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sīlānurakkhitaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

2. Gilānavagga

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. **Yesan**ti yesaṁ sattānaṁ. **Cattāro iriyāpathā atthi** labbhanti tadupagasarīrāvayavalābhena. **Etan**ti "cattāro iriyāpathe kappentī"ti etaṁ vacanaṁ. "Vivekanissitan"ti-ādivacanato **"sahavipassanake maggabojjhaṅge"** icceva vuttaṁ. **Dutiyatatiyāni uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. **Visuddhaṁ ahosi** visabhāgadhātukkhobhaṁ vūpasamentaṁ. Tenāha **"pokkharapatte -pa- vinivattitvā gato"**ti. **Eseva nayo** pāḷito atthato ca catutthena pañcamachaṭṭhānaṁ samānattā. **Visarukkhavātasamphassenā**ti visarukkhasannissitavātasamphassena. **Mandasītajaro**ti muduko sītajaro. **Sesan**ti vuttāvasesaṁ. **Sabbatthā**ti sattamādīsu catūsu.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Udāyivagga

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. **Kittakena nu kho** kāraṇena **bujjhanaka-aṅgā nāma vuccanti** bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vattabbataṁ labhanti. **Missakabojjhaṅgā kathitā** sahavipassanā maggabojjhaṅgā kathitāti katvā. **Dhammaparicchedo kathito** gaṇanāmattena paricchinditvā vuttattā na bhūmantaraparicchedo, vipassanādiparicchedo vā.

3-5. Ṭhāniyasuttādivaṇṇanā

204-206. Kāmarāgena gadhitabbaṭṭhānabhūtā kāmarāgaṭṭhāniyāti āha **"ārammaṇadhammānan"**ti. "Manasikārabahulīkārā"ti vuttattā

“ārammaṇeneva kathitan”ti vuttaṁ. **Vuttaparicchedo**ti etena na kevalaṁ ārammaṇavaseneva, atha kho upanissayavasenapettha attho labbhatīti dasseti. Paṭhamavaggassa hi dutiye sutte upanissayavaseneva attho dassito. **Missakabojjhaṅgā kathitā** avibhāgeneva kathitattā. **Aparihāniye**ti tīhi sikkhāhi aparihānāvahe.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. **“So maṁ pucchissatī”**ti adhippāyena **bagavatā obhāpitadesanaṁ. Patthaṭattā** bhāvanāpāripūriyā vitthāritaṁ gatattā. **Mahantabhāvan**ti bhāvanāvaseneva mahattaṁ gatattā. Tato eva **vaḍḍhippamāṇā.** Nīvaraṇavigame sambhavato paccayato byāpādo vigato hotīti āha **“nīvaraṇānaṁ dūrībhāvena byāpādavirahitattā”**ti. **Taṇhāmūlakan**ti taṇhāpaccayaṁ. Yaṁ hi taṇhāsahagataṁ asahagatampi taṇhaṁ upanissāya nipphannaṁ, sabbaṁ taṁ taṇhāmūlakaṁ. **Pahīyati** anuppādappahānena. **Taṇhādīnaṁyeva khayā,** na tesaṁ saṅkhārānaṁ khayā. **Etehi** taṇhakkhayādipadehi.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Nibbijjhantīti nibbedhā, nibbijjhanadhammā dhammavinayādayo, tappariyāpannatāya nibbedhabhāge gato nibbedhabhāgiyo, taṁ **nibbedhabhāgiyaṁ.** Tenāha **“nibbijjhanakoṭṭhāsiyan”**ti. **Bhāvetvā ṭhitena** cittena. Vipassanāmaggampi gahetvā **“maggabojjhaṅgā missakā”**ti vuttā. **Tehī**ti bojjhaṅgehi **bhāvitaṁ** cittaṁ. **Te vā** bojjhaṅge **bhāvetvā ṭhitaṁ cittaṁ** nāma phalacittaṁ, tasmā **nibbattitalokuttarameva. Tampī**ti phalacittampi maggānantaratāya **magganissitaṁ katvā missakameva kathetuṁ vaṭṭati** “bodhāya saṁvattantī”ti vuttattā.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. **Saṁyojanasaṅkhātā vinibandhā**ti kāmarāgādisaṁyojanasaññitā bandhanā. **Pariniṭṭhapetvā gahaṇā**ti gilitvā viya pariniṭṭhapetvā gahaṇākārā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Bahukataṁ vuccati bahukāro bahumāno, natthi etassa bahukatanti **abahukato,** akatabahumāno. Dhammo uppajjamāno ukkujjanto viya nirujjhamāno avakujjanto viya hotīti vuttaṁ **"ukkujjaṁ vuccati udayo, avakujjaṁ vayo"**ti. **Parivattento**ti aniccātipi dukkhātipi anattātipi. "Eso hi te udāyi maggo paṭiladdho, yo te -pa- tathattāya upanessatī"ti pariyosāne bagavato vacanañcettha sādhakaṁ daṭṭhabbaṁ. **Tena tenākārena viharantan**ti yena sammasanākārena vipassanāvihārena viharantaṁ. **Tathābhāvāyā**ti khīṇāsavabhāvapaccavekkhaṇāya. Tenāha **"khīṇā jātīti -pa- taṁ dassento evamāhā"**ti.

Udāyivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Nīvaraṇavagga

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. **Na ca pabhāvantan**ti na ca pabhāsampannaṁ. **Pabhijjanasabhāvan**ti tāpetvā tālane pabhaṅgutaṁ[1]. **Avasesaṁ lohan**ti vuttāvasesaṁ jātilohaṁ vijātilohaṁ kittimalohanti pabhedaṁ sabbampi lohaṁ. **Uppajjituṁ appadānenā**ti ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassa uppajjituṁ appadānena upakkilesatāti? Saccametaṁ, yasmiṁ pana santāne nīvaraṇāni laddhapatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa, parittakusalaṁ pana yathāpaccayaṁ uppajjati[2]. Nīvaraṇe hi vūpasante santāne uppattiyā aparisuddhaṁ hoti, upakkiliṭṭhaṁ nāma hoti aparisuddhadīpakapallikavaṭṭitelādisannissayo dīpo viya, apica nippariyāyato uppajjituṁ appadāneneva tesaṁ upakkilesatāti dassento **"yadaggena hī"**ti-ādimāha. Ārammaṇe vikkhittappattivasena **cuṇṇavicuṇṇatā** veditabbā. **Na āvarantī**ti kusaladhamme uppajjituṁ appadānavasena na āvaranti, atha kho tesaṁ uppattiyā honti. **Na paṭicchādentī**ti

---

1. Pabhaṅgunaṁ (Ka) 2. Uppādanaṁ (Ka)

na vinandhanti. **Catubhūmakacittassā**ti catutthabhūmakakusalacittassa anupakkilesā tehi akilissanato.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. **Paññā dubbalā hoti,** na balavatī paṭipakkhena upakkiliṭṭhabhāvato. Tenāha **"mandā avisadā"**ti.

Pañca nīvaraṇā dūre honti āvaraṇābhāvato. **Tameva pītin**ti sappāyadhammasavane uppannaṁ pītiṁ. Tassā tadā uppannākārasallakkhaṇena avijahanto punappunaṁ tassā nibbattanena. Tenāha **"pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā"**ti. **Idaṁ sandhāyā**ti ettake divasepi na vinassanti, sā dhammapīti laddhapaccayā hutvā visesāvahāti imamatthaṁ sandhāya etaṁ "imassa pañca nīvaraṇā tasmiṁ samaye na hontī"ti-ādi vuttaṁ. **Pītipāmojjapakkhiyā**ti pītipāmojjapaccayā. **Nassantī**ti nirodhapaccayavasena pavattanato nassanti. Sabhāgapaccayavasena **puna uppajjantāpi -pa- vuccati** kiccasādhanavasena pavattanato.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. **Abhiruhanakā**ti samīparukkhe abhibhavitvā ruhanakā. **Aṭṭhikacchako**ti aṭṭhibahulakacchako. Kapithanasadisaphalattā **kapitthano**ti laddhanāmo.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. **Andhabhāvakaraṇā** paññācakkhussa vibandhanato. Tathā hi te "acakkhukaraṇā paññānirodhikā"ti vuttā. Vihanati vibādhatīti **vighāto,** dukkhanti āha **"vighātapakkhiyāti dukkhapakkhikā"**ti. Nibbānatthāya na saṁvattantīti **anibbānasaṁvattanikā. Missakabojjhaṅgāva kathitā** pubbabhāgikānaṁ kathitattā.

Nīvaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cakkavattivagga

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Vidhīyantīti **vidhā,** mānādibhāgā koṭṭhāsāti āha **"tayo mānakoṭṭhāsā"**ti. **Tathā tathā vidahanato**ti "seyyo hamasmī"ti-ādinā tena tenākārena vidahanato ṭhapanato, ṭhapetabbato vā.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. **Sīrisampattiyā rājati** dippati sobhatīti **rājā,** dāna piyavacana-atthacariyasamānattatāsaṅkhātehi **catūhi saṅgahavatthūhi. Rañjetī**ti rameti. **Abbhuggatāyā**ti udīritā nibbattito tattha tattha gacchanato. **Cakkaṁ vattetī**ti cakkaratanaṁ pavatteti. **Devaṭṭhānan**ti pūjanīyadevaṭṭhānaṁ. **Cittīkataṭṭhenā**ti pūjanīyabhāvena. **Aggho natthi** cirakālasambhavapuññānubhāvasiddharatanasabbhāvato. **Aññehi** cakkavattino pariggahabhūtaratanehi. **Loke**ti manussaloke. Tena tadaññalokaṁ nivatteti. **Vijjamāna**ggahaṇena atītānāgataṁ nivatteti. **Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti** cakkavattinopi yebhuyyena tasmiṁyeva uppajjanatoti adhippāyo. **Anomassā**ti alāmakassa ukkaṭṭhassa. **Sesāni** ratanāni.

Tatrāti vākyopaññāsane nipāto, tasmiṁ pātubhāvavacane. **"Ayuttan"**ti vatvā tattha adhippāyaṁ vivaranto **"uppannaṁ hī"**ti-ādimāha. Tehi ratanehi **cakkavattananiyamāpekkhatāya** cakkavattivacanassa. **Niyamenā**ti ekantena. **Vattabbataṁ āpajjati** bhāvini bhūte viya upacāroti yathā "agamā rājagahaṁ buddho"ti[1]. **Laddhanāmassā**ti cakkavattīti loke laddhasamaññassa patthanīyassa purisavisesassa. **Mūluppattivacanatopī**ti "cakkavattissa pātubhāvā"ti etassa paṭhamuppattiyā vacanatopi. Idāni tamatthaṁ vivaranto **"yo hī"**ti-ādimāha. Yo hi cakkavattirājā, tassa uppattiyā cakkaratanassa uppajjanato cakkavattīti evaṁ nāmaṁ uppajjati. "Cakkaṁvattessatī"ti idaṁ pana niyāmaṁ anapekkhitvā tassa uppajjatīti

---

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

ratanānuppattiṁ gahetvā vuttanayato saññā uppajjati "cakkavattī"ti. **Ekamevā**ti cakkaratanameva paṭhamaṁ pātubhavati, yasmiṁ bhūte rañño cakkavattisamaññā, atha pacchā ratanāni pātubhavantīti bahūnaṁ pātubhāvaṁ upādāya **bahulavacanatopi etaṁ** "cakkavattissa pātubhāvā ratanānaṁ pātubhāvo"ti vuttaṁ. **Ayaṁ** hetukattusaññito atthabhedo. **Pātubhāvā**ti pātubhāvato. Puññasambhāro bhinnasantānatāya **ratanānampi pariyāyena upanissayahetū**ti vuttaṁ. **Yuttamevetaṁ** yathāvuttayuttiyuttattā.

Vattabbabhūto adhippāyo etassa atthīti adhippāyo, atthaniddeso, saṅkhepato adhippāyo **saṅkhepādhippāyo.** Cakkaratanānubhāvena cakkavattissariyassa sijjhanato **"dātuṁ samatthassā"**ti vuttaṁ. Yojanappamāṇe padese pavattattā **yojanappamāṇaṁ andhakāraṁ.** Atidīghātirassatādiṁ chabbidhaṁ dosaṁ vivajjetvā ṭhitassāti vacanaseso.

Sabbesaṁ catubhūmakadhammānaṁ purecaraṁ kusalānaṁ dhammānaṁ gatiyo samanvesanavasena pavattanato. Buddhādīhipi appahānīyatāya[1] mahantadhammasabhāvattā dhammakāye ca jeṭṭhakaṭṭhena **dhammakāyūpapannaṁ.** Paññāpāsādatāya cassa uparigataṭṭhena **accuggataṁ.** Vitthataṭṭhena **vipulaṁ.** Mahantatāya **mahantaṁ.** Anādikālabhāvitassa kilesasantānassa khaṇeneva viddhaṁsanato **sīghaṁ lahu javan**ti pariyāyā. Bojjhaṅgadhammapariyāpannattā hi vuttaṁ **"ekantakusalattā"**ti. Sampayuttavasena pītiyā ālokaviddhaṁsanabhāvavasenāti vuttaṁ **"sahajātapaccayādī"**ti-ādi. **Sabbasaṅgāhikadhammaparicchedo**ti catubhūmakattā sabbasaṅgāhako bojjhaṅgadhammaparicchedo kathito.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Eḷaṁ vuccati doso, eḷena mūgo viyāti **eḷamūgo**ti imamatthaṁ dassento **"mukhena vācan"**ti-ādimāha.

Cakkavattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Pahānīyatāya (Ka)

6. Sākacchavagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. **Purimanayato**ti "satisambojjhaṅgaṭṭhānīyānaṁ dhammānan"ti-ādinā āgatanayato. **Evan**ti idāni vuccamānākārena. Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṁ.** Satipadhānaṁ vā abhikkantādīsu satthakabhāva pariggaṇhakañāṇaṁ **satisampajaññaṁ,** taṁ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambhojjhaṅgassa uppādāya saṁvattati, yathā ca paccanīkadhammappahānaṁ anurūpadhammadesanā ca anuppannānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ uppādāya hoti, evaṁ satirahitapuggalavajjanā satokārīpuggalasevanā ca tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṁ dasseti **"sati sampajaññan"**ti-ādinā. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.** Tathā hi arahāva "sativepullappatto"ti vuccati.

Dhammānaṁ, dhammesu vā vicayo, so eva heṭṭhā vuttanayena sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa. Paripucchakatā**ti ācariyaṁ payirupāsitvā pañcapi nikāye sahaṭṭhakathāya pariyogāhetvā[1] yaṁ yaṁ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṁ, tassa tassā "idaṁ bhante kathaṁ, imassa ko attho"ti evaṁ khandhādīsu atthapucchakabhāvo. Tenāha **"khandha -pa- bahulatā"**ti.

Vatthuvisadakiriyāti cittacetasikānaṁ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṁ tappaṭibaddhāni ca cīvarādīni idha "vatthūnī"ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṁ tesaṁ visadabhāvakaraṇaṁ. Tena vuttaṁ **"ajjhattikabāhirānan"**ti-ādi. **Ussannadosan**ti vātādi-ussannadosaṁ. **Sedamalamakkhitan**ti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṁ. **Ca-**saddena aññampi sarīrassa ca cittassa ca pīḷāvahaṁ saṅgaṇhāti. **Senāsanaṁ vā**ti **vā-**saddena pattādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṁ bhāvanamanuyuttassa tāni visayoti? Antarantarā pavattanakacittuppādavasena evaṁ vuttaṁ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya ijjhantiyāpi aparisuddhabhāvāya saṁvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampī**ti **pi-**saddo sampiṇḍane. Tena na kevalaṁ taṁ

---

1. Parito gāhetvā (Ka)

vatthuyeva, atha kho tasmiṁ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṁ hotīti nissayāparisuddhiyā nissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnaṁ aparisuddhiṁ dasseti anvayato byatirekato ca.

Samabhāvakaraṇaṁ kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṁ. Yathāpaccayaṁ saddheyyavatthusmiṁ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca anubalappadānasithilatādinā **saddhindriyaṁ balavaṁ hoti.** Tenāha **"itarāni mandānī"**ti. **Tato**ti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patituṁ adatvā sampayuttadhammānaṁ paggaṇhanaṁ anubalappadānaṁ **paggaho,** paggahakiccaṁ kātuṁ na sakkotīti sambandhitabbaṁ. Ārammaṇaṁ upagantvā ṭhānaṁ, anissajjanaṁ vā **upaṭṭhānaṁ,** vikkhepapaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo.** Rūpagataṁ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṁ passati, taṁ **dassanakiccaṁ kātuṁ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṁkarontānaṁ saha pavattamānānaṁ dhammānaṁ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṁ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tan**ti saddhindriyaṁ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenā**ti yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tassa paccayapaccayuppannatādi vibhāgato yāthāvato vīmaṁsanena. Evaṁ hi evaṁdhammatānayena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti "ayaṁ imesaṁ dhammānaṁ sabhāvo"ti paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṁ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṁ "taṁ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena -pa- hāpetabban"ti. **Tathā amanasikaraṇenā**ti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tenākārena bhāvanaṁ nānuyuñjanenāti vuttaṁ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnaṁ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṁ mandakiccatāya saddhindriyaṁ balavaṁ jātaṁ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṁ paṭutarabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṁ

tehi samataṁ[1] karontena hāpetabbaṁ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimutto tattha ca katādhikāro satthu rūpakāyadassane pasuto eva hutvā viharanto satthārā "kiṁ te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṁ passati, so maṁ passatī"ti-ādinā[2] ovadiyamāno kammaṭṭhāne niyojitopi taṁ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṁ vinipātetuṁ papātaṭṭhānaṁ abhiruhi. Atha naṁ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṁ dassetvā—

"Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.
Adhigacche padaṁ santaṁ, saṅkhārūpasamaṁ sukhan"ti[3]—

gāthaṁ vatvā "ehi vakkalī"ti āha. So tena vacanena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṁ paṭṭhapesi, saddhāya bahulabhāvato vipassanāvīthiṁ nārohati. Taṁ ñatvā bagavā indriyasamatta paṭipādanāya kammaṭṭhānaṁ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṁ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṁ pāpuṇi. Tena vuttaṁ vakkalittheravatthu cettha nidassanan"ti. **Etthā**ti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṁ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṁ. **Passaddhādī**ti **ādi**-saddena samādhi-upekkhāsambojjhaṅgānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabban**ti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṁ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiyādibhāvanāya hāyati samādhi pakkhikattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṁ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṁ uddhaccapātato rakkhantī ekaṁsato hāpeti. Tena vuttaṁ "passaddhādibhāvanāya hāpetabban"ti. **Soṇattherassā vatthū**ti sukumārasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmāpi satthu santikā kammaṭṭhānaṁ gahetvā sītavane viharanto "mama sarīraṁ sukhumālaṁ, na ca sakkā sukheneva sukhaṁ adhigantuṁ, kāyaṁ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo"ti ṭhānacaṅkamanameva

1. Samarasaṁ (Ka) 2. Saṁ 2. 98 piṭṭhe. 3. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṁ ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṁ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṁ pavattetuṁnāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇopamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṁ dassento kammaṭṭhānaṁ sodhetvā gijjhakūṭaṁ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṁ yojetvā bhāvento vipassanaṁ ussukkāpetvā arahatteva patiṭṭhāsi. Tena vuttaṁ "Soṇattherassa vatthu dassetabban"ti. **Sesesupī**ti satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṁ aññamaññaṁ anūnādhikabhāvaṁ, tathā samādhivīriyānañca. Yathā hi saddhāpaññānaṁ visuṁ visuṁ dhuriyadhammabhūtānaṁ kiccato aññamaññanātivattanaṁ visesato icchitabbaṁ. Yato tesaṁ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṁ samādhivīriyānaṁ kosajjuddhaccapakkhikānaṁ samatāya[1] sati aññamaññupatthambhanato sampayuttadhammānaṁ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddho**ti-ādi vuttasseva atthassa byatirekamukhena samatthanaṁ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so avatthusmiṁ pasīdati seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkhan**ti sāṭheyyapakkhaṁ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto "deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṁ puññaṁ hotī"ti-ādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṁbhūto ca lūkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṁ vacanaṁ nādiyati, saññattiṁ na gacchati. Tenāha **"bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī"**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṁ aññamaññaṁ samabhāvo atthāvaho, visamabhāvo anatthāvaho, evaṁ samādhivīriyānaṁ aññamaññaṁ samabhāvo atthāvaho, itaro anatthāvaho, tathā samabhāvo avikkhepāvaho, itaro vikkhepāvaho. **Kosajjaṁ abhibhavati,** tena appanaṁ na pāpuṇātīti adhippāyo. Esa nayo **uddhaccaṁ abhibhavatī**ti etthāpi. **Tadubhayan**ti saddhāpaññādvayaṁ samādhivīriyadvayañca. **Samaṁ kātabban**ti samataṁ[2] kātabbaṁ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evan**ti evaṁ sante, saddhāya thokaṁ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti "pathavī pathavīti

---

1. Samarasatāya (Ka) 2. Samarasaṁ (Ka)

manasikāramattena kathaṁ jhānuppattī"ti acintetvā "addhā sambuddhena vuttavidhi ijjhatī"ti saddahanto saddhaṁ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṁ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa. **Ubhinnan**ti samādhipaññānaṁ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha **"samatāyapī"**ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanā**ti lokiya-appanā. Tathā hi "hotiyevā"ti sākaṅkaṁ vadati, lokuttarappanā pana tesaṁ samabhāveneva icchitā. Yathāha "samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ bhāvetī"ti[1]. Yadi visesato saddhāpaññānaṁ samādhivīriyānañca samānataṁ icchati, kathaṁ satīti āha **"sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī"**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhikesu pañcandriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto **"saddhāvīriyapaññānan"**ti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **"kosajjapakkhikena samādhinā"** icceva vuttaṁ, na ca "passaddhisamādhi-upekkhāhī"ti. **Sā**ti sati. Sabbesu rājakammesu niyuttoti **sabbakammiko. Tenā**ti yena kāraṇena sabbattha icchitabbā, tena **āha** aṭṭhakathāyaṁ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā,** sabbena vā līnuddhaccapakkhikena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā. Cittan**ti kusalacittaṁ. Tassa hi **satipaṭisaraṇaṁ** parāyaṇaṁ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha **"ārakkhapaccupaṭṭhānā"**ti-ādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatiṭṭhitabuddhīnaṁ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṁsato paññavā eva nāma hotīti āha **"samapaññāsa -pa-puggalasevanā"**ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvagahaṇanti āha **"gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā"**ti. Taṁ hi ñeyyaṁ tādisāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṁ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha **"gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā"**ti. Yathā satipullappatto nāma arahā eva, evaṁ so eva paññāvepullappattopīti

---

1. Aṁ 1. 475 piṭṭhe.

āha **"arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī"**ti. Vīriyādīsupi eseva nayoti.

"Tattaṁ ayokhilaṁ hatthe gamentī"ti-ādinā vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā[1] niraye nibbattasattassa sabbapaṭhamaṁ karontīti **devadūtasuttā**dīsu[2] tassā ādito vuttattā ca āha **"pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā"**ti. **Sakaṭavahanādikāle**ti **ādi**-saddena tadaññamanussehi tiracchānehi ca vibādhanīyakālaṁ saṅgaṇhāti. **Ekaṁ buddhantaran**ti idaṁ aparāparaṁ petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṁ, ekaccānaṁ vā petānaṁ ekaccatiracchānānaṁ viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṁ. Tathā hi kālo nāgarājā catunnaṁ buddhānaṁ rūpadassāvī.

Evaṁ ānisaṁsadassāvinoti "vīriyāyatto eva sakalalokiya lokuttaravisesādhigamo"ti evaṁ ānisaṁsadassanasīlassa. **Gamanavīthin**ti sapubbabhāgaṁ nibbānagāminiṁ paṭipadaṁ. Saha vipassanāya ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi vaṭṭato niyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷībahuloti kāyassa posanapasuto. **Piṇḍan**ti raṭṭhapiṇḍaṁ. Paccayadāyakānaṁ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍhāya bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanā. Nīharanto**ti pattatthavikato nīharanto. **Taṁ saddaṁ sutvā**ti taṁ upāsikāya vacanaṁ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvāti vadanti. Manussasampatti dibbasampatti ante nibbānasampattīti **tisso sampattiyo. Sitaṁ karontovā**ti "akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṁ samatikkantan"ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṁ karonto eva.

Alasānaṁ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṁ kāyassa posanabahulānaṁ yāvadatthaṁ paribhuñjitvā seyyasukhādiṁ anuyuñjantānaṁ tiracchānakathikānaṁ dūratova vajjanaṁ **kusītapuggalaparivajjanā.** "Divasaṁ caṅkamena nisajjāyā"ti-ādinā hāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṁ daḷhaparakkamānaṁ

---

1. ...kammakāraṇādīnaṁ vasena (Ka)

2. Ma 3. 204 piṭṭhe.

kālenakālaṁ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā.** Tenāha **“kucchiṁ pūretvā”**ti-ādi.

Visuddhimagge pana “jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇā”ti idaṁ dvayaṁ na gahitaṁ, “thinamiddhavinodanatā, sammappadhānapaccavekkhaṇā”ti idaṁ dvayaṁ gahitaṁ. Tattha ānisaṁsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṁ tadadhimuttatāya gahitaṁ, vīriyuppādane yuttapayuttassa thinamiddhavinodanaṁ atthato siddhameva. Tattha thinamiddhavinodanaṁ kusītapuggalaparivajjana āraddhavīriyapuggalasevana tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamana paccayūpasaṁhāravasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakāti daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṁ **“yāva upacārā”**ti. **Sakalasarīraṁ pharamāno**ti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṁ pharamāno. Dhammasaṁghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti yojanā. Evaṁ sesa-anussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṁ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Evarūpe kāle**ti dubbhikkhabhayādīsūti vuttakāle. **Samāpattiyā -pa- na samudācarantī**ti idaṁ upasamānussatiyā vasena vuttaṁ. Saṅkhārānaṁ hi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tattha sapaññāya pavattanato bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṁ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena saṁsūcitahadayatā lūkhatā. Sā ca tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha **“asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkhabhāve”**ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhi-aṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo tassa **passaddhisambojjhaṅgassa. Paṇītabhojanasevanatā**ti paṇītasappāyabhojanasevanatā. Utu-iriyāpathasukhaggahaṇehi sappāya-utu-iriyāpathaṁ gahitanti daṭṭhabbaṁ. Taṁ hi tividhampi sappāyaṁ seviyamānaṁ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa

kallataṁ āvahantaṁ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṁ hoti. Sattesu labbhamānaṁ sukhadukkhaṁ ahetukanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti ayaṁ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṁ kammunā hotīti ayaṁ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayaṁ hi pahānasāraddhakāyatāsaṅkhātapassaddhakāyatāya kāraṇaṁ hontī passaddhīdvayaṁ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddha kāyapuggalasevanānaṁ tadāvahanatā saṁvaṇṇitāti daṭṭhabbaṁ.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca "paññāvahā"ti vuttā. Samathāvahāpi tā honti samathāvahabhāveneva paññāvahattāti. Vuttaṁ **"vatthuvisada -pa- veditabbā"**ti.

Karaṇakosallabhāvanākosallānaṁ nānantariyabhāvato rakkhaṇakosallassa ca taṁmūlakattā **"nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā"** icceva vuttaṁ. **Atisithalavīriyatādīhī**ti **ādi**-saddena paññāpayogamandataṁ appamādavekallañca saṅgaṇhāti. Tassa paggaṇhananti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuṭṭhāpanaṁ. Vuttaṁ hetaṁ bagavatā—

> "Yasmiṁ ca kho bhikkhave samaye līnaṁ cittaṁ hoti, kālo tasmiṁ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṁ kissahetu? Līnaṁ bhikkhave parittaṁ aggiṁ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṁsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṁ aggiṁ ujjāletunti. Evaṁ bhante"ti[1].

Ettha ca yathāsakaṁ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṁ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṁ vibhāvitā eva.

1. Saṁ 3. 99 piṭṭhe.

Accāraddhavīriyatādīhīti **ādi**-saddena paññāpayogabalavataṁ pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhanan**ti tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṁ. Vuttampi cetaṁ bagavatā—

"Yasmiṁ ca kho bhikkhave samaye uddhataṁ cittaṁ hoti, kālo tasmiṁ samaye passaddhisambojjhaṅgassabhāvanāya, kālosamādhisambojjhaṅgassabhāvanāya, kālo-upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṁ kissahetu? Uddhataṁbhikkhave cittaṁ, taṁ etehi dhammehisuvūpasamayaṁ hoti. Seyyathāpi bhikkhavepuriso mahantaṁ aggikkhandhaṁ nibbāpetukāmo assa, so tattha-allāni ceva tiṇāni -pa- paṁsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṁ aggikkhandhaṁ nibbāpetunti. Evaṁ bhane"ti[1].

Etthāpi yathāsakaṁ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṁ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṁ vakkhati. **Paññāpayogamandatāyā**ti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṁ alobhappadhānaṁ, sīlaṁ adosappadhānaṁ, evaṁ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṁ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṁ na uppādeti, tena taṁ nirassādaṁ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva vīthipaṭipattiyā abhāvena upasamasukhaṁ na vindati, tenapi cittaṁ nirassādaṁ hoti. Tena vuttaṁ **"paññāpayoga -pa- nirassādaṁ hotī"**ti.

Tassa saṁveguppādanañca pasāduppādanañca tikicchananti taṁ dassento **"aṭṭhasaṁvegavatthūnī"**ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṁ sugatiyaṁ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukaṁ apāyadukkhaṁ daṭṭhabbaṁ. Tayidaṁ sabbaṁ tesaṁ tesaṁ sattānaṁ paccuppannabhavanissitaṁ gahitanti atīte anāgate ca

---

1. Saṁ 3. 100 piṭṭhe.

kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṁ gahitāniyeva. Ye pana sattā āhā rūpajīvino tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṁ aññehi asādhāraṇaṁ jīvikadukkhaṁ aṭṭhamaṁ saṁvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṁ. **Ayaṁ vuccati samaye sampahaṁsanā**ti ayaṁ sampahaṁsitabbasamaye vuttanayena saṁvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṁsanā, saṁvegajananapubbakapasā duppādanena bhāvanācittassa tosanāti-attho.

Sammāpaṭipattiṁ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammadeva bhāvanāpaṭipattiṁ āgamma. **Alīnan**ti-ādīsu kosajjapakkhikānaṁ dhammānaṁ anadhimattatāya[1] **alīnaṁ,** uddhaccapakkhikānaṁ anadhimattatāya **anuddhataṁ,** paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhigamena **ca anirassādaṁ,** tato eva ārammaṇe **samappavattaṁ samathavīthipaṭipannañca.** Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatāya ca niggahe, anirassādatāya sampahaṁsane na byāpāraṁ āpajjati, alīnānuddhaccatāhi ārammaṇe samappavattaṁ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṁ, samappavattiyā vā alīnaṁ anuddhataṁ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṁ. **Ayaṁ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṁ ajjhupekkhitabbasamaye cittassa paggahaniggahasampahaṁ sanesu byāvaṭatāsaṅkhātaṁ paṭipakkhaṁ abhibhuyya upekkhanā vuccati. **Esā**ti samādhibojjhaṅgo anuppanno uppajjati. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī**ti etena nippariyāyato samādhivepullappattopi arahā evāti dasseti.

Anurodhavirodhapahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṁ tasmiṁ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha **"sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā"**ti. Tadubhayavasena cassa virujjhanaṁ passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṁ dassento **"sattamajjhattatā"**ti-ādimāha. Tathā hissa sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanaṁ "uppattiyā kāraṇan"ti vuccati. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho, tato rāgabahulassa puggalassa upekkhā "visuddhimaggo"ti vuccati. **Dvīhākārehī**ti kammassakatāpaccavekkhaṇaṁ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṁ saṅkhārasahitāya saṅkhyāsamānatāya dassanatthaṁ. Saṅkhyā eva hettha samānaṁ,

1. Anadhimuttatāya (Ka)

na saṅkhyeyyaṁ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṁ aññaṁ vā kiñci attaniyaṁ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyan**ti na addhānakkhamaṁ, na ciraṭṭhāyi ittaraṁ aniccanti attho. **Tāvakālikan**ti tasseva vevacanaṁ.

Mamāyatīti mamattaṁ karoti. Mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantā**ti dhanaṁ dabbaṁ karontā. **Assā**ti upekkhāsambojjhaṅgassa **arahattamaggena bhāvanāpāripūrīhoti.** Tathā hi arahato eva chaḷaṅgupekkhā nipphati.

Asubhārammaṇā dhammāti asubhappakārā asubhajhānassa ārammaṇa bhūtā dhammā. Kāmaṁ indriyabaddhāpi kesādayo asubhappakārā eva, visesato pana jigucchitabbe jigucchāvahe gaṇhanto "**dasā**"ti āha. Yathā manasikaroto sabhāvasarasato tattha asubhasaññā santiṭṭhati, tathā pavatto manasikāro **upāyamanasikāro.** Asubhe asubhapaṭikkūlākārassa uggaṇhanaṁ, yathā vā tattha uggahanimittaṁ uppajjati, tathā manasikāro **asubhanimittassa uggaho.** Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo.**

Manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ suṭṭhu susaṁvaraṇe sati avasaraṁ alabhanto kāmacchando pahīyateva, tathā bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṁ alabhamāno kāmacchando pahīyati. Yo pana āhāre paṭikkūlasaññaṁ tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca udariyabhūtassa ativiya jegucchataṁ, kāyassa ca āhāratiṭṭhakathaṁ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena visesato **bhojane mattaññū** nāma, tassa kāmacchando pahīyateva, aṭṭhakathāyaṁ pana appāhāratamyeva dassetuṁ "**catunnan**"ti-ādi vuttaṁ. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassā**ti vikkhambhanavasena pahīnassa. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanīvaraṇanti "**arahattamaggena āyatiṁ anuppādo**"ti vuttaṁ.

Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmiṁ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā, sā eva

paṭipakkhato cetaso vimuttīti **mettācetovimutti.** Tattha mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṁ pavattanaṁ **mettānimittassa uggaho.** Tenāha "**odissakā**"ti-ādi.

Tattha attapiyasahāyamajjhattaverivasena **odissakatā.** Sīmāsambhede kate **anodissakatā.** Ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggaṇhane veditabbā. **Uggaho** yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā,** sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya disāya sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca **odhisopharaṇamettā.** Sabbe sattā pāṇā bhūtā puggalā attabhāvapariyāpannāti etesaṁ vasena pañcavidhā, ekakasmiṁ averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṁ pariharantūti catudhā pavattiyā vīsatividhā **anodhisopharaṇamettā,** taṁ sandhāyāha "**odhiso -pa- bhāventassapī**"ti. **Tvaṁ etassā**ti-ādinā kammassakatāpaccavekkhaṇaṁ dasseti. **Paṭisaṅkhāne ṭhitassā**ti kodhe yathāvuttassa ādīnavassa tappaṭipakkhato akodhe mettāya ānisaṁsassa ca paṭisaṅkhāne sammadeva jānane. **Sevantassā**ti bhajantassa **byāpādo pahīyati.**

Atibhojane nimittaggāhoti āhārassa adhikabhojane thinamiddhassa nimittaggāho, "ettake bhutte thinamiddhaṁ uppajjati, ettake no"ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāhoti attho. **Divā sūriyālokan**ti divā gahitanimittaṁ sūriyālokaṁ rattiyaṁ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṁ vīriyanissitattā vuttaṁ "**dhutaṅganissitasappāyakathāyapī**"ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṁ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti tadubhayassa pahānakāraṇaṁ dassento bagavā "atthi bhikkhave cetaso vūpasamo"ti-ādimāha. Tasmā bāhusaccādi tassa pahānakāraṇanti dassetuṁ "**apica cha dhammā**"ti-ādimāha. Tattha bahussutassa ganthato atthato dhammaṁ vicārentassa attavedādipaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti.

Yathāvihitapaṭipattiyā yathādhammapaṭikārappattiyā ca vippaṭisāro anavasarovāti **“bāhusaccenapi -pa- uddhaccakukkuccaṁ pahīyatī”**ti vuttaṁ. Yadaggena bahussutassa paṭisaṅkhānavato uddhaccakukkuccaṁ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṁ pahīyatīti daṭṭhabbaṁ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṁ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā uddhaccakukkuccassa pahānakārī vuttā, vuddhabhāvaṁ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhūnaṁ yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti **“kappiyākappiyaparipucchābahulassā”**ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhacca kukkucce**ti niddhāraṇe bhummaṁ. Kukkuccassa domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatiṁ anuppādo** vutto.

Kusalākusalā dhammāti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Kāmaṁ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā vuttaṁ **“tīṇi ratanāni ārabbhā”**ti-ādi. Vinaye pakataññutāya ca sati sikkhāya kaṅkhāya asambhavo eva, tathā ratanattayaguṇāvabodhe sati pubbantādīsu saṁsayassāti āha **“vinaye”**ti-ādi. **Okappanīyasaddhā** saddheyyavatthuṁ anupavisitvā viya adhimuccanaṁ, tañca tathā adhimokkhuppādanameva. Saddhāya ninnapoṇapabbhāratā **adhimutti. Arahattena kūṭaṁ gaṇhi** sattapi bojjhaṅge vitthāretvā desanāya osāpitattā.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. **Sambahulāti vuccanti** saṁghasamaññāya abhāvato. **Tato paran**ti tiṇṇaṁ jānānaṁ upari saṁgho catuvaggakaraṇīyādisaṁghakammavasena kammappattattā. **Pavisiṁsū**ti bhāvini pavisane bhūte viya katvā upacārena vuttanti āha **“paviṭṭhā”**ti. Bhāvini hi bhūte viya upacāro. Tenāha **“te panā”**ti-ādi, te pana bhikkhūti attho. Puna **te panā**ti titthiyā titthiyasāvakā ca.

Imasmiṁ paññāpaneti “pañca nīvaraṇe pahāyā”ti-ādinayappavatte imasmiṁ pakāre atthapaññāpane. Visissati aññamaññato pabhijjatīti **viseso, bhedo.** Svāyaṁ idha antogadhādhikabhāvo adhippetoti āha **“ko visesoti kiṁ adhikan”**ti. Adhikaṁ payasanaṁ payuñjananti **adhippayāso,** adhikappayogo. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṁ,** bhedoti āha **“kiṁ nānattan”**ti. **Dutiyapade**ti “anusāsaniyā vā anusāsanin”ti etasmiṁ pade. **Eseva nayo**ti yathā paṭhamasmiṁ pade atthayojanā, evaṁ dutiyapadepi yojetabbā.

Tīṇiṭhānānīti devamārabrahmaṭṭhānāni tīṇi “sadevake loke”ti-ādinā **loke pakkhipitvā,** “sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā”ti **dve** ṭhānāni **“pajāyā”**ti ettha pakkhipitvā iti **pañcahi** padehi. **Uddesan**ti uddisitabbataṁ. **Gaṇanan**ti eko kāmacchandoti gahetabbataṁ gacchati. **Attano hatthapādādīsū**ti nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ samudāyaṁ ārabbha paṭighassa uppajjanato. **Attano khandhesu vimati** “ahaṁ nu khosmī”ti-ādinā.

Kiñcāpi sabbaṁ vīriyaṁ cetasikameva, yaṁ pana kāyakammādhiṭṭhānādivasena manasi kāyikapayogasamuṭṭhāpanaṁ vīriyaṁ kāyikanti laddhapariyāyanti tato visesetvā cetasikanti yathādhippetadutiyatā dassanatthaṁ. Yadipi yathākappita-iriyāpathasandhāraṇavasena pavattamānaṁ vīriyaṁ kāyassa tathāpavattassa paccayabhūtanti na sakkā vattuṁ, tathāpi na tādiso kāyapayogo tadā pavatto natthīti vuttaṁ **“kāyapayogaṁ vinā uppannavīriyan”**ti. **Satisambojjhaṅgasadisovā**ti iminā ajjhattike saṅkhāre ajjhupekkhanavasena pavattā ajjhattadhammesu upekkhāti-ādinayaṁ atidisati.

“Missakabojjhaṅgā kathitā”ti vatvā tamatthaṁ vibhāvetuṁ **“etesū”**ti-ādi vuttaṁ. Caṅkamantenapi ariyamaggaṁ adhigantuṁ sakkāti katvā vuttaṁ **“maggaṁ apattaṁ kāyikavīriyan”**ti. **Bojjhaṅgā na labbhantī**ti nippariyāyabojjhaṅgā na labbhanti. **Bojjhaṅge uddharanti** pariyāyatoti adhippāyo. **Sesā**ti bahiddhādhammesu satidhammavicaya-upekkhācetasikavīriyasavitakkasavicārapītisamādhī dve passaddhiyo ca. Ayaṁ pana nayo pacurappavattivasena

aṭṭhakathānayeneva vutto, theravādavasena pana avitakka-avicāramattā pītisamādhisambojjhaṅgā rūpāvacarāpi atthīti tepi gahetvā dasa missakāva hontīti vattabbaṁ siyāti.

Pariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. **Loṇadhūpanan**ti loṇañca dhūpanañca loṇadhūpanaṁ. **Yodhakamman**ti yodhapuggalena kattabbaṁ kammaṁ. **Mantakamman**ti rājakiccamantanaṁ. **Paṭihārakamman**ti rañño santikaṁ āgatānaṁ vacanaṁ rañño nivedetvā tato nesaṁ paṭiharaṇakammaṁ. **Tasmā**ti sabbatthikattā satiyā. **Evaṁ** "satiñca khvāhan"ti-ādikaṁ avoca. **Pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgāva kathitā** pagganiggahavinoditattā.

4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā

235. Kīdisā gati nibbatti etissāti **kiṁgatikā,** kiṁniṭṭhāti vuttaṁ hoti. Kīdisī paramā uttamā koṭi etissāti **kiṁparamā.** Kīdisaṁ phalaṁ ānisaṁsaṁ udayo etissāti **kiṁphalā. Saṁsaṭṭhaṁ sampayuttan**ti idaṁ **sahagata**-saddassa atthadassanamattaṁ, idha pana mettājhānaṁ pādakaṁ katvā vipassanāpubbabhāgabojjhaṅgā ca "mettāsahagataṁ satisambojjhaṅgan"ti-ādinā vuttāti veditabbaṁ. **Sabbattā**ti sabbesu bojjhaṅgesu sabbesu ca brahmavihāresu.

Paṭikūleti virajjatīti paṭikūlaṁ, aniṭṭhaṁ. Na paṭikūlaṁ **appaṭikūlaṁ,** iṭṭhaṁ. Tenāha **"iṭṭhe vatthusmin"**ti. **Etthā**ti appaṭikūlavatthusmiṁ. **Evan**ti paṭikūlasaññī. Satte appaṭikūle **asubhapharaṇaṁ,** saṅkhāre appaṭikūle **aniccanti manasikāraṁ karonto. Asubhāyā**ti asubhasaññāya. **Aniccato vā upasaṁharatī**ti aniccanti manasikāraṁ pavatteti. **"Eseva nuyo"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"appaṭikūlapaṭikūlesū"**ti-ādi vuttaṁ. **Chaḷhaṅgupekkhan**ti chasu ārammaṇesu pahīnānurodhassa uppattiyā chaḷaṅgavantaṁ upekkhaṁ.

Mettāyāti mettābhāvanāya. Paṭikūlādīsu vatthūsu icchitavihārena viharituṁ samatthatā ariyānaṁ eva, tattha ca arahato eva ijjhanato **ariyiddhi** nāma, tassā **ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā** pariyosānetabbā **siyā. Arahattaṁ pāpuṇituṁ na sakkoti** indriyānaṁ aparipakkattā nikantiyā ca duppariyādānato. **Ayaṁ desanā**ti "mettāsahagataṁ bojjhaṅgaṁ bhāvetī"ti-ādinā ayaṁ desanā āraddhā. Yo hi mettājhānaṁ pādakaṁ katvā sammasanaṁ ārabhitvā arahattaṁ pāpuṇituṁ asakkonto parisuddhesu vaṇṇakasiṇesu vimokkhasaṅkhātaṁ rūpāvacarajjhānaṁ nibbatteti, taṁ sandhāyāha bagavā "subhaṁ kho pana vimokkhaṁ upasampajja viharatī"ti.

Subhaparamanti subhavimokkhaparamaṁ. **Idha** loke **eva paññā assa.** Tenāha **"lokiyapaññassāti attho"**ti. **Arahattaparamāva mettā** arahattamaggassa pādakattā. **Karuṇādīsupi eseva nayo**ti karuṇādijhānaṁ pādakaṁ katvā saṅkhāre sammasanto arahattaṁ pattuṁ sakkoti, tassa arahattaparamā karuṇā hoti, evaṁ muditā-upekkhāsupi vattabbanti imamatthaṁ atidisati. Puna desanārambhapayojanaṁ pana "iminā nayenā"ti heṭṭhā atidiṭṭhameva.

Subhaparamāditāti mettākaruṇāmuditā-upekkhānaṁ subhaparamatā ākāsānañcāyatanaparamatā viññāṇañcāyatanaparamatā ākiñcaññāyatanaparamatā. **Tassa tassā**ti subhavimokkhassa heṭṭhā tiṇṇaṁ arūpajjhānānañca yathākkamaṁ upanissayattā. **Appaṭikūlaparicayā**ti iṭṭhārammaṇe manasikārabahulīkārā. **Appakasirenevā**ti sukheneva. **Tatthā**ti visuddhatāya iṭṭhesu vaṇṇakasiṇesu. **Cittan**ti bhāvanāmayacittaṁ **pakkhandati** appanāvasena. **Tato paran**ti tato subhavimokkhato paraṁ vimokkhānaṁ upanissayo nāma na hoti, mettāsahagatabhāvo daṭṭhabbo.

Sattadukkhaṁ samanupassantassāti daṇḍena abhihaṭappattarūpahetuṁ sattesu uppajjanakadukkhaṁ ñāṇena vīmaṁsantassa. Tayidaṁ rūpanimittakaṁ sattesu uppajjanakaṁ dukkhaṁ ñāṇena karuṇāvihārissa visesato pakkhandatīti katvā vuttaṁ **"appakasireneva tattha cittaṁ pakkhandatī"**ti, na pana[1] sabbaso arūpe ānisaṁsadassanato.

---

1. Natthi kho pana taṁ (Ka)

Viññāṇaṁ samanupassantassāti idaṁ pāmojjagahaṇamukhena tannissayaviññāṇassa gahaṇaṁ sambhavatīti katvā vuttaṁ. **Viññāṇaggahaṇaparicitan**ti vuttanayena viññāṇaggahaṇe paricitaṁ.

Upekkhāvihārissāti upekkhābrahmavihāraṁ viharato. **Ābhogābhāvato**ti sukhādivasena ābhujanābhāvato. **Sukha -pa- sambhavato**ti sukhadukkhāti paramatthakammagahaṇe vimukhatāsambhavato. **Avijjamānaggahaṇadukkhan**ti paramatthato avijjamānasattapaññattigahaṇaparicitaṁ tassa tassa abhāvamattakassa gahaṇampi dukkhaṁ kusalampi hoti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mettāsahagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. **Paṭhamaññevā**ti puretaraṁyeva. Asajjhāyakatānaṁ mantānaṁ appaṭibhānaṁ pageva paṭhamaṁyeva siddhaṁ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṁ nāma abhibhavo gahaṇanti āha **"kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgagahitenā"**ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṁ, paṭipakkhato nissarati etenāti nissaraṇaṁ, vikkhambhanañca taṁ nissaraṇañcāti **vikkhambhananissaraṇaṁ.** Tenāha **"tatthā"**ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇiyo pattabbo **attattho,** tathā **parattho** veditabbo.

"Aniccato anupassanto niccasaññaṁ pajahatī"ti-ādīsu byāpādādīnaṁ anāgatattā abyāpādavāre tadaṅganissaraṇaṁ na gahitaṁ. Kiñcāpi na gahitaṁ, paṭisaṅkhānavasena pana tassa vinodetabbatāya tadaṅganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātuṁ. **Ālokasaññā** upacārappattā, appanāppattā vā, yo koci, kasiṇajjhānādibhedo **samatho. Dhammavavatthānaṁ** upacārappanāppattavasena gahetabbaṁ.

Kuthitoti tattho. **Usmudakajāto**ti tasseva kuthitabhāvassa usmudakataṁ accuṇhataṁ pattho. Tenāha **"usumajāto"**ti. **Tilabījakādibhedenā**ti tilabījakakaṇṇikakesarādibhedena. **Sevālena -pa- paṇakenā**ti udakapicchilena. **Appasanno** ākulatāya.

Asannisinno kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāne**ti ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. **Ekaṁsena bagavā nīvaraṇā**ti ekaṁsato eva bagavā ete dhammā nīvaraṇā citte kusalappavattiyā nīvaraṇato. **Kāyakilamatho**ti kāyaparissamo, so pana aṭṭhuppattiyā paccayattā "daratho"ti vutto. Cittakilamatho tappaccayajāto daṭṭhabbo. Tenāha **"tassa kirā"**ti-ādi. Cittadarathopi paṭippassambhīti ānetvā sambandho. **Maggenevā**ti yathādhigatena ariyamaggeneva. **Assā**ti abhayassa rājakumārassa. **Etaṁ** kāyacittadarathadvayaṁ.

Sākacchavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Ānāpānavagga

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. **Uppannasaññā**ti saññāsīsena upacārajjhānaṁ vadati. Tenāha **"taṁ panetan"**ti-ādi. **Chavicammampi upaṭṭhātī**ti idaṁ saviññāṇakaṁ aviññāṇakampi kāyasāmaññato gahetvā vuttaṁ. **Sati vā upādisese**ti ettha upādiyati attano ārammaṇaṁ gaṇhātīti **upādi,** upādānaṁ, etassa ekadese appahīne satīti attho.

Ānāpānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Nirodhavagga

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. **Anabhiratin**ti anabhiramaṇaṁ anapekkhitaṁ. Accantanirodhabhūte nibbāne pavattasaññā **nirodhasaññā,** tattha sā maggasahagatā

lokuttarā, yā pana nibbāne ninnabhāvena pavattā, upasamānussatisahagatā ca, sā lokiyāti āha **"nirodhasaññā missakā"**ti. "Tesaṁ navasū"ti-ādi pamādapāṭho. "Ekādasasu appanā hoti, nava upacārajjhānikā"ti pāṭho gahetabbo. **Vīsati kammaṭṭhānānī**ti idampi idhāgatanayo, na visuddhimaggādīsu āgatanayo. Ettha ca ārammaṇādīsu yathāyogaṁ appanaṁ upacāraṁ vā pāpuṇitvā arahattappattassa pubbabhāgabhūtā vipassanāmaggabojjhaṅgā kathitā.

Nirodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Satipaṭṭhānasaṁyutta

1. Ambapālivagga

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. **Ekāyanvāyan**ti sandhivasena vuttaṁ o-kārassa va-kāraṁ a-kārassa dīghaṁ katvā. Ayaṁ kira saṁyuttābhilāpo, tattha ayana-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṁ ayameva, atha kho aññepi maggapariyāyāti paduddhāraṁ karonto **"maggassa hī"**ti-ādiṁ vatvā yadi maggapariyāyo āyana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṁ sandhāyāha **"tasmā"**ti-ādi. Tattha **ekamaggo**ti ekova maggo. Na hi nibbānagāmimaggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṁ idha maggoti adhippetaṁ, tadaññepi bahū maggadhammā atthīti? Saccaṁ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇe neva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese satiyā eva gahaṇaṁ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṁ, satiyā maggabhāvadassanatthañca. **Na dvedhāpathabhūto**ti iminā imassa dvayabhāvābhāvaṁ viya anibbānagāmibhāvābhāvañca dasseti. **Nibbānagamanaṭṭhenā**ti nibbānaṁ gacchati etenāti nibbānagamanaṁ, so eva aviparītabhāvanāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamūpāyatāyāti attho. **Magganīyaṭṭhenā**ti gavesitabbatāya.

Rāgādīhīti "rāgo malaṁ doso malaṁ mohon"ti[1] evaṁ vuttehi rāgādīhi malehi. Sā panāyaṁ saṁkiliṭṭhacittānaṁ visuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṁ anuppādāya saṁvattati, tasmā vuttaṁ "sokaparidevānaṁ samatikkamāyā"ti-ādi. Tattha socanaṁ ñātibyasanādinimittaṁ cetaso santāpo antonijjhānaṁ **soko.** Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatājanito "kahaṁ ekaputtakā"ti-ādinā paridevanavasena vācāvippalāpo paridevanaṁ **paridevo.** Tassa āyatiṁ anuppajjanaṁ idha samatikkamoti āha **"pahānāyā"**ti. **Dukkhadomanassānan**ti ettha cetasikadukkhatāya domanassassapi dukkhasaddeneva

---

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

gahaṇe siddhe saddena anivattanato sāmaññajotanāya visesavacanaṁ seṭṭhanti "domanassānan"teva vuttaṁ. **Cetasikadomanassassā**ti bhūtakathanaṁ daṭṭhabbaṁ. Ñāyati etena yāthāvato paṭivijjhīyati catusaccanti **ñāyo** vuccati ariyamaggo. Nanu ayampi maggo, kiṁ maggo eva maggassa adhigamāya hotīti codanaṁ sandhāyāha **"ayaṁ hī"**ti-ādi. Taṇhāva kammakilesavipākānaṁ vinanaṭṭhena saṁsibbanaṭṭhena **vānaṁ,** tena taṇhāvānena virahitattā tassa abhāvāti attho. **Attapaccakkhāyā**ti attapaccakkhatthāya.

Vaṇṇabhāsananti pasaṁsāvacanaṁ. **Visuddhin**ti visujjhanaṁ kilesappahānaṁ. **Uggahetabban**ti ettha vācuggatakaraṇaṁ uggaho. Paricayakaraṇaṁ paripucchāmūlakattā aggahaṇeneva gahitanti daṭṭhabbaṁ.

Na tato heṭṭhāti idha adhippetakāyādīnaṁ vedanādisabhāvattābhāvā kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṁ vipallāsavatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu[1] vipallāsavatthūnaṁ aniṭṭhānaṁ sandhāya vuttaṁ. Pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvena **"na uddhan"**ti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānā**ti satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṁ, na idha pāḷiyaṁ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassanaṁ. **Ādīsu hī**ti ettha **ādi-**saddena "phassasamudayā vedanānaṁ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṁ samudayo"ti[2] satipaṭṭhānāti vuttānaṁ satigocarānaṁ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṁ paṭisambhidāmaggapāḷiyampi avasesapāḷipadesadassanattho **ādi-**saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānan**ti satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānaṁ.

Ariyoti ārakattādinā ariyaṁ sammāsambuddhamāha. **Etthā**ti etasmiṁ **saḷāyatanavibhaṅgasutte**[3]. Tattha hi—

> "Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- marahatīti iti kho panetaṁ vuttaṁ, kiñcetaṁ paṭicca vuttaṁ. Idha bhikkhave satthā sāvakānaṁ dhammaṁ deseti anukampako hitesī-anukampaṁ upādāya 'idaṁ

---

1. Gahaṇe sati (?) 2. Saṁ 3. 161 piṭṭhe. 3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

> vo hitāya idaṁ vo sukhāyā'ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṁ odahanti, na aññā cittaṁ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṁ paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṁ bhikkhave paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ. Yadariyo sevati -pa- marahati. Puna caparaṁ bhikkhave satthā -pa- idaṁ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- ekacce sāvakā sussūsanti -pa- na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṁ paṭisaṁvedeti, na ceva attamano hoti, na ca attamanataṁ paṭisaṁvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadubhayaṁ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṁ bhikkhave dutiyaṁ satipaṭṭhānaṁ -pa- marahati. Puna caparaṁ bhikkhave -pa- sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṁ bhikkhave tatiyaṁ satipaṭṭhānan"ti—

evaṁ paṭighānunayehi anavassutatā niccaṁ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā "satipaṭṭhānan"ti vuttā. Buddhānaṁyeva hi niccaṁ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṁ. Pa-saddo ārambhaṁ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha **"pavattayitabbatoti attho"**ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṁ** paṭṭhapetabbaṁ satipaṭṭhānaṁ. Ana-saddo hi bahulavacanena kammatthopi hotīti.

Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti **"patiṭṭhātīti paṭṭhānan"**ti vuttaṁ. **Upaṭṭhātī**ti ettha **upa**-saddo bhusatthavisiṭṭhaṁ pakkhandanaṁ dīpetīti **"okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho"**ti vuttaṁ. Puna bhāvatthaṁ satisaddaṁ paṭṭhānasaddañca vaṇṇento **"atha vā"**ti-ādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatassa cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idan**ti yaṁ "satiyeva satipaṭṭhānan"ti vuttaṁ, idaṁ **idha** imasmiṁ suttapadese **adhippetaṁ.**

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṁ, sati nāma eko dhammo, evaṁ sante kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacananti āha **"satīnaṁ bahuttā"**ti-ādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā maggoti ekavacananti yojanā. **Magganaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṁ gacchati, atthikehi ca tadatthaṁ maggīyatīti āha **"vuttaṁ hetan"**ti-ādi. Tattha **catassopi cetā**ti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāge**ti ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṁ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanavasena visuṁ visuṁ pavattitvā maggakkhaṇe sakiṁ yeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchedavasena pahānakiccaṁ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṁ gacchanti, tamevassa catukiccasādhanataṁ upādāya bahuvacananiddeso, tathāpi atthato bhedābhāvato maggoti ekavacanena vuccati. Tenāha **"tasmā catassopi eko maggoti vuttā"**ti.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṁ pucchānaṁ idha asambhavato niddesādivasena desetukāmatāya ca tathā vuttattā. "Ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan"ti-ādīsu khandhapañcakaṁ, "sukhañca kāyena paṭisaṁvedetī"ti-ādīsu[1] vedanādayo tayo arūpakkhandhā, "yā tasmiṁ samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhī"ti-ādīsu[2] vedanādayo tayo cetasikā khandhā "kāyo"ti vuccanti, tato visesanatthaṁ **"kāyeti rūpakāye"**ti āha. **Kāyānupassī**ti ettha tassīlatthaṁ dassento **"kāyaṁ anupassanasīlo"**ti āha. **Aniccato anupassatī**ti catusamuṭṭhānikakāyaṁ "aniccan"ti anupassati, evaṁ passanto eva cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati, tathābhūtassa cassa niccagāhassa visesopi na hotīti vuttaṁ **"no niccato"**ti. Tathā hesa "niccasaññaṁ pajahatī"ti[3] vutto. Ettha ca aniccato eva anupassatīti evakāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamatthaṁ dassetuṁ **"no niccato"**ti vuttaṁ. Na cettha dukkhānupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṁ paṭiyoginivattanaparattā eva-kārassa, upari desanā-āruḷhattā ca tāsaṁ. **Dukkhato anupassatī**ti-ādīsupi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso—aniccassa

---

1. Ma 1. 214, 231, 240; Vi 1. 5 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 23 piṭṭhe. 3. Khu 9. 31 piṭṭhe.

dukkhattā tameva kāyaṁ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassatīti.

Yasmā pana yaṁ aniccaṁ dukkhaṁ anattā, na taṁ abhinanditabbaṁ, yañca na abhinanditabbaṁ, na tattha rajjitabbaṁ, tasmā vuttaṁ "aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjatī"ti. So evaṁ arajjanto rāgaṁ **nirodheti, no samudeti,** samudayaṁ na karotīti attho. Evaṁ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati.** Ayaṁ hi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṁ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṁ pariccajanato saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato "pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭi nissaggo ca"ti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca parivaccajanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṁ. Tena vuttaṁ "paṭinissajjati, no ādiyatī"ti. Idāni nissitāhi anupassanāhi yesaṁ dhammānaṁ pahānaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **"aniccato anupassanto niccasaññaṁ pajahatī"**ti-ādi vuttaṁ. tattha **niccasaññan**ti saṅkhārā niccāti evaṁ pavattaṁ viparītasaññaṁ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṁ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Nandin**ti sappītikataṇhaṁ. Sesaṁ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha **"iriyatī"**ti, iriyāpathaṁ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato **"tīsu bhavesū"**ti vuttaṁ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadipi kilesānaṁ pahānaṁ ātāpananti taṁ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpa-saddopi vīriye eva niruḷhoti vuttaṁ **"vīriyassetaṁ nāman"**ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṁ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṁ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpī**ti cāyamīkāro pasaṁsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṁ dasseti. Sammā samantato sāmañca pajānanto **sampajāno,** asammissato vavatthāne

aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṁ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmaṁ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṁ satipaṭṭhānatāti āha **"na hī"**ti-ādi. Tasmā satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte kāye kammaṭṭhāniko bhikkhu anupassako, tasmā **"kāyānupassī"**ti vuccati. **Antosaṅkhepo** antolīnatā, kosajjanti attho. **Upāyapariggaho**ti ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo,** tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassatī yathāvuttaṁ upāyaṁ na pariccajati, anupāyaṁ ca na upādiyati, tasmā vuttaṁ **"muṭṭhassati. Asamattho hotī"**ti. **Tenā**ti upāyānupāyānaṁ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṁ vuttā, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅganti āha **"sampayogaṅgañcassa dassetvā"**ti. **Aṅga**saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. **Sati**ggahaṇenevettha sammāsamādhissapi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṁ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṁ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṁ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅgan**ti "vivicceva kāmehī"ti-ādīsu viya pahātabbaṅgaṁ **dassetuṁ.** Yasmā ettha pubbabhāgamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṁ dassento **"tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā"**ti āha. **Assā**ti yogino. **Tesaṁ dhammānan**ti vedanādidhammānaṁ. Tesaṁ hi tattha anadhippetattā **"atthuddhāranayenetaṁ vuttan"**ti āha. **Yaṁ panā**ti vibhaṅge, vibhaṅgapakaraṇeti[1] adhippāyo. **Etthā**ti "loke"ti etasmiṁ pade, tā ca lokiyā eva anupassanā nāma sammasananti katvā.

Dukkhatoti vipariṇāmasaṅkhāradukkhatāhi dukkhasabhāvato, dukkhāti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Yo**

1. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

sukhaṁ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaṁ vedanaṁ vipariṇāmadukkhatāya dukkhanti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallato**ti dukkhavedanaṁ pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukhan**ti upekkhāvedanaṁ. **Santan**ti sukhadukkhānaṁ viya anoḷārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvattā ca santaṁ. **Aniccato**ti hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepato ca aniccanti yo addakkhi. **Save sammaddaso bhikkhū**ti so bhikkhu ekaṁsena, paribyattaṁ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. **Sabbaṁ taṁ** vedayitaṁ **dukkhasmiṁ** antogadhaṁ pariyāpannanti **vadāmi** saṅkhārakkhanti vattabbato. **Sukhadukkhatopi cā**ti sukhādīnaṁ ṭhitivipariṇāmañāṇasukhatāya ca vipariṇāmaṭṭhiti-aññāṇadukkhatāya ca vuttattā tissopi sukhato tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. **Satta anupassanā** heṭṭhā pakāsitā eva.

Ārammaṇā -pa- bhedānanti rūpādi-ārammaṇanānattassa nīlāditabbhedassa, chandādi-adhipatinānattassa hīnāditabbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavitakkasavicārāditabbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa ukkaṭṭhamajjhimāditabbhedassa, kusalādikammanānattassa devagatisaṁvattaniyatāditabbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa diṭṭhadhammavedanīyatāditabbhedassa, parittabhūmakādikiriyānānattassa tihetukāditabbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādi**saddena savatthukāvatthukādinānattassa puggalattayasādhāraṇāditabbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sarāgādīnan**ti **mahāsatipaṭṭhānesutte**[1] āgatānaṁ sarāgavītarāgādibhedānaṁ. **Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānan**ti phusanāditaṁtaṁsalakkhaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā. **Suññatadhammassā**ti anattatāsaṅkhātasuññatasabhāvassa. "Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānan"ti hi iminā yo ito bāhirakehi sāminivāsīkārakavedaka-adhiṭṭhāyakabhāvena parikappito attā, tassa saṅkhāresu niccatā sukhatā viya katthacipi abhāvo vibhāvito. Natthi etesaṁ attāti **anattā,** yasmā pana saṅkhāresu ekadhammo pi

1. Dī 2. 237; Ma 1. 76 piṭṭhesu.

attā na hoti, tasmā te na attātipi anattāti ayaṁ tesaṁ suññatadhammo. Tassa suññtadhammassa, yaṁ vibhāvetuṁ **abhidhamme**[1] "tasmiṁ kho pana samaye dhammā hontī"ti-ādinā suññatavāradesanā vuttā. Sesaṁ suviññeyyameva.

Ambapālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Satisuttavaṇṇanā

368. Saratīti **sato.** Ayaṁ pana na yāya kāyaci satiyā sato, atha kho edisāyāti dassento **"kāyādi-anupassanāsatiyā"**ti āha. **Catusampajaññapaññāyā**ti catubbidhasampajaññapaññāya, abhikkamanaṁ abhikkantanti āha **"abhikkantaṁ vuccati gamanan"**ti. Tathā paṭikkamanaṁ paṭikkantanti vuttaṁ **"paṭikkantaṁ nivattanan"**ti. Nivattanañca nivattimattaṁ, nivattitvā pana gamanaṁ gamanameva. **Kāyaṁ abhiharanto** abhigamanavasena kāyaṁ nāmento. Ṭhānanisajjāsayanesu yo gamanādividhinā kāyassa purato abhihāro, so abhikkamo, pacchato apaharaṇaṁ paṭikkamoti dassento **"ṭhānepī"**ti-ādimāha. **Āsanassā**ti pīṭhakādi-āsanassa. **Purima-aṅgābhimukho**ti aṭanikādipurimāvayavābhimukho. **Saṁsaranto**ti saṁsappanto. **Paccāsaṁsaranto**ti paṭi-āsappanto. **Eseva nayo**ti iminā sarīrasseva[2] abhimukhasaṁsappanapaṭi-āsappanāni nidasseti.

Sammā pajānanaṁ **sampajānaṁ.** Tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha **"sampajaññena sabbakiccakārī"**ti. Sampajānameva hi sampajaññaṁ. **Sampajaññasseva vā kārī**ti sampajaññasseva karaṇasīlo. **Sampajaññaṁ karotevā**ti abhikkantādīsu asammohaṁ uppādeti eva, sampajānasseva vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī.**

Dhammato vaḍḍhitasaṅkhātena saha atthena vattatīti sātthakaṁ, abhikkantādi, sātthakassa sampajānanaṁ **sātthakasampajaññaṁ.** Sappāyassa

---

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.
2. Nipannasseva (Dī-Ṭī 1. 243 piṭṭhe)

attano upakārāvahassa hitassa sampajānanaṁ **sappāyasampajaññaṁ.** Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṁ **gocarasampajaññaṁ.** Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṁ **asammohasampajaññaṁ.** **Parigganhitvā**ti tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. **Saṁghadassaneneva** uposathapavāraṇādi-atthaṁ gamanaṁ saṅgahitaṁ. **Asubhadassanādī**ti **ādi-**saddena kasiṇaparikammādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"cetiyaṁ disvāpi hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Arahattaṁ pāpuṇātī**ti ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vuddhi eva. **Dakkhiṇadvāre**ti cetiyaṅgaṇassa dakkhiṇadvāre, tathā **pacchimadvāre**ti-ādīsu. **Abhayavāpi pāḷiyan**ti abhayavāpiyā puratthimatīre.

Buddhavaṁsa-ariyavaṁsacetiyavaṁsadīpavaṁsādivaṁsakathanato **Mahā-ariyavaṁsabhāṇako** thero. **Paññāyanaṭṭhāne**ti cetiyassa paññāyanaṭṭhāne. **Ekapaduddhāre**ti paduddhārapatiṭṭhānaparivattanaṁ akatvā ekasmiṁyeva avaṭṭhāne. **Kecī**ti Abhayagirivāsino.

Tasmiṁ panāti sātthakasampajaññavasena pariggahita-atthepi gamane. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṁ sātthakanti adhippetaṁ gamanaṁ, taṁ sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṁ **"cetiyadassanaṁ tāvā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Cittakammarūpakāni viyā**ti cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāya sadisā yantarūpakā viya. **Asamapekkhanaṁ** gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇe ayoniso olokanādi. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "cakkhunā rūpaṁ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā"ti-ādi[1]. Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo,** visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo.**

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṁ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā aparā dutiyā nāma hotīti āha **"dve kathā nāma na kathitapubbā"**ti. **Evan**ti iminā "sace panā"ti-ādikaṁ sabbampi vuttākāraṁ paccāmasati, na "purisassa mātugāmāsubhan"ti-ādikaṁ vuccamānaṁ.

---

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

Yogakammassa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṁ kammaṭṭhānaṁ vuccatīti āha **"kammaṭṭhānasaṅkhātaṁ gocaran"**ti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittaṁ uppajjati, evaṁ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṁ pavatteti, yāva piṇḍapātapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatī**ti āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṁ na paṭineti. **Samādāya vattati** sammā ādiyitvā tesaṁ vattānaṁ paripūraṇavasena vattati. **Sarīraparikamman**ti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṁ. **Dve tayo pallaṅke**ti dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha **"usumaṁ gāhāpento"**ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṁ avijahanto eva. Tena "pattopi acetano"ti-ādinā pavattetabbakammaṭṭhānaṁ[1], yathāparihariyamānaṁ vā kammaṭṭhānaṁ avijahitvāti dasseti. **Tathevā**ti tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sarīracetiyaṁ garutaranti katvā **"cetiyaṁ vanditvā"**ti cetiyavandanāya paṭhamaṁ karaṇīyatā vuttā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṁ "cetiyaṁ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā"ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiñca[2] paṇipātakaraṇanti āha **"buddhassa bagavato sammukhā viya nipaccakāraṁ dassetvā"**ti. **Gāmasamīpe**ti gāmassa upacāraṭṭhāne.

Janasaṅgahaṇatthanti "mayi akathente etesaṁ ko kathessatī"ti dhammānuggahena janasaṅgahaṇatthaṁ. **Tasmā**ti yasmā "dhammakathā nāma kathetabbā evā"ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti attanā parihariyamānaṁ kammaṭṭhānaṁ avijahanto tadanuguṇaṁyeva dhammakathaṁ kathetvā. **Anumodanaṁ katvā**ti etthāpi "kammaṭṭhānasīsenevā"ti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Sampattaparicchedenevā**ti paricito aparicitoti-ādivibhāgaṁ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhaye**ti paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṁ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavī**thiṁ **nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāne**ti

---

1. Vakkhamānaṁ kammaṭṭhānaṁ (Dī-Ṭī 1. 244 piṭṭhe)
2. Bodhiyaṁ (Dī-Ṭī 1. 244 piṭṭhe)

yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhan**ti kammaṭṭhānupaṭṭhānassa aviccheda dassanametaṁ, yathā poṅkhānupoṅkhaṁ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, evametassapi kammaṭṭhānupaṭṭhānassāti vuttaṁ hoti.

Nikkhittadhurobhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā.** "Kāme avītarāgo hoti. Kāye avītarāgo. Rūpe avītarāgo. Yāvadatthaṁ udarāvadehaṁ bhuñjitvā seyyasukhaṁ passasukhaṁ middhasukhaṁ anuyutto viharati. Aññataraṁ devanikāyaṁ paṇidhāya brahmacariyaṁ caratī"ti[1] evaṁ vutta **pañcavidhacetovinibandhacitto. Caritvā**ti pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsahitaṁyeva bhikkhāya gatapaccāgataṁ gamanapaccāgamanaṁ etassa atthīti gatapaccāgatikaṁ, tadeva vattaṁ, tassa vasena. Attano hitasukhaṁ kāmenti icchantīti **attakāmā,** dhammacchandavanto. "Dhammo"ti hi hitaṁ taṁnimittakañca sukhanti. Atha vā viññūnaṁ dhammānaṁ attaniyattā attabhāvaparicchannattā ca[2] attā nāma dhammo. Tenāha bagavā "attadīpā bhikkhave viharatha attasaraṇā"ti-ādi[3]. Taṁ kāmenti icchantīti **attakāmā. Usabhaṁ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyā**ti tāya pāsāṇasaññāya, "ettakaṁ ṭhānamāgatā"ti jānantāti[4] adhippāyo. **So eva nayo** ayaṁ bhikkhūti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṁ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṁ paribrūheti.

Maddantāti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālisīsāni maddantā. **Mahāpadhānaṁ pūjessāmī**ti amhākaṁ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṁ dukkaracariyaṁ evāhaṁ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. **Ṭhānacaṅkamamevā**ti adhiṭṭhātabba-iriyāpathakālavasena vuttaṁ, na bhojanādikālesu avassaṁ kātabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṁ otaritvā ito cito anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha **"vīthiyo sallakkhetvā"**ti. Yaṁ

---

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.
2. Viññūnaṁ nibbisesattā attabhāvapariyāpannattā ca (Dī-Ṭī 1. 245 piṭṭhe)
3. Saṁ 2. 35 piṭṭhe.
4. Jānanatthanti (Ka)

sandhāya vuccati "pāsādikena abhikkantenā"ti-ādi, taṁ dassetuṁ **"tattha cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Āhāre paṭikūlasaññaṁ upaṭṭhapetvā**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. **Aṭṭhaṅgasamannāgatan**ti "yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā"ti-ādinā[1] vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṁ katvā. **Neva davāyā**ti-ādi pana paṭikkhepadassanaṁ.

Paccekabodhiṁ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Idañca yathā heṭṭhā tīsu ṭhānesu, evaṁ ito paresu ṭhānesu upanetvā sambandhitabbaṁ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadākappānaṁ dve asaṅkhyeyyāni satasahassañca tajjaṁ puññañāṇasambhārasambharaṇaṁ, sāvakabodhiyaṁ aggasāvakānaṁ ekaṁ asaṅkhyeyyaṁ kappasatasahassañca, mahāsāvakānaṁ kappasatasahassameva tajjaṁ sambhārasambharaṇaṁ, itaresaṁ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbatti taṁ nibbedhabhāgiyaṁ kusalaṁ. **Bāhiyo dārucīriyo**ti bāhiyavisaye jātasaṁvaddhatāya bāhiyo dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti laddhasamañño. So hi āyasmā "tasmātiha te bāhiya te bāhiya evaṁ sikkhitabbaṁ diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissatī"ti[2] ādivasappavattena saṁkhitteneva ovādena khippataraṁ visesaṁ adhigacchi. Tena vuttaṁ **"khippābhiñño vā hoti seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo"**ti. Evaṁ **mahāpañño vā**ti-ādīsu yathārahaṁ vattabbanti.

Tanti asammuyhanaṁ. **Evan**ti idāni vuccamānākāradassanaṁ. **Attā abhikkamatī**ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṁ dasseti, **ahaṁ abhikkamāmī**ti pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṁ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenapi sammuyhanaṁ dassitameva hoti, **"tathā asammuyhanto"**ti vatvā taṁ asammuyhanaṁ yena ghanavinibbhogena hoti, taṁ dassento **"abhikkamāmīti citte uppajjamāne"**ti-ādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṁ dvinnamettha dhātūnaṁ sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **"ekekapāduddharaṇe -pa- balavatiyo"**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā

1. Ma 1. 12; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṁ 2. 323; Aṁ 2. 341; Aṁ 3. 15 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṁ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā imāsaṁ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **"tatha atiharaṇavītiharaṇesū"**ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṁ sandhāya **tathā**saddaggahaṇaṁ.

Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṁ **uddharaṇaṁ,** ṭhitaṭṭhānaṁ atikkamitvā purato haraṇaṁ **atiharaṇaṁ,** rukkhakhāṇu-ādipariharaṇatthaṁ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṁ vā passena haraṇaṁ **vītiharaṇaṁ,** yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṁ **atiharaṇaṁ,** tato paraṁ haraṇaṁ **vītiharaṇan**ti ayaṁ vā etesaṁ viseso. Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā tāsaṁ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento āha **"vossajjane -pa- balavatiyo"**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttaṁ **"tathā sannikkhepanasannirumbhanesū"**ti.

Tatthāti tasmiṁ abhikkamane, tesu[1] vā vuttesu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇe**ti uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammā**ti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā taṁsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca. **Atiharaṇaṁ na pāpuṇan**ti khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevā**ti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṁ desantarasaṅkamanaṁ atthi. **Pabbaṁ pabban**ti-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṁ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādānaṁ devaputtānaṁ

---

1. Tasmiṁ (Ka)

heṭṭhupariyāyena paṭimukhaṁ dhāvantānaṁ sirasi pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṁ bhajjiyamānānaṁ taṭataṭāyanena[1] bhedo lakkhīyati, evaṁ saṅkhatadhammānaṁ uppādenāti dassanatthaṁ **"taṭataṭāyantā"**ti[2] vuttaṁ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṁ rūpenāti idaṁ tassa tassa citassa nirodhena saddhiṁ nirujjhanakarūpadhammavasena vuttaṁ, yaṁ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṁ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṁ, "rūpaṁ garupariṇāmaṁ dandhanirodhan"ti-ādivacanehi virodho siyā, tathā "nāhaṁ bhikkhave aññaṁ ekadhammampi samanupassāmi, yaṁ evaṁ lahuparivattaṁ, yathayidaṁ cittan"ti[3] evamādipāḷiyā ca. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṁ attano ārammaṇapaccayabhūtamatthaṁ vibhāventāyeva uppajjantīti tesaṁ taṁsabhāvanipphatti-anantaraṁ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā. Evaṁ tesaṁ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesaṁ icchitā, lahukaviññāṇassa visayasaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṁ khandhānaṁ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṁ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtañāṇaṁ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammo va vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti[4] rūpārūpadhammānaṁ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṁ uppajjate cittaṁ, aññaṁ cittaṁ nirujjhatīti yaṁ purimuppannaṁ cittaṁ, taṁ aññaṁ, taṁ pana nirujjhantaṁ aparassa anantarādipaccayo hutvā eva nirujjhatīti tathāladdhapaccayaṁ aññaṁ uppajjate cittaṁ. Yadi evaṁ tesaṁ antaro labbheyyāti, noti āha **"avīcimanupabandho"**ti[5]. Yathā vīci antaro na labbhati, "tadevetan"ti avisesavidū maññanti, evaṁ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṁ udakappavāho viya **vattati.**

Abhimukhaṁ lokitaṁ **ālokitan**ti āha **"puratopekkhanan"**ti. Yasmā yaṁdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṁ pekkhanaṁ

---

1. Paṭapaṭāyanena (Ka)
2. Paṭapaṭāyantāti (Ka)
3. Aṁ 1. 9 piṭṭhe.
4. Tathevāti (Dī-Ṭī 1. 248 piṭṭhe)
5. Avīcimanusambandhoti (Aṭṭhakathāyaṁ)

ālokitaṁ, tasmā tadanugataṁ vidisālokanaṁ vilokitanti āha **"vilokitaṁ nāma anudisāpekkhanan"**ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokāharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantassa parissayassa parivajjanādivasena apalokitassa ca siyā sambhavoti āha **"iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevā"**ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṁ, paccakkhakārinanti attho. Sohāyasmā vipassanākāle eva "yamevāhaṁ indriyesu aguttadvārataṁ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṁ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī"ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasaṁvare ukkaṁsapāramippatto, teneva naṁ satthā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ indriyesu guttadvārānaṁ yadidaṁ nando"ti[1] etadagge ṭhapesi.

Sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmā**ti kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṁ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṁ kātabbaṁ,** khandhādikammaṭṭhānikehi[2] añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Yasmā ālokitādisamaññāpi dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānanaṁ asammohasampajaññanti dassetuṁ **"abbhantare"**ti-ādi vuttaṁ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenā**ti kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā calanākārapavattivasena. **Adho sīdatī**ti thokaṁ otarati. **Uddhaṁ laṅghetī**ti laṅghantaṁ viya upari gacchati.

Aṅgakiccaṁ sādhayamānanti padhānabhūtaṁ aṅgakiccaṁ nipphādentaṁ, upapattibhavassa sarīraṁ hutvāti attho. **Paṭhamajavanepi -pa- sattamajavanepi na hotī**ti idaṁ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṁ "itthī puriso"ti rajjanādīnaṁ abhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṁ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādimhi lobhamattaṁ, aniṭṭhe paṭighamattaṁ uppajjati, manodvāre pana "itthī puriso"ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṁ[3] mūlaṁ,

---

1. Aṁ 1. 26 piṭṭhe.
2. Khandhadikammaṭṭhānā (Dī-Ṭī 1. 249 piṭṭhe)
3. Pañcadvārāvajjanaṁ (Ka)

yathāvuttaṁ vā sabbaṁ bhavaṅgādi. Evaṁ manodvārajavanassa mūlabhūtadhammaparijānanavaseneva mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena ceva ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū**ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṁ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṁ. Tassa javanassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato. Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni.**

Etaṁ asammohasampajaññaṁ. **Samavāye**ti sāmaggiyaṁ. **Tatthā**ti pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **to eko āloketi, ko viloketi. Upanissayapaccayo**ti idaṁ suttantanayena pariyāyato vuttaṁ. **Sahajātapaccayo**ti nidassanamattametaṁ aññamaññasampayutta-atthi-avigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāleti samiñjituṁ yuttakāle **samiñjantassa,** tathā pasāretuṁ yuttakāle **pasārentassa.** "**Maṇisappo** nāma ekā sappajātī"ti vadanti. **Laḷanan**ti kampanaṁ, līḷākaraṇaṁ vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīvavasena uppannaṁ asappāyaṁ.** "**Cīvarampi acetanan**"ti-ādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññabhāvibhāvanena "**abbhantare**"ti-ādinā vuttamevatthaṁ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṁ dasseti. Tenāha "**tasmā**"ti-ādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Mahāsivattheravādavasena "imassa kāyassa ṭhitiyā"ti-ādinā nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmiṁ pakkhe "**neva davāyāti-ādinā nayenā**"ti pana idaṁ paṭikkhepaṅgadassanamukhena pāḷi āgatāti katvā vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Pathavīsandhārakajalassa taṁsandhārakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avaṭṭhānanti āha **"vāyodhātuvaseneva tiṭṭhatī"**ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyaṁ vimissaṁ karonto harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāraṁ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṁ passato harati. **Parivattetī**ti aparāparaṁ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyā kiccabhāvena vuttāni, sā eva dhāraṇādīni kiccāni karontassa sādhāraṇāti vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti yathā vāyodhātu-ādīhi aññehi visosanaṁ na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṁ. **Tejodhātū**ti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṁ **tejodhātū**ti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṁ āhāraṁ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavisanādīnaṁ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajiṇṇājiṇṇatādipaṭisaṁvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṁtaṁvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo "sammāpayogo"ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā sammāpayogaṁ sammāpaṭipattiṁ **anvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṁ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṁ uddissa gamanato. **Pariyesanato**ti gocaragāme bhikkhatthaṁ āhiṇḍanato. **Paribhogato**ti āhārassa paribhuñjanato. **Āsayato**ti pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṁ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṁ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo,** āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṁ, āmāsayo, tato **nidhānato. Aparipakkato**ti gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkato**ti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalato**ti nipphattito. **Nissandato**ti ito cito ca

vissandanato. **Sammakkhanato**ti sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāya**[1] gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasandhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāne**ti manussāmanussapariggahe ayuttaṭṭhāne khettadevāyatanādike. Kuddhā hi manussā amanussāpi vā jīvitakkhayaṁ pāpenti. Vissaṭṭhattā **neva tassa bhikkhuno attano,** kassaci anissajjitattā jigucchanīyattā ca **na parassa, udakatumbato**ti veḷunāḷi-ādi-udakabhājanato. **Tan**ti chaḍḍita-udakaṁ.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato, so pubbe abhikkamapaṭikkamagahaṇena. "Gamanepi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṁ vuttanti idha gamanameva gahitan"ti apare. Yasmā idha sampajaññakathāyaṁ asammohasampajaññameva dhuraṁ, tasmā antarantare iriyāpathe pavattānaṁ rūpārūpadhammānaṁ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti. Majjhimabhāṇakā pana evaṁ vadanti—eko hi bhikkhu gacchanto aññaṁ cintento aññaṁ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṁ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṁ cintento aññaṁ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṁ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana na pākaṭaṁ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo bhikkhu caṅkamanaṁ otaritvā caṅkamanakoṭiyaṁ ṭhito pariggaṇhāti "pācīnacaṅkamanakoṭiyaṁ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṁ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṁ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṁ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṁ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṁ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṁ appatvā ettheva niruddhā"ti, evaṁ pariggaṇhanto pariggaṇhanto eva cittaṁ bhavaṅgaṁ otāreti, uṭṭhahanto pana kammaṭṭhānaṁ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṁ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hotīti.

1. Visuddhi-Ṭī 1. 417 piṭṭhe.

Evampi sutte kammaṭṭhānaṁ avibhūtaṁ hoti, kammaṭṭhānaṁ avibhūtaṁ na kātabbaṁ, tasmā so bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṁ pariggahetvā sayati "kāyo acetano mañco acetano, kāyo na jānāti 'ahaṁ mañce sayito'ti, mañcopi na jānāti 'mayi kāyo sayito'ti, acetano kāyo acetane mañce sayito"ti, evaṁ pariggaṇhanto eva cittaṁ bhavaṅgaṁ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṁ gahetvāva pabujjhatīti ayaṁ **sutte sampajānakārī** nāma hoti. Kāyikādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyānibbattakattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṁ, sabbampi vā chadvārappavattaṁ kiriyāmayapavattaṁ nāma, tasmiṁ sati jāgaritaṁ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṁ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hotīti.

Vimuttāyatanasīse ṭhatvā dhammaṁ desentopi bāttiṁsatiracchānakathaṁ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṁ kathentopi **bhāsite sampajānakārī** nāma hoti. Aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu cittaruciyaṁ ārammaṇaṁ manasikāraṁ pavattentopi dutiyajjhānaṁ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyañhi jhānaṁ vacīsaṅkhārappahānato visesato tuṇhībhāvo nāmāti. **Oṭṭhe cā**ti-ādīsu ca-saddena kaṇṭhasīsanābhi-ādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Tadanurūpaṁ payogan**ti tassa uppattiyā anucchavikaṁ cittassa pavatti-ākārasaññitaṁ payogaṁ, yato sabbe vicārādayo nipphajjanti. **Upādārūpapavattiyā**ti viññattivikārasahitasaddāyatanuppattiyā. **Evan**ti vuttappakārena. Sattasupi ṭhānesu asammuyhanavasena **"missakan"**ti vuttaṁ. Maggasammāsatiyāpi kāyānupassanādi-anurūpattā sampajaññānurūpa**pubbabhāgaṁ** sattaṭṭhāniyassa ekantalokiyattā.

Satisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Yasmā so bhikkhu "desetu me bhante bagavā saṁkhittena dhamman"ti saṁkhittena dhammadesanaṁ yāci tassa saṁkhittarucibhāvato, tasmā

saṁkhitteneva dhammaṁ desetukāmo bagavā "tasmātihā"ti-ādimāhāti vuttaṁ **"yasmā saṁkhittena desanaṁ yācasi, tasmā"**ti. Kammassakatādiṭṭhikasseva lokiyalokuttaraguṇavisesā ijjhanti, na diṭṭhivipannassa, tasmā vuttaṁ **"diṭṭhīti kammassakatādiṭṭhī"**ti.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne apāyadukkhe apātanavasena dhāraṇaṭṭhena **dhammo,** sāsanabrahmacariyaṁ, tadeva tadaṅgādivasena kilesānaṁ vinayanaṭṭhena **vinayo**ti āha **"Dhammoti vā -pa- nāman"**ti. Paṭipakkhadhammehi anabhibhūtatāya eko udetīti ekodīti laddhanāmo samādhi bhūto jāto etesanti **ekodibhūtā.** Ettha ca **ekodibhūtā**ti etena upacārajjhānāvaho pubbabhāgiko samādhi vutto, **samāhitā**ti etena upacārappanāsamādhi, **ekaggacittā**ti etena subhāvito vasippatto appanāsamādhi vuttoti veditabbo. **Navakabhikkhūhi bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā.** Te hi yathābhūtañāṇāya bhāvitā. Yathābhūtañāṇanti hi sotāpattimaggañāṇaṁ idhādhippetaṁ. **Khīṇāsavehi bhāvitasatipaṭṭhānāpi pubbabhāgā.** Tesaṁ hi katasaraṇīyānaṁ diṭṭhadhammasukhavihārāya satipaṭṭhānabhāvanā, sekkhānaṁ pana satipaṭṭhānabhāvanā pariññatthāya pavattā lokiyā, parijānanavasena pavattā lokuttarāti **"missakā"**ti vuttaṁ.

5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā

371. Pañcame **kevalo**ti kusaladhammehi asammisso, tato eva sakalo sukkapakkho anavajjaṭṭho. Sesaṁ vuttanayameva.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Pākatikasakuṇakulesu balavabhāvato tesaṁ hananato **sakuṇagghi,** senoti vuttaṁ **"senassetaṁ adhivacanan"**ti, senaviseso pana so veditabbo. Āmisatthāya pattattā **"lobhasāhasena pattā"**ti vuttaṁ, lobhanimittena sāhasākārena pattāti attho. Naṅgalena kaṭṭhaṁ kasitaṁ naṅgalakaṭṭhaṁ, taṁ karīyati etthāti

naṅgalakaṭṭhakaraṇanti āha **"adhunā kaṭṭhaṁ khettaṭṭhānan"**ti. Leḍḍuyo tiṭṭhanti etthāti **leḍḍuṭṭhānaṁ,** leḍḍunimittaṁ kasitaṭṭhānaṁ. Vajjatīti vadaṁ vacanaṁ. Kucchitaṁ vadaṁ avadaṁ. Garahane hi ayaṁ a-kāro yathā "aputto abhariyā"ti, avadaṁ mānetīti **avadamānā,** attano balamadena lāpaṁ atimaññitvā vadantīti attho. Tenevāha "gaccha kho[1] tvaṁ lāpa, tatrapi me gantvā na mokkhasī"ti. Yaṁ pana aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ "attano balassa suṭṭhu vaṇṇaṁ vadamānā"ti, tattha atthato āpannaṁ gahetvā vuttaṁ. "Vadamāno"ti vā pāṭho, sārambhavasena avhāyantoti attho. Tenāha "ehi kho[1] dāni sakuṇagghī"ti. **Suṭṭhu ṭhapetvā**ti jiyāmuttasarassa viya sīghapātayogyatākaraṇena ubho pakkhe sammā ṭhapetvā. **Ayan**ti sakuṇagghi. **Ñatvā**ti yathābhūtadassanena attano ñāṇena jānitvā. **Phālīyitthā**ti phālacchedatikhiṇasikhare sukkhaleḍḍusmiṁ bhijjittha.

7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. **Sañcāro**ti sañcaraṇaṁ. **Lepan**ti silesasadisaṁ ālepanaṁ. **Kājasikkā viyā**ti kājadaṇḍake olaggetabbā sikkā viya. Apica catasso rajjuyo upari bandhanaṭṭhānañcāti **pañcaṭṭhānaṁ. Oḍḍito**ti olambito. **Thunanto**ti nitthunanto.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Āhārasampādanena taṁtaṁāhāravatthugate sūdeti paggharetīti **sūdo,** bhattakārako. Daharehi manāpataraṁ accetabbato atikkamitabbato accayā, bhojane rasavisesā, tasmā **nānaccayehī**ti nānappakārarasavisesehīti attho. Tena vuttaṁ "nānaccayehī"ti-ādi. Aggīyati asaṅkarato vibhajīyatīti aggo, ambilameva aggo **ambilaggo**ti āha **"ambilaggehīti ambilakoṭṭhāsehī"**ti. Dātuṁ abhiharitabbatāya **abhihārā,** deyyadhammā. Tenāha **"abhihaṭānaṁ dāyānan"**ti. **Idaṁ me kammaṭṭhānaṁ anulomaṁ vā**ti idaṁ mama kammaṭṭhānaṁ evaṁ pavattamānaṁ anulomāvasānameva hutvā tiṭṭhati. Evaṁ puna

---

1. Bho (Ka)

pavattamānaṁ ussakkitvā visesanibbattanatthameva hotīti evaṁ **nimittaṁ gahetuṁ na sakkoti** bālo abyatto, paṇḍito pana sakkoti. **Attano cittassā**ti attano bhāvanācittassa. **Pubbabhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā** "sakassa cittassa nimittaṁ uggaṇhātī"ti vuttattā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. **Pādagāmo**ti nagarassa padasadiso mahantagāmo. Tenevāha "vesāliyaṁ viharati veḷuvagāmake"ti. Ahitanisedhanahitaniyojanabyasanapariccajanalakkhaṇo mittabhāvo yesu atthi, te **mittā.** Ye pana diṭṭhamattasahāyā, te **sandiṭṭhā.** Ye savisesaṁ bhattimanto te **sambhattā**ti dassento **"mittāti mittāvā"**ti-ādimāha. **Assā**ti bagavato. Pañcamiyaṁ aṭṭhamiyaṁ cātuddasiyaṁ pañcadasiyanti ekekasmiṁ pakkhe cattāro vāre katvā māsassa **aṭṭhavāre.**

Vedanānaṁ balavabhāvena **kharo pharuso** kakkhaḷo. **Ābādho**ti pubbakammahetutāya kammasamuṭṭhāno ābādho saṅkhāradukkhatāsaṅkhāto sabbakālikattā sarīrassa sabhāgarogo nāma, nāyamīdiso ābādho, ayaṁ pana bahalatarabyādhitāya **"visabhāgarogo"**ti vutto. Anta-saddo samīpapavattoti āha **"maraṇantaṁ maraṇasantikan"**ti. **Vedanā -pa- akaronto** ukkaṁsagatabhāvitakāyāditāya. **Apīḷiyamāno**ti apīḷiyamāno viya. Ovādameva bhikkhusaṁghassa apalokananti āha **"ovādānusāsaniṁ adatvāti vuttaṁ hotī"**ti. **Pubbabhāgavīriyaṁ** nāma phalasamāpattiyā parikammabhūtavipassanāvīriyaṁ. **Jīvitampi jīvitasaṅkhāro** patituṁ adatvā attabhāvassa abhisaṅkharaṇato.

"Ettakaṁ kālaṁ atikkamitvā vuṭṭhahissāmī"ti khaṇaparicchedavatī samāpatti **khaṇikasamāpatti. Niggumbaṁ nijjaṭaṁ katvā**ti rūpasattakārūpasattakavasena pavattiyamānaṁ vipassanābhāvanaṁ sabbaso khilavirahena niggumbaṁ, abyākulatāya nijjaṭaṁ katvā. **Mahāvipassanāvasenā**ti paccekaṁ savisesaṁvitthāritānaṁ aṭṭhārasādīnaṁ mahāvipassanānaṁ vasena vipassitvā **samāpannā** yā **samāpatti, sā suṭṭhu vikkhembheti** vedanaṁ mahābalavatāya pubbārammaṇassa, mahānubhāvatāya tathāpavattitavipassanāvīriyassa.

Yathā nāmāti-ādinā tassa nidassanaṁ dasseti. **Vedanā**ti dukkhavedanā. **Cuddasahākārehī**ti tasseva sattakadvayassa vasena vadati. **Sannetvā**ti antarantarā samāpannajjhānasamāpattisambhūtena vipassanāpītisinehena temetvā. **Samāpattī**ti phalasamāpatti.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhito. Sarīrassa garuthaddhabhāvappatti madhurakatāti āha **"sañjātagarubhāgo sañjātathaddhabhāvo"**ti. **Nānākārato**ti puratthimādibhedato. **Satipaṭṭhānadhammā**ti pubbe attanā bhāviyamānā[1] satipaṭṭhānadhammā. **Pākaṭā na honti** kāyacittānaṁ akammaññatāya. **Tantidhammā**ti pariyattidhammā na ñāyanti.

Anantaraṁ abāhiranti dhammavasena puggalavasena ca antarabāhiraṁ akatvā. **Ettakan**ti-ādinā vuttamevatthaṁ vivarati. **Daharakāle**ti attano daharakāle. **Na evaṁ hotī**ti "ahaṁ bhikkhusaṁghaṁ pariharissāmī"ti-ādiko mānataṇhāmūlako issāmacchariyānaṁ pavatti-ākāro Tathāgatassa na hoti, nattheva pageva tesaṁ samucchinnattāti āha **"bodhipallaṅkeyevā"**ti-ādi. Paṭisaṅkharaṇena veṭhena[2] missakena. **Maññe**ti yathāvuttaṁ paṭisaṅkharaṇasaññitena veṭhamissakena viya jarasakaṭaṁ. **Arahattaphalaveṭhenā**ti arahattaphalasamāpattisaññitena attabhāvaveṭhena.

Phalasamāpattiyā adhippetattā **"ekaccānaṁ vedanānanti lokiyānaṁ vedanānan"**ti vuttaṁ. **Attadīpā**ti ettha **atta**-saddena dhammo eva vutto, svāyamattho heṭṭhā vibhāvito eva. **Navavidho lokuttaradhammo veditabbo.** So hi catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato "dīpo"ti vutto. **Tama-agge**ti tamayogābhāvena sadevakassa lokassa agge. **Sabbesan**ti sabbesaṁ sikkhākāmānaṁ. **Te** "dhammadīpā viharathā"ti vuttā **catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge**[3] **bhavissanti.**

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. **Kammaṭṭhānakammikā**ti kammaṭṭhānamanuyuttā. Visesetīti **viseso,** atisayo, svāyaṁ pubbāparaviseso upādāyupādāya gahetabboti taṁ dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādimāha.

---

1. Attano bhāvanāsāviyamānā (Ka) 2. Vedhena (Ka) 3. Aggabhūtā (Ka)

Uppajjati kilesapariḷāhoti kāye asubhādivasena manasikāraṁ adahantassa manasikārassa vīthiyaṁ apaṭipannatā subhādivasena kāyārammaṇo kilesapariḷāho ca uppajjati. Vīriyārambhassa abhavena tasmiṁ ārammaṇe **cetaso vā līnattaṁ** hoti, gocarajjhattato **bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṁ vikkhipati. Evaṁ kilesapariḷāhe cā**ti-ādinā tividhampi bhāvanānuyogassa kilesavatthubhāvaṁ upādāya samuccayavasena aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Yasmā pana te pariḷāhalīnattavikkhepā ekajjhaṁ na pavattanti, tasmā pāḷiyaṁ "kāyārammaṇo vā"ti-ādinā aniyamattho vā-saddo gahito. **Kilesānurañjitenā**ti kilesavivaṇṇitacittena hutvā na vattitabbaṁ. Kathaṁ pana vattitabbanti āha **"kismiñcidevā"**ti. **Na ca vitakketi na ca vicāretī**ti kilesasahagate vitakkavicāre na pavatteti. **Sukhito**ti jhānasukhena sukhito.

Imassa bhikkhuno bhāvanā pavattāti sambandho. Yasmā hi imassa bhikkhuno taṁ mūlakammaṭṭhānaṁ paripanthe sati ṭhapetvā buddhaguṇādi-anussaraṇena cittaṁ pasādetvā mūlakammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā paṇidhāya bhāvanāti vuttanti sambandho. **Aṭṭhapetvā**ti cittaṁ appavattetvāti attho veditabbo. Kammaṭṭhānādīnaṁ tiṇṇampi vasena atthayojanā sambhavati. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi. **Sārento viyā**ti rathaṁ vāhayanto viya. Samappamāṇato aṭṭhakādivasena **sutacchitaṁ pakkhipanto viya.** Sukheneva kilesānaṁ okāsaṁ adento antarā asajjanto **alagganto.** Vipassanācārassa āraddhavuttitaṁ aparipanthatañca dassento opammadvayamāha. **Byābhaṅgiyā**ti kājadaṇḍena. **Kilesapariḷāhādīnan**ti kilesapariḷāhalīnattavikkhepānaṁ.

Guḷakhaṇḍādīnīti guḷakhaṇḍasakkharakhaṇḍādīni ucchuvikārabhūtāni. "Kāye kāyānupassī viharāmī"ti-ādivacanato **"pubbabhāgavipassanā kathitā"**ti vuttaṁ.

Ambapālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nālandavagga

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavagge paṭhamasuttaṁ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyanti taṁ laṅghitvā **"dutiye"**ti vuttaṁ.

Bhiyyataro abhiññātoti sambodhiyā seṭṭhataroti abhilakkhito. **Bhiyyatarābhiñño**ti sabbasattesu adhikatarapañño. Tenāha **"uttaritarañāṇo"**ti. Sammā anavasesato bujjhati etenāti **sambodhī**ti āha **"sambodhiyanti Sabbaññutaññāṇe"**ti. **Nippadesā gahitā**ti anavasesā buddhaguṇā gahitā aggamaggasiddhiyāva bagavato sabbaguṇānaṁ siddhattā. Na kevalañca buddhānaṁ, atha kho aggasāvakapaccekabuddhānampi taṁtaṁguṇasamijjhanaṁ aggamaggādhigamenevāti dassento **"dvepi aggasāvakā"**ti-ādimāha.

Aparo nayo—**pasanno**ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti **uppannasaddho**ti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsitāti āha **"evaṁ saddahāmīti attho"**ti. Abhijānāti abhimukhabhāvena sabbaññeyyaṁ jānātīti abhiñño, bhiyyo adhiko abhiññoti **bhiyyobhiñño.** So eva atisayavacanicchāvasena bhiyyobhiññataroti vuttoti āha **"bhiyyataro abhiññāto"**ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti abhiññā, abhivisiṭṭhā paññā. Bhiyyo abhiññā etassāti bhiyyobhiñño, so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññataro.** Svāyaṁ assa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha **"bhiyyatarābhiñño vā"**ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi,** Sabbaññutaññāṇaṁ aggamaggañāṇañca. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṁ hi aggamaggañāṇaṁ, aggamaggañāṇapadaṭṭhānañca Sabbaññutaññāṇaṁ **sambodhi nāma.** Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇaṁ, nanu heṭṭhimānipi bagavato maggañāṇāni savāsanameva yathāsakaṁ paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānaṁ hi ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṁ, taṁ pana aparipuṇṇaṁ paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha **"arahattamaggañāṇe vā"**ti. **Sabban**ti sammāsambuddhena adhigantabbaṁ sabbaṁ.

Khādanīyānaṁ uḷāratā sātarasānubhāvenāti āha **"madhure āgacchatī"**ti. Pasaṁsāya uḷāratā visiṭṭhabhāvenāti āha **"seṭṭhe"**ti. Obhāsassa uḷāratā mahantabhāvenāti vuttaṁ **"vipule"**ti. Usabhassa ayanti āsabhī, idha pana āsabhī viyāti **āsabhī.** Tenāha **"usabhassa vācāsadisī"**ti. Yena guṇena sā taṁsadisā, taṁ dassetuṁ **"acalā asampavedhī"**ti vuttaṁ. Yato kutoci anussavanaṁ **anussavo.** Vijjāṭṭhānādīsu kataparicayānaṁ ācariyānaṁ taṁ taṁ atthaṁ ñāpentī paveṇī **ācariyaparamparā.** Kevalaṁ attano matiyā "iti kira evaṁ kirā"ti parikappanā **itikirā.** Piṭakassa ganthassa sampadānato bhūtato tassa gahaṇaṁ **piṭakasampadānaṁ.** Yathāsutānaṁ attānaṁ ākārassa parivitakkanaṁ **ākāraparivitakko.** Tathevassa "evametan"ti diṭṭhiyā nijjhānakkhamanaṁ **diṭṭhinijjhānakkhanti.** Āgamādhigamehi vinā kevalaṁ anussutato takkamaggaṁ nissāya takkanaṁ **takko.** Anumānavidhiṁ nissāya gahaṇaṁ **nayaggāho.** Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bagavato ayaṁ therassa codanā therassa ca so avisayo, tasmā **"paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viyā"**ti vuttaṁ. Sīhanādo viyāti **sīhanādo.** Taṁsadisatā cassa seṭṭhabhāvena so cettha evaṁ veditabboti dassento **"sīhanādo"**ti-ādimāha. **Unnādayantenā**ti asanisadisaṁ karontena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṁ sodhāpetuṁ. Vimaddakkhamaṁ hi sīhanādaṁ nadanto atthato anuyogaṁ **sodheti** nāma, anuyuñjanto ca naṁ **sodhāpeti** nāma. **Dātun**ti sodhetuṁ. Keci "dānatthan"ti atthaṁ vadanti, taṁ na yuttaṁ. Na hi yo sīhanādaṁ nadati, so eva tattha anuyogaṁ detīti yujjati. **Nighaṁsanan**ti vimaddanaṁ. **Dhamamānan**ti tāpayamānaṁ. Tāpanañcettha gaggariyā dhamāpanasīsena vadati.

Sabbe teti sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe. Tenetaṁ dasseti—ye te ahesuṁ atītamaddhānaṁ tava abhinīhārato oraṁ sammāsambuddhā, tesaṁ tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya ca buddhānaṁ lokiyacittācāraṁ tvaṁ jāneyyāsi. Ye pana te abbhatītā, tato parato chinnavaṭumā chinnapapañcā pariyādinnavaṭṭā sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesaṁ sabbesampi tava

sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme kathaṁ jānissasīti. **Tenā**ti sambodhisaṅkhātena Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggañāṇena. **Evaṁsīlā**ti tādisasīlā. **Samādhipakkhā**ti samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā ekadesasarūpekasesanayena. Tattha **samādhipakkhā**ti vīriyasatiyo tadanuguṇā ca dhammā veditabbā. Jhānasamāpattīsu yebhuyyena vihāravohāro, jhānasamāpattiyo samādhippadhānāti vuttaṁ **"samādhipakkhānaṁ dhammānaṁ gahitattā vihāro gahito"**ti.

Yathā pana heṭṭhā gahitāpi samādhipaññā paṭipakkhato vimuttattā vimuccanasaṅkhātakiccavisesadassanavasena vimuttipariyāyena puna gahitā "evaṁvimuttā"ti, evaṁ dibbavihāro dibbavihāravisesadassanavasena puna gahito "evaṁvihārī"ti, tasmā sabbesaṁ samāpattivihārānaṁ vasenettha attho yujjatīti daṭṭhabbaṁ. **Vimuttīti saṅkhaṁ gacchanti** vimuccithāti katvā. Esa nayo sesesupi. **Paṭippassaddhante**ti paṭippassambhanosāpanena. Sabbakilesehi nissaṭattā asaṁsaṭṭhattā vimuttattā ca **nissaraṇavimutti** nibbānaṁ.

Anāgatabuddhānaṁ panāti **pana**-saddo visesatthajotano. Tena atītesu hāva khandhānaṁ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gatī, anāgatesu pana sabbaso asañjātesu kathanti imamatthaṁ joteti. Tenāha **"anāgatāpī"**ti-ādi. **"Attano cetasā paricchinditvā viditā"**ti kasmā vuttaṁ, nanu atītānāgate sattāhe eva pavattaṁ cittaṁ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṁ cetopariyañāṇakiccavasena vuttaṁ, atha kho pubbenivāsa-anāgataṁsañāṇānaṁ vasena vuttaṁ, tasmā nāyaṁ doso. **Viditaṭṭhāne na karoti** sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā setughātato ca. Kathaṁ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha **"thero kirā"**ti-ādi. Pāraṁ pariyantaṁ minotīti pāramī, sā eva ñāṇanti pāramiñāṇaṁ, sāvakānaṁ pāramiñāṇaṁ **sāvakapāramiñāṇaṁ.** Tasmiṁ sāvakānaṁ ukkaṁsapariyantagate jānane nāyamanuyogo, atha kho Sabbaññutaññāṇe Sabbaññutāya jānane. Keci pana "sāvakapāramiñāṇeti sāvakapāramiñāṇavisaye"ti atthaṁ vadanti, tathā sesapadesupi. **Sīla -pa-samatthan**ti sīlasamādhipaññāvimuttiñāṇasaṅkhātānaṁ

kāraṇānaṁ jānanasamatthaṁ. Buddhasīlādayo hi buddhānaṁ buddhakiccassa parehi ete buddhāti jānanassa ca kāraṇaṁ.

Anumānañāṇaṁ viya saṁsayaṭṭhitaṁ ahutvā idamidanti yathāsabhāvato ñeyyaṁ dhāreti nicchinotīti **dhammo,** paccakkhañāṇanti āha **"dhammassa paccakkhato ñāṇassā"**ti. Anu-etīti **anvayo**ti āha **"anuyogaṁ anugantvā"**ti. Paccakkhasiddhaṁ hi atthaṁ anugantvā anumānañāṇassa pavatti "diṭṭhena adiṭṭhassa anumānan"ti veditabbā. Vidite vedakampi ñāṇaṁ atthato viditameva hotīti **"anumānañāṇaṁ nayaggāho vidito"**ti vuttaṁ. **Vidito**ti viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇo**ti aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha **"apariyanto"**ti. **Tenā**ti apariyantattā, **tena** vā apariyantena ñāṇena. Etena thero yaṁ yaṁ anumeyyamatthaṁ ñātukāmo hoti, tattha tattha tassa asaṅgamappaṭihataṁ anumānañāṇaṁ pavattetīti dasseti. Tenāha **"so iminā"**ti-ādi. Tattha **iminā**ti iminā kāraṇena.

Pākārassa thirabhāvaṁ uddhamuddhaṁ āpetīti **uddhāpaṁ,** pākāramūlaṁ **ādi-**saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaṁ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṁ **paccantimaṁ.** Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṁ katvā thero attānaṁ dassetīti dassento **"ekadvāranti kasmā āhā"**ti codanaṁ samuṭṭhāpesi.

Yassā paññāyā vasena puriso paṇḍitoti vuccati, taṁ paṇḍiccanti āha **"paṇḍiccena samannāgato"**ti. Taṁtaṁitikatabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṁ.** Medhati aññāṇaṁ hiṁsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī.** Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā,** ṭhānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho,** parito pākārassa anuyāyanamaggo. Pākārabhāgā sambandhitabbā etthāti **pākārasandhi** pākārassa phullitapadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṁ vigamena evaṁ vuccatīti āha **"dvinnaṁ iṭṭhakānaṁ apagataṭṭhānan"**ti. **Chinnaṭṭhānan**ti chinnabhinnapadesaṁ, chinnaṭṭhānaṁ vā. Taṁ hi "vivaran"ti vuccati. **Kīliṭṭhan**ti malīnaṁ. **Upatāpentī**ti kilesapariḷāhena santāpenti. **Vibādhentī**ti pīḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātuṁ sakkāti āha **"anuppannāya paññāya uppajjituṁ na dentī"**ti. **Tasmā**ti

paccayūpaghātena uppajjituṁ appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā**ti catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā appitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvā**ti yāthāvato sammadeva yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṁ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vattuṁ **"apicetthā"**ti-ādi vuttaṁ. **Missakā**ti samathavipassanāmaggavasena missakā. "Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittāti paṭhamaṁ vuttattā satipaṭṭhānesu vipassanaṁ gahetvā satta bojjhaṅge yathābhūtaṁ bhāvetvāti vuttattā maggapariyāpannānaṁyeva ca nesaṁ nippariyāyabojjhaṅgabhāvato tesu ca adhigatameva hotīti bojjhaṅge maggo ca Sabbaññutaññāṇañcāti gahite sundaro pañho bhaveyyā"ti **mahāsivatthero āha. Na panevaṁ gahitaṁ** porāṇehīti adhippāyo. **Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṁ. **Thero**ti Sāriputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaraṁ viya nibbānaṁ** tadatthikehi upagantabbato upagatānañca parissayarahitasukhādhigamaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlaṁ** tadupagatānaṁ parito ārakkhabhāvato. **Anupariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttaṁ hetaṁ "pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṁ adhivacanan"ti. **Dvāraṁ viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesane añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagaraṁ paviṭṭhapavisanakānaṁ sattānaṁ sallakkhaṇato. **Dinno**ti dāpito, sodhitoti attho. Sesaṁ suviññeyyameva.

3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Pubbe sāvatthito veḷuvagāmassa gatattā vuttaṁ **"āgatamaggeneva paṭinivattanto"**ti. **Sattannan**ti upaseno revato khadiravaniyo cundo samaṇuddeso ahanti catunnaṁ, cālā upacālā sīsūpacālāti tissannanti imesaṁ sattannaṁ arahantānaṁ. **Natthi nu kho**ti etthāpi "olokento"ti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. Bhavissanti me vattāro harituṁ nāsakkhīti sambandho. **Idaṁ dāni pacchimadassanan**ti bhūtakathanamattaṁ, na tattha sālayatādassanaṁ yathā Tathāgatassa vesāliyā nikkhamitvā nāgāpalokitaṁ.

Tassa tassa visesassa adhiṭṭhānavaseneva iddhibhedadassanaṁ **iddhivikubbanaṁ.** Sīhassa vijambhanādivasena kīḷitvā nādasadisī ayaṁ dhammakathāti vuttaṁ **"sīhavikīḷito dhammapariyāyo"**ti. **Gamanakālo mayhantī**ti ettha **iti**-saddo parisamāpane. Tena therena yathārambhassa vacanapabandhassa samāpitabhāvaṁ joteti. Esa nayo sesesupi edisesu sabbaṭṭhānesu. Yugandharādayo **paribhaṇḍapabbatā**ti veditabbā. **Ekappahārenevā**ti ekappahārena iva. Svāyaṁ **iva**-saddo na sakkomīti ettha ānetvā sambandhitabbo.

Paṭipādessāmīti ṭhitakāyaṁ paṭipādessāmi. Patthanākāle anomadassissa bagavato vacanasutānusārena ñāṇena diṭṭhamattataṁ sandhāya **"taṁ paṭhamadassanan"**ti vuttaṁ. **Dhāretuṁ asakkontī** guṇasāraṁ **esa maggo**ti eso jātānaṁ sattānaṁ maraṇaniṭṭhito pantho. Punapi **evaṁbhāvino nāma saṅkhārā**ti saṅkhārā nāma evaṁbhāvino, maraṇapariyosānāti attho. **Ettakan**ti ettakaṁ kālaṁ. **Saṅkaḍḍhitvā** saṁharitvā. **Mukhaṁ vidhāyā**ti mukhaṁ chādetvā. **Agghikasatānī**ti makuḷaṅkuracetiyasatāni.

Purimadivaseti atītadivase. Yasmā dhammasenāpatino arahattappattadivaseyeva satthu sāvakasannipāto ahosi, tasmā **"pūritasāvakasannipāto esa bhikkhū"**ti vuttaṁ. **Pañca jātisatānī**ti bhummatthe, accantasaṁyoge vā upayogavacanaṁ.

Kaḷopihatthoti vilīvamayabhājanahattho. "Cammamayabhājanahattho"ti ca vadanti. **Purantare**ti nagaramajjhe. **Vane**ti araññe.

Osakkanākāravirahitoti dhammadesanāya saṅkocahetuvirahito. **Visārado**ti sāradavirahito. **Dhammo jan**ti dhammarasaṁ, ojavantaṁ desanādhammanti attho. **Dhammabhogan**ti dhammaparibhogaṁ, parehi saddhiṁ saṁvibhajanavasena pavattaṁ dhammasambhoganti desanādhammameva vadati. Tena vuttaṁ **"ubhayenapi dhammaparibhogova kathito"**ti.

Piyāyitabbato **piyehi.** Manassa vaḍḍhanato **manāpehi. Jātiyā**ti khattiyādijātiyā. **Nānābhāvo** asahabhāvo visuṁbhāvo. **Aññathābhāvo** aññathattaṁ. **Sarīran**ti rūpadhammakāyasaṅkhātaṁ sarīraṁ.

Rūpakāye hi bhijjante dhammakāyāpi bhijjanteva. **So bhijjeyyā**ti so mahantataro khandho bhijjeyya.

Dakkhiṇadisaṁ gatoti dakkhiṇadisāmukhe pavatto. **Mahākhandho viyā**ti mahanto sāravanto sākhākhandho viya. Sākhakhandhā hi disābhimukhapavattākārā, mūlakhandho pana uddhamuggato. **Soḷasannaṁ pañhānan**ti[1] soḷasannaṁ aparāpariyapavattaniyānaṁ atthānaṁ. Ñātuṁ icchito hi attho pañho.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. **Amāvasuposathe**ti amāvasi-uposathe, kālapakkha-uposatheti attho. **purimanayenevā**ti anantarasutte vuttanayeneva.

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. **Maccudheyyassā**ti maccuno pavattiṭṭhānassa.

8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. **Tasmiṁ kāle**ti paṭhamābhisambodhiyaṁ. **Bhikkhuyeva natthi** dhammacakkassa appavattitattā, **bhikkhuyeva** bhikkhulakkhaṇayogato. Ekako maggo, na dvedhāpathabhūtoti ekamaggo, taṁ **ekamaggaṁ.** Jātiyā khayo vaṭṭadukkhassa antabhūtoti jātikkhayanto, nibbānaṁ taṁ diṭṭhattā **jātikkhayantadassī**ti evamettha attho daṭṭhabbo.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. **Ayaṁ tassa laddhī**ti ayaṁ idāni vuccamānā tassa ācariyassa laddhi. **Tato anāmento**ti yena vaṁso namati, tena kāyaṁ anāmento. Tathā namanto hi patitvā cuṇṇavicuṇṇaṁ hoti. **Tan**ti kāyaṁ, **taṁ** vaṁsaṁ vā. **Ākaḍḍhento viyā**ti namitaṭṭhānato parabhāgena ākaḍḍhento viya. **Ekatobhāgiyaṁ katvā**ti yathāvuttaṁ satiṁ

---

1. Paññānanti (Aṭṭhakathāyaṁ)

sūpaṭṭhitaṁ katvā onataṁ viya katvā. Tathā karaṇaṁ pana tathā vātūpatthambhagāhāpanenāti āha **"vātūpatthambhaṁ gāhāpetvā"**ti. Tañca satiyā tadatthaṁ upaṭṭhānenāti vuttaṁ **"satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā"**ti. **Niccalova nisīdanto** antevāsī **ācariyaṁ rakkhati,** ettakaṁ ācariyassa laddhivasena vuttaṁ. **"Ācariyo vaṁsaṁ suggahitaṁ gaṇhanto"**ti-ādi sabbaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

"Attānameva rakkhatī"ti idaṁ attano rakkhaṇaṁ padhānaṁ katvā vuttaṁ, **na antevāsikan**ti avadhāraṇaphalaṁ. Attarakkhāya panettha sijjhamānāya antevāsikarakkhāpi siddhā eva hotīti. Dutiyapakkhepi eseva nayo. **So tattha ñāyo**ti yā attano eva rakkhā, sā atthato pararakkhāpi hotīti ayamettha ñāyo yuttappayogo. **Anuvaḍḍhiyā**ti yathāvaḍḍhitassa anu-anuvaḍḍhiyā. Etena paṭiladdhasampayuttapamodanākāro dassitoti āha **"sapubbabhāgāya muditāyāti attho"**ti. **Āsevanāyā**ti-ādīni padāni anudayatāpariyosānāni (yasmā satipaṭṭhānaṁ sevantassa siddhaṁ attano ca parassa ca rakkhaṇaṁ pakāsenti, tasmā)[1] "attānaṁ bhikkhave rakkhissāmīti satipaṭṭhānaṁ sevitabban"ti-ādi vuttaṁ.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. **Janapadasmiṁ kalyāṇī**ti sakalajanapade bhaddā rūpasampattiyā sikkhāsampattiyā ca sundarā seṭṭhā. Rūpasampatti ca nāma sabbaso rūpadosābhāvena rūpaguṇapāripūriyā hotīti tadubhayaṁ dassetuṁ **"chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā"**ti vuttaṁ. Taṁ duvidhampi vivaranto **"sā hī"**ti-ādimāha. **Pañcakalyāṇasamannāgatā**ti pañcavidhasarīraguṇasampadāhi samannāgatā. **Nātidīghā nātirassā**ti pamāṇamajjhimā dīghatarappamāṇā na hoti, na atirassā, lakuṇḍakarūpā na hoti. **Nātikisā**ti ativiya kisathaddhamaṁsalohitā dissamānā aṭṭhisarīrā jālasarīrā na hoti. **Nātithūlā**ti bhāriyamaṁsā mahodarā na hoti. **Nātikāḷā nāccodātā**ti ativiya kāḷavaṇṇā jhāmaṅgāro

1. ( ) Osānapattasodhakattherehi pūritapāṭho.

viya, dadhitakkādīhi pamajjitamattakaṁsalohavaṇṇā na hoti. Manussaloke tādisiyā rūpasampattiyā abhāvato **atikkantā manussavaṇṇaṁ.** Yathā pamāṇayuttā, evaṁ ārohapariṇāhayogato ca paresaṁ pasādāvahā nātidīghatādayo. Evaṁ manussānaṁ dibbarūpatāsampattīpīti vuttaṁ **"appattā dibbavaṇṇan"**ti. Ettha ca nātidīghanātirassatāvacanena ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato. Kisathūladosābhāvavacanena pariṇāhasampatti vuttā. Ubhayenapi saṇṭhānasampadā vibhāvitā, nātikāḷatāvacanena vaṇṇasampatti vuttā vivaṇṇatābhāvato. **Piyaṅgusāmā**ti pariṇatapiyaṅgupupphasadisasarīranibhāsā. **Mukhapariyosānan**ti adharoṭṭhamāha. **Ayaṁ** yathāvuttā sarīravaṇṇasampatti. **Assā**ti janapadakalyāṇiyā. **Chavikalyāṇatā** chavisampattihetukattā tassā. Esa nayo sesesupi. Nakhā eva pattasadisatāya **nakhapattāni.**

(Pasāvo sarīrāvayavena iriyananti āha **"pavattīhi attho"**ti, pasāvo yathāparitameva kanatanti, na sabhāvasandhānaṁ. Yathāvibhāvasena **uttamameva naccaṁ naccati.** Te vā vīsatiyāsūtiraṁ dhānappattiyā pavattiyā pavattimakatamandatā vibhāvasuṭatassa uttamameva gītañca gāyatīti attho.)[1] **Samatittiko telapatto**ti mukhavattisamaṁ telānaṁ pūritattā samatittikamukhaṁ telabhājanaṁ. **Antarena ca mahāsamajjaṁ antarena ca janapadakalyāṇin**ti janapadakalyāṇiyā, tassā ca naccagītaṁ pekkhituṁ sannipatitamahājanasamūhassa majjhato **pariharitabbo** netabbo. **Nan**ti telaṁ. **Āhareyyā**ti āpajjeyya. Tatridaṁ opammasaṁsandanaṁ—telapattaṁ viya kāyagatāsati, tassa pariharaṇapuggalo viya vipassako, janakāyā viya puthuttārammaṇāni, asipuriso viya mano, telassa cajanaṁ viya kilesuppādanaṁ, sīsapātanaṁ viya ariyamaggañāṇasīsānuppatti. "Kāyagatā sati no bhāvitā -pa- sikkhitabban"ti vuttattā **"pubbabhāgavipassanāva kathitā"**ti vuttaṁ.

Nālandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. ( ) Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.

3. Sīlaṭṭhitivagga

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. **Sīlānī**ti bahuvacanaṁ anekavidhattā sīlassa. Taṁ hi sīlanaṭṭhena ekavidhampi cārittādivasena anekavidhaṁ. Tenāha **"catupārisuddhisīlānī"**ti. **Pañhamaggo**ti ñātuṁ icchi tassa atthassa vīmaṁsanaṁ. Tenāha **"pañhagavesanan"**ti.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. **Puggalavasena parihānaṁ hoti** na dhammavasena. Yo na bhāveti, tasseva parihāyati. Tenāha **"yo hī"**ti-ādi.

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. **Padesato bhāvitattā**ti ekadesato bhāvitattā bhāvanāpāripūriyā ananuppattattā. Tenāha **"cattāro himagge"**ti-ādi.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. **Samattā bhāvitattā**ti pariyattā bhāvitattā.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Mahāvisayattā mahatiyo abhiññā etassāti **mahābhiñño,** tassa bhāvoti sabbaṁ vattabbaṁ. **"Satatavihāravasena vuttan"**ti vatvā tamatthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **"thero kirā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tassā**ti therassa. **Āvajjanassa gatin**ti ekāvajjanasseva gamanavīthiṁ. **Anubandhati** cakkavāḷānaṁ sahassaṁ ekāvajjaneneva sahassalokadhātuyā icchitamatthaṁ jānituṁ samatthoti dasseti.

Sīlaṭṭhitivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

397-407. **Yā vedanā sammasitvā**ti yā tebhūmakavedanā sammasitvā. **Tāvassā**ti tā tebhūmakavedanā eva assa bhikkhuno. Sadisavasena cetaṁ vuttaṁ, aniccādisammasanavasena **viditā** pubbabhāge sammasanakāle **upaṭṭhahanti. Pariggahitesū**ti parijānanavasena paricchijja gahitesu. **"Vedanā** taṇhāpapañcassa, **vitakko** mānapapañcassa, **saññā** diṭṭhipapañcassa mūlavasena sammasanaṁ vuttā"ti vadanti. "Vedanāvitakkasaññā taṇhāmānadiṭṭhipapañcānaṁ mūladassanavasenā"ti apare.

Ananussutavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Amatavagga

2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. **Sārammaṇasatipaṭṭhānā**ti ārammaṇalakkhitā satipaṭṭhānā kathitā, na satilakkhaṇā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. **Suddhikaṁ katvā** visuṁ visuṁ katvā. Tathā ca vuttaṁ pāḷiyaṁ "kāye vā bhikkhū"ti.

6. Pātimokkhasaṁvarasuttavaṇṇanā

412. **Jeṭṭhakasīlan**ti padhānakasīlaṁ. Sīlaggahaṇaṁ hi pāḷiyaṁ pātimokkhasaṁvaravaseneva āgataṁ. Tenāha **"tipiṭakacūḷanāgatthero panā"**ti-ādi. Tattha **pātimokkhasaṁvarova sīlan**ti avadhāraṇaṁ itaresaṁ tiṇṇaṁ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṁ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca chasikkhāpadavītikkamane gilānapaccayassa appaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇī**ti indriyasaṁvarādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma natthī**ti sīlapariyāyena tesaṁ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṁ nāma natthīti nippariyāyasīlataṁ

tesaṁ paṭikkhipati. **Chadvārarakkhaṇamattamevā**ti tassa sallahukatamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvappattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayuppattimattakan**ti phalena hetuṁ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṁ uppatti. **Idamatthan**ti idaṁ payojanaṁ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṁvarādīni tīṇi padhānasīlassa paripālanaparisodhanavasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasīlasseva padhānabhāvaṁ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṁ **"yassā"**ti-ādimāha. Tattha **so**ti pātimokkhasaṁvaro. **Sesāni** indriyasaṁvarādīni. Pātimokkhasaddassa attho pana Visuddhimaggasaṁvaṇṇanādīsu vitthārito, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbo.

Ācārena ca gocarena ca sampannoti kāyikacetasika-avītikkamasaṅkhātena ācārena ca navesiyādigocaratādisaṅkhātena gocarena ca sampanno, sampanna-ācāragocaroti attho. **Appamattakesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu. "Dukkaṭadubbhāsitamattesū"ti apare. **Vajjesū**ti akaraṇīyesu gārayhesu. Te pana ekantato akusalā hontīti āha **"akusaladhammesū"**ti. **Bhayadassāvī**ti bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṁ sineruppamāṇaṁ viya katvā bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṁ sineruppamāṇaṁ viya katvā dassanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṁ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesūti niddhāraṇe bhumman**ti samudāyato avayavaniddhāraṇaṁ dassento **"sikkhāpadesu taṁ taṁ sikkhāpadan"**ti-ādimāha, sikkhāpadaṁ samādātabbaṁ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Sikkhā**ti adhisīlasikkhā. Pubbe **pada**-saddo adhiṭṭhānaṭṭho, idha bhāgatthoti daṭṭhabbanti āha **"sikkhākoṭṭhāsesū"**ti. Mūlapaññatti-anupaññatti-ādibhedaṁ yaṁkiñci sikkhitabbaṁ pūretabbaṁ sīlaṁ, taṁ pana dvāravasena duvidhamevāti āha **"kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā"**ti. Imasmiṁ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṁ sikkhābhāgesu kassaci visuṁ aggahaṇato. Tenāha **"taṁ taṁ sabban"**ti. "Tato tvaṁ bhikkhu sīlaṁ nissāyā"ti vacanato anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhiyopi sīlanti vuttā, tasmā imasmiṁ sutte **"pātimokkhasaṁvarasīlameva kathitan"**ti vuttaṁ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Etthāpi manosucaritaṁ sīlaṁ nāmāti dassetīti katvā vuttaṁ **"pacchimāpi tayo"**ti. Anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhidhammā sīlaṁ hotīti veditabbā kāyavacīsucaritehi saddhiṁ manosucaritampi vatvā "tato tvaṁ bhikkhu sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāyā"ti vuttattā. Sesaṁ vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamesū**ti chaṭṭhasattamavaggesu apubbaṁ natthi. Tena vuttaṁ **"heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo"**ti. Vaggapeyyālato pana imasmiṁ satipaṭṭhānasaṁyutte katipayavaggā saṅgahaṁ ārūḷhā, tathāpi tesaṁ atthavisesābhāvato ekaccesu potthakesu mukhamattaṁ dassetvā saṁkhittā, ekaccesu atisaṁkhittāva, te saṅkhepavasena dve katvā **"chaṭṭhasattamesū"**ti vuttaṁ.

Amatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyasaṁyutta

1. Suddhikavagga

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. **Catubhūmaka -pa- labbhanti** kusalābyākatabhāvato tesaṁ tiṇṇaṁ indriyānaṁ. **Vīriyindriyasamādhindriyāni -pa- Sabbatthalabbhanti** kusalattikasādhāraṇattā. **Catubhūmaka -pa- vasenā**ti catubhūmakadhammaparicchedavasena ceva kusalādīhi sabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena ca vuttanti attho.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhasaccabhāvena na pajānanti. Taṁ hi pariññeyyatāya dukkhasaccasaṅgahaṁ. **Samudayasaccavasenā**ti taṇhāvijjādiṁ saddhindriyassa samudayasaccabhāvena na pajānanti. **Nirodhan**ti saddhindriyassa anupādāya nirodhanimittaṁ nibbānaṁ. **Paṭipadan**ti saddhindriyanirodhagāminiṁ paṭipadaṁ ariyamaggaṁ. **Sesesū**ti vīriyindriyādīsu.

Sukkapakkheti "saddhindriyaṁ pajānantī"ti-ādinayappavatte anavajjapakkhe. **Adhimokkhavasena āvajjanasamudayā**ti "atthi dinnan"ti-ādinayappavattapubbabhāgabhūtasaddhādhimokkhavasena āvajjanuppattiyā. Tasmā paṭhamuppannā saddhā eva hettha "āvajjanan"ti vuttā, na manodvārāvajjanaṁ. Esa nayo sesesupi. Tasmā paṭhamuppannā āvajjanā paggahuppattiṭṭhānānaṁ tikkhānaṁ vīriyindriyādīnaṁ paṭhamuppattiyā āvajjanapariyāyena vuttāti daṭṭhabbaṁ. Dubbalā hi paṭhamuppannā paggahābhāvato vīriyindriyādīnaṁ samudayoti balavabhāvappattavīriyindriyādikassa āvajjanaṭṭhāniyāni hontīti tesaṁ samudayoti vuttā, pubbe adhimuccanādivasena pavattassa āvajjanassa samudayāti attho. Puna **chandavasenā**ti kattukāmatākusalacchandavasena saddhādīnaṁ uppādetukāmatākārappavattassa chandassa vasena. **Manasikāravasena āvajjanasamudayā**ti saddhindriyādivasena pavattassa dubbalassa tassa nibbattakayonisomanasikāravasena āvajjanassa uppattiyā. **Evampī**ti "adhimokkhavasenā"ti-ādinā vuttākārenapi. **Chasu**

suttesūti dutiyato paṭṭhāya chasu suttesu. **Catusaccameva kathitaṁ.** Assādaggahaṇena hi samudayasaccaṁ, ādīnavaggahaṇena dukkhasaccaṁ, nissaraṇaggahaṇena nirodhamaggasaccāni gahitānīti. Paṭhamasutte pana indriyānaṁ sarūpadassanamevāti.

8. Dabbasuttavaṇṇanā

478. Soto āpajjīyati[1] etenāti **sotāpatti,** anāgataṁ patipaṭhamamaggo. **Soto**ti ariyamaggasoto daṭṭhabbo. **Āpajjīyatī**ti ādito paṭipajjīyati. Paṭhamamaggapaṭilābhanimittāni sotāpannassa aṅgāni idha **"sotāpattiyaṅgānī"**ti vuttāni, tāni pana tīsu ṭhānesu saddhā ariyakantasīlañcāti veditabbāni. **Savisaye**ti sakavisaye. **Jeṭṭhakabhāvadassanatthan**ti padhānabhāvadassanatthaṁ, yattha saddhādi-indriyānaṁ sātisayakiccaṁ, tesaṁ kiccātirekataṁ dassetunti attho. Idāni tamatthaṁ upamāhi vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Patvā**ti attano kiccātirekaṭṭhānaṁ paṭilabhitvā. **Pubbaṅgaman**ti saddahanakiccesu purecāraṁ dhorayhaṁ. **Sesāni** vīriyindriyādīni. **Tadanvayānī**ti tadanugatāni tassa saddhindriyādikassa pakkhikāni. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkhe**ti jhānasaṅkhāte vimokkhe samādhipadhānatāya jhānānaṁ. Evañca katvā "sotāpattiyaṅgāni patvā"ti idañca vacanaṁ samatthitaṁ hoti. Saddhūpanisaṁ hi sīlanti. **Ariyasaccāni patvā**ti cattāri saccāni abhisametabbāni pāpuṇitvā.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Nepakkaṁ vuccati paññāti āha **"paññāyetaṁ nāman"**ti. Nipāyati saṁkilesadhamme visoseti nikkhāmetīti nipako, thiratikkhasatipuggalo, tassa bhāvo **nepakkan**ti satiyāpi nepakkabhāvo yujjateva. Evaṁ hi "satinepakkenā"ti idaṁ vacanaṁ samatthitaṁ hoti, satiyā ca nepakkenāti evaṁ vuccamānena satiniddeso nāma kato hotiyeva. **Asukaṁ nāma** suttaṁ vā kammaṭṭhānaṁ vā **me bhāsitan**ti. Vossajjīyati saṅkhāragataṁ etasmiṁ adhigateti **vossaggo,** nibbānaṁ. Taṁ

---

1. Sotaṁ āpajjissati (Ka)

ārammaṇaṁ karitvāti āha **"nibbānārammaṇaṁ katvā"**ti. **Gacchantiyā**ti saṅkhārānaṁ udayañca vayañca[1] udayabbayaṁ gacchantiyā bujjhantiyā. Tenāha **"udayabbayapariggāhikāyā"**ti. **Saddhāsatipaññindriyāni pubbabhāgāni** "itipi so bagavā arahaṁ, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā, udayatthagāminiyā paññāyā"ti ca vuttattā. "Āraddhavīriyo viharati, so anuppannānan"ti-ādinā ca vuttattā **vīriyindriyaṁ missakaṁ.** "Vossaggārammaṇaṁ karitvā"ti vuttattā **samādhindriyaṁ nibbattitalokuttarameva. Ayamevā**ti yvāyaṁ navame vutto. Ayameva pubbabhāgamissakalokuttarattadhammaparicchedo.

Suddhikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Mudutaravagga

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. **Sammappadhāne ārabbhā**ti sammappadhāne bhāvanāvasena ārabbha. Tenāha **"bhāvento"**ti. Yathā vīriyindriyaniddese "cattāro sammappadhāne ārabbha vīriyaṁ paṭilabhatī"ti desanā āgatā, evaṁ satindriyaniddese "cattāro satipaṭṭhāne ārabbha satiṁ paṭilabhatī"ti, tasmā **"satindriyepi eseva nayo"**ti vuttaṁ. Saddhindriyādiniddesesu pana na tathā deseti.

2. Paṭhamasaṁkhittasuttavaṇṇanā

482. Indriyānaṁ tikkhādibhāvo vipassanāvasena vā maggavasena vā phalavasena vā gahetabboti vuttaṁ **"tatoti -pa- veditabban"**ti. Nanu cettha mudubhāvo eva pāḷiyaṁ gahitoti? Saccametaṁ, taṁ pana tikkhabhāve asati na hoti tikkhādibhāvoti vuttaṁ. Yato hi ayaṁ mudu, ito taṁ tikkhanti vattabbataṁ labhati apekkhāsiddhattā tikkhamudubhāvānaṁ pārāpāraṁ viya. Idāni "tato"ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"samattānī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **samattānī**ti sampannāni[2].

---

1. Atthañca (Ka)
2. Samuppannāni (Ka)

Itaraṁ tasseva vevacanaṁ. **Samattānī**ti vā pariyattāni, samattānīti attho. "Tato mudutarāni dhammānusārīmaggassā"ti kasmā vuttaṁ, tatoti hi sotāpattimaggavipassanindriyāni adhippetāniyeva, "tato mudutarānī"ti vuttapaṭhamamaggo dhammānusārī vā siyā saddhānusārī vāti byabhicarati? Nāyaṁ doso, sotāpattimaggekadesavaseneva laddhabbapaṭhamamaggāpekkhāya vipassanāya vibhāgassa adhippetattā. Yo hi sotāpanno hutvā iriyāpathaṁ akopetvā yathānisinnova sakadāgāmimaggaṁ pāpuṇāti, tassa vipassanindriyāni sandhāya avibhāgena vuttaṁ "tato mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni nāmā"ti. Yo pana sotāpanno hutvā kālantarena sakadāgāmī hoti, tassa sotāpattimaggatthāya pavattāni vipassanindriyāni nāma honti. So ce dhammānusārīgotto, tassa yathāvuttavipassanindriyato mudutarānīti **"tato mudutarāni dhammānusārīmaggassā"**ti vuttaṁ. Vipassanindriyāni nāmāti ānetvā sambandho. Dhammānusārīvipassanindriyato saddhānusārīvipassanindriyānaṁ mudubhāvassa kāraṇaṁ sayameva vakkhati. Dhammena paññāya maggasotaṁ anussaratīti **dhammānusārī,** paññuttaro ariyo. Saddhāya maggasotaṁ anussaratīti **saddhānusārī**, saddhuttaro ariyo.

Evaṁ vipassanāvasena dassetvā maggavasena dassetuṁ **"tathā"**ti-ādi āraddhaṁ. Sampayogato sabhāvato ca arahattamaggapariyāpannāni **arahattamaggindriyāni. Arahattaphalindriyānī**ti etthāpi eseva nayo.

Idāni phalavasena dassetuṁ **"samattāni paripuṇṇānī"**ti-ādi vuttaṁ sotāpattimaggaṭṭhapuggalavasena nānattaṁ jātaṁ, tasmā te dvepi idha tatiyavāre na labbhantīti adhippāyo. Dhammānusārīsaddhānusārīnaṁ nānattaṁ kathaṁ jātanti āha **"āgamanenapi maggenapī"**ti. Tadubhayaṁ dassento **"saddhānusārīpuggalo"**ti-ādimāha. **Uddisāpento**ti uddesaṁ gaṇhanto.

Maggo tikkho hoti upanissayindriyānaṁ tikkhavisadabhāvato tenāha **"sūraṁ ñāṇaṁ vahatī"**ti. **Asaṅkhārenā**ti saraseneva. **Appayogenā**ti tasseva vevacanaṁ. Dhammānusārīpuggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṁ sakkoti. Saddhānusārīpuggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṁ sakkoti, tasmā dhammānusārissa

pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṁ adandhaṁ tikhiṇaṁ hutvā vahati, yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṁ chindantassa chinnaṭṭhānaṁ maṭṭhaṁ hoti, asi khippaṁ vahati, saddo nasuyyati, balavavāyāmakiccaṁ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Saddhānusārino pana pubbabhāgakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṁ dandhaṁ na tikhiṇaṁ asūraṁ hutvā vahati, yathā nāma nātitikhiṇena asinā kadaliṁ chindantassa chinnaṭṭhānaṁ na maṭṭhaṁ hoti, asi sīghaṁ na vahati, saddo suyyati, balavavāyāmakiccaṁ icchitabbaṁ hoti, evarūpā saddhānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Evaṁ santepi kilesakkhaye nānattaṁ natthi. Tenāha **"kilesakkhaye panā"**ti-ādi. **Avasesā ca kilesā khīyanti** saṁyojanakkhayāya yogattā.

3. Dutiyasaṁkhittasuttavaṇṇanā

483. **Tato**ti phalato phalavemattatāya cariyamānattā. **Indriyavemattatā** saddhādīnaṁ indriyānaṁ nānattena. **Phalanānattan**ti arahattaphalādinānattaṁ. **Puggalanānattan**ti anāgāmi-ādipuggalanānattaṁ.

4. Tatiyasaṁkhittasuttavaṇṇanā

484. Sīlakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūraṁ arahattamaggaṁ karonto nipphattito **arahattaphalaṁ ārādheti** nipphādeti. **Tayo padesamagge**ti sīlakkhandhādīnaṁ apāripūriyā ekadesabhūte tayo heṭṭhimamagge. **Padesaṁ** heṭṭhimaphalattayaṁ. **Catūsū**ti imasmiṁ vagge paṭhamādīsu catūhu suttesu. Kāmaṁ cettha tatiye "tatoti phalavasena nissakkan"ti vuttaṁ, catutthe "paripūraṁ paripūrakārī ārādheti, padesaṁ padesakārī"ti, "catūsupi suttesu missakāneva indriyāni kathitānī"ti pana vacanato vipassanāvasenapi yojanā labbhatevāti daṭṭhabbaṁ.

5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā

485-487. **Vipassanāvasena nissakkaṁ veditabbaṁ,** na maggaphalavasena imasmiṁ sutte sabbasova vipassanindriyānaṁ eva adhippetattā. Idāni

tamatthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **“paripuṇṇāni hī”**ti-ādi vuttaṁ. Avihādīsu pañcasu suddhāvāsesu tattha tattha āyuvemajjhaṁ anatikkamitvā antarā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **antarāparinibbāyī,** asaṅkhārena appayogena sarasatova parinibbāyanato **asaṅkhāraparinibbāyī,** tabbipariyāyato **sasaṅkhāraparinibbāyī,** uddhaṁ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṁ vaṭṭasotaṁ vāti **uddhaṁsoto,** uddhaṁ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṁsoto,** akaniṭṭhabhavaṁ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**ti evamettha saddattho daṭṭhabbo.

Imasmiṁ pana ṭhāneti “vipassanāvasena nissakkan”ti vuttaṭṭhāne. **Arahattamaggeyeva ṭhatvā**ti imasmiṁyeva bhave arahattamaggeyeva, na vipassanāya ca ṭhatvā. **Pañca nissakkāni nīharitabbānī**ti “tato mudutarehi antarāparinibbāyī hotī”ti-ādīni pañca nissakkāni niddhāretvā kathetabbāni. Idāni tamatthaṁ vivaranto **“arahattamaggassa hī”**ti-ādimāha. Tattha avihādīsu uppajjitvā uppannasamanantarāya parinibbāyanato **paṭhama-antarāparinibbāyī,** tattha āyuppamāṇavemajjhaṁ appatvāva parinibbāyanato **dutiya-antarāparinibbāyī,** āyuvemajjhaṁ patvā parinibbāyanato tato paraṁ **tatiya-antarāparinibbāyī** veditabbo. “Pañca nissakkānī”ti kasmā vuttaṁ, nanu asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīti vattabbanti? Na vattabbanti dassento āha **“asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañcajanā”**ti.

Tīṇi nissakkānīti “tato mudutarehi sotāpanno hotī”ti-ādīni tīṇi nissakkapadāni. Idha sakadāgāmī na gahito, so anāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbo, anāgāmimaggassa vipassanindriyehi mudutarehi sakadāgāmī hoti. **Sakadā -pa- mudutarānī**ti idaṁ sakadāgāmimaggassa vipassanindriyehi ekabījisaṅkhātasotāpannavipassanindriyāni mudutarāni hontīti tīṇi katvā vuttaṁ. **Dhammānusārī**ti-ādidvayaṁ kolaṁkolādidvayena gahitaṁ hotīti. **Sakadāgāmimaggassa hī**ti-ādi vuttasseva atthassa vivaraṇaṁ. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamāni vuttanayānevā**ti chaṭṭhasattamāni suttāni dutiyatatiyesu vuttanayāneva. Tattha pana missakāni indriyāni kathitāni, idha pubbabhāgavipassanindriyāni kathitānīti ayameva viseso.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. **Tan**ti maggaphalavasena nissakkaṁ. **Pāḷiyaṁ vuttameva** "arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanno hotī"ti-ādinā. **Aṭṭhahī**ti catūhi phalehi catūhi ca maggehīti aṭṭhahi. **Bahibhūto** na antobhāvo. **Lokuttarāneva indriyāni kathitāni** maggaphalacittuppādapariyāpannattā.

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. **Indriyasampanno**ti ettha **sampanna**saddo paripūri-atthoti āha **"paripuṇṇindriyo"**ti. **Missakāni indriyāni kathitāni** sāmaññatova desitattā.

Mudutaravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Chaḷindriyavagga

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. **Itthibhāve**ti itthitāya. **Indaṭṭhaṁ**[1] **karoti** tathāsattajanasāmaññakāraṇabhāvato[2]. Itthiyā eva indriyaṁ **itthindriyaṁ.** Esa nayo purisindriye. **Jīvite**ti sahajātadhammānaṁ jīvane pālane pavattane. **Vaṭṭindriyānī**ti vaṭṭahetubhūtāni indriyāni. Imesu hi upādinna-indriyesu sati vaṭṭaṁ vattati paññāyati.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. **Ajānitapubbaṁ dhammam**ti catusaccadhammamāha, tathā **tesaṁyeva ñātadhammānan**ti. Ayaṁ panettha attho—ājānātīti **aññā,** paṭhamamaggena ñātamanatikkamitvā jānātīti attho. Sotāpannādīnaṁ cha-ariyānaṁ etaṁ nāmaṁ. Aññassa indriyāni **aññindriyāni. Aññātāvīsū**ti ājānitavantesu. Yasmā aggaphaladhammesu ñāṇakiccaṁ sātisayaṁ, tasmā taṁ kiccaṁ sesadhammesupi samāropetvā vuttaṁ **"aññātāvīsu arahattaphaladhammesū"**ti. **Tattha tattha** tesu tesu maggaphalesu. **Tena tenākārenā**ti anaññātajānanādi-ākārena.

---

1. Indattaṁ (Ka) 2. Tathā sattaghanasamaññākāraṇabhāvato (Ka)

4. Ekabījisuttavaṇṇanā

494. **Vipassanato nissakkan**ti vipassanindriyehi nissakkaṁ. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **"samattānī"**ti-ādimāha. **Tīṇi nissakkāni eva midha pañca nissakkāninīharitabbāni** ekabīji-ādivibhāvanato. Tenāha **"sakadāgāmimaggassa hī"**ti-ādi. **Sotāpattimaggassa vipassanindriyāni** nāma tenattabhāvena sakadāgāmimaggaṁ pattuṁ gacchantassa sotāpannassa vipassanindriyāni. Pañcapi te sotāpattimaggassa bhedāyevāti **"sakadāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbānī"**ti vuttaṁ.

Ekabījīti ettha khandhabījaṁ nāma kathitaṁ. Yassa hi sotāpannassa ekaṁ khandhabījaṁ atthi ekaṁ attabhāvaggahaṇaṁ, so ekabīji nāma. Tenāha **"sotāpanno hutvā"**ti-ādi. **Mānusakaṁ bhavan**ti idaṁ panettha desanāmattaṁ, devabhavaṁ nibbattetītipi vattuṁ vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmānetāni. Ettakaṁ hi pamāṇaṁ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṁ kolaṁkolo, ettakaṁ ekabījīti bagavatā etesaṁ nāmaṁ gahitaṁ.

Dve tayo bhaveti devamanussesu eva dve tayo bhave. Sambodhicatusaccadhammo paraṁ ayanaṁ nissayo gati etassāti **sambodhiparāyaṇo.** Kulato kulaṁ gacchatīti **kolaṁkolo.** Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogesu kulesu eva nibbattatīti attho. Kevalopi hi kula-saddo mahābhogakulameva vadati. **Dve vā tīṇi vā kulānī**ti devamanussavasena dve vā tayo vā bhaveti ayampi missakabhavena kathito. Jātassa kumārassa viya ariyāya jātiyā jātassa nāmametaṁ, yadidaṁ niyatoti sattakkhattuparamādikoti ca samaññāti dassento āha **"bhagavatā gahitanāmavasenevā"**ti-ādi.

Yadi pubbahetuniyamato sotāpanno ca niyatoti sotāpattimaggato uddhaṁ tiṇṇaṁ maggānaṁ upanissayābhāvato pubbahetukiccaṁ natthīti sotāpattimaggassa upanissayabhāvo āpajjati. Yadi tassapi pubbahetu-upanissayo siyā, tāva niyamato sotāpattimagguppattito pubbe eva niyamito, yāvañca akaniṭṭhaṁ tassa pubbahetu

nāma, ahetukatā āpannā, iccassa ahetu appaccayā nipphatti pāpuṇāti. Kiñca hetu ce? Niyamato sotāpanno ca niyatoti paṭhamamaggādhigameneva anukkamena upari tiṇṇaṁ maggānaṁ kiccāni nipphajjanti, evaṁ sattakkhattuparamatādiniyame sati sattamabhavādito uddhaṁ pavattatāya dukkhassa mūlabhūtā kilesā paṭhamamaggeneva khīṇāti upari tayo maggā akiccā siyuṁ. Tenāha **"paṭhamamaggassa upanissayo kato nāmā"**ti-ādi.

Yadi upari tayo maggā sattakkhattuparamāditaṁ niyamenti, tato ca añño sotāpanno natthīti sotāpattimaggassa akiccakatā[1] nippayojanatā āpajjeyya. Atha sakkāyadiṭṭhi-ādippahānaṁ tassa kiccaṁ, tesaṁ tesaṁ pahānena sattakkhattuparamādiniyamatāya bhavitabbaṁ, yāva uparimaggā eva hontīti sattabhavādito uddhamapavattanato tena vinānena sakkāyadiṭṭhi-ādippahānena ca tena vinā bhavitabbanti āha **"paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppannāti āpajjatī"**ti. **Tiṇṇaṁ maggānan**ti upari tiṇṇaṁ maggānaṁ. **Vipassanā niyametīti yujjatī**ti vuttamatthaṁ vivaranto **"sace hī"**ti-ādimāha.

Sotāpanno vaṭṭajjhāsayo. Tatrekacce pākaṭe paññāte dassento **"anāthapiṇḍiko"**ti-ādimāha. **Idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassā**ti yo imasmiṁ kāmabhave ṭhito manussadevavasena vokiṇṇabhavūpapattiko sukkhavipassako ca, tassa vasena. **Nāmaṁ kathitan**ti sattakkhattuparamoti nāmaṁ kathitaṁ. Keci pana "kāmabhave sattakkhattuṁyeva uppajjati, na tato"ti vadanti, taṁ vīmaṁsitabbaṁ.

Sodhessāmīti jambudīpe kenaci tepiṭakena bhikkhunā saddhiṁ piṭakattayameva mayhaṁ uggahaparipucchāvasena sodheyyāmīti **paratīraṁ** jambudīpaṁ gato. Yo bhikkhu sakkotīti yojanā. Aniccānupassanādīsu ekamukhena abhiniviṭṭhenapi abhidhammapariyāyena tīhi eva vimokkhehi maggaṁ labhatīti abhinivesabhedena tayo puggalā suññatato vuṭṭhitā, tathā tayo appaṇihitato vuṭṭhitāti cha honti, teva saddhādhurapaññādhuravasena **dvādasa sakadāgāmino,** tathā **arahanto,** tayo

---

1. Kiccakatā (Ka)

antarāparinibbāyino eko upahaccaparinibbāyī eko uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmīti pañca, te asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyibhedena dasāti avihādīsu catūsupi cattālīsa, akaniṭṭhe pana uddhaṁsoto natthīti **aṭṭhacattālīsa anāgāmino. Vipassanā kathitā** sammasanacārassa kathitattā.

5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Yathā cakkhussa sahajātatadindriyanissitadhammesu adhipateyyaṁ anuvattanīyattā, evaṁ taṁdvārikadhammesupi adhipateyyaṁ tehi anuvattanīyattāti vuttaṁ "**adhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhenā**"ti. Esa nayo sesindriyādīsupi. **Catusaccavasena kathitāni** sabhāvādivibhāvanassa kathitattā.

Chaḷindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Sukhindriyavagga

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Yathā cakkhu dassane adhipateyyaṭṭhena cakkhundriyaṁ, evaṁ sukhavedanā sukhane adhipateyyaṭṭhena sukhindriyaṁ. Esa nayo sesesupi. **Sesaṁ tebhūmakan**ti sesaṁ bhūmittayavasena tebhūmakaṁ.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. **Kāyikan**ti ayamassa nissayavasena niddesoti āha "**kāyapasādavatthukan**"ti. **Sarūpaniddeso** sukhaṁ sukhindriyassa sarūpanti. Sādanīyaṭṭhena dhammapadāni attani assādayatīti **sātaṁ,** madhuraṁ. **Vedayitan**ti vediyanaṁ, anubhavananti attho. **Aññadhammavisiṭṭho**ti phassādīhi aññehi dhammehi visadiso. **Kāyikan**ti pasādakāyasannissitaṁ. **Cetasikan**ti cetosannissitaṁ. Tena vuttaṁ "**ettha panā**"ti-ādi. **Kāyapasāda -pa- natthi,** tasmā "**cattāro pasādakāye vatthuṁ katvā**"ti vuttaṁ.

---

1. Sammasanapādakassa (Ka)

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. **Dvinnaṁ araṇīnan**ti adharuttarāraṇīnaṁ. Kiñci dvayaṁ saṁghaṭṭitamattaṁ hutvā samodhānagataṁ hotīti taṁnivattanatthaṁ "**saṁghaṭṭanasamodhānā**"ti vuttaṁ. Punappunaṁ saṁghaṭṭanena hi tejopātubhāvo. **Adharāraṇī viya vatthārammaṇaṁ** asatipi vāyāme tajjasamphassapaccayato. **Uttarāraṇī viya phasso** vatthārammaṇādiphassena pavattanato. **Saṁghaṭṭo viya phassa saṁghaṭṭanaṁ** araṇidvayasaṁghaṭṭanā viya phassasseva vatthārammaṇesu saṁghaṭṭanākārena pavattito. **Aggi viya vedanā** anudahanaṭṭhena khaṇikāvāyañca. **Vatthārammaṇaṁ vā uttarāraṇī viya** indhanāpātagahaṇādīsu ussāhassa viya pavattisambhavato. **Phasso adharāraṇī viya** nirussāhanirīhatāvasena attasādhanato.

10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Rasanaṁ bhañjanaṁ nirujjhanaṁ raso, yo yo dhammānaṁ raso yathādhammaraso, tena **yathādhammarasena. Paṭipāṭiyā**ti kamena, ubhayenapi dhammānaṁ pahānakkamenāti vuttaṁ hoti. **Imasmiṁ indriyavibhaṅge**ti imasmiṁ indriyasaṁyuttasaññite indriyavibhaṅge. **Adesitattā**ti sesasuttāni viya "sukhindriyan"ti-ādinā adesitattā idaṁ **uppaṭipāṭikasuttaṁ nāma. Valiyā** kharasamphassāya **phuṭṭhassa. Tan**ti kaṇṭakavedanādiṁ. **Etassa** dukkhindriyassa.

Tesaṁ tesanti domanassindriyādīnaṁ. **Kāraṇavasenevā**ti taṁtaṁasādhāraṇakāraṇavasena. Tesaṁ hi visesakāraṇaṁ dassento "**pattacīvarādīnaṁ vā**"ti āha.

Ekatovāti punappunaṁ paduddhāraṇaṁ akatvā ekajjhameva. Dutiyajjhānādīnaṁ upacārakkhaṇe eva nirujjhantīti ānetvā sambandho. **Tesaṁ** dukkhindriyadomanassādīnaṁ. **Atisayanirodho**ti suṭṭhu pahānaṁ ujuppaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodhoyevā**ti nirodhamattameva. **Nānāvajjane**ti yena āvajjanena appanāvīthi hoti, tato bhijjāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyaṁ hi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṁ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho

visamāsanupatāpo. Pītipharaṇenāti pītiyā pharaṇarasattā. Pītisamuṭṭhānānaṁ vā paṇītarūpānaṁ kāyassa byāpanato vuttaṁ. Tenāha **"sabbo kāyo sukhokkanto hotī"**ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti **pi**-saddo aṭṭhānapayutto, so "pahīnassā"ti ettha ānetvā sambandhitabbo "pahīnassapi domanassindriyassā"ti. Etaṁ domanassindriyaṁ uppajjatīti sambandho. "Tassa mayhaṁ aticiraṁ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi vihaññī"ti ca vacanato kāyacittakhedānaṁ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriyanti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānupacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya. "Tatthassa siyā uppattī"ti idaṁ parikappavacanaṁ upacārakkhaṇe domanassassa suppahīnabhāvadassanatthaṁ. Tathā hi vuttaṁ **"na tveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā"**ti. Pahīnampi somanassindriyaṁ pīti viya na dūreti katvā **"āsannattā"**ti vuttaṁ. Nānāvajjanupacāre pahīnampi pahānaṅgaṁ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyyāti imamatthaṁ dassento **"appanāppattāyā"**ti-ādimāha. "Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantī"ti vadanti. **Aparisesan**ti suvikkhambhitanti katvā vikkhambhanena anavasesaṁ.

Tathattāyāti tathabhāvāya paṭhamajjhānasamaṅgitāya. Sā panassa uppādanena vā uppannassa samāpajjanena vā hotīti vuttaṁ **"uppādanatthāya samāpajjanatthāyā"**ti. **Dvīsū**ti navamadasamesu suttantesu.

Sukhindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Jarāvagga

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pamukhe, pāsādassa ca pacchimabhāge ātapo pacchātapo, tasmiṁ **pacchātape.** So hi pāsādassa pamukhabhāvena kato. Kiṁ pana bhagavato vajirasāraṁ sarīraṁ otāpetabbaṁ hotīti āha

"sammāsambuddhassā"ti-ādi. **Ayañca** imaṁ suttaṁ desitasamaye. **Na sakkoti** byāmappabhāya kāyaci pabhāya anabhibhavanīyattā. Kiñcāpi buddhābhā sūriyābhāya anabhibhavanīyā, ghammasabhāvatāya pana rasmīnaṁ parito pharantī sūriyābhā tikhiṇā uṇhāti āha **"rasmitejan"**ti. Idāni tamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yatheva hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Suvaṇṇāvaṭṭaṁ viyāti acche suvaṇṇapatte vinivatta-āvaṭṭaṁ viya. **Garahaṇacchariyaṁ nāma kiretaṁ** "acchariyametaṁ avisicchephalavadan"ti-ādīsu viya. **Na evametarahī**ti attano pākaṭavasena vadati, na itaresampīti. **Sirājālā**ti sirāsantānā. **Evarūpaṁ na hotī**ti aññesaṁ pākatikasattānaṁ vuttākāraṁ viya na hoti puññasambhārassa uḷāratamattā vipaccanassa[1] pariyantagatattā. Tenāha **"aññesaṁ apākaṭan"**ti. **Valiyāvaṭṭakan**ti appakaṁ valiyāvaṭṭaṁ. Tenāha **"kesaggappamāṇan"**ti. **Sabbānī**ti sirājālāni. **Purato vaṅko**ti thokaṁ purato natamattaṁ sandhāyāha. Tena vuttaṁ **"svāyaṁ aññesaṁ apākaṭo"**ti. **Nayaggāhato**ti anumānato. **Dhī tan**ti **dhī**-saddayoge upayogavacanaṁ. **Dhī**ti jigucchanatthe nipāto. **Dhikkāro**ti jigucchāpayogo. **Taṁ phusatū**ti tuyhaṁ pāpuṇātu.

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

612. **Aññamaññassā**ti añño aññassa. **Na paccanubhoti** attano avisayabhāvato. Idāni taṁ aññavisayataṁ anvayato byatirekato vibhāvetuṁ **"sace hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Visayāni paṭisaranti etthāti **paṭisaraṇaṁ.** Indriyaviññāṇāni hi asatipi tādise adhippāye attano ārammaṇassa yāthāvato sampajānanato pavedanavijānanāni[2] karontāni viya pavattanti, tathā lokassa aññattha siddhito. Tenāha bhagavā "mano paṭisaraṇaṁ, manova nesaṁ gocaravisayaṁ paccanubhotī"ti. Manodvārikajavanamano hi savisesaṁ manovisayaṁ paccanubhoti, pañcadvārikajavanamano mananamattameva paccanubhavati. **Rajjanādi**ggahaṇaṁ cettha nidassanamattaṁ, tasmā saddahanādipi gahitamevāti daṭṭhabbaṁ, pañcadvārappavattivasena tathā vuttaṁ. **Ekasmiṁ pana dvāre**ti cakkhudvāre.

1. Paccayassa (Ka)
2. Vedanāmanoviññāṇāni (Ka)

Dubbalabhojakāti appānubhāvā rājabhoggā. **Āyan**ti bhoguppattiṭṭhānaṁ. Yottabandhādinimittaṁ laddhabbakahāpaṇo **yottakahāpaṇo.** Addubandhādinimittaṁ gahetabbakahāpaṇo **addukahāpaṇo.** Māghātaghosanāya katāya hiṁsānimittaṁ gahetabbakahāpaṇo **māpahārakahāpaṇo**[1]. Tassa parimāṇaṁ dassetuṁ **"aṭṭhakahāpaṇo"**ti-ādi vuttaṁ. **Satavatthukan**ti satakarīsavatthukaṁ.

Maggasatīti ariyamaggasati. Bhāvanamanuyuñjantassa hi javanamano ussakkitvāva **maggasatiṁ aṭisarati** tappariyosānattā. **Tan**ti nibbānaṁ. **Sā**ti phalavimutti. **Paṭisarati** aggamaggasatiyā. Phalavimutti nibbānanti ubhayaṁ maggassa siddhāyevāti. Ārammaṇavasena natthi etassa paṭisaraṇanti **appaṭisaraṇaṁ** asaṅkhatāmatassa santiniccasabhāvattā. Sayaṁ pana sabbesaṁyeva ariyānaṁ paṭisaraṇaṁ. Tenāha "nibbānaṁ arahato gatī"ti[2]. **Nibbānaṁ anupaviṭṭhaṁ** nibbānanissayattā. **Na tato paraṁ gaccha**ti gatassa aññassa tādisassa abhāvā. Nibbānaṁ pari sabbaso osānanti **nibbānapariyosānaṁ.**

Mūlajātā jātamūlā. Tato eva **patiṭṭhitā.** Kā panassāti āha **"maggena āgatasaddhā"**ti. Maggo daḷhāya asaṁhāriyasaddhāya mūlaṁ diṭṭhisampayuttāni ceva vicikicchācittañcāti **pañca akusalacittāni** samucchedavasena **pahīnāni. Pañca nīvaraṇānī**ti ettha apāyagamanīyāni paṭhamamaggeneva pahīnāni, itarāni vikkhambhanavasena jhānena pahīnānīti pañcasu orambhāgiyakilesasaṁyojanesu ekadesavigameneva bahiddhāsaṁyojano viya jātoti vuttaṁ **"jhāna-anāgāmiṭṭhāne ṭhito"**ti. Tenāha **"so aparihīna -pa- nibbāyeyyā"**ti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pubbakoṭṭhake evaṁ āgatasuttaṁ ādiṁ katvā **phalindriyāneva kathitāni** aggaphalavasena desanāya āgatattā.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. **Upari saha vipassanāya tayo maggā**ti vipassanāya saha sotāpattiphalato upari tayo maggā. Maggādhigamena idāni

1. Māsakahāpaṇo (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Vi 5. 263 piṭṭhe.

paccakkhabhūtattā “ime kho te dhammā”ti vuttā. Tattha yaṁ aggabhūtaṁ, tassa vasena dassetuṁ **“arahattaphalindriyaṁ nāmā”**ti vuttaṁ indriyabhāvasāmaññena ekajjhaṁ katvā. **Ativijjhitvā passāmī**ti sacchikatvā yāthāvato passāmi. **Catūhi indriyehī**ti vīriyindriyādīhi catūhi indriyehi. Sā vipassanāmaggaphalasahagatā siyāti missakā vuttā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sūkarakhatavagga

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. **Sūrabhāvenā**ti atisūrabhāvena. **Bujjhanatthāyā**ti saccapaṭivedhāya.

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. **Cattāri indriyānī**ti paññindriyaṁ ṭhapetvā sesāni cattāri. **“Ariyañāṇaṁ lokuttaran”**ti vuttaṁ maggañāṇaṁ katvā. Ariya-saddo pana yathā tathā visuddhepi hotīti tādisaṁ sandhāya vuttaṁ **“tampi panā”**ti-ādi. Yathā hi cattārindriyāni missakāni, evaṁ paññindriyampi missakanti vuccamānena na koci virodhoti adhippāyenāha **“tampi pana -pa- vaṭṭatī”**ti.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. **Na sakkoti** indriyānaṁ aparipakkattā. **Atthīti pajānāti** nayaggāhena, na paccakkhato. Na hi ariyāpi anadhigataṁ. Maggaphalaṁ paccavekkhituṁ sakkonti.

6. Patiṭṭhitasuttavaṇṇanā

526. **Sāsavesū**ti caturāsavavinimuttesu sesadhammesu ārammaṇesu. Tesupi uppajjanaka-anatthato **cittaṁ rakkhati nāma.**

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. **Taṁ sandhāyā**ti taṁ sūkarakhataleṇaṁ sandhāya. **Etaṁ** "sūkarakhatāyan"ti vacanaṁ vuttaṁ. **Bhāvanapuṁsakan**ti bhāvajotakaṁ napuṁsakavacanaṁ yathā "visamaṁ vātā vāyanti, ekamantaṁ nisīdī"ti. Kiccapaṭipatti tesaṁ saṁkāsanaṭṭhena sapatiso, sapatiso eva **sappatisso,** sajeṭṭhakoti āha **"sappatissoti sajeṭṭhako"**ti.

Sūkarakhatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Bodhipakkhiyavaggavaṇṇanā

531-650. Sattānaṁ phalānaṁ hetubhūtāni "imesaṁ kho bhikkhave pañcannaṁ indriyānaṁ bhāvitattā"ti-ādinā vuttāni, pañcindriyāniyeva phalūpacārena **"satta phalānī"**ti vuttāni. Tāni ca **pubbabhāgāni** "imesaṁ bhikkhave pañcannaṁ indriyānaṁ bhāvitattā -pa- sattānisaṁsā pāṭikaṅkhā"ti vacanato. **Tesan**ti sattānaṁ phalānaṁ. "Dvinnaṁ phalānaṁ aññataraṁ phalan"ti evaṁ atītasutte vuttāni heṭṭhā dve phalāni nāmāti vadanti. Yehi pana indriyehi aññatra pana antarāparinibbāyiṁ sesāni phalāni honti. Tāni cattāri sapubbabhāgāni lokuttarānīti vuttaṁ siyā.

Indriyasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sammappadhānasaṁyuttavaṇṇanā

651-704. **Sammappadhānasaṁyutte pubbabhāgavipassanāva kathitā** "akusalānaṁ dhammānaṁ pahānāyā"ti-ādivacanato.

Sammappadhānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Balasaṁyuttavaṇṇanā

705-812. **Balasaṁyutte balāni missakāneva kathitāni** "vivekanissitan"ti vacanato.

Balasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhipādasaṁyutta

1. Cāpālavagga

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. **Chandaṁ nissāya pavatto samādhī**ti kattukamyatāchandaṁ adhipatiṁ katvā paṭiladdhasamādhi **chandasamādhi. Padhānasaṅkhārā**ti catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetaṁ adhivacanaṁ. **Tehī**ti chandasamādhipadhānasaṅkhārehi. **Iddhiyā pādan**ti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya saddhā iddhā vuddhā ukkaṁsagatā hontīti iminā vā pariyāyena "iddhī"ti saṅkhātānaṁ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṁ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṁ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṁ, sesacittacetasikarāsinti attho. Sā eva ca yathāvutta-iddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya pādabhūtā, tasmā vuttaṁ **"iddhibhūtaṁ vā pādanti iddhipādan"**ti. **Sesesū**ti vīriyasamādhi-ādīsu. Tattha hi vīriyaṁ cittaṁ vīmaṁsaṁ adhipatiṁ katvā paṭiladdhasamādhi vīmaṁsāsamādhīti attho veditabbo. **Idhā**ti imasmiṁ iddhipādasaṁyutte. **Ekaparicchedova** atthaniddeso.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. **Iddhipadesan**ti iddhiyā ekadesaṁ. Ko pana soti āha **"tayo ca magge tīṇi ca phalānī"**ti.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. **Samattan**ti sāmaññassa samaṁ attanaṁ ijjhanaṁ samattaṁ paripuṇṇaṁ. **Vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā** "apārā pāraṁ gamanāya saṁvattantī"ti-ādivacanato.

10. Cetiyasuttavaṇṇanā

822. **Udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne**ti udenassa nāma yakkhassa devāyatanasaṅkhepena iṭṭhakāhi kate mahājanassa cittīkataṭṭhāne. **Katavihāro**ti bhagavantaṁ uddissa tattha katavihāro. **Vuccatī**ti

purimavohārena “udenacetiyan”ti vuccati. **Gotamakādīsupī**ti gotamakacetiyanti evamādīsupi. **Eseva nayo**ti cetiyaṭṭhāne katavihārabhāvaṁ atidisati. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunaṁ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇavasena aparāparaṁ pavattitā ānītā. **Yuttayānaṁ viya katā**ti yathā yuttamājaññayānaṁ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṁ yathāruci pavattimarahati, evaṁ yathāruci pavattanārahataṁ gamitā[1]. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā**ti sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesānaṁ pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṁtaṁadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanupacayaṁ gamitā. Tenāha **“suvaḍḍhitā”**ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāya sikhappattiyā sammadeva saṁsevitā.

Aniyamenāti “yassa kassacī”ti aniyatavacanena. **Niyametvā**ti “Tathāgatassā”ti sarūpaggahaṇena niyametvā. **Āyuppamāṇan**ti paramāyuppamāṇaṁ vadati. Tasseva gahaṇe kāraṇaṁ brahmajālavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. **Mahāsīvatthero** pana mahābodhisattānaṁ carimabhave paṭisandhidāyino kammassa asaṅkheyyāyukatāsaṁvattanasamatthataṁ hadaye ṭhapetvā buddhānaṁ āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthatā pāḷiyaṁ āgatā evāti imaṁ bhaddakappameva tiṭṭheyyāti avoca.

Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyatīti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṁ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kvacani patito”ti aññathā vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **“so pana na ruccati -pa- niyamitan”**ti.

Pariyuṭṭhitacittoti yathā kiñci atthānatthaṁ sallakkhetuṁ na sakkā, evaṁ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇaṁ viya ahosīti vuttaṁ **“ajjhotthaṭacitto”**ti. **Añño**ti therato, ariyehi vā añño yo koci

---

1. Adhigatā (Ka)

paro puthujjano. Puthujjanaggahaṇaṁ cettha yathā sabbena sabbaṁ appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci[1] atthānatthaṁ sallakkhetuṁ na sakkoti, evaṁ thero bhagavatā kataṁ nimittobhāsaṁ sabbaso na sallakkhesīti dassanatthaṁ. Tenāha **"māro hī"**ti-ādi. **Cattāro vipallāsā**ti asubhe "subhan"ti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe "sukhan"ti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenā**ti yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, yathāvuttānaṁ catunnaṁ vipallāsānaṁ appahīnabhāvena. **Assā**ti therassa.

Maddatīti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṁ maraṇameva siyā, kiṁ sakkhissati na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakassa mahiddhikassa mahānubhāvassa kucchiṁ paviṭṭhoti? Saccaṁ paviṭṭho, tañca kho attano mahānubhāvassa dassanatthaṁ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha **"kiṁ sakkhissatī"**ti vuttaṁ hadayamaddanassa adhikatattā. **Nimittobhāsan**ti ettha "tiṭṭhatu bhagavā kappan"ti sakalakappaṁ avaṭṭhānayācanāya "yassa kassaci Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā"ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṁ avaṭṭhānasamatthatāvasena saññuppādanaṁ nimittaṁ. Tathā pana pariyāyaggahaṇaṁ muñcitvā ujukaṁyeva attano adhippāyavibhāvanaṁ obhāso. **Jānantoyevā**ti mārena pariyuṭṭhitabhāvaṁ jānanto eva. Attano aparādhahetuko sattānaṁ soko tanuko hoti, na balavāti āha **"dosāropanena sokatanukaraṇatthan"**ti. Kiṁ pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattiṁ pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena buddhānubhāvena pana jānāti.

Anatthe niyojento guṇamāraṇena **māreti,** virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātaṁ mārento viya hotīti **"māretīti māro"**ti vuttaṁ. Atipāpattā **pāpimā.** Kaṇhadhammasamannāgato **kaṇho.** Virāgādiguṇānaṁ antakaraṇato **antako.** Sattānaṁ anatthāvahaṁ paṭipattiṁ na muñcatīti **namuci.** Attano mārapāsena pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu.** Sattamasattāhato paraṁ

---

1. Yaṁ kiñci (Ka)

satta ahāni sandhāyāha **"aṭṭhame sattāhe"**ti, na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato Ajapālanigrodhamūle brahmuno sakkassa ca paṭiññātadhammadesanaṁ bhagavantaṁ ñatvā "idāni satte dhammadesanāya mama visayaṁ atikkāmessatī"ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi, "handāhaṁ dāni naṁ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṁ gamissati, mama manoratho ijjhissatī"ti cintetvā bhagavantaṁ upasaṅkamitvā ekamantaṁ ṭhito "parinibbātu dāni bhante bhagavā"ti-ādinā parinibbānaṁ yāci. Taṁ sandhāya vuttaṁ "aṭṭhame sattāhe"ti-ādi. Tattha **ajjā**ti āyusaṅkhāravossajjanadivasaṁ sandhāyāha. Bhagavā cassa atibandhanādhippāyaṁ jānantopi taṁ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanaṁ paṭikkhipi. Tenāha **"na tāvāhan"**ti-ādi.

Maggavasena byattāti saccapaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinītā**ti maggavasena kilesānaṁ samucchedavinayena vīnītā. **Tathā visāradā**ti ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajjappattiyā visāradā, sārajjakarānaṁ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṁ vigamena visāradabhāvaṁ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇaṁ sambhavati, taṁ idha ukkaṭṭhaniddesena "sutan"ti adhippetanti āha **"tepiṭakavasenā"**ti. Tiṇṇaṁ piṭakānaṁ samūho **tepiṭakaṁ,** tīṇi vā piṭakāni tipiṭakaṁ, tipiṭakameva **tepiṭakaṁ,** tassa vasena. **Tadevā**ti yaṁ taṁ tepiṭakaṁ sotabbabhāvena sutanti vuttaṁ, tameva. **Dhamman**ti pariyattidhammaṁ. **Dhārentī**ti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasaṁ viya avinassantaṁ katvā suppaguṇasuppavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṁ dassetvā idāni paṭivedhavasenapi taṁ dassento **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ariyadhammassā**ti maggaphaladhammassa, navavidhassa vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtan**ti adhigamāyānurūpaṁ dhammabhūtaṁ. **Anucchavikapaṭipadan**ti tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhamman**ti nibbānadhammassa anudhammo, yathāvuttapaṭipadā, tassānurūpaṁ abhisallekhitaṁ appicchatādidhammaṁ. **Caraṇasīlā**ti samādāya vattanasīlā. Anumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā,** vuṭṭhānagāminivipassanā, tassa caraṇasīlā. **Attano ācariyavādan**ti attano

ācariyassa sammāsambuddhassa vādaṁ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo,** bhagavā, tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāḷiṁ sammā pabodhessantīti attho. **Paññapessantī**ti pajānāpessanti, saṅkāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantī**ti vivaṭaṁ karissanti. **Vibhajissantī**ti vibhattaṁ karissanti. **Uttānīkarissantī**ti anuttānaṁ gambhīraṁ uttānaṁ pākaṭaṁ karissanti. **Sahadhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo "hetumhi ñāṇaṁ dhammapaṭisambhidā"ti-ādīsu[1] viyāti āha **"sahetukena sakāraṇena vacanenā"**ti. **Sappāṭihāriyan**ti sanissaraṇaṁ. Yathā paravādaṁ bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṁ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṁ sampādetvā dhammaṁ kathessanti. Tenāha **"niyyānikaṁ katvā dhammaṁ desessantī"**ti, navavidhaṁ lokuttaraṁ dhammaṁ pabodhessantīti attho. Ettha ca "paññapessantī"ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvatā tepiṭakaṁ buddhavacanaṁ saṁvaṇṇanānayena saṅgahetvā dassitaṁ hoti. Vuttaṁ hetaṁ **nettiyaṁ**[2] "dvādasa padāni suttaṁ, taṁ sabbaṁ byañjanañca attho cā"ti.

Sikkhattayasaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṁ. **Sakalaṁ sāsanabrahmacariyan**ti anavasesaṁ satthusāsanabhūtaṁ seṭṭhacariyaṁ. **Samiddhan**ti sammadeva vaḍḍhitaṁ. **Jhānassādavasenā**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajhānasukhavasena. **Vuḍḍhippattan**ti uḷārapaṇītabhāvūpagamanena sabbaso parivuḍḍhimupagataṁ. **Sabbapāliphullaṁ viya** abhiññāsampadāhi sāsanābhivuḍḍhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasenāti** patiṭṭhānavasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitaṁ **bāhujaññaṁ.** Tenāha **"mahājanābhisamayavasenā"**ti. Puthu puthulaṁ bhūtaṁ jātaṁ, puthuttaṁ bhūtaṁ pattanti vā **puthubhūtaṁ.** Tenāha **"sabbākārena puthulabhāvappattan"**ti. **Suṭṭhu pakāsitan**ti sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṁ.

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe. 2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

Satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvāti ayaṁ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakaṁ kālaṁ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṁ cirataraṁ kālaṁ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṁ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sabhāvādito sammadeva pariññātāti catubbidhampi satiṁ yathātathaṁ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṁ katvā. **Ñāṇena paricchinditvā**ti yasmā imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhārassa vahane payojanabhūtaṁ attahitaṁ bodhimūle eva parisamāpitaṁ, parahitaṁ pana buddhaveneyyavinayanaṁ parisamāpitaṁ matthakappattaṁ[1], taṁ dāni māsattayeneva parisamāpanaṁ pāpuṇissati, tasmā āha "visākhapuṇṇamāyaṁ parinibbāyissāmī"ti, evaṁ buddhañāṇena paricchinditvā saccabhāgena vinicchayaṁ katvā. **Āyusaṅkhāraṁ vissajjī**ti āyuno jīvitassa abhisaṅkharaṇaṁ phalasamāpattidhammaṁ na samāpajjissāmīti vissaji, taṁ vissajjaneneva tena abhisaṅkharīyamānaṁ jīvitasaṅkhāraṁ na pavattayissāmīti vissaji. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampo.** Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantataṁ dassetuṁ **"tadā -pa- akampitthā"**ti vuttaṁ, sā pana jātikhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci. Yā mahābhinīhāramahājāti-ādīsupi akampittha, tadāpi tattakāya eva kampane kiṁ kāraṇaṁ? Jātikhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahaṇaṁ cassa dhammatāvasena veditabbaṁ. Tathā hi purimabuddhānampi tattakameva jātikhettaṁ ahosi. Tathā hi vuttaṁ "dasasahassī lokadhātu nissaddā hoti nirākulā **-pa-** mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī"ti ca ādi. Udakapariyantaṁ katvā chappakārappavedhanena. Avītarāge bhiṁsetīti bhiṁsano, so eva **bhiṁsanako**ti āha **"bhayajanako"**ti. **Devabheriyo**ti devadundubhisaddassa pariyāyavacanamattaṁ, na cettha kāci bherī devadundubhīti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāsato nigghosasaddo. Tenāha **"devo"**ti-ādi. **Devo**ti megho. Tassa hi tadā acchabhāvena ākāsassa vassābhāvena

1. Aparisamāpitaṁ amatthakapattaṁ (?)

sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. **Tenāha "devo sukkhagajjitaṁ gajjī"**ti.

Pītivegavissaṭṭhanti "evaṁ ciratarakālaṁ vahito ayaṁ attabhāvasaññito dukkhabhāro, dāni na cirasseva nikkhipissāmī"ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pītivegavissaṭṭhaṁ udānaṁ udāneti, evaṁ udānentena ayampi attho sādhito hotīti dassanatthaṁ aṭṭhakathāyaṁ **"kasmā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tulīyatīti **tulan**ti tula-saddo kammasādhanoti dassetuṁ **"tulitan"**ti vuttaṁ. Appānubhāvatāya **paricchinnaṁ.** Tathā hi taṁ paṭipakkhena parito khaṇḍitabhāvena parittanti vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **na tulaṁ na paricchinnaṁ.** Yehi kāraṇehi pubbe avisesato "mahaggataṁ atulan"ti vuttaṁ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayaṁ vijjantīti **arūpāvacaraṁ atulan**ti vuttaṁ, itarañca kulanti. **Appavipākan**ti tīsupi kammesu yaṁ appavipākaṁ hīnaṁ, taṁ tulaṁ. **Bahuvipākan**ti yaṁ mahāvipākaṁ paṇītaṁ, taṁ atulaṁ. Yaṁ panettha majjhimaṁ taṁ hīnaṁ ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu pakkhipitabbaṁ. Hīnattikavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva appabahuvipākataṁ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavo**ti āha **"sambhavahetubhūtan"**ti. **Niyakajjhattarato**ti sasantānadhammesu vipassanāvasena gocarāsevanāya ca rato. Savipākaṁ samānaṁ pavattipākamattadāyikammaṁ savipākaṭṭhena sambhavaṁ, na ca taṁ kāmādibhavābhisaṅkhārakanti tato visesanatthaṁ sambhavanti vatvā **"bhavasaṅkhāran"**ti vuttaṁ. **Ossajī**ti ariyamaggena avassaji. **Kavacaṁ viya** attabhāvaṁ pariyonandhitvā ṭhitaṁ attani sambhūtattā **attasambhavaṁ kilesañca** abhindīti kilesabhedasahabhāvikammossajjanaṁ dassento tadubhayassa kāraṇamāha **"ajjhattarato samāhito"**ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttaṁ, ettha avasajjanākāroti taṁ dassento **"atha vā"**ti-ādimāha. Tattha **tīrento**ti "uppādo bhayaṁ, anuppādo kheman"ti-ādinā vīmaṁsanto. **Tulentotīrento**ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"pañcakkhandhā"**ti-ādiṁ vatvā bhavasaṅkhārassa avasajjanākāraṁ sarūpato dasseti.

Evanti-ādinā pana udānagāthāvaṇṇanāyaṁ ādito vuttamatthaṁ nigamanavasena dasseti. **Abhītabhāvañāpanatthañcā**ti ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbaṁ.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pāsādakampanavagga

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. **Parato** imasmiṁ pāsādakampanavagge dasamasutte **āvibhavissanti. Cha-abhiññāpādakā**ti channaṁ abhiññānaṁ pādakabhūtā padhānabhūtā. Yathā paṭhamasutte, tathā dutiyatatiyasuttesupi ca cha-abhiññā pādakā iddhipādā kathitāti attho.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Yo samādhissa nissayabhūto chando, so idhādhippetoti āha **"chandanti kattukamyatāchandan"**ti. Tassa ca adhipateyyaṭṭho nissayaṭṭho, na vinā taṁ chandaṁ nissāyāti āha **"nissāyāti nissayaṁ katvā, adhipatiṁ katvāti attho"**ti. **Padhānabhūtā**ti seṭṭhabhūtā, seṭṭhabhāvo ca ekassapi catukiccasādhanavasena pavattiyā, tato eva bahuvacananiddeso, padhānasaṅkhāraṭṭhena padhānasaṅkharaṇato. "Chandaṁ ce nissāya -pa- ayaṁ vuccati chandasamādhī"ti imāya pāḷiyā chandādhipati samādhi **chandasamādhī**ti adhipatisaddalopaṁ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena vā chandahetuko, chandādhiko vā samādhi **chandasamādhi.** Tena "chandasamādhinā ceva padhanasaṅkhārehi padhānabhūtasaṅkhārehi ca samannāgatā"ti vakkhati, taṁ ānetvā sambandho. **Padhānabhūtā**ti vīriyabhūtā. Keci vadanti "saṅkhatasaṅkhārādinivattanattaṁ padhānaggahaṇan"ti. Atha vā taṁ taṁ visesaṁ saṅkhārotīti **saṅkhāro,** sabbampi vīriyaṁ. Tattha catukiccasādhakato tadaññassa nivattanatthaṁ **padhāna**ggahaṇanti. Yathā chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, evaṁ chandasamādhi chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, padhānasaṅkhārāpi

chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatāti tīsupi padesu samannāgatasaddo yojetabbo. **Tasmā**ti yasmā tayopi chandādayo ekacittuppādapariyāpannā, tasmā sabbe te dhammā ekato katvā "ayaṁ vuccati -pa- iddhipādo"ti vuttanti. Evaṁ chandādīnaṁyeva cettha iddhipādabhāvo vutto, vibhaṅge pana tesaṁ iddhibhāvo sampayuttānaṁ iddhipādabhāvo vuttoti dassento **"iddhipādavibhaṅge panā"**ti-ādimāha.

Idāni nesaṁ iddhipādatāpi sambhavatīti dassento **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha chandaṁ hi bhāvayato padhānaṁ katvā bhāventassa tathā pavattapubbābhisaṅkhāravasena ijjhamāno chando **iddhi** nāma, tassa nissayabhūtā padhānasaṅkhārā **iddhipādo** nāma. Sesadvayepi eseva nayo. Tathā bhāvayantassa mukhyatāmattaṁ sandhāya vuttaṁ, ijjhanattho pana sabbesaṁ samānanti dassento **"sampayutta -pa- ijjhantiyevā"**ti āha.

Iddhipāde asaṅkarato dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **chandādayo**ti chandasamādhipadhānasaṅkhārā. **Sesiddhipādesū**ti vīriyiddhipādādīsu. Tattha vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgatoti dvikkhattuṁ vīriyaṁ āgataṁ, tattha purimaṁ samādhivisesaṁ, vīriyādhipatisamādhi eva vīriyasamādhīti dutiyaṁ samannāgamaṅgadassanaṁ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhi padhānasaṅkhāro ca, chandādayo samādhivisesanāni, padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti, vīriyaṁ ca samādhiṁ visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhi, tathāpi visiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasaṅkhāro sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṁ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṁ[1] taṁtaṁavassayadassanavasena hotīti "chandasamādhi -pa- iddhipādo"ti ettha nissayatthepi pāda-sadde upādāyaṭṭhena chandādīnaṁ iddhipādatā vuttā hoti, teneva **abhidhamme uttaracūḷabhājaniye** "cattāro iddhipādā chandiddhipādo"ti-ādinā[2] chandādīnaṁyeva iddhipādatā vuttā, pañhapucchake ca "cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī"ti-ādināva[3] uddesaṁ katvāpi puna chandādīnaṁyeva

---

1. Chandādīsu (Ka) 2. Abhi 2. 232 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

kusalādibhāvo vibhatto. Upāyiddhipādadassanatthameva hi nissayiddhipādassanaṁ kataṁ, aññathā catubbidhatā na hotīti ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo. Tattha **upāyiddhipādadassanatthamevā**ti chandādike dhure jeṭṭhake pubbaṅgame katvā nibbattitasamādhi chandādhipatisamādhīti chandādīnaṁ iddhiyā adhigamūpāyadassanaṁ upāyiddhipādadassanaṁ, tadatthameva "tathābhūtassa vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho"ti tattha tattha pāḷiyaṁ nissayiddhipādadassanaṁ kataṁ chandādivisiṭṭhānaṁyeva vedanākkhandhādīnaṁ adhippetattā. Evañcetaṁ sampaṭicchitabbaṁ, aññathā kevalaṁ iddhisampayuttānaṁyeva khandhānaṁ vasena iddhipādabhāva gayhamāne tesaṁ catubbidhatā na hoti visesakāraṇabhāvatoti adhippāyo.

Kecīti uttaravihāravāsino. **Anibbatto**ti hetupaccayehi na nibbatto, na sabhāvadhammo, paññattimattanti adhippāyo. Vādamaddanatthāya hoti, abhidhamme ca āgato uttaracūḷavāroti[1] yojanā. **Cattāro iddhipādā**ti-āsi uttaracūḷavāradassanaṁ, ime pana uttaracūḷavāre āgatā iddhipādā.

Raṭṭhapālatthero chande sati kathaṁ nānujānissantīti sattāhāni bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva nissāya arahattaṁ pāpuṇīti āha **"raṭṭhapālatthero chandaṁ dhuraṁ katvā lokuttaradhammaṁ nibbattesī"**ti. **Soṇatthero**ti sukhumālasoṇatthero. So hi āyasmā attano sukhumālabhāvaṁ acintetvā ativelaṁ caṅkamanena pādesu uṭṭhitesupi ussāhaṁ avissajjento vīriyaṁ dhuraṁ katvā lokuttaradhammaṁ nibbattesi. **Ambhutatthero** "cittavato ce alamariyañāṇadassanaviseso ijjheyya, mayhaṁ ijjheyyā"ti cittaṁ dhuraṁ katvā lokuttaradhammaṁ nibbattesi. Mogharājā "paññavato ce maggabhāvanā ijjheyya, mayhaṁ ijjheyyā"ti paññāpubbaṅgamaṁ paññādhuraṁ paññājeṭṭhakaṁ katvā arahattaṁ pāpuṇīti āha **"mogharājā vīmaṁsaṁ dhuraṁ katvā lokuttaradhammaṁ nibbattesī"**ti. Idāni nesaṁ ariyānaṁ upaṭṭhānussāhamantajātisampadaṁ nissāya rañño santike laddhavisese amaccaputte nidassanabhāvena dassetuṁ **"tattha yathā"**ti-ādimāha.

---

1. Uttaracūḷavādoti (Ka)

ettha ca punappunaṁ chanduppādanaṁ tosanaṁ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmabhāvato ca vīriyassa sūrattasadisatā, cintanappadhānattā cittassa mantasaṁvidhānasadisatā, yonisomanasikārasambhūtesu ku-asaladhammesu paññā seṭṭhāti vīmaṁsāya jātisampattisadisatā vuttā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. **Uddhaccapakatikā**ti vikkhittasabhāvā, vibbhantacittāti attho. Anavaṭṭhitatāya vipphanditacittatāya **vipphandamānacittā.** Tucchatāya naḷo viyāti naḷo, māno, uggato naḷo etesanti **unnaḷā**ti āha **"unnaḷāti -pa- vuttaṁ hotī"**ti. **Capalā**ti cāpalyatā nāma lohabhāvo. **Murā**ti kharavacanā, pharusavacanāti attho. **Vikiṇṇavācā** nāma samphappalāpinoti vuttaṁ **"asaṁyatavacanā"**ti-ādi. Paṭipattidhamme pamuṭṭhā vinaṭṭhā paṭivinaṭṭhā sati etesanti **muṭṭhasatī**ti āha **"naṭṭhassatino"**ti. **Ubbhantacittā**ti samādhino abhāvena uddhacceneva uparūpari bhantacittā. **Pākatindriyā** abhāvitakāyatāya gāmadārakā viya pakatibhūta-indriyā. Nemo vuccati bhūmiyā baddhabhāvanimittapadeso, gambhīro nemo etassāti **gambhīranemo. Suṭṭhu nikhāto**ti-ādi tassa pādassa suppatiṭṭhitabhāvadassanaṁ.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. **Pahānatthan**ti anuppādapahānatthaṁ.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. **Abhiññāpāda**kaṁ **catutthajjhānaṁ adhippetaṁ** "iddhilābhāya pavattatī"ti vacanato.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. **Chandaṁ uppādetvā**ti bhāvanāchandaṁ uppādetvā. **Līnākāro**ti bhāvanācittassa layāpatti, **kosajjena** vokiṇṇāpajjanaṁ vuttaṁ.

Evaṁ pasādābhāvena cittassa vikkhepāpatti, tattha pasāduppādanena yaṁ sampahaṁsanaṁ icchitabbaṁ, tassa uppādanākāraṁ dassetuṁ vuttaṁ **"so buddhadhammasaṁghaguṇe āvajjetvā"**ti-ādi. Vatthukāme ārabbha vikkhitto punappunaṁ vikkhitto hotiyevāti vuttaṁ **"anuvikkhitto"**ti. Uppathaṁ paṭipannassa cittassa daṇḍanaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena suttāni eva daṇḍoti **suttadaṇḍo,** tena suttadaṇḍena cittaṁ tajjetvā. Pañcakāmaguṇe ārabbha pavatto cittavikkhepo punappunaṁ uppajjatevāti vuttaṁ **"anuvikkhitto anuvisaṭo"**ti.

Purepacchābhāvo kammaṭṭhānassa manasikāravasena uggahavasena vāti tadubhayaṁ dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. **Atilīnādīsu catūsu ṭhānesū**ti atilīnātipaggahitasaṁkhitta-anuvikkhittasaññitesu catūsu ṭhānesu. Tattha bhāvanaṁ anajjhogāhetvāva saṅkoco **atilīnatā,** ajjhogāhetvā anto saṅkoco **saṁkhittatā,** antosaṅkhepo **atipaggahitatā,** accāraddhavīriyatā **anuvikkhittatā.** Bahiddhā visamavitakkānubhāvanaṁ āpajjanto dvattiṁsākāravasena aṭṭhikasaññāvasena vā gahetabbanti āha **"sarīravasena veditabban"**ti. Tenāha **"uddhaṁ pādatalā"**ti-ādi[1].

Aññamaññaṁ asaṅkarato ākirīyanti pakārato ṭhapīyantīti **ākārā,** bhāgāti āha **"yehi ākārehīti yehi koṭṭhāsehī"**ti. Liṅgīyati sallakkhīyatīti **liṅgaṁ,** saṇṭhānaṁ. Nimīyati niddhāretvā paricchindīyatīti **nimittaṁ,** upaṭṭhānaṁ. **Yo bhikkhū**ti-ādi ālokasaññaṁ yo uggaṇhāti, taṁ dassanaṁ. **Aṅgaṇe**ti vivaṭaṅgaṇe. **Ālokasaññaṁ manasikaro**ti rattiyaṁ. **Vīriyādīsupī**ti yathā "idha bhikkhu chandaṁ uppādetvā"ti chande vitthāranayo vutto, vīriyādīsupi eso eva vitthāranayo yojetabbo.

Pāsādakampanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Ayoguḷavagga

2. Ayoguḷasuttavaṇṇanā

834. **Iminā catumahābhūtamayenā**ti iminā sabbalokapaccakkhena catūhi mahābhūtehi nibbattena catumahābhūtamayena. Manomayo pana

---

1. Dī 2. 233. Ma 1. 72 piṭṭhesu.

nimmitakāyo bhagavato rucivasena paresaṁ paccakkho hoti. **Omātīti** avamāti. Ava-pubbo hi mā-saddo satti-atthopi hotīti **"pahoti sakkotī"**ti attho vutto. **Asambhinnapadan**ti asādhāraṇapadaṁ aññattha anāgatattā. Kāyassa citte samodahanaṁ āropanaṁ tannissitatākaraṇañca atthato cittagatiyā pavattanamevāti āha **"cittagatiyā pesetī"**ti.

Tattha **cittagatigamanaṁ** nāma cittavasena kāyassa pariṇāmanena "ayaṁ kāyo imaṁ cittaṁ viya hotū"ti kāyassa cittena samānagatikatāṭhapanaṁ. Kathaṁ pana kāyo dandhapavattiko lahupavattinā cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittapariṇāmane cittaṁ sabbathā kāyena samānagatikaṁ na hoti. Na hi kadāci taṁ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa vasena pavattituṁ sakkoti, "idaṁ cittaṁ ayaṁ kāyo viya hotū"ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagati-anulomeneva[1] hutvā santānavasena pavattamānaṁ cittaṁ kāyagatiyā pariṇāmitaṁ nāma hoti, evaṁ "ayaṁ kāyo idaṁ cittaṁ viya hotū"ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṁ viya dandhaṁ avattitvā yathā lahukaṁ katipayacittavāreneva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṁ pavattamāno kāyo cittagatiyā pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānappattiyā, evañca katvā bāhāsamiñjanapasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutaraṁ yuttā hotīti. Aññathā dhammatāvilomatā siyā, nāpi dhammānaṁ lakkhaṇaññathattaṁ iddhibalena kātuṁ sakkā, bhāvaññathattameva pana kātuṁ sakkāti.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. "Dvinnaṁ phalānan"ti āgatasuttaṁ sandhāya **"dve phalāni ādiṁ katvā"**ti vuttaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Ayoguḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iddhipādasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Anulomapaṭilomena (Ka)

8. Anuruddhasaṁyutta

1. Rahogatavagga

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. **Chattiṁsāya ṭhānesū**ti ajjhattaṁ kāye samudayadhammānupassī, vaya, samudayavaya, bahiddhā samudaya, vaya, samudayavaya, ajjhattabahiddhā samudaya, vaya, samudayavayadhammānupassīti nava anupassanā, tathā vedanāya citte dhammesūti evaṁ chattiṁsāya ṭhānesu. **Dutiye dvādasasu ṭhānesū**ti kāye ajjhattaṁ bahiddhā ajjhattabahiddhā, vedanāya citte dhammesūti evaṁ dvādasasu ṭhānesu.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. **Imāya pāḷiyā**ti imāya hīnattikapāḷiyā. **Ime dhammā hīnā** lāmakaṭṭhena. **Ime dhammā majjhimā** hīnapaṇītānaṁ majjhe bhavāti. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena padhānabhāvaṁ nītāti **paṇītā.**

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Kaṇḍakā etissā atthīti **kaṇḍakī,** karamandagaccho. Osadhibhāvāpekkhāya itthiliṅganiddeso, tabbahulatāya taṁ vanaṁ “kaṇḍakīvanan”teva paññāyittha. **Sahassalokan**ti sahassacakkavāḷalokaṁ. **Dasacakkavāḷasahassaṁ ekāvajjanassa āpāthaṁ āgacchati** tathā ālokavaḍḍhanassa katattā.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. **Arahattabhāvadīpakan**ti arahattassa atthibhāvadīpakaṁ. “Arahattabhāvadīpikan”ti vā pāṭho.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. **Dasabalañāṇan**ti dasavidhabalañāṇaṁ. **Ekadesenā**ti padesavasena. Sāvakānampi attano abhinīhārānurūpaṁ ñāṇaṁ pavattatīti te kālapadesavasena ceva yathāparicayasattapadesavasena ca ṭhānānīti jānanti, sammāsambuddhānaṁ pana anantañāṇatāya sabbattheva appaṭihatameva ñāṇanti āha **"Sabbaññubuddhānaṁ panā"**ti-ādi. **Etaṁ** dasabalañāṇaṁ anantavisayattā **nippadesaṁ** anūnatāya **sabbākāraparipūraṁ.**

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuruddhasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Jhānasaṁyuttavaṇṇanā

923. Jhānasaṁyuttaṁ suviññeyyameva, missakanti vadanti.

Jhānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasaṁyutta

1. Ekadhammavagga

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā

977. **Etthā**ti etasmiṁ paṭhamasutte. **Vuttameva,** tasmā tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. **No**-saddo pucchāyaṁ, tasmā nūti iminā samānatthoti āha **"bhāvetha nū"**ti. **Kāmacchando**ti vatthukāmesu icchāti āha. **"Pañcakāmaguṇikarāgo"**ti. **Dvādasasu āyatanadhammesu** saparasantatipariyāpannesu. **Iminā** kāmacchandappahānakittanena paṭighasaññāpaṭivinayakittanena ca **anāgāmimaggaṁ katheti** pañcorambhāgiyasaññojanasamucchedassa byākatattā. **Vipassanaṁ dassento**ti "vipassanaṁ anuyuñjathā"ti dassento.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. "Neva kāyopi kilamati na cakkhūnī"ti aṭṭhakathāyaṁ paduddhāro kato. **"Kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññantī"**ti vatvā yattha yathā hoti, tāni dassetuṁ **"dhātukammaṭṭhānasmiṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Cakkhūni phandanti kilamantī**ti-ādi ativelaṁ upanijjhāyane hotīti katvā vuttaṁ. **Imasmiṁ pana kammaṭṭhāne**ti ānāpānakammaṭṭhāne. **Evamāhā**ti "bhikkhu cepi ākaṅkheyya, neva kāyo kilameyyā"ti evamāha.

Labbhatīti aṭṭhakathādhippāye ṭhatvā vuttaṁ, parato āgatena theravādena so anicchito. Na hi tārakarūpamuttāvaḷikādisadisaṁ nimittūpaṭṭhānākāramattaṁ khaṇamattaṭṭhāyinaṁ kasiṇanimittesu viya ugghāṭanaṁ kātuṁ sakkoti. Tenāha **"na labbhatevā"**ti. **Ānisaṁsadassanatthaṁ gahito,** ānāpānassatisamādhismiṁ siddhe ayaṁ guṇo sukheneva ijjhatīti. **Yasmā bhikkhūti imasmiṁ vāre nāgatan**ti yathā purimavāre "bhikkhu cepi

ākaṅkheyyā"ti āgataṁ, evaṁ idha "bhāvite kho bhikkhave ānāpānassatisamādhimhī"ti āgatavāre bhikkhuggahaṇamakataṁ, tasmā "so"ti na vuttaṁ.

9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. **Pākāraparikkhepavaḍḍhanenā**ti pākāraparikkhepena bhūmiyā vaḍḍhanena. Rājagahasāvatthiyo viya **idampi ca nagaraṁ -pa- sabbākārave pullataṁ pattaṁ. Anekapariyāyenā**ti ettha **pariyāya**saddo kāraṇavacanoti āha **"anekehi kāraṇehī"**ti, ayaṁ kāyo aviññāṇakopi saviññāṇakopi evampi asubho evampi asubhoti nānāvidhehi kāraṇehīti attho. **Asubhākārasandassanappavattan**ti kesādivasena tatthāpi vaṇṇādito asubhākārassa sabbaso dassanavasena pavattaṁ. **Kāyavicchandanīyakathan**ti[1] attano parassa ca karajakāye vicchandanuppādanakathaṁ. **Muttaṁ vā**ti-ādinā byatirekamukhena kāyassa amanuññataṁ dasseti. Tattha ādito tīhi padehi adassanīyatāya asārakatāya ca, majjhe catūhi duggandhatāya, ante ekena lesamattenapi manuññatābhāvamassa dasseti. **Atha kho**ti-ādinā anvayato sarūpeneva amanaññatāya dassanaṁ. **"Kesalomādī"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vibhāgena dassetuṁ **"yepī"**ti-ādi vuttaṁ.

Vaṇṇentoti vitthārento. **Asubhāyā**ti asubhamātikāya. **Phātikamman**ti bahulīkāro. Kilesacorehi anabhibhavanīyattā jhānaṁ **"cittamañjūsan"**ti vuttaṁ. **Nissāyā**ti pādakaṁ katvā.

Apare pana "tasmiṁ kira addhamāse na koci buddhaveneyyo ahosi, tasmā bhagavā evamāha 'icchāmahaṁ bhikkhave'ti-ādī"ti vadanti. **Pare kirā**ti **kira**-saddo arucisaṁsūcanattho. Tenāha **"idaṁ pana icchāmattan"**ti.

Anekakāraṇasammissoti ettha kāraṇaṁ nāma kāyassa asuciduggandhajegucchapaṭikūlatāva. **Sabbamakaṁsū**ti puthujjanā nāma sāvajjepi tattha anavajjasaññino hutvā karaṇakārāpanasamanuññatābhedaṁ sabbaṁ pāpaṁ

1. Kāyavicchindanīyakathanti (Ka)

akaṁsu. Kāmaṁ dasānussatiggahaṇeneva ānāpānassati gahitā, sā pana tattha sannipatitabhikkhūsu bahūnaṁ sappāyā sātthikā ca, tasmā puna gahitā. Tathā hi bhagavā tameva kammaṭṭhānaṁ imasmiṁ sutte kathesi. Āhāre paṭikūlasaññā asubhakammaṭṭhānasadisā, cattāro pana āruppā ādikammikānaṁ ayogyāti tesaṁ idha aggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Vesāliṁ upanissāyāti vesālīnagaraṁ gocaragāmaṁ katvā. **Muhuttenevā**ti satthari saddhamme ca gāravena upagatabhikkhūnaṁ vacanasamanantarameva uṭṭhahiṁsūti katvā vuttaṁ. Buddhakāle kira bhikkhū bhagavato sandesaṁ sirasā sampaṭicchituṁ ohitasotā viharanti.

Ānāpānapariggāhikāyāti assāsapassāse pariggaṇhanavasena pavattāya satiyā. **Sampayutto samādhī**ti tāya sampayutta-aññamaññapaccayabhūtāya uppanno samādhi. **Ānāpānassatiyaṁ vā samādhī**ti iminā-upanissayapaccayasabhāvampi dasseti, ubhayathāpi sahajātādīnaṁ sattannampi paccayānaṁ vasena paccayabhāvaṁ dasseti. "Yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī"ti-ādīsu uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti vuccatīti tadubhayavasena atthaṁ dassento **"bhāvitoti uppādito vaḍḍhito vā"**ti āha. Tattha bhāvaṁ vijjamānataṁ ito gatoti **bhāvito,** uppādito paṭiladdhamattoti attho. Uppanno pana laddhāsevano **bhāvito,** paguṇabhāvaṁ āpādito vaḍḍhitoti attho. **Bahulīkato**ti bahulaṁ pavattito. Tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvamāpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṁ pavattissati. Tena vuttaṁ **"punappunaṁ kato"**ti. Yathā "idheva bhikkhave samaṇo[1], vivicceva kāmehī"ti[2] ca evamādīsu paṭhamapadevutto eva-saddo dutiyādīsupi vuttoyeva hoti, evamidhāpīti āha **"ubhayattha evasaddena niyamo vaditabbo"**ti. Ubhayatthaniyamena laddhaguṇaṁ dassetuṁ **"ayaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇaṁ jhānamāha. Taṁ hi asubhesu yogakammabhāvato yogino sukhavisesānaṁ kāraṇabhāvato ca "asubhakammaṭṭhānan"ti vuccati. **Kevalan**ti iminā ārammaṇaṁ nivatteti.

---

1. Ma 1. 92; Aṁ 1. 560 piṭṭhesu.
2. Dī 1. 69; Ma 1. 214; Saṁ 1. 412; Aṁ 1. 441 piṭṭhesu.

paṭivedhavasenāti jhānapaṭivedhavasena. Jhānaṁ hi bhāvanāvisesena ijjhantaṁ attano visayaṁ paṭivijjhantameva pavattati yathāsabhāvato paṭivijjhiyati cāti paṭivedhoti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamena vicitabbataṁ pattārammaṇassa paramasukhumataṁ sandhāyāha. Santehi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinnova hoti. Tenāha **"santo vūpasanto nibbuto"**ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. Ārammaṇasantatāya tadārammaṇānaṁ dhammānaṁ **santatā** lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi veditabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṁ kiñci secananti **asecanako.** Asecanakattā **anāsittako,** anāsittakattā eva **abbokiṇṇo,** asammisso parikammādinā, tato eva **pāṭiyekko** visuṁyeveko, **āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṁ sarasato eva santabhāvaṁ dassetuṁ vuttaṁ, parikammaṁ vā santabhāvanimittaṁ. **Parikamman**ti ca kasiṇakaraṇādinimittuppādapariyosānaṁ, tādisaṁ ettha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṁ nirassādattā asantaṁ appaṇītaṁ siyā. Upacāre vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇādivigamena aṅgapātubhāvena ca paresaṁ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṁ pana ādisamannā -pa- paṇīto cāti yojanā. **Kecī**ti Uttaravihāravāsino. **Anāsittako**ti upasecanena anāsittako. Tenāha **"ojavanto"**ti ojavantasadisoti attho. **Madhuro**ti iṭṭho. Cetasikasukhapaṭilābhasaṁvattanaṁ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi jhānānaṁ vasena veditabbaṁ. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīrabhāvavasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṁvattanaṁ daṭṭhabbaṁ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṁ pakkhe **"appitappitakkhaṇe"**ti idaṁ hetumhi bhummavacanaṁ daṭṭhabbaṁ.

Avikkhambhiteti jhānena sakasantānato anīhate appahīne. **Akosallasambhūte**ti akosallaṁ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṁ vināsanaṁ, taṁ pana

jhānakattukaṁ idhādhippetanti pariyuṭṭhānappahānaṁ hotīti āha **“vikkhambhetī”**ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Visesena upasamanaṁ pana sammadeva upasamanaṁ hotīti āha **“suṭṭhu upasametī”**ti. Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyā hotīti āha **“nibbedhabhāgiyattā”**ti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṁ samādhi anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṁ upagato viya hotīti āha **“anupubbena ariyamaggavuḍḍhippatto”**ti. Ayaṁ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṁ vasena sammadeva yujjati. Sesaṁ suviññeyyameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. **Thero**ti Ānandatthero. **Ayaṁ desanā**ti “kathaṁ vibhāvito nu kho kimilā”ti-ādinā pavattā desanā. **Kāyaññataran**ti rūpakāye aññatarakoṭṭhāse. **Evan**ti yathā ānāpānaṁ anussaranto bhikkhu kāye kāyānupassī jāto, evaṁ sabbattha vāresu vedanānupassīti-ādi-attho veditabbo.

Desanāsīsanti desanāpadesaṁ. Manasikārapadesena vedanā vuttāti taṁ sabbaṁ sarūpato aññāpadesato apadisati. **Yatheva hī**ti-ādinā tattha nidassanaṁ dasseti. **Cittasaṅkhārapadadvaye**ti “cittasaṅkhārapaṭisaṁvedī passambhayā cittasaṅkhāran”ti etasmiṁ padadvaye.

Evaṁ santepīti pītimanasikāracittasaṅkhārapadesena yadi vedanā vuttā, evaṁ santepi. **Esā** yathāvuttā **vedanā ārammaṇaṁ na hoti.** Vedanārammaṇā ca anupassanā, **tasmā vedanānupassanā na yujjati.** Yadi evaṁ mahāsatipaṭṭhānādīsu “vedanā vediyatī”ti vuttaṁ, taṁ kathanti āha **“mahāsatipaṭṭhānādīsupī”**ti-ādi. Tattha **sukhādīnaṁ vatthun**ti sukhādīnaṁ uppattiyā vatthubhūtaṁ rūpasaddādiṁ ārammaṇaṁ katvā vedanā vediyati, na puggalo puggalasseva abhāvato. **Vedanāppavattiṁ upādāya** nissāya yathā “puggalo vedanaṁ vediyatī”ti **vohāramattaṁ hoti.** Evaṁ idhāpi vedanāya assāsapassāse ārabbha pavatti, tathā pavattamanasikārasīsena “vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmiṁ samaye viharatī”ti vutto. **Taṁ sandhāyā**ti taṁ vedanāya ārammaṇabhāvaṁ

sandhāya. **Ādīnaṁ** padānaṁ. **Etassa** "vedanānupassanā na yujjatī"ti vutta-anuyogassa.

Sappītike dve jhāne samāpajjatīti pītisahagatāni paṭhamadutiyajjhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassā**ti tena. Paṭisaṁviditasaddāpekkhāya hi kattu-atthe etaṁ sāmivacanaṁ. **Samāpattikkhaṇe**ti samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgībhāvena. **Ārammaṇato**ti ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṁviditā hoti,** ārammaṇassa paṭisaṁviditattāti vuttaṁ hoti. Yathā nāma sappapariyesanaṁ carantena tassa āsaye paṭisaṁvidite sopi paṭisaṁvidito hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṁ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṁvidite sā pīti paṭisaṁviditāva hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanakkhaṇe**ti vipassanāpaññāya tikkhavisadabhāvappattāya visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇappaṭivedhenā**ti pītiyā salakkhaṇassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yaṁ hi pītiyā visesato sāmaññato ca lakkhaṇaṁ, tasmiṁ vidite sā yāthāvato viditā eva hoti. Tenāha **"asammohato pīti paṭisaṁviditā hotī"**ti.

Idāni tamatthaṁ pāḷiyā eva vibhāvetuṁ **"vuttañhetan"**ti-ādimāha. Tattha **dīghaṁ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. Pajānato sā pīti paṭisaṁviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṁ avikkhepaṁ pajānato**ti jhānapariyāpannaṁ "avikkhepo"ti laddhanāmaṁ cittassekaggataṁ taṁsampayuttāya paññāya pajānato. Yathā hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṁviditā hoti, evaṁ taṁsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṁviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṁ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmiṁ ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṁ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena tena ñāṇena suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti paṭisaṁviditā hoti. **Dīghaṁ passāsavasenā**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Tena vuttaṁ **"eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbānī"**ti.

Yathevāti-ādīsu ayaṁ saṅkhepattho—jhānapaṭilābhena yathā ārammaṇato pīti-ādayo paṭisaṁviditā honti tena vinā tesaṁ appavattanato, evaṁ jhānasampayuttena taṁpariyāpannena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṁviditā hoti aruṇuggamena viya sūriyassa tena vinā vedanāya appavattanato. Tasmā vuttanayena atisayappavatti vedanā suppaṭividitā, tasmā suvuttametanti pubbe vuttacodanaṁ nirākaroti.

Ārammaṇeti assāsapassāsanimittaṁ vadati. **Cittānupassīyeva nāmesa hoti** asammohato cittassa paṭisaṁviditattā. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **Cittapaṭisaṁviditavasenā**ti **ādi-**saddena itarā tissopi cittānupassanā saṅgaṇhāti.

Soti dhammānupassanaṁ anuyutto bhikkhu. **Yaṁ taṁ pahānaṁ** pahāyakañāṇaṁ. **Paññāyā**ti aparāya vipassanāpaññāya aniccavirāgādito disvā duvidhāyapi ajjhupekkhitā hoti. **Idañhi catukkan**ti aniccānupassanādivasena vuttaṁ catukkaṁ. **Tassāpi** dhammānupassanāya. Pajahatīti **pahānan**ti āha "**niccasaññaṁ -pa- pahānakarañāṇaṁ adhippetan**"ti. **Vipassanāparamparan**ti paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Pathapaṭipannaṁ ajjhupekkhatī**ti majjhimāya paṭipattiyā sammadeva vīthipaṭipannaṁ bhāvanācittaṁ paggahaniggahānaṁ akaraṇena ajjhupekkhati. **Ekato upaṭṭhānan**ti yasmā majjhimasamathavīthinātivattiyā tattha ca pakkhandanena indriyānaṁ ekarasabhāvena, tatramajjhattatāya bhāvato avisesaṁ ekaggabhāvūpagamanena ekantato upaṭṭhāti, tasmā na tattha kiñci kātabbanti ajjhupekkhati. **Tatthā**ti evaṁ ajjhupekkhane. **Sahajātānampi ajjhupekkhanā hoti** tesaṁ pavattanākārassa ajjhupekkhanato. "Paññāya disvā"ti vuttattā **ārammaṇa-ajjhupekkhanā adhippetā.** Na kevalaṁ nīvaraṇādidhamme ajjhupekkhitā, atha kho abhijjhā -pa- paññāya disvā ajjhupekkhitā hotīti yojanā.

Paṁsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa uppattiṭṭhānadassanatthaṁ **"catumahāpato viya cha āyatanāni"** icceva vuttaṁ. Kāyādayo cattāro ārammaṇasatipaṭṭhānā. **Catūsu ārammaṇesū**ti kāyādīsu catūsu ārammaṇesu

pavattā cattāro satipaṭṭhānā paṁsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa upahananato.

Ekadhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyavagga

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. **Kasmā**ti-ādi vihārasamāpatti-ācikkhaṇe kāraṇaṁ vibhāvetuṁ āraddhaṁ.

Eva-vākāroti eva-kāro vā-kāro ca. **Ekantasantattā** ekantena santamanasikārabhāvato. Sekkhavacaneneva tesaṁ sikkhitabbassa atthibhāve siddhepi sikkhitabbarahitesu tesupi sekkhapariyāyassa vuccamānattā sikkhitabbasaddena sekkhe visesetvā vuttā. Āsavakkhayatthaṁ sikkhitabbassa abhāvepi diṭṭhadhammasukhavihāratthaṁ jhānādisikkhanena vinā sikkhitabbābhāvā **"asekkhā nāmā"**ti vuttā, buddhānaṁ pana sabbaso sammadeva pariniṭṭhitasikkhattā "sikkhāmī"ti na vuttaṁ. Ānāpānajjhānaphalasamāpatti **Tathāgatavihāro.**

3-10. PaṭhamaĀnandasuttādivaṇṇanā

989-996. **Aniccādivasenā**ti aniccadukkhānattavasena. **Pavicinati** pakārehi vicinati. **Nikkilesā**ti apagatakilesā vikkhambhi takilesā. Pītisambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgoti pāṭho.

Yāya anosakkanaṁ anativattanañca hoti, ayaṁ tatramajjhattupekkhā **majjhattākāro**ti vuttā. **Ekacittakkhaṇikā**ti ekacittuppādapariyāpannattā.

Catunnaṁ catukkānaṁ vasena **soḷasakkhattukā.** Ānāpānasannissayena pavattattā ārammaṇavasena pavattā ānāpānārammaṇāpi aparabhāge sati ānāpānassatīti pariyāyena vattabbataṁ arahatīti **"ānāpānassati missakā kathitā"**ti vuttaṁ. **Ānāpānamūlakā**ti

ānāpānasannissayena pavattā satipaṭṭhānā. **Tesaṁ mūlabhūtā**ti tesaṁ satipaṭṭhānānaṁ mūlakāraṇabhūtā. **Bojjhaṅgamūlakā**ti bojjhaṅgapaccayabhūtā. **Tepi bojjhaṅgā**ti ete vīsati satipaṭṭhānahetukā bojjhaṅgā. **Vijjāvimuttipūrakā**ti tatiyavijjāya tassa phalassa ca paripūraṇavasena pavattā bojjhaṅgā. **Phalasampayuttā**ti catutthaphalasampayuttā, catubbidhaphalasampayuttā vā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānāpānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisaṁyutta

1. Veḷudvāravagga

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. **Anuggahagaragaṇesu nipāto**ti anuggaṇhanagarahatthajotako nipāto. Kimettha anuggaṇhāti, kiṁ vā garahatīti āha **"catunnan"**ti-ādi. Tattha **anuggaṇhanto** anucchavikaṁ katvā gaṇhanto. **Garahanto** nindanto. Issarasīlo issaro, tassa bhāvo **issariyaṁ,** pabhutā. Adhīnaṁ pati adhipati, tassa bhāvo **ādhipaccaṁ,** sāmibhāvoti āha **"issariyādhipaccan"**ti-ādi. **Anantakānī**ti antarahitāni.

Aveccappasādenāti vatthuttayassa guṇe yāthāvato aveccapavisitvā pasādo. So pana kenaci calanarahitoti āha **"acalappasādenā"**ti. **Maggenā**ti ariyamaggena. **Āgatappasādo** tassa adhigamena laddhappasādo. **Apubbaṁ acarimanti** ekajjhaṁ. Ariyasāvakānañhi ariyamaggo uppajjantova tīsu vatthūsu aveccappasādaṁ āvahanto eva uppajjati. **Tesan**ti visayabhūtānaṁ tiṇṇaṁ vatthūnaṁ vasena tidhā vutto. **Yasmā ca** atthato **eko, tasmāva ninnānākaraṇo hoti** pavattaṭṭhānabhede satipi. **Ariyasāvakassa hī**ti-ādinā nayena tamatthaṁ vivarati. **Pasādo** okappanā. **Pemaṁ** bhatti. **Gāravaṁ** garukaraṇaṁ. **Mahantaṁ** uḷāraṁ. **Etaṁ** vibhāgena **natthi** sabbattha samānattā.

Evanti bhavantarepi akopanīyatāya. **Sadisavasenā**ti aññehi akhaṇḍādīhi sadisavasena. Tenāha **"mukhavaṭṭiyañhi chinne"**ti-ādi. Khaṇḍā etissā atthīti **khaṇḍā.** Esa nayo sesesupi. Pātimokkhe āgatānukkamena sīlassa ādimajjhavibhāgo veditabbo. **Dvinnaṁ vā tiṇṇaṁ vā**ti sīlakoṭṭhāsānaṁ. **Ekantaraṁ bhinnan**ti abhinnena ekantaraṁ hutvā bhinnaṁ. **Tesaṁ** khaṇḍādīnaṁ. "Bhujissehī"ti uttarapadalopena niddesoti āha **"Bhujissabhāvakarehī"**ti. **Idaṁ vītikkantan**ti idampi sīlaṁ vītikkantaṁ. "Ayaṁ sīlassa vītikkamo"ti **evaṁ parāmasituṁ asakkuṇeyyehi.**

2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā

998. **Yesan**ti aniyamato saddhādīnamādhārabhūtapuggaladassanaṁ. **Buddhe pasādo gahito.** So hi itarehi paṭhamaṁ gahetabboti. **Ariyakantāni sīlāni gahitāni** sotāpannassa sīlānaṁ adhippetattā. **Saṁghe pasādo gahito** dhammappasādassa anantaraṁ vuccamānattā. **Dhammepasādo gahito** aveccappasādabhāvato. Sotaṁ ariyamaggaṁ ādito patti sotāpatti, tassā aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni. Paccentī**ti pajāyanti adhigacchanti. Tenāha **"pāpuṇantī"**ti. **Brahmacariyan**ti maggabrahmacariyaṁ. **Katarapasādo** vattamānoti adhippāyo. **Maggappasādo**ti maggasampayutto pasādo. **Āgatamaggassā**ti adhigatamaggassa. **Missakappasādo eso**ti tasmā ubhopi therā paṇḍitā bahussutā.

3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā

999. Yadaggena tasmiṁ upāsake yathāvuttāni sotāpattiyaṅgāni saṁvijjanti, tadaggena so tesu vatissatīti āha **"catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasī"**ti. Vijjaṁ bhajantīti **vijjābhāgiyā,** tesu koṭṭhāsesu pariyāpannāti vuttaṁ **"vijjā bhāgiyeti vijjākoṭṭhāsike"**ti.

4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. "Sotāpattī"ti paṭhamamaggo adhippeto, tassa adhigamūpāyo **sotāpattiyaṅgaṁ.** Tenāha **"sotāpattiyā pubbabhāgapaṭilābhaṅgan"**ti. **Sotāpatti-atthāyā**ti sotāpattimaggatthāya. **Aṅgan**ti kāraṇaṁ. **Itare** ratanattayappasādādayo. Pubbabhāgiyāya **sotāpattiyā aṅgaṁ** kāraṇanti.

6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. (Vitānaṁ kāyānaṁ kālanakāya, kāraṇassa upagatānaṁ sātapariyā sijjhati, tattha kāyaparipajjhāyamukhena tantiṁ ṭhapesi bhagavā. Na hi passatha nimatthehi karaṇe niratthato piti vattati. **"Niyatattā"**ti vuttaṁ, tameva niyamaṁ **"majjhimapadeseyevā"**ti avadhāraṇena

vibhāveti. Mahāmaṇḍalacārikaṁ carantopi majjhimapadesassa antanteneva carati. Tattha ca vineyyajanassa samosaraṇatā mattapanavācamahatthasupananti)[1] aruṇuṭṭhāpanampi tattheva hoti, paccantapadese pana dūre vineyyajanā honti, tattha gantvā maggaphalesu patiṭṭhāpetvā tato paccāgantvā majjhimapadese eva vāsaṁ upagacchati, tattha manussehi katānaṁ kārānaṁ mahapphalabhāvaniyamanatthanti uṭṭhabbaṁ. "Āsanne no bhagavā"ti idaṁ nidassanamattanti dassento **"na kevalan"**ti-ādimāha.

Sakiñcanasapalibodhanaṭṭhenāti ettha kiñcanaṁ palibodho asamāpitakiccatā, tadubhayassa atthibhāvenāti attho. **Mahāvāse**ti mahāgehe.

Dvepi janāti isidattapurāṇā. **Sitaṁ** nāma mandahasitaṁ. **Hasitaṁ** nāma vissaṭṭhahasitaṁ. **Muttacāgo**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ **visuddhimaggaṭīkāyaṁ**[2] vuttanayena veditabbaṁ. **Saṁvibhāge**ti parassa dānavasena saṁvibhajane. **Akatavibhāgan**ti deyyadhammavasena na katavibhāgaṁ. Puggalavasena pana "sīlavantehī"ti vuttattā katavibhāgameva mahapphalatākaraṇena. Tenāha **"sabbaṁ dātabbameva hutvā ṭhitan"**ti.

7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. **Paveṇi-āgatassā**ti anekapurisayugavasena paramparāgatassa. **Attani upanetabban**ti attani netvā parasmiṁ upanetabbaṁ. Tenāha **"yo kho myāyaṁ dhammo appiyo amanāpo, parassapeso dhammo appiyo amanāpo"**ti-ādi. **Amantabhāsenā**ti samphassa samphappalāpassa amantāya mantārahitabhāsanena.

8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. **Dve gāmā** dvinnaṁ ñātīnaṁ gāmāti katvā. **Ñātike**ti evaṁladdhanāme ekasmiṁ gāmake. **Giñjakāvasathe**ti giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho, tasmiṁ. So kira āvāso

1. ( ) Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo
2. Visuddhi-Ṭī 1. 282 piṭṭhe.

yathā sudhāhi parikammena payojanaṁ natthi, evaṁ iṭṭhakāhi eva cinitvā kato. Tena vuttaṁ **"iṭṭhakāmaye āvasathe"**ti. Tulāthambhadvārabandhakavāṭaphalakāni pana dārumayā eva. Oraṁ vuccati kāmadhātu, paccayabhāvena taṁ oraṁ bhajantīti **orambhāgiyāni,** orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni.** Tenāha **"heṭṭhābhāgiyānan"**ti-ādi. **Tīhi maggehī**ti heṭṭhimehi tīhi maggehi. Tehi pahātabbatāya hi tesaṁ saññojanānaṁ orambhāgiyatā, oraṁ bhañjiyāni **vā orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena nesaṁ orambhāgiyabhāvaṁ vibhāvetuṁ **"tattha"**ti-ādi vuttaṁ. Vikkhambhitāni samatthatāvighātena puthujjanānaṁ, samucchinnāni sabbaso abhāvena ariyānaṁ rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhanāya na hontīti vuttaṁ **"avikkhambhitāni maggena vā asamucchinnānī"**ti. **Nibbattivasenā**ti paṭisandhiggahaṇavasena gantuṁ na denti. Mahaggatabhavagāmikammāyūhanassa vibandhanato **sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīṇi** saññojanāni kāmacchandabyāpādā viya mahaggatabhavūpapattiyā visesapaccayattā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaparikkhaye kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā idheva** kāmabhave eva **nibbattāpenti,** tasmā **sabbānipi** pañcapi saṁyojanāni **orambhāgiyāneva. Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvo**ti paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvo. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṁ pana atthāya assa āgamanaṁ anivāritaṁ.

Kadāci uppattiyā viraḷākāratā, pariyuṭṭhānamandatāya abahalatāti **dvedhāpi tanubhāvo. Abhiṇhan**ti bahuso. **Bahalabahalā**ti tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṁ santānaṁ maddantā pharantā sādhentā andhakāraṁ karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā tanukatanukā mandamandā uppajjanti. **Puttadhītaro hontī**ti idaṁ akāraṇaṁ. Tathā hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Idan**ti "rāgadosamohānaṁ tanuttā"ti idaṁ vacanaṁ. **Bhavatanukavasenāti** appakabhavavasena. **Tan**ti mahāsīvattherassa vacanaṁ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṁ labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisaṁ taṁ bhavatanukaṁ, tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetuṁ **"sotāpannassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Aṭṭhame bhave bhavatanukaṁ natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṁ sandhāya vuttaṁ itarassa lokassa vasena tathā vattuṁ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmaloke ṭhatvā "sakideva imaṁ lokaṁ āgantvā"ti vuttaṁ. **Imaṁ lokaṁ āgantvā**ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṁ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṁ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayamidha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṁ pana "imaṁ lokanti kāmabhavo adhippeto"ti imamatthaṁ vibhāvetuṁ **"sace hī"**ti-ādinā aññaṁyeva catukkaṁ dassitaṁ.

Catūsu -pa- sabhāvoti attho apāyagamanīyānaṁ pāpadhammānaṁ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenā**ti maggadhammaniyāmena **niyato** uparimaggādhigamassa avassaṁbhāvibhāvato. Tenāha "sambodhiparāyaṇo"ti. **Tesaṁ tesaṁ ñāṇagatin**ti tesaṁ tesaṁ sattānaṁ "asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī"ti-ādinā taṁtaṁñāṇādhigamanaṁ ñāṇūpapattiṁ. **Ñāṇābhisamparāyan**ti tato parampi "niyato sambodhiparāyaṇo sakideva imaṁ lokaṁ āgantvā dukkhassantaṁ karissatī"ti-ādinā ñāṇasahitaṁ upapattipaccayabhavaṁ. **Olokentassa** ñāṇacakkhunā apekkhantassa. Kevalaṁ **kāyakilamathova,** na tena kāci paresaṁ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesā** cittakhedo, sā kilesūpasaṁhitattā **buddhānaṁ natthi.**

Ādissati ālokīyati attā etenāti ādāsaṁ, dhammabhūtaṁ ādāsaṁ **dhammādāsaṁ,** ariyamaggañāṇassetaṁ adhivacanaṁ. Tena hi ariyasāvako catūsu ariyasaccesu viddhastasammohattā attānaṁ yāthāvato ñatvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsatā veditabbāti. **Ye na dhammādāsenā**ti idha pana maggadhammameva vadati. Sesaṁ uttānatthattā suviññeyyamevāti.

Veḷudvāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājakārāmavagga

1. Sahassabhikkhunisaṁghasuttavaṇṇanā

1007. Dhammikattā desavāsīhi anukampito rājāti rājako, tassa ārāmo **rājakārāmo,** tasmiṁ. **Bhūmisīsaṁ** seṭṭhappadeso, yattha vasanto lābhaggayasaggappatto hotīti tesaṁ adhippāyo.

Vārāpehīti paṭisedhehi. **Yujjhāpetun**ti kalahaṁ kārāpetuṁ. **Puna āgacchantā**ti aparasmiṁ saṁvacchare āgacchantā. **Ubbaṭṭetvā**ti mahatīvīciyo ubbaṭṭetvā. Yathā tassa sakalameva raṭṭhaṁ ekādakībhūtaṁ hoti, evaṁ katvā samuddameva jātaṁ. Tena vuttaṁ **"samuddameva akaṁsū"**ti.

Isīnamantaraṁ katvāti isīnaṁ kāraṇaṁ katvā, isīnaṁ hetūti attho, isīnaṁ vā antarabhedaṁ katvā. Tathā loke kolāhalassa patthaṭataṁ vibhāvento bhagavā **"me sutan"**ti āha paccakkhato jānampi. **Ucchinno**ti kulacchedena ucchinno. Na kevalaṁ sayameva, atha kho **saha raṭṭhehi. Vibhavan**ti vināsaṁ upagato.

Taṁ sandhāyetaṁ vuttanti taṁ yathāvuttaṁ pasenadinā kosalarājena kāritaṁ vihāraṁ sandhāya etaṁ "rājakārāme"ti vuttaṁ.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. **Udayagāminin**ti ārambhato paṭṭhāya sampatti-āvahaṁ.

4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā

1010. Duṭṭhā gati nipphatti duggati, duggatabhāvo dāliddiyaṁ, tadeva bhayaṁ taṁ sabbaṁ anavasesaṁ vā **duggatibhayaṁ** daliddabhayaṁ. Sammadeva atikkantoti **samatikkanto.**

6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā

1012. **Vohāramittā**ti taṁtaṁdānaggahaṇavasena vohārakā mittā. **Āmantanapaṭimantana-iriyāpathādīsupī**ti ālāpasallāpagamana-

nisajjādi-atthasaṁvidhānādīsu. **Ekato pavattakiccā**ti saha pavattakattabbā. Amā saha bhavantīti **amaccā.** "Amhākaṁ ime"ti ñāyantīti **ñātī,** āvāhavivāhasambaddhā. Tenāha **"sassusasurapakkhikā"**ti. Yonisambandhā vā **sālohitā.** Tenāha **"bhātibhaginimātulādayo"**ti.

7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Kismiñci kassaci ca tathā tathā uppannassa pasādassa aññathābhāvo **pasādaññathattaṁ.** Bhūtasaṅghātassa ghana-ādikassa aññathābhāvo **bhāvaññathattaṁ.** Nirayādigati-antara-upapatti **gati-aññathattaṁ.** Sabhāvadhammānaṁ kakkhaḷaphusanādilakkhaṇassa aññathābhāvo **lakkhaṇaññathattaṁ.** "Ṭhitassa aññathattaṁ paññāyatī"ti evaṁ vuttaṁ aññathattaṁ **vipariṇāmaññathattaṁ.** Lakkhaṇaññathattaṁ na labbhati. Tenāha **"lakkhaṇaṁ pana na vigacchatī"**ti, sesaṁ labbhatīti. **Pathavīdhātuyā**ti sasambhārapathavīdhātuyā. **Āpodhātuyā**ti etthāpi eseva nayo. **Purimabhāvo**ti ghanakaṭhinabhāvo. **Bhāvaññathattaṁ** rasaññathattasabhāvo. **Gati-aññathattaṁ** uggatūpapatti. Tenāha **"tañhi ariyasāvakassa natthī"**ti. **Pasādaññathattampi natthiyeva** ariyasāvakassa.

Rājakārāmavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Saraṇānivagga

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. **Samiddhan**ti sampuṇṇaṁ. **Supupphitan**ti upasobhitatāya supupphitasadisattā. Byūhā nāma yehi eva pavisanti, tehi eva nikkhamanti. Tenāha **"byūhā vuccanti avinibbiddharacchāyo"**ti. **Uddhatacārinā**ti yaṭṭhantarā.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. **Tīhī**ti ratanattaye uppannehi tīhi pasādadhammehi. **Catūhī**ti tehi eva saddhiṁ sīlena. **Kocidevā**ti-ādi parikappavasena vuttaṁ.

Bhagavati attano saddhāya uḷāratamabhāvadassanatthaṁ. Tenāha **"bhagavato Sabbaññutāyā"**ti-ādi. **Dhammo samuppādo**ti vivādadhamma-uppattihetu. Tadeva hi sandhāyāha **"kiñcideva kāraṇan"**ti. **Kāraṇan**ti nānākāraṇaṁ. **Kalyāṇakusalavimuttan**ti akalyāṇaṁ akusalaṁ, tadidaṁ yathāvutta-appasādanena apanīta-atthadassanatthaṁ. **Assā**ti mahānāmasakkassa. **Anavajjanadoso eso**ti catūsu dhammesu ekenapi samannāgato sotāpanno hotīti anujānitvā catūhipi samannāgatena ācikkhitabbanti yāthāvato anavajjanadosoti attho.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. **Pamāṇenā**ti ekena pamāṇena, na sabbaso. **Olokanaṁ khamantī**ti dassanamaggena catusaccadhammā paccattaṁ passitabbā paṭivijjhitabbā. Paṭhamamaggakkhaṇe hi catusaccadhammā ekadesatova diṭṭhā nāma honti. **"Parimuccatī"ti pana vattuṁ vaṭṭati** paṭivijjhanakiriyāya vattamānattā. **Agantvā** apāyesu anuppattirahattā. Tenāha **"na gacchatī"**ti, na uppajjatīti attho. **Mahāsārarukkhe dassento āha** "yo koci viññujātiko mama ce gocaraṁ gacchati, ekassa āgamanaṁ avañjhaṁ amoghan"ti dassetuṁ.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. **Dukkhettaṁ** nirojakaṁ, tāya eva dukkhettatāya visamaṁ, hotīti āha **"visamakhettan"**ti. **Loṇūpahatan**ti jātasabhāvena loṇena ūsarena upahataṁ. **Khaṇḍānī**ti khaṇḍitāni. **Temetvā**ti temitattā. **Vātātapahatānī**ti cirakālaṁ vātena ceva ātapena ca upahatāni ābādhitāni.

6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. **Ṭhānanti**[1] ṭhānaso. Tenāha **"khaṇenā"**ti. Niyyānikanti pavattaṁ ñāṇapaṭirūpakaṁ pakatipurisantarajānanādimicchāñāṇaṁ, taṁ pana aniyyānikaṁ "niyyānikan"ti paccavekkhaṇavasena pavatteyyāti āha **"micchāpaccavekkhaṇenā"**ti. Guṇaviyuttassa attano sakattani[2] avaṭṭhānasaṅkhātā vimutti **micchāvimutti.**

---

1. Ṭhānasoti (Pāḷiyaṁ)

2. Paramattani (?)

7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Yathākammaṁ samparetabbato samparāyo, peccabhavo, samparāyahetukaṁ **samparāyikaṁ,** maraṇabhayaṁ.

Saraṇānivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Avicchedena niccappavattiyamānāni puññāni abhisandanaṭṭhena **"puññābhisandā"**ti vuttā, tena puññanadiyoti attho vutto. Sukhassa āharaṇato ānayanato **sukhassāhāro.**

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. **Devānan**ti visuddhidevānaṁ. **Devapadānī**ti tesaṁ padāni devapadāni, devoti vā sammāsambuddho. **Devassa ñāṇena akkantapadānī**ti paṭivedhañāṇena ceva desanāñāṇena ca akkantapadāni. **Devā nāma** jātidevā. Tesampi devaṭṭhena devoti devadevo, sambuddho.

8. Vassasuttavaṇṇanā

1134. **Pāraṁ vuccati nibbānaṁ** saṁsāramahoghassa paratīrabhāvato. Tenāha "tiṇṇo pāraṅgato, thale tiṭṭhati brāhmaṇo[1], ye janā pāragāmino"ti[2] ca. Atha vā pāti rakkhatīti **pāraṁ,** nibbānaṁ. Yo paṭivijjhati, taṁ vaṭṭadukkhato pāti rakkhati, accantahitena ca vimuttisukhena ca rameti, tasmā **pāran**ti vuccati. **Gacchamānā evā**ti pāraṁ nibbānaṁ gacchamānā eva. Te dhammā **āsavānaṁ khayāya saṁvattanti** sacchikiriyāpahānapaṭivedhānaṁ samakālattā.

---

1. Saṁ 2. 383; Khu 1. 235; Abhi 3. 172 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. **Pavivekatthāyā**ti pavivekasukhatthāya. **Paṭisallānatthāyā**ti bahiddhā nānārammaṇato cittaṁ paṭinivattetvā kammaṭṭhāne sammadeva līnatthāya.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Sagāthakapuññābhisandavagga

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā

1037. **Saṅkhyā atthi** heṭṭhā mahāpathaviyā, upari ākāsena, parito cakkavāḷapabbatena, majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā. Jānantena yojanato saṅkhātuṁ sakkāti adhippāyo. Mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṁ saviññāṇakānaṁ, baḷavāmukhapātālādīnaṁ aviññāṇakānaṁ bheravārammaṇānaṁ vasena **bahubheravaṁ.**

2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1038. **Sambhede**ti[1] sambhedaṁ samodhānaṁ gataṭṭhāne. **Yatthimā mahānadiyo saṁsandanti samentī**ti parikappavacanametaṁ. Tādisāsu hi mahānadīsu kāci puratthimasamuddaṁ paviṭṭhā, kāci pacchimaṁ.

3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1039. "Kusale patiṭṭhito"ti ettha yaṁ accantikaṁ kusale patiṭṭhānaṁ, taṁ dassento **"maggakusale patiṭṭhito"**ti āha, heṭṭhimamaggakusaleti adhippāyo. Tenāha **"bhāveti maggan"**ti. Ariyaphalaṁyeva **dhammasāro.** Kilesā khīyanti etthāti kilesakkhayo, nibbānaṁ, tasmiṁ **kilesakkhaye rato.**

---

1. Sambhejjeti (Aṭṭhakathāyaṁ)

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Ariyānaṁ buddhānaṁ dhanantipi ariyadhanaṁ, nibbānanti keci. Anayatopi visuddhaṭṭhena ariyañca taṁ dhanañca dhanāyitaṭṭhenāti ariyadhanaṁ tena **ariyadhanena. Teneva bhogenā**ti ariyadhanabhogena.

Sagāthakapuññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Sappaññavagga

2. Vassaṁvutthasuttavaṇṇanā

1048. **Samodhānetvā**ti yehi indriyādīhi bhāviyamānehi sotāmattimaggo anuppatto, tāneva. Dhammasamānatāya cetaṁ vuttaṁ. Aññāneva hi atthato taṁ taṁ maggaṁ sādhakāni indriyādīni. **Tanti paveṇī kathitā**ti yaṁ kañci vineyyapuggalaṁ anapekkhitvā kevalaṁ tantivasena ṭhiti kathitā.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. **Sattasu janesū**ti sattasu kittiyamānesu upāsakajanesu. **Gambhīrā**ti-ādīsu **dhammagambhīrā**ti pāḷigatiyā gambhīrā, tathā ca **sallasuttaṁ** heṭṭhā pakāsitameva. "Cetanāhaṁ bhikkhave kammaṁ vadāmī"ti-ādinā[1] āgataṁ **cetanāsuttaṁ.** Tattha "cetanāsahajātaṁ nānākkhaṇikan"ti-ādinā paṭṭhāne āgatanayena, suttesu[2] ca "diṭṭhadhammavedanīyan"ti-ādinā āgatanayena gambhīrabhāvo veditabbo, nibbānassa ceva ariyamaggassa ca pakāsanato **asaṅkhatasaṁyuttassa** lokuttaratthadīpakatā. "Atītampāhaṁ rūpena khajjiṁ, etarahi khajjāmī"ti-ādinā pañcannaṁ khandhānaṁ khādhakabhāvassa, puggalassa khāditabbatāya vibhāvanena **khajjanīyapariyāye**[3] visesato nissattanijjīvatā dīpitāti vuttaṁ **"sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo"**ti. **Upasampajja viharissāmā**ti ye tesu suttesu vuttapaṭipadaṁ sammadeva paripūrenti, te tesu upasampajja viharanti

---

1. Aṁ 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu. 2. Aṁ 1. 251 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 72 piṭṭhe.

nāma. **Etthā**ti “na kho netan”ti ettha na-kāro “aññamaññan”ti ettha makāro viya byañjanasandhimattameva, nāssa koci attho.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. **Na kho panetan**ti na kho etaṁ, noti ca amhehīti atthoti āha **“na kho amhehī”**ti-ādi. Assasantīti **assāsanīyā**ti āha **“assāsakarehī”**ti. Marissatīti **māriso,** ekantabhāvimaraṇo, so pana maraṇādhīnavuttikoti vuttaṁ **“maraṇapaṭibaddho”**ti. **Adhimuccehī**ti adhimuttiṁ uppādehi. Taṁ pana tathā cittassa paṇidhānaṁ ṭhapananti āha **“ṭhapehī”**ti. **Āgamanīyaguṇesū**ti pubbabhāgaguṇesu. **Pamāṇaṁ nāma natthi** anantāparimāṇattā. **Nānākaraṇaṁ natthi** vimuttiyā ninnānattā.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. **Paññāpaṭilābhāyā**ti maggaphalapaññāya paṭilābhatthaṁ. Tenāha **“satta sekkhā”**ti-ādi.

Sappaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Mahāpaññavagga

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā

1058. **Mahante atthe pariggaṇhātī**ti saccapaṭiccasamuppādādike mahāvitthāre atthe paricchijja asesetvā muṭṭhigate viya katvā gaṇhāti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Mahāpaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sotāpattisaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Saccasaṁyutta

1. Samādhivagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. **Cittekaggatāyā**ti nissakkavacanaṁ "parihāyantī"ti padaṁ apekkhitvā. **yathābhūtādivasenā**ti yathāgatādivasena. Yathābhūtaṁ nāma imasmiṁ sutte "samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṁ pajānātī"ti-ādi. **Ādi**-saddena "tathā yasmā"ti-ādisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi yathābhūtavasena kāraṇacchedo kato "tathā yasmā"ti-ādivacanehi. **Vaṇṇā**ti akkharā, "guṇā"ti keci. **Padabyañjanānī**ti nāmādipadāni ceva taṁsamudāyabhūtabyañjanāni ca.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. **Sāsanāvacarā adhippetā** bāhirakānaṁ saccābhisamayassa abhāvato. **Tathā**ti iminā catutthapañcamesu atthavisesābhāvaṁ dasseti. Yadi evaṁ kasmā visuṁ visuṁ desanāti āha **"tena tena abhilāpenā"**ti-ādi.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Duggahito saṁsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṁ, saggamaggo mokkhamaggo ca, tasmiṁ niyyāne niyuttā, taṁ ettha atthīti **niyyānikā,** vacīduccaritasaṁkilesato vā niyyātīti ī-kārassa rassattaṁ ya-kārassa ka-kāraṁ katvā niyyānikā. Cetanāya saddhiṁ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassa bhāvo **aniyyānikattaṁ. Tiracchānabhūtan**ti tirokaraṇabhūtaṁ. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṁyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. **Sātthakan**ti dānasīlādinissitattā hitapaṭisaṁyuttaṁ.

Visikhāti gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca gāmādigahaṇe viya tannivāsino visesato gahitā "āgato gāmo"ti-ādīsu

viya. Tenāha **“sūrā samatthā”**ti. Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha **“kumbhadāsikathā”**ti. Ayāthāvato uppattiṭṭhitisaṁhārādivasena loko akkhāyati etenāti **lokakkhāyikā.** Iti iminā pakārena bhavo, iminā abhavoti evaṁ pavattāya **itibhavābhavakathāya saddhiṁ.**

Samādhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammacakkappavattanavagga

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. **“Isīnaṁ patanuppatanavasena** osīdana-uppatanaṭṭhānavasena **evaṁ** ‘isipatanan’ti **laddhanāme”**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **“ettha hī”**ti-ādi vuttaṁ.

Āmantesīti ettha yasmā dhammacakkappavattanatthaṁ ayaṁ āmantanā, tasmā samudāgamato paṭṭhāya satthu pubbacaritaṁ saṅkhepeneva pakāsetuṁ vaṭṭatīti **“Dīpaṅkarapādamūle katābhinīhārato paṭṭhāyā”**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **mārabalaṁ bhinditvā**ti māraṁ ca mārabalaṁ ca bhañjitvā. Atha vā mārassa abbhantaraṁ bāhirañcāti duvidhaṁ balaṁ bhañjitvā. **“Dveme bhikkhave antā”**ti ettha **anta**-saddo “pubbante ñāṇaṁ aparante ñāṇan”ti-ādīsu[1] viya bhāgapariyāyoti āha **“dve ime bhikkhave koṭṭhāsā”**ti. **Saha samudāhārenā**ti uccāraṇasamakālaṁ. **Pattharitvā aṭṭhāsi** buddhānubhāvena. **Brahmāno samāgacchiṁsu** paripakkakusalamūlā saccābhisambodhāya katādhikārā.

Gihisaññojananti gihibandhanaṁ. **Chinditvā**ti haritvā. **Na vaḷañjetabbā**ti nānuyuñjetabbā. **Kilesakāmasukhassā**ti kilesakāmayuttassa sukhassa. **Anuyogo**ti anubhavo. Gāmavāsīhi sevitabbattā **gāmavāsīnaṁ santako. Attano**ti attabhāvassa. Āhito ahaṁmāno etthāti **attā,** attabhāvo. **Dukkhakaraṇan**ti dukkhuppādanaṁ.

---

1. Abhi 1. 215 piṭṭhe.

Attamāraṇehīti attabādhanehi. **Upasamāyā**ti kilesavūpasamo adhippeto, tadatthasampadānavacananti āha **"kilesūpasamatthāyā"**ti. Esa nayo sesesupi.

Saccañāṇādivasena tayo parivaṭṭā etassāti **tiparivaṭṭaṁ,** ñāṇadassanaṁ. Tenāha **"saccañāṇā"**ti-ādi. **Yathābhūtaṁ ñāṇan**ti paṭivedhañāṇaṁ āha. **Tesuyeva** saccesu. Ñāṇena kattabbassa ca pariññāpaṭivedhādikiccassa ca **jānanañāṇaṁ,** "tañca kho paṭivedhato pagevā"ti keci. Pacchāti apare. Tathā **katañāṇaṁ. Dvādasākāran**ti dvādasavidha-ākārabhedaṁ. **Aññatthā**ti aññesu suttesu.

Paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi dhammacakkanti idaṁ tattha ñāṇakiccaṁ padhānanti katvā vuttaṁ. Saddhindriyādidhammasamudāyo pana pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṁ.** Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṁ cakkañca, dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṁ.** Yathāha "dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṁ, cakkañca pavattehi dhammañcāti dhammacakkaṁ, dhammena pavattatīti dhammacakkaṁ, dhammacariyāya pavattatīti dhammacakkan"ti-ādi[1]. **Ubhayampī**ti paṭivedhañāṇaṁ desanāñāṇanti ubhayampi. **Etan**ti tadubhayaṁ. **Imāya desanāyā**ti iminā suttena **pakāsentena bhagavatā** yahāvuttañāṇadvayasaṅkhātaṁ **dhammacakkaṁ pavattitaṁ nāma** pavattanakiccassa aniṭṭhitattā. **Patiṭṭhite**ti Aññāsikoṇḍaññattherena sotāpattiphale patiṭṭhite. **Pavattitaṁ** nāma kassapasammāsambuddhassa sāsanantaradhānato paṭṭhāya yāva buddhuppādo, ettakaṁ kālaṁ appavattapubbassa pavattitattā, uparimaggādhigamo panassa atthaṅgato evāti.

Ekappahārenāti ekeneva pahārasaññitena kālena. Divasassa hi tatiyo bhāgo pahāro nāma, pāḷiyaṁ pana "tena khaṇena tena layena tena muhuttenā"ti vuttaṁ, taṁ pahārakkhaṇasallakkhaṇameva. **Sabbaññutaññāṇobhāso**ti Sabbaññutaññāṇānubhāvena pavatto obhāso cittaṁ paṭicca utusamuṭṭhāno veditabbo. Yasmā bhagavato dhammacakkappavattanassa ārambhe viya parisamāpane ativiya uḷāratamaṁ pītisomanassaṁ udapādi, tasmā **"imassapi udānassā"**ti-ādi vuttaṁ.

1. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Atthasaṁvaṇṇane vaṇṇīyanteti **vaṇṇā.** Teyeva pariyāyena akkharaṇato **akkharāni.** Atthaṁ byañjentīti **byañjanāni.** Yasmā pana akārādike sarasamaññā, kakārādike byañjanasamaññā, ubhayattha vaṇṇasamaññā, tasmā vuttaṁ **"vaṇṇānaṁ vā ekadesā yadidaṁ byañjanā nāmā"**ti. **Nettiyaṁ**[1] pana vākye byañjanasamaññā. Byañjanaggahaṇeneva cettha ākāraniruttiniddesā gahitā evāti daṭṭhabbaṁ. **Saṅkāsanā**ti atthassa ñāpanā bhāgaso. Tenāha **"vibhattiyo"**ti. Saṅkāsanaggahaṇeneva cettha pakāsanā vuttā hoti. Vibhattiyo hi atthavacaneneva vivaranti, tāhi[2] kāraṇapaññattiyo vuttāyevāti tāhipi[3] atthapadāni gahitāneva honti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggavaṇṇanāyaṁ**[4] **netti-aṭṭhakathāyañca**[5] vuttanayena veditabbo. **Sabbākārenā**ti sabhāgādivibhāvanākārena. **Vaṇṇādīnan**ti tasmiṁ pana vitthāre pavattavaṇṇādīnaṁ. **Tasmā**ti vaṇṇādīnaṁ anta-abhāvato. **Evamāhā**ti "aparimāṇā vaṇṇā byañjanā saṅkāsanā"ti evamāha.

10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. **Sabhāvāvijahanaṭṭhenā**ti attano dukkhasabhāvassa kadācipi apariccajanena tathasabhāvaṁ. Tenāha **"dukkhaṁ hi dukkhameva vuttan"**ti. **Sabhāvassā**ti dukkhasabhāvassa. **Amoghatāyā**ti avañjhatāya. **Avitathan**ti na vitathaṁ. Tenāha **"na hi dukkhaṁ adukkhaṁ nāma hotī"**ti. **Aññabhāvānupagamenā**ti samudayādisabhāvānupagamanena musā na hotīti añño aññathā na hotīti **anaññathaṁ.** Tenāha **"na hī"**ti-ādi.

Dhammacakkappavattanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 10. 5 piṭṭhe. 2. Vivarantā tāni (Ka) 3. Tenāpi (Ka)
4. Visuddhi-Ṭī 1. 273 piṭṭhe. 5. Netti-Ṭṭha 31 piṭṭhe.

3. Koṭigāmavagga

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. **Ananubodhā**ti paṭivedhassa anurūpabodhābhāvena. **Appaṭivedhā**ti saccānaṁ paṭimukhaṁ vedhābhāvena.

2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. **Phalasamādhiphalapaññānan**ti[1] aggaphalasamādhi-aggaphalapaññānaṁ.

7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. **Ariyānan**ti buddhānaṁ ariyānaṁ. Tenāha **"na hī"**ti-ādi.

8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. **Paṭividdhattā desitattā cā**ti iminā paṭivedhañāṇena desanāñāṇena ca pariggahitattā **ariyasantakāni honti** ariyassa bhagavato santakabhāvato.

10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. **Ekappaṭivedho**ti ekeneva ñāṇena catunnaṁ ariyasaccānaṁ ekajjhaṁ paṭivedho.

Koṭigāmavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Sīsapāvanavagga

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1101. **Punappunaṁ vaṭṭasmiṁyeva nibbattanti** adiṭṭhattā catunnaṁ ariyasaccānaṁ.

---

1. Phalasamāpattiphalapaññānanti (Aṭṭhakathāyaṁ)

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. **Bhaveyya ce**ti dukkhadomanassāni ajjhupekkhitvā sahitehi tehi saccābhisamayo bhaveyyāti evaṁ parikappanā na kātabbāti.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. **Ajjhāsayan**ti sassatādibhedaṁ ajjhāsayaṁ. So hi "idameva saccaṁ moghamaññan"ti gāhassa mukhabhūtattā **mukhanti adhippeto.** Tañca apare adiṭṭhasaccā olokenti, diṭṭhasaccā pana neva olokenti.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. **Kukkuko** pamāṇamajjhimassa purisassa hatthoti attho. **Kukkū**ti tasseva nāmaṁ.

Sīsapāvanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Papātavagga

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. **Lokacintan**ti lokasannivesapaṭisaṁyuttavīmaṁsāva. "Lokacittan"tipi pāṭho, taṁtaṁlokapariyāpannaṁ cittanti attho. **Nāḷikerādayo**ti **ādi**-saddena avuttānaṁ osadhitiṇavanappati-ādīnaṁ saṅgaho. **Evarūpan**ti edisaṁ aññampi taṁtaṁlokacittaṁ.

Vigatacittoti attatthaparatthato apagatavitakko addasa evaṁ adhiṭṭhahiṁsūti sambandho. **Sambarimāyan**ti sambarena asurindena uppāditaṁ asuramāyaṁ, yaṁ "indajālan"tipi vuccati indassa mohanatthaṁ uppāditattā. **Samparivattetvā**ti paridhāvetvā. **Yathā ne**ti ne asure yathā so puriso passati, evaṁ adhiṭṭhahiṁsu. Kasmā panete evaṁ adhiṭṭhahiṁsūti? Taṁ purisaṁ tattha tathānisinnaṁ disvā "ayaṁ ca devo"ti āsaṅkantā tathā adhiṭṭhahitvā bhisamuḷālachiddehi pavisitvā attano asurabhavanaṁ gatā. Tenāha bhagavā **"devānaṁyeva mohayamānā"**ti.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-3. **Mariyādapāsāṇo**ti gijjhakūṭapabbatassa mariyādapākārasadiso mahanto pāsāṇo. **Aniṭṭharūpan**ti ettha **rūpa**-saddo sabhāvattho "piyarūpe sātarūpe"ti-ādīsu[1] viyāti āha **"aniṭṭhasabhāvan"**ti.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. **Upāsanan**ti ācariya-upāsanaṁ, ācariyaṁ antevāsinā vā divase divase sikkhanavasena upāsitabbato upāsananti laddhanāmaṁ **kaṇḍakhipanasippaṁ. Kaṇḍaṁ atikkamante**ti saraṁ khipante. **Poṅkhānupoṅkhan**ti poṅkhasaddatthaṁ pākaṭaṁ katvā dassetuṁ **"ekaṁ kaṇḍaṁ khipitvā"**ti-ādi vuttaṁ. **Aparaṁ anupoṅkhan**ti ettha **aparan**ti tatiyakaṇḍā. Anupoṅkha nāma idanti dassetuṁ **"anupoṅkha nāma dutiyassa poṅkhan"**ti vuttaṁ. Taṁ hi tatiyena sarena vijjhīyati. **Puna aparaṁ tassa poṅkhan**ti idaṁ pana aparāparaṁ avirajjhanaṁ dassetuṁ vuttaṁ. **Durabhisambhavataran**ti abhibhavituṁ asakkuṇeyyataraṁ. **Vālan**ti kesaṁ. **Sattadhā bhinditvā**ti sattakkhattuṁ viphāletvā. **Tassa ekaṁ bhedan**ti tassa kesassa ekaṁ aṁsusaṅkhātaṁ bhedaṁ gahetvā. **Vātiṅgaṇamajjhe bandhitvā**ti vātiṅgaṇaphalassa majjhaṭṭhāne bandhitvā. **Aparaṁ bhedan**ti aparaṁ kesassa aṁsusaṅkhātaṁ bhedaṁ. **Aggakoṭiyaṁ bandhitvā**ti yathā tassa vālabhedassa ūkāmattaṁ likhāmattaṁ vā kaṇḍassa aggakoṭiṁ adhikaṁ hutvā tiṭṭhati, evaṁ bandhitvā. **Usabhamatte**ti vīsatiyaṭṭhimatte ṭhāne **ṭhito. Kaṇḍabaddhāya koṭiyā**ti kaṇḍabaddhāya vālassa koṭiyā vātiṅgaṇabandhanavālassa koṭiṁ paṭivijjheyya.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. **Adhiccuppattikan**ti yadicchāvasena uppajjanakaṁ. **Chiggaḷenā**ti chiggaḷapadesena. **Chiggaḷuparī**ti heṭṭhimayugassa chiggaḷapadesassa upari. **Āruḷhassa chiggaḷenā**ti ubhinnampi chiddena. **Gīvappavesanaṁ viyā**ti catunnaṁ yugānaṁ chiddapadeseneva uparūpari ṭhitānaṁ chiddantarena kāṇakacchapassa

1. Ma 1. 333 piṭṭhe.

gīvappavesanaṁ adhiccatarasambhavaṁ. Tatopi adhiccatarasambhavo manussattalābho, tato adhiccatamasambhavo ariyamaggapaṭilābhoti dassento āha **"catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo"**ti.

Papātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. **Abhisamayasaṁyutte vitthāritova,** tasmā tattha vutanayeneva tassa attho veditabbo.

7. Paṭhama-āmakadhaññapeyyālavagga

3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Lokiyampi visuddhatthena "ariyan"ti vattabbataṁ labhatīti **"lokiyalokuttarenā"**ti vuttaṁ.

4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. **Piṭṭhasurā**ti piṭṭhena kātabbasurā, tathā **odanasurā pūvasurā,** majjarasādibhūte kiṇṇe pakkhipitvā kattabbā surā **kiṇṇapakkhittasurā sambārasaṁyuttā**ti mūlabhesajjasambhārehi saṁyuttā. **Pupphāsavo**ti nāḷikerapupphādito assavanaka-āsavo. Muddikaphalādito assavanaka-āsavo **phalāsavo. Itī**ti ādi-attho. Tena madhvāsavaguḷāsavasambhārasaṁyutte saṅgaṇhāti. **Surāsavavinimuttan**ti yathāvuttasurāsavavinimuttaṁ.

10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. **Nīcavuttino**ti kule jeṭṭhānaṁ mahāpitucūḷapitujeṭṭhabhātikādīnaṁ abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammasāmīcikammādivasena nīcavuttino.

8. Dutiya-āmakadhaññapeyyālavagga

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. "Mūlabījan"ti-ādīsu mūlameva bījanti **mūlabījaṁ,** mūlabījaṁ etassātipi **mūlabījaṁ.** Tattha purimena bījagāmo vutto "bījānaṁ samūho"ti katvā, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopeso sāmaññaniddesena, "mūlabījañca mūlabījañca mūlabījan"ti ekasesanayena vā bījattho veditabbo. Esa nayo sesesupi. **Phaḷubījan**ti pabbabījaṁ. Bāhirapaccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sāraphale niruḷho bīja-saddo. Tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti tato nivattanatthaṁ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṁ **"bījabījan"**ti "rūparūpaṁ, dukkhadukkhan"ti[1] ca yathā. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi-**saddena osadhigacchalatādīnaṁ gahaṇaṁ.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva ajjhanhiko, ayaṁ buddhādi-ariyānaṁ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo, tadañño vikāloti āha **"vikālabhojanāti kālātikkantabhojanā"**ti.

10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. **Yaṁ kiñci pupphan**ti ganthimaṁ aganthimaṁ vā yaṁ kiñci pupphajātaṁ, tathā pisitādibhedaṁ **yaṁ kiñci gandhajātaṁ.**

9. Tatiya-āmakadhaññapeyyālavagga

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Saṅkhepato "sabbapāpassa akaraṇan"ti[2] ādinayappavattaṁ bhagavato sāsanaṁ accantachandarāgapavattito naccādīnaṁ dassanaṁ na anulometīti āha **"sāsanassa ananulomattā"**ti. Attanā parehi ca

---

1. Saṁ 2. 453 piṭṭhe.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

payojiyamānaṁ payojāpiyamānañca eteneva nacca-saddena gahitaṁ, tathā gītavāditasaddehi cāti āha **"naccananaccāpanādivasenā"**ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanādīni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṁ virūpekasesanayena. Yathāsakaṁ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṁ viññāṇānaṁ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasabbhāvato **"dassanā"**icceva vuttaṁ. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṁ[1] kadāci vaṭṭatīti āha **"visūkabhūtā dassanā cā"**ti. Tathā hi vuttaṁ **paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya**[2] "dhammūpasaṁhitaṁ gītaṁ vaṭṭati, gītūpasaṁhito dhammo na vaṭṭatī"ti.

2. Uccāsayanasuttavaṇṇanā

1152. **Uccā**ti ucca-saddena samānatthaṁ ekaṁ saddantaraṁ. Seti etthāti **sayanaṁ,** uccāsayanaṁ mahāsayanañca samaṇasārupparahitaṁ paṭikkhittanti āha **"pamāṇātikkantaṁ akappiyattharaṇan"**ti. Āsandādi-āsanañcettha sayaneneva saṅgahitaṁ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā "uccāsayanamahāsayanā" icceva vuttaṁ, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbaṁ. Atha vā uccāsayanamahāsayanañca uccāsayanamahāsayanañcāti **uccāsayanamahāsayanan**ti etasmiṁ atthe ekasesanayena ayaṁ niddeso kato yathā "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti[3]. Āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti daṭṭhabbaṁ.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. Aññepi uggahāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha **"na uggaṇhāpenti, na upanikkhittaṁ sādiyantī"**ti. Atha vā tividhaṁ paṭiggahaṇaṁ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṁ **uggahaṇaṁ,** vācāya paṭiggahaṇaṁ **uggahāpaṇaṁ,** manasā paṭiggahaṇaṁ **sādiyanaṁ.** Tividhampi paṭiggahaṇaṁ sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā "paṭiggahaṇā"ti vuttanti āha **"neva naṁ uggaṇhantī"**ti-ādi. Esa nayo **"āmakadhaññapaṭiggahaṇā"**ti-ādīsupi.

---

1. Avisūkabhūtaṁ dassanaṁ (Ka)
2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 26 piṭṭhe.
3. Khu 1. 77 piṭṭhe.

4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. Nīvārādi-upadhaññassa sāli-ādimūladhaññantogadhattā vuttaṁ **"sattavidhassā"**ti.

5. Āmakamaṁsasuttavaṇṇanā

1155. "Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasaṁ macchavasaṁ susukāvasaṁ sūkaravasaṁ gadrabhavasan"ti[1] vuttattā idaṁ uddissa anuññātaṁ nāma, tassa pana "kāle paṭiggahitan"ti[2] vuttattā paṭiggahaṇaṁ vaṭṭatīti āha **"aññatra uddissa anuññātā"**ti. Vinayavasena upaparikkhitabbo, tasmā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya[3] vuttanayenettha vinicchayo veditabbo.

10. Catuttha-āmakadhaññapeyyālavagga

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā

1162-63. Kassaci bhaṇḍassa gahaṇaṁ **kayo,** dānaṁ **vikkayo. Tattha tatthā**ti gāmantare santike ca gamanaṁ dūtakammanti vuccatīti yojanā. **Pahiṇagamanaṁ** khuddakagamanaṁ.

4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā

1164. **Rūpakūṭaṁ** sarūpena sadisena chalavohāro. **Aṅgakūṭaṁ** attano hatthādinā aṅgānaṁ chalakaraṇaṁ. **Gahaṇakūṭaṁ** mānesu gahaṇavasena. **Paṭicchannakūṭaṁ** ayacuṇṇādinā paṭicchannena chalakaraṇaṁ. **Mahatiyā** tulāya. **Pacchābhāge**ti tulāya pacchimabhāge. **Hatthenā**ti hatthapadesena. **Akkamatī**ti uṭṭhātuṁ adento gaṇhāti. **Dadanto pubbabhāge**ti paresaṁ dadanto pubbabhāge hatthena tulaṁ akkamati. **Tan**ti ayacuṇṇaṁ.

Lohapātiyoti tambalohapātiyo. **Suvaṇṇavaṇṇā karontī**ti asanikhādasuvaṇṇakanakalimpitā suvaṇṇavaṇṇā karonti.

---

1. Vi 3. 291, 292 piṭṭhesu. 2. Vi 3. 292 piṭṭhe. 3. Vi-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.

mānabhājanassa hadayabhūtassa abbhantarassa bhinnaṁ **hadayabhedo.** Nimiyamānassa tilataṇḍulādikassa sikhāya aggakoṭiyā bhinnaṁ **sikhābhedo.** Khettādīnaṁ minanarajjuyā aññathākaraṇaṁ **rajjubhedo.** Rajjugahaṇeneva cettha daṇḍakassa gahaṇaṁ katamevāti daṭṭhabbaṁ.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-1171. **Vadho**ti muṭṭhippahārakasātāḷanādīhi hiṁsanaṁ, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati "attānaṁ vadhitvā vadhitvā rodeyyā"ti-ādīsu[1]. Aṭṭhakathāyaṁ pana "māraṇan"ti vuttaṁ, taṁ pana pothanaṁ sandhāyāti sakkā viññātuṁ māraṇasaddassa vihiṁsanepi dissanato. Sesaṁ suviññeyyameva.

Āmakadhaññapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

Mahāvaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

---

1. Vi 2. 365 piṭṭhe.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Sakalarūpārūpasammasane saṇhasukhumavisayañāṇatāya vipassanācāranipuṇabuddhīnaṁ susaṁyatakāyavacīsamācāratāya samathavipassanāsu sammadeva yatanato ca **yatīnaṁ** bhikkhūnaṁ khandhāyatanadhātusaccindriyapaṭiccasamuppādabhede paramatthadhamme nānānayehi ñāṇavibhāgassa sannissayena **bahukārassa** saṁyuttāgamavarassa atthasaṁvaṇṇanaṁ kātuṁ sāratthappakāsanato eva **nipuṇā** yā mayā aṭṭhakathā āraddhāti sambandho. Savisesaṁ paññāvahaguṇattā eva hissa ganthārambhe āditopi "paññāpabhedajananassā"ti vuttaṁ. **Mahā-aṭṭhakathāya sāran**ti saṁyuttamahā-aṭṭhakathāya sāraṁ. **Ekūnasaṭṭhimatto**ti thokaṁ ūnabhāvato **matta**-saddaggahaṇaṁ.

Mūlaṭṭhakathāya sāranti pubbe vuttasaṁyuttamahā-aṭṭhakathāya sārameva puna nigamavasena vuttanti. Atha vā **mūlaṭṭhakathāya sāran**ti porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṁ. Tena etaṁ dasseti "saṁyuttamahā-aṭṭhakathāya atthasāraṁ ādāya imaṁ sāratthappakāsiniṁ karontena sesamahānikāyānampi mūlaṭṭhakathāsu idha viyogakkhamaṁ atthasāraṁ ādāya akāsin"ti. "Mahāvihārādhivāsīnan"ti ca idaṁ purimapacchimapadehi saddhiṁ sambandhitabbaṁ "mahāvihārādhivāsīnaṁ samayaṁ pakāsayantiṁ mahāvihārādhivāsīnaṁ mūlaṭṭhakathāya sāraṁ ādāyā"ti ca. **Tena** puññena. **Hotu sabbo sukhī loko**ti kāmāvacarādivibhāgo sabbo sattaloko yathārahaṁ bodhittayādhigamavasena sampayuttena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantaṁ sukhādhigamāya attano puññaṁ pariṇāmeti.

Ettāvatā sāratthappakāsiniyā

Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

Saṁyuttaṭīkā samattā.

Saṁyuttaṭīkāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aṁsakūṭato	124
Akatābhinivesaṁ	9
Akaniṭṭhagāmī	420
Akammaññatā	417
Akalyatā	417
Akasiraṁ	196
Akālikena	78
Akāliko	384
Akuppā	147
Akkamati	549
Akkhaṇavedhino	191
Akkharabhāṇakānaṁ	72
Akkharāni	542
Akhārikaṁ	237
Aguṇaṅgehi	364
Agopitā	300
Aggicuṇṇo	108
Aggena	62
Aṅgakūṭaṁ	549
Aṅgasantatāya	124
Aṅgārakāsuṁ	114
Aṅgāracitake	185
Aṅgulimuddāya	389
Acalapallaṅke	233
Accantatthaṅgamo	87
Accuggataṁ	430
Acchariyaṁ	68
Ajajjaraṁ	387
Ajanakā	269
Ajātabuddhi	238
Ajitamāṇavena	72
Ajjukaṁ	223
Ajjhattikassa	17
Ajjhattikānaṁ	283
Ajjhāsayaṁ	8, 136
Ajjhupagato	2
Ajjhosānā	261
Ajjhositaṁ	106
Aññā	74, 170
Aññāṇā	278
Aññātaṁ	12
Aññindriyāni	493
Aṭṭassa	23
Aṭṭhasataṁ	106
Aṭṭhasatapariyāyo	361
Aṭṭhikaṁ	168
Aṭṭhikacchako	428
Aṭṭhikacchapakulaṁ	173
Aṭṭhikummo	331
Aṭṭhuppattiko	7
Aḍḍhacūḷaṁ	107
Aṇusahagato	247

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aṇḍajā	275
Atasitāye	225
Ati-abbhaṁ	277
Atikkantarūpo	196
Atikkamma	161
Atitikhiṇaṁ	372
Atintā	300
Atimaññati	111
Atilīnatā	514
Atiharaṇaṁ	106, 462
Atītaṁ	261
Atīritaṁ	12
Atulitaṁ	12
Attakāmā	460
Attajjhāsayo	7
Attattho	447
Attadīpā	219
Attaniyaṁ	247
Attabhāvo	31
Attamanā	12
Attamano	159
Attarūpo	308
Atthaṅgamo	234
Atthato	318
Atthavasikā	240
Atthassa	254
Adamitā	300
Adiṭṭhaṁ	12
Adiṭṭhajotanā	11
Adiṭṭhesu	117

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Adinnaṁ	141
Adukkhaṁ	353
Adukkhena	382
Addubbho	10
Adhigacchanti	246
Adhiccasamuppanaṁ	41
Adhiṭṭhitā	187
Adhitiṭṭhati	245
Adhippayāso	226, 444
Adhimattānaṁ	322
Adhimokkhamaṇḍo	62
Adhimokkho	170
Adhivacanaṁ	228
Adhivatthā	276
Adhūpitatāya	110
Anattaniyaṁ	230
Anattā	456
Anatthā	327
Anaddhaniyaṁ	441
Ananucchavikaṁ	167
Anantakāni	527
Anantamāyo	198
Anantarā	224
Anabhiratiṁ	448
Anayabyasanaṁ	135
Anaye	202
Anayo	173
Anāhārakā	313
Aniccaṁ	50
Aniccatā	383

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aniccā	146
Anicchā	398
Anidassanaṁ	387
Anibaddhaṁ	355
Animittaṁ	421
Animisehi	22
Aniyamitā	218
Aniyyānikattaṁ	539
Anirassādaṁ	440
Anītikaṁ	388
Anu abhāvaṁ	80
Anu aye	78
Anukampamānena	387
Anugataṁ	91
Anugatavedhaṁ	356
Anuggaṇhanto	301
Anuggayhamānā	191
Anucchavikaṁ	169, 289
Anuḍahanaṭṭhena	131
Anuttarā	232
Anudahanti	341
Anuddhataṁ	440
Anuddharaṇīyanāgā	276
Anudhammaṁ	208, 506
Anunetā	46
Anupatitā	148
Anupannehi	315
Anupalittaṁ	199
Anupavajjaṁ	296
Anubyañjanaṁ	323

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anubhāgo	330
Anumatipucchā	11
Anuyāti	266
Anuyogavattaṁ	245
Anuvaḍḍhiyā	481
Anusañcaritaṁ	264
Anusandhiṁ	139
Anusayabhūtā	209
Anusayo	413
Anusāsatu	202
Anusenti	38
Anusotāgamane	249
Anussavo	122
Anekavidhaṁ	90
Anelagalā	197
Aneḷakasappo	325
Anotarantaṁ	311
Anodhijinassa	362
Antaṁ	306
Antako	505
Antantena	169
Antamaso	21
Antaragharaṁ	40
Antaracaro	326
Antaradhāyanti	191
Antarāyikā	56
Antalikkhaṭṭhakā	310
Antā	384
Anto	96, 210
Antodosaṭṭhena	259

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Andhabhūtaṁ	20
Annaṁ	275
Anvayo	477
Apakassitvā	158
Apagacchanto	123
Apagataṁ	181
Apagatapaṭalapiḷakaṁ	251
Apacayo	105
Apacito	109
Aparāpariyakammassa	183
Aparipuṇṇo	32
Aparihāniye	426
Aparihārī	381
Apasādeti	301
Apasādento	100
Apāyo	104
Apihitā	300
Apunabbhavo	294
Apūticitto	423
Appaññāṇaṁ	96
Appaññāto	294
Appaṭikūlaṁ	445
Appaṭipuggalo	235
Appaṭiladdhā	157
Appaṭivānī	126
Appaṭihārikaṁ	362
Appatvā	21
Appanā	135
Appamattā	187
Appavattanakkhaṇo	82

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Apassayapīṭhaṁ	335
Appahīnakoṭiyā	82
Appahīnaṭṭhena	322
Appeti	30
Abahukato	427
Abbhamaṇḍapaṁ	372
Abbheyeva	277
Abyaggo	418
Abyāpādo	136
Abyābajjhaṁ	388
Abhijjhāyitā	240
Abhiññā	287
Abhinipatati	30
Abhinibbatti	15
Abhinibbhijjituṁ	254
Abhiniviṭṭhā	120
Abhinivesabhūtā	209
Abhinivesā	261
Abhiniveso	75
Abhinīhāraṁ	8
Abhinnaṭṭhānaṁ	117
Abhibhavitāni	303
Abhimukhagataṁ	326
Abhiruhanakā	428
Abhisaṅkhataṁ	81
Abhisaṅkharoti	237
Abhisañcetayitaṁ	81
Abhisameti	50
Abhisameto	244

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Abhisametvā	127
Abhisambujjhati	49
Abhisāpo	240
Abhihaṭṭhuṁ	341
Abhītanādaṁ	57
Amaccā	533
Amataṁ	388
Amadhuraṁ	161
Amāvasuposathe	480
Ayakaṇṭako	174
Ayakosake	174
Ayyadhītā	166
Araṇīyato	202
Arati	416
Aratitā	416
Ariṭṭhaṁ	342
Ariyamaggarathe	398
Ariyo	194
Alamariyo	378
Alāmakaṁ	246
Alikena	379
Alittā	231
Alīnaṁ	440
Allagomayena	335
Alliyāpento	188
Allīyitabbayuttaṭṭhena	388
Avadamānā	470
Avantiyā	371
Avasā	268
Avassutassa	340

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Avāritattā	82
Avikkayamānaṁ	171
Avikkhambhite	521
Avikkhepo	432
Avijjā	291
Avijjānīvaraṇo	45
Avinipātadhammo	85
Avinīto	204
Avipākajinassa	362
Avipākattā	70
Avibhāvitaṁ	12
Avibhūtaṁ	12
Avibhūtavāraṁ	133
Avibhūtā	373
Avisāradattā	371
Avūpasame	405
Aveccappasādena	370
Asaṁkiṇṇā	228
Asaṅkhataṁ	387
Asadisā	232
Asantaṁ	355
Asambhinnāva	209
Asarantena	210
Asasmi	17
Asahitaṁ	161
Asiliṭṭhaṁ	210
Asukhaṁ	353
Asekkhabhūmivāro	225
Asesanirodhā	12
Assādaṁ	96

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Assāditaṁ	300
Assādentī	16
Assādo	146
Assāmikabhāvo	441
Assutavā	105
Ahārī	381
Ahetudiṭṭhi	205
[Ā]	
Ākāsanissitā	114
Ākiñcaññaṁ	377
Āgataviso	325
Āgatāgamo	377
Āgato	71
Āgamanīyā	65
Āgucārī	115
Ācayo	105
Ācayamuṭṭhi	124
Ātappaṁ	126
Āturakāyo	201
Ādānaṁ	105
Ādiyanti	141
Ādīnavo	147
Ādhāyitvā	158
Ādhipaccaṁ	527
Ānisaṁsaṁ	138
Ānisaṁso	339
Āpato	119
Āpanno	85
Ābandhanadhātu	146
Ābādhaṭṭhena	259

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Ābādho	471
Ābhādhātu	133
Ābhicetasikā	195
Ābhujati	466
Āyaṁ	500
Āyatibhavassa	116
Āyusaṅkhāro	190
Āyūhanaṁ	30
Āyūhanā	414
Āyūhamānāva	29
Ārakkhasārathī	397
Āraddhavīriye	62
Ārammaṇaṁ	250
Ārammaṇato	147
Ārāmanisādī	422
Āruppavimokkho	124
Āropitassa	189
Āropehi	194
Ālayā	388
Ālasiyo	364
Ālasyaṁ	416
Āluḷitā	373
Āvaṭṭasadisatā	321
Āvaṭṭo	321
Āvaheyya	250
Āvāse	339
Āvāso	305
Āveṇikāni	364
Āsabhaṁ	56
Āsayato	327

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Āsavakkhayo	329
Āhāranirodhā	59
Āharanti	25
[I]	
Iṭṭhakapanti	165
Itikirā	475
Itivādappamokkho	422
Itthākaro	166
Itthikāmehi	386
Itthindriyaṁ	493
Iddhibalena	277
Iddhimayo	141
Ibbhā	312
Iriyati	454
Iriyanā	345
Irīyati	301
Issariyaṁ	527
[Ī]	
Īsā	397
Īsādantassa	241
[U]	
Uggamanaṁ	62
Uggahaṇaṁ	101, 548
Uggahāpaṇaṁ	548
Uggahitasippā	189
Uggaho	105
Ugghaṭitaññū	8

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Ugghāṭitā	73
Uccāliṅgapāṇakā	114
Ucchādanadhammo	304
Ucchedaṁ	36
Ujumaggānusārino	63
Uḍḍayhanato	273
Uṇṇanābhi	113
Uṇhaṁ	338
Utuṁ	254
Utusamaye	33
Utusamuṭṭhānameva	277
Uttarasetu	326
Uttasati	156
Uttānakaṁ	248
Udakajallaṁ	250
Udakamaṇikānaṁ	224
Udīrayi	11
Uddālitacammā	113
Uddhaṁsoto	420
Uddhaccapakatikā	513
Uddhambhāgo	413
Uddharaṇaṁ	462
Uddharanti	276
Unnato	333
Unnaḷā	513
Upakappati	276
Upakkilesaṁ	138
Upakkileso	273
Upakkhepaṁ	410
Upagacchati	56

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Upaṭṭhahanti	244
Upaṭṭhātu	47
Upaṭṭhāne	170
Upatāpenti	477
Upadahitvā	335
Upadhānaṁ	335
Upadhīhi	322
Upanijjhānacittaṁ	113
Upanisā	65
Upapatti	137, 182
Upapāto	296
Upayo	37
Upavicaranti	361
Upasanto	100
Upādānakkhandhā	213
Upādāniyaṁ	221
Upādāniyesu	96
Upādi	448
Upādiyati	245
Upādiyanti	15
Upāyamanasikārena	23
Upāyāso	321
Upāyo	455
Upāsanaṁ	545
Upekkhā	170, 362
Upekkhādhurasamādhi	398
Upeti	245
Uppattito	113
Uppathamanasikāro	415
Uppannasaññā	448

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Uppannassa	401
Uppātikaṁ	298
Uppādo	102
Ubbhantacittā	513
Ubbhamukho	274
Ummaggo	345
Uruvalliyavāsī	133
Ulati	240
Usabhaṁ	233
Ussakkitvā	238
Ussadanandiyaṁ	226
Ussādeti	301
Ussādento	100
Ussukkāpetuṁ	362
[Ū]	
Ūnādhikāni	254
Ūmi	321
Ūmibhayaṁ	321
Ūmisadisatā	321
Ūsaraṁ	381
[E]	
Ekaṁsena	448
Ekaghaṇḍinigghoso	192
Ekacarā	9
Ekajātiyaṁ	107
Ekajjhāsayāya	76
Ekattaṁ	89
Ekattā	377
Ekadvīhikāya	240

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]	
Ekantaparipuṇṇaṁ	164
Ekantaparisuddhaṁ	164
Ekantasantattā	525
Ekapakkhalaṁ	327
Ekapariññā	112
Ekamaggaṁ	480
Ekamaggo	450
Ekavihārī	179
Ekasabhāvaṁ	89
Ekāgāriko	267
Ekābaddhe	397
Ekābhisamayo	399
Ekodibhūtā	469
Evaṁrūpo	210
Eḷake	183
Eḷamūgo	430
[O]	
Okaṁ	209
Okappanasaddhā	162
Okappento	435
Okasārī	209
Okāsaṁ	40
Okirinī	185
Okilinī	185
Oko	209
Okkantā	148

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]	
Okkāmenti	381
Oghaṭṭho	329
Oghā	412
Ocirakajāto	342
Otari	190
Odapattakinī	142
Odahitvā	168
Odissakatā	442
Opakkamikāni	361
Obhaṭacumbaṭā	142
Obhāse	170
Orato	32
Orabbhikā	270
Orabbhiko	183
Orambhāgiyāni	530
Orasaṁ	58
Oraso	169
Olambakā	166
Olīyanā	417
Olokanaṁ	273
Ovādadhammadāyādo	169
Osaranto	123
Osāpetvā	167
Ohīyati	382
[Ka]	
Kakkhaḷā	297
Kacavarajāto	334

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kaṭṭhatthaṁ	240
Kaṭṭhamukho	324
Kaṇḍakī	516
Kaṇṇacchiddakūpake	348
Kaṇhā	312
Katajānanaṁ	193
Katayogassa	100
Katūpāsanā	189
Kathaṁkathī	52
Kaniṭṭhabhātā	100
Kandaro	66
Kappāsavaṭṭiṁ	188
Kamanīyā	292
Kampayanto	336
Kammacittena	253
Kammaṭṭhānasappāyā	357
Kammanānattamūlakā	253
Kammantā	411
Kammanto	167
Kammabhavo	66
Kammasabhāgatāya	183
Kammārohanaṁ	97
Kayo	549
Karaṭo	238
Kareṇuṁ	190
Kalāpasammasanena	205
Kaliṅgarūpadhānā	191
Kallitaṁ	279
Kavitā	191

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kasambuṁ	61
Kājahatthā	350
Kāmapaccanīkaṭṭhena	400
Kāmapaṭisaṁyutto	135
Kāmapadaghātaṁ	400
Kāmabhogiseyyā	330
Kāmupādānaṁ	412
Kāmūpasaṁhitā	292
Kāyaduṭṭhullaṁ	416
Kāyapariyantikaṁ	93
Kāyappamāṇaṁ	196
Kāyavinamanā	416
Kāyālasiyaṁ	416
Kāyikaṁ	496
Kāyikā	359, 361
Kāyūpapannassa	100
Kāyo	207
Kārakabhāvaṁ	342
Kāraṇaṁ	40
Kāraṇḍavaṁ	61
Kāriyamāno	70
Kālasaṅkhāto	217
Kāsāyāni	165
Kāḷasīho	232
Kāḷasuttanāḷi	359
Kiccato	21, 400
Kiñcanaṁ	164
Kiñcehi	377
Kibbisā	297

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kiliṭṭhaṁ	477
Kilesajallaṁ	250
Kilesatintaṁ	303
Kilesūpasamatthāya	330
Kīḷāvigamaṁ	262
Kukkuḷaṁ	261
Kuṇṭhapādo	329
Kuthito	447
Kudhitaṁ	371
Kupite	245
Kumbhakārapākā	94
Kumbhīlasadiso	323
Kummaggo	345
Kulaṅgāro	383
Kulavasena	325
Kulasaṅgahatthāya	98
Kulūpako	159
Kusalavimutti	146
Kūṭaṅgamā	187
Kūṭo	238
Kerāṭikapakkhaṁ	434
Kevalaṁ	295
Kevalino	225
Kesarī	232
Koṭṭhāsato	143
Koṇaṁ	346
Kodho	321
Kolāhalaṁ	165

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]	
Khajjaṁ	275
Khajjamānānaṁ	255
Khaṇanaṭṭhena	259
Khaṇḍā	527
Khattiyaparisā	57
Khantiṁ	8
Khandhantaraṁ	138
Khamanti	273
Khaye	65
Khalaṁ	377
Khitto	152
Khīṇāsavattā	235
Khuraggayeva	239
Khuraneminā	267
Khemappatto	56
Khemino	305
Khobhetvā	132
[Ga]	
Gaṅgāpiṭṭhe	236
Gaṇḍo	351
Gatagiddhena	174
Gatamagganeva	25
Gati	388
Gati-aññathattaṁ	533
Gatijātivasena	13
Gandhakuṭiṁ	298
Gandhagandhe	276
Gandhadāmaṁ	335
Gandhabbakāyikā	276

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Gambhīraṁ	20
Gambhīratā	101
Gambhīrā	190
Garahanto	527
Garukato	109
Gahaṇaṁ	373
Gāmakūṭako	184
Gāmantaṁ	292
Gāmikapuriso	238
Gāmmo	384
Gāravaṁ	527
Gāharakkhaso	321
Gāhena	272
Giñjakāvasathe	529
Giñjakāvasatho	88
Giriparikkhepe	153
Gītaṁ	277
Guṇo	196
Gūthapāṇakā	174
Gehassitaṁ	361
Gehassitasukhena	210
Goghātako	183
Gocarajjhattaṁ	346
Gocaradhamme	77
Gottarakkhitā	142
Goduhanamattaṁ	188
Gomaṁsapesiyo	183
[Gha]	
Ghaṭaniṭṭhakāya	165
Ghaṭā	346
Ghaṭikamuggarena	297
Ghaṭessati	309
Ghaṭṭento	348
Gharasandhi	267
Ghoraviso	325
[Ca]	
Cakkhu	281
Cakkhudassanaṁ	419
Cakkhudhātu	129
Cakkhupasādo	129
Cakkhubhūtā	182
Cakkhubhūto	306
Cakkhuviññānaṁ	19
Cakkhusamphassaṁ	286
Caṇḍā	297
Catucārī	336
Catupaccayalābho	173
Caturassavallī	237
Candūpamā	157
Caraṇasīlā	506
Caranti	182
Cavanakavasena	14
Cātumahābhūtiko	105, 266
Cāraṁ	340
Citā	187
Cittakeḷiṁ	186
Cittakkharā	191
Cittavatthutā	106
Cittānaṁ	254

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]	
Cittīkataṭṭhena	429
Cuti	296
Cutūpapāto	84
[Cha]	
Chandavāsinī	142
Chandasamādhi	510
Chandikataṭṭhena	131
Channaparibbājako	360
Chavivaṇṇasundaratāya	196
Chaḷabhiññādhammesu	274
Chiggaḷena	545
Cheko	238
[Ja]	
Jaṅgaladeso	361
Jaṅgalānaṁ	410
Jaṅghavāṇijā	199
Jaṅghasetu	326
Janakaṁ	31
Janite	199
Jambhanā	416
Jayaggāho	386
Jarājiṇṇo	201
Jarāturatā	202
Javanappattā	180
Javāpetvā	47
Javissāma	189
Jātaṁ	73
Jāti	116

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]	
Jātimahallako	201
Jātimā	197
Jātiliṅgupapattiyo	52
Jānato	63
Jāyā	110
Jiyābaddho	189
Jīraṇatā	13
Jīraṇasabhāvaṁ	291
Jīvā	268
Jeṭṭhakasīlaṁ	484
[Jha]	
Jhānavimokkhe	309
Jhānassādena	119
Jhāyituṁ	338
[Ña]	
Ñatvā	184
Ñāṇacariyāhi	374
Ñāṇadassanaviseso	378
Ñāṇapalāyanena	326
Ñāṇappabhāvaṁ	63
Ñāṇaphusanaṁ	354
Ñāṇasaṁvego	235
Ñāṇena	231
Ñātaṭṭhena	24
Ñātī	533
Ñāpane	3
Ñāpenti	381
Ñāyo	85, 407

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ṭha - Ḍa]	
Ṭhānaso	54
Ṭhānuppattikā	477
Ṭhāne	404
Ṭhitakappī	273
Ḍetukāmo	348
[Ta]	
Takko	135, 475
Tajjātikaṁ	108, 255
Tajjāte	206
Taṇhakkhayaṁ	388
Taṇhāgāho	179
Taṇhāsaṅkhayo	211
Tathāgatamañcassa	165
Tathāgato	169
Tadaṅgappahānaṁ	204
Tanubhāvo	255
Tantākulakajātā	103
Tantipālakā	140
Tantibandho	331
Tandimanakatā	416
Tandiyanā	416
Tapati	200
Tapassiṁ	384
Tāvakālikāni	465
Tāso	225
Tiṇagahane	135
Tiṇasīho	232
Tiparivaṭṭaṁ	235
Tipurisubbedhāni	343

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tibbaṁ	150
Tibbacchandataṁ	44
Tiyaddhagato	201
Tilakkhaṇāhataṁ	225
Tivaṅgikā	331
Tīraṁ	259
Tuṅganāsā	120
Tejussado	124
Teparivaṭṭadesanā	125
Tepiṭakaṁ	506
Tebhūmakavaṭṭaṁ	116
[Tha]	
Thaddhaṁ	381
Thaddho	173
Thapati	359
Thāmagataṁ	413
Thinaṁ	417
Thiyanā	417
Thiyitattaṁ	417
Thunanto	470
Thero	297
[Da]	
Dakkhiṇato	333
Daṇḍakavāsī	323
Daṇḍamuggaraṁ	359
Dadeyya	98
Dabbajātiko	64
Dameti	346

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Darathapaṭippassaddhi	65
Darathapassaddhi	303, 418
Dassanaṁ	208
Dassanavisuddhikaṁ	342
Dassanīyo	196
Daḷhadhanuno	189
Daḷhīkamme	10
Dānūpanissayo	223
Dāyo	341
Dāsagāmā	167
Diṭṭhakālo	119
Diṭṭhasaṁsandanā	11
Diṭṭhigāho	179
Diṭṭhigatiko	33, 332
Diṭṭhimaṇḍale	282
Dibbacakkhu	281
Dīpo	192
Dukūlacumbaṭakena	337
Dukkaraṁ	189
Dukkhaṭṭhena	259
Dukkhato	455
Dukkhadukkhatā	367
Dukkhadhammānaṁ	340
Dukkhamanaṭṭhena	179
Dukkhasaccaṁ	20
Dukkhādhivāhā	300
Duggataṁ	153
Duṭṭhā	297
Duddasaṁ	20
Duddasattā	400

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Duppayuttā	383
Dubbalañāṇo	355
Dubbalapīti	66, 303
Dubbalabhojakā	500
Durāsadā	327
Durupaṭṭhāhā	326
Durūpaṭṭhānatarāni	327
Duviññeyyattā	14
Dussīlo	364
Dūraṅgamā	249
Devatā	246
Devadaho	208
Devapadāni	535
Devassa	68
Devo	372
Desanaṁ	326
Desanārūḷhaṁ	34
Deso	242
Domanassaṁ	333
Dvayanissito	36
Dvicarā	9
Dvisahassathāmaṁ	189
Dvīhitikā	382
[Dha]	
Dhajāhaṭā	142
Dhanakkītā	142
Dhanāyantā	441
Dhammakāyūpapannaṁ	430
Dhammacakkaṁ	235
Dhammacakkhu	281

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]	
Dhammaṭṭhitatā	49
Dhammaṭṭhiti	49
Dhammaṭṭhitiñāṇaṁ	79
Dhammatā	349
Dhammato	143
Dhammathomanatthaṁ	76
Dhammadhātu	77
Dhammaniyāmatā	49
Dhammapāsādaṁ	96
Dhammabhūto	306
Dhammarakkhitā	142
Dhammādāsaṁ	531
Dhammānusārī	490
Dhammābhisamayo	8
Dhammuddhaccaṁ	170
Dhammo	3
Dhammojaṁ	479
Dharamānakāle	261
Dhāraṇaṁ	101
Dhāretvā	255
Dhāvati	407
Dhikkāro	499
Dhuraṁ	195
Dhumetvā	108
Dhūmāyanabhāvo	246
[Na]	
Naggabhoggaṁ	377
Nacirassaṁ	368
Nadīsotova	463

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nandanavasena	115
Nandiṁ	454
Nandī	222
Namanalakkhaṇaṁ	18
Namuci	505
Narā	114
Navo	294
Nassanti	428
Nāgena	241
Nāṭakinī	185
Nānajjhāsayo	349
Nānattaṁ	90
Nānāvidhadaṇḍā	313
Nāmarūpaṁ	180
Nārāyanaṁ	54
Nāsenti	365
Nikanti	29, 170
Nikāmalābhī	195
Nikūṭanto	38
Nikkaḍḍhanto	106
Nikkilesatāya	207
Nikkilesā	525
Nikkhantā	284
Nikkhittassa	7
Nigghoso	11
Niccapaṭikkhepato	179
Nicchāto	353
Nijjaṭaṁ	67
Nijjarā	385
Nijjhāyantassa	122

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nitambo	66
Niddukkhattaṁ	388
Niddhamatha	61
Nippakkhacamme	183
Nippapañcaṁ	387
Nibbasanāni	160
Nibbānagamanaṭṭhena	450
Nibbānadhammassa	39
Nibbidā	65
Nibbindanatthāya	39
Nibbindeyya	105
Nibbisevanānaṁ	340
Nibbeṭhanaṁ	422
Nibbeṭhehi	210
Nibbedhabhāgiyaṁ	426
Nibbhayo	156
Nibhāsarūpaṁ	244
Nimittaṁ	514
Nimittaggāho	323
Nimmathetvā	108
Niyyātane	22
Niyyānikā	539
Niyyāsavaṭṭiṁ	188
Nirantaro	139
Nirasā	140
Nirujjhanaṁ	79
Nirujjhanakasabhāvaṁ	51
Nirutti	228
Niruddhaṁ	361
Nirūpārambho	85

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nirojā	140
Nirodhasaññā	448
Nirodhento	80
Nillopo	267
Nivattanaṭṭhāne	249
Nivattanti	246
Nivattā	82
Nivatto	73
Nivāpapuṭṭhe	184
Nivisati	120
Nisīdanti	195
Nissaṭabhāvena	400
Nissandato	466
Nissaraṇaṁ	147
Nissirikaṁ	377
Nihitaṁ	383
Nīcavuttino	546
Nīlapupphe	236
Nīlasappo	325
Nīhananti	412
Nekkhammadhātu	136
Netā	46
Nepakkaṁ	72
Neyyo	8
Nerayikaṁ	300
Nelaṅgo	372
Nopeti	355
[Pa]	
Paṁsuṁ	98
Paṁsurajojallaṁ	411

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pakati	155
Pakativāto	277
Pakatihatthikulaṁ	54
Pakkattā	347
Pakkuthati	100
Pakkhapañjarena	189
Pakkhiṁ	348
Pakkhipeyyuṁ	178
Paggahitavīriyo	195
Paṅko	313
Paccanīkaṁ	102
Paccantimaṁ	477
Paccayaṭṭhitiko	415
Paccayapariggaho	205
Paccayabhūtaṁ	324
Paccayasammasanaṁ	120
Paccayo	74
Paccavekkhantā	4
Pacchātape	498
Pacchimaṁ	240
Pañcakaṅgo	359
Pañcakāmaguṇiko	112, 214
Pañhamaggo	378
Paññāṇavā	10
Paññāyati	325
Paññāyanti	105
Paṭakoṭṭhakaṁ	253
Paṭavāsinī	142
Paṭikacca	420
Paṭikoṭṭeti	188

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭiccasamuppannaṁ	51
Paṭinivattati	248
Paṭinivattesi	117
Paṭinissaggaṁ	357
Paṭipanno	91
Paṭipāṭiyā	71
Paṭipādenti	311
Paṭipīḷanākārena	146
Paṭippassambhanti	255
Paṭiyādetvā	166
Paṭilābhakaṭṭhena	410
Paṭilīyamānena	372
Paṭileṇehi	188
Paṭivattaṁ	160
Paṭivijjhituṁ	333
Paṭisaṅkhā	134
Paṭisaraṇaṁ	499
Paṭisallānaṁ	295
Paṭisallīyituṁ	403
Paṭihanti	338
Paṭihaññati	338
Paṭihārakammaṁ	445
Paṇamanā	416
Paṇidhi	137
Paṇītataraṁ	360
Paṇītatare	276
Paṇḍito	307
Paṇṇamuṭṭhidānamattaṁ	21
Pati	110
Patiṭṭhahanti	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Patiṭṭhānaṭṭhena	187
Patiṭṭhānabhūtaṁ	38
Patitaṁ	131
Patissatā	61
Pattadāmaṁ	335
Patthanā	162
Pathaviṭṭhakā	276
Padaparamo	8
Padaro	66
Pannako	270
Papañcasaññā	301
Papatā	173
Pabbatapāde	236
Pabbateyyā	249
Pabhijjanasabhāvaṁ	215
Pamattabandhu	505
Pamāṇaṁ	62
Pamāṇakaraṇo	376
Pamoditā	314
Payogo	332
Parabhāgaṁ	32
Paramatthaṁ	92
Paramatthakathā	91
Paramappamāṇaṁ	124
Parāmāso	294
Parikammaṁ	138
Parikkhāro	397, 407
Paricarito	296
Paricārikabhāvaṁ	364
Paricchedo	96

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pariññeyye	257
Pariṇāmakālo	255
Parittaṁ	89
Parittacitto	313
Paridevo	450
Paripantho	267
Paripācenti	309
Paripācanadhātu	146
Paripucchanaṁ	101
Paripuṇṇaṁ	329
Paripuṇṇavīriyo	195
Parimaddanadhammo	304
Pariyādiṇṇarūpacittā	241
Pariyādiyamānameva	293
Pariyādiyitvā	212
Pariyāpādenti	380
Pariyāpuṇāti	88
Pariyāyantā	312
Pariyesitaṁ	264, 265
Pariyogāḷhena	78
Pariyosāpeti	396
Parivaṭṭetvā	133
Parivattetvā	108
Parivāraṇaṁ	398
Pariveṇaggena	195
Parisaṁ	383
Parissayaṁ	26
Parihato	304
Parihānaṁ	162
Parihārabhāriyaṭṭhena	213

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pariḷāho	131
Palāpe	61
Palāḷayamānassa	23
Palibodho	164
Palimajjeyya	98
Palujjanaṭṭhena	259
Palujjanattā	249
Palokinaṁ	354
Palobhanīyaṁ	226
Pallaṅkapīṭhaṁ	335
Pavaḍḍhitvā	249
Pavattaṁ	421
Pavattibhāvo	206
Pavanaṁ	107
Pavicinati	525
Paveṇiṁ	311
Paveṇī	202, 251
Pasādo	282, 527
Passato	63
Passambhitvā	247
Pahāraṭhāne	328
Pahitatte	62
Pahitatto	179
Paḷāsī	248
Pākārasandhi	477
Pāṭipuggalikāni	364
Pāṭiyekkaṁ	319
Pāṇā	268
Pātaṁ	368
Pānaṁ	275

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pāraṁ	387
Pāragā	301
Pāvaḷanipphoṭanā	378
Pāvuraṇaṁ	275
Pāsādattayaṁ	308
Pāsādiko	196
Pāsena	229
Piñchavaṭṭi	100
Piṭṭhasurā	546
Piṇḍagaṇanāya	389
Piṇḍāpacāyanā	436
Piṇḍolyaṁ	240
Pittapaccayāni	360
Piyarūpā	292
Piyasabhāvaṁ	120
Pisuṇā	141
Pihaṁ	362
Pīṭhamaddano	61
Pucchāvasiko	7
Puññaṁ	166
Puññaniyāmena	166
Puthubhūtaṁ	507
Puthūnaṁ	105
Pupphadāmaṁ	167
Pubbaṅgamā	393
Pubbabhāgasukhaṁ	65
Purāṇupaṭṭhāke	227
Parisathāmo	268
Pūjito	109
Pūtiko	327

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pūtibhāvena	240
Pūtibhūtaṁ	141
Pemaṁ	527
Pesācā	271
Potaṁ	178
Potheyyuṁ	350
Ponobhavikā	214
Porī	197
[Pha]	
Phaṇijjakaṁ	223
Phandati	250
Pharaṇa-appamāṇatāya	377
Phalaṁ	265
Phalakaṁ	326
Phalakkhaṇe	58
Phalabojjhaṅgā	422
Phalāsavo	546
Phaleyya	168
Phassanvayaṁ	300
Phassasaṁghaṭṭanaṁ	250
Phassassādino	30
Phassākarānaṁ	293
Phaḷubījaṁ	547
Phuṭṭhaviso	293
Phuṇanti	114
Phusanto	29, 185
Phusitamattesu	147
Phussarathaṁ	166

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]	
Bandhanīyo	346
Balavapīti	66, 303
Balasampanno	382
Balānurūpena	386
Bahalarāgo	240
Bahulīkato	520
Bāhirāni	284
Bāhujaññaṁ	507
Bujjhanatthāya	501
Bujjhanabhāvaṁ	8
Buddhacakkhu	281
Buddhavipassanā	25
Bodhaṁ	414
Bodhi	414
Bodhisatto	23
Byañjanāni	542
Byathati	299
Byappanā	135
Byādhiṁ	327
Byādhiyakaṁ	416
Byāpannaṁ	141
Byāpādadhātu	135
Byābhaṅgiyā	473
Brahmaññena	408
Brahmabhūtā	231
Brahmabhūto	307
Brahmayānaṁ	396
Brahmavimānā	239
Brāhmaṇapāsaṇḍikā	253

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bhagavaṁpaṭisaraṇā	47
Bhagavaṁmūlakā	46
Bhaggā	94
Bhaṇḍakaṁ	197
Bhattakilamatho	416
Bhattamucchā	416
Bhavarajju	262
Bhāyanākārasaṇṭhitaṁ	394
Bhāriyaṁ	387
Bhāro	189
Bhāvitāni	254
Bhāvito	520
Bhāsanaṁ	11
Bhinnamariyādā	140
Bhinnasaṁvarattā	206
Bhiyyobhiñño	474
Bhuttāvissa	416
Bhūto	34
Bhūmaṭṭhakā	310
Bhūripañño	251
Bhedatthaṅgamo	87
Bhedo	190
Bhogaṁ	100
Bhogagāmaṁ	371
Bhogavāsinī	142
Bhogehi	348
[Ma]	
Makkhitāni	374
Makkhī	248
Maggaññū	226

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Magganaṭṭhena	453
Magganīyaṭṭhena	450
Maggabhāvanāya	403
Maggasotaṁ	85
Maggāmaggeñāṇaṁ	65
Maṅku	423
Maṅgalikā	396
Maṅguli	185
Maccudheyyassa	480
Macchapittaṁ	178
Maccheramalapariyuṭṭhitena	364
Majjaṁ	141
Majjhattapayogatā	438
Maññamāno	350
Maṇimayaṁ	151
Matiyā	76
Maddantā	460
Madhubhaṇḍaṁ	337
Madhurasabhāvaṁ	120
Madhuro	521
Manāpā	292
Manuññavatthuṁ	157
Mano	397
Manodhātu	130
Manobhāvanīyā	202
Mantakammaṁ	445
Mandā	94
Mammacchedikā	141
Mamāyati	441
Mariyādanto	354

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Malayaṁ	361
Mallapāsāṇaṁ	100
Mahantaṁ	337
Mahāpaññesu	138
Mahāmukha-ukkhalīnaṁ	188
Mahāyāgo	265
Mahāsārajjaṁ	196
Mahāsāvajjatā	141
Mātaṅgo	197
Mātuthaññaṁ	151
Mānagāho	179
Mānito	109
Māraparisā	57
Māriso	538
Māretā	262
Migaṁ	184
Micchā	143
Micchācāro	141
Micchāñāṇino	145
Micchādiṭṭhivūpasamo	406
Micchāpaṇihitāya	402
Micchāpaṭipadaṁ	21
Micchāsaṅkappo	135
Micchāsabhāvaṁ	407
Mukhadvāre	336
Mucchaṁ	156
Muñcanaṁ	373
Muṭṭhasati	513
Muṇḍaghaṭaṁ	332
Muṇḍapīṭhaṁ	335

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Muṇḍesuṁ	52
Muttaharītakaṁ	156
Muni	163
Musā	141
Muhuttikā	142
Mūlagandhe	276
Mūlapariññā	112
Mūlabījaṁ	547
Mettācetovimutti	442
Mettāyanā	136
Metti	136
Methunasamācāresu	141
Medhāvī	477
Mohapaccayā	379
[Ya]	
Yajanto	345
Yathānusandhi	120
Yathānusiṭṭhaṁ	4
Yantabaddhāni	167
Yānaṁ	275
Yāpetuṁ	246
Yojanāvaṭṭaṁ	196
Yojanikaṁ	337
Yodhakammaṁ	445
Yodhājīvo	380
Yoni	219, 329
[Ra]	
Rakkhaṇatthāya	329
Rakkhaṇabhāvaṁ	159

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rajako	254
Rajanīyena	230
Rajjubhedo	550
Rañjanavasena	115
Rañjeti	429
Ratanacaṅkoṭavarena	33
Rattacittaṁ	323
Rathaṁ	397
Ramme	338
Rāgakkhayā	222
Rāgapaccayā	379
Rāgo	199
Rājakārāmo	532
Rājadhānī	252
Rājā	429
Rājāyutto	343
Riñcati	354
Rukkhasetu	326
Ruccati	122
Rūpakūṭaṁ	549
Rūpattāya	237
Rūpanirodhā	59
Rūparāgaṁ	293
Rūpavā	364
Rogo	351
Rodāmi	380
[La]	
Lakkhaṇaṁ	12
Laddhabalā	240

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Laḷanaṁ	465
Lāmakabhikkhu	186
Lāyanaṁ	256
Liṅgaṁ	514
Līnaṁ	417
Lūkhajīvī	384
Leṇacchāyāya	293
Lepaṁ	470
Lokakkhāyikā	540
Lokacintaṁ	544
Lokanirodhaṁ	37
Lokāmisena	167
Lokāyatiko	89
Lokuttarā	191
Loṇūpahataṁ	534
Loko	306
Loṇadhūpanaṁ	445
Loṇikaṁ	237
Lobhagedho	156
Lohatuṇḍakehi	182
Lohitako	342
[Va]	
Vaṁsānurakkhakā	140
Vaṅgasāṭako	165
Vacaṁ	223
Vaṭṭavivaṭṭaṁ	21
Vaṭṭitvā	185
Vaṭṭippadesaṁ	107
Vaḍḍhitakālo	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vaḍḍhitā	187
Vaṇasarīro	347
Vaṇṇagītaṁ	396
Vaṇṇaghoso	173
Vaṇṇabhāsanaṁ	451
Vaṇṇā	542
Vaṇṇento	519
Vataṁ	313
Vattaṁ	160
Vattā	307
Vatthikose	275
Vatthaṁ	275
Vatthuvijjā	274
Vadhabhāvato	251
Vadho	550
Vanasaṇḍe	201
Vayovuḍḍho	201
Varagandhavāsitaṁ	33
Valāhakakāyikā	277
Vallūraṁ	110
Vassabhaññā	228
Vassāne	277
Vassikaṁ	410
Vātiṅgaṇaṁ	237
Vātena	325
Vādaṁ	274
Vādo	80, 210
Vāpiyā	94
Vāmato	333
Vāyupatthambhaṁ	158

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vālavedhino	191
Vāhetha	61
Vāḷamigāni	338
Vi-asanaṁ	151
Vikirati	239
Vikubbanaṁ	138
Vikkayo	549
Vikkhittacittā	4
Vigacchanakasabhāvaṁ	51
Vighātatthaṁ	209
Vighāto	208, 428
Vicaraṇacittaṁ	253
Vicikicchāṭṭhānīyā	417
Vicikicchābhāvaṁ	73
Vicchedaṁ	309
Vijambhanā	416
Vijānanaṭṭhena	106
Vijjā	394, 408
Vijjābhāgiyā	528
Viññāṇaṁ	115
Viññāṇassa	83
Viññātasāsano	377
Viññātāro	62
Vitakkasahagatā	194
Vitthambhanadhātu	146
Viditaṁ	74, 226
Vidhaṁ	91
Vidhaṁsayanti	187
Vidhā	412, 429
Vidhūpeti	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vinayanato	204
Vināsameghena	278
Vinicchayāmacco	184
Vinicchayo	105
Vinibaddho	38
Vinivattetvā	12
Vinivattento	326
Vinivijjhanaṭṭhena	356
Vinivisanti	38
Vinīyati	147
Vinetabbo	403
Vinetā	46
Vinodeti	26
Vinditabbo	345
Vipañcitaññū	8
Vipariṇataṁ	361
Vipariṇāmakoṭiyā	179
Vipariṇāmadukkhatā	367
Vipassanaṅgena	219
Vipāko	265
Vipulalābhī	196
Vipphandanti	22
Vipphanditaṁ	80
Vibādhenti	477
Vimaticchedanā	11
Vimutti	408
Virajjanaṁ	79
Virajjanakasabhāvaṁ	51
Virajjanatthāya	39
Virajjeyya	105

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Virāgaṁ	357
Virāgavasena	179
Virāgo	12, 65
Viruhati	223
Virūpasarīravaṇṇaṁ	196
Viruḷhaṁ	115
Vilayaṁ	168
Vivajjento	35
Vivaṭo	60
Vivaṭṭento	80, 252
Vivadati	249
Vivekaṭṭho	179
Visamahetudiṭṭhi	205
Visamāni	313
Visāradā	389
Visārado	479
Visiṭṭho	221
Visuddhiṁ	451
Visūkamiva	80
Viseso	472
Vissajjeti	239
Vissaṭṭhakāyā	275
Viheṭhetuṁ	311
Vītiharaṇaṁ	106, 462
Vītiharati	466
Vīriyaṁ	126
Vīriyacchandaṁ	401
Vusitavāso	226
Vūpasameti	522
Veganiggahaṇatthāya	330

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Veṭṭhake	346
Vedaniyaṁ	81
Veyyattiyaṁ	477
Veraṁ	85
Verajjaṁ	208
Vesārajjaṁ	55
[Sa]	
Saṁkīyissanti	228
Saṁkhittatā	514
Saṁghabhogaṁ	332
Saṁgho	199
Saṁyojanāni	413
Saṁvaraṇato	204
Saṁvidhāya	335
Saṁvejaniyāni	314
Saṁsāro	150
Sa-uttāso	212
Sakaṭasetu	326
Sakaṇṭako	345
Sakāraṇā	378
Sakuṇagghi	469
Sakuṇikā	104
Sakkaccakārī	279
Sakkato	109
Sakkāyadiṭṭhi	205
Sakkāyasabbaṁ	285
Sakkāro	173
Sagahano	345
Saṅkappo	135
Saṅkāraṭṭhānaṁ	192

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Saṅkhataṁ	51
Saṅkhatanissaṭatā	206
Saṅkhadhamako	382
Saṅkhalikhitaṁ	164
Saṅkhātadhammā	72
Saṅkhāraṁ	92
Saṅkhāradukkhatā	367
Saṅkhepo	255
Saṅgati	268
Saṅgahato	21
Saṅghātaṁ	233
Saccavacanena	267
Sajātimaṁsatāya	110
Sañchinno	327
Sañjāti	15
Saññino	301
Saṇṭhānaṁ	282
Saṇhaṭṭhena	387
Saṇho	238
Satatasampīḷanaṭṭhena	179
Satasākho	167
Satasmi	17
Sato	457
Sattanikāye	182
Sattavirahitassa	12
Sattā	268
Satti-anurūpena	386
Satthahārakaṁ	297
Saddahanto	434
Saddhā	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sanidānaṁ	134
Santaṁ	456
Santatto	327
Santaramānova	114
Santānetvā	255
Santāraṇī	326
Santikattā	4
Santuṭṭhaṁ	220
Santuṭṭho	155
Santharanti	334
Santhāgāraṁ	334
Sandacchāyo	343
Sandīyati	159
Sandhi	192
Sannikkhepanaṁ	107
Sannipātitāni	360
Sannirujjhanaṁ	107
Sapadeso	403
Saparidaṇḍā	142
Sappaṭibhayo	345
Sappatisso	502
Sappurisataro	407
Sabbaji	304
Sabbatthikā	435
Sabbasaṅgāhikā	18
Sabbasahaṁ	126
Sabyañjano	10
Sabhayo	345
Sabhāvavigamo	293
Samajjavesaṁ	379

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samaṭṭhikālo	153
Samaṇarati	330
Samatikkamaṁ	257
Samathānurakkhaṇaṁ	346
Samanussarato	361
Samantacakkhu	281
Samannāgataṁ	168
Samanvesati	397
Samalaṁ	192
Samasīho	233
Samādapetvā	339
Samādānavirati	145
Samādhi	211
Samādhikammikassa	434
Samādhikusalo	278
Samānapaṇṇaṁ	166
Samānetuṁ	103
Samāraddhā	188
Samiddhaṁ	507
Samugghātena	187
Samucchindanto	80
Samucchedavirati	145
Samuttejetvā	339
Samudayati	90
Samudayo	86
Samodahanto	331
Samodhānaṁ	410
Samodhānetvā	227
Samosarantaṁ	320
Samosaritvā	256

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sampajānaṁ	457
Sampajānakārī	457
Sampajānena	69
Sampajāno	454
Sampattiyaṁ	120
Sampattavirati	145
Sampahaṁsetvā	339
Sambodhi	474
Sambodho	23
Sambhārasaṁyuttā	546
Sambhijja	336
Sambhejjamukhadvāraṁ	411
Sambhūtāni	383
Sammakkhanato	467
Sammattaniyāmo	273
Sammappaññāya	37
Sammappadhāne	309
Sammasanaṁ	65
Sammasanacāracittaṁ	282
Sammāpaccavekkhaṇā	146
Sammāsabhāvaṁ	407
Sammukhe	298
Sammuti	92
Sammutikathā	91
Sammuditā	314
Sayanaṁ	548
Saraṇaṁ	251
Sarabū	113
Sarasaṅkappā	303
Sarasato	234

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sarikkhadānaṁ	277
Sarīsape	338
Salakkhaṇagati	347
Salākāvuttā	382
Sallakkhitāni	283
Savaḍḍhi	63
Sasambhāraṁ	282
Sassataṁ	36
Sassatiyo	252
Sahanato	57
Sahabyataṁ	275
Sahavati	299
Sākhā	67
Sātaccaṁ	126
Sātthakasampajaññaṁ	457
Sāttho	11
Sādiyanaṁ	548
Sādhayamānaṁ	464
Sādhukaṁ	3
Sādhukārikā	3
Sādhukīḷikaṁ	166
Sādhujīvī	139
Sānisaṁsā	63
Sāmaggiṁ	50
Sārakkhā	142
Sāruppaṁ	155
Sālalaṭṭhiṁ	120
Sālithusehi	311
Sāsanadhammo	241
Sāhasikakammena	385

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sikkhanasīlo	406
Sikhābhedo	550
Sitaṁ	529
Sivaṁ	388
Sisire	338
Sītaṁ	338
Sīlaṁ	3
Sīlajeṭṭhakā	312
Sīhanādasamodhānaṁ	232
Sukkā	418
Sukkhāpetvā	183
Sukhavedaniyaṁ	108
Sukhavedanīyo	28
Sukhitaṁ	153
Sukhito	210
Sukhindriyaṁ	359
Sukhumā	127
Sukhumotveva	26
Sukho	314
Sugatā	367
Suññatā	236
Sutajjitaṁ	346
Suttaguḷe	271
Suttadaṇḍo	514
Suttanikkhepo	7
Suttamayaṁ	252
Sudujitaṁ	346
Suddharūpameva	207
Supaṇṇavātaṁ	100
Suparipuṇṇo	421
Supissāmi	348
Suppavattaniyo	407
Subhaṁ	133
Subhaparamaṁ	446
Suvimuttaṁ	423
Susajjitaṁ	153
Susaṇṭhitaṁ	423
Sūkaṁ	402
Sūcako	184
Sūdo	470
Sūto	184
Sūlamaṁsaṁ	110
Sekkhā	72
Sekkho	406
Seṭṭhanādaṁ	57
Sedaṁ	185
Sedamalamakkhitaṁ	431
Senāpatiṁ	160
Sokasabhāvaṁ	291
Sokādibyasanappatti	249
Soko	450
Sotāpatti	488
Sotāpattiyaṅgāni	85, 488
Sote	249
Sotthinā	254
Sotthimaggo	326
Sovatthikā	396
[Ha]	
Hatthasatubbedho	97
Hatthasāraṁ	328

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]	
Hadayabhedo	550
Hananato	57
Hanusañcopanaṁ	373
Hasitaṁ	529
Hāpetabbaṁ	433
Hāsetvā	278
Hīnādhimuttiko	159
Hīnena	62
Hīno	137
Hemantikena	255
Herañ|ñiko	238